Εισαγωγή στην Παγκόσμια Πολιτική

Έννοιες, Θεωρήσεις, Δρώντες, Δομές και Διαδικασίες

Χρήστος Α. Φραγκονικολόπουλος
Φίλιππος Πρόεδρου

Εισαγωγή στην Παγκόσμια Πολιτική

Έννοιες, Θεωρήσεις, Δρώντες, Δομές και Διαδικασίες

επίκεντρο

Πρώτη έκδοση, εκδόσεις ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ Α.Ε. • Θεσσαλονίκη 2018

© εκδόσεις ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ, 2018

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με τον ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

Επιμέλεια: Δήμητρα Ασημακοπούλου
Φιλολογική επιμέλεια: Ελένη Κοτσυφού
Σελιδοποίηση: Χρήστος Γκουντινάκος

Εκδόσεις ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ Α.Ε.
Αθήνα: Κιάφας 5 - ΤΚ 10678
τηλ.: 210 3811077 • Fax: 210 3811086
Θεσσαλονίκη: Καμβουνίων 9 – ΤΚ 54621
τηλ.: 2310 256146 • Fax: 2310 256148
www.epikentro.gr • e-mail: epikentro@epikentro.gr

ISBN: 978-960-458-776-6

ΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Ο **Χρήστος Φραγκονικολόπουλος** είναι Αναπληρωτής Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων και κάτοχος της Έδρας Jean Monnet στο Τμήμα Δημοσιογραφίας και ΜΜΕ στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Σπούδασε Πολιτική και Διακυβέρνηση και πήρε το διδακτορικό του στις Διεθνείς Σχέσεις από το Πανεπιστήμιο του Κεντ στο Καντέρμπουρυ (Ηνωμένο Βασίλειο). Είναι συγγραφέας του βιβλίου *Ο παγκόσμιος ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων* (Σιδέρης, 2007), συν-συγγραφέας των βιβλίων *Ο εκδημοκρατισμός της παγκόσμιας διακυβέρνησης: Μια εισαγωγή στην Κοσμοπολιτική Δημοκρατία* (Σιδέρης, 2010), *Τα «εθνική θέματα» στη δίνη των ΜΜΕ* (Σιδέρης, 2011), *Διεθνείς Διενέξεις: Αντιμετώπιση και Επίλυση* (Σιδέρης 2004), επιμελητής/συνεπιμελητής των βιβλίων *ΜΜΕ, Κοινωνία και Πολιτική* (Σιδέρης, 2005), *Το παρόν και μέλλον της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής* (Σιδέρης, 1995). Έχει δημοσιεύσει άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά όπως τα *Global Society*, *Paradigms, International Journal of Electronic Governance*, *Journal of Contemporary European Studies*, *Journal of Media and Cultural Politics*, *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, *Ζητήματα Επικοινωνίας*, *Global Journalism*, *Place Branding and Public Diplomacy*, *Perspectives on European Politics and Society*, *Global Discourse*, *Bridges-Conversations in Global Politics and Public Policy*, *Global Media Journal*, *Media Dialogues*, *Diplomacy and Statecraft*, *Hellenic Studies*, *Journal of Modern Greek Culture and Communication* και *Journal of Media Critiques*. Είναι επίσης συν-επιμελητής του βιβλίου *Transnational Celebrity Activism: Changing the World?* (Intellect, University of Chicago Press, 2011).

Ο **Φίλιππος Προέδρου** είναι Research Fellow στο University of South Wales, στη Μ. Βρετανία. Έχει επίσης εργαστεί ως Research Associate στο Queen Mary University of London, και ως Επισκέπτης Καθηγητής στο Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδας. Είναι ειδικός σε θέματα ενεργειακής και κλιματικής πολιτικής. Κύρια ερευνητικά του ενδιαφέροντα αποτελούν η ενεργειακή ασφάλεια, η μετάβαση σε καθαρά ενεργειακά συστήματα, η βιώσιμη ανάπτυξη, τα οικολογικά οικονομικά, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, η γεωπολιτική, η παγκόσμια διακυβέρνηση και η δημόσια διπλωματία. Είναι συγγραφέας των βιβλίων

EU Energy Security in the Gas Sector: Evolving Dynamics, Policy Dilemmas and Prospects (Surrey: Ashgate, 2012) και *Ανάπτυξη και Ευημερία στον 21ο Αιώνα. Η Προσέγγιση των Οικολογικών Οικονομικών και η Περίπτωση της Ελλάδας* (Θεσσαλονίκη: iWrite, 2013), και συν-συγγραφέας του βιβλίου *Ο Εκδημοκρατισμός της Παγκόσμιας Διακυβέρνησης. Μία Εισαγωγή στην Κοσμοπολιτική Δημοκρατία* (Αθήνα: Σιδέρης, 2010). Έχει επίσης δημοσιεύσει σε πλήθος επιστημονικών περιοδικών όπως τα *European Security*, *Europe-Asia Studies*, *Problems of Post-Communism*, *Journal of European Politics and Society*, *Asia Europe Journal*, *European Foreign Affairs Review*, *Global Discourse*, *Bridges: Conversations in Global Politics and Public Policy*, *Cyprus Review*, *Geopolitics of Energy*, *Oil, Gas and Energy Law Intelligence*, *Diplomacy and Statecraft*, *Journal of Southeast European and Black Sea Studies* και *Journal of Contemporary European Studies.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες **9**
Συντομογραφίες **11**
Έννοιες – Σχήματα – Συζητήσεις **13**
Εισαγωγή **15**

Πρώτο Μέρος
Έννοιες και θεωρήσεις

Κεφάλαιο 1
Κεντρικές έννοιες 23

Κεφάλαιο 2
Θεωρητικές προσεγγίσεις 45

Δεύτερο Μέρος
Δρώντες, δομές και διαδικασίες

Κεφάλαιο 3
Το κράτος στον 21ο αιώνα: Ρόλος, αρμοδιότητες και προκλήσεις 91

Κεφάλαιο 4
Η σημασία και ο ρόλος της περιφερειακής ολοκλήρωσης 135

Κεφάλαιο 5
Παγκόσμια διακυβέρνηση: Το πολιτικό σκέλος 197

Κεφάλαιο 6
Παγκόσμια διακυβέρνηση: Το οικονομικό σκέλος 237

Κεφάλαιο 7
Αγορές και εταιρικοί δρώντες 281

Κεφάλαιο 8
Παγκόσμια Κοινωνία Πολιτών και ΜΚΟ 323

Κεφάλαιο 9
Ο ρόλος και η σημασία των ΜΜΕ 377

Τρίτο Μέρος
Αντί επιλόγου

Κεφάλαιο 10
Θεωρία και πράξη της παγκόσμιας πολιτικής τον 21ο αιώνα:
Σκέψεις και προβληματισμοί 427

Επιλεκτική Βιβλιογραφία 455
Ευρετήριο Ονομάτων 459
Ευρετήριο Όρων 465

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για το παρόν βιβλίο θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τους διεθνολόγους και καθηγητές Αστέρη Χουλιάρα και Αλέξη Ηρακλείδη για τις διεισδυτικές παρατηρήσεις τους, επισημάνσεις που συνέβαλαν στη βελτίωση του βιβλίου σε πολλά σημεία.

Επίσης, θα θέλαμε να αφιερώσουμε το βιβλίο αυτό στους φοιτητές και τις φοιτήτριές μας – τους οφείλουμε περισσότερα από όσα μπορούν να φανταστούν.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ASEAN	Ένωση των Χωρών της Νοτιοανατολικής Ασίας
BRICs	Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία και Κίνα
CTBT	Εκτενής Συνθήκη της Απαγόρευσης των Πυρηνικών Δοκιμών
ECOSOC	Κοινωνικό και Οικονομικό Συμβούλιο
EURATOM	Ευρωπαϊκή Κοινότητα για την Ατομική Ενέργεια
G20	Ομάδα των 20
G7	Ομάδα των 7
G8	Ομάδα των 8
G77	Ομάδα των 77
ICBL	Απαγόρευση των Ναρκών Ξηράς
IPCC	Διακυβερνητική Ομάδα για την Κλιματική Αλλαγή
MAI	Πολυμερής Συμφωνία για τις Επενδύσεις
MERCOSUR	Κοινή Αγορά της Νότιας Αμερικής
NAFTA	Ελεύθερη Ζώνη Εμπορίου Βόρειας Αμερικής
OPCW	Οργανισμός για την Απαγόρευση των Χημικών Όπλων
UNASUR	Ένωση των Χωρών της Νότιας Αμερικής
ΓΣΔΕ	Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου
ΔΝΤ	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
ΔΠΔ	Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΚΑΧ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΗΕ	Ηνωμένα Έθνη
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
ΜΜΕ	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
ΝΑΤΟ	Βορειοατλαντικό Σύμφωνο
ΟΑΣΕ	Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΝΕ	Οικονομική και Νομισματική Ένωση

ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΟΠΕΚ	Οργανισμός Πετρελαιοπαραγωγών και Εξαγωγών Κρατών
ΠΚΠ	Παγκόσμια Κοινωνία Πολιτών
ΠΚΦ	Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ
ΠΟΕ	Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου
ΠΤ	Παγκόσμια Τράπεζα

ΕΝΝΟΙΕΣ – ΣΧΗΜΑΤΑ – ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ

Έννοιες

Κράτος
Αμοιβαία Ομαδοποιημένη Κυριαρχία
Ήπια Ισχύ
Παγκόσμια Πολιτική
Ανθρώπινη Ασφάλεια
Παγκοσμιοποίηση
Εσωτερική και Εξωτερική Κυριαρχία
Αποτυχημένο Κράτος
Πολυεθνικές Επιχειρήσεις
Ευθύνη της Προστασίας
Οικοδόμηση της Ειρήνης, Διατήρηση της Ειρήνης
Brexit
Περιφερειοποίηση
Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση
Διεύρυνση της ΕΕ
Δημοκρατικό Έλλειμμα ΕΕ
Μερκανταλισμός
Προστατευτισμός

Σχήματα

Οι μεγάλες συζητήσεις της Επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων
Βασικές αρχές του ιδεαλισμού και του κλασικού ρεαλισμού
Morgenthau: Βασικές αρχές του ρεαλισμού
Οι διαφορές φιλελευθερισμού–ρεαλισμού
Θεματικές του φιλελευθερισμού
Βασικές παραδοχές του νεοφιλελευθερισμού
Βασικές παραδοχές των νεορεαλιστών
Τα κύρια σημεία διαφωνίας νεοφιλελεύθερων και νεορεαλιστών
Θετικιστικές θεωρίες και κοινωνικός κονστρουκτιβισμός
Βασικές παραδοχές του κονστρουκτιβισμού

Οι ζώνες της παγκόσμιας οικονομίας
Εναλλακτικές θεωρίες
Αντικρουόμενες ερμηνείες για τη φύση της κρατικής εξουσίας
Αντικρουόμενες θεωρίες και αντίπαλα μοντέλα για ρόλο/αρμοδιότητες του κράτους
Κατηγορίες Κρατών
Διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης
Διαδράσεις Κρατών & Διεθνών Οργανισμών
Η διεύρυνση της ΕΕ
Η διεύρυνση της ευρωζώνης
Ιστορία και Εξέλιξη της ΕΟΚ/ΕΕ
ΕΕ: Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
Η διαδικασία παραγωγής πολιτικής εντός της ΕΕ σχηματικά
Η διεύρυνση της Ένωσης των Χωρών της Νοτιοανατολικής Ασίας
Η διεύρυνση της Ένωσης των Χωρών της Νότιας Αμερικής
Διεθνείς Διακυβερνητικοί Οργανισμοί
Λειτουργία και Θεσμοί των Ηνωμένων Εθνών
Προγράμματα, Ταμεία και Εξειδικευμένοι Οργανισμοί των Ηνωμένων Εθνών
Κλιματική αλλαγή και τα Ηνωμένα Έθνη
Οικουμενικοί Διεθνείς Οργανισμοί
Παγκόσμιοι Διεθνείς Οργανισμοί
Περιφερειακοί Διεθνείς Οργανισμοί
Τι ήταν το Σύστημα Μπρέτον Γουντς;
Γύροι διαπραγματεύσεων της GATT και του ΠΟΕ
Κράτη-μέλη της G7/8
Κράτη-μέλη της G20
Η Ομάδα των 20
Η περίπτωση της Greenpeace
Το παγκόσμιο Κίνημα Πολιτών Avaaz
Αντιπαραθετική Δημοσιογραφία – Ειρηνευτική Δημοσιογραφία

Συζητήσεις

Η επανασχεδίαση των ανθρωπιστικών πολιτικών
Η κρίση της ΕΕ
Το διαδίκτυο ως μέσο δράσης της Κοινωνίας Πολιτών
Κοινωνία των Πολιτών – Η περίπτωση της Ελλάδας
ΜΜΕ – Η περίπτωση της Ελλάδας
Η θεωρητική συζήτηση για την «παγκοσμιοποίηση» των ΜΜΕ
Η ανάγκη αλλαγής παραδείγματος: Τα οικολογικά οικονομικά

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός του βιβλίου είναι η κατανόηση του τρόπου παραγωγής πολιτικής σε παγκόσμιο επίπεδο. Προς αυτή την κατεύθυνση, εξετάζει τις κεντρικές έννοιες καθώς και τις κύριες θεωρητικές προσεγγίσεις της παγκόσμιας πολιτικής μέσα από μια σύγχρονη και κριτική ματιά. Με αυτό το υπόβαθρο, εξετάζει και αναλύει όλες τις κατηγορίες δρώντων της παγκόσμιας πολιτικής και τη συνεργατική αλληλόδρασή τους. Ειδικότερα, εξετάζει τον σύγχρονο ρόλο του κράτους, την εξάπλωση των αρμοδιοτήτων του αλλά και των προκλήσεων που αντιμετωπίζει, με μια παράλληλη συζήτηση των δομών περιφερειακής ολοκλήρωσης και παγκόσμιας διακυβέρνησης, καθώς και των μη κρατικών δρώντων (επιχειρήσεις και ΜΚΟ) που σε πολλές περιπτώσεις συμπράττουν στη διαμόρφωση και λήψη αποφάσεων.

Στόχευση του βιβλίου είναι να κατανοήσουν οι αναγνώστες τις περίπλοκες διαδικασίες μέσα από τις οποίες οι διαφορετικοί δρώντες διαμορφώνουν την πολιτική στο παγκόσμιο σύστημα. Συνολικά, το σύγγραμμα *επιδιώκει την απομάκρυνση από απλουστευτικές και μονο-παραγοντικές θεωρήσεις και την κατάδειξη της πολυπλοκότητας των διαδικασιών και των δομών της παγκόσμιας πολιτικής μέσα από την αύξηση των κατηγοριών των διεθνών δρώντων, καθώς και των πολλαπλών οδών μέσω των οποίων αυτοί συν-διαμορφώνουν το παγκόσμιο σκηνικό. Επιχειρεί, στο ίδιο πλαίσιο, να καταδείξει και τη μετάβαση από τη διεθνή στην παγκόσμια πολιτική και να πλαισιώσει τα παραδοσιακά ζητήματα που άπτονται του εθνικού συμφέροντος με την ανάδειξη της ανάγκης παροχής παγκόσμιων δημόσιων αγαθών.*

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου (κεφάλαια 1-2), το εννοιολογικό και θεωρητικό πλαίσιο, εξετάζονται οι κεντρικές έννοιες και οι θεωρητικές προσεγγίσεις της παγκόσμιας πολιτικής. Το *πρώτο κεφάλαιο* έχει στόχο τη γνωριμία των φοιτητών/τριών με τις κύριες έννοιες της παγκόσμιας πολιτικής και την κατάδειξη της εξέλιξης και ανασημασιοδότησής τους. Στόχος του κεφαλαίου είναι να καταδείξει την εξέλιξη και ανασημασιοδότηση των κεντρικών εννοιών της παγκόσμιας πολιτικής. Εκκινά από τις έννοιες της ισχύος, της εθνικής κυριαρχίας και του εθνικού συμφέροντος, την εξέλιξη και τα είδη τους, και πώς το περιεχόμενό τους διαφοροποιείται κατά περίπτωση στο σημερινό παγκόσμιο σύστημα. Στη συνέχεια, προχωρά στη συζήτηση κάποιων εννοιών

που έχουν εισέλθει στην επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων τις τελευταίες δεκαετίες, όπως παγκόσμια νομιμότητα, νομιμοποίηση και λογοδοσία και παροχή παγκόσμιων δημόσιων αγαθών. Ειδικότερα, το Κεφ. 1 στοχεύει να αποδώσει ευσύνοπτα το σύνολο των εννοιών που είναι απαραίτητες για την κατανόηση των ζητημάτων και προκλήσεων που απασχολούν σήμερα την παγκόσμια πολιτική.

Το *δεύτερο κεφάλαιο* συζητά και αναλύει τόσο τις δεσπόζουσες όσο και τις εναλλακτικές θεωρητικές προσεγγίσεις της παγκόσμιας πολιτικής. Τα αξιώματα και οι υποθέσεις εργασίας της ρεαλιστικής σχολής αποτελούν το απαραίτητο σημείο εκκίνησης. Η ίδια η εξέλιξη της σκέψης εντός της ρεαλιστικής σχολής, καθώς και η πλαισίωσή της από σημαντικές παραδοχές της φιλελεύθερης-νεοφιλελεύθερης σχολής είναι δηλωτική της δυναμικής φύσης του παγκόσμιου πεδίου και της αντίστοιχης ανάγκης ανάπτυξης πολλαπλών υποθέσεων εργασίας που θα εξηγήσουν ικανοποιητικά το εύρος των ζητημάτων της παγκόσμιας πολιτικής. Προς αυτή την κατεύθυνση, είναι απαραίτητη, πέρα από την κεντρική θεωρητική συζήτηση στην επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων, η εξέταση και ανάλυση των κύριων θέσεων της μαρξιστικής σχολής, του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού καθώς και της κρίσιμης συνεισφοράς μερικών εναλλακτικών θεωρήσεων, όπως ο φεμινισμός, η μετα-αποικιοκρατία και η οικολογία.

Το δεύτερο μέρος, Δρώντες, δομές και διαδικασίες της παγκόσμιας πολιτικής, αποτελείται από έξι κεφάλαια. Στο *τρίτο κεφάλαιο* εξετάζεται το κράτος στον 21ο αιώνα (ρόλος, αρμοδιότητες και προκλήσεις). Παραδοσιακά, το κράτος αποτελεί τον βασικό δρώντα στο διεθνές σύστημα. Ωστόσο, η φύση, ο ρόλος και η σημασία του μετεξελίσσονται. Ενώ το κράτος αποκτά ένα διευρυνόμενο φάσμα αρμοδιοτήτων, είναι ταυτόχρονα υποχρεωμένο για λόγους αποτελεσματικότητας και νομιμοποίησης να μοιραστεί το πεδίο εξουσίας με μια σειρά από άλλους δρώντες. Αυτό λαμβάνει χώρα, πρώτον, στη συνεργασία και σύγκρουση του κράτους με επιμέρους κοινωνικές ομάδες και, δεύτερον, σε επίπεδο περιφερειακών και παγκόσμιων διακυβερνητικών οργανισμών, που διευκολύνουν τη σύμπραξη των κρατών προς εκπλήρωση των στόχων τους στο παγκόσμιο σύστημα. Η κρατική πολιτική δεν μπορεί να εξετάζεται χωρίς την παράλληλη μελέτη άλλων δρώντων και δομών. Πολιτικές που αφορούν στην οικονομική ανάπτυξη και ευημερία και στην αντιμετώπιση μιας σειράς προβλημάτων (όπως η υπερθέρμανση του πλανήτη), δεν μπορούν να υλοποιηθούν από κανένα κράτος μονομερώς. Τα ζητήματα αυτά αφορούν όλα τα μέρη του κόσμου, και κατ' επέκταση όλους τους ανθρώπους επάνω στη γη.

Στο *τέταρτο κεφάλαιο*, και στη βάση του συμπεράσματος του προηγούμενου κεφαλαίου, η πιο ενδεικτική διαφοροποίηση του ρόλου του κράτους εντοπίζεται στο πεδίο της περιφερειακής ολοκλήρωσης. Προς αυτή την κατεύθυνση, το κεφάλαιο θα εξετάσει πώς η περιφερειακή ολοκλήρωση διευκολύνει τη δημιουργία δομών ομαδοποιημένης ή συλλογικής κυριαρχίας εντός των οποίων το κράτος μεταφέρει μέρος των αρμοδιοτήτων του σε υπερεθνικά όργανα. Παράλληλα, θα αναλύσει πώς η μεταφορά αυτή σηματοδοτεί την ενδυνάμωση του ρόλου του κράτους στα συγκεκριμένα πεδία πολιτικής και πώς αυτές οι περιφερειακές δομές τροφοδοτούν εκ νέου τη συζήτηση και ανανοηματοδότηση του εθνικού συμφέροντος, παράγοντας διαφορές στην πρόσληψη και χάραξη πολιτικής σε κρατικό επίπεδο. Επιπλέον, το τέταρτο κεφάλαιο θα εξετάσει πώς η περιφερειακή ολοκλήρωση δημιουργεί νέους ισχυρούς πόλους στο παγκόσμιο σύστημα. Η ανάλυση αντλεί κυρίως, αλλά όχι αποκλειστικά, από το παράδειγμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς εξετάζει ευσύνοπτα και άλλα εγχειρήματα περιφερειακής ολοκλήρωσης.

Στο *πέμπτο κεφάλαιο*, παρουσιάζεται το σύστημα των Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ). Η παρουσίαση των βασικών του οργάνων θα πλαισιωθεί από μια κριτική ανάλυση του ρόλου και της συνεισφοράς τους στην παγκόσμια πολιτική διακυβέρνηση, αλλά και των εγγενών αδυναμιών και παθογενειών του. Επίσης, η ανάλυση θα εστιάσει στην ανοιχτή φύση του συστήματος, και ειδικότερα στον περιφερειακό αλλά συμπληρωματικό ρόλο οργανωμένων συμφερόντων και μη κυβερνητικών οργανισμών, καθώς και στις γραφειοκρατικές του δομές. Κατά συνέπεια, το πέμτπτο κεφάλαιο δεν θα περιοριστεί στην ανάλυση κεντρικών ζητημάτων «υψηλής πολιτικής», αλλά θα επεκταθεί και στα ζητήματα «χαμηλής πολιτικής», όπως η ανάπτυξη, η ανθρωπιστική βοήθεια, τα ανθρώπινα δικαιώματα, το περιβάλλον και ο πολιτισμός.

Σκοπός του *έκτου κεφαλαίου* είναι να παρουσιάσει τους κύριους πυλώνες της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης. Πιο συγκεκριμένα, μελετά τους τρεις οργανισμούς του συστήματος του Μπρέτον Γουντς (Bretton Woods), το ρόλο, τη σημασία και την εξέλιξή τους. Ειδικότερα, οι οργανισμοί αυτοί δεν αναλύονται μόνο ως φόρα όπου τα κράτη-μέλη συντονίζουν τις οικονομικές τους πολιτικές, αλλά και ως δρώντες που αναπτύσσουν ανεξάρτητη δυναμική που δεν ευθυγραμμίζεται πάντα με τις εθνικές προτιμήσεις και επιδιώξεις των κρατών-μελών τους. Τέλος, αναλύεται και ο ρόλος και η αυξανόμενη σημασία των ad hoc διακυβερνητικών οργανισμών (π.χ., G8/G20), που λειτουργούν σε διακυβερνητικό επίπεδο και διαδραματίζουν κατά περίπτωση σημαντικό ρόλο στις παγκόσμιες οικονομικές πολιτικές.

Το *έβδομο κεφάλαιο* αναλύει τον κομβικό ρόλο των αγορών και των εταιρειών στην παγκόσμια πολιτική. Η ανάλυση θα λάβει χώρα σε δύο επίπεδα.

Πρώτον, και στη βάση των παραδοχών του κεφαλαίου 3, η κρατική πολιτική γίνεται αντιληπτή ως αποτέλεσμα επιμέρους οικονομικών και κοινωνικών συμφερόντων, όπου κεντρική θέση κατέχουν οι εταιρικοί δρώντες. Ειδικότερα, με την κυριαρχία του νεο-φιλελευθέρου οικονομικού παραδείγματος η αυξημένη οικονομική τους ισχύ τους προσδίδει αντίστοιχη πολιτική ισχύ. Δεύτερον, οι παγκόσμιες εταιρείες αποτελούν παράγοντες που συμμετέχουν σε διεθνείς διαπραγματεύσεις, συνεργάζονται και συγκρούονται τόσο με εθνικές κυβερνήσεις, όσο και εντός των παγκόσμιων οικονομικών οργανισμών. Δεδομένου ότι αποτελούν τις «δυνάμεις πίσω από το θρόνο», μια πλήρης ανάλυση της παγκόσμιας πολιτικής δεν μπορεί να γίνει χωρίς αναφορά στο ρόλο τους.

Στο πλαίσιο που διέπει ολόκληρο το βιβλίο, το *όγδοο κεφάλαιο* αναλύει τον συχνά αφανή αλλά κατά περίπτωση καταλυτικό ρόλο της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών και των ΜΚΟ στην κατεύθυνση και παραγωγή της παγκόσμιας πολιτικής. Ειδικότερα, δεν εξετάζεται μόνο πώς αυτοί λειτουργούν ως μοχλοί πίεσης, αλλά και πώς δραστηριοποιούνται ολοένα και περισσότερο σε υπερεθνικό επίπεδο. Αν και με όρους παραδοσιακής κατανόησης της ισχύος ο ρόλος τους εκλαμβάνεται ως περιορισμένος, στο κεφάλαιο αυτό αναλύεται πώς η φύση των παγκόσμιων προβλημάτων, καθώς και τα υφιστάμενα κενά στη δομή της παγκόσμιας διακυβέρνησης, επιτρέπουν στην παγκόσμια κοινωνία πολιτών και τις ΜΚΟ ευρύτερα περιθώρια ανάληψης πρωτοβουλιών, δημιουργίας συμμαχιών και εξάσκησης πίεσης προς την κατεύθυνση παροχής παγκόσμιων δημόσιων αγαθών και βελτίωσης της παγκόσμιας διακυβέρνησης.

Στο *ένατο κεφάλαιο* εξετάζεται η επίδραση των ΜΜΕ στην εξωτερική πολιτική των κρατών και γενικότερα στο πεδίο των διεθνών σχέσεων/παγκόσμιας πολιτικής. Μέσω της επισκόπησης των ερμηνευτικών προσεγγίσεων που έχουν επιχειρηθεί αναλύεται πώς και πότε η παρέμβαση των ΜΜΕ «μεταβάλλει» την ημερήσια θεματολογία και ατζέντα αλλά και το πλαίσιο στο οποίο εξελίσσονται οι διεθνείς σχέσεις. Η θέση που αναπτύσσεται είναι ότι τα ΜΜΕ αποτελούν σημαντικό παράγοντα των διεθνών σχέσεων η σημασία του οποίου δεν μπορεί να αγνοηθεί. Εξετάζεται, επίσης, η πρόσφατη και πλούσια θεωρητική συζήτηση γύρω από το ρόλο και τη λειτουργία των ΜΜΕ στο χώρο της παγκόσμιας πολιτικής και των παγκόσμιων προβλημάτων/συγκρούσεων, και ειδικότερα πώς θα μπορούσαν σήμερα τα ΜΜΕ να κατανοήσουν τις αλλαγές και τα προβλήματα που λαμβάνουν χώρο σε παγκόσμιο επίπεδο και πώς θα μπορούσαν να συμβάλλουν στη δημιουργία νέων τρόπων καταγραφής και παρουσίασης του σημερινού αλληλεξαρτώμενου κόσμου.

Το τελευταίο *δέκατο κεφάλαιο* αναλύει πώς η μετατόπιση από τη διεθνή στην παγκόσμια πολιτική έχει διευκολύνει και την πλαισίωση του εθνικού συμφέροντος από την αυξημένη έμφαση στην παροχή και διασφάλιση των δημόσιων αγαθών. Βέβαια, η μετατόπιση αυτή παραμένει ασύμμετρη και χαρακτηρίζεται από την επιβολή των συμφερόντων των μεγάλων δυνάμεων, καθώς και την απουσία διαφάνειας και λογοδοσίας που συχνά διέπει τη λειτουργία των παγκόσμιων δρώντων. Αυτή η πραγματικότητα πολλές φορές δημιουργεί τάσεις αμφισβήτησης της παγκοσμιοποίησης, καθώς και την ανάδυση πολιτικών φορέων που επιθυμούν την περιχαράκωση των κρατών. Με βάση αυτό το σκεπτικό, το κεφάλαιο αυτό αναλύει με ποιους τρόπους θα μπορούσε η λειτουργία των παγκόσμιων δρώντων να ισορροπήσει ανάμεσα στην επιθυμία των κρατών να διατηρήσουν και να ελέγχουν, όπου αυτά μπορούν, τη διαμόρφωση της οικονομικής και κοινωνικής τους πολιτικής, και στην αναπόφευκτη διασυνδεσιμότητα και τρωτότητα που σήμερα χαρακτηρίζει την παγκόσμια πολιτική.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ
Έννοιες και θεωρήσεις

Κεφάλαιο 1

ΚΕΝΤΡΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Σύνοψη

⇒ Το εισαγωγικό κεφάλαιο έχει στόχο τη γνωριμία των φοιτητών με τις κύριες έννοιες της παγκόσμιας πολιτικής και την κατάδειξη της εξέλιξης και ανασημασιοδότησής τους.

⇒ Εκκινώντας από τις έννοιες της ισχύος, της εθνικής κυριαρχίας και του εθνικού συμφέροντος, την εξέλιξη και τα είδη τους, και πώς το περιεχόμενο τους διαφοροποιείται κατά περίπτωση στο σημερινό παγκόσμιο σύστημα, προχωρά, στη συνέχεια, στη συζήτηση κάποιων εννοιών που έχουν εισέλθει στην επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων τις τελευταίες δεκαετίες, όπως παγκόσμια νομιμότητα, νομιμοποίηση και λογοδοσία, και παροχή παγκόσμιων δημόσιων αγαθών.

⇒ Η έμφαση αποδίδεται στη δυναμική εξέλιξη των κεντρικών εννοιών και στον τρόπο με τον οποίο ανανοηματοδοτούνται και πλαισιώνονται από νεότερες θεωρήσεις. Προς τούτο, γίνεται αναφορά και σε εξελίξεις που δεν βρίσκονται στο επίκεντρο της παγκόσμιας πολιτικής, ωστόσο την επηρεάζουν και την επαναδιαμορφώνουν. Το κεφάλαιο, καταληκτικά, επιδιώκει να αποδώσει ευσύνοπτα το σύνολο των εννοιών που είναι απαραίτητες για την κατανόηση των ζητημάτων και προκλήσεων που απασχολούν σήμερα την παγκόσμια πολιτική.

⇒ Καταλήγει με μια σύνθεση των προκλήσεων και ζητημάτων που αντιμετωπίζουν οι διεθνείς δρώντες και τις διαφορετικές λογικές που κατευθύνουν τη δράση τους.

Εισαγωγή

Με αυτό το υπόβαθρο, το δεύτερο μέρος εξετάζει και αναλύει όλες τις κατηγορίες δρώντων της παγκόσμιας πολιτικής και τη συνεργιστική αλληλόδρασή τους. Ειδικότερα, εξετάζει τον σύγχρονο ρόλο του κράτους, την εξάπλωση των αρμοδιοτήτων του αλλά και των προκλήσεων που αντιμετωπίζει, με μια παράλληλη συζήτηση των δομών περιφερειακής ολοκλήρωσης και παγκόσμιας διακυβέρνησης, καθώς και των μη κρατικών δρώντων (επιχειρήσεις και ΜΚΟ) που σε πολλές περιπτώσεις συμπράττουν στη διαμόρφωση και λήψη αποφάσεων.

Στόχευση του βιβλίου είναι να κατανοήσουν οι φοιτητές τις περίπλοκες διαδικασίες μέσα από τις οποίες οι διαφορετικοί δρώντες διαμορφώνουν την πολιτική στο παγκόσμιο σύστημα. Το βιβλίο επιδιώκει την απομάκρυνση από απλουστευτικές και μονο-παραγοντικές θεωρήσεις και την κατάδειξη της πολυπλοκότητας των διαδικασιών και των δομών της παγκόσμιας πολιτικής μέσα από την αύξηση των κατηγοριών των διεθνών δρώντων, καθώς και των πολλαπλών οδών μέσω των οποίων αυτοί συν-διαμορφώνουν το παγκόσμιο σκηνικό.

Επιχειρεί, στο ίδιο πλαίσιο, να καταδείξει και τη μετάβαση από τη *διεθνή* στην *παγκόσμια* πολιτική και να πλαισιώσει τα παραδοσιακά ζητήματα που άπτονται του εθνικού συμφέροντος με την ανάδειξη της ανάγκης παροχής παγκόσμιων δημόσιων αγαθών.

Σταθερότητα και τάξη στο παγκόσμιο σύστημα

Βασική αρχή που διασφαλίζει την τάξη και τη σταθερότητα στην παγκόσμια πολιτική είναι η *εθνική κυριαρχία* των κρατών. Η προσέγγιση αυτή αρχικά είχε ένα καθαρά ευρωπαϊκό χαρακτήρα που στη συνέχεια υιοθετήθηκε και αφομοιώθηκε και από νέα εθνικά κράτη στον υπόλοιπο κόσμο. Τα *κράτη* ορίζονται ως συνεκτικά σύνολα πολιτών, εντός συγκεκριμένων γεωγραφικών ορίων, που έχουν συμφωνήσει στους όρους συμβίωσής τους και στηρίζονται συνήθως σε κοινούς ιστορικούς και πολιτισμικούς θεσμούς. Αποτελούν πολιτικές οργανώσεις, που έχουν τέσσερα κεντρικά χαρακτηριστικά: καθορισμένη εδαφική επικράτεια, σταθερό πληθυσμό, αποτελεσματική κυβέρνηση και κυριαρχία. Αυτό σημαίνει ότι στην ουσία το κράτος ταυτίζεται με τη χώρα (Heywood, 2013: 208).

Έννοια: Κράτος

Το κράτος ορίζεται ως ένα συνεκτικό σύνολο πολιτών, εντός συγκεκριμένων γεωγραφικών ορίων, που έχουν συμφωνήσει στους όρους συμβίωσής τους και στηρίζονται συνήθως σε κοινούς ιστορικούς και πολιτισμικούς θεσμούς

Ιστορικά, το διεθνές σύστημα διαμορφώνεται με τη λήξη του Τριακονταετούς Πολέμου (1618-1648) ανάμεσα σε σειρά κρατιδίων και δουκάτων με τη Συνθήκη της Βεστφαλίας το 1648 και της Ουτρέχτης το 1713. Σύμφωνα με αυτές, οι ηγεμόνες των κρατών αποκτούν πλήρη δικαιοδοσία επί των εσωτερικών τους ζητημάτων, την ίδια στιγμή που υποχρεούνται να απέχουν από οποιαδήποτε παρέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα τρίτων κρατών. Αν και στην πράξη η αρχή αυτή δεν τηρήθηκε ποτέ με ευλάβεια, ωστόσο, δημιούργησε το κανονιστικό υπόβαθρο και τη βασική αρχή που διασφαλίζει την τάξη και τη σταθερότητα στο διεθνές σύστημα (Sørensen, 2004).

Η ιδεολογία, στη βάση της οποίας έχει διαμορφωθεί και λειτουργεί αυτή η κατάτμηση του παγκόσμιου συστήματος, είναι ο *εθνικισμός*, η αντίληψη σύμφωνα με την οποία ο κόσμος διαιρείται σε έθνη που παρέχουν το πρωταρχικό σημείο αναφοράς για πολιτική ταυτότητα και πίστη, που με τη σειρά τους στηρίζουν το αίτημα και το δικαίωμα της αυτοοργάνωσης και αυτοδιάθεσης (Baylis, Smith, Owens, 2013: 785). Στο πλαίσιο αυτό, η εθνική κυριαρχία διασφαλίζει στα κράτη πλήρη δικαιοδοσία επί των εσωτερικών ζητημάτων (με τα κράτη να είναι οι μοναδικοί νομοθέτες εντός των ορίων τους) και του σχεδιασμού της εξωτερικής τους πολιτικής, και τους δίνει τη δυνατότητα να δρουν ανεξάρτητα και αυτόνομα στην παγκόσμια σκηνή, όντας ίσα ενώπιον του διεθνούς δικαίου (Heywood, 2013: 36).

Η παραδοσιακή αυτή εικόνα, ωστόσο, είναι εξιδανικευμένη. Σε ορισμένες περιοχές του κόσμου, η κληρονομιά της αποικιοκρατίας ήταν η ύπαρξη διοικητικών δομών εντός των οποίων συνυπήρχαν και εξακολουθούν να συνυπάρχουν εθνοτικές ομάδες που εμμένουν στην προσήλωση σε φυλετικούς δεσμούς, και όχι σε εθνικούς (Parekh, 2008). Επίσης, η εθνική κυριαρχία, τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική της διάσταση, είναι σχετική. Το όρια της αποδείχθηκαν εμφανή μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο με δύο τρόπους.

Πρώτον, από τη δεκαετία του 1950 εγκαινιάστηκαν και πολλαπλασιάστηκαν συστήματα *αμοιβαίας ομαδοποιημένης κυριαρχίας* (pooled sovereignty) (McCormick & Olsen, 2013), στα οποία τα κράτη συμφωνούν να μεταφέρουν αρμοδιότητες και εξουσίες σε υπερεθνικά όργανα. Πρόκειται για τη λογική της συνδυασμένης κυριαρχίας δύο ή περισσότερων κρατών, με το μοίρασμα της συνεργασίας να αποβλέπει στην απόκτηση πρόσβασης σε μεγαλύτερη ισχύ και επιρροή στο πλαίσιο περιφερειακών και διεθνών οργανισμών σε σχέση με την εθνική κυριαρχία. Δεύτερον, η εθνική κυριαρχία δεν νοείται ως απόλυτη αλλά ως εξαρτημένη από συγκεκριμένες προϋποθέσεις, όπως η συμμόρφωση με βασικούς κανόνες του διεθνούς δικαίου και η προστασία θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Donne & Wheeler, 1999). Νοείται, σε αυτό το πλαίσιο, ως *υπεύθυνη εθνική κυριαρχία* (responsible sovereignty). Η εθνική

κυριαρχία εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο ένα κράτος μεταχειρίζεται τους πολίτες του καθώς η εξουσία του απορρέει από αυτούς (Rieff, 2003).

Ενώ, δηλαδή, η δόμηση του παγκόσμιου συστήματος στη βάση της εθνικής κυριαρχίας θεωρήθηκε από τον 17ο αιώνα απαραίτητη για τη δημιουργία σχετικής τάξης σε αυτό, οι φρικαλεότητες του πρώτου και κυρίως του Δευτέρου Παγκόσμιου Πολέμου που διαπράχθηκαν στο όνομα του εθνικισμού και της εθνικής κυριαρχίας την απονομιμοποίησαν και οδήγησαν σε διαφορετικές θεωρήσεις που δεν αντικατέστησαν, αλλά πλαισίωσαν την παραδοσιακή κατανόηση της εθνικής κυριαρχίας (Mazower, 2012).

Έννοια: Αμοιβαία Ομαδοποιημένη Κυριαρχία

Συνδυασμένη κυριαρχία δύο ή περισσότερων κρατών, με το μοίρασμα της συνεργασίας να αποβλέπει στην απόκτηση πρόσβασης σε μεγαλύτερη ισχύ και επιρροή στο πλαίσιο περιφερειακών και διεθνών οργανισμών σε σχέση με την εθνική κυριαρχία

Η έλξη του εθνικισμού σε καμία περίπτωση δεν έχει περάσει ανεπιστρεπτί (Pryke, 2009· Mayall 1990), ωστόσο πλέον έχει αναδυθεί ένα αντίρροπο *κοσμοπολιτικό* ρεύμα, ο ηθικός και πολιτικός κοσμοπολιτισμός, σύμφωνα με το οποίο τα άτομα πρέπει να απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα ανεξάρτητα της εθνικής τους προέλευσης (Φραγκονικολόπουλος & Προέδρου, 2010· Held, 1995· Linklater 1998). Ο ηθικός κοσμοπολιτισμός «αναφέρεται στην πεποίθηση ότι ο κόσμος αποτελεί μια ενίαια ηθική κοινότητα, από την άποψη ότι οι άνθρωποι έχουν (δυνητικά) υποχρεώσεις προς όλους τους άλλους ανθρώπους στον κόσμο, ασχέτως από υπηκόοτητα, θρησκεία και εθνικότητα κ.ο.κ. …Ο πολιτικός κοσμοπολιτισμός … έγκειται στην πίστη ότι θα έπρεπε να υπάρχουν παγκόσμιοι πολιτικοί θεσμοί, και πιθανόν μια παγκόσμια κυβέρνηση» (Heywood, 2013: 65).

Η οργανωτική αρχή του παγκόσμιου συστήματος

Το παγκόσμιο σύστημα διέπεται από την αρχή της αναρχίας (Hobbes, 1969· Waltz, 1979), από την απουσία δηλαδή μιας ανώτατης αρχής ή κεντρικής κυβέρνησης στο παγκόσμιο σύστημα. Επειδή ακριβώς τα κράτη δεν μπορούν να αναμένουν προστασία από μία ανώτερη αρχή, όπως συμβαίνει στα εθνικά πολιτικά συστήματα, κεντρική θέση στην παγκόσμια πολιτική επέχει η πολιτική της ισχύος (που ορίζεται με όρους σημαντικών πόρων, όπως το μέγεθος των ενόπλων δυνάμεων και το ακαθάριστο εθνικό προϊόν) και της αυτοβοήθειας (κατάσταση στην οποία τα κράτη εξαρτώνται από ίδιους πόρους και

ίδιες δυνάμεις για την επιβίωση και την ασφάλειά τους) ως τα μόνα μέσα διασφάλισης της επιβίωσής τους (Guzzini, 1998).

Η αναρχία, ωστόσο, είναι μια γενική έννοια που δεν προεξοφλεί το είδος των διακρατικών σχέσεων. Συγκεκριμένα, αδυνατεί να προσφέρει μια καθολική εξήγηση του διεθνούς συστήματος. Δεδομένης της αναρχίας κάποια κράτη προχωρούν σε συγκρούσεις, ενώ κάποια άλλα όχι. Εναπόκειται δηλαδή στα ίδια τα κράτη πώς διαχειρίζονται την αναρχία (Wendt, 1999).

Από τη δεκαετία του 1970, μάλιστα, παρατηρείται ότι οι διακρατικές σχέσεις διαμεσολαβούνται όλο και περισσότερο από την αρχή της αλληλεξάρτησης (Keohane & Nye, 1977), κατάσταση όπου τα κράτη και οι λαοί επηρεάζονται από αποφάσεις που λαμβάνονται αλλού και από άλλους. Προϋποθέτει αμοιβαία επιρροή, ακόμη και σχεδόν ισότιμη σχέση ανάμεσα στα μέρη/κράτη, που συνήθως πηγάζει από την αίσθηση αμοιβαίας ευαισθησίας. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, η προσπόριση ισχύος αλλά και η βελτίωση της ευημερίας των κρατών δεν προσκρούει μόνο σε πιθανά αντίθετα συμφέροντα άλλων κρατών, αλλά μπορεί να επιτευχθεί σε συνεργασία με αυτά, γεγονός που δένει τις χώρες σε καταστάσεις αμοιβαίας εξάρτησης, η έξοδος από την οποία είναι επιζήμια και για τις ίδιες. Σε αυτό το πλαίσιο, η αλληλεξάρτηση συνδέεται συνήθως με την τάση προς συνεργασία και ενοποίηση/ολοκλήρωση στις παγκόσμιες υποθέσεις (Heywood, 2013: 45).

Έτσι, ενώ τους προηγούμενους αιώνες η κύρια μορφή της διεθνούς πολιτικής προσομοίαζε στις εχθρικές και τεταμένες σχέσεις που χαρακτηρίζουν σήμερα τη Βόρειο και τη Νότιο Κορέα, το Ισραήλ και το Ιράν, και την Ινδία και το Πακιστάν, στο παγκόσμιο σύστημα του 21ου αιώνα κυρίαρχη θέση επέχουν υπερεθνικά εγχειρήματα που δομούνται και λειτουργούν στη βάση της αλληλεξάρτησης, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση (Tavares, 2010· Ikenberry, 2001), και στενά αλληλεξαρτημένες σχέσεις, όπως αυτές που χαρακτηρίζουν τις δύο κυριότερες δυνάμεις του πλανήτη, τις ΗΠΑ και την Κίνα (Young, Duckett & Graham, 2010).

Κατανοώντας την έννοια της ισχύος

Στο ίδιο πλαίσιο, έχει διαφοροποιηθεί αισθητά η έννοια της ισχύος. Η ισχύς γίνεται κυρίως αντιληπτή με παραδοσιακούς όρους, με έμφαση στη *σκληρή ισχύ* (hard power) ή ισχύ του εξαναγκασμού που συνίσταται στη χρήση και την απειλή χρήσης βίας, την επιβολή κυρώσεων, την ανταμοιβή και τις δωροδοκίες (Morgenthau, 1948). Βασίζεται στη ρεαλιστική παραδοχή του κράτους και τη σημασία της στρατιωτικής και οικονομικής ισχύος στις παγκόσμιες υποθέσεις. Τούτο είναι εύλογο διότι ο κύριος μοχλός κίνησης και αλλαγής στο παγκόσμιο σύστημα ήταν ο πόλεμος. Σήμερα, όμως, η αντίληψη αυτή

είναι όλο και λιγότερο πειστική υπό το φως σειράς εξελίξεων, όπως η κατάρρευση του διπολικού συστήματος της ψυχροπολεμικής περιόδου, η μεγαλύτερη σημασία που αποδίδεται στα ανθρώπινα δικαιώματα, η αυξανόμενη επιρροή του αναπτυσσόμενου κόσμου, η ανάδυση νέων μορφών περιφερειακής και παγκόσμιας διακυβέρνησης, καθώς και οι προβληματικές απόπειρες των μεγάλων δυνάμεων και ειδικότερα των ΗΠΑ να αντιμετωπίσουν την τρομοκρατία με στρατιωτικά μέσα. Έτσι, και ενώ το φαινόμενο των ένοπλων συγκρούσεων δεν έχει σε καμία περίπτωση τερματιστεί στις μέρες μας, το κόστος ανάληψης τέτοιων ενεργειών σε συνδυασμό με μια λιγότερο πολεμοχαρή αντίληψη έχει αναδείξει εναλλακτικές μορφές ισχύος (Barnett & Duval, 2005).

Πιο συγκεκριμένα, η *ήπια ισχύς* (soft power), οριζόμενη ως η ικανότητα ενός κράτους να επηρεάσει τις προτιμήσεις άλλων κρατών μέσα από την έλξη που ασκούν οι πολιτικές του αξίες και τα επιτεύγματά του, έχει αποκτήσει μεγάλη σημασία. Τον όρο επινόησε ο Nye (2004), υπογραμμίζοντας την ανάγκη των ΗΠΑ να ορίσουν εκ νέου το εθνικό τους συμφέρον υπό το φως της παγκοσμιοποίησης και την επανάσταση στον τομέα της πληροφορικής, αναγνωρίζοντας ότι οι νέες συνθήκες της παγκόσμιας αλληλεξάρτησης καθιστούν πολύ σημαντική την πολυμερή συνεργασία. Η αντίληψη ότι η σκληρή και η ήπια ισχύς είναι και οι δύο κατάλληλες, αλλά συχνά για διαφορετικού τύπου ζητήματα, έχει οδηγήσει στην έννοια της *έξυπνης ισχύος* (smart power) (Wilson, 2008) που συνίσταται στη χρήση διαφορετικών μέσων για την επίτευξη διαφορετικών στόχων.

Έννοια: Ήπια Ισχύ

Η ικανότητα ενός κράτους να επηρεάσει τις προτιμήσεις άλλων κρατών μέσα από την έλξη που ασκούν οι πολιτικές του αξίες και τα επιτεύγματά του

Σε ένα άλλο επίπεδο, πολλά κράτη και οντότητες ασκούν *δομική ισχύ* (structural power) (Keukeleire & MacNaughtan, 2008), που λειτουργεί μέσα από τις δομές που διαμορφώνουν τα συμφέροντα των δρώντων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δυνατότητα συν-διαμόρφωσης των πολιτικών και οικονομικών θεσμών άλλων κρατών, με χαρακτηριστικότερο το παράδειγμα της επιρροής της ΕΕ στη διαμόρφωση των πολιτικο-οικονομικών συστημάτων των προς ένταξη κρατών (Φραγκονικολόπουλος & Παναγιώτου, 2007).

Ιδιαίτερης μνείας χρήζει και η *οικονομική ισχύς*. Στις παραδοσιακές αντιλήψεις αυτή γίνεται νοητή ως η βάση της στρατιωτικής ισχύος. Στις νεότερες θεωρήσεις, και ειδικότερα με την επικράτηση του *νεο-φιλελεύθερου μοντέλου* οικονομικής οργάνωσης (Strange, 1996), σύμφωνα με το οποίο τα κράτος υ-

ποχωρεί και πλήθος οικονομικών αρμοδιοτήτων και εξουσιών μεταφέρονται στην αγορά και σε ιδιωτικούς δρώντες, η οικονομική ισχύς νοείται ως στόχος και όχι ως μέσο. Αντίστοιχα, η οικονομική ισχύς διαχέεται με τη δημιουργία δρώντων που παίζουν σημαντικό ρόλο στη συν-διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής.

Η ιδέα της διεθνούς οργάνωσης

Παρά τη σημασία της κρατικής κυριαρχίας, τα κράτη πάντα επεδίωκαν και επιδιώκουν να συνεργαστούν σε τομείς που τα ενδιαφέρουν ή όπου τα συμφέροντά τους φαίνεται να είναι αμοιβαία και συμπληρωματικά. Η ιδέα και πρακτική της διεθνούς οργάνωσης αποτελεί έτσι βασικό συστατικό στοιχείο της παγκόσμιας πολιτικής (Mazower, 2012).

Παραδοσιακά, η συνεργασία και επικοινωνία των κρατών τόσο σε διμερές όσο και σε πολυμερές επίπεδο λάμβανε και συνεχίζει να λαμβάνει χώρα μέσα από το θεσμό της διπλωματίας (διαδικασία επικοινωνίας μεταξύ των κρατών, η οποία επιδιώκει μέσα από την εκπροσώπηση, το διάλογο και τη διαπραγμάτευση να λύσει διαφορές χωρίς προσφυγή στον πόλεμο) (Watson, 1982), η οποία χαρακτηριζόταν από την επαφή και πολλές φορές τη μυστική διαπραγμάτευση ανάμεσα στους ηγέτες και τους υψηλόβαθμους αξιωματούχους (Στεφανίδης, 1997), διαδικασία που είναι γνωστή ως «παλαιά διπλωματία».

Στη σημερινή εποχή η διπλωματία, ενώ διατηρεί τον παραδοσιακό της ρόλο (White, 2007), διενεργείται και μέσα από τη συνεργασία των κρατών με μη κρατικούς δρώντες (μη κυβερνητικές οργανώσεις, υπερεθνικά δίκτυα), καθώς και τη χρήση νέων μέσων (μέσα κοινωνικής δικτύωσης, παγκόσμια δίκτυα ενημέρωσης). Ένας ακόμα πυλώνας αυτής της «νέας διπλωματίας» είναι και η ολοένα και πιο ενεργή και πολύπλευρη συμμετοχή όλων των κρατών, με ελάχιστες εξαιρέσεις, σε διεθνείς οργανισμούς, με αποτέλεσμα η λήψη αποφάσεων για τα παγκόσμια ζητήματα να λαμβάνει χώρα εντός αυτών των δομών (Riordan, 2002· Heine, 2006). Γνωστή ως πολυμερής διπλωματία ή συνεδριακή διπλωματία, είναι σημαντική στην εκπόνηση σημαντικών διακηρύξεων, όπως αυτή για τα ανθρώπινα δικαιώματα το 1948, την απο-αποικιοποίηση το 1960 και την Τελική Πράξη του Ελσίνκι το 1975. Σήμερα, όπως επισημαίνει ο Ηρακλείδης (2015: 86), η πολυμερής διπλωματία αποτελεί «καθημερινή πραγματικότητα». Ο ΟΗΕ και το Συμβούλιο Ευρώπης, για παράδειγμα, «αποτελούν μόνιμες εν ενεργεία διακρατικές διασκέψεις», με αποτέλεσμα τα κράτη-μέλη να έχουν μόνιμες διπλωματικές αντιπροσωπείες στις έδρες των οργανισμών αυτών.

Για ζητήματα που ενδιαφέρουν τα κράτη είναι σημαντική η δημιουργία κανονιστικών και θεσμικών συνόλων που θα επιτρέπουν την από κοινού α-

ντιμετώπιση ζητημάτων-προβλημάτων. Στη σύγχρονη ιστορία σημαντικό παράδειγμα αυτή της ανάγκης είναι η μετάβαση από τη λογική του Συνεδρίου της Βιέννης σε ένα ευρύτερο δίκτυο παγκόσμιων οργανισμών. Ενώ το συνέδριο της Βιέννης ένωνε τις μεγάλες δυνάμεις της εποχής, με στόχο τη διατήρηση του status quo, η Κοινωνία των Εθνών και ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών δημιουργήθηκαν με στόχο να διασφαλίσουν την αυτοδιάθεση των κρατών και να προασπιστούν την ειρήνη μέσα από τη συλλογική ασφάλεια.

Η κίνηση αυτή μετά το τέλος τόσο του πρώτου όσο και του Δευτέρου Παγκόσμιου Πολέμου οδήγησε στη δημιουργία σειράς διεθνών οργανισμών με συγκεκριμένο αντικείμενο και στόχευση, όπως ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τροφίμων. Σε οικονομικό επίπεδο η πρόσληψη της ανάγκης για νομισματική και δημοσιονομική σταθερότητα, διεθνή ανάπτυξη και απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου ως μέσου τόσο για την ειρήνευση όσο και την παραγωγή πλούτου οδήγησαν για πρώτη φορά στη δημιουργία δομών *παγκόσμιας διακυβέρνησης* (Mazower, 2012).

Η παγκόσμια πολιτική και οικονομική διακυβέρνηση ορίζεται ως η ρύθμιση του συνόλου των ζητημάτων που βρίσκονται εκτός του αποκλειστικού ελέγχου των κρατών και απαιτούν διεθνή συνεργασία. Δεν προϋποθέτει μια κεντρική παγκόσμια εξουσία, αλλά στο υπάρχον πλαίσιο αναφέρεται σε ένα σύνολο αλληλένδετων αλλά διακριτών δρώντων που εμπλέκονται στην επίλυση των παγκόσμιων προβλημάτων. Περιλαμβάνει τη δραστηριότητα των κρατών αλλά και των διακυβερνητικών οργανισμών και των μη κυβερνητικών και μη κρατικών δρώντων. Ο συνδυασμός όλων αυτών των δρώντων δημιουργεί ένα σύστημα σχέσεων που χαρακτηρίζονται από μια διαδικασία διαπραγμάτευσης, σύγκρουσης και συνεργασίας, η οποία ενθαρρύνει την υιοθέτηση κοινών μεθόδων και κοινών στόχων στην αντιμετώπιση κρίσιμων και πιεστικών παγκόσμιων ζητημάτων που τα κράτη μεμονωμένα δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν (Held & McCrew, 2003· Kaldor, 2003).

Πρέπει να σημειωθεί ότι η παγκόσμια διακυβέρνηση πλαισιώνεται και πραγματοποιείται από μια σειρά περιφερειακών (για παράδειγμα, ΝΑΤΟ-Βορειοατλαντικό Σύμφωνο, ΟΑΣΕ-Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη, ΕΕ-Ευρωπαϊκή Ένωση και ASEAN-Ένωση των Χωρών της Νοτιοανατολικής Ασίας) και διεθνών οργανισμών, των διεθνών καθεστώτων, που ορίζονται ως θεσμοί που χαρακτηρίζονται από ένα σύνολο αρχών, νορμών, κανόνων και διαδικασιών λήψης αποφάσεων γύρω από τις οποίες συγκλίνουν οι προσδοκίες των δρώντων σε συγκεκριμένα ζητήματα και τομείς πολιτικής (Krasner, 1983). Τα διεθνή αυτά καθεστώτα διέπουν τις αλληλεπιδράσεις διάφορων κρατικών, διακυβερνητικών, μη κυβερνητικών και μη κρατικών δρώντων σε σχεδόν όλα τα θεματικά πεδία της παγκόσμιας πολιτικής (Willets, 2013).

Έννοια: Παγκόσμια Πολιτική

Η παγκόσμια πολιτική ορίζεται ως η ρύθμιση του συνόλου των ζητημάτων που βρίσκονται εκτός του αποκλειστικού ελέγχου των κρατών και απαιτούν διεθνή συνεργασία. Δεν προϋποθέτει μια κεντρική παγκόσμια εξουσία, αλλά στο υπάρχον πλαίσιο αναφέρεται σε ένα σύνολο αλληλένδετων αλλά διακριτών δρώντων που εμπλέκονται στην επίλυση των παγκόσμιων προβλημάτων.

Από την παραδοσιακή στην ανθρώπινη ασφάλεια

Παράλληλα, ενώ παραδοσιακά η κρατική πολιτική γινόταν αντιληπτή μέσα από το πρίσμα της *κρατικής ασφάλειας* (state security) (Gilpin, 1983), δηλαδή της προστασίας της εδαφικής ακεραιότητας του κράτους και των πολιτών του από εχθρικές ενέργειες σε ένα παγκόσμιο σύστημα που διεπόταν κυρίως από τη λογική της αναρχίας, σήμερα κατανοείται μέσα από τη θεώρηση της *ανθρώπινης ασφάλειας* (human security) (Buzan, Wæver, & De Wilde, 1998). Σύμφωνα με αυτή, στόχος του κράτους είναι η προστασία των πολιτών του από πλήθος απειλών που δεν συγκαταλέγονται στα παραδοσιακά ζητήματα, όπως η κλιματική αλλαγή, η μετανάστευση, η τρομοκρατία, η υπανάπτυξη, τα ανθρώπινα δικαιώματα και η ανάπτυξη όπλων μαζικής καταστροφής (Burgess & Taylor, 2004· Beebe & Kaldor, 2010). Όπως επισημαίνει ο Acharya (2013: 663), η έννοια της ανθρώπινης ασφάλειας, επηρεαζόμενη από τη συζήτηση για την ανθρώπινη ανάπτυξη, την αύξηση των συγκρούσεων εντός των κρατών, τον αντίκτυπο της παγκοσμιοποίησης στην εξάπλωση διεθνικών απειλών (για παράδειγμα, τρομοκρατία) και την έμφαση στα ανθρώπινα δικαιώματα, αντιπροσωπεύει τόσο μια κάθετη όσο και μια οριζόντια επέκταση της παραδοσιακής έννοιας της εθνικής ασφάλειας, που διακρίνεται από (α) την έμφαση που δίνει στο άτομο ως αντικείμενο αναφοράς της ασφάλειας, (β) την πολυδιάστατη φύση της και (γ) το οικουμενικό ή παγκόσμιο φάσμα της.

Ειδικότερα, στη βάση της ανάδειξης πολλών εθνικών και παγκόσμιων ζητημάτων έχουν κάνει την εμφάνισή τους πλήθος νέων δρώντων με στόχο την αντιμετώπισή τους. Πριν από τον 20ό αιώνα η διεθνής πολιτική χαρακτηριζόταν από μια συνεχή προσφυγή στη σύγκρουση και την προσπάθεια επέκτασης εδαφικών κτήσεων, απόκτησης ζωτικού χώρου και σφαιρών επιρροής, καθώς και τη σφυρηλάτηση ισχυρών συμμαχιών για την πρόληψη και τη διαχείριση των συγκρούσεων. Στη βάση αυτής της λογικής, η διεθνής πολιτική είχε να κάνει μόνο με τη διατήρηση της ειρήνης και της εδαφικής ακεραιότητας. Σε αυτό το σημείο, διαφέρει ριζικά από τη σημερινή εποχή, όπου ενώ τα παραδοσιακά ζητήματα ασφαλείας παραμένουν (βλ. ελληνο-τουρκική διένεξη, συγκρουσιακές σχέσεις Ινδίας-Πακιστάν και Ουκρανίας-Ρωσίας), η πολι-

τική των μεγάλων δυνάμεων και των διεθνών οργανισμών πλαισιώνεται από, και ασχολείται με, πολλά άλλα ζητήματα.

Έννοια: Ανθρώπινη Ασφάλεια

Η προστασία των πολιτών του κράτους από πλήθος απειλών που δεν συγκαταλέγονται στα παραδοσιακά ζητήματα ασφάλειας και εξοπλισμών, όπως η κλιματική αλλαγή, η μετανάστευση, η τρομοκρατία, η υπανάπτυξη, τα ανθρώπινα δικαιώματα και η ανάπτυξη όπλων μαζικής καταστροφής

Επιπρόσθετα, σε κάποιες περιοχές του κόσμου, τα παραδοσιακά ζητήματα δεν έχουν μεγάλη σημασία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Βόρειος Αμερική, όπου για τα κράτη αυτά η προσφυγή στη βία απουσιάζει εντελώς από την ατζέντα των διακρατικών τους σχέσεων. Επιπρόσθετα, η επίπονη πορεία –ειδικότερα μετά το 1945– *εκδημοκρατισμού* (Gill, 2000) στο δυτικό κόσμο, έχει επιφέρει και σημαντικές αλλαγές στη σχέση κυβερνώντων-κυβερνωμένων. Ενώ και μέχρι το 19ο αιώνα η σχέση αυτή ήταν μονόδρομη, με το πέρας των δύο παγκόσμιων πολέμων η ισχύς των πολιτών απέναντι στις κυβερνήσεις τους αυξήθηκε, με αποτέλεσμα οι κυβερνήσεις να στρέφονται ολοένα και περισσότερο στην αντιμετώπιση των οικονομικών και κοινωνικών τους προβλημάτων (πληθωρισμός, ανεργία, περιθωριοποίηση, αποκλεισμός και κοινωνική δικαιοσύνη).

Μάλιστα, την τελευταία δεκαετία, ενώ ο κόσμος είναι αντιμέτωπος με πλήθος παραδοσιακών ζητημάτων ασφάλειας (δυσεπίλυτες και αιματηρές συγκρούσεις σε Μέση Ανατολή, αυξημένη ένταση στις σχέσεις Ρωσίας-Δύσης, αστάθεια, αντιπαλότητα και νέες γεωπολιτικές προτεραιότητες στο υποσύστημα του Ειρηνικού), το κύριο ζήτημα στην παγκόσμια πολιτική είναι η επιτυχής αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Το ζήτημα αυτό δεν επισύρει τόσο τον κίνδυνο έκρηξης μιας νέας διακρατικής σύγκρουσης, απειλεί, ωστόσο, τα θεμέλια των δυτικών κοινωνιών με αποτέλεσμα να έχει ανέλθει ψηλά στην ατζέντα τους (Krugman, 2012· Patomäki, 2013).

Η επίδραση της παγκοσμιοποίησης στις διεθνείς σχέσεις

Η παγκόσμια πολιτική έχει μετατοπιστεί από την *κρατο-κεντρική λογική* στη λογική της *πολλαπλής αλληλεξάρτησης* και *δικτύωσης* (networking). Σύμφωνα με την κρατο-κεντρική λογική, η παγκόσμια πολιτική είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των κρατών. Από την άλλη πλευρά, η λογική της πολλαπλής αλληλεξάρτησης και δικτύωσης δίνει έμφαση στον τρόπο με

τον οποίο συσχετίζονται πολλαπλοί, κρατικοί και μη κρατικοί, δρώντες προκειμένου να επιτύχουν τους επιμέρους στόχους τους (Burton, 1972). Η λογική αυτή είναι αποτέλεσμα της παγκόσμιας διασυνδεσιμότητας και αλληλεξάρτησης, γνωστή και ως η διαδικασία *παγκοσμιοποίησης*, που μέσα από την τεχνολογική πρόοδο και τη δημιουργία ενός περισσότερο ή λιγότερο ενιαίου οικονομικού χώρου, συμπιέζει και ξεπερνά το χώρο και το χρόνο, και καθιστά τη διάκριση ανάμεσα στο εγχώριο και στο εξωτερικό πολύ δυσκολότερη. Συνίσταται στη δημιουργία ενός περίπλοκου δικτύου διασύνδεσης, με βάση το οποίο τη ζωή μας διαμορφώνουν ολοένα και περισσότερο γεγονότα που συντελούνται, καθώς και αποφάσεις που λαμβάνονται, μακριά από εμάς (Scholte, 2005).

Ειδικότερα, τα κράτη παρέμεναν μέχρι και τα τέλη του Δευτέρου Παγκόσμιου Πολέμου περισσότερο ή λιγότερο διακριτές μονάδες. Τούτο συνέβαινε επειδή σε οικονομικό επίπεδο τα κράτη έλεγχαν τις κεφαλαιακές ροές και διατηρούσαν τους δασμούς και τις ποσοστώσεις ως εργαλεία προστασίας της εγχώριας οικονομίας τους. Σε κοινωνικό επίπεδο, τα κράτη αποφάσιζαν αποκλειστικά για ζητήματα πρόνοιας και δημόσιων δαπανών.

Ωστόσο, με την ίδρυση πλήθους περιφερειακών και διεθνών οργανισμών και την προσχώρηση των περισσότερων κρατών σε αυτούς, τα κράτη απώλεσαν τον αποκλειστικό έλεγχο επί των ζητημάτων αυτών. Σε συνδυασμό με την τεχνολογική πρόοδο των μεταπολεμικών δεκαετιών (ραγδαία εκβιομηχάνιση, βελτίωση των μέσων μεταφοράς και ψηφιοποίηση), αναπτύχθηκε η δυνατότητα αυξημένης επικοινωνίας και διασύνδεσης ανάμεσα σε διαφορετικά μέρη και πληθυσμούς του κόσμου.

Ταυτόχρονα, η υιοθέτηση και επικράτηση της λογικής της αγοράς ήρε τους περιορισμούς στην οικονομική δραστηριότητα και τη διακίνηση κεφαλαίου, διαμορφώνοντας έναν «επίπεδο κόσμο» (Friedman, 2005), με αποτέλεσμα το σημερινό παγκόσμιο σύστημα να χαρακτηρίζεται από την πολλαπλή ροή αγαθών, κεφαλαίων και πληροφοριών σε ένα ολοένα και λιγότερο ιεραρχικό σύστημα. Τούτο δεν σημαίνει ότι τα κράτη δεν παραμένουν σε αρκετές περιπτώσεις οι πιο σημαντικοί δρώντες, αλλά ότι πλέον πρέπει να συζητούν και να συνδιαλέγονται με ολοένα και περισσότερους δρώντες (πολυεθνικές επιχειρήσεις, μη κυβερνητικές οργανώσεις, κοινωνικά κινήματα) σε μια ολοένα και λιγότερο άνιση σχέση (Heywood, 2013: 33-71· McGrew, 2013:24-44).

Τα νέα αυτά δεδομένα έχουν επηρεάσει αποφασιστικά την παραδοσιακή διάκριση εγχώριας και εξωτερικής πολιτικής. Συγκεκριμένα, ελαχιστοποιούν τη σημασία που είχαν τα σύνορα και κάθε είδους φραγμοί, διευκολύνοντας και επιτρέποντας την αλληλεπίδραση μεταξύ εγχώριων και εξωτερικών δρώντων και ζητημάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της οικονομικής

αλληλεξάρτησης αποτελεί η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 (Reinhart & Rogoff, 2009), η οποία μεταδόθηκε από τις ΗΠΑ στις ευρωπαϊκές οικονομίες, γεγονός που ανέδειξε ευρύτερες δομικές ανισότητες και δημιούργησε υπαρξιακό ζήτημα για την ευρωζώνη και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Tsoukalis, 2014· Hall, 2012· Lane, 2012· Moravcsik, 2012). Στην περίπτωση της Ελλάδας, η παρατεταμένη ύφεση και λιτότητα ανέδειξε πολλαπλά ζητήματα στρατηγικής και γεωπολιτικής τοποθέτησης της χώρας εντός ή εκτός της Ευρώπης και της Δύσης, συζητήσεις που παρέμεναν λανθάνουσες για δεκαετίες (Featherstone, 2011).

Επίσης, κλασικά ζητήματα παραδοσιακής πολιτικής επιφέρουν πολλαπλές, αλυσιδωτές συνέπειες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο εμφύλιος πόλεμος στη Συρία, καθώς δεν αποτελεί μόνο ένα δυσεπίλυτο πρόβλημα για τις μεγάλες δυνάμεις που διαφωνούν ως προς τον τρόπο επίλυσής του, αλλά έχει οδηγήσει και σε όξυνση της μετανάστευσης στη Μεσόγειο και σε ανθρωπιστικές κρίσεις, που αμφισβητούν όχι μόνο την πολυπολιτισμικότητα της ΕΕ, αλλά αυξάνουν και τις ριζοσπαστικές και ακραίες ευρω-σκεπτικιστικές αντιδράσεις των πολιτών της (De Vries & Edwards, 2009).

Τέτοια γεγονότα είναι ενδεικτικά όχι μόνο της αυξανόμενης πολυπλοκότητας της παγκόσμιας οικονομικής και πολιτικής ζωής, αλλά και της αδυναμίας των κρατών και των πολιτών τους να ελέγξουν προβλήματα που προκύπτουν σε μακρινές περιοχές του κόσμου (Held & McGrew, 2007). Αυτό, πρώτον, αυξάνει τη σημασία του επιχειρήματος ότι ζούμε σε «ρευστές κοινωνίες» όπου τα πάντα αλλάζουν συνεχώς, με αποτέλεσμα να υπάρχει αύξηση της αβεβαιότητας και της ανασφάλειας (Bauman, 2007). Σύμφωνα με τον Beck (2007· 1992), στις σημερινές «κοινωνίες του ρίσκου» η σύγκρουση δεν περιστρέφεται γύρω από τη διανομή των αγαθών και των υπηρεσιών που προσφέρονταν από το κράτος, αλλά από τη διανομή αρνητικών εννοιών όπως το ρίσκο, η απειλή και τα προβλήματα. Τα αρνητικά αυτά δεν αποτελούν φυσικές καταστροφές, αλλά κινδύνους κατασκευασμένους από τους ανθρώπους, όπως η ρύπανση του περιβάλλοντος, τα βιομηχανικά απόβλητα, η εξάντληση των φυσικών πόρων και η νόσος των «τρελών αγελάδων». Δεύτερον, καταδεικνύει ότι τα κράτη και οι πολίτες συμμετέχουν σε έναν «απο-εδαφοποιημένο» κόσμο. Όπως επισημαίνουν οι Baylis, Smith & Owen (2013: 773) τούτο «σημαίνει ότι η εδαφική βάση της πολιτικής έχει απολέσει τη σημασία της, καθιστώντας πιο δύσκολο τον εντοπισμό της πηγής και της αλυσίδας των προβλημάτων. Πρόκειται για μια διαδικασία κατά την οποία η οργάνωση πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων περιορίζεται ολοένα και λιγότερο από τη γεωγραφική απόσταση και από εθνικά εδαφικά όρια. Επιταχύνεται από την τεχνολογική επανάσταση και αναφέρεται στη μείωση της επίδρασης που ασκούν οι τόποι, οι αποστάσεις και τα σύνορα στον τρόπο

με τον οποίο οι άνθρωποι ταυτίζονται συλλογικά ή επιδιώκουν πολιτική αναγνώριση».

Αυτό διευκολύνει την ανάδυση και ανάπτυξη νέων απο-εδαφοκοποιημένων δικτύων και δρώντων στην παγκόσμια πολιτική. Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις (Pitelis & Sugden, 2000), οι μη κυβερνητικοί οργανισμοί (Willets, 2010), η παγκόσμια κοινωνία των πολιτών (Edwards & Gaventa, 2001) και μια πλειάδα άλλων μη κρατικών οργανώσεων, όπως οι τρομοκρατικές οργανώσεις (Sageman, 2008), ασκούν επιρροή. Με «διαφορετικούς τρόπους και σε διαφορετικό βαθμό ομάδες και οργανώσεις που ποικίλλουν από την Αλ Κάιντα, το Κίνημα κατά του Καπιταλισμού, την Greenpeace ως τη Google, τη General Motors και το Βατικανό, συνεισφέρουν στη διαμόρφωση της παγκόσμιας πολιτικής» (Heywood, 2013: 39).

Έννοια: Παγκοσμιοποίηση

Η διαδικασία της παγκόσμιας διασυνδεσιμότητας και αλληλεξάρτησης που, μέσα από την τεχνολογική πρόοδο και τη δημιουργία ενός περισσότερο ή λιγότερο ενιαίου οικονομικού χώρου, συμπιέζει και ξεπερνά το χώρο και το χρόνο, και καθιστά τη διάκριση ανάμεσα στο εγχώριο και στο εξωτερικό πολύ δυσκολότερη. Συνίσταται στη δημιουργία ενός περίπλοκου δικτύου διασύνδεσης, με βάση το οποίο τη ζωή μας διαμορφώνουν ολοένα και περισσότερο γεγονότα που συντελούνται, καθώς και αποφάσεις που λαμβάνονται, μακριά από εμάς.

Εξωτερική πολιτική στον 21ο αιώνα

Αυτό δεν σημαίνει ότι η διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής (Smith, Hadfield & Dune, 2008) έχει χάσει το ρόλο της και τη σημασία της στην προστασία του εθνικού συμφέροντος. Παραδοσιακά, η εξωτερική πολιτική γινόταν αντιληπτή ως μια συνεκτική διαδικασία που σε πρώτο επίπεδο στόχευε στη διατήρηση και διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας ενός κράτους, και σε δεύτερο στην προσπόριση μεγαλύτερης εθνικής ισχύος σε στρατιωτικό, διπλωματικό και οικονομικό επίπεδο (Hill, 2003).

Όπως επισημαίνει ο Heywood (2013: 233), «το εθνικό συμφέρον αναφέρεται στους στόχους και τις προτιμήσεις της εξωτερικής πολιτικής που θα επιφέρουν οφέλη στην κοινωνία ως σύνολο (το ισοδύναμο του "δημόσιου συμφέροντος" στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής). Η έννοια είναι συχνά ασαφής και αμφιλεγόμενη. Χρησιμοποιείται περισσότερο από τους ρεαλιστές, σύμφωνα με τους οποίους καθορίζεται από τις συστημικές συνέπειες που απορρέουν από τη διεθνή αναρχία και συνδέεται στενά με την εθνική ασφάλεια, την επιβίωση και την επιδίωξη απόκτησης ισχύος. Σύμφωνα με τους ανα-

λυτές που εστιάζουν στον τρόπο λήψης αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής, το εθνικό συμφέρον αναφέρεται στις στρατηγικές και τους στόχους που θέτουν οι αρμόδιοι πολιτικοί για τη διεξαγωγή της εξωτερικής πολιτικής, αν και κάτι τέτοιο μπορεί να αποτελεί απλώς ρητορική. Εναλλακτικά, μπορεί να αναφέρεται στους στόχους εξωτερικής πολιτικής που υιοθετούνται μέσα από μια δημοκρατική διαδικασία».

Σήμερα, ωστόσο, το εθνικό συμφέρον έχει πολύ ευρύτερη στόχευση. Ακριβώς δεδομένου ότι μεγάλο μέρος του κόσμου έχει θεσμοθετήσει μορφές συνεργασίας που καθιστούν το ενδεχόμενο μιας πολεμικής σύρραξης εξαιρετικά απόμακρο, αν όχι απίθανο, η έμφαση αποδίδεται σε μια ευρύτερη γκάμα ζητημάτων που δεν επέχουν στενό εθνικό περιεχόμενο. Η εξωτερική πολιτική, για πολλά και κυρίως για τα πλέον ανεπτυγμένα κράτη του πλανήτη, στρέφεται πλέον στην αντιμετώπιση παγκόσμιων, υπερεθνικών ζητημάτων. Η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό ζήτημα που εκφεύγει της παραδοσιακής αντιμετώπισης. Αποτελεί ένα φύσει παγκόσμιο ζήτημα, που δε θέτει τα κράτη το ένα ενάντια στο άλλο, αλλά το σύνολο των κρατών απέναντι σε μια οικουμενική απειλή.

Έτσι, και υπό το φως της αυξανόμενης αλληλεξάρτησης, των παγκόσμιων προβλημάτων, της παγκόσμιας διακυβέρνησης και την ανάδυση νέων μη κυβερνητικών και μη κρατικών δρώντων, η χρήση του όρου «εξωτερικές σχέσεις» είναι πιο κατάλληλη από τον όρο «εξωτερική πολιτική» να περιγράψει τις σύνθετες και περίπλοκες σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των κρατών, των διεθνών οργανισμών και των μη κρατικών δρώντων. Σε κάθε περίπτωση, η εξωτερική πολιτική δεν περιορίζεται μόνο στις πράξεις και δράσεις των διπλωματών και των υπουργείων εξωτερικών (Τσαρδανίδης, 2006: 35-53).

Εξ ου και η σκληρή ισχύς, η εμμονή στην εθνική κυριαρχία κλπ, είναι παντελώς ακατάλληλα για τη διαμόρφωση μιας σχετικής εξωτερικής πολιτικής. Η ασφάλεια και η ευημερία των κρατών, πλέον, περνά μέσα από την παροχή παγκόσμιων δημόσιων αγαθών (global public goods), όπως, για παράδειγμα, η διατήρηση των οικοσυστημάτων και του περιβάλλοντος και η παγκόσμια ειρήνη και ανάπτυξη, και προαπαιτεί τη συνεργασία στη βάση όχι μιας εθνικής αλλά μιας παγκόσμιας συνείδησης (Beck, 2003). Τα παγκόσμια αγαθά, όπως είναι τα ανθρώπινα δικαιώματα, το περιβάλλον, η ισότιμη και βιώσιμη ανάπτυξη και η ειρήνη, δεν είναι αποκλειστική ιδιοκτησία κανενός. Είναι οικουμενικά και επηρεάζουν τεράστιο αριθμό κρατών, ανθρώπων, τις σημερινές αλλά και τις μελλοντικές γενιές. Καθοριστικό στοιχείο αυτής της πραγματικότητας είναι ότι τα κράτη μεμονωμένα δεν μπορούν να χειριστούν τα παγκόσμια δημόσια αγαθά και ότι είναι αναγκαία η συλλογική και πολυμερής δράση. Υπάρχει η προσδοκία στα κράτη αλλά και το ευρύ κοινό ότι τα παγκόσμια δημόσια αγαθά, ακριβώς επειδή μας αφορούν και μας επηρεάζουν

όλους, θα έπρεπε να εξασφαλίζονται μέσα από συμμετοχικές και δίκαιες διαδικασίες (Gardiner & Le Goulven, 2002· Kaul, Conceicaco, Le Goulven & Mendoza, 2003).

Σε αυτό το πλαίσιο, η αυξητική σύμπραξη και συνεργασία των κρατών δομείται ολοένα και περισσότερο στη βάση της νομιμοποίησης (legitimization) (Beardsworth, 2008). Πιο συγκεκριμένα, τα κράτη πρέπει να λειτουργούν ως υπεύθυνοι δρώντες, δεδομένου ότι οι πράξεις τους έχουν αντίκτυπο πολύ πέρα από τα σύνορά τους και επηρεάζουν τις τύχες εκατομμυρίων ανθρώπων που βρίσκονται πολύ μακριά από τα εθνικά κέντρα λήψης αποφάσεων (Held, 2013). Η ανάγκη αυξημένης λογοδοσίας (accountability) ακριβώς για τέτοια ζητήματα έχει ανέλθει στην ατζέντα της παγκόσμιας πολιτικής, παρά την επίμονη προσπάθεια των περισσότερων κρατών να την αποφύγουν. Είναι απαραίτητο να προσπαθήσουν να γεφυρώσουν το χάσμα μεταξύ της πραγματικότητας και του τρόπου που οι κρίσεις γίνονται αντιληπτές, οφείλουν δηλαδή να συμβάλλουν στη γενική ανάλυση και κατανόηση των ζητημάτων που καλούνται να προσδιορίσουν και να επιλύσουν. Για να είναι νομιμοποιημένες οι πράξεις τους πρέπει (α) τα κράτη στο εσωτερικό τους να σέβονται βασικές ανθρώπινες αξίες, (β) τα κράτη σε διεθνές επίπεδο να σέβονται και να τηρούν τις συμφωνίες και να συμμετέχουν ενεργά και αποτελεσματικά προς αντιμετώπιση των παγκόσμιων προβλημάτων, (γ) τα άτομα σε διεθνικό επίπεδο θα πρέπει να έχουν αναγνωρίσιμα πολιτικά και οικονομικά δικαιώματα και (δ) οι αποφάσεις να λαμβάνονται στο κατάλληλο επίπεδο και να επιτρέπουν τη συμμετοχή όσων επηρεάζονται από αυτές (Φραγκονικολόπουλος & Προέδρου, 2010: 213-214, 93-165).

Κατανοώντας τη λογική δράσης της εξωτερικής πολιτικής

Η μετάλλαξη των δομών του παγκόσμιου πολιτικού και οικονομικού συστήματος και η διαφοροποιημένη φύση των απειλών που αντιμετωπίζουν τα κράτη στον 21ο αιώνα έχουν οδηγήσει και σε μια πολύ πιο πολυσύνθετη λογική πίσω από την κατανόηση των παγκόσμιων προβλημάτων και τη χάραξη επιμέρους πολιτικών. Διαχρονικά, στο άναρχο διεθνές σύστημα, η εξωτερική πολιτική διεπόταν από τη λογική των συνεπειών (logic of consequences). Ως ορθολογικοί δρώντες (rational actors), τα κράτη «ζυγίζουν» τις επιλογές τους, προχωρούν στη διαμόρφωση εναλλακτικών σεναρίων, επιχειρούν να προβλέψουν την αντίδραση των άλλων κρατών και προχωρούν στις κινήσεις που θεωρούν ότι θα αποφέρουν τα βέλτιστα αποτελέσματα.

Αυτή η λογική συνεχίζει να κυριαρχεί στο παγκόσμιο σύστημα. Πλέον, όμως, πλαισιώνεται και από δύο διαφορετικές λογικές που, περισσότερο από κάθε άλλη φορά στο παρελθόν, καθοδηγούν τη σκέψη και τη δράση των παγκόσμιων δρώντων (Barnett, 2013). Η λογική της καταλληλότητας καταδει-

κνύει τη δυναμική μιας πιο ηθικής και κανονιστικής πολιτικής στη βάση του δέοντος (logic of appropriateness) (March & Olsen, 2004).

Αν και πολλοί θα διαφωνήσουν με το βαθμό στον οποίο τα κράτη λειτουργούν σε αυτή τη βάση, αρκετές κρατικές πολιτικές δεν μπορούν να αναλυθούν μόνο μέσα από τη λογική των συνεπειών. Το ευρωπαϊκό εγχείρημα υπερεθνικής ολοκλήρωσης, για παράδειγμα, μπορεί να αναλυθεί καλύτερα ως αποτέλεσμα και των δύο αυτών λογικών. Οι ευρωπαϊκές ελίτ μεταπολεμικά θεώρησαν και πιο συμφέρον και αποτελεσματικό, αλλά και πιο ορθό, να οργανώσουν μια υπερεθνική πολιτεία που θα αντιστέκεται στις παγίδες του εθνικισμού (Mazower, 1998· Heater, 1992· Milward, 1992). Μετά τη φρίκη του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, η ανάγκη για την εδραίωση της ειρήνης αποτέλεσε τον πρωταρχικό λόγο για τη συνεργασία στην Ευρώπη. Η ευρωπαϊκή ενότητα ήταν ένας τρόπος για να υπερβούν τα κράτη της ηπείρου το σύστημα ισορροπίας ισχύος και τη λογική που παρήγαγε το δίλημμα ασφάλειας, σύμφωνα με τον οποίο η ενίσχυση της αμυντικής ασφάλειας ενός κράτους γίνεται αντιληπτή ως δυνάμει επιθετική κίνηση από τις άλλες (Morgenthau, 1948).

Σημαντικό ήταν και το κίνητρο της οικονομικής ανάπτυξης με την εξάλειψη των εμποδίων στο εμπόριο που θα διασφάλιζε όχι μόνο την ειρήνη και την ευημερία, αλλά θα διευκόλυνε και τη δυνατότητα των ευρωπαϊκών κρατών να αντιμετωπίσουν πολύπλοκα προβλήματα.

Επίσης, διάφοροι διεθνικοί δρώντες, όπως ο Ερυθρός Σταυρός, η Greenpeace κλπ, συστάθηκαν ακριβώς για να υπηρετήσουν τα ιδανικά συγκεκριμένων ανθρώπων και ομάδων, αν και πολλοί σήμερα θα διατύπωναν την κατηγορία ότι η καθημερινή τους δράση κατευθύνεται και από τη λογική των συνεπειών. Ο ρόλος αυτών των δρώντων είναι σημαντικός σε δύο επίπεδα, τόσο στο επίπεδο της διαλεκτικής, που αναφέρεται στη διαμόρφωση της ατζέντας, την πρόταξη επιχειρημάτων και την ιεράρχηση των ζητημάτων, όσο και σε κανονιστικό επίπεδο. Αναφορικά με το πρώτο επίπεδο, μέσα από την οργάνωση εκδηλώσεων, την πρόσβαση στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και την καταδίκη των κυρίαρχων αναλυτικών δομών, και έχοντας ηθική εξουσία, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ατζέντας της παγκόσμιας διακυβέρνησης και επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες στα διάφορα παγκόσμια φόρα συνέρχονται σε αυτά, με ποιες απόψεις και προτάσεις. Στο κανονιστικό επίπεδο, διαδραματίζουν καταλυτικό ρόλο με την προβολή και θέσπιση αρχών και προτύπων, ειδικά σε περιοχές δράσης στις οποίες κανονιστικά και αξιακά πρότυπα δεν έχουν ακόμη καθιερωθεί. Με αυτό τον τρόπο, ουσιαστικά παράγουν δράση την οποία τα κράτη και οι υπόλοιποι δρώντες καλούνται να ακολουθήσουν (Arts, 2003).

Τέλος, τα σημερινά ζητήματα είναι εξαιρετικά περίπλοκα. Ο τρόπος πρόσληψής τους είναι καθοριστικής σημασίας για την πλήρη κατανόησή τους και τη χάραξη κατάλληλης πολιτικής. Σε αυτό το πλαίσιο, η λογική της διαβούλευσης (logic of arguing) (Risse, 2000) έχει καταστεί πολύ σημαντική. Ζητήματα όπως η καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, η μη διάδοση των πυρηνικών, αναπτυξιακές πολιτικές στον αναπτυσσόμενο κόσμο κλπ, απαιτούν τη διαβούλευση πλήθους δρώντων. Κάποια από αυτά, μάλιστα, όπως θα εξετάσουμε στο κεφάλαιο οκτώ, όπως η ανάγκη αποναρκοθέτησης, η τρύπα του όζοντος και η αύξηση της παγκόσμιας θερμοκρασίας, κατέστησαν παγκόσμια ζητήματα ακριβώς μέσα από τη διαδικασία κατάθεσης αντίστοιχων εκθέσεων/προτάσεων από επιστημονικές κοινότητες/μη κυβερνητικούς οργανισμούς, που έγιναν δεκτές από πολλά κράτη και διεθνείς οργανισμούς.

Περίληψη

⇒ Η σημερινή παγκόσμια πολιτική σκηνή είναι εμφανώς διαφοροποιημένη και πολύ πιο περίπλοκη σε σχέση με τις διεθνείς σχέσεις του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα.

⇒ Η πύκνωση της πλανητικής πολιτικής, η έμφαση τόσο σε παλαιού όσο και σε νέου τύπου παγκόσμια προβλήματα, η μετάβαση από την κρατο-κεντρική στην παγκόσμια πολιτική και από την παραδοσιακή στην ανθρώπινη ασφάλεια, η διαφοροποιημένη έννοια της ισχύος και ο τρόπος πρόσληψης και εκτέλεσης της εξωτερικής πολιτικής, καθώς και οι διαφορετικές λογικές που διέπουν τα συστήματα λήψης αποφάσεων, καθιστούν αναγκαία τη συνθετική ανάλυση των θεωρητικών προσεγγίσεων του επιστημονικού πεδίου της παγκόσμιας πολιτικής.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Acharya, A. (2013). «Ανθρώπινη Ασφάλεια». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.), *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Arts, B. (2003). "Non-State Actors in Global Governance: A Power Analysis". Εισήγηση στο ECPR Joint Sessions, Edinburgh.

Barnett, M. & Duval, R. (eds.). (2005). *Power in Global Governance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Barnett, M. (2013). «Κοινωνικός Κονστρουκτιβισμός». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.), *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Bauman, Z. (2007). *Liguid times: living in an age of uncertainty*. Cambridge: Polity Press.

Baylis, J., Smith, S. & Owens, P. (2013). *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Beardsworth, R. (2008). "Cosmopolitanism and realism: Towards a theoretical convergence?" *Millennium-Journal of International Studies*, 37.1: 69-96.

Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Sage.

Beck, U. (2003). "The Analysis of Global Inequality: From National to Cosmopolitan Perspective". Στο Anheier, H., Glasius, M., & Kaldor, M. (eds.). *Global Civil Society 2003*. Oxford: Oxford University Press.

Beck, U. (2007). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.

Beebe, S. & Kaldor, M. (2010). *The ultimate weapon is no weapon: Human security and the new rules of war and peace*. New York: Public Affairs.

Burgess, P. & Taylor, O. (2004). "What is Human Security?", *Security Dialogue*, 35(4): 345-387.

Burton, J. (1972). *World society.* Cambridge: Cambridge University Press.

Buzan, B., Wæver, O., & De Wilde, J. (1998). *Security: a new framework for analysis.* Lynne Rienner Publishers.

De Vries, C. E., & Edwards, E. (2009). "Taking Europe to Its Extremes: Extremist Parties and Public Euroscepticism." *Party Politics*, 15 (1): 5-28.

Donne, T. & Wheeler, N. (1999). *Human Rights in Global Politics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Edwards, M. & Gaventa, J. (2001). *Global Citizen Action: Lessons and Challenges*. Boulder: Lynne Reiner.

Featherstone, K. (2011). "The JCMS Annual Lecture: The Greek Sovereign Debt Crisis and EMU: A Failing State in a Skewed Regime." *Journal of Common Market Studies*, 49 (1): 193-217.

Friedman, T. (2005). *The world is flat: A brief history of the twenty-first century*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Gardiner, R. & Le Goulven, K. (2002). *Sustaining our Global Public Goods*. Johannesburg: Heinrich Boll Foundation.

Gill, G. (2000). *The Dynamics of Democratisation. Elites, Civil Society and the Transition Process.* Basingstoke: Macmillan Press.

Gilpin, R. (1983). *War and change in world politics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Guzzini, S. (1998). *Realism in International Relations and the International Political Economy*. London: Routledge.

Hall, Peter A. (2012). "The Economics and Politics of the Euro Crisis." *German Politics*, 21(4): 355-371.

Heater, D. (1992). *The Idea of European Unity*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Heine, J. (2006). "On the Manner of Practicing the New Diplomacy." *CIGI Working Paper No. 11*.

Held, D. & McGrew, A. (eds.) (2003). *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*. Cambridge: Polity Press.

Held, D. & McGrew, A. (2007). *Globalization/Anti-Globalization*. Cambridge: Polity Press.

Held, D. (1995). *Democracy and the Global Order: From the modern state to cosmopolitan governance*. Cambridge: Polity Press.

Held, D. (2013). *Global covenant: The social democratic alternative to the Washington consensus.* John Wiley & Sons.

Heywood, A. (2013). *Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική στην Παγκόσμια Εποχή*. Αθήνα: Κριτική.

Hill, C. (2003). *The changing politics of foreign policy.* Palgrave.

Hobbes, T. (1969). *Leviathan.* Scholar Press.

Ikenberry, J. (2001). *After victory: institutions, strategic restraint and the rebuilding of order.* Princeton: Princeton University Press.

Jackson, R., & Sørensen, G. (2007). *Introduction to international relations: theories and approaches.* Oxford: Oxford University Press.

Kaldor, M. (2003). *Global Civil Society*. Cambridge: Polity Press.

Kaul, I., Conceicao, P., Le Goulven, K. & Mendoza, R. (eds.) (2003). *Providing Global Public Goods: Managing Globalization.* New York: Oxford University Press.

Keohane, R., & Nye, J. (1977). *Power and interdependence.* New York: Longman.

Keukeleire, S. & MacNaughtan, J. (2008). *The foreign policy of the European Union.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Krasner, S. (ed.) (1983). *International Regimes*. New York: Cornell University Press.

Krugman, P. (2012). *End this depression now!*. WW Norton & Company.

Lane, Philip R. (2012). "The European Sovereign Debt Crisis." *The Journal of Economic Perspectives*, 26(1): 49-67.

Linklater, A. (1998). *The transformation of political community: ethical foundations of the post-Westphalian era*. Cambridge: Polity Press.

March, J., & Olsen, J. (2004). "The logic of appropriateness." *ARENA*.

Mayall, J. (1990). *Nationalism and International Society.* Cambridge: Cambridge University Press.

Mazower, M. (1998). *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*. London: Allen Lane.

Mazower, M. (2012). *Governing the world: the history of an idea, 1815 to the present*. Penguin.

McCormick, J. & Olsen, J. (2013). *The European Union: politics and policies.* Perseus Books Group.

McGrew, A. (2013). «Παγκοσμιοποίηση και Παγκόσμια Πολιτική». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.), *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Milward, A. S. (1992). *The European Rescue of the Nation-State*. London: Routledge.

Moravcsik, A. (2012). "Europe After the Crisis: How to Sustain a Common Currency." *Foreign Affairs* (May/June). Διαθέσιμο στο http://www.foreignaffairs.com/articles/137421landrew-moravcsik/europe-after-the-crisis.

Morgenthau, H. (1948). *Politics Among Nations.* New York: Knopf.

Nye, J. (2004). *Soft power: The means to success in world politics.* PublicAffairs.

Parekh, B. (2008). *A New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World*. New York: Palgrave Macmillan.

Patomäki, H. (2013). *The great Eurozone disaster: From crisis to global new deal*. Zed books.

Pitelis, C. & Sugden, R. (2000). *The nature of the transnational firm*. London: Routledge.

Pryke, S. (2009). *Nationalism in a Global World.* New York: Palgrave Macmillan.

Reinhart, C. & Rogoff, K. (2009). *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Rieff, D. (2003). *A bed for the night: Humanitarianism in crisis.* Simon and Schuster.

Riordan, S. (2002). *The new diplomacy*. Polity.

Risse, T. (2000). "Let's Argue!": Communicative action in world politics. *International organization* 54.1: 1-40.

Sageman, M. (2008). *Leaderless Jihad: Terror Networks in the 21st century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Scholte, J. A. (2005). *Globalization: A critical introduction.* Palgrave Macmillan.

Smith, S., Hadfield, A. & Dunne, T. (eds.) (2008). *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*. Oxford: Oxford University Press.

Sørensen, G. (2004). *The transformation of the state: Beyond the myth of retreat*. New York: Palgrave Macmillan.

Strange, S. (1996). *The retreat of the state: The diffusion of power in the world economy.* Cambridge: Cambridge University Press.

Tavares, R. (2010). *Regional Security. The Capacity of international organizations.* London: Routledge.

Tsoukalis, L. (2014). *The Unhappy State of the Union. Europe Needs A New Grand Bargain*. London: Policy Network.

Waltz, K. (1979). *Theories of international politics.* New York: Addison-Wesley Publishing Company.

Watson, A. (1982). *Diplomacy: The Dialogue Between States*. London: Methuem.

Wendt, Alexander (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press.

White, B. (2007). «Διπλωματία». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.), *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Willets, P. (2010). *Non-governmental organizations in world politics*. London: Routledge.

Willets, P. (2013). «Διεθνικοί Δρώντες και διεθνείς οργανισμοί στην παγκόσμια πολιτική». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.), *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Wilson, E. (2008). "Hard power, soft power, smart power." *The annals of the American academy of Political and Social Science*, 616.1: 110-124.

Young, A., Duckett, J. & Graham, P. (2010). *Perspectives on the Global Distribution of Power*. Ειδικό αφιέρωμα του περιοδικού *Politics*, 30(1).

Ηρακλείδης, Α. (2015). *Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική*. Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα.

Στεφανίδης, Γ. (1997). *Ο τελευταίος ευρωπαϊκός αιώνας: διπλωματία και πολιτική των μεγάλων δυνάμεων*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Τσαρδανίδης, Χ. (2006). *Το Σύστημα Λήψης Αποφάσεων στην Εξωτερική Πολιτική: Θεωρητικές Προσεγγίσεις για το Εσωτερικό και το Διεθνές Περιβάλλον*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Φραγκονικολόπουλος, Χ. & Παναγιώτου, Ν. (2007). «Η 'μεταμορφωτική δύναμη' της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η αποτελεσματικότητα της παρέμβασής της στην περιοχή των Βαλκανίων», στο Γ. Μακρής (επιμ.), *Διαστάσεις της μετάβασης και η Ευρωπαϊκή προοπτική των χωρών της Βαλκανικής*. Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

Φραγκονικολόπουλος, Χ. & Προέδρου, Φ. (2010). *Ο εκδημοκρατισμός της παγκόσμιας πολιτικής. Μία εισαγωγή στην κοσμοπολιτική δημοκρατία*. Αθήνα: Σιδέρης.

Κεφάλαιο 2

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Σύνοψη

⇒ Σκοπός του κεφαλαίου είναι να προσφέρει μια συνοπτική ανάλυση της εξέλιξης της θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων. Το κεφάλαιο συζητά και αναλύει τόσο τις δεσπόζουσες όσο και τις εναλλακτικές θεωρητικές προσεγγίσεις της παγκόσμιας πολιτικής.

⇒ Τα αξιώματα και οι υποθέσεις εργασίας της ρεαλιστικής σχολής αποτελούν το απαραίτητο σημείο εκκίνησης. Η ίδια η εξέλιξη της σκέψης εντός της ρεαλιστικής σχολής, καθώς και η πλαισίωσή της από σημαντικές παραδοχές της φιλελεύθερης-νεοφιλελεύθερης σχολής είναι δηλωτικές της δυναμικής φύσης του παγκόσμιου πεδίου και της αντίστοιχης ανάγκης ανάπτυξης πολλαπλών υποθέσεων εργασίας που θα εξηγήσουν ικανοποιητικά το εύρος των ζητημάτων της παγκόσμιας πολιτικής.

⇒ Προς αυτή την κατεύθυνση, είναι απαραίτητη, πέρα από την κεντρική θεωρητική συζήτηση στην επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων, η εξέταση και ανάλυση των κύριων θέσεων της μαρξιστικής σχολής και του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού, καθώς και της κρίσιμης συνεισφοράς μερικών εναλλακτικών θεωρήσεων, όπως ο φεμινισμός και η οικολογία.

Εισαγωγή

Κύριο αντικείμενο εξέτασης των Διεθνών Σχέσεων είναι ο πόλεμος και τα αίτιά του, καθώς και οι τρόποι/μέσα με τα οποία αυτός μπορεί να αποτραπεί. Οι αρχικές και κεντρικές θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων καταπιάστηκαν με αυτό το ζήτημα και προσέφεραν πολύτιμες θεωρητικές προτάσεις (Groom & Mitchell, 1978).

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, το πεδίο των Διεθνών Σχέσεων διευρύνθηκε εντυπωσιακά. Το κύριο ζητούμενο πλέον δεν ήταν μόνο, αν και παρέμεινε όπως είναι φυσικά κεντρικό, οι παράγοντες εκείνοι που ωθούν τα κράτη σε πόλεμο ή στη σφυρηλάτηση ειρηνικών δεσμών, αλλά ευρύτερα το ζήτημα της συνεργασίας και της σύγκρουσης στη διεθνή ζωή και σε φαινομενικά δευτερεύοντα ζητήματα, όπως η οικονομική συνεργασία, η αποναρκοθέτηση, τα ανθρώπινα δικαιώματα κλπ.

Οι κύριες θεωρητικές προσεγγίσεις που αναλύουν τα δίπολα πόλεμος/ειρήνη και συνεργασία/ σύγκρουση είναι ο ιδεαλισμός-φιλελευθερισμός και ο ρεαλισμός, και τα θεωρητικά εποικοδομήματά τους, ο νεοφιλελευθερισμός και ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός. Το πρώτο μέρος του κεφαλαίου αυτού αναλύει τα κύρια σημεία τους μέσα από το πρίσμα των μεγάλων συζητήσεων του πεδίου (Ηρακλείδης 2015).

Πιο συγκεκριμένα, η πρώτη μεγάλη συζήτηση αφορά τον ιδεαλισμό-φιλελευθερισμό και το ρεαλισμό, η δεύτερη το νεοφιλελευθερισμό και το νεορεαλισμό και η τρίτη, επιστημολογικής φύσης, διεξάγεται ανάμεσα στον κοινωνικό κονστρουκτιβισμό και τις προηγούμενες κυρίαρχες θεωρίες των διεθνών σχέσεων.

Πέρα από αυτές, ωστόσο, έχουν αναπτυχθεί και άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις που εφορμούν από διαφορετικά πεδία και επιχειρούν μια έξωθεν κριτική και ανάλυση της παγκόσμιας πολιτικής. Εστιάζουν κυρίως σε δομές εκμετάλλευσης που ενυπάρχουν σε όλα τα κοινωνικά συστήματα, άρα και σε αυτό των Διεθνών Σχέσεων. Το δεύτερο μέρος του κεφαλαίου αυτού, έτσι, αναλύει τη μαρξιστική σχολή σκέψης που παρείσφρησε στη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων μέσα από τη θεωρία του ιστορικού υλισμού. Κατόπιν, στρέφεται στη μελέτη της έμφυλης θεωρίας και επικεντρώνεται στα κύρια σημεία της που άπτονται της θεώρησης της διεθνούς ζωής. Τρίτον, αναλύεται το ρεύμα της οικολογίας και με ποιον τρόπο παρεισφρέει με τη σειρά του στη μελέτη της παγκόσμιας πολιτικής. Ενώ σε ένα πρώτο επίπεδο η κριτική της ματιά δεν φαίνεται να προσφέρει καίριες επισημάνσεις για την παγκόσμια πολιτική, το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής και τα πολλαπλά και φύσει περίπλοκα οικολογικά ζητήματα επιτάσσουν μια εις βάθος ανάλυση του τρόπου με τον οποίο διαμεσολαβούν την παγκόσμια πολιτική και οικονομική ζωή. Η συζή-

τηση αυτή είναι σχετικά πρόσφατη στη διεθνή βιβλιογραφία, ενώ δεν έχει ανοίξει ακόμα καλά καλά στη χώρα μας. Τέλος, κάνει μια σύντομη αναφορά στις προσεγγίσεις του μεταδομισμού και της μετα-αποικιοκρατίας στην παγκόσμια πολιτική.

Οι μεγάλες συζητήσεις της Επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων

Ιδεαλισμός-Ρεαλισμός	Νεοφιλελευθερισμός-Νεορεαλισμός	Θετικιστές-Μεταθετικιστές
Κράτησε από τη δεκαετία του 1920 μέχρι και τη δεκαετία του 1950. Οι ιδεαλιστές στήριξαν με σθένος τη λογική της ειρηνικής συνεργασίας και της συλλογικής ασφάλειας, και οι ρεαλιστές την αναπόδραστη πολιτική της ισχύος και της προστασίας του εθνικού συμφέροντος.	Έλαβε χώρα τις δεκαετίες του 1970 και 1980, με τους νεοφιλελεύθερους να υπογραμμίζουν τη σημασία της αλληλεξάρτησης, τις αλληλεπιδράσεις των κρατών εντός των διεθνών θεσμών, καθώς και τη σημασία θεμάτων όπως το περιβάλλον και η οικονομία. Οι νεορεαλιστές επικεντρώνονται κυρίως στη δομή του συστήματος και τα συστήματα της σταθερότητας (διπολικά, πολυπολικά)	Ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του 1980, με νέες προσεγγίσεις όπως ο κονστρουκτιβισμός, να αμφισβητούν την κυρίαρχη σκέψη στις διεθνείς σχέσεις, εκθέτοντας τις προκαταλήψεις και τα συμφέροντα που ενυπάρχουν στην παγκόσμια πολιτική.

Πρώτο Μέρος

Από τον ιδεαλισμό-φιλελευθερισμό στο ρεαλισμό

Σημείο εκκίνησης του επιστημονικού πεδίου των Διεθνών Σχέσεων αποτελεί η δημιουργία αντίστοιχου τμήματος στο Πανεπιστήμιο Aberystwyth της Ουαλίας το 1919. Καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη αυτή έπαιξε η έκρηξη του «Μεγάλου Πολέμου» (Great War) (1914-1918), του οποίου οι καταστροφικές συνέπειες ξεπέρασαν κάθε προσδοκία και συγκλόνισαν τον κόσμο. Για πρώτη φορά ο πόλεμος δεν αποτελούσε ένα σύνηθες φαινόμενο της διεθνούς ζωής με περιορισμένες συνέπειες, αλλά απειλούσε την ίδια την ύπαρξή της (Clark, 2015).

Το κυρίαρχο ρεύμα σκέψης στις Διεθνείς Σχέσεις μετά το 1918 ήταν ο *ιδεαλισμός-φιλελευθερισμός*, η κύρια προκείμενη του οποίου ήταν ότι δεδομένου ότι το ανθρώπινο γένος είναι ορθολογικό, η φρίκη του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου θα ήταν αρκετή ώστε να αποτρέψει την επανάληψή του (Angel, 2010). Ειδικότερα, η φιλελεύθερη-ουτοπική σκέψη αντλούσε τα επιχειρήματά της από τρία κυρίως ρεύματα των προηγούμενων αιώνων:

- *Το διεθνές δίκαιο* (*Γκροτιανισμός*), η αυξανόμενη σημασία του οποίου διευκόλυνε τη ρύθμιση διαφορετικών πτυχών της διεθνούς πολιτικής, περιορίζοντας τις μονομερείς πολεμικές κινήσεις. Συναφής με την εξέλιξη του διεθνούς δικαίου ήταν και η δημιουργία των πρώτων πολυμερών καθεστώτων, όπως οι Συνθήκες της Γενεύης και της Χάγης, για τους κανόνες διεξαγωγής του πολέμου και τον περιορισμό των αυθαιρεσιών.
- *Ο εκδημοκρατισμός* των κρατών της Δυτικής Ευρώπης και η απήχηση που αυτός θα είχε σύμφωνα με τη θεώρηση του Καντ στις διεθνείς σχέσεις. Πιο συγκεκριμένα, η ιδέα ότι οι δημοκρατίες ομοιάζουν μεταξύ τους και ακολουθούν παρόμοια εξωτερική πολιτική ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής στους πρώιμους θεωρητικούς των διεθνών σχέσεων.
- *Ο οικονομικός φιλελευθερισμός* και η προϊούσα απελευθέρωση του εμπορίου, που δημιουργούσε ισχυρούς δεσμούς ανάμεσα στα κράτη λειτουργώντας ενισχυτικά προς την αποτροπή του πολέμου (Dunne, 2013: 136-155).

Η πίστη σε έναν καινούργιο κόσμο, απαλλαγμένο από συγκρούσεις και πολέμους, αποτυπώνεται στα «δεκατέσσερα σημεία» του Αμερικανού Προέδρου Woodrow Wilson και στη δημιουργία του πρώτου παγκόσμιου οργανισμού για την προστασία και τη διασφάλιση της ειρήνης, την Κοινωνία των Εθνών. Η ρήτρα περί συλλογικής ασφάλειας, ειδικότερα, σύμφωνα με την οποία η επίθεση εναντίον οποιουδήποτε κράτους-μέλους του οργανισμού θα συστράτευε όλα τα μέλη του προς αρωγή του επαπειλούμενου μέλους, αποτέλεσε μια θεσμική καινοτομία που όντως θα μπορούσε να λειτουργήσει ως δικλείδα ασφαλείας για το διεθνές σύστημα (Mazower, 2012· Stern, 1995).

Βασικές αρχές του ιδεαλισμού και του κλασικού ρεαλισμού

Ιδεαλισμός	Κλασικός Ρεαλισμός
Οι πόλεμοι έχουν τη ρίζα τους κυρίως στον ανθρώπινο νου (αντιλήψεις) και σε συγκεκριμένες συνθήκες (καταπίεση, ιμπεριαλισμός)	Ο άνθρωπος είναι εγωιστής και άπληστος, και η πολιτική διαμορφώνεται από την ισχύ και τον καταναγκασμό
Οι πόλεμοι δεν είναι εγγενείς στις ανθρώπινες κοινωνίες ούτε εδράζονται σε κάποια ανεξίτηλη επιθετική και καταστροφική φύση του ανθρώπινου είδους – οι άνθρωποι είναι ορθολογικά και ηθικά όντα	Το εθνικό συμφέρον οδηγεί σε ανεξέλεγκτο κυνισμό και ανταγωνισμό, και τα κράτη στοχεύουν μόνο στην επιβίωσή τους και την ασφάλειά τους
Η διακρατική βία όχι μόνο είναι ηθικά και νομικά καταδικαστέα αλλά φέρνει και άλλη βία. Η ένοπλη βία είναι και ασύμφορη.	Η ορθολογική επιδίωξη του εθνικού συμφέροντος είναι σπάνια όσο και η ανιδιοτέλεια. Σε ένα πλαίσιο αναρχίας, το εθνικό συμφέρον μεταφράζεται σε εγωιστική επιδίωξη στις σχέσεις με άλλα κράτη, και εκδηλώνεται με τρόπο βίαιο και καταστροφικό
Κλειδιά για την ειρήνη: αυτοδιάθεση των λαών, συλλογική ασφάλεια, διεθνές δίκαιο, διεθνές εμπόριο και αποκήρυξη του πολέμου στις διακρατικές σχέσεις. Το εμπόριο καθιστά τη σύγκρουση λιγότερο πιθανή, το διεθνές δίκαιο προωθεί την τάξη και η δημοκρατία είναι ειρηνική	Στη διεθνή κοινωνία η αρμονία συμφερόντων δεν εξυπηρετεί παρά μόνο τα συμφέροντα των ισχυρότερων και των κυρίαρχων ομάδων κρατών και το δικό τους status quo. Η παγκόσμια τάξη διαμορφώνεται από την κατανομή της ισχύος και των δυνατοτήτων των κρατών

Ωστόσο, την ίδια περίοδο υπήρχαν και άλλες φωνές, αυτές τους κλασικού ρεαλισμού, που διατείνονταν ότι η αισιοδοξία αυτή ήταν υπερβολική. Ο E.H. Carr (1940), στο βιβλίο του *The Twenty Years Crisis*, υποστήριζε ότι η έννοια του εθνικού συμφέροντος παρέμενε ισχυρή και ότι η ύπαρξη διαφορετικών συμφερόντων διατηρούσε τη λογική της ισχύος και του πολέμου ως μέσου διασφάλισης των πολιτικών, οικονομικών και ιδεολογικών συμφερόντων των κρατών. Επίσης, και παρά την ίδρυση και λειτουργία της Κοινωνίας των Εθνών, το διεθνές σύστημα είχε πέντε σημαντικές παθογένειες:

- Τη δημιουργία νέων εθνικών κρατών στη βάση της αυτοδιάθεσης που ήταν ως επί το πλείστον αδύναμα να αρθρώσουν αυτόνομη εξω-

τερική πολιτική και περισσότερο ή λιγότερο υπήχθησαν στον έλεγχο των μεγάλων δυνάμεων, και την ανάδειξη νέων εθνικών αντιπαραθέσεων μετά τη διάλυση της Αυστροουγγρικής και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την ίδια στιγμή που η λογική της ισχύος και της επέκτασης κατεύθυνε τη δράση αρκετών αναθεωρητικών κρατών (βλ. Ιταλία, Γερμανία και Ιαπωνία).

- Την απροθυμία των μεγάλων δυνάμεων της εποχής να στηρίξουν θεσμικά και έμπρακτα την Κοινωνία των Εθνών, γεγονός που αποδυνάμωσε στην πράξη τη λογική της συλλογικής ασφάλειας.
- Την τιμωρητική στάση απέναντι στη μεγάλη ηττημένη του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου Γερμανία, η οποία διαιώνισε την αντιπαλότητα των μεγάλων δυνάμεων και ένα εχθρικό διεθνές περιβάλλον.
- Τη διατήρηση των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών και τον συνακόλουθο ανταγωνισμό των μεγάλων δυνάμεων.
- Τη λογική του οικονομικού προστατευτισμού και τη δραστική μείωση του εμπορίου στην ευρωπαϊκή οικονομία που διευκόλυναν την εθνικιστική και συγκρουσιακή πολιτική (Mazower, 2009· Hobsbawm, 1997).

Σε αυτό το διεθνές περιβάλλον, η ενίσχυση της Γερμανίας οδήγησε αναπόδραστα στην έκρηξη του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, είκοσι μόλις χρόνια μετά το τέλος του πρώτου και την ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών. Η εξέλιξη αυτή έθεσε τη βάση για τη διαμόρφωση του ρεαλιστικού παραδείγματος των διεθνών σχέσεων, οι κεντρικές ιδέες του οποίου πηγαίνουν αιώνες πίσω (Smith, 1986· Guzzini, 1998· Walt, 2002· Lobell, Ripsman & Taliaferro, 2009). Ωστόσο, αρθρώνονται σε ένα συνεκτικό θεωρητικό πλαίσιο μόνο μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου. Ιστορικά, το ρεαλιστικό παράδειγμα αντλεί από:

- Τη *λογική της ισχύος* (*power politics*), την οποία πρώτος ανέπτυξε ο Θουκυδίδης στην εξιστόρηση του Πελοποννησιακού Πολέμου.
- Τη *μακιαβελική λογική*, σύμφωνα με την οποία η πολιτική στρατηγική και αποτελεσματικότητα δεν συνάδει με, και δυσχεραίνεται από, την προσήλωση στις ηθικές αρχές.
- Την έμφαση που απέδιδε ο Hobbes στο αναπόδραστο της σύγκρουσης λόγω της *άναρχης δομής* του διεθνούς συστήματος (Dunne & Schmidt, 2013: 114-135).

Στη βάση αυτή ο κύριος εκπρόσωπος της ρεαλιστικής σχολής Hans Morgenthau (1948) επικεντρώθηκε στην ανθρώπινη φύση, την έννοια του εθνικού συμφέροντος και της διεθνούς αναρχίας. Η κεντρική θέση της θεω-

ρίας του μπορεί να συνοψιστεί στην εξίσωση: εγωισμός+αναρχία = πολιτική της ισχύος. Κατ' αντιστοιχία, μελετά το φαινόμενο της σύγκρουσης τόσο σε ατομικό όσο και σε εθνικό-κρατικό επίπεδο. Αναδεικνύει σε καθοριστικό παράγοντα την ανθρώπινη απληστία που οδηγεί σε μια λογική ανταγωνισμού και διαρκούς επιδίωξης μεγαλύτερης ισχύος και περισσότερων ωφελειών. Αυτό καθίσταται σαφές από τις προσωπικές φιλοδοξίες των ηγετών. Όπως το έθεσε ο Morgenthau:

> Η πολιτική είναι ένας αγώνας για την απόκτηση εξουσίας πάνω στους ανθρώπους, και ανεξάρτητα από τον τελικό στόχο, η ισχύς είναι ο άμεσος σκοπός και οι τρόποι απόκτησης, διατήρησης και επίδειξης της ισχύος καθορίζουν την τεχνική της πολιτικής δράσης (αναφέρεται στο Heywood, 2013: 114-115).

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, ωστόσο, αντιλαμβάνεται ότι τα κράτη λειτουργούν σε ένα πλαίσιο διεθνούς αναρχίας με μια λογική προστασίας και επέκτασης των συμφερόντων τους που τα φέρνει σε σύγκρουση. Στη θεώρηση του Morgenthau τα κράτη αποτελούν συνεκτικές ομάδες, που λειτουργούν στη βάση του εθνικού συμφέροντος και συγκρούονται/ συνεργάζονται με άλλα κράτη γύρω από αυτόν τον άξονα. Κατ' επέκταση, η εξωτερική πολιτική των κρατών καθοδηγείται από την υπεράσπιση του εθνικού συμφέροντος, που ενώ σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να συμπίπτει με τη διεξαγωγή πολέμων, τις περισσότερες φορές συνίσταται στην αποτροπή του. Ως εκ τούτου, η σύναψη συμμαχιών με τρίτα κράτη με στόχο την εξισορρόπηση του αντιπάλου, και την ενίσχυση του ίδιου του κράτους, η απόκτηση σφαιρών επιρροής (spheres of influence) και η δημιουργία ενδιάμεσων ουδέτερων ζωνών (buffer zones) είναι καθοριστικής σημασίας. Οδηγούν, ωστόσο, στο παράδοξο του λεγόμενου «διλήμματος ασφάλειας» (security dilemma), σύμφωνα με το οποίο η ενίσχυση της άμυνας ενός κράτους προσλαμβάνεται από άλλα κράτη ως επιθετική κίνηση, προκαλώντας έτσι έναν φαύλο κύκλο εξοπλισμών που εντείνει, αντί να ενισχύει, την αίσθηση ανασφάλειας. Αυτή η απαισιόδοξη οπτική, όμως, δεν οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η ειρήνη είναι ανέφικτη. Αντίθετα, όπως διατείνεται ο Morgenthau, η διατήρηση ενός συστήματος ισορροπίας της ισχύος (balance of power) αποτελεί τον πλέον ενδεδειγμένο τρόπο διαφύλαξης της ειρήνης. Το επιχείρημα αυτό βρίσκει εφαρμογή στο διεθνές σύστημα του 19ου αιώνα που χαρακτηρίστηκε, με μικρές εξαιρέσεις, από σταθερή ειρήνη (Pax Britannica).

Ιστορικά, η θεώρηση του Morgenthau δικαιολογείται από τα γεγονότα που διαδραματίζονταν εκείνη την εποχή και ειδικότερα τη μετάβαση από τις ωμότητες του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου στην παγίωση της σύγκρουσης ανάμεσα σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα, όπως αυτή εκφράστηκε από τη διαί-

ρεση του κόσμου και της Ευρώπης σε δύο αντίπαλα μπλοκ («Ψυχρός Πόλεμος») (Reynolds, 2000· Mueller, 1990).

Morgenthau: Βασικές αρχές του ρεαλισμού

Η πολιτική διέπεται από *αντικειμενικούς νόμους* που έχουν τις ρίζες τους στην ανθρώπινη φύση.
Το κλειδί για την κατανόηση της διεθνούς πολιτικής έγκειται στην έννοια του συμφέροντος που ορίζεται με όρους *ισχύος*.
Οι μορφές και η φύση της κρατικής ισχύος διαφοροποιούνται ανάλογα την περίοδο, το μέρος και το πλαίσιο, αλλά η έννοια του συμφέροντος παραμένει *αμετάβλητη*.
Οικουμενικές *ηθικές αρχές* δεν καθοδηγούν τη συμπεριφορά των κρατών, αν και αυτό δεν αποκλείει ότι τα κράτη μπορεί να έχουν επίγνωση της ηθικής σημασίας της πολιτικής δράσης.
Το *κάθε* έθνος καθορίζει τις ηθικές του επιδιώξεις. Δεν υπάρχουν οικουμενικά αποδεκτές ηθικές αξίες.
Η πολιτική σφαίρα είναι αυτόνομη, κάτι που σημαίνει ότι το κεντρικό ζήτημα στη διεθνή πολιτική είναι «Με ποιο τρόπο μια συγκεκριμένη πολιτική επηρεάζει την ισχύ του έθνους;»

Την ίδια εποχή, ωστόσο, και παράλληλα με τη σημασία της πολιτικής της ισχύος και των σφαιρών επιρροής, παρατηρείται η εμφάνιση σημαντικών δυνάμεων που λειτουργούν προς την κατεύθυνση της συμφιλίωσης και της ειρηνικής συνύπαρξης, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη γαλλο-γερμανική συμφιλίωση στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα, ΕΚΑΧ, και Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, ΕΟΚ) και τη δημιουργία ενός πιο ενισχυμένου και αποτελεσματικού παγκόσμιου οργανισμού (Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, ΟΗΕ).

Η μικτή αυτή εικόνα, όπως υπογραμμίζει ο Holsti (1980), δικαιολογεί τη διάκριση των αναλυτών-μελετητών σε «αισιόδοξους» και «απαισιόδοξους». Ειδικότερα, οι *φιλελεύθεροι* μελετητές που κατά τη διάρκεια της ψυχροπολεμικής περιόδου επικεντρώθηκαν στις προοπτικές και δυνατότητες παγίωσης της ειρήνης (Richardson, 1997· Doyle, 1997) έδωσαν έμφαση στους ακόλουθους παράγοντες:

- Την εμπειρική διαπίστωση ότι οι διεθνείς σχέσεις των δημοκρατικών κρατών δεν υπακούουν στη λογική της αναρχίας, της πολιτικής της ισχύος και των σφαιρών επιρροής. Αντίθετα, τα κοινά τους συμφέροντα και η κοινή τους θεώρηση της πολιτικής ζωής οδηγούν στην ειρηνική τους συνύπαρξη. Η σταθερή ειρήνη ανάμεσα σε δημοκρατικά κράτη οδηγεί στο αξίωμα ότι οι δημοκρατίες δεν πολεμούν μεταξύ

τους, γνωστό ως πρόταγμα της «δημοκρατικής ειρήνης» (Russett, 1993· Doyle, 1983).

- Συμπληρωματικά προς την παραπάνω διαπίστωση, οι δημοκρατικές πολιτικές δομές συνοδεύονται από ανοικτές οικονομικές δομές και από μια φιλελεύθερη διεθνή οικονομική πολιτική με αποτέλεσμα εκτεταμένο εμπόριο και αμφίδρομες επενδυτικές και κεφαλαιακές ροές. Η οικονομική αλληλεξάρτηση δένει τα κράτη σε μια συμβιωτική σχέση. Σημειώνεται ότι το επιχείρημα αυτό αναφέρεται κυρίως, αλλά όχι αποκλειστικά, σε δημοκρατικά κράτη, καθώς και μη δημοκρατικά κράτη υιοθετούν τη λογική της φιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής (Ταϊβάν και, πριν τον εκδημοκρατισμό της, Κίνα) (Doyle, 1997).
- Από τη δεκαετία του 1950 και ύστερα, σε συγκεκριμένες περιοχές του κόσμου, όπως η Δυτική Ευρώπη, πολλαπλασιάζονται οι επαφές και η αλληλεπίδραση των πολιτών των κρατών (κινητικότητα εργασίας, επενδύσεις, σπουδές σε τρίτα κράτη), κάτι που κορυφώνεται με την εκτίναξη της τουριστικής βιομηχανίας. Αυτή η αύξηση των διασυνοριακών ροών διευκόλυνε την απομάκρυνση από μια στενή εθνικιστική θεώρηση και δημιούργησε ερείσματα στη διαμορφούμενη αστική τάξη να διατηρήσει τη σταθερότητα και την τάξη στο διεθνές σύστημα (Deutsch, 1961).
- Η μεταπολεμική εποχή χαρακτηρίζεται επίσης από την αύξηση των διεθνών οργανισμών και των αρμοδιοτήτων τους. Η εξέλιξη αυτή προκύπτει από την αυξανόμενη ανάγκη των κρατών να συντονίσουν τις πολιτικές τους και να πολλαπλασιάσουν τα κέρδη τους, ξεπερνώντας προβλήματα συλλογικής δράσης σε ζητήματα που χρήζουν διεθνούς συνεργασίας. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι ενώ για τους ρεαλιστές η διεθνής συνεργασία είναι δυσχερής επειδή αντιστρατεύεται την κρατική κυριαρχία, και όταν λαμβάνει χώρα εξυπηρετεί τα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων, οι φιλελεύθεροι βλέπουν τους θεσμούς ως δρώντες που αποκτούν ίδια δυναμική, καθώς αναδεικνύονται σε πεδίο συνδιαμόρφωσης των ιδεών, ταυτοτήτων και συμφερόντων των συμβαλλόμενων μερών. Η συναινετική και συνεργατική κουλτούρα που καλλιεργείται στους κόλπους οργανισμών όπως η ΕΕ και το ΝΑΤΟ αποτελεί πυλώνα της άνευ προηγουμένου ειρήνευσης μέρους του διεθνούς συστήματος (Russett & Oneal, 2001).

Πρέπει να σημειωθεί ότι η φιλελεύθερη θεώρηση δεν στοχεύει, όπως η ρεαλιστική, στη διατήρηση της ειρήνης με τη στενή της έννοια, νοούμενη ως αποτροπή/πρόληψη του πολέμου. Αντίθετα, αποβλέπει στη δημιουργία των δομών και διαδικασιών που καθιστούν τον πόλεμο εκτός πραγματικότητας και

ατζέντας της εξωτερικής πολιτική των κρατών. Ενώ, δηλαδή, η Ινδία και το Πακιστάν, ή η Ελλάδα και η Τουρκία, βρίσκονται σε μια εύθραυστη ειρήνη μέσα από το σύστημα αποτροπής-πρόληψης του πολέμου που προσιδιάζει καλύτερα στη ρεαλιστική ανάλυση, ζεύγη κρατών όπως Γαλλία-Γερμανία και ΗΠΑ-Καναδάς, για παράδειγμα, απολαμβάνουν μια σταθερή ειρήνη με την έννοια ότι καμία χώρα δεν βλέπει την άλλη ως απειλή και δεν την αντιμετωπίζει ως τέτοια στην εξωτερική της πολιτική.

Οι διαφορές φιλελευθερισμού–ρεαλισμού

Φιλελευθερισμός *Γιατί η ειρήνη είναι εφικτή*	Ρεαλισμός *Η διαχρονικότητα του πολέμου*
Δημοκρατικός τρόπος διακυβέρνησης	Πολιτική της ισχύος και συγκρουόμενα εθνικά συμφέροντα
Εμπόριο	Πολιτική δεν (πρέπει να) διαμεσολαβείται από ηθικές αρχές
Διεθνές δίκαιο και διεθνείς οργανισμοί	Άναρχη δομή του διεθνούς συστήματος
Αύξηση κοινωνικών επαφών ανάμεσα σε πολίτες διαφορετικών κρατών	

Η νέα-νέα αντιπαράθεση φιλελευθερισμού-ρεαλισμού (The neo-neo debate)

Ως επακόλουθο, και στη βάση του φιλελεύθερου παραδείγματος, αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1970 η νεοφιλελεύθερη θεωρία των διεθνών σχέσεων. Η διατύπωση ριζοσπαστικών υποθέσεων εργασίας από τους φιλελεύθερους σε έναν ραγδαία μεταβαλλόμενο κόσμο είχε ως αποτέλεσμα την άρθρωση καλύτερα επεξεργασμένων επιχειρημάτων και τη δημιουργία ενός μοντέλου ερμηνείας των διεθνών σχέσεων από τους ρεαλιστές, σηματοδοτώντας την έναρξη μιας σημαντικής συζήτησης ανάμεσα στο *νεοφιλελευθερισμό* (Mandelbaum, 2002· Haas, Keohane & Levy, 1993· Nye & Donahue, 2000) και το *νεορεαλισμό* ή *δομικό ρεαλισμό* (Waltz, 2000· Zakaria, 1998· Keohane, 1986).

Θεματικές του φιλελευθερισμού

Δημοκρατικός Φιλελευθερισμός	Φιλελευθερισμός Αλληλεξάρτησης	Κοινωνικός Φιλελευθερισμός	Θεσμικός φιλελευθερισμός
Οι φιλελεύθερες δημοκρατίες είναι πιο φιλειρηνικές και νομοταγείς σε σχέση με άλλα πολιτικά συστήματα. Διαθέτουν κουλτούρα ειρηνικής επίλυσης διαφορών, και ελεύθερη έκφραση και επικοινωνία, χαρακτηριστικά που προωθούν την αλληλοκατανόηση μεταξύ τους σε διεθνές επίπεδο.	Η οικονομική ανάπτυξη και το εξωτερικό εμπόριο αποτελούν πιο επαρκή και λιγότερο δαπανηρά μέσα για να αποκτήσουν τα κράτη ευημερία και πρωταγωνιστικό ρόλο στις εξελίξεις. Το γεγονός αυτό οφείλεται στην υπέρμετρη αύξηση του κόστους της χρήσης της βίας και την αντίστοιχη μείωση των πλεονεκτημάτων που αυτή μπορεί να επιφέρει στο σύγχρονο κόσμο.	Οι διεθνείς σχέσεις δεν αφορούν απλώς τις σχέσεις ανάμεσα στα κράτη, αλλά αφορούν και τις υπερεθνικές σχέσεις, δηλαδή τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπων, ομάδων από διαφορετικές χώρες. Ένα υψηλό επίπεδο υπερεθνικών δεσμών ανάμεσα στις κοινωνίες συντελεί στη διατήρηση ειρηνικών σχέσεων ανάμεσα στα έθνη. Οι προϋποθέσεις που συντελούν στην κατεύθυνση αυτή είναι η αυξημένη κοινωνική επικοινωνία, η μεγαλύτερη κινητικότητα των πληθυσμών, οι στενότεροι οικονομικοί δεσμοί και ένα ευρύ φάσμα αμοιβαίων ανθρώπινων συναλλαγών.	Οι διεθνείς θεσμοί δεν είναι απλοί διεκπεραιωτές των ισχυρών της γης, αλλά έχουν ανεξάρτητη δράση και μπορούν να συνεισφέρουν ιδιαίτερα στην προώθηση της διεθνούς συνεργασίας. Αποτελούν ένα σύνολο διεθνών κανόνων και ρυθμίσεων, που ορίζουν το εθνικό πλαίσιο δράσης σε τομείς κοινού συμφέροντος, όπως η ναυτιλία ή αεροπλοΐα, οι εξοπλισμοί, οι εμπορικές και διεθνείς νομισματικές σχέσεις, οι τηλεπικοινωνίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Στο ριζοσπαστικό έργο τους *Power & Interdependence* οι Robert Keohane και Joseph Nye (1977) προσφέρουν μια πολύ διαφορετική παρουσίαση της διεθνούς πολιτικής και των κεντρικών εννοιών/ δυνάμεων που παράγουν αποτελέσματα σε αυτήν. Κεντρικό στοιχείο της νεο-φιλελεύθερης θεωρίας είναι η αποδόμηση της αναρχίας ως κεντρικής αρχής του διεθνούς συστήματος και η αντικατάστασή της με αυτή της αλληλεξάρτησης. Σύμφωνα με τους νεο-φιλελεύθερους, η έννοια της αναρχίας δεν εξηγεί ικανοποιητικά τα απο-

τελέσματα στο διεθνές πεδίο που εκτείνονται από διαρκείς συγκρούσεις ως παγιωμένες φιλικές σχέσεις ανάμεσα σε εταίρους.

Αντίθετα, η έννοια της αλληλεξάρτησης καταδεικνύει το βαθμό στον οποίο τα συμφέροντα των κρατών συγκλίνουν και το κόστος που ενέχει οποιαδήποτε σύγκρουση (Keohane, 1984). Η σταδιακή σύνδεση των κρατών σε διεθνή πολιτικά και οικονομικά δίκτυα, η συμμετοχή σε μια παγκοσμιοποιούμενη οικονομία και η πλαισίωση των κρατών από πληθώρα μη κρατικών δρώντων, όπως οι μη κυβερνητικές οργανώσεις και οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, λειτουργούν αποτρεπτικά προς τη σύγκρουση και επιτάσσουν συνεργατικές δομές (Milner, 1993· Strange, 1988, 2004).

Παράλληλα, τα κράτη έχουν σταδιακά απομακρυνθεί από την προσήλωση στο στενό στόχο εξασφάλισης της ασφάλειάς τους επικεντρώνοντας τις προσπάθειές τους στην αύξηση της ευημερίας τους (Keohane & Nye, 1977). Σε αυτό το πλαίσιο, η στρατηγική τους εξηγείται καλύτερα από τη θεώρηση των απόλυτων κερδών και τη συμμετοχή σε παίγνια συλλογικού αθροίσματος (positive-sum/win-win games), παρά από την εμμονή στα συγκριτικά κέρδη και το πρίσμα των παιγνίων μηδενικού αθροίσματος (zero-sum/ win-lose games) (Nye, 2003).

Κομβικό ρόλο σε μια τέτοια εξέλιξη έχει διαδραματίσει η εντυπωσιακή αύξηση των διεθνών καθεστώτων μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου και η αυξημένη συμμετοχή των κρατών σε αυτά. Σε αντίθεση με *ad hoc* συμφωνίες που προϋποθέτουν την αμοιβαία εμπιστοσύνη και γι' αυτό συχνά δεν τηρούνται, εντός των διεθνών θεσμών καλλιεργείται η εμπιστοσύνη ανάμεσα στα μέλη. Τούτο συμβαίνει διότι οι συμφωνίες είναι επαναλαμβανόμενες, ισχύει η ρήτρα της αμοιβαιότητας (reciprocity clause) και η σκιά του μέλλοντος βαραίνει ιδιαίτερα. Οι θεσμοί καλλιεργούν σημαντική δυναμική συνεργασίας καθώς τα μέλη γνωρίζουν ότι η συμπόρευση με τους κανόνες, η τήρηση των συμφωνιών και η «καλή συμπεριφορά» αποδίδουν και αποφέρουν οφέλη.

Ανεξάρτητα από το διαφορετικό επίπεδο ισχύος που διαθέτουν τα μέλη, έτσι, τα διεθνή καθεστώτα δημιουργούν ερείσματα για σταθερή, αμοιβαία επωφελή συνεργασία και καλλιεργούν αμοιβαία θετικές προθέσεις (Lipson, 1993). Αντίθετα, η μη συμμόρφωση ενέχει και μεγάλα κόστη που αντιβαίνουν στον θεμελιώδη στόχο της ευημερίας των κρατών (Young, 1983: 97· Hasenclever, Mayer & Rittberger, 1997: 23-82). Σε αυτό το διεθνές περιβάλλον, η παραδοσιακή πολιτικο-στρατιωτική ισχύς έχει χάσει σε μεγάλο βαθμό τη σημασία της καθώς, πρώτον, είναι εντελώς ακατάλληλη για την επίλυση κάποιων προβλημάτων και, δεύτερον, η σχέση κόστους-κερδών των στρατιωτικών επιχειρήσεων είναι πλέον στις περισσότερες περιπτώσεις αρνητική (Rosenau, 1970: 143· Jackson & Sørensen, 2006: 116).

Βασικές παραδοχές του νεοφιλελευθερισμού

Τα κράτη έχουν πάψει να είναι και να λειτουργούν ως αυτόνομοι δρώντες.
Οικονομικά και άλλα ζητήματα, όπως το περιβάλλον, είναι εξίσου σημαντικά στην παγκόσμια πολιτική.
Η έμφαση σε ζητήματα «υψηλής πολιτικής» (άμυνα, εξωτερική πολιτική, επιβίωση, ασφάλεια) είναι άστοχη – η στρατιωτική ισχύς έχει καταστεί λιγότερο αξιόπιστη πολιτική επιλογή.
Η ατζέντα της ασφάλειας διευρύνεται καλύπτοντας όλο και περισσότερο ζητήματα «χαμηλής πολιτικής» (περιοχές δράσης που θεωρείται ότι δεν άπτονται των ζωτικών συμφερόντων των κρατών, όπως το περιβάλλον, η ευημερία, τα ανθρώπινα δικαιώματα).
Τα κράτη επενδύουν όλο και περισσότερο στο ρόλο και τη σημασία των θεσμών (διακυβερνητικών και μη κυβερνητικών) για την πραγμάτωση των συμφερόντων τους.

Η νεοφιλελεύθερη θεώρηση διαφοροποιείται ριζικά από τη μονολιθική, συγκρουσιακή αφήγηση του ρεαλισμού. Εύλογα, έτσι, οι ρεαλιστές απάντησαν στις νέες θεωρητικές προκλήσεις με νέες εισφορές στη συζήτηση, σε ένα συνεκτικό πλαίσιο γνωστό ως νεορεαλισμό ή δομικό ρεαλισμό (neo-realism/structural realism). Οι ερευνητικές τους απόπειρες περιστράφηκαν γύρω από την οικοδόμηση ενός πιο συγκεκριμένου ερμηνευτικού πλαισίου, αλλά και την απόρριψη αρκετών προκείμενων της νεο-φιλελεύθερης σχολής. Η νεο-ρεαλιστική θεωρία οικοδομήθηκε μέσα από το μοντέλο που παρουσίασε ο Kenneth Waltz στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Τα κύρια επιχειρήματά του είναι τρία:

- Παρά τις αλλαγές που έχουν διαδραματιστεί στο διεθνές σύστημα, η αναρχία, με την έννοια της απουσίας μιας κεντρικής αρχής που μπορεί να εξασφαλίσει την ασφάλεια των κρατών, παραμένει η οργανωτική αρχή του συστήματος. Το διεθνές σύστημα, έτσι, είναι ένα σύστημα αυτο-βοήθειας (self-help), γεγονός που πειθαρχεί τα κράτη σε μια συγκρατημένη, καχύποπτη και εγωιστική στάση προς τα υπόλοιπα.
- Η εγχώρια πολιτική σκηνή δεν διαφοροποιεί την εξωτερική πολιτική των κρατών. Αυτά έχουν να αντιμετωπίσουν συγκεκριμένες προκλήσεις και δεν πρέπει να αναμένουμε διαφορετικές στάσεις/ στρατηγικές στα διεθνή ζητήματα στη βάση της διαφορετικής εγχώριας πολιτικής οργάνωσης (δημοκρατικά/ αυταρχικά/ κομμουνιστικά καθεστώτα).

- Δεδομένης της αναρχίας που επιβάλλει συγκεκριμένες πολιτικές στα διεθνή ζητήματα, αυτό που πράγματι διαφοροποιεί τις πολιτικές των κρατών είναι η ισχύς τους, που τους προσδίδει και διαφορετικά επίπεδα ευελιξίας και μεγαλύτερα περιθώρια διπλωματικής πίεσης και άσκησης πολιτικών εκβιασμού, καθώς και τη δυνατότητα να προχωρούν σε αξιόπιστες απειλές. Η ισχύς καθορίζει, σε τελική ανάλυση, τα συμφέροντα και τις πολιτικές των κρατών (Waltz, 1979a: 79-81).

Ορμώμενοι από το έργο του Waltz, ορισμένοι δομικοί ρεαλιστές εστίασαν στη διαφορετική δομή του συστήματος (μονοπολικό, διπολικό, πολυπολικό) ως μεταβλητή που προσδιορίζει το βαθμό ειρήνευσης και συγκρουσιακότητας του διεθνούς πεδίου, υποστηρίζοντας ότι τα διπολικά συστήματα ευνοούν τη σταθερότητα μέσω της αμοιβαίας αποτροπής, τα μονοπολικά είναι σχετικά σταθερά, ενώ το διεθνές σύστημα ρέπει προς την αστάθεια με την ύπαρξη πολλών μεγάλων δυνάμεων (Waltz, 1964). Επίσης, τα τελευταία χρόνια αναπτύχθηκε ένας αριθμός εναλλακτικών θεματικών του ρεαλισμού. Αρκετοί αναλυτές προχώρησαν περαιτέρω στην αποσαφήνιση του ρόλου της ισχύος. Ειδικότερα, ενώ οι επιθετικοί ρεαλιστές (offensive realists) θεωρούν ότι η ασφάλεια επιτυγχάνεται μόνο μέσα από ένα δόγμα διαρκούς προσπόρισης νέας ισχύος και περαιτέρω θεμελίωσης της ηγεμονικής θέσης των υπερδυνάμεων, που συχνά μεταφράζεται σε μια συγκρουσιακή εξωτερική πολιτική και τη διεξαγωγή πολέμων (Mearsheimer, 2007), οι αμυντικοί ρεαλιστές (defensive realists) θεωρούν ότι τέτοιες πολιτικές υπονομεύουν την ασφάλεια. Κατά συνέπεια, δίνουν προτεραιότητα στη μεγιστοποίηση της ασφάλειας μέσα από ένα πλέγμα διπλωματικών επαφών και διεθνών συμφωνιών, και όχι στην αέναη αύξηση της ισχύος του κράτους (Waltz, 1986).

Βασικές παραδοχές των νεορεαλιστών

Δεν είναι η ανθρώπινη φύση αλλά το άναρχο σύστημα που τροφοδοτεί αισθήματα φόβου, φθόνου, καχυποψίας και αβεβαιότητας.
Η αναρχία οδηγεί σε μια λογική αυτο-βοήθειας στην οποία τα κράτη επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν την ασφάλειά τους. Η πιο σταθερή κατανομή ισχύος στο σύστημα είναι ο διπολισμός.
Το σύστημα αναρχίας και αυτο-βοήθειας αναγκάζει τα κράτη να αποπειρώνται διαρκώς να μεγιστοποιούν τη σχετική θέση ισχύος τους.

Παράλληλα, οι νεορεαλιστές αμφισβητούν την κεντρική θέση που προσδίδουν οι νεοφιλελεύθεροι αναλυτές στους διεθνείς θεσμούς. Πρώτον, τους αντιμετωπίζουν ως πεδία άσκησης της ηγεμονικής πολιτικής των μεγάλων

δυνάμεων. Οι όροι και διαδικασίες λήψης αποφάσεων αντικατοπτρίζουν τη διαφορά στην ισχύ των μελών και επιτρέπουν στις μεγάλες δυνάμεις να κατευθύνουν το ρόλο και τη δράση τους. Δεύτερον, η συντριπτική τους υπεροχή τους δίνει τη δυνατότητα να μπλοκάρουν κάθε συμφωνία που δεν συνάδει με τα συμφέροντά τους. Τρίτον, σε αντίθεση με τις διαπιστώσεις των νεοφιλελεύθερων περί αμοιβαίων κερδών (absolute gains), οι νεορεαλιστές εμμένουν στη λογική των συγκριτικών κερδών (relative gains), βάσει της οποίας τα κράτη διατηρούν ανταγωνιστικές σχέσεις και γι' αυτό δικαιολογημένα ενδιαφέρονται για την αύξηση της ισχύος τους σε σχέση με τους ανταγωνιστές τους (Waltz, 1986· Grieco, 1990· Hasenclever, Mayer & Rittberger, 1997: 83-135· Krasner, 1983). Τέταρτον, σπεύδουν να επισημάνουν την εξάρτηση της επιβίωσης των διεθνών οργανισμών από τα εθνικά συμφέροντα. Μόλις αυτά πάψουν να υπηρετούνται από τις διεθνείς δομές, διατείνονται, οι θεσμοί μοιραία θα καταρρεύσουν (Stein, 1983· Mearsheimer, 1990, 2007).

Είναι σημαντικό σε αυτό το σημείο να υπογραμμίσουμε, τέλος, ότι η νεορεαλιστική θεωρία παραμένει αυστηρά κρατο-κεντρική. Μονάδα ανάλυσης του συστήματος και κύριος δρων είναι το κράτος. Οι μη κρατικοί δρώντες, για τους νεορεαλιστές, παίζουν ρόλο μόνο στις παρυφές του διεθνούς συστήματος και η δράση τους, σε τελική ανάλυση, υπάγεται στη θέληση και την πολιτική των κρατών (Gilpin & Gilpin, 1987).

Αρχικά, η συζήτηση ανάμεσα στις δύο αυτές θεωρητικές προσεγγίσεις μοιάζει να είναι μια συζήτηση ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς κόσμους (Doyle & Ikenberry, 1997). Το χάσμα αυτό, ωστόσο, γεφυρώθηκε σε σημαντικό βαθμό τη δεκαετία του 1980, καθώς αναλυτές και από τα δύο στρατόπεδα συνέκλιναν σε αρκετές από τις προκείμενές τους (Baldwin, 1993). Οι νεοφιλελεύθεροι μελετητές συνέκλιναν προς τον κρατο-κεντρισμό των νεο-ρεαλιστών, θεωρώντας ότι αν και η δράση των κρατών πλαισιώνεται πλέον από μη κρατικούς δρώντες, τα πρώτα παραμένουν τα κύρια υποκείμενα στο διεθνές σύστημα. Δεύτερον, ενώ η ανάλυσή τους για έναν αλληλεξαρτημένο κόσμο είχε σαφή εμπειρική βάση στη Δύση, δεν μπορούσε να εξηγήσει τις διαμάχες στη Μέση Ανατολή (βλ. για παράδειγμα τον πόλεμο ανάμεσα στο Ιράκ και το Ιράν, 1980-1988), αλλά και τη δεύτερη και πιο σκληρή φάση του Ψυχρού Πολέμου. Επαναδιατύπωσαν, σε αυτό το πλαίσιο, την κύρια υπόθεση εργασίας τους αποδεχόμενοι την κύρια σημασία της ασφάλειας που σε πολλές περιπτώσεις εξακολουθεί να μονοπωλεί τη διεθνή σκηνή (Nye, 2003). Παράλληλα, ανοίγουν δίαυλο επικοινωνίας με τους νεορεαλιστές που επικεντρώνονται στην πρωταρχική έννοια της ισχύος με την προτροπή τους να σκεφτούμε την ασύμμετρη αλληλεξάρτηση ως πηγή ισχύος και υπεροχής των ισχυρότερων δυνάμεων που μπορούν να την εκμεταλλευτούν προς όφελός τους (Keohane & Nye, 1977: 15).

Τα κύρια σημεία διαφωνίας νεοφιλελεύθερων και νεορεαλιστών

Αναρχία	*Νεοφιλελεύθεροι*: τα διεθνή καθεστώτα διαχειρίζονται τις αλληλεπιδράσεις της αλληλεξάρτησης και της παγκοσμιοποίησης. Αυτό επιτρέπει στα κράτη να ασχολούνται και με ζητήματα οικονομικής ευημερίας και άλλους μη στρατιωτικούς τομείς όπως το περιβάλλον. *Νεορεαλιστές*: Το διεθνές σύστημα παραμένει άναρχο και θέτει σημαντικούς περιορισμούς στη συνεργασία μεταξύ των κρατών – η αναρχία απαιτεί από τα κράτη να μεριμνούν αποκλειστικά για τη σχετική ισχύ, την ασφάλεια και την επιβίωση.
Ισχύς	*Νεοφιλελεύθεροι*: τονίζουν ότι η ορθολογική συμπεριφορά οδηγεί τα κράτη να αναγνωρίσουν την αξία της συνεργασίας και της δημιουργίας διεθνών θεσμών αν αυτοί θεωρηθούν αμοιβαίως ωφέλιμοι παρέχοντας στα κράτη περισσότερες ευκαιρίες για να διασφαλίσουν τα συμφέροντά τους. *Νεορεαλιστές*: θεωρούν πιο σημαντικές τις δυνατότητες των κρατών σε σχέση με τις προθέσεις και τα συμφέροντά τους. Οι δυνατότητες είναι βασικές για την επιβίωση/ασφάλεια. Η αβεβαιότητα για τις προθέσεις των άλλων κρατών αναγκάζει τα κράτη να επικεντρώνονται στις δυνατότητές τους.
Διεθνής Συνεργασία	*Νεοφιλελεύθεροι*: μπορεί να επιτευχθεί εκεί όπου τα κράτη έχουν αμοιβαία συμφέροντα. *Νεορεαλιστές*: δύσκολο να επιτευχθεί και να διατηρηθεί και εξαρτάται από την ισχύ των κρατών.
Κέρδη	Οι *νεοφιλελεύθεροι* υποστηρίζουν ότι τα κράτη επιθυμούν να μεγιστοποιήσουν το συνολικό ποσό των κερδών για όλα τα εμπλεκόμενα μέρη, ενώ οι *νεορεαλιστές* πιστεύουν ότι ο ουσιαστικός στόχος των κρατών στις σχέσεις συνεργασίας είναι να εμποδίσουν τους άλλους να κερδίσουν περισσότερα.

Οι νεορεαλιστές, από την άλλη, μετρίασαν τις θέσεις τους περί σύγκρουσης και σημασίας της ισχύος μέσα από το ρεύμα του νεο-κλασικού ρεαλισμού που έδινε ερευνητικό χώρο στην εγχώρια πολιτική σκηνή ως μεταβλητή για τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής. Αποδέχτηκαν, επίσης, ότι σε πολλές περιπτώσεις πλέον η συνεργασία αποτελούσε τον πλέον δόκιμο τρόπο υπηρέτησης των συμφερόντων των κρατών, απομακρυνόμενοι κατ' αυτό τον τρόπο από τη σκοτεινότερη πλευρά του ρεαλισμού που μελετά τη διεθνή πολιτική μόνο με όρους ισχύος και σύγκρουσης. Τα κράτη, πλέον, παραδέχονται οι νεο-κλασικοί ρεαλιστές, δεσμεύονται από τεχνολογικούς, γεωγραφικούς

και οικονομικούς περιορισμούς που συχνά καθιστούν τη χρήση βίας και τη σύγκρουση δύσκολη και μη αποτελεσματική (Brooks, 1997).

Από τον θετικισμό στην έννοια της κοινωνικής κατασκευής – Το θεωρητικό πλαίσιο του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού

Παρά την αξιόλογη συνεισφορά των κυρίαρχων θεωριών στη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων, το κύρος τους δέχτηκε βαρύ πλήγμα από την εμφατική αποτυχία τους να προβλέψουν, ή έστω να διαβλέψουν, τα κοσμογονικά γεγονότα της περιόδου 1989-1991 (Lebow, 1994· Schroeder, 1994). Η κατάρρευση του κομμουνιστικού μπλοκ και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου έπιασε εξ απήνης τους μελετητές και διαμόρφωσε μια εντελώς νέα πραγματικότητα την οποία καλούνταν πλέον να αναλύσουν. Την έκπληξή τους ακολούθησαν κάποιες θεωρητικές απόπειρες κατανόησης των αλλαγών και επισήμανσης των συνεπειών που αυτές θα επέφεραν στην παγκόσμια πολιτική. Τα αφαιρετικά σύνολα που δημιούργησαν, ωστόσο, παρασάγγας απείχαν από την ερμηνεία των πολύπλοκων φαινομένων της διεθνούς ζωής στο μεταίχμιο των δύο αιώνων.

Στην πλευρά των αισιόδοξων, ο Francis Fukuyama με το πολυθρύλητο πλέον άρθρο του *The End of History* (1989) διατράνωνε την πίστη στη δημοκρατία και θεωρούσε την επιτυχία του δημοκρατικού-καπιταλιστικού προτύπου ως εχέγγυο για την προϊούσα ειρήνευση του διεθνούς πεδίου. Στην πλευρά των απαισιόδοξων, από την άλλη, η *Σύγκρουση των Πολιτισμών* του Samuel Huntington (1996) προμήνυε έναν έντονα συγκρουσιακό κόσμο στη βάση των πολιτισμικών διαφορών διαφορετικών περιφερειών του κόσμου. Αν και μπορεί να διαπιστώσει κανείς ψήγματα αλήθειας και δικαίωσης των μελετητών αυτών (βλ. εξάπλωση της κοινότητας δημοκρατίας και ειρήνης στην Ευρώπη και τον δυτικό κόσμο συνολικά, από τη μία, και την εμφάνιση της διεθνούς τρομοκρατίας και του ισλαμικού κράτους, από την άλλη), και οι δύο προσεγγίσεις αδυνατούν να ερμηνεύσουν την πολυπλοκότητα της παγκόσμιας σκηνής.

Για να κατανοήσουμε την εμφάνιση της σχολής του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού (social constructivism) και τη θεώρησή του επί της παγκόσμιας πολιτικής, είναι απαραίτητη μια προηγούμενη σύντομη συζήτηση των κοινών σημείων των θεωριών που αναπτύξαμε παραπάνω. Τόσο η φιλελεύθερη όσο και η ρεαλιστική σχολή σκέψης, και οι επιμέρους θεωρίες που διατύπωσαν, μοιράζονται την ίδια θετικιστική επιστημολογία. Προϋποθέτουν ότι στον κόσμο υπάρχει μια αντικειμενική πραγματικότητα, στην οποία η ανθρώπινη νόηση δεν μπορεί να επέμβει. Το καλύτερο, και το μόνο, που μπορούμε να κάνουμε είναι να αποπειραθούμε να συλλάβουμε νοητικά τον τρόπο

λειτουργίας της διεθνούς πολιτικής και οικονομικής ζωής. Μέσα από συνεχή εμπειρική παρατήρηση, είναι δυνατή η διατύπωση νόμων για φαινόμενα που επαναλαμβάνονται στην παγκόσμια σκηνή. Η διατύπωση υποθέσεων εργασίας για το τι προκαλεί τον πόλεμο, ποιες προϋποθέσεις μπορούν να οδηγήσουν σε ειρήνη κλπ, εντάσσονται σε αυτή την επιστημολογική παράδοση.

Ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός, αντίθετα, αμφισβητεί την ύπαρξη μιας αντικειμενικής πραγματικότητας. Ισχυρίζεται ότι η πραγματικότητα διαμεσολαβείται και καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τη νόησή μας, τον τρόπο με τον οποίο παρατηρούμε τα γεγονότα γύρω μας, σκεφτόμαστε για τον κόσμο και διατυπώνουμε τις θέσεις μας για αυτόν. Η πραγματικότητα, έτσι, αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή (social construction) και δεν μπορεί παρά να είναι φύσει διυποκειμενική, όχι αντικειμενική (Fearon & Wendt, 2003· Adler, 2003· Finnermore & Sikkink, 2001· Ruggie, 1998· Legro & Moravcsik, 1999· Hollis & Smith, 1990).

Δεύτερον, τόσο ο ρεαλισμός όσο και ο φιλελευθερισμός αντιμετωπίζουν τους δρώντες στο διεθνές σύστημα, πρώτα απ' όλα τα κράτη, ως ορθολογικούς δρώντες (rational actors). Η πολιτική των κρατών διαμορφώνεται και εκτελείται στη βάση των συμφερόντων τους και με στόχο την προώθησή τους. Βλέπουν, με άλλα λόγια, τα κράτη ως εγωιστικούς δρώντες (egoists) που λειτουργούν αποκλειστικά με βάση τη λογική των συνεπειών: η πολιτική τους είναι θεμελιωδώς ωφελιμιστική και αποσκοπεί στην υπηρέτηση συγκεκριμένων στόχων (Baldwin, 1993: 9· Keohane, 1993: 288). Ωστόσο, καμία από τις δύο αυτές σχολές σκέψης δεν αποσαφηνίζει με ποιο τρόπο οι δρώντες διαμορφώνουν άποψη για τα εθνικά τους συμφέροντα και αποφασίζουν τι τελικά συνιστά εθνικό συμφέρον και τι όχι. Όπως εύστοχα σημειώνει ο James Rosenau (1970), οι ρεαλιστές είναι «αντικειμενιστές» (objectivists), καθώς ορίζουν το εθνικό συμφέρον με όρους ισχύος. Πώς, όμως, αποτιμάται το μέγεθος της ισχύος και πώς προσλαμβάνεται από τους διαφορετικούς δρώντες παραμένει αδιευκρίνιστο. Οι φιλελεύθεροι ακολουθούν μια πλουραλιστική προσέγγιση, βλέποντας το εθνικό συμφέρον ως το αποτέλεσμα των διαφορετικών αντιλήψεων που έχουν για αυτό οι κύριες κοινωνικές ομάδες στο εσωτερικό κάθε κράτους. Αντιλαμβάνονται, έτσι, ότι το εθνικό συμφέρον δεν είναι κάτι αντικειμενικό, αλλά εξαρτάται από την οπτική γωνία των επιμέρους δρώντων. Ο Rosenau χαρακτηρίζει τους μελετητές αυτούς «υποκειμενιστές» (subjectivists). Παρά το γεγονός ότι αποδέχονται την υποκειμενικότητα της έννοιας, ωστόσο, δεν εξετάζουν πώς, γιατί και υπό ποιες συνθήκες/ προϋποθέσεις συγκεκριμένες ομάδες αντιλαμβάνονται με συγκεκριμένο τρόπο την έννοια του εθνικού συμφέροντος.

Θετικιστικές θεωρίες και κοινωνικός κονστρουκτιβισμός

Θετικιστικές θεωρίες	Κοινωνικός κονστρουκτιβισμός
Αντικειμενική πραγματικότητα	Διυποκειμενική πραγματικότητα
Εθνικό συμφέρον αντικειμενικό ή υποκειμενικό	Εθνικό συμφέρον διυποκειμενικό
Ορθολογικοί δρώντες	Δρώντες λειτουργούν στη βάση ιδεών και ταυτοτήτων
Λογική των συνεπειών	Λογική της καταλληλότητας
Δομές της παγκόσμιας πολιτικής είναι υλικές	Δομές της παγκόσμιας πολιτικής είναι κοινωνικές
Οι κεντρικές έννοιες της διεθνούς πολιτικής είναι σταθερές	Οι κεντρικές έννοιες της διεθνούς πολιτικής προσλαμβάνουν διαφορετικό περιεχόμενο ανάλογα με την πρόσληψή τους από τους δρώντες

Ο κονστρουκτιβισμός, αντίθετα, δεν θεωρεί τα συμφέροντα των κρατών δεδομένα *a priori,* αλλά μελετά ακριβώς τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες οι δρώντες αντιλαμβάνονται τι στοιχειοθετεί το εθνικό συμφέρον και τι όχι (Wendt, 1992· Katzenstein, 1996, Finnermore & Sikkink 1999· Barnett, 2013· Dannreuther, 2007). Στο σημείο αυτό έγκειται και η κύρια συνεισφορά του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού. Οι δομές της κοινωνικής ζωής σε όλες τις εκφάνσεις της, και στην προκειμένη περίπτωση και στην παγκόσμια πολιτική, υποστηρίζουν οι κονστρουκτιβιστές, είναι κοινωνικές, όχι υλικές. Σε αντίθεση με τις θετικές επιστήμες που μελετούν τον κόσμο «όπως είναι», οι κοινωνικές επιστήμες πρέπει να μελετούν τις κοινωνικές δομές και διαδικασίες που εξηγούν τα κοινωνικά φαινόμενα. Η έννοια-κλειδί στη θεωρία του κονστρουκτιβισμού είναι αυτή της διυποκειμενικότητας (intersubjectivity). Οι αντιλήψεις των δρώντων είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των κοινωνικών δρώντων, των τρόπων με τους οποίους επικοινωνούν και συνεννοούνται στην παγκόσμια αρένα. Οι αντιλήψεις που έχουν για τον εαυτό τους και την ταυτότητά τους, αλλά και για τον άλλο, οι προθέσεις και οι αξίες που υιοθετούν και υπηρετούν, διαμορφώνουν το κοινωνικό υπόβαθρο στο οποίο λαμβάνουν χώρα οι διεθνείς σχέσεις. Με άλλα λόγια, η ταυτότητα και το εθνικό συμφέρον των κρατών δημιουργείται μέσα από αυτές τις κοινωνικές δομές. Δεν μπορούν να θεωρούνται εκ των προτέρων δεδομένα στη βάση της ανθρώπινης φύσης ή της εγχώριας πολιτικής. Η έμφαση έτσι αποδίδεται σε αυτό που ο κύριος εκπρόσωπος της κονστρουκτιβιστής σχολής, Alexander Wendt, αποκαλεί κοινωνικά γεγονότα (social facts)

και κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας. Οι κονστρουκτιβιστές μελετούν το ρόλο των ιδεών, και πώς αυτές μεταλλάσσονται/ διαφοροποιούνται/ εμπεδώνονται μέσα από την επικοινωνία με άλλους δρώντες δημιουργώντας την κοινωνική πραγματικότητα.

Ενώ οι θετικιστικές θεωρίες προσπαθούν να δώσουν απάντηση στο γιατί τα κράτη προχωρούν σε συγκεκριμένες κινήσεις, οι κονστρουκτιβιστές εξετάζουν πώς δομούνται οι ιδέες, οι αντιλήψεις και οι ταυτότητες των δρώντων που τους φέρνουν εγγύτερα σε κάποιες ενέργειες από ό,τι σε άλλες. Σε αυτό το πλαίσιο, ενώ οι θετικιστές βλέπουν την παγκόσμια πολιτική μόνο μέσα από το πρίσμα της λογικής των συνεπειών, οι κονστρουκτιβιστές αποδίδουν έμφαση στη λογική της καταλληλότητας, στο ποιες ενέργειες δηλαδή συνάδουν με τις ιδέες που ενστερνίζονται οι πολιτικοί δρώντες και χαρακτηρίζουν τα κράτη (Wendt, 1999· Barnett & Finnemore, 2004).

Η ανάλυση αυτή είναι θεμελιώδους σημασίας καθώς επιτρέπει ευρεία περιθώρια επαναδιαμόρφωσης των κύριων παραμέτρων της διεθνούς πολιτικής. Εναπόκειται στους δρώντες, και εξαρτάται από αυτούς η κατασκευή μιας ειρηνικής διεθνούς πραγματικότητας. Εξ ου και ο Wendt (1992) ισχυρίζεται ότι η αναρχία είναι «αυτό που την κάνουν τα κράτη να είναι» (anarchy is what states make of it), δεν προδιαγράφει εκ των προτέρων τα πλαίσια εντός των οποίων μπορούν να κινηθούν τα κράτη. Πιο συγκεκριμένα, ο Wendt (1992) προχωρά σε μια διάκριση τριών τύπων αναρχίας:

- Τη χομπσιανή (Hobbesian), στην οποία τα κράτη αποτυγχάνουν να συνεργαστούν και αναπόδραστα διατηρούν συγκρουσιακές σχέσεις μεταξύ τους (π.χ. Ισραήλ-Παλαιστίνη και Ιράν-ΗΠΑ)
- Τη λοκεανή (Lockean), στην οποία τα κράτη αναπτύσσουν μηχανισμούς διαβούλευσης και αντιμετώπισης των διαφορών και προβλημάτων τους, ωστόσο παραμένουν επιφυλακτικά ως προς τις προθέσεις του άλλου (π.χ., ΗΠΑ-Κίνα, Μαλαισία-Σιγκαπούρη)
- Την καντιανή (Kantian), στην οποία τα κράτη έχουν φτάσει σε τέτοιο βαθμό συνεργασίας και συνεννόησης που έχουν αποκηρύξει τη βία ως μέσο επίλυσης των διαφορών τους και δεν αντιμετωπίζουν τον άλλο ως δυνάμει εχθρό (π.χ., χώρες-μέλη ΕΕ, χώρες-μέλη του ΝΑΤΟ με την εξαίρεση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, ΗΠΑ-Καναδάς).

Η ρεαλιστική υπόθεση εργασίας περί αναρχίας, σε αυτό το πλαίσιο, δεν αποτελεί παρά ένα ενδεχόμενο που αποτελεί προϊόν της πλημμελούς κοινωνικοποίησης, επικοινωνίας και συνεννόησης των μερών. Η θέσπιση κοινοτήτων ασφαλείας (security communities), η καντιανή δηλαδή εκδοχή, στην οποία προσβλέπουν οι φιλελεύθεροι δεν αποτελεί παρά ένα ακόμα ενδεχόμενο.

Στην κονστρουκτιβιστική θεωρία, επομένως, δεν υπάρχει χώρος για ντετερμινιστικές ερμηνείες. Είναι οι κοινωνικές δομές και οι ιδέες των δρώντων αυτές που δημιουργούν την ποικιλία των αποτελεσμάτων στο διεθνές πεδίο.

Οι κονστρουκτιβιστές εξηγούν με αυτόν τον τρόπο και τα κοσμογονικά γεγονότα της περιόδου 1989-1991. Ενώ οι ρεαλιστές έδιναν έμφαση στη σημασία της ισχύος και οι φιλελεύθεροι στις αυταρχικές δομές και πρακτικές του σοβιετικού μπλοκ και την απουσία αλληλεξάρτησης, οι κονστρουκτιβιστές εξηγούν τις εξελίξεις ως αποτέλεσμα της αλλαγής των κυρίαρχων ιδεών της σοβιετικής ελίτ. Η ανέλιξη του Μιχαήλ Γκορμπατσώφ στη σοβιετική ηγεσία το 1985 έφερε έναν ριζικά διαφορετικό τρόπο σκέψης και προσπάθησε να επιβάλλει ένα πολύ πιο ανοιχτό και δημοκρατικό μοντέλο διοίκησης και ανάπτυξης. Μέσα από το δίπολο της διαφάνειας (glasnost) και των μεταρρυθμίσεων (perestroika), αλλά και μια εντυπωσιακή στροφή στις διεθνείς σχέσεις της Σοβιετικής Ένωσης που αποκήρυσσε τη βία, προχώρησε σε μονομερή μείωση του οπλοστασίου της, άνοιξε διαύλους επικοινωνίας με τα κράτη του δυτικού μπλοκ και χαρακτήρισε την Ευρώπη το «κοινό μας σπίτι», η Σοβιετική Ένωση μεταλλάχθηκε σε μια χαλαρή συνομοσπονδία ανεξάρτητων κρατών (Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών) και το κομμουνιστικό πρότυπο οργάνωσης διαδέχτηκε το δημοκρατικό-καπιταλιστικό. Αν και η ιδεολογική αυτή στροφή προκύπτει εν μέρει από την προϊούσα αδυναμία της σοβιετικής οικονομίας και την ανάγκη της να εκσυγχρονιστεί και να αποσυρθεί από μια διαμάχη που δεν μπορούσε να κερδίσει (τον Ψυχρό Πόλεμο), τούτο δεν εξηγεί γιατί αυτό έλαβε χώρα στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980 και όχι νωρίτερα, όταν τα σημάδια εξάντλησης της σοβιετικής οικονομίας ήταν και πάλι φανερά. Επίσης, οι θετικιστικές θεωρίες απέτυχαν ακόμα και σε αυτή τη βάση της «αντικειμενικής» παρακμής της Σοβιετικής Ένωσης να διαβλέψουν το τέλος της. Θεωρούσαν ότι η ισχύς της θα διαιώνιζε το ρόλο της ως υπερδύναμης και τη στάση της στο διεθνές σύστημα. Η μεταβλητή που διέφευγε, ο ρόλος των ιδεών και ο τρόπος με τον οποίο αυτές διαμορφώνουν τις ταυτότητες και τα συμφέροντα των πολιτικών ελίτ, και σε τελική ανάλυση την εξωτερική τους πολιτική, φωτίζεται από την κονστρουκτιβιστική θεωρία και δείχνει να εξηγεί τις θεαματικές αυτές εξελίξεις.

Πρέπει να επισημανθεί στο σημείο αυτό ότι η φιλελεύθερη σχολή έχει ασχοληθεί με το ρόλο των ιδεών στην εξωτερική και τη διεθνή πολιτική (Goldsein & Keohane, 1993). Δεν συμμερίζεται, ωστόσο, την επιστημολογική θεώρηση του κονστρουκτιβισμού περί κοινωνικών δομών, γεγονότων και κατασκευών, και βλέπει τις ιδέες μόνο ως οδηγούς δράσης και σταθερές (anchors), γύρω από τις οποίες κινείται και δομείται η σκέψη των δρώντων στη βάση μιας μεταβαλλόμενης, αλλά αντικειμενικής, πραγματικότητας. Είναι αυτή η διυποκειμενική υπόσταση των κοινωνικών σχέσεων που είτε αναπαράγει συ-

γκεκριμένες δομές και διαχέει συγκεκριμένες νόρμες, είτε οδηγεί σε αλλαγές στη διεθνή πολιτική. Για να καταλάβουμε καλύτερα τη θεώρηση του κονστρουκτιβισμού, πρέπει να σκεφτούμε πως η εθνική κυριαρχία γινόταν αντιληπτή διαφορετικά ανά τους αιώνες (στο όνομα του βασιλιά, σε εδαφική βάση, σε αντιστοιχία με τους εθνικούς πληθυσμούς, στη βάση της υπηρέτησης και συμμόρφωσης με διεθνή στάνταρντ και νόρμες), όπως και να αναρωτηθούμε γιατί τα ανθρώπινα δικαιώματα κατέστησαν αναλυτική κατηγορία της διεθνούς πολιτικής μετά το 1945, αλλά όχι νωρίτερα (Barkin, 1998· Ruggie, 1998). Οι έννοιες αυτές είναι κοινωνικά κατασκευασμένες και αντλούν το περιεχόμενό τους από τον τρόπο με τον οποίο τις αντιλαμβάνονται οι πολιτικοί δρώντες.

Η συζήτηση αυτή μετατοπίζει τη συζήτηση περί ισχύος. Δεν είναι η ισχύς καθαυτή, αλλά το πώς αυτή γίνεται αντιληπτή από τους διεθνείς παράγοντες που έχει σημασία στη διαμόρφωση της παγκόσμιας πολιτικής. Επίσης, η ισχύς δεν αντλείται μόνο από έναν ισχυρό στρατό και μια οικονομία που παράγει πλεονάσματα, αλλά και από φύσει διυποκειμενικές έννοιες, όπως η νομιμότητα, οι νόρμες και οι κανονιστικές αρχές, και η πρόσδοση συγκεκριμένου νοήματος και περιεχομένου σε έννοιες και γεγονότα.

Τέλος, οι κονστρουκριβιστές βλέπουν τους διεθνείς θεσμούς ως μια αρένα διαμόρφωσης και επαναδιαμόρφωσης του εθνικού συμφέροντος, των κεντρικών ιδεών περί πολιτικής και των ταυτοτήτων των συμμετεχόντων. Αποτελούν, υπ' αυτή την έννοια, τόπους κοινωνικοποίησης (socialization) των μελών, όπου τα συμφέροντα, οι επιδιώξεις, οι απόψεις και παραδοχές τους για διαφορετικά ζητήματα συναντούν αντίσταση, αποτελούν αντικείμενο διαβούλευσης και διαπλάθονται εκ νέου. Αποτελούν, με άλλα λόγια, κατεξοχήν κοινωνικές δομές που πρέπει να μελετώνται για να καταλάβουμε τις εξελίξεις στη διεθνή σκηνή (Checkel, 2005).

Βασικές παραδοχές του κονστρουκτιβισμού

Οι άνθρωποι δημιουργούν και ξαναδημιουργούν τον κοινωνικό κόσμο – η ανθρώπινη αυτενέργεια παίζει σημαντικό ρόλο.
Οι θεωρίες που βλέπουν τον κόσμο ως κάτι σταθερό υποτιμούν τις δυνατότητες για πρόοδο και βελτίωση της ανθρώπινης ζωής.
Τα κράτη είναι πολύ περισσότερο ανοικτά σε αλλαγές, με την αυτο-βοήθεια να είναι μόνο μία από τις πιθανές αντιδράσεις στην παγκόσμια πολιτική.
Οι φαινομενικά αντικειμενικές δομές, διαδικασίες, ταυτότητες και τα συμφέροντα στην παγκόσμια πολιτική επιδέχονται αλλαγές.

Πρόδρομος, υπό μία έννοια, της σχολής του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού ήταν η Αγγλική Σχολή (Bull & Watson, 1994· Robertson, 1998· Buzan, 2001· Watson, 1992) που έβλεπε τις Διεθνείς Σχέσεις όχι ως ένα διακρατικό σύστημα, αλλά ως μια διεθνή κοινωνία που εδράζεται σε κοινές πεποιθήσεις και συμφέροντα, κανόνες και θεσμούς (όπως, για παράδειγμα, η διπλωματία και η αντίληψη ότι οι μεγάλες δυνάμεις έχουν τόσο δικαίωμα όσο και υποχρέωση να διασφαλίζουν την τάξη, τη σταθερότητα και την ειρήνη), θεωρώντας τους κατά βάση κοινωνικές κατασκευές και αποδεχόμενη κατ' αυτό τον τρόπο τον «κοινωνικό» τους χαρακτήρα. Στο ίδιο πλαίσιο, ο κύριος εκπρόσωπος της Αγγλικής Σχολής, Hedley Bull (1977: 9-13), επίσης εστιάζει στη διυποκειμενική φύση της έννοιας της εθνικής κυριαρχίας και συμμερίζεται την κονστρουκτιβιστική θεώρηση ότι η αναρχία δεν προεξοφλεί τα αποτελέσματα στο διεθνές πεδίο. Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, στην ανάλυση των Διεθνών Σχέσεων από την Αγγλική Σχολή η εθνική κυριαρχία αποτελεί ένα σταθερό χαρακτηριστικό της διεθνούς κοινωνίας, ενώ για τους κονστρουκτιβιστές εξελίσσεται διαρκώς στη βάση των κοινωνικών δομών και διαδικασιών της. Παράλληλα, ενώ ο κονστρουκτιβισμός εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο τα κράτη αντιμετωπίζουν το ένα το άλλο και αλληλεπιδρούν, ο σκοπός του Hedley Bull περιορίζεται στην εξήγηση της διατήρησης της τάξης στο διεθνές σύστημα. Η μεγάλη διαφορά ανάμεσα στις δύο σχολές, κατά συνέπεια, είναι ότι ενώ για τους κονστρουκτιβιστές η παγκόσμια πολιτική είναι κοινωνικά κατασκευασμένη και γι' αυτό μπορεί να αλλάξει σημαντικά, η Αγγλική Σχολή δεν συμμερίζεται την αισιοδοξία των κονστρουκτιβιστών για τη δυνατότητα σημαντικής αλλαγής της παγκόσμιας πολιτικής.

Δεύτερο Μέρος

Η δεύτερη ομάδα των θεωριών που θα μελετήσουμε σε αυτό το κεφάλαιο εστιάζει, όπως είπαμε και παραπάνω, στις δομές που πλαισιώνουν την παγκόσμια πολιτική. Οι μαρξιστές αντιλαμβάνονται και ερμηνεύουν την παγκόσμια πολιτική μέσα από το πρίσμα του παγκόσμιου καπιταλισμού και θεωρούν ότι τα περιθώρια αλλαγών είναι περιορισμένα αν δεν αλλάξει το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Οι φεμινιστικές θεωρίες επικεντρώνονται στην έμφυλη διάσταση των Διεθνών Σχέσεων και αποπειρώνται να καταδείξουν πως αυτές είναι κρίσιμες για την παγκόσμια πολιτική. Οι οικολογικές προσεγγίσεις εστιάζουν στη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον και του οικονομικού συστήματος με το οικολογικό, εντοπίζουν τις παθογένειες που προκύπτουν από μια πλημμελή θεώρηση αυτών των σχέσεων και προτείνουν μια διαφορετική αντιμετώπιση απέναντι στα προβλήματα της σύγχρονης παγκόσμιας σκηνής. Ο μεταδομισμός μελετά πώς όλες οι ιδέες και θεωρίες στην παγκό-

σμια πολιτική εκφράζονται μέσα από γλωσσικά σχήματα που υπάρχουν και λειτουργούν εντός περίπλοκων σχέσεων εξουσίας. Τέλος, οι θεωρητικοί της μετα-αποικιοκρατίας εστιάζουν στη μελέτη των τρόπων με τους οποίους η πολιτική και πολιτισμική ηγεμονία της Δύσης έχει διατηρηθεί στον αναπτυσσόμενο κόσμο.

Η μαρξιστική θεώρηση των Διεθνών Σχέσεων: Η θεωρία του ιστορικού υλισμού

Η μαρξιστική σκέψη εισχώρησε στην επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων μέσα από τη σχολή του ιστορικού υλισμού (Hobden & Hobson, 2002· Halliday, 1994). Σύμφωνα με αυτήν, οι κοινωνικές επιστήμες αποτελούν ένα ενιαίο όλον και οι επιμέρους επιστημονικοί τομείς (πολιτική, οικονομία, κοινωνιολογία κλπ) δεν πρέπει να διαχωρίζονται, γιατί έτσι η γνώση τμηματοποιείται και δεν επιτρέπει τη σύνδεση των επιμέρους παραγόντων (Braudel, 1979). Παράλληλα, ο ιστορικός υλισμός αποδίδει έμφαση στις οικονομικές δυνάμεις και τις σχέσεις παραγωγής που δημιουργούν πολιτικά εποικοδομήματα, δηλαδή σχέσεις ισχύος και ανισότητας. Ο πόλεμος και η σύγκρουση, σύμφωνα με αυτή την οπτική, δεν είναι παρά το αποτέλεσμα των δομών εκμετάλλευσης που δημιουργεί το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα (Hobden & Wyn Jones, 2013).

Σε αντίθεση με τις θεωρίες του ρεαλισμού, του φιλελευθερισμού και του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού που υπάγονται στην ευρύτερη κατηγορία των θεωριών που αποδέχονται το σύστημα ως έχει και προσπαθούν να ερμηνεύσουν τις επιμέρους παθογένειές του και να προτείνουν βελτιώσεις (problem-solving theories), η θεωρία του ιστορικού υλισμού υπάγεται στην ευρύτερη οικογένεια της κριτικής θεωρίας (critical theory) που απορρίπτει το σύστημα, το οποίο και αντιμετωπίζει ως πηγή όλων των διεθνών δεινών (Wyn Jones, 1999· Linklater 2007). Όπως υποστηρίζει και ο Robert Cox (1981: 192), η θεωρία δεν είναι ουδέτερη, αλλά «δημιουργείται πάντα από κάποιον, και για κάποιο σκοπό», ενσωματώνει δηλαδή τη συγκεκριμένη οπτική των μελετητών και υπηρετεί τους στόχους που αυτοί θέτουν. Ο σκοπός τους είναι να ενισχύσουν το status quo. Με βάση την έννοια της ηγεμονίας του Gramsci (Morton, 2007), ο ιστορικός υλισμός υπογραμμίζει ότι οι κυρίαρχες δυνάμεις στο παγκόσμιο σύστημα διαμορφώνουν μια παγκόσμια τάξη που εξυπηρετεί τα συμφέροντά τους, στηριζόμενες σε ένα μείγμα καταναγκασμού και συγκατάθεσης, την αλληλεπίδραση ανάμεσα σε στρατιωτικές, ιδεολογικές και πολιτικές δυνάμεις, καθώς και ανάμεσα στα κράτη και τους διεθνείς οργανισμούς.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι ιστορικοί υλιστές δεν τοποθετούνται ως αντικειμενικοί μελετητές, αλλά ως αρνητές του συστήματος και στοχεύουν ακριβώς στην αλλαγή του. Ο κύριος στόχος τους είναι να προσφέρουν μια κριτική στο

παγκόσμιο οικονομικό σύστημα που θα επιτρέψει τη μετάβαση σε ένα άλλο σύστημα με στόχο τη χειραφέτηση του ανθρώπου και την απαλλαγή από τις δομές εκμετάλλευσης και την κυρίαρχη, άδικη τάξη πραγμάτων. Το καπιταλιστικό σύστημα, διατείνονται, όχι μόνο εδράζεται στην εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, της μίας τάξης από την άλλη, και των ασθενέστερων από τα πιο ισχυρά κράτη, αλλά είναι και εγγενώς ασταθές. Οι κρίσεις του καπιταλισμού είναι έμφυτες στο σύστημα και δεν παράγουν παρά φτώχεια, εξαθλίωση και σύγκρουση. Η θεωρία, έτσι, επικεντρώνεται στην κατανόηση και την ερμηνεία των τρόπων με τους οποίους είναι δυνατή η αλλαγή και η μετάβαση σε διαφορετικές ιστορικές φάσεις (Hobden & Wyn Jones, 2013).

Σύμφωνα με τη μαρξιστική θεώρηση, η καταλληλότερη μονάδα ανάλυσης δεν είναι το έθνος-κράτος, αλλά η τάξη. Η εκμετάλλευση της εργατικής τάξης από την αστική έχει καθολικό και οικουμενικό χαρακτήρα, καθώς είναι υπαρκτή σε όλα τα έθνη-κράτη. Επιπλέον, οι κοινωνικές τάξεις διαπερνούν τα σύνορα και δημιουργούν διεθνείς συμμαχίες. Σε αυτό το πλαίσιο, η πάλη των τάξεων λαμβάνει διεθνή χαρακτήρα. Η ευημερία των λίγων προϋποθέτει τη φτώχεια και την εξαθλίωση των πολλών. Η περίοδος της μακράς ειρήνης του 19ου αιώνα υπό την ηγεμονία της Βρετανίας (Pax Britannica) και η χαοτική διαφορά βιοτικού επιπέδου ανάμεσα στον Παγκόσμιο Βορρά και στον Παγκόσμιο Νότο αποτελούν εγγενή χαρακτηριστικά και αποτελέσματα του παγκόσμιου καπιταλιστικού προτύπου (Teschke, 2003).

Μια σημαίνουσα φυσιογνωμία στη σκέψη του ιστορικού υλισμού, ο Immanuel Wallerstein (2004), έχει οικοδομήσει τη θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων (world-systems theory) για να ερμηνεύσει μακροσκοπικά τη διεθνή πολιτική (Derlurgian, 2005). Πιο συγκεκριμένα, κάνει λόγο για ένα διεθνές καπιταλιστικό σύστημα, αρχικά ευρωπαϊκό και στη συνέχεια παγκόσμιο, που ανέτειλε από το 15ο αιώνα και μετά αντικαθιστώντας το παρακμάζον φεουδαρχικό πρότυπο οικονομικής οργάνωσης. Η μετάβαση αυτή σε μια άλλη ιστορική φάση έχει δημιουργήσει συγκεκριμένες δομές και μια διεθνή κατανομή εργασίας και ισχύος. Ο Wallerstein διαχωρίζει τα κράτη σε τρεις κατηγορίες/ ζώνες:

- τα πλέον ισχυρά κράτη που βρίσκονται στο κέντρο (core) του συστήματος
- τις μεσαίες δυνάμεις που βρίσκονται στην ημι-περιφέρεια (semi-periphery) του συστήματος
- και τα ασθενέστερα και πλέον φτωχά κράτη, που βρίσκονται στην περιφέρεια (periphery) του συστήματος.

Οι αλλαγές στην οικονομική τους ισχύ επιτρέπουν την ανοδική ή καθοδική κίνησή τους από τη μία κατηγορία στην άλλη. Ωστόσο, η δομή του συστήμα-

τος παραμένει αναλλοίωτη και οι σχέσεις εκμετάλλευσης παραμένουν. Η συγκρουσιακή λογική που διέπει το σύστημα, εκτιμά ο Wallerstein, εύλογα δημιουργεί σημαντικές ενστάσεις και διαμαρτυρίες που αναπόδραστα σε κάποια ιστορική στιγμή θα οδηγήσουν στην κατάρρευση του υπάρχοντος συστήματος και στη μετάβασή του σε ένα άλλο, τη φύση και τα χαρακτηριστικά του οποίου, ωστόσο, ο ίδιος δυσκολεύεται να προσδιορίσει (Wallerstein, 1995).

Οι ζώνες της παγκόσμιας οικονομίας

Κέντρο	Ημιπεριφέρεια	Περιφέρεια
Δημοκρατικές Κυβερνήσεις Υψηλοί μισθοί Εισαγωγή – πρώτες ύλες Εξαγωγή – βιομηχανικά προϊόντα Υψηλές επενδύσεις Υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας	Αυταρχικές κυβερνήσεις Χαμηλοί μισθοί Εισαγωγή – βιομηχανικά προϊόντα, πρώτες ύλες Εξαγωγή – «ώριμα» βιομηχανικά προϊόντα, πρώτες ύλες Λίγες υπηρεσίες κοινωνικές πρόνοιας	Μη δημοκρατικές κυβερνήσεις Μισθοί κάτω από το επίπεδο διαβίωσης Εισαγωγή – βιομηχανικά προϊόντα Εξαγωγή – πρώτες ύλες Καμία υπηρεσία κοινωνικής πρόνοιας

Τέλος, ο Robert Cox (1981) αποπειράθηκε να οικοδομήσει ένα μοντέλο που εξηγεί ευσύνοπτα τις αλλαγές στην παγκόσμια πολιτική, το οποίο μάλιστα μπορεί να εφαρμοστεί ως ερμηνευτικό εργαλείο για να κατανοήσουμε την απροσδόκητη για τους περισσότερους κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και του κομμουνισμού. Το μοντέλο αυτό έχει τρία στάδια και οποιαδήποτε σημαντική αλλαγή σε ένα από αυτά επιφέρει αλλαγές και στα υπόλοιπα, και εξηγεί σημαντικές διαφοροποιήσεις στη διεθνή σκηνή:

- οι ιδέες, οι θεσμοί και η οικονομική ισχύς αλληλεπιδρούν
- στις κοινωνικές δυνάμεις, τις σχέσεις κράτους-κοινωνίας και τη διαμόρφωση του πολιτικού καθεστώτος που με τη σειρά τους επιδρούν και διαφοροποιούν
- την παγκόσμια τάξη και τους παγκόσμιους συσχετισμούς δυνάμεων.

Η έμφυλη διάσταση των Διεθνών Σχέσεων

Το κίνημα του φεμινισμού είχε μεγάλη απήχηση στις κοινωνίες του δυτικού κόσμου από τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 με την κριτική που άρθρωνε ενάντια στην πατριαρχική δομή της κοινωνίας και τις δομές εκμετάλλευσης που απέρρεαν από αυτήν. Το κεντρικό επιχείρημα της φεμινιστικής θεωρίας έγκειται στο ότι η διάκριση των φύλων φέρει σαρωτικές συνέπειες στη διάρ-

θρωση των κοινωνιών. Οι γυναίκες έχουν τοποθετηθεί σε ένα δευτερεύον πλάνο και περιοριστεί σε έναν δευτερεύοντα ρόλο, σε αντίθεση με τους άντρες των οποίων οι αρχές, οι αξίες, τα ιδανικά και τα χαρακτηριστικά συνθέτουν τον κύριο κορμό της κοινωνικής ζωής. Σε πολιτικό επίπεδο, η συγκρότηση της κοινωνίας κατ' αυτόν τον τρόπο επιτρέπει την προβολή συγκεκριμένων χαρακτηριστικών και καθιστά ευκολότερη την υιοθέτηση κάποιων πολιτικών προτάσεων, και όχι άλλων. Στο πεδίο των διεθνών σχέσεων, για παράδειγμα, οι αναλυτές/ύτριες του φεμινισμού παραπέμπουν στο συγκρουσιακό διεθνές περιβάλλον που αποκρυσταλλώνει αρρενωπές ιδέες και χαρακτηριστικά, όπως η προβολή της ωμής βίας και της σκληρής ισχύος, η συγκρουσιακότητα και η μαχητικότητα (Heywood, 2013: 669-693).

Ο φεμινισμός διαχωρίζεται σε δύο επιμέρους ρεύματα. Σύμφωνα με την κλασική πρόσληψη της φεμινιστικής θεωρίας, η έννοια του φύλου δεν αποτελεί τόσο βιολογική διάκριση, όσο κοινωνική κατασκευή που επιτρέπει την επικράτηση των αντρών επί των γυναικών. Οι γυναίκες, υπ' αυτή την έννοια, (πρέπει να) είναι ισότιμες με τους άνδρες. Σε αυτό το πλαίσιο, δικαιούνται και πρέπει να απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα. Τούτο αφορά όχι μόνο τυπικά δικαιώματα, όπως δικαίωμα ψήφου και καθόδου στις εκλογές, εργασιακά δικαιώματα κλπ, αλλά και την άρση παντός είδους στρεβλώσεων και αντιλήψεων που διατηρούν το ρόλο των γυναικών στην κοινωνική ζωή περιορισμένο και υποδεέστερο, όπως, για παράδειγμα, περιορισμένες ευκαιρίες στον επαγγελματικό στίβο και εμπόδια στο διττό στόχο δημιουργίας οικογένειας και καριέρας.

Σύμφωνα με το φεμινισμό της διαφορετικότητας, από την άλλη, η έμφυλη διάσταση δεν αποτελεί κοινωνική κατασκευή, αλλά προκύπτει από τις θεμελιώδεις βιολογικές διαφορές των δύο φύλων. Κατά συνέπεια, πρέπει να δώσουμε έμφαση ακριβώς σε αυτή τη μοναδική γυναικεία οπτική, που είναι σε μόνιμη βάση καταπιεσμένη, και ριζικά διαφορετική από την κυρίαρχη αντρική (Tickner, 2001). Η υλοποίηση αυτού του αιτήματος, διατείνονται οι φεμινιστές, δεν μπορεί παρά να οδηγήσει σε διαφορετικές κοινωνικές και πολιτικές δομές που θα διαφοροποιήσουν, αναπόδραστα, και την οπτική μας στην παγκόσμια πολιτική με την προβολή πιο θηλυκών χαρακτηριστικών, όπως η συμπόνια, η συνεννόηση, η αποκήρυξη της βίας και η επίλυση των διαφορών με ειρηνικό τρόπο.

Επιπλέον, ο φεμινισμός μας καλεί να δώσουμε έμφαση στο ρόλο των γυναικών ως πολιτικών προσώπων. Σε ένα πρώτο επίπεδο, τούτο σημαίνει να μελετήσουμε το ρόλο των γυναικών των μεγάλων πολιτικών ανδρών και πρωταγωνιστών της παγκόσμιας πολιτικής, ώστε να δούμε με ποιους τρόπους επηρεάζουν την πολιτική τους σκέψη και δράση. Σε ένα δεύτερο, είναι χρήσιμη η εξέταση της σταδιοδρομίας των γυναικών στον πολιτικό στίβο. Η περί-

πτωση της επί μία δεκαετία πρωθυπουργού της Βρετανίας Μάργκαρετ Θάτσερ, ωστόσο, δεν προσέδωσε σημαντικά επιχειρήματα στους/ις φεμινιστές/ίστριες που ανέμεναν, σύμφωνα με τη θεώρησή τους, ότι μία γυναίκα θα είχε διαφορετική πολιτική στάση από τους προκατόχους και διαδόχους της άντρες. Ισχυρίζονται, ωστόσο, ότι σε έναν κόσμο που συνεχίζει να κυριαρχείται από αρσενικά χαρακτηριστικά και πρότυπα, τα περιθώρια αλλαγών που μπορούν να επιφέρουν κάποιες γυναίκες στη διεθνή σκηνή είναι περιορισμένα. Απαιτείται η ισότιμη παρουσία τους, ούτως ώστε να διαφοροποιηθούν τα παγιωμένα στοιχεία της διεθνούς πολιτικής (Enloe, 2004).

Τέλος, ο ρόλος των γυναικών εξετάζεται σε σχέση με μια σειρά παγκόσμιων προβλημάτων (Shepherd, 2010· Ackerly, Stern & True, 2006). Οι φεμινιστικές προσεγγίσεις έχουν εξετάσει το ρόλο και τη συμβολή των γυναικών σε εμπόλεμες καταστάσεις, τόσο στην πρώτη γραμμή του μετώπου όσο και με τον υποστηρικτικό, συχνά αφανή, τους ρόλο. Το «κίνημα των μητέρων» στην Αργεντινή, για παράδειγμα, διαδραμάτισε καίριο ρόλο, με την πίεση που άσκησε στις κυβερνήσεις της Αργεντινής από τη δεκαετία του 1980 και ύστερα, στην ανακάλυψη και παραπομπή σε δίκη των στελεχών της χούντας της χώρας που είχαν διαπράξει φρικτά εγκλήματα λίγα χρόνια πριν. Το γεγονός ότι ακόμη και σήμερα συγκεντρώνονται στην κεντρική πλατεία του Μπουένος Άιρες, την Plaza de Mayo, κάθε Πέμπτη διατηρεί την πίεση στους ιθύνοντες για τη διαλεύκανση της μοίρας όσων εξακολουθούν σήμερα, τριανταπέντε χρόνια μετά, να θεωρούνται εξαφανισμένοι (desaparecidos).

Στις αναπτυξιακές σπουδές, η μοίρα των γυναικών αποτελεί κεντρικό σημείο μελέτης, καθώς αποτελούν τα μεγαλύτερα θύματα εν μέσω πολέμων και ανθρωπιστικών κρίσεων. Σε πολλές περιοχές του πλανήτη, εξάλλου, που μαστίζονται από τη φτώχεια, την εξαθλίωση και την υπανάπτυξη, η έμφυλη διάσταση είναι κεντρικής σημασίας για τη μοίρα των γυναικών. Πλήθος απαγορεύσεων και νομικών περιορισμών όχι μόνο τις αποκλείει από την οικονομική σφαίρα, αλλά επιτρέπει και την καταπάτηση θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Για παράδειγμα, σε πολλές χώρες οι γυναίκες στερούνται κληρονομικών δικαιωμάτων. Σε περίπτωση θανάτου του συζύγου τους, οι γυναίκες κατ' ουσίαν βρίσκονται στο δρόμο χωρίς κανένα περιουσιακό στοιχείο. Επιπλέον, το σύστημα νομικών κανόνων και κοινωνικών αντιλήψεων διαιωνίζει τη θυματοποίηση των γυναικών, καθώς προστατεύει όσους ασκούν ωμή βίαια και εγκληματούν εις βάρος τους, την ίδια στιγμή που διαιωνίζει τη σιωπή και μη κατάδοση των θυτών (Ehlstain, 1987).

Η οικολογία και η προσέγγιση των οικολογικών οικονομικών

Το οικολογικό κίνημα γεννήθηκε μέσα από την εμφάνιση μειζόνων περιβαλλοντικών προβλημάτων όπως η ατμοσφαιρική ρύπανση, η μόλυνση των υδροφόρων οριζόντων και η τρύπα του όζοντος. Η δυναμική του, ωστόσο, κορυφώθηκε με τη διαπίστωση ότι λαμβάνει χώρα μια ανθρωπογενής κλιματική αλλαγή που συνιστά κατ' ουσίαν την πλέον ασύμμετρη απειλή κατά της ανθρωπότητας. Ιδέες που έβλεπαν την ανθρώπινη δραστηριότητα ως ασεβώς παρεμβατική στο φυσικό περιβάλλον υιοθετούνται εδώ και αιώνες και συνιστούν τον κορμό της βαθιάς οικολογίας (deep ecology), σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος δεν αποτελεί παρά ένα μόνο έμβιο ον στον πλανήτη και δεν έχει περισσότερα δικαιώματα από τα υπόλοιπα. Η αρχή της μη παρέμβασης, σε αυτό το πλαίσιο, της διατήρησης του παγκόσμιου οικοσυστήματος ως έχει, και της επιστροφής σε πρότερες, πολύ πιο απλές μορφές διαβίωσης, αποτελεί κατευθυντήρια γραμμή της βαθιάς οικολογίας και εναντιώνεται εμφατικά στις βιομηχανικές μας κοινωνικές δομές και στις παρεμβατικές πολιτικές που ακολουθούν τα άτομα, οι εταιρείες και τα κράτη. Σε αντίθεση με τη ριζοσπαστική αυτή θεώρηση, η ρηχή οικολογία (shallow ecology) διατηρεί μια ανθρωποκεντρική θεώρηση, ωστόσο καλεί για τον περιορισμό της ανθρώπινης δραστηριότητας στο σημείο εκείνο που δεν δημιουργεί προβλήματα στο φυσικό περιβάλλον και κατ' επέκταση στην ανθρώπινη διαβίωση (Heywood, 2013: 632-639).

Ποιο είναι όμως αυτό το σημείο; Εν μέσω εντεινόμενων διαφωνιών ανάμεσα στους μελετητές, το συνεχιζόμενο φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής μας καλεί να σκεφτούμε το πλέον πολιτικό ζήτημα του 21ου αιώνα: τι πολιτικές πρέπει να ακολουθήσουμε ώστε να μην προκαλέσουμε μη αναστρέψιμη καταστροφή και θέσουμε το μέλλον της ανθρωπότητας σε κίνδυνο (Barnett, 2001· Dauvergne, 2005· Elliott, 2004· Lipschutz, 2004· Paterson, 2001). Πράγματι, σε περίπτωση που δεν τεθούν φραγμοί στην αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη, η λήψη αποφάσεων σε άλλα κρίσιμα ζητήματα (π.χ., μετανάστευση, αναχαίτιση οικονομικής κρίσης κλπ) πολύ μικρή σημασία επέχει. Σε αυτό το πλαίσιο, έχει αναδυθεί από τη δεκαετία του 1970 η θεωρία των οικολογικών οικονομικών, που θέτει στο επίκεντρο το ζήτημα της βιωσιμότητας (sustainability), και αποπειράται να αναδιατάξει τις προκείμενες των οικονομικών και πολιτικών μας συστημάτων προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος της καταπολέμησης της κλιματικής αλλαγής (Daly, 1996). Από την πρώτη δημοσίευση του Κλαμπ της Ρώμης με τίτλο *The Limits to Growth* (Meadows *et al.*, 2004), η θεωρία έχει αναπτυχθεί πλήρως προσφέροντας μια εναλλακτική θεώρηση που αξίζει να μελετηθεί.

Πιο συγκεκριμένα, τα οικολογικά οικονομικά (ecological economics) έχουν αναδειχθεί ως η προσέγγιση που τοποθετεί έναν οικολογικό φακό στη μελέτη των διεθνών σχέσεων και των παγκόσμιων προβλημάτων. Πιο συγκεκριμένα, βλέπουν το οικονομικό μας σύστημα ως υποσύστημα του οικοσυστήματος. Δεδομένης της πεπερασμένης φύσης των πρώτων υλών, αλλά και της πεπερασμένης δυνατότητας του οικολογικού συστήματος να απορροφήσει το πλήθος των εκροών της οικονομικής δραστηριότητας, η αέναη μεγέθυνση του οικονομικού συστήματος δεν είναι δυνατή. Από τη Βιομηχανική Επανάσταση κι έπειτα, ωστόσο, αυτός ακριβώς είναι ο κεντρικός στόχος όλων των κρατών του κόσμου, και φυσικά και των επιχειρήσεων, που καταρτίζουν τις πολιτικές τους σύμφωνα με το δόγμα της οικονομικής μεγέθυνσης (Norgaard, 1994). Μοιραία, έτσι, η ανθρώπινη δραστηριότητα διαταράσσει τις κλιματικές συνθήκες, σε βαθμό που δημιουργούμε κινδύνους στην ίδια την ανθρώπινη διαβίωση. Αν δεν βάλουμε φρένο σε αυτή τη διαδικασία, σε βαθμό που η οικονομική δραστηριότητα θα ευθυγραμμίζεται με τα όρια του οικοσυστήματος, επισημαίνουν οι θεωρητικοί των οικολογικών οικονομικών, αναπόδραστα διακινδυνεύουμε τη ζωή στον πλανήτη. Στη θέση αυτού του εφιαλτικού σεναρίου, αξιώνουν τη θέση ανώτατων ορίων στην κλίμακα της οικονομικής δραστηριότητας. Η επίτευξη ενός τέτοιου στόχου, ωστόσο, επιφέρει σαρωτικές αλλαγές που αντίκεινται στην αντίληψη του σύγχρονου ανθρώπου περί αέναης, γραμμικής προόδου και εξέλιξης, και απουσίας κάθε είδους ορίων. Πιο συγκεκριμένα, η υιοθέτηση δράσης σύμφωνα με τις υποδείξεις αυτού του θεωρητικού παραδείγματος περιστρέφεται γύρω από:

- την άμεση απομάκρυνση από τα ορυκτά καύσιμα και τη μετάβαση σε βιώσιμες, ανανεώσιμες πηγές ενέργειας
- την αποϋλοποίηση (dematerialization) της οικονομικής δραστηριότητας και τη συνακόλουθη αλλαγή των παραγωγικών και καταναλωτικών δομών
- την απομάκρυνση από το δόγμα του ελεύθερου εμπορίου και τη δημιουργία πιο τοπικών οικονομικών δομών
- τη ριζική μεταρρύθμιση των δομών της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης, κατά τρόπο που να ευνοεί και να επιτηρεί τη διατήρηση της οικονομικής δραστηριότητας εντός των βιοφυσικών ορίων (Lawn, 2007: 335-343· Jackson, 2009, 1996· Daly & Farley, 2004· Daly, 1996).

Η προσέγγιση αυτή είναι μάλλον ρεαλιστική και επιτακτική, παρά αποκαλυψιακή, όπως συχνά παρουσιάζεται. Τα οικολογικά οικονομικά συνιστούν ένα «πολυσυλλεκτικό και πολυεπιστημονικό πεδίο που προτείνει την ενοποιημένη μελέτη του φυσικού, του οικονομικού και του κοινωνικού κόσμου … [και] υιοθετεί μια ολιστική προσέγγιση που ενσωματώνει όχι μόνο τις φυσικές επι-

στήμες προκειμένου να δώσει απάντηση σε ερωτήματα για το πώς λειτουργεί ο κόσμος και να προτείνει τις βέλτιστες πρακτικές αντιμετώπισης των οικολογικών προβλημάτων, αλλά και βασικά εργαλεία της οικονομικής επιστήμης» (Προέδρου, 2013: 24). Αν και απειλεί τον σημερινό άνετο τρόπο διαβίωσης, τουλάχιστον στο δυτικό μέρος του πλανήτη, αποδίδει έμφαση στην τεχνολογία και τις δυνάμεις της αγοράς, υπό την εποπτεία και ρύθμιση του δημόσιου τομέα, ως μεταβλητές που μπορούν να καταστήσουν τις οικονομίες μας πιο παραγωγικές και αποτελεσματικές χωρίς την παράλληλη επιβάρυνση του οικοσυστήματος και την κληροδότηση σοβαρών κλιματικών διαταραχών στις επόμενες γενιές. Ενσωματώνει, παράλληλα, «θεμελιώδεις έννοιες των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών όπως κοινωνική δικαιοσύνη, ισότητα, διανομή και δημοκρατία και τους προσδίδει νέο περιεχόμενο στο πλαίσιο της οικολογικής βιωσιμότητας. Η ιδέα της δικαιοσύνης, άλλωστε, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το ζήτημα της βιώσιμης ανάπτυξης» (Προέδρου, 2013: 25).

Μεταδομισμός και μετα-αποικιοκρατία

Στηριζόμενοι στο έργο του Foucault, οι μεταδομιστές υπογραμμίζουν ότι όλες οι έννοιες και ιδέες εκφράζονται μέσα από τη γλώσσα, που είναι ενσωματωμένη σε περίπλοκες σχέσεις ισχύος. Ο Foucault επικεντρώνεται στην έννοια του «λόγου», τονίζοντας στην ουσία ότι η εξουσία στην πραγματικότητα παράγει γνώση. Αυτή η προσέγγιση οδηγεί σε μια πιο κριτική θεώρηση της παγκόσμιας πολιτικής, σύμφωνα με την οποία μεγαλύτερη προσοχή πρέπει να δοθεί στην αποδόμηση των προκαταλήψεων, των κρυμμένων παραδοχών και συμφερόντων που είναι ενσωματωμένα σε μια πολιτική ή θεωρία (Χουλιάρας, 2004).

Όπως γράφει ο Χουλιάρας (2010: 358): «Οι τρόποι που περιγράφουμε την πραγματικότητα και οι λέξεις που χρησιμοποιούμε διαμορφώνουν όχι μόνο την εικόνα που έχουμε για τον κόσμο, αλλά και τις πράξεις μας… Πολύπλοκα κοινωνικά φαινόμενα υποβαθμίζονται σε απλοϊκούς δυϊσμούς, συμφέροντα αποκρύπτονται, επιλογές νομιμοποιούνται και πολιτικοί στόχοι προωθούνται». Συνεπώς, οι αναλυτές της θεωρίας αυτής βλέπουν με σκεπτικισμό τις παραδοχές του ρεαλισμού και του φιλελευθερισμού σχετικά με τη φύση των διεθνών σχέσεων, υποστηρίζοντας ότι οποιοιδήποτε ισχυρισμοί περί διακρατικού συστήματος, αλληλεξάρτησης ή παγκοσμιοποίησης, έχουν νόημα μόνο στο πλαίσιο συγκεκριμένων «λόγων» οι οποίοι είναι προϊόν ισχύος, «καθεστώτων αλήθειας» που αντανακλούν τους τρόπους που η ισχύς και η αλήθεια εξελίσσονται μαζί ιστορικά σε μια σχέση αμοιβαίας υποστήριξης. Για να αποκαλύψουμε τους μηχανισμούς ισχύος πίσω από τις «αλήθειες» του κόσμου απαιτείται ιστορική ανάλυση και αποδόμηση των τρόπων με τους οποίους οι θεωρίες για τις διεθνείς σχέσεις είναι «αληθινές» μόνο στο πλαίσιο συγκεκρι-

μένων «λόγων» (Campbell, 1992· Der Derian & Shapiro, 1989· Hansen & Weaver, 2002· Klein, 1994).

Οι μετα-αποικιοκρατικοί θεωρητικοί επιχειρούν να αναδείξουν πως οι πολιτισμικές και πολιτικές αξίες της Δύσης κυριαρχούν στον υπόλοιπο κόσμο μέσα από τη χρήση και ανάπτυξη στερεοτύπων για τους μη δυτικούς πολιτισμούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της προσέγγισης αυτής αποτελεί η προσέγγιση του Said (1978), ο οποίος ανέπτυξε την έννοια του «οριενταλισμού», αναλύοντας πώς οι δυτικές ερμηνείες των θεσμών της κουλτούρας, των τεχνών και της κοινωνικής ζωής των χωρών της Ανατολής και της Μέσης Ανατολής μειώνουν και ταπεινώνουν τους αποικιοκρατούμενους λαούς.

Τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις αυτές, επισημαίνεται, ενδύονται το μανδύα της διεθνούς κοινότητας για να αξιώσουν ενέργειες των μεγάλων δυνάμεων, όπως την αναπτυξιακή βοήθεια και τις ανθρωπιστικές (και βίαιες) επεμβάσεις, με στόχο την εφαρμογή των αξιών και των θεωριών που πηγάζουν από το δυτικό πολιτισμό σε άλλες ομάδες και άλλους λαούς. Μάλιστα, οι δεσπόζουσες θεωρίες των διεθνών σχέσεων (ρεαλισμός, φιλελευθερισμός) εμφανίστηκαν και καθιερώθηκαν στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ, ως απάντηση στα προβλήματα της Δύσης. Ως τέτοιες, δύσκολα μπορούν να ερμηνεύσουν και να εξηγήσουν την «παγκόσμια» πολιτική, και ειδικότερα τις ανισότητες που προκύπτουν από την ισχύ της Δύσης και τον συνεχιζόμενο οικονομικό και στρατιωτικό έλεγχο των δυτικών χωρών στις αναπτυσσόμενες και υπανάπτυκτες χώρες. Η λογική αυτή οδηγεί πολλές φορές στη μεροληπτική και διαστρεβλωμένη άποψη για τον Παγκόσμιο Νότο, με αποτέλεσμα τα ζητήματα της ταυτότητας, του πολιτισμού και της θρησκείας να έχουν αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία μέσα από τη σύνδεσή τους με απόπειρες αμφισβήτησης της πολιτικής και πολιτισμικής ηγεμονίας της Δύσης (Chan, 2009· Krishna, 2009· Young, 2003).

Εναλλακτικές θεωρίες

Εναλλακτικές θεωρίες	**Κύρια χαρακτηριστικά**
Ιστορικός υλισμός	Η τάξη, κι όχι το έθνος-κράτος, η κύρια μονάδα ανάλυσης Η εκμετάλλευση είναι η πηγή του πολέμου και της σύγκρουσης Η πλαισίωση της παγκόσμιας πολιτικής από το παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα Μακροσκοπική ανάλυση Κριτική θεωρία Στόχος η χειραφέτηση και η απελευθέρωση Η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων

Φεμινισμός και έμφυλη πολιτική	Διάκριση των φύλων μια κοινωνική κατασκευή Φεμινισμός της διαφορετικότητας Προβολή γυναικείων χαρακτηριστικών στην πολιτική σκηνή θα επιφέρει σαρωτικές αλλαγές Γυναίκες ως πολιτικοί δρώντες Γυναίκες ως θύματα κρίσεων/ πολέμων Γυναίκες πρώτα και κύρια θύματα σε λιγότερο προηγμένες περιοχές
Οικολογία και η θεωρία των οικολογικών οικονομικών	Ρηχή οικολογία Βαθιά οικολογία Η ανθρωπογενής κλιματική αλλαγή μας υποχρεώνει να σκεφτούμε εκ νέου τις πολιτικές και οικονομικές δομές μας Ανάγκη για μετάβαση από τα ορυκτά καύσιμα στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας Αποϋλοποίηση της οικονομίας Απομάκρυνση από το δόγμα του ελεύθερου εμπορίου και δημιουργία πιο τοπικών οικονομικών δομών Ανάγκη για ριζική μεταρρύθμιση των δομών της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης, κατά τρόπο που να ευνοεί και να επιτηρεί τη διατήρηση της οικονομικής δραστηριότητας εντός των βιοφυσικών ορίων
Μεταδομισμός	Δεν υπάρχουν αντικειμενικές ταυτότητες, μόνο εκείνες που παράγονται από τον «λόγο» Δεν υπάρχει «αλήθεια» έξω από την εξουσία Η εξουσία απαιτεί γνώση και η γνώση εξαρτάται από τις υφιστάμενες σχέσεις εξουσίας
Μετααποικιοκρατία	Διατήρηση και ενίσχυση δυτικών αξιών και αρχών στον αναπτυσσόμενο κόσμο (αναπτυξιακή βοήθεια, ανθρωπιστικές επεμβάσεις, εκδημοκρατισμός αυταρχικών χωρών) Ανατροπή δυτικών στερεοτύπων, αντιλήψεων και παραδόσεων για τον αναπτυσσόμενο κόσμο

Προς μια σύνθεση των θεωριών: η προσέγγιση του αναλυτικού εκλεκτικισμού

Όπως πρέπει να είναι σαφές, η θεωρία των Διεθνών Σχέσεων έχει εξελιχθεί σημαντικά σε αυτό τον πρώτο αιώνα της ύπαρξής της. Η εξέλιξη αυτή δεν αποτελεί παρά απόρροια της αυξανόμενης συνθετότητας και πολυπλοκότητας του διεθνούς πεδίου. Η παγκοσμιοποίηση της πολιτικής, άλλωστε, έχει ως συνέπεια και το γεγονός ότι οι επιμέρους επιστημονικοί τομείς αλληλεπιδρούν ο ένας με τον άλλον ολοένα και περισσότερο δημιουργώντας ένα ε-

νιαίο σύνολο, μια πραγματικότητα που μπορεί να εξηγηθεί καλύτερα ως ενιαίο όλον.

Σε αυτό το πλαίσιο, δεν πρέπει να θεωρούμε τις θεωρίες ως διακριτά σύνολα υποθέσεων εργασίας που λειτουργούν ανταγωνιστικά η μία προς την άλλη. Αντίθετα, συνομιλούν πολλές φορές εποικοδομητικά προκειμένου να διευκρινίσουν υπό ποιες προϋποθέσεις τα αποτελέσματά τους επαληθεύονται ή όχι. Όπως είδαμε παραπάνω, στις μεγάλες συζητήσεις του επιστημονικού κλάδου των διεθνών σχέσεων, υπήρξε, σε ένα βαθμό, σύγκλιση ανάμεσα στο νεο-φιλελευθερισμό και το νεο-ρεαλισμό (Baldwin, 1993· Nye, 2003· Brooks, 1997). Οι ίδιοι οι μελετητές, άλλωστε, αν και πρόσκεινται στη μία ή στην άλλη θεωρία, κάνουν λόγο για την ανάγκη ενσωμάτωσης περισσότερων παραμέτρων και σύνθεσης επιμέρους στοιχείων από διαφορετικές θεωρίες, προκειμένου να οικοδομηθούν νέα θεωρητικά σύνολα με μεγαλύτερη ερμηνευτική ισχύ.

Για παράδειγμα, κάποιοι νεορεαλιστές κάνουν λόγο για την ανάγκη να ενσωματωθεί ο ρόλος των ιδεών και των προθέσεων στο ρεαλιστικό σχήμα (Grieco 1990: 25). Ο Peter Haas (1992: 2), από την άλλη, επικεντρώνει την ανάλυση του στο ρόλο των ιδεών. Παραδέχεται, όμως, ότι αυτή πρέπει να πλαισιωθεί από την εξέταση τόσο της εγχώριας πολιτικής, όσο και των περιορισμών που επιβάλλει το διεθνές σύστημα στην εξωτερική πολιτική των κρατών. Ο Richard Beardsworth (2008: 69-96), από την πλευρά του, κάνει λόγο για κοσμοπολιτικό ρεαλισμό (cosmopolitan realism), κατανοώντας την ανάγκη παράλληλης υπηρέτησης του εθνικού συμφέροντος και προστασίας των παγκόσμιων δημόσιων αγαθών.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Andrew Moravcsik (1997: 542-543) καταλήγει ότι η χρησιμοποίηση των αρετών των διαφορετικών θεωριών δεν είναι μόνο οντολογικά και επιστημολογικά αποδεκτή, αλλά και απαραίτητη στην επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων. Μια ευσύνοπτη, αρχική σύνθεση των κύριων θεωριών μπορεί να δημιουργηθεί αν σκεφτούμε την αλληλεπίδραση τριών κύριων παραγόντων στη διεθνή πολιτική:

- Τους περιορισμούς που επιβάλλει η φύση και η δομή του διεθνούς συστήματος (η ρεαλιστική συμβολή)
- Την εγχώρια πολιτική και τα πολιτικά καθεστώτα στη βάση των οποίων οικοδομείται η εξωτερική πολιτική των επιμέρους κρατών (η φιλελεύθερη συμβολή)
- Το ρόλο των ιδεών, των προθέσεων και των ταυτοτήτων στη βάση των οποίων λαμβάνει χώρα η διεθνής πολιτική (η κονστρουκτιβιστική συμβολή) (Proedrou, 2010).

Πέρα, όμως, από αυτή τη σχηματική σύνθεση, πρέπει να σκεφτούμε πώς η μαρξιστική σκέψη παραμένει επίκαιρη. Η έκρηξη της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης το 2007-08 και η συνακόλουθη κρίση της ευρωζώνης που βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη επιβάλλουν μια μακροσκοπική ανάλυση του παγκόσμιου καπιταλισμού και του τρόπου με τον οποίο πλαισιώνει επιμέρους πράξεις και γεγονότα της διεθνούς πολιτικής (αύξηση της σημασίας της G20, άνοδος των αναδυόμενων οικονομιών, αμφισβήτηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, επίδραση στην ελληνική εξωτερική πολιτική κλπ). Στο ίδιο πλαίσιο, είναι ενδιαφέρον να δούμε κριτικά τις υποθέσεις εργασίας του Immanuel Wallerstein περί κεντρικών, ημι-περιφερειακών και περιφερειακών δυνάμεων και να εξετάσουμε σε αυτό το πλαίσιο την κίνηση της διεθνούς πολιτικής και τον μεταλλασσόμενο συσχετισμό δυνάμεων.

Η έμφυλη διάσταση της πολιτικής είναι από τις πλέον παραγνωρισμένες. Η καταπίεση των γυναικών στον Αραβικό κόσμο, για παράδειγμα, αποτελεί παράγοντα που ενίσχυσε τη δυναμική αντίσταση των αραβικών λαών στα καταπιεστικά τους καθεστώτα την τελευταία πενταετία (Αραβική Άνοιξη). Το γεγονός ότι δεν δόθηκε η δέουσα σημασία στον παράγοντα αυτό, μοιραία δεν επέτρεψε τη διάβλεψη του μεγέθους της επαναστατικής ορμής στη βόρειο Αφρική και τη Μέση Ανατολή. Επιπλέον, οι αλλαγές στις σχέσεις των δύο φύλων τις τελευταίες δεκαετίες έχουν επιφέρει μεγάλες αλλαγές στις κοινωνικές δομές των κρατών της Δύσης, αλλά όχι μόνο, και, έμμεσα, και στη δημόσια σφαίρα τους. Η έμφυλη διάσταση της πολιτικής, έτσι, χρήζει περισσότερης μελέτης καθώς μπορεί να προσδιορίσει με μεγαλύτερη ενάργεια παράγοντες που για την ώρα παραμένουν πλημμελώς μελετημένοι.

Τέλος, κάθε θεμελιακή συζήτηση για τη συνεργασία και τη σύγκρουση στο διεθνές σύστημα στον 21ο αιώνα δεν μπορεί παρά να έχει ως αρχετυπικό αντικείμενο την κλιματική αλλαγή. Η πρόκληση αυτή διανοίγει μια τεράστια συζήτηση για τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δομές και στρατηγικές που θα επιτρέψουν τη βιωσιμότητα του πλανήτη. Υπ' αυτή την έννοια, η προσέγγιση των οικολογικών οικονομικών τέμνει όλα τα μεγάλα ζητήματα και τις θεωρητικές προσεγγίσεις με αναφορά στο πλέον «καυτό» ζήτημα του 21ου αιώνα.

Σε αυτό το πλαίσιο, είναι αναγκαία η απομάκρυνση από απλουστευτικά, μονοαιτιακά θεωρητικά σχήματα και η σύνθεση διαφορετικών στοιχείων των επιμέρους θεωριών. Το ρεύμα αυτό ονομάζεται «αναλυτικός εκλεκτικισμός» και εδράζεται στην υπόθεση εργασίας ότι οι θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων πρέπει να είναι αλληλοσυμπληρούμενες, κι όχι αμοιβαία αποκλειόμενες, από τη στιγμή που η πολυπλοκότητα του κόσμου καθιστά απίθανο μόνο μία από αυτές να εξηγεί ολόκληρο το φάσμα της παγκόσμιας πολιτικής (Risse, 2000· Sil & Katzenstein, 2010· Λάβδας, Ξενάκης & Χρυσοχόου, 2010).

Περίληψη

⇒ Η θεωρία των Διεθνών Σχέσεων έχει εξελιχθεί σημαντικά σε αυτό τον πρώτο αιώνα της ύπαρξής της. Πρώτα απ' όλα, *έχει επεκτείνει θεαματικά το εμπειρικό της αντικείμενο*: από την εξέταση των αιτίων του πολέμου και των ικανών προϋποθέσεων για την οικοδόμηση της ειρήνης, έχει επεκταθεί στην ευρύτερη ανάλυση και εξήγηση των φαινομένων της διεθνούς συνεργασίας/σύγκρουσης σε όλους τους τομείς, στην ανάλυση των οικονομικών κρίσεων και του αντίκτυπού τους, αλλά και στη μελέτη των φύσει παγκόσμιων ζητημάτων, όπως αυτό της κλιματικής αλλαγής.

⇒ Δεύτερον, έχουν διατυπωθεί πολλές, και πιο άρτια επεξεργασμένες, υποθέσεις εργασίας για τη διεθνή πολιτική. Από *απλές μονοαιτιακές αποφάνσεις* του τύπου «η ανθρώπινη απληστία οδηγεί σε πόλεμο», *έχουμε οδηγηθεί σε πιο σύνθετες αφηγήσεις* περί αλληλεξάρτησης/ διυποκειμενικής φύσης της πραγματικότητας και κοινωνικών δομών/κατασκευών που επιτρέπουν μια πολύ πιο διεισδυτική και εμβριθή ματιά στα τεκταινόμενα στην παγκόσμια σκηνή.

⇒ Τρίτον, έχουν ενσωματωθεί στη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων θεωρητικές προσπάθειες άλλων επιστημονικών πεδίων. Η μαρξιστική, η φεμινιστική και η οικολογική σκέψη παρουσιάζουν ενδιαφέρουσες τοποθετήσεις που μετατοπίζουν το κέντρο βάρους από καθαρά διεθνολογικούς παράγοντες σε υλικούς/οικονομικούς, έμφυλους και οικολογικούς, που φωτίζουν άλλες, εξίσου σημαντικές πτυχές της διεθνούς πραγματικότητας.

⇒ Τέταρτον, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν και θεωρίες που αμφισβητούν την αντικειμενικότητα των δεσποζουσών θεωριών και προσεγγίσεων των διεθνών σχέσεων, και καλούν τους αναλυτές να δώσουν μεγαλύτερη προσοχή στις προκαταλήψεις, τις κρυμμένες παραδοχές, τα στερεότυπα και τα συμφέροντα των δυνάμεων της παγκόσμιας πολιτικής.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Ackerly, B.A., Stern, M. & True, J. (eds.) (2006). *Feminist Methodologies for International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Adler, E. (2003). "Constructivism." Στο W. Carlneas, B. Simmons & T. Risse (eds.). *Handbook of International Relations*. Thousand Oaks: Sage.

Angel, N. (2010). *The Great Illusion*. Cosimo. Inc.

Baldwin, D. (1993). "Neoliberalism, Neorealism and world politics." Στο D. Baldwin (ed.), *Neorealism and neoliberalism: The contemporary debate.* Columbia University Press, 3-27.

Barkin, S. (1998), "The evolution of the constitution of sovereignty and the emergence of human rights norms." *Millennium-Journal of International Studies* 27(2): 229-252.

Barnett, J. (2001). *The Meaning of International Security: Ecological Politics and Policy in the New Security Era*. London: Zed Books.

Barnett, M. & Finnemore, M. (2004). *Rules for the world: International organizations in global politics*. Cornell University Press.

Barnett, M. (2013). «Κοινωνικός Κονστρουκτιβισμός». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.), *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Beardsworth, R. (2008). "Cosmopolitanism and realism: Towards a theoretical convergence?" *Millennium-Journal of International Studies* 37(1): 69-96.

Braudel, F. (1979). *Civilization* and *capitalism, 15th-18th centuries*. New York: Harper & Row.

Brooks, S. (1997). "Duelling realisms". *International Organization* 51(3): 455-458.

Bull, H. & Watson, A. (eds.) (1984). *The Expansion of International Society*. Oxford: Oxford University Press.

Bull, H. (1977). *The anarchical society: A study of order in world politics.* London: McMillan.

Burton, J. (1972). *World society.* Cambridge: Cambridge University Press.

Buzan, B. (2001). "The English School: an underexploited recourse in IR." *Review of International Studies*, 27(3):471-488.

Campbell, D. (1992). *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. Manchester: Manchester University Press.

Carr, E. (1940). *The twenty years' crisis*. London: Macmillan.

Chan, S. (2009). *The End of Certainty: Towards a New Internationalism*. London: Zed Books.

Checkel, J. (2005). "International institutions and socialization in Europe: Introduction and framework." *International Organization* 59(4): 801-826.

Clark, C. (2015). *Υπνοβάτες: Πώς η Ευρώπη πήγε στον Πόλεμο*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Cox, R. (1981). "Social forces, states and world orders: beyond international relations theory." *Millennium: Journal of International Studies* 10(2): 126-155.

Cox, R. (1996). *Approaches to world order*. Cambridge: Cambridge University Press.

Daly, H. & Farley, J. (2004). *Ecological economics. Principles and applications.* Washington: Island Press.

Daly, H. (1996). *Beyond growth: The economics of sustainable development.* Boston, MA: Beacon Press.

Dannreuther, R. (2007). *International Security: The Contemporary Agenda*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dauvergne, P. (eds.) (2005). *Handbook of Global Environmental Poltics*. Cheltenham: Edward Elgar.

Der Derian, J. & Shapiro, M.J. (1989). *International/Intertextual Relations: Postmodern readings of World Politics*. Lexington: Lexington Books.

Derluguian, G.M. (2005). *Bourdieu's Secret Armirer in the Caucasus: A world system bibliography*. Chicago: University of Chicago Press.

Deutsch, K. (1961). "Security communities." *International Politics and Foreign Policy*: 98-105.

Doyle, M. & Ikenberry, G.J. (eds.) (1997). *New Thinking in International Relations Theory*. Boulder: Westview Press.

Doyle, M. (1983). "Kant, liberal legacies, and foreign affairs." *Philosophy and Public Affairs* 12(3): 205-235.

Doyle, M. (1987). "Liberalism and World Politics." *American Political Science Review*, 80(4):1151-1169.

Doyle, M. (1997). *Ways of war and peace: Realism, liberalism and socialism*. New York: Norton.

Dunne, T. & Schmidt, B. (2013). «Ρεαλισμός». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.), *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Dunne, T. (2013). «Φιλελευθερισμός». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.), *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Elliot, L. (2004). *The Global Politics of the Environment*. Abingdon: Routledge.

Elshtain, J. (1987). *Women and war*. Chicago: University of Chicago Press.

Enloe, C. (2004). *The curious feminist*. Berkeley: University of California.

Fearon, J. & Wendt, A. (2003). "Rationalism vs. Constructivism." Στο W. Carlneas, B. Simmons & T. Risse (eds.). *Handbook of International Relations*. Thousand Oaks: Sage.

Finnemore, M. & Sikkink, K. (1999). "International Norms and Political Change." Στο P. Katzenstein *et al*. (eds.). *Explorations and Controversies in World Politics*. Cambridge, MA.: MIT Press.

Finnemore, M. & Sikkink, K. (2001). "Taking Stock: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics." *Annual Review of Political Science*, 4:391-416.

Fukuyama, F. (1989). "The end of History". *The National Interest* 16(4).

Gilpin, R. & Gilpin, J. (1987). *The political economy of international relations*. Princeton: Princeton University Press.

Goldsein, J. & Keohane, P. (1993). *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change*. Ithaca: Cornell University Press.

Grieco, J. (1990). *Cooperation among nations: Europe, America, and non-tariff barriers to trade.* Ithaca: Cornell University Press.

Grieco, J. (1993). "Anarchy and the limits of cooperation: A realist critique of the newest liberal institutionalism." Στο D. Baldwin (ed.), *Neorealism and neoliberalism: The contemporary debate.* Columbia University Press.

Groom, A.J.R. & Mitchell, C. (eds.) (1978). *International Relations Theory*. London: Frances Pinter.

Guzzini, S. (1998). *Realism in International Relations and International Political Economy*. London: Routledge.

Haas, Peter (1992). "Introduction: epistemic communities and international policy co-ordination." *International Organization*, 46(1): 1-35.

Haas, P., Keohane, R. & Levy, M. (eds.) (1993). *Institutions for the Earth*. Cambridge, MA.: MIT Press.

Halliday, F. (1994). *Rethinking International Relations*. Basingstoke: Macmillan.

Hansen, L. & Weaver, O. (eds.) (2002). *European Integration and National Identity: The Challenge of the Nordic States.* London: Routledge.

Hasenclever, A., Mayer, P. & Rittberger, V. (1997). *Theories of international regimes.* Cambridge Universities Press, Cambridge, 1997.

Heywood, A. (2013). *Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική στην Παγκόσμια Εποχή*. Αθήνα: Κριτική.

Hobden, S. & Hobson, J.M. (2002). *Historical Sociology of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hobden, S. & Wyn Jones, R. (2013). «Μαρξιστικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.), *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Hobsbawn, E. (1997). *The ages of extremes*. Abacus Londres.

Hollis, M. & Smith, S. (1990). *Explaining and Understanding International Relations*. Princeton: Princeton University Press.

Holsti, O. (1980). *Change in the International System*. Boulder CO: Westview Press.

Huntington, S. (1996). *The class of civilizations and the remaking of world order*. New York, Simon & Schuster.

Jackson, R. & Sørensen, G. (2006). *Θεωρία και μεθοδολογία διεθνών σχέσεων: Η σύγχρονη συζήτηση*. Αθήνα: Guttenberg.

Jackson, T. (1996). *Material concerns: Pollution, profit, and quality of life*. London: Routledge.

Jackson, T. (2009). *Prosperity without growth? The transition to a sustainable economy*. Sustainable Development Commission.

Katzenstein, P. (eds.). (1996). *The Culture of National Security*. New York: Columbia University Press.

Keohane, R. & Nye, J. (1977). *Power and interdependence*. New York: Longman.

Keohane, R. (1983). "The demand for international regimes." Στο S. Krasner (ed.), *International regimes.* London: Cornell University Press.

Keohane, R. (1984). *After hegemony: Cooperation* and *discord in the world political economy*. Princeton: Princeton University Press.

Keohane, R. (1993). "Institutional theory and the realist challenge after the cold war." Στο D. Baldwin (ed.). *Neorealism and neoliberalism: The contemporary debate.* Columbia University Press.

Keohane, R. (ed.) (1986). *Neorealism and its Critics*. New York: Columbia University Press.

Klein, B.S. (1994). *Strategic Studies and World Order: The Global Politics of Deterrence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Krasner, S. (1983). "Regimes and the limits of realism: Regimes as autonomous variables." Στο S. Krasner (ed.), *International regimes.* London: Cornell University Press.

Krishna, S. (2009). *Globalization and Postcolonialism: Hegemony and Resistance in the 21st Century*. Lanham: Rowman & Littlefield.

Lamy, S. (2013). «Σύγχρονες δεσπόζουσες προσεγγίσεις: νεορεαλισμός και νεοφιλελευθερισμός». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.), *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Lawn, P. (2007). *Frontier issues in ecological economics.* Cheltenham: Edward Elgar.

Lebow, N.R. (1994). "The Long Peace, the end of the Cold War, and the Failure of Realism." *International Organization*, 48(2): 249-277.

Legro, J. & Moravcsik, A. (1999). "Is anybody still a realist?". *International Security* 24(2): 5-55.

Linklater, A. (2007). *Critical Theory and World Politics: Sovereignty, Citizenship and Humanity*. London: Routledge.

Lipschutz, R.D. (2004). *Global Environmental Politics: Power Perspectives and Practices*. Washington, DC: CQ Press.

Lipson, C. (1993). "International cooperation in economic and security affairs." Στο D. Baldwin (ed.), *Neorealism* and *neoliberalism: The contemporary debate.* Columbia University Press.

Lobell, S. E., Ripsman, N.M. & Taliaferro, J.W. (eds.) (2009). *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mandelbaum, M. (2002). *The Ideas that Conquered the World*. New York: Public Affairs.

Mazower, M. (2009). *Dark Continent: Europe's twentieth century*. Vintage.

Mazower, M. (2012). *Η ιστορία μιας ιδέας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Meadows, D. *et al*. (2004). *Limits to Growth.* New York: Potomac Associates Book.

Mearsheimer, J. (1990). "Back to the future: instability in Europe after the Cold War." *International Security*, 15(1): 5-56.

Mearsheimer, J. (2007). *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων*. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.

Milner, H. (1993). "The assumption of anarchy in international relations theory: A critique." Στο D. Baldwin (ed.). *Neorealism and neoliberalism: The contemporary debate.* Columbia University Press.

Moravcsik, Andrew (1997). "Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics." *International Organization*, 51(4): 513-553.

Morgenthau, H. (1948). *Politics among nations: The struggle for power and peace*. New York: McGraw-Hill.

Morton, A. (2007). *Unraveling Gramsi: Hegemony and Passive Revolution in the Global Political Economy*. London: Pluto Press.

Mueller, J. (1990). *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War*. New York: Basic Books.

Norgaard, R. (1994). *Development betrayed. The end of progress and a coevolutionary revisioning of the Future.* London: Routledge.

Nye, J. & Donahue, J. (eds.) (2000). *Governance in a Globalizing World*. Washington, DC: Brookings Institution Press.

Nye, J. (2003). *Understanding international conflicts: An introduction to theory* and *history*. New York: Longman.

Paterson, M. (2001). *Understanding Global Environmental Politics: Domination, Accumulation* and *Resistance*. Basingstoke: Palgrave.

Proedrou, Filippos (2010). "Ukraine's foreign policy: Accounting for Ukraine's indeterminate stance between Russia and the West." *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 10(4): 443-456.

Reynolds, D. (2000). *One world divisible. A global history since 1945*. New York: W.W. Norton.

Richardson, J.L. (1997). "Contending Liberalisms: Past and Present." *European Journal of International Relations*, 3(1): 5-33.

Risse, Thomas (2000). "'Let's Argue!': Communicative Action in World Politics." *International Organization*, 54(1): 1-39.

Robertson, B. (ed.) (1998). *International Society and the Development of International Relations Theory*. London: Pinter.

Rosenau, J. (1970). *The scientific study of foreign policy*. New York: The Free Press.

Ruggie, J. (1998). "What makes the world hang together? Neo-utilitarianism and the social constructivist challenge." *International Organization*, 52(4): 855-885.

Russet, B. (1993). *Grasping the democratic peace: Principles for a post-Cold War world*. Princeton: Princeton UP.

Russett, B. & Oneal, J. (2001). *Triangulating peace: Democracy, interdependence and international organizations.* New York: W. W. Norton & Company.

Said, E. (1978). *Orientalism*. London: Penquin.

Schroeder, P. (1994). "Historical reality vs. Neorealist Theory." *International Security*, 19(1):108-148.

Shepherd, L.J. (2010). *Gender Matters in Global Politics.* London: Routledge.

Sil, Rudra & Katzenstein, Peter (2010). *Beyond Paradigms: Analytic Eclecticism in the Study of World Politics*. London: Palgrave.

Smith, M.J. (1986). *Realist Thought from Weber to Kissinger*. Baton Rouge: Louisiana State University Press.

Stein, A. (1983). "Coordination and collaboration: Regimes in an anarchic world." Στο S. Krasner (ed.), *International regimes.* London: Cornell University Press.

Stern, G. (1995). *The Structure of International Society*. London: Pinter.

Strange, S. (1976). "The study of transnational affairs." *International Affairs*", 52(3): 333-345.

Strange, S. (1988). *States and markets.* London: Pinter Publishers.

Strange, S. (2004). *Η υποχώρηση του κράτους: Η διάχυση της εξουσίας στην παγκόσμια οικονομία*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Teschke, B. (2003). *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the making of modern International Relations*. London: Verso.

Tickner, A. (2001). *Gendering world politics: Issues and approaches in the post-Cold War era*. Columbia: Columbia University Press.

Wallerstein, Immanuel (1995). *After Liberalism*. New York: Free Press.

Wallerstein, I. (2004). *World Systems Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press.

Walt, K. (2000). "Structural realism after the Cold War." *International Security*, 25(1): 5-41.

Walt, S.M. (2002). "The Enduring Relevance of the Realist Tradition." Στο I. Katznelson & H.V. Milner (eds.), *Political Science: The State of the Discipline*. New York: W.W. Norton.

Waltz, K. (1959). *Man, the state and war: A theoretical analysis.* New York: Columbia University Press.

Waltz, K. (1964). "The stability of a bipolar world." *Daedalus*, 93(3): 881-909.

Waltz, K. (1979a). "Realist thought and neo-realist theory." *Journal of International Affairs*, 44(1): 79-81.

Waltz, K. (1979b). *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Waltz, K. (1986). "Political structures." Στο R. Keohane (ed.), *Neorealism and its critics.* New York: Columbia University Press.

Waltz, K. (2000). "Structural Realism after the Cold War." *International Security*, 25(1): 5-41.

Watson, A. (1992). *The evolution of International Society*. London: Routledge.

Wendt, Alexander (1992). "Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics." *International Organization*, 46(2): 391-425.

Wendt, Alexander (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wyn Jones, R. (1999). *Security, Strategy and Critical Theory*. Boulder: Lynne Rienner.

Young, O. (1983). "Regime dynamics: The rise and fall of international regimes." Στο S. Krasner (ed.), *International regimes.* London: Cornell University Press.

Young, R.J.C. (2003). *Postcolonialism: A short introduction*. Oxford: Oxford University.

Zakaria, F. (1998). *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*. Princeton: Princeton University Press.

Ηρακλείδης, Α. (2000). *Η διεθνής κοινωνία και οι θεωρίες των διεθνών σχέσεων. Μια κριτική περιδιάβαση*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρη.

Ηρακλείδης, Α. (2015). *Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική*. Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα.

Λάβδας, Κ., Ξενάκης, Δ. & Χρυσοχόου, Δ. (επιμ.) (2010). *Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Προέδρου, Φ. (2013). *Ανάπτυξη και ευημερία στον 21ο αιώνα. Η προσέγγιση των οικολογικών οικονομικών και η περίπτωση της Ελλάδας.* Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις iWrite.

Χουλιάρας, Α. (2004). *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής: Μια εισαγωγή στη θεωρία της κριτικής γεωπολιτικής*. Αθήνα: Ροές.

Χουλιάρας, Α. (2010). «Κριτική γεωπολιτική». Στο Κ. Λάβδας, Δ. Ξενάκης & Δ. Χρυσοχόου (επιμ.) (2010). *Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ
Δρώντες, δομές και διαδικασίες

Κεφάλαιο 3

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΟΝ 21° ΑΙΩΝΑ: ΡΟΛΟΣ, ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Σύνοψη

⇒ Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται ο ρόλος και η σημασία του κράτους στον 21° αιώνα.

⇒ Ειδικότερα, το παρόν κεφάλαιο εξετάζει πώς η φύση, ο ρόλος και η σημασία του κράτους μετεξελίσσονται, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό επίπεδο.

⇒ Αναλύει επίσης πώς και γιατί το κράτος είναι υποχρεωμένο για λόγους αποτελεσματικότητας και νομιμοποίησης να μοιραστεί το πεδίο εξουσίας με μια σειρά από άλλους δρώντες, σε συνεργασία και σύγκρουση με μη κυβερνητικές ομάδες και σε επίπεδο περιφερειακών και παγκόσμιων διακυβερνητικών οργανισμών, που διευκολύνουν τη σύμπραξη των κρατών προς εκπλήρωση των στόχων τους στο παγκόσμιο σύστημα.

⇒ Υπό το πρίσμα της παγκοσμιοποίησης και άλλων εξελίξεων, όπως η αυξανόμενη σημασία των διεθνικών προβλημάτων (κλιματική αλλαγή, μετανάστευση κ.ά.) και οι αλληλεπιδράσεις των διεθνών οργανισμών με τις κυβερνήσεις (πολυεπίπεδη διακυβέρνηση), το κεφάλαιο εξετάζει πώς έχει αμφισβητηθεί, συρρικνωθεί και μετασχηματιστεί η κρατική κυριαρχία.

Εισαγωγή

Το κράτος είναι ένας σχετικά νέος θεσμός στην ανθρώπινη ιστορία (Opello & Rossow, 2004· Dyson, 1980· Tilly, 1975). Εμφανίστηκε τον 17ο αιώνα στην Ευρώπη, ως ένα σύστημα συγκεντρωτικής διακυβέρνησης που είχε ως στόχο όχι μόνο τον έλεγχο και την υποταγή θεσμών και ομάδων, όπως η Εκκλησία, αλλά και την υπέρβαση όλων εκείνων των ανταγωνιστικών και αλληλεπικαλυπτόμενων συστημάτων εξουσίας που χαρακτήριζαν την περίοδο του Μεσαίωνα. Προς την κατεύθυνση αυτή, η εδραίωση και εξάπλωση του κράτους στηρίχτηκε στη Συνθήκη της Βεστφαλίας (1648), που καθιέρωσε τα κράτη ως κυρίαρχα. Ειδικότερα, το «βεστφαλιανό σύστημα» (Heywood, 2013: 40) αναγνώρισε όχι μόνο την κυρίαρχη δικαιοδοσία των κρατών εντός της εδαφικής τους επικράτειας, αλλά και ότι οι διακρατικές σχέσεις δομούνται με βάση την αρχή της κυρίαρχης ανεξαρτησίας όλων των κρατών.

Καθιερώνοντας τα κράτη ως κυρίαρχα, τα κατέστησε τους κύριους και σημαντικότερους δρώντες της διεθνούς πολιτικής. Για το λόγο αυτό η παραδοσιακή προσέγγιση στη διεθνή πολιτική είναι κρατο-κεντρική, με το διεθνές σύστημα να περιγράφεται ως διακρατικό, όπου «οι σχέσεις μεταξύ ομάδων ανθρώπων, πολιτικά οργανωμένων εντός συγκεκριμένων γεωγραφικών ορίων, δεν υπόκεινται στον έλεγχο καμίας ανώτερης αρχής και οι οποίες είναι αυτόνομες και λειτουργούν ανεξάρτητα η μία από την άλλη» (Jackson & Sørensen, 2006: 20).

Αρχικά αυτό το διακρατικό μοντέλο ήταν αποκλειστικά ευρωπαϊκό, σήμερα, όμως, είναι παγκόσμιο, και περιλαμβάνει κράτη διαφόρων τύπων (ισχυρές χώρες, μικρά ασταθή κράτη, μεγάλες δυνάμεις και μικρότερα κράτη) (Jackson & Sørensen, 2006: 51). Επεκτάθηκε από την Ευρώπη στη Βόρεια Αμερική και κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα στη Νότια Αμερική και την Ιαπωνία, και τον 20ό αιώνα στην Ασία, τον Ειρηνικό, την Καραϊβική και την Αφρική ως αποτέλεσμα της αποαποικιοποίησης. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι από τα 51 κράτη-μέλη που είχε ο ΟΗΕ το 1945, σήμερα έχει φθάσει τα 193 (https://www. unric.org/el).

Παρ' όλα αυτά, και ενώ το κράτος φαίνεται να αποτελεί «την καθολική μορφή πολιτικής οργάνωσης σε όλον τον κόσμο» (Heywood, 2014: 73), τα βασικά του χαρακτηριστικά που το «προσδιορίζουν ως κυρίαρχο πολιτικό υποκείμενο στις διεθνείς σχέσεις φαίνεται αν όχι να υποχωρούν, τουλάχιστον να υφίστανται πιέσεις και αλλοιώσεις… που υπονομεύουν την παραδοσιακή μορφή διάρθρωσης και λειτουργίας του» (Υφαντής, 2008, 2013). Ποιες είναι οι πιέσεις αυτές; Σε ποιο βαθμό και γιατί τα κράτη μετατρέπονται σε αναχρονιστικούς δρώντες των διεθνών σχέσεων; Μήπως η πραγματικότητα είναι πιο περίπλοκη και η όλη συζήτηση για την «υποχώρηση» και «παρακμή» του

κράτους έχει μεγαλοποιηθεί; Για να απαντηθούν και να αξιολογηθούν τα ερωτήματα αυτά, ωστόσο, θα πρέπει πρώτα να εξετάσουμε τα εσωτερικά και εξωτερικά χαρακτηριστικά που συνδέονται με το ρόλο και τη σημασία της κυριαρχίας.

Κράτη και κυριαρχία

Το κράτος έχει δυϊκό προσανατολισμό: το «κράτος ως κυβέρνηση» και το «κράτος ως χώρα» (Jackson & Sørensen, 2006: 48). Σε επίπεδο κυβέρνησης το κράτος μεριμνά για τα άτομα και τις ομάδες που ζουν εντός των εδαφικών του ορίων και διατηρεί την τάξη. Σε επίπεδο χώρας, όχι μόνο αναπτύσσει σχέσεις με άλλα κράτη αλλά και την ικανότητά του να προστατεύεται από εξωτερικές απειλές ή επιθέσεις. Και τα δύο επίπεδα θεμελιώνονται στην κεντρική ιδέα της κυριαρχίας, εσωτερικής και εξωτερικής.

Η εσωτερική κυριαρχία αναφέρεται στην ανώτατη εξουσία που ασκεί το κράτος στο εσωτερικό του. Διασφαλίζεται και αποτελείται από τον κρατικό μηχανισμό με την ευρύτερη έννοια, ο οποίος καλύπτει την εκτελεστική, νομοθετική και δικαστική εξουσία, τη διοίκηση, τις στρατιωτικές δυνάμεις και την ασφάλεια. Πάρα τις αντίπαλες θεωρίες και αντικρουόμενες ερμηνείες/θεωρίες για τη φύση της κρατικής εξουσίας και τις αρμοδιότητες του κράτους, το κράτος λειτουργεί ως οργανωμένη οντότητα που διασφαλίζει τον κεντρικό σχεδιασμό και διαχείριση, καθώς και τη διαμεσολάβηση ανάμεσα σε αντικρουόμενα συμφέροντα.

Υπό αυτό το πρίσμα, οι κρατικοί θεσμοί είναι «δημόσιοι», υπεύθυνοι όχι μόνο για τη λήψη συλλογικών αποφάσεων, αλλά και για την άσκηση νομιμοποίησης με τη χάραξη και υλοποίηση αποφάσεων που εκφράζουν τα συμφέροντα της κοινωνίας. Επίσης, ως πολιτικός θεσμός, γίνεται αντιληπτός ως μηχανισμός διασφάλισης της τάξης που κατέχει την καταναγκαστική εξουσία να διασφαλίζει ότι οι νόμοι του γίνονται σεβαστοί και τηρούνται (Hay, Lister & Marsh, 2005).

Η εξωτερική κυριαρχία αναφέρεται στην ικανότητα του κράτους να δρα ανεξάρτητα και αυτόνομα στο διακρατικό σύστημα. Αυτή είναι η εξωτερική όψη ενός κράτους, όπου, όπως υπογραμμίζουν οι Jackson & Sørensen (2006: 48):

> τα βασικά ζητήματα εντοπίζονται στις διακρατικές σχέσεις: πώς οι κυβερνήσεις και οι κοινωνίες των διάφορων χωρών αναπτύσσουν σχέσεις και αντιμετωπίζουν αλλήλους, ποια είναι η βάση αυτών των διακρατικών σχέσεων, ποιες είναι οι εξωτερικές πολιτικές κάποιων συγκεκριμένων κρατών, ποιοι είναι οι διεθνείς οργανισμοί στους οποίους συμμετέχουν τα κράτη, πώς πολίτες διαφορετικών κρατών προσεγγίζουν και συναλλάσσονται ο ένας με τον άλλον.

Αντικρουόμενες ερμηνείες για τη φύση της κρατικής εξουσίας

Φιλελεύθεροι/ Πλουραλιστές	Το κράτος ως ουδέτερος κριτής μεταξύ αντίπαλων ομάδων/συμφερόντων
Μαρξιστές	Το κράτος ως όργανο μέσα από το οποίο οι κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες επιβάλλουν στις υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες τις αξίες τους και το σύστημα διαστρωμάτωσης που τις συμφέρει
Σοσιαλδημοκράτες	Το κράτος ως θεσμός που διασφαλίζει την παροχή συστημάτων πρόνοιας (εκπαίδευση, υγειονομική περίθαλψη) με στόχο τη διόρθωση των οικονομικών και κοινωνικών αδικιών
Συντηρητικοί	Το κράτος ως μηχανισμός διασφάλισης της αρχής και της πειθαρχίας για την προστασία της κοινωνίας
Νεοφιλελεύθεροι (Νέα Δεξιά)	Το κράτος ως «αυτοσυντηρούμενο τέρας» που επεκτείνει και ενισχύει την εξουσία του σε βάρος της ατομικής ελευθερίας και της οικονομικής/κοινωνικής ασφάλειας
Φεμινίστριες	Το κράτος ως όργανο της εξουσίας των ανδρών, που διασφαλίζει τον αποκλεισμό από ή την υποτέλειά τους στη δημόσια πολιτική

Έννοια: Εσωτερική και Εξωτερική Κυριαρχία

Η *εσωτερική κυριαρχία* αναφέρεται στην ανώτατη εξουσία που ασκεί το κράτος στο εσωτερικό του. Διασφαλίζεται και αποτελείται από τον κρατικό μηχανισμό με την ευρύτερη έννοια, ο οποίος καλύπτει την εκτελεστική, νομοθετική και δικαστική εξουσία, τη διοίκηση, τις στρατιωτικές δυνάμεις και την ασφάλεια. Η *εξωτερική κυριαρχία* αναφέρεται στην ικανότητα του κράτους να δρα ανεξάρτητα και αυτόνομα στο διακρατικό σύστημα.

Η προσέγγιση αυτή διαχωρίζει την εξωτερική κυριαρχία σε δύο κατηγορίες: τη *de jure* και τη *de facto* υπόσταση του κράτους (Ηρακλείδης, 2014: 27). Ειδικότερα:

- Η *de jure* υπόσταση του κράτους αναγνωρίζει το κράτος ως νομική προσωπικότητα η οποία εξαρτάται από την επίσημη αναγνώριση από άλλα κράτη ή διεθνείς οργανισμούς. Η αναγνώριση αυτή παρέχει τη βάση του διεθνούς δικαίου, θεμελιώνει τη λειτουργία των διεθνών οργανισμών στην αρχή της ισότητας των κρατών και διασφαλίζει το απαραβίαστο της εδαφικής ακεραιότητας και της πολιτικής ανεξαρτησίας όλων των κρατών (Watson, 1982· Crawford, 1979).
- Η *de facto* υπόσταση του κράτους αναφέρεται στο κράτος ως πολιτικοοικονομικό οργανισμό και «έχει να κάνει με το βαθμό στον οποίο

τα κράτη έχουν αναπτύξει αποτελεσματικούς θεσμούς, μια σταθερή οικονομική βάση και έχουν πετύχει ένα σχετικά υψηλό επίπεδο εθνικής ενότητας, με την έννοια της λαϊκής ενότητας και υποστήριξης προς το κράτος» (Jackson & Sørensen, 2006: 50).

Με βάση αυτή τη διάκριση, τη *de jure* και *de facto* υπόσταση του κράτους, η έννοια της κυριαρχίας προκρίνει:

- Το σαφή διαχωρισμό μεταξύ εσωτερικής (τάξη) και εξωτερικής (διακρατικές σχέσεις) πολιτικής, με τα κράτη να λειτουργούν όχι μόνο ως ενιαία και ορθολογικά συστήματα με βάση το εθνικό τους συμφέρον, αλλά και ως κύριοι ή μοναδικοί δρώντες στις διεθνείς σχέσεις.
- Την αποδοχή των σημαντικών πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών διαφορών που υπάρχουν ανάμεσα στα κράτη. Αν και τα δικαιώματα και οι αρμοδιότητες των κρατών όπως αναγνωρίζονται στην έννοια της κυριαρχίας μπορεί να ταυτίζονται, οι δομές σύγκρουσης και συνεργασίας στις διεθνείς σχέσεις καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από την κατανομή της ισχύος μεταξύ τους. Έτσι, τα κράτη κατατάσσονται ως μεγάλες δυνάμεις, ως ισχυρά και αποτελεσματικά και ως αδύναμα και αποτυχημένα.

Αντικρουόμενες θεωρίες και αντίπαλα μοντέλα για ρόλο/αρμοδιότητες του κράτους

Ελάχιστα κράτη	Θεσμοί προστασίας, με μοναδική λειτουργία την παροχή ειρήνης και κοινωνικής ασφάλειας/τάξης με στόχο οι πολίτες να ζήσουν τη ζωή τους όπως νομίζουν καλύτερα
Αναπτυξιακά κράτη	Θεσμοί ανάπτυξης και υλοποίησης οικονομικών στρατηγικών για την εθνική ευημερία μέσα από μια στενή σχέση του κράτους και των σημαντικών και μεγάλων οικονομικών επιχειρήσεων και συμφερόντων
Σοσιαλδημοκρατικά κράτη	Θεσμοί παρέμβασης στην οικονομία και την κοινωνία, με στόχο την ανάπτυξη και την πλήρη απασχόληση, καθώς και μια πιο δίκαιη κατανομή των κοινωνικών επιβραβεύσεων
Ολοκληρωτικά/ Κολεκτιβιστικά κράτη	Θεσμοί κατάργησης των ιδιωτικών επιχειρήσεων στο σύνολό τους με τη δημιουργία κεντρικών σχεδιασμών και οικονομιών που διοικούνται από ένα δίκτυο οικονομικών υπουργείων και επιτροπών σχεδιασμού, καθώς και ένα σύστημα εκτενούς παρακολούθησης με στόχο τον ιδεολογικό χειρισμό και έλεγχο
Θρησκευτικά κράτη	Θεσμοί ηθικής και πνευματικής αναγέννησης που λειτουργούν στη βάση απόρριψης του δημόσιου-ιδιωτικού και θέτουν τη θρησκεία ως βάση της πολιτικής

Κατηγορίες Κρατών

Μεγάλες δυνάμεις	Κράτη που όχι μόνο διαθέτουν οικονομική/τεχνολογική ανάπτυξη και αποτελεσματική δημοκρατική κυβέρνηση, αλλά και μια σημαντική στρατιωτική δύναμη, που τα επιτρέπει να λειτουργούν οπουδήποτε στον κόσμο, να ασκούν κυρίαρχο ρόλο (πολιτικό, οικονομικό και στρατηγικό) σε διεθνείς οργανισμούς και σφαίρες επιρροής, και να ασκούν πραγματική επιρροή στις διεθνείς σχέσεις
Ισχυρά και αποτελεσματικά	Κράτη που δεν διαθέτουν ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις, αλλά στο εσωτερικό τους ελέγχουν και επιβάλλουν νόμους και φόρους, με κυβερνήσεις που φροντίζουν για την ευημερία και επενδύουν στην οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη
Αδύναμα	Κράτη που δεν διαθέτουν τη δύναμη ή και τη βούληση να αντιμετωπίσουν την παρανομία και τη διαφθορά και να αντιμετωπίσουν την πενιχρή και υπανάπτυκτη οικονομική τους βάση. Οι θεσμοί διακυβέρνησης είναι αδύναμοι και η δημοκρατία αποτελεί αντικείμενο ρητορικό κι όχι πρακτικό
Αποτυχημένα	Κράτη που ουσιαστικά δεν διαθέτουν κυβέρνηση και υπάρχει πάντα η απειλή της διάλυσης. Πολέμαρχοι και διεφθαρμένες ομάδες πολιτικών και συμφερόντων μαίνονται τον «πλούτο» στηριζόμενοι στη λογική της βίας και των όπλων, συμπεριφορά που τα θέτει εκτός της διεθνούς κοινότητας και τα οδηγεί σε διπλωματική απομόνωση και γενική αποδοκιμασία (κράτη-παρίες)

Η έννοια της κυριαρχίας, ωστόσο, αποτελεί ολοένα και πιο αμφιλεγόμενο ζήτημα στις διεθνείς σχέσεις, με ερωτηματικά να αναδύονται όσον αφορά την πολιτική σημασία της. Τα ερωτηματικά αυτά είναι το αποτέλεσμα των εξής πρόσφατων τάσεων, εξελίξεων και πιέσεων στο παγκόσμιο σύστημα:

- Η παγκοσμιοποίηση και η ενσωμάτωση των εθνικών κρατικών οικονομιών σε μια παγκόσμια οικονομία, εξέλιξη που πιέζει τα κράτη να μειώσουν τον έλεγχο και τη διαχείριση των οικονομιών τους και να υιοθετήσουν πολιτικές ανταγωνισμού και απορρύθμισης.
- Η ενδυνάμωση της πολιτικής σημασίας της παγκόσμιας διακυβέρνησης, που όχι μόνο αυξάνει τις μορφές διαδράσεων που παρατηρούνται ανάμεσα στα κράτη και τους διεθνείς διακυβερνητικούς και μη οργανισμούς, αλλά και τα υποχρεώνει να επενδύουν σε νέες μορφές διαμοιραζόμενης και συλλογικής κυριαρχίας.
- Η εμφάνιση νέων παγκόσμιων προκλήσεων και απειλών σχετικά με την ασφάλεια των κρατών, με αποτέλεσμα να γίνεται ολοένα και λι-

γότερο σημαντική η διχοτόμηση ανάμεσα στο «εσωτερικό» και στο «εξωτερικό» και περισσότερο αναγκαία η μετατόπιση από την «κρατική» στην «ανθρώπινη» ασφάλεια. Εξέλιξη που όχι μόνο διευρύνει τις συλλογικές ενέργειες και προσπάθειες των κρατών σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά και πολλές φορές οδηγεί στην υιοθέτηση πιο παρεμβατικών στάσεων (ειδικότερα σε ζητήματα ανθρώπινων δικαιωμάτων και ένοπλων/εμφύλιων συγκρούσεων).

Κράτη και Οικονομική Παγκοσμιοποίηση

Η διάχυση της παγκοσμιοποίησης αλλάζει τις συνθήκες που διαμόρφωσαν την έννοια της κυριαρχίας. Συνίσταται στη δημιουργία ενός περίπλοκου δικτύου διασύνδεσης, με βάση το οποίο τη ζωή μας διαμορφώνουν ολοένα και περισσότερο γεγονότα που συντελούνται, καθώς και αποφάσεις που λαμβάνονται, μακριά από εμάς (Giddens, 1990). Διακρίνεται (Heywood, 2013: 51-53) για την ευρύτητα της διασύνδεσης (εξάπλωση διασυνοριακών και διαπλανητικών δράσεων), την ένταση της διασύνδεσης (αύξηση διεθνούς εμπορίου και διάχυση πληροφοριών και εμπορικών προϊόντων που έχουν παραχθεί σε συγκεκριμένες περιοχές του κόσμου) και την επιτάχυνση της διασύνδεσης (ενοποίηση της παγκόσμιας οικονομίας και ανάπτυξη της τεχνολογίας). Όπως γράφει και ο Τσαρδανίδης (2010: 166):

> Το σύγχρονο διεθνές περιβάλλον φαίνεται να συμπεριλαμβάνει όλο τον κόσμο. Δεν είναι μονάχα εύκολο να ταξιδεύει κανείς σε κάθε σημείο της υδρογείου σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, αλλά είναι δυνατό κάθε άτομο μέσω του διαδικτύου να βρίσκεται σε συνεχή επικοινωνία με ένα άλλο. Υφίστανται τόσο πολυμερή όσο και περιφερειακά φόρα, στα οποία αντιπροσωπείες από κράτη συναντώνται, συζητούν, διαπραγματεύονται και αποφασίζουν για θέματα της διεθνούς πολιτικής. Βέβαια, το παγκόσμιο σύστημα διαχωρίζεται συνήθως σε άλλα γεωγραφικά περιφερειακά υποσυστήματα και οι περισσότερες επαφές και διαδράσεις λαμβάνουν χώρα μέσα στα όρια των περιφερειακών αυτών υποσυστημάτων. Όμως, δεν υπάρχουν πλέον απομονωμένα κράτη ή και περιφερειακά συστήματα και κάποιος θα μπορούσε να υποστηρίξει πολύ σοβαρά την άποψη ότι κανένα κράτος στον σύγχρονο κόσμο δεν δύναται να επιλέξει τη στρατηγική της πλήρους απομόνωσης.

Το γεγονός ότι η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης έχει τη δυνατότητα να επεκτείνεται σε παγκόσμιο επίπεδο και να έχει το ίδιο αποτέλεσμα σε όλες τις χώρες υπογραμμίζει και τη σημασία της «υπερεδαφικότητας» (Scholte, 2005), με τις πολιτισμικές, πολιτικές και οικονομικές διαστάσεις της παγκοσμιοποί-

ησης να επιδεικνύουν χαμηλή ανταποκρισιμότητα στα εδαφικά και κρατικά σύνορα (Osiander, 2001· Ohmae, 1990).

Διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης

Πολιτική	Διαδικασία μέσα από την οποία η ευθύνη παραγωγής πολιτικής περνά από τις εθνικές κυβερνήσεις στους διεθνείς και περιφερειακούς οργανισμούς, καθώς και σε μη κυβερνητικές οργανώσεις
Οικονομική	Διαδικασία μέσα από την οποία οι εθνικές οικονομίες έχουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό απορροφηθεί σε μια ενιαία παγκόσμια αγορά
Πολιτισμική	Διαδικασία κατά την οποία πληροφορίες, εμπορικά προϊόντα και εικόνες που έχουν παραχθεί σε συγκεκριμένη περιοχή του κόσμου διαχέονται παγκόσμια, με αποτέλεσμα την άμβλυνση των πολιτισμικών διαφορών ανάμεσα σε έθνη, περιοχές και άτομα

Αυτό είναι ιδιαίτερα σαφές με την οικονομική διάσταση της παγκοσμιοποίησης (Κόντης & Τσαρδανίδης, 2012· Robinson, 2004). Σύμφωνα με τον Heywood (2011: 178):

> Η οικονομική παγκοσμιοποίηση αντανακλάται στην ιδέα ότι καμία εθνική οικονομία δεν αποτελεί σήμερα νησί: όλες οι οικονομίες έχουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό αφομοιωθεί μέσα σε μια αλληλοσυνδεμένη παγκόσμια οικονομία.

Τούτο σημαίνει, όπως υπογραμμίζει ο Στυλιανού (2010: 409-410), ότι δεν:

> μπορούμε να μελετήσουμε τις εξελίξεις εντός των κρατών αν δεν λάβουμε υπόψη μας τις δομικές μεταβολές της παγκόσμιας οικονομίας. Έχουμε εισέλθει στην εποχή του διεθνικού κεφαλαίου, κατά την οποία παρατηρείται τέτοια διάχυση του κεφαλαίου και των συμφερόντων του, που είναι αδύνατον να περιορίσουμε την ανάλυσή μας μόνο στην εξέταση των κρατών.

Για να συμπληρώσει ότι η (2010: 411):

> η ανάδυση των παγκοσμίων δικτύων παραγωγής πέραν των όποιων γεωγραφικών ορίων, έχει ως αποτέλεσμα την απόλυτη διαδικτύωση και αλληλεξάρτηση μεταξύ του «εθνικού» και του «παγκόσμιου». Αυτή η ριζική διαφοροποίηση που επιφέρει η οικονομική παγκοσμιοποίηση οδηγεί σε μια αποφασιστική μετάβαση από την «οικονομία του κόσμου» στην «παγκόσμια οικονομία». Βάσει αυτού, η «οικονομία του κόσμου» αντανακλά μια κατάσταση κατά την οποία οι εθνικές αγορές είναι συνδεδεμένες μεταξύ τους μέσω διεθνούς εμπορίου, με τα κράτη-έθνη να

μεσολαβούν ανάμεσα στα όρια ενός κόσμου πολλών διαφορετικών εθνικών οικονομιών. Αντιθέτως, η νέα «παγκόσμια οικονομία» έχει καταστήσει το όλο πιο διεθνικό (και όχι διεθνές) κεφάλαιο ικανό να αναδιοργανώσει τις παραγωγικές σχέσεις κατά τέτοιο τρόπο ώστε να υπερβαίνουν τις εθνικές οικονομίες και τα κράτη-έθνη, με τα εθνικά συστήματα παραγωγής να καθίστανται κατατετμημένα και προσαρμοσμένα στις νέες παγκόσμιες ανάγκες.

Στο πλαίσιο αυτό, τα κράτη έχουν μετασχηματιστεί από «κοινωνικά» σε «ανταγωνιστικά» (Jessop, 2002), σε «κράτη της αγοράς» (Bobbitt, 2002), με βασικό στόχο την επίτευξη οικονομικής μεγέθυνσης εντός των συνόρων τους προκειμένου να διασφαλίσουν οικονομική πρόσβαση και οικονομικά πλεονεκτήματα στην ευρύτερη παγκόσμια οικονομία. Αυτός ο στόχος, όμως, έχει ως αποτέλεσμα τη λειτουργία των κρατών στη βάση της λογικής της «Συναίνεσης της Ουάσιγκτον» (Williamson, 1993), με την υιοθέτηση πολιτικών όπως:

- η ιδιωτικοποίηση κρατικών επιχειρήσεων
- η χρηματοοικονομική απελευθέρωση και χρηματιστικοποίηση (μαζική διεύρυνση του χρηματοοικονομικού τομέα της οικονομίας)
- το άνοιγμα της αγοράς στις άμεσες ξένες επενδύσεις
- η απελευθέρωση του εμπορίου και η ενίσχυση της δημοσιονομικής πειθαρχίας/μείωσης των δημόσιων δαπανών (Cerny, 2010· Albritton, Jessop & Westra, 2007· Strange, 1988).

Στόχος των πολιτικών αυτών δεν είναι ο «δαμασμός» του καπιταλισμού, αλλά η μεγιστοποίηση της δυνατότητας των κρατών να διασφαλίζουν αποτελεσματικό και απρόσκοπτο ανταγωνισμό στην αγορά. Η εξέλιξη αυτή έχει μεταβάλει τους εθνικούς ρόλους και τις προτεραιότητες των κρατών και δυσκολεύει το έργο των κυβερνήσεων να ανταποκριθούν στις προτιμήσεις των πολιτών τους (Patomäki, 2013· Strange, 1998, 1996). Όχι μόνο διευκολύνει τη διαδικασία της «μακντοναλντοποίησης» κατά την οποία πληροφορίες, εμπορεύματα και εικόνες εισέρχονται σε μια παγκόσμια ροή «ισοπεδώνοντας» πολιτισμικές διαφορές (Barber, 2003), αλλά έχει αυξήσει και την οικονομική ισχύ και πολιτική επιρροή που απολαμβάνουν οι πολυεθνικές επιχειρήσεις. Οι εταιρείες αυτές, που αυξήθηκαν από 7.000 το 1970 σε 38.000 το 2010, και αντιστοιχούν σε περίπου 50% της παγκόσμιας βιομηχανικής παραγωγής και 70% του παγκόσμιου εμπορίου (Heywood, 2013: 184), δραστηριοποιούνται σε περισσότερες από μία χώρες, με τη «μητρική» να έχει την έδρα της σε ένα κράτος και «θυγατρικές» σε άλλα κράτη. Επωφελούμενες από τη γεωγραφική ευελιξία, τις καινοτομίες στην παραγωγή, την τεχνολογία και την επικοινωνία, και με στόχο την αύξηση του μεριδίου τους στην παγκόσμια αγορά, μεταφέρουν την παραγωγική και επενδυτική τους έδρα σε χώρες με τις πιο πρόσφορες ευκαιρίες (χαμηλή φορολογία,

φτηνό εργατικό δυναμικό, περιορισμένη προστασία εργατικών δικαιωμάτων). Δημιουργούν έτσι μια σχέση δομικής εξάρτησης στα κράτη που στηρίζονται στην παρουσία και λειτουργία τους για τη δημιουργία θέσεων εργασίας και ρευστότητας (Dörrenbächer, 2011· Haley, 2001).

Επίσης, η απορρύθμιση των αγορών προϊόντων και υπηρεσιών, και ειδικότερα των χρηματοοικονομικών, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη υπερχρέωση των κρατικών προϋπολογισμών και δημόσιων πολιτικών πιέζει και τη δημοκρατική λειτουργία των κρατών. Όπως επισημαίνει ο Μεταξάς (2015: 27-28), ενώ τα κράτη ανατροφοδοτούνται και συντηρούνται από φορολογικά έσοδα, η εξάρτησή τους από «τρίτους δανειστές», «άλλοτε ορατούς, εμφανείς και άλλοτε δυσδιάκριτης προέλευσης (hedge funds)», τα μεταλλάσσει όλο και περισσότερο σε «κράτη χρέους» με αρνητικές συνέπειες για τη δημοκρατική τους συγκρότηση και ανεξαρτησία.

Συνεπώς, η «εθνική» οικονομία «αποτελεί τμήμα μιας ευρύτερης παγκόσμιας οικονομίας που είναι σαφώς δυσκολότερο να τεθεί υπό έλεγχο από οποιοδήποτε κράτος, όσο μεγάλο και αν είναι αυτό (Jackson & Sørensen, 2006: 417). Η «ενσωμάτωση των εθνικών οικονομιών σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό σε μια ενιαία παγκόσμια οικονομία καθιστά την κυριαρχία κενή περιεχομένου» (Heywood, 2013: 211). Υπό αυτήν την έννοια το κράτος έχει λάβει «μετακυριαρχικό/μεταμοντέρνο» χαρακτήρα, όπου η κυριαρχία όχι μόνο είναι δύσκολο να επιβιώσει στο πλαίσιο μιας παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, αλλά, όπως θα εξετάσουμε στην επόμενη ενότητα, και στο πλαίσιο μιας αυξημένης και «περίπλοκης αλληλεξάρτησης» (Keohane & Nye, 1977), όπου τα παγκόσμια προβλήματα (ευημερία, ανάπτυξη, υπερθέρμανση του πλανήτη, διάδοση όπλων μαζικής καταστροφής, πανδημίες, τρομοκρατία και μετανάστευση) και οι πολιτικές για την αντιμετώπισή τους δεν μπορούν να υλοποιηθούν από κανένα κράτος μονομερώς, ανεξάρτητα από το πόσο ισχυρό μπορεί να είναι. Τα κράτη είναι αναγκασμένα να συνεργάζονται, στο πλαίσιο συλλογικών προσπαθειών και ενεργειών που ολοένα και περισσότερο μεταμορφώνουν την «αποκλειστική, εγωκεντρική και ανταγωνιστική» έννοια της κυριαρχίας σε «συνεργάσιμη και αλληλέγγυα» (Μανιτάκης, 2007: 65).

Στο σημείο αυτό, όμως, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι υπάρχει ένα άλλο είδος κράτους στη σύγχρονη παγκόσμια πολιτική που δεν έχει τα χαρακτηριστικά του «μετακυρίαρχου /μεταμοντέρνου» κράτους. Πρόκειται για το «μετααποικιακό» ή «προνεωτερικό» κράτος. Ενώ το «μεταμοντέρνο/μετανεωτερικό» κράτος, όπως υποστηρίζει ο Cooper (2004), χαρακτηρίζεται από την προσήλωση στο κράτος δικαίου, την αλληλεξάρτηση, την αμοιβαία ευαισθησία και τη συνεργασία σε πολυμερείς θεσμούς, το «προνεωτερικό» ή «αποτυχημένο κράτος» δεν μπορεί να διατηρήσει την τάξη στο εσωτερικό του και την ατομική ασφάλεια, με εμφύλιες συγκρούσεις και τον ανταγωνισμό τοπι-

κών πολέμαρχων να αποτελούν σχεδόν καθημερινότητα (Kaldor, 2006· Rotberg, 2004· Zartman, 1995). Ο πόλεμος σε αυτές τις χώρες έχει γίνει τρόπος ζωής. Έχουν μετατραπεί σε «κοινωνίες φόβου» οι οποίες έχουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά (Kaldor & Luckham, 2001):

- Αυξημένη κοινωνική και πολιτική πόλωση
- Αυξημένο κοινωνικό και οικονομικό αποκλεισμό του πληθυσμού και της χώρας στο σύνολό της
- Απόλυτη απουσία νόμων και μαζικές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων
- Εγκληματικότητα και παρανομία στην οικονομική δραστηριότητα
- Απουσία ενός κεντρικού κρατικού συστήματος

Τα περισσότερα από τα κράτη αυτά βρίσκονται στην υποσαχάρια Αφρική (Σιέρρα Λεόνε, Λιβερία, Σομαλία, Κονγκό) και η αποτυχία τους οφείλεται σε τρεις παράγοντες:

- την αποικιοκρατία, η οποία δεν τους κληροδότησε υψηλά επίπεδα πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, αλλά βαθιές εθνικές, θρησκευτικές και φυλετικές διαιρέσεις
- την προδιάθεση για απολυταρχική διακυβέρνηση και θεσμούς που δυσκολεύουν τη μετάβαση σε σύγχρονες κοινωνίες
- την τάση της παγκοσμιοποίησης να πιέζει τα αναπτυσσόμενα κράτη να ακολουθούν τις επιταγές των παγκόσμιων αγορών παρά τις τοπικές ανάγκες.

Επιπλέον, η αποτυχία των κρατών αυτών συνδέεται με τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, υπό μια βαθύτερη έννοια από την προφανή, όπως (Kaldor, 2006· Aquirre, 2002):

- Νόμιμες και παράνομες διεθνείς επενδύσεις και συμμαχίες με τοπικές ελίτ
- Εξαγωγή κεφαλαίου και ξέπλυμα χρημάτων
- Χρέος και εμπόριο όπλων
- Παράνομη παραγωγή και εμπόριο προϊόντων που προέρχονται από τοπικούς πόρους (διαμάντια, ξυλεία και σε κάποιες περιπτώσεις άνθρωποι).

Κατά συνέπεια, τα κράτη αυτά αδυνατούν να ανταπεξέλθουν με τις δικές τους δυνάμεις στη διεθνή πολιτική. Χρήζουν ιδιαίτερης μεταχείρισης από τα «μεταμοντέρνα/μετακυρίαρχα» κράτη (αναπτυξιακή και ανθρωπιστική βοήθεια ή και παρέμβαση), και ειδικότερα όταν οι εσωτερικές τους εμφύλιες διαιρέσεις και συγκρούσεις δεν περιορίζονται στο εσωτερικό τους, καθώς δημιουργούν προσφυγικές κρίσεις, και συμβάλλουν στην ανάπτυξη της τρομο-

κρατίας και της περιφερειακής αστάθειας. Η εξέλιξη αυτή, όπως θα δούμε παρακάτω, όχι μόνο ενισχύει την ανάπτυξη νέων προσεγγίσεων της ασφάλειας (όπως, για παράδειγμα, η έννοια της «ανθρώπινης» ασφάλειας) αλλά δημιουργεί και σοβαρά ερωτήματα ως προς τη δυνατότητα που διαθέτουν τα ισχυρότερα κράτη να επεμβαίνουν στα εσωτερικά ζητήματα άλλων κρατών και να υπονομεύουν την ανεξαρτησία και αυτονομία των αδύναμων/αποτυχημένων κρατών.

Έννοια: Ανθρώπινη Ασφάλεια

Ο όρος αποτυχημένο κράτος (failed state) χρησιμοποιείται από τους πολιτικούς σχολιαστές και τους δημοσιογράφους για ένα κράτος το οποίο έχει αποτύχει σε ορισμένες από τις βασικές λειτουργίες, αρμοδιότητες και ευθύνες της εθνικής του κυριαρχίας. Ο όρος αναφέρεται ειδικότερα στους ακόλουθους τομείς:

- Απώλεια ελέγχου της γεωγραφικής του επικράτειας ή της αποκλειστικής άσκησης ισχύος εντός αυτής
- Αδυναμία της νόμιμης αρχής εξουσίας στη λήψη αποφάσεων
- Αδυναμία παροχής δημόσιων υπηρεσιών
- Αδυναμία συνεργασίας με άλλα κράτη και λειτουργίας ως μέλους της διεθνούς κοινότητας.

Η κεντρική κυβέρνηση ενός αποτυχημένου κράτους είναι εξαιρετικά αδύναμη και μη αποτελεσματική. Πρακτικά, ασκεί ελάχιστο έλεγχο στην επικράτειά της, δεν είναι σε θέση να παράσχει αποτελεσματικές δημόσιες υπηρεσίες, η διαφθορά και η εγκληματικότητα έχουν εξαπλωθεί, η οικονομία καταρρέει απότομα, ενώ ο πληθυσμός αναγκάζεται σε μη ηθελημένη μετανάστευση.

Έννοια: Πολυεθνικές Επιχειρήσεις

Γενικότερα, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις ορίζονται ως εξής: είναι οι επιχειρήσεις που κατέχουν και ελέγχουν παραγωγικές μονάδες σε περισσότερες από μία χώρες. Επομένως, απαραίτητα στοιχεία για την ύπαρξη μιας ΠΕ είναι:

- Η ύπαρξη παραπάνω από δύο παραγωγικών μονάδων
- Οι παραγωγικές αυτές μονάδες πρέπει να βρίσκονται σε διαφορετικές χώρες
- Η κατοχή όλου ή μέρους του μετοχικού κεφαλαίου μιας τουλάχιστον θυγατρικής επιχείρησης που είναι στην αλλοδαπή

Ο έλεγχος μιας τουλάχιστον θυγατρικής επιχείρησης που είναι στην αλλοδαπή. Αυτό σημαίνει ότι η μητρική επιχείρηση πρέπει να επηρεάζει τη διαδικασία και τα κριτήρια λήψης αποφάσεων της θυγατρικής, να καθορίζει τη συμπεριφορά της θυγατρικής σε μια σειρά από ζητήματα (επιλογή τεχνολογίας, πηγές πρώτων υλών κ.λπ.). Γενικά είναι αποδεκτό στη διεθνή βιβλιογραφία, ότι η κατοχή ενός ποσοστού 25% του μετοχικού κεφαλαίου της θυγατρικής είναι αναγκαία (όχι απαραίτητα και ικανή) για την άσκηση αποτελεσματικού ελέγχου.

Κράτη και παγκόσμια διακυβέρνηση

Η πολιτική παγκοσμιοποίηση είναι ορατή στην αύξηση του αριθμού των διεθνών (υπερεδαφικών) οργανισμών, διακυβερνητικών και μη κυβερνητικών οργανώσεων (ΜΚΟ), που στηρίζονται σε κοινούς κανόνες και στόχους. Στις αρχές του 2014, σύμφωνα με τα στοιχεία της Union of International Associations, λειτουργούσαν 7.756 διεθνείς οργανισμοί, (βλ. http://www.uia.org/Number_of_international_organizations), με σημαντικό ρόλο και παρουσία στην επίλυση συγκρούσεων, την αντιμετώπιση των προβλημάτων του περιβάλλοντος, την οικονομική ανάπτυξη, την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την ανασυγκρότηση κρατών, και την επιτήρηση εθνικών νομισματικών πολιτικών και προϋπολογισμών. Πού οφείλεται η εξέλιξη αυτή; Σύμφωνα με τον Heywood (2013: 43) ο αυξανόμενος αριθμός των υπερεδαφικών οργανισμών αντανακλά:

> το γεγονός ότι τα κράτη έρχονται όλο και πιο συχνά αντιμέτωπα με συλλογικά διλήμματα, ζητήματα που είναι ιδιαίτερα δυσχερή γιατί υπερκερνούν τις δυνατότητες των κρατών, ακόμη και των ισχυρών, να τα αντιμετωπίσουν μόνα τους. Κάτι τέτοιο κατέστη πρώτη φορά σαφές σε σχέση με την εξέλιξη της πολεμικής τεχνολογίας και την εφεύρεση των πυρηνικών όπλων και έχει ενταθεί έκτοτε από άλλες προκλήσεις, όπως οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις, η κλιματική αλλαγή, η τρομοκρατία, το έγκλημα, η μετανάστευση και η ανάπτυξη.

Η πραγματικότητα αυτή έχει τις εξής συνέπειες:

Πρώτον, καθιστά το έργο της διακυβέρνησης περιπλοκότερο καθώς αυξάνει τις αλληλεπιδράσεις και τις διαδράσεις των κρατών με τους διεθνείς οργανισμούς. Σύμφωνα με τον Τσαρδανίδη (2010: 167-172, 2006: 49-51) στη σύγχρονη παγκόσμια πολιτική μπορούμε να προσδιορίσουμε πολλά είδη διαδράσεων που διέπουν τις σχέσεις ανάμεσα στα κράτη και τους υπερεδαφικούς οργανισμούς, με τις σημαντικότερες να είναι οι διακυβερνητικές, οι διαγραφειοκρατικές και οι διεθνικές.

Δεύτερον, επηρεάζει την ισορροπία ισχύος στο εσωτερικό των κρατών. Οι οριζόντιες συνδέσεις πολιτικών, στελεχών και ειδικών σε επίπεδο διεθνών οργανισμών αναπτύσσουν το πνεύμα «της συμμετοχής σε μια κλειστή λέσχη… στο πλαίσιο του "δικού τους" διακυβερνητικού οργανισμού. Για παράδειγμα, οι υπουργοί οικονομικών –που ποτέ δεν είναι δημοφιλείς στο εσωτερικό της χώρας τους– βρίσκονται μεταξύ φίλων στις συναντήσεις οργανισμών όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο» (Hague & Harrop, 2011:155-157). Το ερώτημα που τίθεται λοιπόν είναι:

> ποιοι κυβερνητικοί οργανισμοί είναι κερδισμένοι και ποιοι χαμένοι από αυτήν την αλληλεξάρτηση; Μεταξύ των κερδισμένων είναι η εκτελεστι-

> κή εξουσία και η γραφειοκρατία. Από τα όργανα αυτά προέρχονται οι αντιπρόσωποι που συμμετέχουν στις συναντήσεις των διεθνών οργανισμών και διεξάγουν τις διαπραγματεύσεις, άρα καταλαμβάνουν κεντρική θέση... Επιπρόσθετα, οι εθνικοί δικαστές είναι όλο και πιο πρόθυμοι να αξιοποιήσουν τις διεθνείς συμφωνίες, προκειμένου να αναιρέσουν πολιτικές της εγχώριας κυβέρνησης... Όσον αφορά τους χαμένους, ο μεγαλύτερος εξ αυτών είναι αδιαμφισβήτητα η νομοθετική εξουσία, η οποία πολλές φορές μαθαίνει για την ύπαρξη μιας διεθνούς συμφωνίας αφότου η κυβέρνηση έχει ήδη βάλει την υπογραφή της σε αυτή... Στα διεθνή ζητήματα, τα κοινοβούλια αποδέχονται τετελεσμένα παρά έχουν την πρωτοβουλία των κινήσεων. Υπό την πίεση των διεθνών οργανισμών φαίνεται πως έδαφος χάνουν και τα πολιτικά κόμματα. Όπως συμβαίνει και με τα κοινοβούλια, το φυσικό τους περιβάλλον είναι το κράτος, όχι ο διεθνής στίβος (Hague & Harrop, 2011: 157-159).

Είναι ξεκάθαρο, λοιπόν, ότι πολλές φορές οι θεσμοί χάραξης πολιτικών των διεθνών οργανισμών και η εγχώρια πολιτική έχουν αντίθετη κατεύθυνση. Κατά συνέπεια, σε ποιο βαθμό μπορούν τα κυρίαρχα κράτη να συνυπάρξουν με διεθνείς οργανισμούς και με την πίεση των τελευταίων να χαράσσουν όλο και περισσότερο νομισματικές, κοινωνικές και άλλες πολιτικές; Ποια είναι η ένταση που διαμορφώνεται ανάμεσα στην εθνική κυριαρχία, τη δημοκρατία και την οικονομική παγκοσμιοποίηση, που σύμφωνα με τον Rodrik (2012: 31-32) δημιουργούν ένα πιεστικό «τρίλημμα»:

> Αν θέλουμε να προωθήσουμε την παγκοσμιοποίηση, θα πρέπει να εγκαταλείψουμε είτε το έθνος-κράτος είτε τη δημοκρατική πολιτική. Αν θέλουμε να διατηρήσουμε και να εμβαθύνουμε τη δημοκρατία θα πρέπει να επιλέξουμε ανάμεσα στο έθνος-κράτος και στη διεθνή οικονομική ολοκλήρωση. Και αν επιθυμούμε να διατηρήσουμε το έθνος-κράτος και την εθνική κυριαρχία, θα πρέπει να επιλέξουμε ανάμεσα στην εμβάθυνση της δημοκρατίας και την εμβάθυνση της παγκοσμιοποίησης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα προς την κατεύθυνση αυτή αποτελεί η διαχείριση της κρίσης χρέους στην Ευρωζώνη. Η διεύρυνση αρμοδιοτήτων της ΕΕ έχει καταστήσει τις πολιτικές της Ένωσης κεντρικό χαρακτηριστικό των εθνικών πολιτικών, με τα κράτη-μέλη να «ανακαλύπτουν» ότι η διαμοιραζόμενη κυριαρχία πολλές φορές περιορίζει την ελευθερία κινήσεων που διαθέτουν οι κυβερνήσεις για να ανταποκριθούν στα αιτήματα των πολιτών τους. Επιπρόσθετα, η διαχείριση της κρίσης στην ευρωζώνη είχε αρνητικό αντίκτυπο στη μορφή που έλαβε η συνεργασία στην ΕΕ. Όχι μόνο υποχώρησε ο ρόλος της Επιτροπής και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, αλλά και τα τετελεσμένα που έθεσαν οι ισχυρές χώρες της ευρωζώνης σε διακυβερνητικό επίπεδο καρκινοβάτησαν ως προς τη δημοκρατική νομιμοποίησή τους (Μεταξάς, 2015).

Έτσι, τα κόμματα που παραδοσιακά στηρίζουν την ΕΕ δεν έχουν την πολυτέλεια να αγνοούν τις πιέσεις που προκαλεί η ΕΕ. Εάν στηρίξουν και αποδεχτούν τις πολιτικές επιλογές της Ένωσης, πώς θα αντιμετωπίσουν την αυξανόμενη αντίθεση εκ μέρους των πολιτών; Δίλημμα που επιδεινώνεται από την ανάπτυξη λαϊκιστικών ή εθνικολαϊκιστικών κομμάτων, τόσο από την Αριστερά όσο και από τη Δεξιά, ο λόγος των οποίων διευκολύνει τη διάχυση μιας πολιτικής αντίδρασης ενάντια στην ΕΕ. Στο πλαίσιο αυτό, τα περισσότερα κράτη-μέλη βρίσκονται αντιμέτωπα με το σοβαρό δίλημμα αποδοχής ή απόρριψης των απαιτήσεων και υποχρεώσεων της ΕΕ. Όταν τα κράτη αρνούνται να ακολουθήσουν, η ΕΕ πλαισιώνεται ως ένα «μόρφωμα» που δεν διαθέτει την πολιτική βούληση να αντιμετωπίσει κρίσιμα προβλήματα. Όταν αποδέχονται τις πολιτικές αποφάσεις της ΕΕ μεταφέρουν την πολιτική ευθύνη στην ΕΕ. Το αποτέλεσμα, όμως, είναι το ίδιο: απώλεια νομιμοποίησης της ΕΕ και εγκλωβισμός των φιλοευρωπαϊκών κομμάτων σε αυτό που η επιστημονική βιβλιογραφία αποκαλεί «περιοριστική διαφωνία», σύμφωνα με την οποία αυτά που αποφασίζονται ή μπορούν να γίνουν στην ΕΕ γίνονται ολοένα και περισσότερο αντικείμενο έντονης αμφισβήτησης στο πεδίο της εθνικής πολιτικής (Glencross, 2015).

Διαδράσεις Κρατών & Διεθνών Οργανισμών

Διακυβερνητικές Αναφέρονται στο σύνολο των επαφών που χαρακτηρίζουν τις σχέσεις μεταξύ των κρατών	Η επέκτασή τους έχει τις εξής συνέπειες: αύξηση του αριθμού των διαπιστευμένων διπλωματών/αποστολών, διεύρυνση των ομάδων λήψης αποφάσεων με συμμετοχή στελεχών της γραφειοκρατίας (π.χ. ειδικοί σε θέματα περιβάλλοντος, ανάπτυξης, συγκρούσεων και χρηματοοικονομικά), ενίσχυση των πολυμερών διακυβερνητικών επαφών και της «διπλωματίας των διασκέψεων»
Διαγραφειοκρατικές Αναφέρονται στις μορφές των άμεσων διαδράσεων ανάμεσα σε ομάδες που είναι υπεύθυνες για τον σχηματισμό και την υλοποίηση της εξωτερικής πολιτικής και δεν ακολουθούν τις εκφρασμένες θέσεις των κυβερνήσεών τους, αλλά συντονίζουν τις ενέργειες μεταξύ τους σύμφωνα με τα ιδιαίτερα συμφέροντα και στόχους τους	Η επέκτασή τους έχει οδηγήσει στη διάδοση άτυπων επαφών μεταξύ των μελών της γραφειοκρατίας μιας χώρας με τους αντίστοιχους συναδέλφους τους άλλων κρατών
Διεθνικές Αναφέρονται στο πώς οι διεθνείς ΜΚΟ, επιδιώκουν να επηρεάσουν την εξέλιξη των γεγονότων είτε με τη σύναψη διεθνών δικτύων μεταξύ τους είτε με την ανάπτυξη επαφών με τις κυβερνήσεις	Η επέκτασή τους συντελεί στην προώθηση της διεθνούς συνεργασίας /αλληλοκατανόησης, στην ανάπτυξη και ρύθμιση αρχών, διαδικασιών, νορμών και κανόνων σε τομείς όπως είναι τα ανθρώπινα δικαιώματα, το περιβάλλον κ.ά.

Πού είναι λοιπόν η ικανότητα των κρατών και των εθνικών κυβερνήσεων να λειτουργούν ως αυτοκυβερνώμενες μονάδες; Μήπως τελικά αναδεικνύεται η προοπτική ενός διαρκώς γραφειοκρατικοποιούμενου κόσμου (Barnett & Fennimore, 2008), όπου οι διεθνείς οργανισμοί θα έχουν ολοένα και μεγαλύτερη ανάμειξη σε περισσότερους τομείς της καθημερινής μας ζωής; Πώς συνάδουν αυτές οι πρακτικές με τις διαδικασίες συμμετοχής και λογοδοσίας; Τα ερωτήματα αυτά θα απαντηθούν στο Κεφάλαιο 5. Προς το παρόν πρέπει να σημειωθεί ότι το πρόβλημα δεν είναι οι διεθνείς οργανισμοί, αλλά ο τρόπος με τον οποίο τα όργανα λήψης αποφάσεων των διεθνών οργανισμών πλήττουν την εσωτερική νομιμοποίηση, ικανότητα και συνοχή των κρατών (Mazower, 2012: 406-429). Αυτό δεν σημαίνει ότι το κράτος παρακμάζει ή ότι απειλείται η εξουσία του. Όπως θα δούμε στην τελευταία ενότητα του κεφαλαίου, η κυριαρχία και η εξουσία των εθνικών κυβερνήσεων μετασχηματίζεται. Οφείλουμε να αναγνωρίσουμε, όμως, ότι τα κράτη δεν έχουν πλέον προνομιακή θέση στην κατανόηση, εξήγηση και επίλυση των σύγχρονων παγκόσμιων υποθέσεων. Οι διεθνείς οργανισμοί:

> επηρεάζουν τις καθημερινές δραστηριότητες των κρατών, αμβλύνουν τη διάκριση μεταξύ «εσωτερικού» και «εξωτερικού», προσδίδοντας διεθνή διάσταση σε πολλές, αν όχι τις περισσότερες, κυβερνητικές δραστηριότητες. Πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι οποιαδήποτε προσπάθεια ανάλυσης των πολιτικών αποφάσεων σε εθνικό επίπεδο που δεν λαμβάνει υπόψη την επιρροή των υπερεδαφικών οργανισμών θα αποτελούσε σημαντική απλούστευση (Hague & Harrop, 2011: 155).

Μάλιστα, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι «η διακυβέρνηση ξεφεύγει όλο και περισσότερο από τα όρια των εθνικών κυβερνήσεων … σε διάφορες αλληλεπικαλυπτόμενες πλατφόρμες πολιτικής δράσης» (Jackson & Sørensen, 2006: 417). Τα κράτη ενσωματώνονται όλο και περισσότερο σε παγκόσμιους ιστούς που πυκνώνουν και αλληλεπικαλύπτονται σε ένα εξελισσόμενο «σύμπλεγμα παγκόσμιας διακυβέρνησης», που περιλαμβάνει όχι μόνο τα κράτη και τις κυβερνήσεις, αλλά και (McGrew, 2013: 37):

- Διεθνείς οργανισμούς (π.χ., ΝΑΤΟ, Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου)
- Φορείς/Θεσμούς των Ηνωμένων Εθνών (π.χ., Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Παγκόσμια Τράπεζα)
- Ανεπίσημες διακυβερνητικές λέσχες (π.χ., Ομάδα των 20/G20)
- Διεθνείς μη κυβερνητικές οργανώσεις (π.χ., Γιατροί του Κόσμου, Διεθνής Αμνηστία, Greenpeace)
- Περιφερειακούς Οργανισμούς (π.χ., Ευρωπαϊκή Ένωση, Αφρικανική Ένωση)

- Παγκόσμια Δίκτυα Δημόσιων Πολιτικών (π.χ., Παγκόσμιο Ταμείο για την Καταπολέμηση του AIDS)
- Ιδιωτικούς Θεσμούς Διακυβέρνησης (π.χ., Επιτροπή Διεθνών Λογιστικών Προτύπων)
- Πολυεθνικές Επιχειρήσεις
- Τοπικές Ενώσεις, Ομάδες Πολιτών.

Το ζήτημα της παγκόσμιας διακυβέρνησης θα μας απασχολήσει στο Κεφάλαιο 5. Εδώ αξίζει να σημειωθεί πως λειτουργεί στη βάση της λογικής που επιδιώκει την «επίτευξη κοινών σκοπών ή συλλογικά συμφωνημένων στόχων μέσω της θέσπισης ή της εφαρμογής παγκόσμιων ή διεθνικών κανόνων και της ρύθμισης διασυνοριακών προβλημάτων» (McGrew, 2013: 38). Αυτό μας υποχρεώνει όχι μόνο να μελετήσουμε και να κατανοήσουμε τη μετάβαση από τη «διεθνή πολιτική» στην «παγκόσμια πολιτική», δηλαδή την πολιτική των κρατικών και μη κυβερνητικών δρώντων σε έναν παγκόσμιο χώρο (Kennedy, Messner & Nuscheler, 2002), αλλά και να αντιληφθούμε ότι οι σφαίρες μεταξύ «εθνικού» και «διεθνούς» έχουν αποσυντεθεί, δίνοντας θέση στα «υπερεθνικά πολιτικά καθεστώτα». Όπως γράφουν οι Held & McGrew (2002: 49), το κράτος σήμερα όχι μόνο εμπλέκεται όλο και περισσότερο σε δίκτυα παγκόσμιας διασύνδεσης, στα οποία διεισδύουν υπερεθνικές, διακυβερνητικές και διακρατικές δυνάμεις, αλλά είναι «ανίκανο να καθορίσει τη δική του μοίρα…». Για να συμπληρώσουν:

> Η κυριαρχία τίθεται υπό αμφισβήτηση επειδή η πολιτική ισχύς των κρατών μεταφέρεται σε άλλους φορείς και διαμοιράζεται σε τοπικά και παγκόσμια συστήματα εξουσίας, πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά. Η κρατική νομιμότητα τίθεται υπό αμφισβήτηση εφόσον τα κράτη δεν μπορούν πλέον να προσφέρουν βασικά αγαθά και υπηρεσίες στους πολίτες τους χωρίς διεθνή συνεργασία.

Ειδικότερα, όπως θα δούμε στα Κεφάλαια 4 με 8, νέοι δρώντες, διακυβερνητικοί και μη κυβερνητικοί οργανισμοί αμφισβητούν τα παραδοσιακά κρατικά όρια δράσης και θέτουν υπό επανεξέταση εθνικούς κανόνες, προτεραιότητες και πολιτικές. Έχουμε όλο και περισσότερους κύκλους αλληλεπιδράσεων που δεν ταιριάζουν με τον παραδοσιακό δυϊσμό «εσωτερικό – εξωτερικό». Οι σφαίρες αλληλεπικαλύπτονται: το «υπερεθνικό» δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως αντίθετο του «εθνικού» – αντιθέτως, συνυπάρχουν και διαμορφώνουν «παγκόσμιες εσωτερικές πολιτικές» (Beck, 2005).

Σε θέματα πολιτικά, οικονομικά, περιβαλλοντικά, η ημερήσια διάταξη τίθεται όλο και περισσότερο από διεθνείς οργανισμούς και μη κυβερνητικές οργανώσεις και λιγότερο από κυβερνήσεις. Που σημαίνει ότι η μονάδα ανάλυσης δεν είναι μόνο τα κράτη και οι κυβερνήσεις, αλλά οι σχέσεις των δια-

φόρων διεθνών δρώντων και η εκάστοτε θεματική που τίθεται (Ηρακλείδης, 2000: 88). Οι διεθνείς σχέσεις δεν ανταποκρίνονται στην εικόνα του μπιλιάρδου, όπου μόνο το εξωτερικό περίβλημα των σφαιρών έρχεται σε επαφή και οι μεγάλες σφαίρες-κράτη επικρατούν επί των μικρών, αλλά περισσότερο σε έναν «ιστό αράχνης», κατά τη γνωστή παρομοίωση του Burton (1972).

Κράτη και «περίπλοκη αλληλεξάρτηση»

Η αυξανόμενη σημασία των διεθνικών προβλημάτων αμφισβητεί παλαιότερες αντιλήψεις σύμφωνα με τις οποίες το κράτος είναι το θεσμικό όχημα για την επίτευξη της ισχύος και της ασφάλειας. Τα σύνορα των κρατών δύσκολα βάζουν φραγμούς στα προβλήματα της κλιματικής αλλαγής, της τρομοκρατίας, της φτώχειας, της μετανάστευσης και του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος. Ζούμε στην εποχή των διαδοχικών κρίσεων: πολιτικών, πολιτισμικών, κοινωνικών, οικονομικών, χρηματοπιστωτικών και περιβαλλοντικών. Μάλιστα, πριν κοπάσει η κάλυψη και συζήτηση μιας κρίσης από τους δημοσιογράφους, τους ειδικούς, τους αναλυτές και τους πολιτικούς, εμφανίζεται και πρωταγωνιστεί στη δημόσια σφαίρα μια νέα κρίση. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι αυτό οφείλεται στην επανάσταση της πληροφοριακής και επικοινωνιακής τεχνολογίας, η οποία ενίσχυσε τη δυνατότητα των εγχώριων και διεθνών δημοσιογραφικών οργανισμών να εξασφαλίζουν αδιάκοπη ροή ειδήσεων. Γεγονότα όπως ο πόλεμος στο Αφγανιστάν και το Ιράκ, οι διαδηλώσεις στην Ουκρανία και η πτώση του Μουμπάρακ στην Αίγυπτο μετατρέπονται σε κορυφαία δημοσιογραφικά γεγονότα που προβάλλονται ακαριαία σε ολόκληρο τον κόσμο, αυξάνοντας τη γνώση και την αντίδραση των πολιτών για εκατομμύρια ανθρώπους που πλήττονται από συγκρούσεις και βία (Φραγκονικολόπουλος, 2012· Φραγκονικολόπουλος & Παναγιώτου, 2008).

Η πραγματικότητα αυτή, όμως, δεν αρκεί για να εξηγήσει το φαινόμενο των διαδοχικών κρίσεων. Αυτές σχετίζονται και με την παγκοσμιοποίηση και την αλληλεπίδραση των προβλημάτων. Τα κρατικά σύνορα δεν είναι άνευ σημασίας, αλλά σήμερα έχουν γίνει πιο εύθραυστα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου του 2001 στις ΗΠΑ. Η «επίθεση» αυτή δεν οργανώθηκε και δεν υλοποιήθηκε μέσα από το σύστημα, ούτε ήταν αποτέλεσμα μιας χώρας που επιθυμούσε να εισβάλλει στις ΗΠΑ, υπογραμμίζοντας έτσι ότι η ασφάλεια σήμερα έχει πάψει να είναι εσωτερικό ή διεθνές θέμα, αλλά καθίσταται ένα παγκόσμιο ζήτημα. Όλο και συχνότερα, μεγάλες μάζες ανθρώπων εγκαταλείπουν τον τόπο τους σε αναζήτηση καλύτερης ζωής. Φεύγουν κυνηγημένοι όχι μόνο από πολιτικούς διωγμούς, αλλά και από την αποδάσωση, την παγκόσμια υπερθέρμανση, από φυσικές καταστροφές, από πυρηνικά και βιομηχανικά ατυχήματα. Δεν πρό-

κειται για μικρούς αριθμούς ατόμων. Η Διακυβερνητική Ομάδα για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC), το σώμα που έχει επιφορτιστεί από τον ΟΗΕ να μελετά τις αιτίες και τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, προβλέπει 150 εκατομμύρια περιβαλλοντικούς πρόσφυγες μέχρι το 2050.

Είμαστε αντιμέτωποι με την ανάπτυξη και διάδοση «ανασφαλών χώρων» (Beebe & Kaldor, 2010), όπου οι άνθρωποι στον αναπτυσσόμενο κόσμο όλο και περισσότερο βιώνουν την απαγωγή, το βασανισμό, το βιασμό, τον εκτοπισμό από τις εστίες τους, και την αδυναμία πρόσβασης σε πόσιμο νερό, φαγητό, ενέργεια ή υπηρεσίες εκπαίδευσης και υγείας. Στον ανεπτυγμένο κόσμο, οι άνθρωποι «ανακαλύπτουν» όχι μόνο ότι η φτώχεια και η αρρώστια σε περιοχές όπως η Αφρική, η Κεντρική Ασία και η Μέση Ανατολή διασχίζουν τα σύνορα μέσω της τρομοκρατίας, των εγκληματικών δικτύων και των πανδημιών, αλλά και ότι τα βιομηχανικά απόβλητα και η εξάντληση των πόρων δημιουργούν μια ευρεία γκάμα περιβαλλοντικών προβλημάτων.

Ζούμε, σύμφωνα με τον Beck (2009· 1998), σε «κοινωνίες ρίσκου» ή «διακινδύνευσης», όπου η παγκοσμιοποιημένη κοινωνία δημιουργεί η ίδια τους κινδύνους που την απειλούν (ατομικά όπλα, πυρηνικά εργοστάσια, μόλυνση του περιβάλλοντος, κοινωνικές ανισότητες, χρηματιστικές κρίσεις), με αποτέλεσμα στους επιμέρους τομείς της κοινωνίας, της οικονομίας, της εργασίας, της τεχνολογίας και του κοινωνικού βιόκοσμου να πολλαπλασιάζονται οι αβεβαιότητες και οι κίνδυνοι, και όλα όσα δεν μπορούν να προβλεφθούν.

Τούτο σημαίνει ότι η διατήρηση της παραδοσιακής διάκρισης «εσωτερικού-εξωτερικού» σε θέματα ασφάλειας γίνεται ολοένα και πιο δύσκολη. Όπως το περιέγραψε ο πρώην πρόεδρος των ΗΠΑ Bill Clinton (αναφέρεται στο McGrew, 2013: 36):

> Το κάποτε ξεκάθαρο όριο μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής θολώνει. Αν ήταν στο χέρι μου να αλλάξω τα πρότυπα ομιλίας που χρησιμοποιούμε εμείς τα δημόσια πρόσωπα, θα ήθελα σχεδόν να πάψω να ακούω τους ανθρώπους να μιλάνε για εξωτερική πολιτική και εσωτερική πολιτική και αντ' αυτού να αρχίσουν να συζητάνε για την πολιτική της οικονομίας, της ασφάλειας και του περιβάλλοντος.

Σήμερα, λίγοι είναι οι πολίτες του κόσμου που θεωρούν ότι είναι ασφαλείς μέσα στα γεωγραφικά και κυρίαρχα όρια των κρατών τους. Γνωρίζουν ότι οι πηγές της ανασφάλειάς τους δεν πηγάζουν μόνο από μια πιθανή εισβολή εχθρικών στρατών στο έδαφος των κρατών τους. Μια πραγματικότητα που οδηγεί στην ανάδυση νέων τρόπων σκέψης γύρω από τη φύση της παγκόσμιας συνεργασίας και την έννοια της ασφάλειας, όπου δεν έχουν πλέον εφαρμογή οι μέχρι πρότινος ισχύουσες αρχές της συμβίωσης μεταξύ κρατών. Η διασπορά νέων μορφών «συνοριακών προβλημάτων» (McGrew, 2013: 41)

απαιτεί η ημερήσια ατζέντα της παγκόσμιας πολιτικής να μην στηρίζεται σε παραδοσιακούς γεωπολιτικούς προβληματισμούς και να μη διαμορφώνεται μόνο από αυτούς (Duffield, 2001). Συγκεκριμένα:

1. Διευρύνει την έννοια της ασφάλειας, υπογραμμίζοντας ότι οι εξωτερικές απειλές για την εθνική ασφάλεια ενός κράτους δεν είναι μόνο στρατιωτικής φύσης (Smith, 2010). Η ασφάλεια είναι πολυεπίπεδη και πολυδιάστατη με πολλές πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές και στρατιωτικές προεκτάσεις.
2. Μεταλλάσσει την έννοια της ισχύος. Σήμερα, η εικόνα της ισχύος που βασίζεται στη στρατιωτική δύναμη, μοιάζει να είναι αναποτελεσματική για να αντιμετωπίσει τα πολλά και σύνθετα προβλήματα. Αντίθετα, η «ήπια ισχύς» έχει αναπτυχθεί σημαντικά (Nye, 2005). Το ζητούμενο δεν είναι ο εξαναγκασμός αλλά η συνεργασία, που βασίζεται σε αρχές και κανόνες, με τη δημόσια διπλωματία να αποτελεί ένα από τα βασικά εργαλεία για την εφαρμογή της ήπιας ισχύος. Η δημόσια διπλωματία έχει να κάνει με την οικοδόμηση σχέσεων εμπιστοσύνης, με την κατανόηση των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων, των αξιών και των αναγκών των άλλων χωρών, με την επικοινωνία και την ανταλλαγή απόψεων και με την ανεύρεση όπου είναι δυνατόν κοινών στόχων και αξιών (Frangonikolopoulos & Proedrou, 2014).
3. Συμβάλλει στη μετατόπιση από τη διεθνή διακρατική τάξη στην παγκόσμια τάξη. Η διακρατική τάξη εστιάζει στις σχέσεις μεταξύ των κρατών (που συνδέονται με την ισορροπία ισχύος και τη στρατιωτική ασφάλεια). Η παγκόσμια τάξη χρησιμοποιεί ως μονάδες τάξης όχι τα κράτη, αλλά τους ανθρώπους, και υπολογίζει τον βαθμό της τάξης με βάση την παροχή ορισμένων αγαθών (ασφάλεια, ανθρώπινα δικαιώματα, βασικές ανάγκες, δικαιοσύνη) στην ανθρωπότητα ως σύνολο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα προς την κατεύθυνση αυτή αποτελεί η υιοθέτηση της έννοιας της «ανθρώπινης ασφάλειας» (Tajbakhsh & Chenoy, 2006). Η ανθρώπινη ασφάλεια λαμβάνει υπόψη της όχι μόνο τις συνέπειες των σύγχρονων συγκρούσεων, αλλά και την αποδιοργάνωση και τις ανισότητες που προκαλεί η οικονομική παγκοσμιοποίηση αλλά και άλλες μη στρατιωτικές πηγές ανασφάλειας. Απηχεί την πεποίθηση ότι η ασφάλεια πρέπει να περιλαμβάνει ένα ευρύτερο φάσμα ενδιαφερόντων και προκλήσεων από την άμυνα του κράτους και από την εξωτερική στρατιωτική απειλή, όπως (Acharya, 2013: 660-661) την:

- οικονομική ασφάλεια (ένα διασφαλισμένο βασικό εισόδημα)
- ασφάλεια τροφής (πρόσβαση σε βασικά τρόφιμα)

- ασφάλεια υγείας (προστασία από ασθένειες), ασφάλεια περιβάλλοντος (προστασία από την ανθρωπογενή υποβάθμιση του περιβάλλοντος)
- προσωπική ασφάλεια (προστασία από όλες τις μορφές σωματικής βίας)
- ασφάλεια της κοινότητας (προστασία παραδοσιακών ταυτοτήτων και αξιών)
- πολιτική ασφάλεια (διατήρηση των πολιτικών δικαιωμάτων και των πολιτικών ελευθεριών).

Ωστόσο, στην εποχή της «κοσμοπολιτοποίησης», δηλαδή της σταδιακής διείσδυσης της πραγματικότητας του «κόσμου» στη συνείδηση των ανθρώπων και των κρατών, η προσοχή της διεθνούς πολιτικής δεν στρέφεται μόνο στις «παγκόσμιες» απειλές (Beck & Cronin, 2014), αλλά και στα προβλήματα της υφιστάμενης παγκόσμιας τάξης.

Αυτά είναι δύο: πρώτον, τα περιορισμένα όρια της δημοκρατικής πρακτικής στις παρούσες παγκόσμιες συνθήκες (Φραγκονικολόπουλος & Προέδρου, 2010). Σύμφωνα με τον Clark (2013: 761):

> Σε μια εποχή που δίνεται τόση σημασία στις αρετές της δημοκρατίας, πολλοί αμφισβητούν τη βιωσιμότητά της αν οργανωθεί σε καθαρά εθνική βάση, μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Υπάρχουν δύο πλευρές σε αυτό το ζήτημα: η αντιπροσώπευση και η λογοδοσία. Είναι πολύ καλό για τους πολίτες να εκπροσωπούνται σε εθνικούς εκλογικούς θεσμούς, αλλά ποια φωνή αποκτούν έτσι προκειμένου για τον έλεγχο οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών δυνάμεων που ξεπερνούν τα εθνικά σύνορα, αν οι ίδιες οι κυβερνήσεις τους δεν έχουν την ικανότητα να αντιμετωπίσουν τα ζητήματα αυτά; Αντιστρόφως αυτό θέτει το ζήτημα της λογοδοσίας. Δεν έχει ιδιαίτερο νόημα να καθιστούμε τους εθνικούς και τους τοπικούς πολιτικούς υπόλογους μέσω εκλογών, αν οι πολιτικοί αυτοί παραμένουν σχετικά ανήμποροι να ασκήσουν επιρροή σε παγκόσμιες εταιρείες, στην παγκόσμια τεχνολογία, στις παγκόσμιες περιβαλλοντικές αλλαγές ή στο παγκόσμιο χρηματοοικονομικό σύστημα. Οι ανησυχίες αυτές σχετίζονται ιδιαίτερα με το πόσο δημοκρατικοί είναι οργανισμοί όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ, και διεθνείς οργανισμοί όπως τα Ηνωμένα Έθνη.

Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με τις ανισότητες ισχύος και πρόσβασης στο παγκόσμιο σύστημα (χάσμα ανάμεσα σε Βορρά και Νότο, τον ανεπτυγμένο και αναπτυσσόμενο κόσμο), όχι μόνο έχουν συμβάλει στην αύξηση του ρόλου και της πολιτικής σημασίας της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών στην ανάδειξη και επίλυση προβλημάτων (βλ. Κεφάλαιο 8), αλλά και σε μια συζήτηση για

τον εκδημοκρατισμό της παγκόσμιας διακυβέρνησης (βλ. Κεφάλαιο 5), με προτάσεις όπως η σύσταση περιφερειακών κοινοβουλίων, η δημιουργία ενός Διεθνούς Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και η αντικατάσταση των Ηνωμένων Εθνών από ένα παγκόσμιο κοινοβούλιο (Held, 1995).

Δεύτερον, ο κατακερματισμός εθνών-κρατών με αποτέλεσμα τη «μετάβαση από την εποχή των συγκρούσεων μεταξύ μεγάλων δυνάμεων σε μια εποχή όπου κυριαρχούν νέες πηγές ανασφάλειας, όπως εθνικιστικοί, εθνοτικοί και θρησκευτικοί ανταγωνισμοί είτε μέσα σε ένα κράτος είτε πέρα από τα κρατικά όρια» (Baylis, 2013: 335). Τα παραδείγματα, όπως αναφέραμε παραπάνω είναι πολλά, και ειδικότερα στον αναπτυσσόμενο κόσμο (Καλύβας, 2008). Αυτού του είδους οι συγκρούσεις αποτελούν σοβαρό πρόβλημα για τη διεθνή κοινότητα η οποία προβληματίζεται για το αν θα έπρεπε και πώς να υιοθετήσει μια πιο παρεμβατική στάση σε ένα διακρατικό σύστημα που στηρίζεται στην απόρριψη της επέμβασης στο εσωτερικό κρατών.

Αυτό γίνεται εμφανές στη μεγαλύτερη προθυμία ανάληψης ανθρωπιστικών επεμβάσεων (στρατιωτικές επεμβάσεις που διεξάγονται στο όνομα ανθρωπιστικών και όχι στρατηγικών στόχων, που συμβάλλουν στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και στη μείωση του ανθρώπινου πόνου), στη στήριξη και δημιουργία διεθνών δικαστηρίων και από το 2002 του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (Ροζάκης, 2008), καθώς και στην «οικοδόμηση κρατών» μέσα από την ευρύτερη διαδικασία της «οικοδόμησης της ειρήνης» που αποβλέπει στη δημιουργία των απαραίτητων συνθηκών για την επίτευξη βιώσιμης ειρήνης μέσα από τη διεξοδική και αποτελεσματική αντιμετώπιση των βαθύτερων δομικών αιτιών των συγκρούσεων. Ειδικότερα, περιλαμβάνει ευρεία γκάμα στρατηγικών, όπως η οικονομική ανοικοδόμηση, η ανασυγκρότηση των υποδομών, η επανενσωμάτωση προσφύγων, η εδραίωση κοινοτικών θεσμών, ο εκσυγχρονισμός κυβερνητικών ρυθμίσεων και θεσμών (Hehir, 2009).

Ωστόσο, όπως αποδεικνύουν τα πρόσφατα παραδείγματα του Αφγανιστάν, του Ιράκ και της Λιβύης (Kuperman, 2015), οι ανθρωπιστικές επεμβάσεις και η «οικοδόμηση της ειρήνης» προκαλούν τα εξής ανησυχητικά ερωτήματα (Holzgrefe & Keohane, 2002):

- Γιατί, ενώ οι μεγάλες δυνάμεις έχουν αναλάβει το δικαίωμα να επεμβαίνουν στρατιωτικά στις υποθέσεις άλλων κρατών, με στόχο την προστασία των πολιτών τους από την κακομεταχείριση και πιθανόν το θάνατο στα χέρια άλλων κυβερνήσεων, συνεχίζουν να βάζουν το εθνικό τους συμφέρον πάντα πάνω από το κοινό καλό της διεθνούς κοινότητας;
- Μπορούν οι επεμβάσεις αυτές να είναι ποτέ πραγματικά «ανθρωπιστικές» καθώς στηρίζονται σε παραδοσιακές στρατιωτικές και πολε-

μικές τακτικές, και ειδικότερα στη χρήση αεροπορικών βομβαρδισμών;

- Πόσοι άνθρωποι έχουν χάσει τη ζωή τους στο Ιράκ και το Αφγανιστάν με στόχο την εγκαθίδρυση δημοκρατικών καθεστώτων; Πώς δικαιολογείται το επιχείρημα των «παράπλευρων απωλειών»;
- Πώς δικαιολογείται η προμήθεια όπλων και η οικονομική βοήθεια μόνο στις ομάδες της αντιπολίτευσης όταν διανοίγεται ο δρόμος για εσωτερική εμφύλια σύγκρουση, διχοτόμηση και διαμελισμό;
- Γιατί υπάρχουν πολλά παραδείγματα πιεστικών ανθρωπιστικών κρίσεων για τις οποίες η ανάληψη στρατιωτικής ανθρωπιστικής δράσης είτε απορρίπτεται είτε δεν εξετάζεται καθόλου εξαρχής;
- Γιατί εδράζονται οι ανθρωπιστικές επεμβάσεις σε απλουστευτικές εικόνες αντιμετώπισης των προβλημάτων, ανάμεσα στο «καλό» και το «κακό»;
- Γιατί η «οικοδόμηση κρατών» χαρακτηρίζεται από έλλειψη νομιμοποίησης; Μήπως ενέχει την επιβολή δυτικών μοντέλων διακυβέρνησης, ακατάλληλων για τις ανάγκες των αναπτυσσομένων κρατών;

Υπό το φως αυτών των διλημμάτων έχει γίνει μεγάλη συζήτηση όχι μόνο για τη θέσπιση αρχών για την ανάληψη ανθρωπιστικών στρατιωτικών επεμβάσεων (Χατζηκωνσταντίνου, 2008), αλλά και για την επανασχεδίαση των πολιτικών αντιμετώπισης και διαχείρισης συγκρούσεων και κρίσεων με στόχο την υιοθέτηση μιας ανθρωποκεντρικής στρατηγικής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η έκθεση «Η ευθύνη για την Προστασία», την οποία εκπόνησε η Διεθνής Επιτροπή για την Επέμβαση και την Κρατική Κυριαρχία το 2000, σύμφωνα με την οποία οι προϋποθέσεις για την ανάληψη επέμβασης συνίστανται στις μεγάλης κλίμακας απώλειες ζωών, πιθανόν μέσα από πρακτικές εθνοκάθαρσης/γενοκτονίας, εξαιτίας της αδυναμίας ή απροθυμίας συγκεκριμένων κρατών να τις αποτρέψουν. Σύμφωνα με την έκθεση, επίσης, θα πρέπει να δοθεί πιο έντονο ηθικό περιεχόμενο στην έννοια της κυριαρχίας, δηλαδή το δικαίωμα του κράτους στην κυριαρχία πρέπει να εξαρτάται από την εκπλήρωση του καθήκοντός του να προστατεύει τους πολίτες του. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, γνώστη ως «υπεύθυνη κυριαρχία» (responsible sovereignty) το κράτος δεν αποτελεί παρά το φύλακα της κυριαρχίας που ενυπάρχει στους πολίτες του (Bellamy, 2009).

Σε ό,τι αφορά την επανασχεδίαση των πολιτικών αντιμετώπισης και διαχείρισης συγκρούσεων και κρίσεων οι ανθρωπιστικές επεμβάσεις θα πρέπει να στηρίζονται στο σεβασμό της υπεροχής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που σημαίνει ότι ο στόχος θα πρέπει να είναι η προστασία όλων των πολιτών, και όχι μόνο η ήττα και εξουδετέρωση του εχθρού, τόσο κατά τη διάρκεια της

σύγκρουσης όσο και κατά τη διάρκεια της ανασυγκρότησης. Αυτό απαιτεί τη δημιουργία ασφαλών χώρων, όπου οι πολίτες θα μπορούν ελεύθερα να εμπλακούν σε πολιτικές διαδικασίες διαμόρφωσης και εγκαθίδρυσης διοικητικών θεσμών που εμπιστεύονται, καθώς και στην επίλυση των προβλημάτων τους (Beebe & Kaldor, 2010).

Έννοια: Ευθύνη της Προστασίας

Η Ευθύνη Προστασίας (Responsibility to Protect) είναι μια αρχή που αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία και επικαιρότητα, δεδομένης και της επίκλησής της κατά την επέμβαση των ΗΕ στη Λιβύη. Το 2005 το κείμενο της Παγκόσμιας Διάσκεψης Κορυφής του ΟΗΕ έδωσε στην Ευθύνη Προστασίας, R2P όπως συνήθως χρησιμοποιείται ως συντομογραφία, τη νομιμοποιητική της βάση, αναγνωρίζοντας την ευθύνη των κρατών για την προστασία των πληθυσμών από τον κίνδυνο της γενοκτονίας, εγκλημάτων πολέμου, εθνοκάθαρσης και εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας. Η αρχική έκθεση του Γενικού Γραμματέα των Ην. Εθνών (2009) για την εφαρμογή της Ευθύνης Προστασίας ορίζει τρεις πυλώνες (pillars): α) υποχρέωση του κράτους για προστασία του πληθυσμού του από γενοκτονία, εγκλήματα πολέμου, εθνοκάθαρση και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, β) παροχή βοήθειας από τη διεθνή κοινότητα προς τα κράτη για προστασία των πληθυσμών τους και γ) σε περίπτωση αποτυχίας εν προκειμένω των κρατών, επέμβαση της διεθνούς κοινότητας σε πρώτο στάδιο μέσω μη καταναγκαστικών μέσων, και εφόσον δεν ευοδωθούν αυτές οι προσπάθειες με τη χρήση βίας ως έσχατη λύση (Έκθεση του Γενικού Γραμματέα των Ην. Εθνών τον Αύγουστο του 2012). Η Ευθύνη Προστασίας, οποιαδήποτε άλλη έννοια και αν περιλαμβάνει, υποδηλώνει πάνω από όλα μια ευθύνη αντίδρασης σε καταστάσεις όπου υπάρχει επιτακτική ανάγκη για την προστασία της ζωής. Όταν αποτυγχάνουν τα προληπτικά μέτρα για να επιλύσουν ή να περιορίσουν την κατάσταση και όταν ένα κράτος είναι ανίκανο ή απρόθυμο να επανορθώσει την κατάσταση τότε μπορεί να απαιτηθούν μέτρα παρέμβασης από τα άλλα κράτη της ευρύτερης κοινότητας των κρατών. Τα αναγκαστικά αυτά μέτρα μπορεί να συμπεριλαμβάνουν πολιτικά, οικονομικά ή δικαστικά μέτρα και σε ακραίες περιπτώσεις μπορεί να περιλαμβάνουν επίσης και στρατιωτική δράση.

Έννοια: Οικοδόμηση της Ειρήνης, Διατήρηση της Ειρήνης

Ο ακριβής ορισμός ποικίλλει ανάλογα με τα εμπλεκόμενα σε σύγκρουση μέρη. Ενίοτε ο ορισμός προσδιορίζει ποιες δραστηριότητες εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οικοδόμησης της ειρήνης ή περιορίζουν την οικοδόμηση ειρήνης σε μετασυγκρουσιακές παρεμβάσεις. Ακόμα και αν η οικοδόμηση της ειρήνης είναι ακόμη μη σαφώς ορισμένη έννοια χωρίς σαφείς κατευθυντήριες γραμμές ή στόχους, κοινός τόπος για όλους τους ορισμούς είναι η συμφωνία ότι η βελτίωση της ανθρώπινης ασφάλειας είναι ο κεντρικός στόχος της οικοδόμησης της ειρήνης. Υπό αυτή την

έννοια, η οικοδόμηση της ειρήνης περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα προσπαθειών από διάφορους κυβερνητικούς και κοινωνικούς φορείς σε κοινοτικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο για την αντιμετώπιση των βαθύτερων αιτίων της βίας και τη διασφάλιση της ελευθερίας των πολιτών από τον φόβο (αρνητική ειρήνη), ελευθερία από την ένδεια (θετική ειρήνη) και ελευθερία από την ταπείνωση πριν, κατά τη διάρκεια και μετά από βίαιες συγκρούσεις. Παρά το γεγονός ότι πολλοί από τους στόχους της οικοδόμησης της ειρήνης συμπίπτουν με εκείνες της διατήρησης της ειρήνης, η διατήρηση της ειρήνης ως επίλυση των συγκρούσεων είναι μια ξεχωριστή ιδέα. Η αποκατάσταση της ειρήνης συνεπάγεται τη διακοπή μιας συνεχιζόμενης σύγκρουσης, ενώ η οικοδόμηση της ειρήνης συμβαίνει πριν από την έναρξη ή τη στιγμή που τελειώνει η σύγκρουση. Οι ειρηνευτικές διαδικασίες αποτρέπουν πιθανώς την επανάληψη των μαχών μετά από μια σύγκρουση, ωστόσο δεν αντιμετωπίζουν τα βαθύτερα αίτια της βίας, ούτε αποσκοπούν στη δημιουργία κοινωνικών αλλαγών. Διαφέρουν, επίσης, από την οικοδόμηση της ειρήνης στο ότι δεν περιλαμβάνουν ορισμένα λειτουργικά τμήματα της συγκεκριμένης διαδικασίας, όπως η οικοδόμηση του κράτους δικαίου, η κοινωνική και η οικονομική ανάπτυξη.

Συζήτηση: Η επανασχεδίαση των ανθρωπιστικών πολιτικών

Ζούμε στην εποχή των διαδοχικών κρίσεων: πολιτικών, πολιτισμικών, κοινωνικών, οικονομικών, χρηματοπιστωτικών και περιβαλλοντολογικών. Μάλιστα, πριν κοπάσει η κάλυψη και συζήτηση μιας κρίσης από τους δημοσιογράφους, τους ειδικούς, τους αναλυτές και τους πολιτικούς, εμφανίζεται και πρωταγωνιστεί στη δημόσια σφαίρα μια νέα κρίση. Όπως θα δούμε στο κεφάλαιο εννέα, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι αυτό οφείλεται στην επανάσταση της πληροφοριακής και επικοινωνιακής τεχνολογίας, η οποία ενίσχυσε τη δυνατότητα των εγχώριων και διεθνών δημοσιογραφικών οργανισμών να εξασφαλίζουν αδιάκοπη ροή ειδήσεων. Γεγονότα όπως ο πόλεμος στο Αφγανιστάν και το Ιράκ, οι διαδηλώσεις στην Ουκρανία και η πτώση του Μουμπάρακ στην Αίγυπτο μετατρέπονται σε κορυφαία δημοσιογραφικά γεγονότα που προβάλλονται ακαριαία σε ολόκληρο τον κόσμο, αυξάνοντας τη γνώση και την αντίδραση των πολιτών για εκατομμύρια ανθρώπους που πλήττονται από συγκρούσεις και βία.

Η πραγματικότητα αυτή, όμως, δεν αρκεί να εξηγήσει το φαινόμενο των διαδοχικών κρίσεων. Όπως επισημαίνουν οι Beebe & Kaldor (2010) στο σημαντικό, τεκμηριωμένο και στοχαστικό βιβλίο τους, οι κρίσεις που σήμερα μαστίζουν τον κόσμο είναι το αποτέλεσμα της αποτυχίας των κρατικών και διεθνών θεσμών διακυβέρνησης να προσαρμοστούν στον μετασχηματισμό των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων/αναγκών του 21ου αιώνα. Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα τα έθνη-κράτη αποτελούσαν σημαντικούς μηχανισμούς αντιμετώπισης διαφορών, και η πίστη στους κρατικούς θεσμούς και οργανισμούς στηριζόταν στη βούληση και την ικανότητά τους να διαχειριστούν κρίσεις. Σήμερα, ωστόσο, και ειδικότερα μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001, λίγοι είναι οι πολίτες του κόσμου που θεωρούν ότι είναι ασφαλείς μέσα στα γεωγραφικά και κυρίαρχα όρια των κρατών τους. Αρκετοί είναι και οι πολίτες που γνωρίζουν ότι οι

πηγές της ανασφάλειάς τους δεν πηγάζουν μόνο από μια πιθανή εισβολή εχθρικών στρατών στο έδαφος των κρατών τους. Είμαστε αντιμέτωποι με την ανάπτυξη και διάδοση *ανασφαλών χώρων* (insecure spaces), όπου οι άνθρωποι όλο και περισσότερο είναι όχι μόνο αντιμέτωποι με τον θάνατο, την απαγωγή, τον βασανισμό, τον βιασμό, τον εκτοπισμό από τις εστίες τους, τη μη πρόσβαση σε πόσιμο νερό, φαγητό, ενέργεια ή υπηρεσίες εκπαίδευσης και υγείας, αλλά και ευάλωτοι σε φυσικές ή ανθρώπινες καταστροφές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο τυφώνας Katrina το 2005, η δεύτερη «επίθεση» στο εσωτερικό των ΗΠΑ μετά την 11η Σεπτεμβρίου. Η «επίθεση» αυτή δεν οργανώθηκε και υλοποιήθηκε μέσα από το σύστημα, ούτε ήταν αποτέλεσμα μιας χώρας που επιθυμούσε να εισβάλλει στις ΗΠΑ ή μιας ομάδας που ήταν αποφασισμένη να καταστρέψει την υπερδύναμη.

Παρ' όλα αυτά, οι δυνατότητες και δομές αντιμετώπισης και διαχείρισης των κρίσεων παραμένουν αγκιστρωμένες στη διατήρηση και ενίσχυση των εθνικών στρατών, δυνάμεων ασφαλείας και εξοπλισμών, καθώς και στην κυρίαρχη λογική των γεωπολιτικών κρατικών συμφερόντων. Επίσης, και ενώ οι μεγάλες δυνάμεις έχουν αναλάβει το δικαίωμα να επεμβαίνουν στρατιωτικά στις υποθέσεις άλλων κρατών, με στόχο την προστασία των πολιτών τους από την κακομεταχείριση και πιθανόν το θάνατο στα χέρια των κυβερνήσεών τους, συνεχίζουν να βάζουν το εθνικό τους συμφέρον πάντα πάνω από το κοινό καλό της διεθνούς κοινότητας. Μπορούν οι επεμβάσεις αυτές να είναι ποτέ πραγματικά «ανθρωπιστικές» καθώς στηρίζονται σε παραδοσιακές στρατιωτικές και πολεμικές τακτικές, και ειδικότερα στη χρήση αεροπορικών βομβαρδισμών; Πόσοι άνθρωποι έχουν χάσει τη ζωή τους στο Ιράκ και το Αφγανιστάν με στόχο την εγκαθίδρυση δημοκρατικών καθεστώτων; Πώς δικαιολογείται το επιχείρημα των «παραπλεύρων απωλειών»; Πώς δικαιολογείται η προμήθεια όπλων και η οικονομική βοήθεια μόνο στις ομάδες της αντιπολίτευσης όταν ανοίγεται ο δρόμος για εσωτερική εμφύλια σύγκρουση, διχοτόμηση και διαμελισμό; Γιατί υπάρχουν πολλά παραδείγματα πιεστικών ανθρωπιστικών κρίσεων για τις οποίες η ανάληψη στρατιωτικής ανθρωπιστικής δράσης είτε απορρίπτεται είτε δεν εξετάζεται καθόλου εξαρχής;

Το αποτέλεσμα τέτοιων επεμβάσεων, όπως δείχνουν οι περιπτώσεις του Αφγανιστάν και του Ιράκ, οδηγούν σε κενό ασφάλειας, στο οποίο εισέρχονται οι δρώντες των «νέων» πολέμων, όπως οι πολέμαρχοι, οι εγκληματικές οργανώσεις, οι παραστρατιωτικές ομάδες, οι πειρατές, οι μισθοφόροι και οι τζιχαντιστές. Με τις πράξεις τους ενισχύουν τη δίνη της βίας και της σύγκρουσης, η οποία επηρεάζει το εσωτερικό του ανεπτυγμένου κόσμου (τρομοκρατία, ναρκωτικά, μετανάστευση) και μετατρέπει χώρες και περιοχές του αναπτυσσόμενου κόσμου σε «κοινωνίες φόβου»: αυξημένη κοινωνική και πολιτική πόλωση, αυξημένο κοινωνικό και οικονομικό αποκλεισμό του πληθυσμού, όλο και συχνότερη χρήση βίας προκειμένου να αποκτηθεί πρόσβαση σε προϊόντα και πόρους, απόλυτη απουσία νόμων και μαζικές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εγκληματικότητα και ολοένα αυξανόμενη παρανομία στην οικονομική δραστηριότητα και απουσία ενός κεντρικού κρατικού συστήματος. Επιπλέον, αυτές οι συγκρούσεις συνδέονται με τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης υπό μια βαθύτερη έννοια από την προφανή: νόμιμες και παράνομες διεθνείς επενδύσεις και συμμαχίες με τοπικές ελίτ, εξαγωγή

κεφαλαίου και ξέπλυμα χρημάτων, χρέος και εμπόριο όπλων (αγορά και πώληση), παράνομη παραγωγή και εμπόριο προϊόντων που προέρχονται από τοπικούς πόρους (διαμάντια, ξυλεία και, σε κάποιες περιπτώσεις, άνθρωποι).

Πού καταλήγουμε, λοιπόν; Η συμβατική στρατιωτική δύναμη και ισχύ αδυνατεί να δημιουργήσει συνθήκες πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής σταθερότητας σε χώρες που μαστίζονται από χρόνιες συγκρούσεις. Ενώ η στρατιωτική τεχνολογία των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ μπορεί να είναι καταστροφική, δεν είναι, όμως, αποτελεσματική στην επιβολή τάξης/ασφάλειας και στην αποφυγή επιθέσεων αυτοκτονίας από άτομα που διαθέτουν μη εξελιγμένη στρατιωτική τεχνολογία. Οι στρατιωτικές επεμβάσεις εδράζονται σε μια απλουστευτική εικόνα της πολιτικής σύγκρουσης ανάμεσα στο «καλό» και το «κακό», που όχι μόνο αγνοεί την περιπλοκότητα που συνοδεύει όλες τις συγκρούσεις αλλά εξηγεί και την αποτυχία τους. Οι περισσότερες συγκρούσεις είναι εμφύλιοι πόλεμοι που συμβαίνουν στο εσωτερικό χωρών, και υποκινούνται από φυλετικές, εθνικές ή θρησκευτικές εχθρότητες ή από ιδεολογική παραφορά. Η πλειονότητα των θυμάτων είναι άμαχοι πολίτες, γεγονός που καθιστά τις σύγχρονες συγκρούσεις ξεχωριστές. Η τρομοκρατία σε περιοχές όπως η Αφρική δεν θα πρέπει να αναζητείται σε κράτη και ομάδες που εκτιμάται ότι διαθέτουν όπλα μαζικής καταστροφής, αλλά στη φτώχεια, το AIDS, την ελονοσία και τις δραστηριότητες εγκληματικών οργανώσεων (που προμηθεύουν με όπλα τους ανήλικους). Οι άνθρωποι που είναι παγιδευμένοι σε χρόνιες και δυσεπίλυτες συγκρούσεις εξακολουθούν να είναι άνθρωποι που σκέφτονται, αισθάνονται, έχουν τις ζωές και τα όνειρά τους. Πρέπει να τους επιτραπεί να μιλήσουν και να παρουσιάσουν τις σημαντικές προσπάθειες που καταβάλλουν για να βοηθήσουν τον εαυτό τους. *Η πρόληψη της βίας απαιτεί την αντιμετώπιση των συνθηκών που οδηγούν στη βία, την απαγκίστρωση από τη λογική του πολέμου με άλλες χώρες και την υιοθέτηση στρατηγικών που αποσκοπούν στην κάλυψη και εξασφάλιση των πραγματικών ανθρώπινων αναγκών.*

Από αυτή την οπτική, όπως σωστά επισημαίνουν ο Beebe και η Kaldor (2010: 8-18) απαιτείται η *επανασχεδίαση* των πολιτικών αντιμετώπισης και διαχείρισης συγκρούσεων/κρίσεων με στόχο την υιοθέτηση μιας *ανθρωποκεντρικής στρατηγικής* που θα στηρίζεται στις παρακάτω αρχές:

1. Σεβασμός στην *υπεροχή* των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που σημαίνει ότι ο στόχος θα πρέπει να είναι η προστασία όλων των πολιτών, και όχι μόνο η ήττα και εξουδετέρωση του εχθρού, τόσο κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης όσο και κατά τη διάρκεια της ανασυγκρότησης
2. Διασφάλιση *νομιμοποιημένων* πολιτικών θεσμών και αρχών. Αυτό απαιτεί τη δημιουργία ασφαλών χώρων, όπου οι πολίτες θα μπορούν ελεύθερα να εμπλακούν σε πολιτικές διαδικασίες διαμόρφωσης και εγκαθίδρυσης διοικητικών θεσμών που εμπιστεύονται.
3. Συμμετοχή των πολιτών στη δημιουργία *ασφαλών χώρων*. Οι πολίτες που βιώνουν συγκρούσεις πρέπει να εμπλέκονται στην επίλυση των προβλημάτων τους. Οι «ξένοι» μπορούν να βοηθήσουν μόνο όταν αντιληφθούν αυτήν την ανάγκη, διαφορετικά ρισκάρουν να πυροδοτήσουν περισσότερη βία και καταστροφή.

4. Έμφαση σε περιφερειακές πολιτικές πρόληψης συγκρούσεων, και ειδικότερα σε «κακόφημες γειτονιές» τους κόσμου (Κεντρική Ασία, Καύκασος, Κεντρική Αφρική και Μέση Ανατολή), καθώς διαδίδονται μέσα από τους πρόσφυγες, τα εγκληματικά και εξτρεμιστικά δίκτυα, τις οικονομικές και τις οικολογικές συμφορές.
5. Έμφαση στην «καθαρή»-σαφή πολιτική διοίκηση. Οι πολιτικοί στις χώρες που βιώνουν συγκρούσεις οφείλουν να γνωρίζουν όχι μόνο ότι έχουν τον έλεγχο της κατάστασης, αλλά και ότι μπορούν να επικοινωνούν πολιτικά με τον τοπικό πληθυσμό καθώς και τους αξιωματούχους των ανθρωπιστικών δράσεων.

Η επανασχεδίαση των ανθρωπιστικών πολιτικών, όμως, θα πρέπει να στηριχτεί και στη *ριζική αναδιατύπωση και αναθεώρηση της παραδοσιακής έννοιας της ασφάλειας*. Οι μεγάλες δυνάμεις ορίζουν την ασφάλεια μέσα από τον καθρέφτη των στρατιωτικών απειλών, με έμφαση σε στρατιωτικούς εξοπλισμούς, εκσυγχρονισμό και απόκτηση της πολεμικής τεχνολογίας, και τακτικούς στρατούς έτοιμους να δράσουν. Στις αναπτυσσόμενες χώρες του κόσμου, όμως, η ασφάλεια ορίζεται από τις συνθήκες διαβίωσης, με όρους υγείας και φτώχειας. Για τις μεγάλες δυνάμεις ο πλανήτης αποτελείται από κυρίαρχα κράτη που είναι ταυτισμένα με την εθνική ασφάλεια. Για τις αναπτυσσόμενες χώρες το ζητούμενο της ασφάλειας δεν είναι μόνο η προστασία από την απειλή ξένων δυνάμεων. Έχει να κάνει και με την προστασία από τη βία και τον εκτοπισμό, την ανάγκη για φαγητό και νερό, καθώς και τη δυνατότητα να μπορείς να επισκεφτείς έναν γιατρό όταν είσαι άρρωστος. Το ζητούμενο, λοιπόν, είναι η διαμόρφωση μιας προσέγγισης που έχει ως στόχο, πάνω απ' όλα, την πρόληψη της βίας και την αντιμετώπιση των συνθηκών που οδηγούν στη βία. Αυτό, σύμφωνα με τον Beebe και την Kaldor (2010: 107-139) απαιτεί:

1. Τη δημιουργία ενός διεθνούς στατιστικού ιδρύματος, που θα συγκεντρώσει τα δεδομένα και θα συμπληρώνει τα κενά σε ζητήματα που σχετίζονται με την ανθρώπινη ανασφάλεια.
2. Τη συνεργασία με μη-κυβερνητικές οργανώσεις, το προσωπικό τους, τα συστήματα ενημέρωσης και επικοινωνίας που διαθέτουν, με στόχο την καταγραφή παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τη μετακίνηση προσφύγων και μεταναστών, και τις επισιτιστικές ανάγκες.
3. Τη δημιουργία και ταχεία ανάπτυξη δυνάμεων διαχείρισης κρίσεων και συγκρούσεων. Αυτές οι δυνάμεις θα μπορούσαν να είναι εξειδικευμένες σε μια σειρά από καθήκοντα, που κυμαίνονται από την παράδοση και διαχείριση της ανθρωπιστικής βοήθειας, την υποστήριξη συμφιλιωτικών πρωτοβουλιών σε βίαιες καταστάσεις, την παροχή βοήθειας σε φυσικές και ανθρωπογενείς καταστροφές, καθώς και την αντιμετώπιση καταστάσεων που σχετίζονται με λεηλασία, ταραχές ή συγκρούσεις μεταξύ εγκληματικών ομάδων. Θα πρέπει να τελούν υπό την εντολή του ΟΗΕ, να αποτελούνται από πολίτες που διαθέτουν δεξιότητες επικοινωνίας με τους τοπικούς πληθυσμούς και να είναι σε θέση να ενθαρρύνουν συμφιλιωτικές κινήσεις. Οφείλουν να λειτουργούν από τα «κάτω» προς τα «πάνω», συμμετέχοντας σε διάλογο όχι μόνο με τις ηγεσίες πολι-

τικών κομμάτων ή αντιμαχόμενων ομάδων, αλλά και με ομάδες και πολίτες της κοινωνίας πολιτών, τοπικές ομάδες που ασχολούνται με ζητήματα θρησκείας, εκπαίδευσης, ειρήνης και ανάπτυξης, και ισότητας. Οφείλουν να αντιλαμβάνονται ζητήματα ανάπτυξης και ανασυγκρότησης, ζητήματα που αφορούν τη συμμετοχή και την ισότητα των φύλων. Να έχουν νομικές και υλικοτεχνικές γνώσεις, να γνωρίζουν το πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο των συγκρούσεων, να διευκολύνουν τη συμμετοχή του τοπικού πληθυσμού στον εντοπισμό και την επίλυση προβλημάτων.

Το μήνυμα είναι σαφέστατο. Οι διεθνείς προσπάθειες θα πρέπει να στραφούν στην καταγραφή, ανάλυση και αξιολόγηση της σύνθετης και αλληλοσυνδεόμενης φύσης της σημερινής πραγματικότητας, αναδιαμορφώνοντας τον τρόπο σκέψης, λειτουργίας, καθώς και τις προτεραιότητες αντιμετώπισης και διαχείρισης των παγκόσμιων προβλημάτων/συγκρούσεων. Για να υπάρξει αντιμετώπιση των προβλημάτων θα πρέπει όσοι διαχειρίζονται κρίσεις να αφιερώσουν χρόνο και να προσφέρουν μια πιο ισορροπημένη εικόνα με διαφορετικές απόψεις και αναλύσεις. Θα πρέπει η αντιμετώπιση και διαχείριση συγκρούσεων να αλλάξει σκέψη, να κατανοεί την καθημερινή ανασφάλεια των ατόμων/κοινοτήτων σε περιοχές που βιώνουν έντονες/παρατεταμένες συγκρούσεις, να αναγνωρίζει την αλληλοσυσχέτιση μεταξύ προβλημάτων σε διάφορα μέρη, και να αντιλαμβάνεται ότι η βία και η αγανάκτηση, η φτώχεια και η αρρώστια σε περιοχές όπως η Αφρική, η Κεντρική Ασία και η Μέση Ανατολή, διασχίζουν τα σύνορα μέσω της τρομοκρατίας, των εγκληματικών δικτύων και των πανδημιών. Ας υποθέσουμε ότι έχουμε να κάνουμε με έναν πύργο από τραπουλόχαρτα. Ενώ δεν γνωρίζουμε ποιο χαρτί θα τραβηχτεί, γνωρίζουμε ότι όταν θα αποφασίσει κάποιος να το τραβήξει ο πύργος θα καταρρεύσει. Για το αν θα καταρρεύσει σιγά ή γρήγορα και σε ποια κατεύθυνση δεν έχει σημασία. Σημασία έχει ότι ο πύργος δεν μπορεί να απορροφήσει το σοκ με αποτέλεσμα να επιτυγχάνεται η καθοδική και ανεξέλεγκτη πορεία του.

Πέρα από το κράτος;

Ωστόσο, αρκετοί είναι οι αναλυτές που θα υποστήριζαν ότι έχουν υπερεκτιμηθεί οι συνέπειες των διεθνικών διαδράσεων του σήμερα σε ό,τι αφορά την «υποχώρηση» ή τη μείωση της σημασίας του κράτους.

Πρώτον, στις σχέσεις τους με άλλα έθνη, υπογραμμίζουν οι Roskin, Cord, Medeiros και Jones (2008: 604-605) τα κράτη, σε πολλές περιπτώσεις, ακόμα κάνουν κυρίως ό,τι θέλουν. Χαρακτηριστικά παραδείγματα, και παρά τις αντιδράσεις που είχαν οι πράξεις τους, αποτελούν η Βόρεια Κορέα (δοκιμή πυρηνικής βόμβας το 2006), οι ΗΠΑ (εισβολή στο Ιράκ το 2003) και η Ρωσία (προσάρτηση της Κριμαίας το 2014).

Δεύτερον, μια σειρά εξελίξεων έχουν συμβάλει «στην ενίσχυση του κράτους και την υπογράμμιση της ουσιαστικής του σημασίας» (Heywood, 2013:

94). Ειδικότερα, ο ρόλος του κράτους ως εγγυητή της εθνικής ασφάλειας παραμένει «στην κορυφή της πολιτικής ατζέντας» (Hague & Harrop, 2011: 139). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αντίδραση των ΗΠΑ (και όχι μόνο) στις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου του 2001. Οι ομοσπονδιακές υπηρεσίες απολαμβάνουν σημαντικές εξουσίες στη διεξαγωγή ερευνών για οποιονδήποτε πιστεύουν ότι εμπλέκεται ή συνδέεται με την τρομοκρατία, αλλά και οι υπηρεσίες ασφαλείας έχουν αποκτήσει σημαντικές δυνατότητες καταγραφής με κάμερες, υποκλοπής των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων και ανίχνευσης των χρηστών του Διαδικτύου. Η περιορισμένη λογοδοσία των υπηρεσιών ασφαλείας όχι μόνο διευκολύνει την ανάπτυξη μιας κοινωνίας παρακολούθησης, αλλά απειλεί και τις πολιτικές ελευθερίες των πολιτών, με αποτέλεσμα πολλοί αναλυτές να κάνουν λόγο για μια κατάσταση που έχει ονομαστεί «κράτος ασφάλειας» (O' Harrow, 2005).

Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η χρηματοδότηση του Υπουργείου Εσωτερικής Ασφάλειας των ΗΠΑ, που δημιουργήθηκε το 2002, ανέρχεται σήμερα στα 40 δισεκατομμύρια δολάρια περίπου (http://www.dhs.gov/publications/FY15 BIB. pdf). Επιπρόσθετα, από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, η δαπάνη των στρατιωτικών εξοπλισμών αυξήθηκε από 1,191 τρισεκατομμύρια δολάρια το 1992 σε 1,767 το 2014. Όπως δείχνουν τα στοιχεία Διεθνούς Ινστιτούτου Ερευνών της Σουηδίας το 2014, οι ΗΠΑ ξόδεψαν 610 δισεκατομμύρια δολάρια, η Κίνα 216, η Ρωσία 84,5 και η Σαουδική Αραβία 80 (Wezeman & Wezeman, 2015).

Τρίτον, ως αντίδραση στις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης, αρκετές κοινωνίες και χώρες παλεύουν να διατηρήσουν ή και να ενισχύσουν τις ιδιαιτερότητές τους. Όσο εξαπλώνεται η παγκοσμιοποίηση, τα ζητήματα ταυτότητας, πολιτισμού και θρησκείας αποκτούν όλο και μεγαλύτερη σημασία όχι μόνο στον αναπτυσσόμενο αλλά και στον ανεπτυγμένο κόσμο (Parekh, 2008). Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν:

- Το πολιτικό και ριζοσπαστικό Ισλάμ. Στον αναπτυσσόμενο κόσμο ενδεικτικά αναφέρεται το Ισλαμικό Κράτος (γνωστό και ως ISIS), που, σε αντίθεση με την πολεμική ρητορική της Αλ Κάιντα κατά της Δύσης, επιχειρεί με τη χρήση της βίας ένα νέο μοντέλο οικοδόμησης έθνους. Έχει αναλάβει την ευθύνη διατήρησης του νόμου και της τάξης, και την προστασία των περιοχών που βρίσκονται υπό την κυριαρχία του. Χρησιμοποιεί τα έσοδα από στρατηγικούς πόρους (πετρελαιοπηγές, υδροηλεκτρικά φράγματα), όχι μόνο για να χρηματοδοτεί έναν κατακτητικό πόλεμο, αλλά και για να χρηματοδοτήσει τη βασική κοινωνικοοικονομική υποδομή στο εσωτερικό του Χαλιφάτου που θέλει να δημιουργήσει (Napoleoni, 2011). Στον ανεπτυγμένο κόσμο,

παράδειγμα αποτελεί η νέα χριστιανική Δεξιά στις ΗΠΑ, που επιδιώκει τη σύζευξη της θρησκείας και της πολιτικής και την ανάδειξη πολιτιστικών και ηθικών ζητημάτων (π.χ., απαγόρευση της έκτρωσης, αντίθεση στον έλεγχο της οπλοκατοχής και στα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων) (Williams, 2010).

- Η εξάπλωση και διάχυση θέσεων όπως η μετααποικιοκρατία και ο αντιδυτικισμός (Sylvester, 2013˙ Buruma & Margalit, 2007), που στέκονται κριτικά απέναντι ή απορρίπτουν τη πολιτισμική και πολιτική κληρονομία της Δύσης. Σημαντικό παράδειγμα αποτελούν και οι λεγόμενες «ασιατικές αξίες», οι οποίες δεν απορρίπτουν τα οικουμενικά ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά υπογραμμίζουν τις διαφορές ανάμεσα στο δυτικό και ασιατικό σύστημα αξιών (κοινωνική αρμονία, σεβασμός στην εξουσία και πίστη στην οικογένεια) (Heywood, 2013: 342-345). Στη Δύση, και ειδικότερα μέσα από τον «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας», οι μουσουλμανικές χώρες πολλές φορές αντιμετωπίζονται ως αδύναμες να λειτουργήσουν «δημοκρατικά» και να αντιμετωπίσουν προβλήματα υπανάπτυξης και απολυταρχισμού (Lewis, 2004). Τέτοιες θέσεις ενισχύουν τα αισθήματα έχθρας, μνησικακίας και αντιπαλότητας, με αποτέλεσμα πολλοί αναλυτές να κάνουν λόγο για «σύγκρουση των πολιτισμών» (Huntington, 1996).
- Η ανθεκτικότητα του εθνικισμού. Όπως σωστά υπογραμμίζει ο Heywood (2013: 307-314), πέρα από την ενίσχυση του πολιτισμικού και εθνοτικού εθνικισμού που βασίζεται στην τοπικότητα, τη θρησκεία, την εθνότητα ή τη φυλή (π.χ., Κόσσοβο, Κεμπέκ, Σκωτία, Χώρα των Βάσκων κ.α.), στην «αποϊδεολογικοποιημένη» μεταψυχροπολεμική περίοδο ο εθνικισμός λειτουργεί ως εργαλείο «εθνικής αυτοπροβολής» και ως «μορφή αντίστασης» στην παγκοσμιοποίηση. Σε χώρες όπως η Ρωσία (Proedrou & Frangonikolopoulos, 2010) και η Κίνα (Πετρόπουλος & Χουλιάρας, 2013), ο εθνικισμός «ενδύει την επιδίωξη της οικονομικής και πολιτικής ανάπτυξης με μια ιδεολογική ορμή που συνίσταται στο όραμα για ισχύ, ενότητα και υπερηφάνεια». Έτσι, στην Κίνα, η οικονομική ανάπτυξη της χώρας όχι μόνο έχει συνοδευτεί από βίαιη αντίδραση σε αποσχιστικά κινήματα και περιοχές (βλ. Θιβέτ), αλλά και από μια σειρά από επιτεύγματα με στόχο να προβληθεί η εικόνα μιας ανεπτυγμένης και επιτυχημένης χώρας (βλ. Ολυμπιακούς Αγώνες το 2008). Στην περίπτωση της Ρωσίας, ο εθνικισμός εκφράζεται με μια αποφασιστική και μαχητική πολιτική έναντι της Δύσης (βλ. Ουκρανία), αλλά και μέσα από την αυξομείωση των τιμών και την επιβολή περιορισμών στη ροή του φυσικού αερίου και του πετρελαίου. Ο εθνικισμός, όμως, όπως αποδεικνύει και η άνοδος

των ακροδεξιών κομμάτων στην Ευρώπη (Mudde, 2011), αποτελεί και το μέσο για την αμφισβήτηση και την εναντίωση στις αλλαγές που επιφέρει η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Το Κόμμα Ανεξαρτησίας της Βρετανίας, για παράδειγμα, υπερασπίζεται την εθνική κυριαρχία και αγωνίστηκε κατά της ΕΕ (Brexit) καθώς, όπως υποστηρίζει, προσφέρει ελάχιστο χώρο σε εθνικές και εκλεγμένες κυβερνήσεις να χαράσσουν πολιτική. Η έμφαση αυτή στην εθνική δημοκρατία, όπως σημειώνει ο Glencross (2015: 462), «ως τον κύριο τόπο για τη λήψη αποφάσεων, είναι επίσης συνδεδεμένη με την υπεράσπιση των εθνικών συνόρων και της ταυτότητας. Από την άποψη αυτή, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, με την προσήλωσή της στα ανοικτά σύνορα και τη διεύρυνσή της σε νέες χώρες, θεωρείται απειλή για την ακεραιότητα του εθνικού πολιτισμού και της δημοκρατίας» (π.χ., γαλλικό Εθνικό Μέτωπο, Χρυσή Αυγή κ.ά.). Παρόλο που η παγκοσμιοποίηση έχει δημιουργήσει την αίσθηση ότι απαιτείται συλλογική δράση για την αντιμετώπιση/διαχείριση των παγκόσμιων προκλήσεων, εξέθεσε, επίσης και τη δυσκολία της ΕΕ να τα αντιμετωπίσει. Σημάδια αυτής της πραγματικότητας εντοπίζονται παντού στην Ευρωπαϊκή Ένωση: η επίδραση της χρηματοοικονομικής φούσκας των ΗΠΑ στην ευρωπαϊκή οικονομική ανάπτυξη και η συσσώρευση χρέους (Ελλάδα), οι γεωπολιτικές αλλαγές (Ρωσία), οι ανησυχητικές επιπτώσεις του εμφυλίου πολέμου στη Συρία (πρόσφυγες) και η τρομοκρατία, έχουν δημιουργήσει, μεταξύ άλλων πολύπλοκων προκλήσεων (γήρανση του πληθυσμού, αυξανόμενες κοινωνικές και τεχνολογικές ανισότητες, χαμηλά ποσοστά οικονομικής ανάπτυξης), μια κρίση εμπιστοσύνης στα πλεονεκτήματα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Κύριο επακόλουθο αυτής της εξέλιξης είναι ότι πολλοί πολίτες των κρατών μελών της ΕΕ δεν πιστεύουν στην πρόοδο. Κοιτάζουν προς τα πίσω επειδή φοβούνται να κοιτάξουν μπροστά. Δεν δίνουν ιδιαίτερη αξία στις γνώμες εμπειρογνωμόνων, πολιτικών και δημοσιογράφων καθώς απέτυχαν, όχι μόνο να τους προειδοποιήσουν για τον κίνδυνο της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008, αλλά και επειδή αγνοούν ή υποβαθμίζουν τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης, τις χαμηλές οικονομικές επιδόσεις και την ανισοκατανομή των τεχνολογικών οφελών. Οι αυξανόμενες ανισότητες υπονομεύουν τα κοινωνικά συμβόλαια και καλλιεργούν την αίσθηση ότι τα οφέλη της ολοκλήρωσης ωφελούν λίγους, όταν τους κίνδυνους μιας πιο ολοκληρωμένης Ευρώπης τους μοιράζονται όλοι. Παράλληλα, αυτό συμβάλλει στον «αποκλεισμό του νου» ο οποίος γίνεται ολοένα και πιο εσωστρεφής, εθνικιστικός, ξενοφοβικός και δυσανεκτικός – συνεπώς πε-

ρισσότερο πρόθυμος να αντιταχθεί στην ολοκλήρωση, το εμπόριο και τις ανταλλαγές, τη μετανάστευση, την ετερογένεια, την πολιτισμική πολυμορφία, την αυτοδιάθεση και τις αρχές μιας ανοιχτής κοινωνίας.

Έννοια: Brexit

Μετά το δημοψήφισμα της 23ης Ιουνίου 2016 στο Ηνωμένο Βασίλειο, το Brexit ορίζεται ως «η (προτεινόμενη) αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση και η πολιτική διαδικασία που συνδέεται με αυτήν». Η ετυμολογία της λέξης αναφέρεται στον συνδυασμό των λέξεων «British» και «Exit» και ακολουθεί χρονικά την εμφάνιση του νεολογισμού «Grexit», που εισήχθη τον Φεβρουάριο 2012 από δύο οικονομολόγους της Citigroup, για να περιγράψει τον κίνδυνο αποκλεισμού από τη ζώνη του ευρώ μιας Ελλάδας συντετριμμένης από το δημόσιο χρέος της. Η λέξη «Brexit» εμφανίζεται μερικούς μήνες αργότερα σε άρθρο που δημοσιεύεται από τον Peter Wilding, σημερινό πρόεδρο του British Influence, ενός φιλοευρωπαϊκού βρετανικού think tank.

Με βάση τα παραπάνω, όμως, θα ήταν λάθος να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι είμαστε μάρτυρες μιας ολοκληρωτικής «επιστροφής» και «κυριαρχίας» των κρατών. Προς αυτή την κατεύθυνση ο Linklater (2013: 741-742) έχει προτείνει την έννοια του «νεομεσαιωνισμού» (new medievalism), σύμφωνα με την οποία η πολιτική ισχύς διασπείρεται μεταξύ τοπικών, εθνικών και υπερεθνικών θεσμών, χωρίς κανένας από αυτούς να συγκεντρώνει υπέρτατη πίστη. Για άλλους αναλυτές η εξέλιξη αυτή αντανακλάται στο φαινόμενο της «πολυεπίπεδης διακυβέρνησης» (Bale, 2011), όπου η αρμοδιότητα παραγωγής πολιτικής μεταφέρεται παράλληλα σε ανώτερα και κατώτερα του κράτους επίπεδα, όπως για παράδειγμα στην περιφερειακή ολοκλήρωση (βλ. Κεφάλαιο 4) και την παγκόσμια διακυβέρνηση (βλ. Κεφάλαιο 5). Άλλοι αναλυτές κάνουν λόγο για το φαινόμενο μιας «πολυεδρικής αντίληψης περί διακυβέρνησης: τη μετάβαση από ένα καθεστώς αποκλειστικής αυτοδιάθεσης σε νέες μορφές κυριαρχικής συνδιάθεσης ή οργανωμένης συναρχίας», όπου η «συναρχία» γίνεται αντιληπτή ως η «συνάσκηση» μιας κοινής κυριαρχίας βάσει αμοιβαίων εγγυήσεων και συλλογικής συμβίωσης, «αποτυπώνοντας τη μετάβαση από το κλασικό παράδειγμα των διακρατικών σχέσεων σε ένα σύστημα συνδιακυβέρνησης εντός πολλαπλών εδαφικών και λειτουργικών επικρατειών» (Τσινισιζέλης & Χρυσοχόου, 2010: 40,51), με χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτό της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Χρυσοχόου, Τσινισιζέλης, Υφαντής, Σταυρίδης και Ξενάκης, 2009).

Σύμφωνα με τον Clark (2013), πιο συνετό θα ήταν να αναλύσουμε και να κατανοήσουμε το ρόλο και τη σημασία τους ως «παγκοσμιοποιημένα κράτη»,

όπου τα κράτη δεν υποχωρούν αλλά φέρονται διαφορετικά ανταποκρινόμενα στις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης. Συγκεκριμένα (Clark, 2013: 762):

> Αν μπορεί να υποστηριχθεί με πειστικό τρόπο ότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι απλώς μια διαδικασία καθ' υπέρβαση των δραστηριοτήτων των κρατών, αλλά αποτελεί αντίθετα ένα στοιχείο της μεταμόρφωσης του κράτους, δεν θα ήταν παράλογο να αναπτυχθεί σε αυτή τη βάση μια έννοια του «παγκοσμιοποιημένου κράτους». Η παγκοσμιοποίηση δεν προκαλεί την εξαφάνιση του κράτους, αλλά αποτελεί έναν τρόπο με τον οποίο μπορούμε να σκεφτούμε για την τωρινή του μορφή. Ακολουθώντας την ίδια λογική, η παγκοσμιοποίηση δεν καθιστά περιττή οποιαδήποτε έννοια διεθνούς τάξης, αλλά αντίθετα απαιτεί να σκεφτούμε μια παγκοσμιοποιημένη διεθνή τάξη. Με δύο λόγια, αυτό που απαιτείται είναι μια έννοια της διεθνούς τάξης την οποία συνθέτουν παγκοσμιοποιημένα κράτη.

Όπως επισημαίνει ο Heywood (2011: 506):

> Η πολιτική είχε πάντα μια χωρική, ή εδαφική διάσταση, όμως αυτό επισημοποιήθηκε και έγινε σαφέστερο με την εμφάνιση της ιδέας της εδαφικής κυριαρχίας. Ωστόσο, η εδαφική πολιτική έχει αναδιαμορφωθεί από μια μετατόπιση της λήψης πολιτικών αποφάσεων σε φορείς που βρίσκονται «εντός» και «εκτός» της εθνικής κυβέρνησης.

Η εξέλιξη αυτή οδηγεί στο λεγόμενο «παγκοσμιοποιημένο κράτος», το οποίο όχι μόνο συμβάλλει στη διατήρηση της παγκοσμιοποίησης, αλλά ανταποκρίνεται και στις πιέσεις της. Όπως υπογραμμίζει ο Clark (2013), η παγκοσμιοποίηση δεν αποτελεί μόνο μια «εξωτερική διαδικασία», μια δύναμη «εξωτερική» για τα κράτη, που αμφισβητεί τη σημασία των συνόρων και της εθνικής κυριαρχίας. Το ζητούμενο δεν είναι να κοιτάμε μόνο «από έξω προς τα μέσα», αλλά και «από μέσα προς τα έξω». Η παγκοσμιοποίηση, δηλαδή, αναφέρεται επίσης και σε μια «εσωτερική» διαδικασία αλλαγής στα κράτη. Από «αυτήν την εναλλακτική σκοπιά, η παγκοσμιοποίηση μπορεί να γίνει αντιληπτή ως έκφραση των έντονων αλλαγών στη φύση του κράτους και στις σχέσεις κράτους-κοινωνίας, που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών... Αυτό μας οδηγεί να σκεφτούμε όχι τη διάλυση ή την οπισθοχώρηση του κράτους αλλά τη μεταβαλλόμενη λειτουργικότητά του: τα κράτη εξακολουθούν να υπάρχουν, αλλά κάνουν διαφορετικά πράγματα, κάνουν ορισμένα πράγματα λιγότερο καλά από ό,τι στο παρελθόν, όμως έχουν αναλάβει επίσης νέες ευθύνες σε αντιστάθμισμα» (Clark, 2013: 763).

Η ανάλυση αυτή επιβεβαιώνεται από δύο παραδείγματα. Πρώτον, από την πρόσφατη χρηματοπιστωτική κρίση, η οποία ξεκίνησε από την κατάρρευση των ομολόγων υψηλού κινδύνου των ΗΠΑ και εξαπλώθηκε στην πα-

γκόσμια οικονομία, παραγωγή και το εμπόριο, και ειδικά σε χώρες που είχαν προχωρήσει σε μεγάλη απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού τους συστήματος και διατηρούσαν υψηλά δημόσια και ιδιωτικά χρέη (Cox, 2013˙ Gamble, 2009). Στο πλαίσιο αυτό, της αμοιβαίας ευαισθησίας και αλληλεξάρτησης, τα κράτη αντιμετώπισαν τις συνέπειες της κρίσης όχι μόνο σε παγκόσμιο επίπεδο (ΕΕ, G-20, βλ. Κεφάλαιο 7), αλλά και σε κρατικό επίπεδο με τα κράτη να υιοθετούν μέτρα τόνωσης των οικονομιών τους, να χρηματοδοτούν πακέτα διάσωσης των τραπεζών τους και ευάλωτων χωρών μέσω δανείων, καθώς και μέσω παρεμβάσεων στην οικονομία, όπως για παράδειγμα στην αυτοκινητοβιομηχανία των ΗΠΑ. Με λίγα λόγια, όπως επισημαίνει ο Clark (2013: 766):

> Αν η συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση μέχρι στιγμής είχε την τάση να βασίζεται σε μια ψευδή αντίθεση μεταξύ παγκοσμιοποίησης και κρατικής ισχύος –θεωρώντας ότι πρόκειται για μια σχέση μηδενικού αθροίσματος όπου περισσότερη παγκοσμιοποίηση σημαίνει αποδυνάμωση του ρόλου των κρατών– τότε η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 αποκάλυψε ξεκάθαρα τον βαθμό στον οποίο η παγκόσμια οικονομία και το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα παραμένουν επικίνδυνα εξαρτημένα από τη δομική στήριξη που προσφέρουν κρατικές πηγές.

Δεύτερον, στην επινόηση και επένδυση της Ρωσίας στην Ευρασιατική Ένωση. Η ένωση αυτή συνασπίζει χώρες (Ρωσία, Λευκορωσία, Καζακστάν, Αρμενία, Κιργισία) με συνολικό αριθμό 171 εκατομμυρίων ανθρώπων, που συγκεντρώνουν το 20% των παγκόσμιων κοιτασμάτων αερίου και το 15% των παγκόσμιων κοιτασμάτων πετρελαίου. Ο όγκος των μεταξύ τους εμπορικών συναλλαγών φθάνει τα 66 δις δολάρια –έχοντας αυξηθεί κατά 50% την προηγούμενη τριετία, οπότε λειτούργησε το πρόδρομο σχήμα της Τελωνειακής Ένωσης– ενώ το ΑΕΠ τους υπολογίζεται ότι θα φθάσει αθροιστικά το 2015 τα 3 τρις δολάρια. Προς το παρόν, η Ευρασιατική Ένωση καλύπτει τη μετακίνηση εργαζομένων και τους τομείς του τουρισμού, των κατασκευών και της λιανικής – με στόχο την απελευθέρωση άλλων 40 τομέων, την εναρμόνιση των νομοθεσιών και τη δημιουργία Ευρασιατικής «Κομισιόν», Συμβουλίου, Δικαστηρίου και Ενιαίας Χρηματοπιστωτικής Εποπτικής Αρχής μέχρι το 2020. Με βάση τα παραπάνω, είναι ξεκάθαρο ότι αυτός ο περιφερειακός οργανισμός προσφέρει στη Ρωσία τη δυνατότητα συγκέντρωσης και σώρευσης των υπαρχουσών δομών της ευρασιατικής συνεργασίας, όπως η Ευρασιατική Οικονομική Κοινότητα και η Ευρασιατική Οικονομική Ένωση, ώστε να καταστεί μελλοντικά ένας νέος πόλος με δυνατότητες ευρύτερες αυτών της σημερινής Ρωσίας. Έχοντας, σχεδόν είκοσι πέντε χρόνια μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, αφομοιώσει τη λειτουργία και τις δομές του σημερινού διεθνούς συστή-

ματος, η Ρωσία επιδιώκει όχι μόνο να ανταγωνιστεί την ΕΕ, αλλά και να ανακόψει τη διάχυση της ευρωπαϊκής και αμερικανικής επιρροής στην ευρύτερη περιοχή (Μαργαρίτου, 2015). Η παγκοσμιοποίηση και η αλληλεξάρτηση δεν οδηγεί απαραίτητα σε απώλεια κυριαρχίας, αλλά δημιουργεί μεγαλύτερες και περισσότερες ευκαιρίες στα κράτη με στόχο να αυξήσουν την ισχύ και την επιρροή τους.

Περίληψη

⇒ Το κράτος θεωρείται παραδοσιακά η κεντρική αρχή και ο κεντρικός δρων στις διεθνείς σχέσεις. Η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, και ειδικότερα της οικονομικής, ωστόσο, έχει επιφέρει σημαντικές μεταλλάξεις στο κράτος και το διακρατικό σύστημα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δυσκολία να διατηρηθεί ο παραδοσιακός διαχωρισμός «εσωτερικού-εξωτερικού» (ανάπτυξη τεχνολογίας και επικοινωνίας, χρηματοπιστωτικές αγορές), η ανάδυση και ενίσχυση της πολιτικής και οικονομικής σημασίας που διαθέτουν άλλοι δρώντες (οι διεθνείς οργανισμοί, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις, πολυεθνικές επιχειρήσεις), καθώς και η εμφάνιση και διάχυση παγκόσμιων προβλημάτων και διλημμάτων (κλιματική αλλαγή, τρομοκρατία, μετανάστευση).

⇒ Όμως, από την άλλη μεριά, υπάρχουν και στοιχεία που καταδεικνύουν ότι ο ρόλος, η σημασία και η ισχύς του κράτους διατηρούνται. Τα κράτη παραμένουν οι πιο σημαντικοί δρώντες, με τον εθνικισμό να διατηρεί όχι μόνο τη γοητεία του, αλλά να λειτουργεί και ως πολιτικό ή ιδεολογικό εργαλείο που διασφαλίζει την επιβίωσή τους. Στο εσωτερικό τους παίζουν σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της ασφάλειας (και ειδικότερα στο σημερινό πλαίσιο απειλών με τη μορφή της παγκόσμιας τρομοκρατίας), όπως και σε ζητήματα εκσυγχρονισμού και οικονομικής αποδοτικότητας. Επίσης, τα κράτη επιλέγουν όχι μόνο να συνδεθούν στην παγκόσμια οικονομία, αλλά να διαδραματίσουν μέσω των διεθνών οργανισμών και περιφερειακών συνεργασιών πιο ενεργό και αποτελεσματικό ρόλο στη διαχείριση και επίλυση παγκόσμιων πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων. Μάλιστα, σε αρκετές περιπτώσεις, οι διεθνείς οργανισμοί δημιουργούνται από τα κράτη και χρησιμοποιούνται από αυτά για την εξυπηρέτηση των γεωπολιτικών τους στόχων.

⇒ Μια τέτοια διαπίστωση, όμως, δεν σημαίνει ολοκληρωτική κυριαρχία του κράτους. Όπως υπογραμμίζει ο Heywood (2013: 36) «είναι παράλογο να παραβλέπει κάποιος ότι τα κράτη και οι εθνικές κυβερνήσεις παίζουν σημαντικό ρόλο στις παγκόσμιες υποθέσεις, το ίδιο όπως είναι παράλογο να αρνείται κάποιος ότι τα κράτη λειτουργούν, όσον αφορά έναν σημαντικό αριθμό ζητημάτων, σε ένα πλαίσιο παγκόσμιας διακυβέρνησης». Όπως θα διαπιστώσουμε στα επόμενα κεφάλαια, ο βαθμός διασύνδεσης και αλληλεξάρτησης όχι μόνο έχει αυξηθεί, αλλά και το διακρατικό σύστημα έχει τροποποιηθεί από την εμφάνιση νέων δρώντων και τη δημιουργία ενός πλαισίου περιφερειακής και παγκόσμιας διακυβέρνησης.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Acharya, A. (2013). «Ανθρώπινη Ασφάλεια». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.). *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Albritton, R., Jessop, B. & Westra, R. (eds.) (2007). *Political Economy and Global Capitalism: The 21st Century, Present and Future*. London: Anthem.

Aquirre, M. (2002). "Constructing Complex Knowledge of Modern Conflict." Στο M. Aquirre & F. Francisco (eds.). *The Emotion and the Truth: Studies in Mass Communication and Conflict*. Bilbao: University of Deusto.

Bale, T. (2011). *Πολιτική στις χώρες της Ευρώπης: Πολυεπίπεδη Διακυβέρνηση και Αλληλεπιδράσεις*. Αθήνα: Κριτική.

Barber, B. (2003). *Jihad vs. McWorld*. London: Corgi Books.

Barnett, M. & Finnemore, M. (2008). *Κανόνες για τον Κόσμο: Οι διεθνείς οργανισμοί στην παγκόσμια πολιτική*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Baylis, J. (2013). «Διεθνής και Παγκόσμια Ασφάλεια». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.). *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Beck, U. (1998). *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.

Beck, U. (2005). *Power in the Global Age*. Cambridge: Polity Press.

Beck, Ulrich & Ciaran Cronin (2014). *Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity Press.

Beck, Ulrich (2009). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.

Beebe, D. S. & Kaldor, M. (2010). *The ultimate weapon is no weapon: Human Security and the New Rules of War and Peace*. New York: Public Affairs.

Bellamy, A.J. (2009). *Responsibility to Protect: The Global Effort to End Mass Atrocities*. Cambridge: Polity.

Bobbitt, P. (2002). *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*. New York: Alfred Knopf.

Burton, J. (1972). *World Society*. Cambridge: Cambridge University Press.

Buruma, I. & Margalit, A. (2007). *Δυτικισμός: Η Δύση στα μάτια των άλλων*. Αθήνα: Κριτική.

Cerny, F.G. (2010). "Globalization and Statehood." Στο M. Beeson & N. Bisley (eds.). *Issues in 21st Century World Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Clark, I. (2013). «Η παγκοσμιοποίηση και η μεταψυχροπολεμική τάξη». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.). *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Cooper, R. (2004). *The Breaking of Nations: Order and Chaos in the 21st Century*. London: Atlantic Books.

Cox, M. (2013). «Από τον Ψυχρό Πόλεμο στην Παγκόσμια Οικονομική Κρίση». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.). *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Crawford, J. (1979). *The Creation of States in International Law*. Oxford: Clarendon Press.

Dörrenbächer, C. (2011). *Politics and Power in the multinational corporation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Duffield, M. (2001). *Global Governance and the New Wars*. London: Zed Press.

Dyson, K. (1980). *The State Tradition in Western: A study of an idea and an institution*. Oxford: Martin Robertson.

Frangonikolopoulos, C. & Proedrou, F. (2014) "Reinforcing global legitimacy and efficiency: the case for strategic discursive public diplomacy." *Global Discourse*, 4(1): 49-67.

Gamble, A. (2009). *The Spectre at the Feast: Capitalist Crisis and the Politics of Recession*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge Press: Polity Press.

Glencross, A. (2015). *Η πολιτική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Glenn, C.J., Gordon, J.T. & Florescu, E. (2014). *State of the future*. New York: Millennium Project.

Hague, R. & Harrop, M. (2011). *Συγκριτική Πολιτική και Διακυβέρνηση*. Αθήνα: Κριτική.

Haley, U. (2001). *Multinational Corporations in Political Environments*. Harvard: Harvard University Press.

Hay, C., Lister, M. & Marsh, D. (2005). *The State: Theories and Issues*. New York: Palgrave Macmillan.

Hehir, A. (2009). *Humanitarian Intervention: An introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Held, D. & McGrew, A. (2002). *Παγκοσμιοποίηση/Αντι-Παγκοσμιοποίηση*. Αθήνα: Πολύτροπον.

Held, D. (1995). *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Cambridge: Polity.

Heywood, A. (2011). *Βασικές Έννοιες της Πολιτικής Επιστήμης*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Heywood, A. (2013). *Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική στην Παγκόσμια Εποχή*. Αθήνα: Κριτική.

Heywood, A. (2014). *Εισαγωγή στην Πολιτική*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Holzgrefe, J.F. & Keohane, R. (eds.). (2002). *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hughes, M. & Kroehler C. (2014). *Κοινωνιολογία: Οι βασικές έννοιες*. Αθήνα: Κριτική.

Huntington, S. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.

Jackson, R. & Sørensen, G. (2006). *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων: Η Σύγχρονη Συζήτηση*. Αθήνα: Gutenberg.

Jessop, B. (2002). *The Future of the Capitalist State*. Cambridge: Polity Press.

Kaldor, M. & Luckham, R. (2001). "Global transformations and the new conflicts." Στο *Structural Conflict in the new global disorder: Insecurity and development*, IDIS Bulletin, 32:60-61.

Kaldor, M. (2006). *New Wars and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Cambridge: Polity Press.

Kennedy, P., Messner, D. & Nuscheler, F. (eds.) (2002). *Global Trends and Global Governance*. London: Pluto Press.

Keohane, R. & Nye. J. (1977). *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston: Little Brown.

Kuperman, J.A. (2015). "Obama's Libya Debacle: How a well-meaning intervention ended in failure." *Foreign Affairs*, 94(2): 66-78.

Lewis, B. (2004). *The Crisis of Islam*. New York: Random House.

Linklater, A. (2013). «Η παγκοσμιοποίηση και η μεταμόρφωση της πολιτικής κοινότητας». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.). *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Mazower, M. (2012). *Κυβερνώντας τον Κόσμο: Η ιστορία μιας ιδέας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

McGrew, A. (2013). «Παγκοσμιοποίηση και Παγκόσμια Πολιτική». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.). *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Mudde, C. (2011). *Λαϊκιστικά Ριζοσπαστικά Δεξιά Κόμματα στην Ευρώπη*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Napoleoni, L. (2014). *Ο Ισλαμιστικός Φοίνικας*. Αθήνα: Πατάκης.

Nye, J. (2005). *Soft Power*. New York: Public Affairs.

O'Harrow, R. (2005). *No Place to Hide*. New York: Free Press.

Ohmae, K. (1990). *The Borderless World: Power and Strategy in the International Economy*. London: Fontana.

Opello, W & Rosow, S. (2004). *The Nation State and Global Order: A Historical Introduction to Contemporary Politics*. Boulder: Lynne Reiner.

Osiander, A. (2001). "Sovereignty, International Relations and the Westphalian Myth." *International Organization*, 55(2): 251-289.

Parekh, B. (2008). *A new politics of identity: Political Principles for a Interdependent World*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Patomäki, H. (2013). *Η αποτυχία της ευρωζώνης: Από την κρίση σε ένα παγκόσμιο Νιου Ντιλ*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Proedrou, F. & Frangonikolopoulos, C. (2010). "Russia's re-emergence in the global capitalist system: Globalising or anti-globalizing force?". *Journal of Contemporary European Studies*, 18(1): 79-90.

Robinson, A. (2004). *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Rodrik, R. (2012). *Το παράδοξο της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Κριτική.

Roskin, G.M., Cord, L.C., Medeiros, A. J. & Jones, S. W. (2008). *Εισαγωγή στην Πολιτική Επιστήμη*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Rotberg, R. (ed.) (2004). *When States Fail: Causes and Consequences*. Princeton: Princeton University Press.

Scholte, J.A. (2005). *Globalization: A Critical Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Smith, M.E. (2010). *International Security: Politics, Policy and Prospects*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Strange, S. (1988). *States and Markets*. London: Pinter.

Strange, S. (1996). *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Strange, S. (1998). *Mad money: when markets outgrow governments*. Manchester: Manchester University Press.

Sylvester, C. (2013). «Μετααποικιοκρατία». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.). *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Tajbakhsh, S. & Chenoy, A.M. (2006). *Human Security: Concepts and Implications*. London: Routledge.

Tilly, C. (ed.) (1975). *The formation of national states in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press.

Watson, A. (1982). *The Evolution of International Society*. London: Routledge.

Wezeman, P. & Wezeman, S. (2015). "Trends in military transfers 2014." SIPRI Fact Sheet, March 2015 (http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1503.pdf).

Williams, D. K. (2010). *God's Own Party: The Making of the Christian Right*. New York: Oxford University Press.

Williamson, J. (1993). "Democracy and the Washington Consensus." *World Development*, 21(8): 1329-1336.

Zartman, W. (ed.) (1995). *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*. London: Lynne Rienner.

Ηρακλείδης, Α. (2000). *Η Διεθνής Κοινωνία και οι Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων: Μια κριτική περιδιάβαση*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Ηρακλείδης, Α. (2014). *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας: Μια εισαγωγή*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Καλύβας, Σ. (2008). «Το μέλλον των πολέμων». Στο Δ. Τριανταφύλλου, Κ. Υφαντής & Ε. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία και Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Κόντης, Α. & Τσαρδανίδης, Χ. (επιμ.) (2012). *Διεθνής Πολιτική Οικονομία: Θεωρία, δομή και προκλήσεις της παγκόσμιας οικονομίας*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Μανιτάκης, Α. (2007). *Τι είναι κράτος*. Αθήνα: Σαββάλας.

Μαργαρίτου, Κ. (2015). *Η Ευρασιατική Ένωση και η Υψηλή Στρατηγική της Ρωσικής Ομοσπονδίας*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Μεταξάς, Α. (2015). «Ευρώπη, Κρίση, 'Εκτακτη Ανάγκη': Η ερμηνευτική ευθύνη και οι προκλήσεις για το ευρωπαϊκό δίκαιο». Στο Α. Μεταξάς & I. Pernice (επιμ.), *Η Ευρώπη σε Κρίση: Ανάμεσα σε Δίκαιο και Πολιτική*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Ντόκος, Θ. (2008). «Ασύμμετρες απειλές και διεθνής ασφάλεια». Στο Δ. Τριανταφύλλου, Κ. Υφαντής & Ε. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία και Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Πετρόπουλος, Σ. & Χουλιάρας, Α. (επιμ.) (2013). *Η Κίνα και οι Άλλοι*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Ροζάκης, Χ. (2008). «Συγγένειες αλλά και ιδιαιτερότητες του διεθνούς ποινικού δικαστηρίου με άλλα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα». Στο Δ. Τριανταφύλλου, Κ. Υφαντής & Ε. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία και Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Στυλιανού, Α. (2010). «Νέα διεθνής πολιτική οικονομία: προς ένα παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο ανάλυσης». Στο Κ. Λάβδας, Δ. Ξενάκης & Δ. Χρυσοχόου (επιμ.), *Κατευθύνσεις στη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Τριανταφύλλου, Δ. & Τσαντούλης, Γ. (2008). «Η διεθνής ασφάλεια στη μεταψυχροπολεμική εποχή: Περιφερισμός, παγκοσμιοποίηση και η αμφισβητούμενη κυριαρχία του μετα-νεωτεριστικού κόσμου». Στο Δ. Τριανταφύλλου, Κ. Υφαντής & Ε.

Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία και Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Τσαρδανίδης, Χ. (2006). *Ανάλυση Εξωτερικής Πολιτικής*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Τσαρδανίδης, Χ. (2010). «Ανάλυση Εξωτερικής Πολιτικής και Διαδικασία Λήψης Αποφάσεων». Στο Κ. Λάβδας, Δ. Ξενάκης & Δ. Χρυσοχόου (επιμ.), *Κατευθύνσεις στη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Τσινισιζέλης, Ι.Μ. & Χρυσοχόου, Δ. (2010). «Κυριαρχία και μετακυριαρχία: διακρίσεις και διατομές». Στο Κ. Λάβδας, Δ. Ξενάκης & Δ. Χρυσοχόου (επιμ.), *Κατευθύνσεις στη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Υφαντής, Κ. (2008). «Κρατική κυριαρχία και συστημική αλλαγή». Στο Δ. Τριανταφύλλου, Κ. Υφαντής & Ε. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία και Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Φραγκονικολόπουλος, Χ. & Παναγιώτου, Ν. (2008). «Η επίδραση των παγκοσμίων δικτύων ενημέρωσης στην εξωτερική πολιτική και τις διεθνείς σχέσεις». *Ζητήματα Επικοινωνίας*, τχ. 7: 39-55.

Φραγκονικολόπουλος, Χ. & Προέδρου, Φ. (2010). *Ο εκδημοκρατισμός της παγκόσμιας διακυβέρνησης: Μια εισαγωγή στην Κοσμοπολιτική Δημοκρατία*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Φραγκονικολόπουλος, Χ. (2012). «Εξωτερικές και Διεθνείς Ειδήσεις στον μετα-εθνικό κόσμο: Η πρόκληση της 'παγκόσμιας οπτικής'». *Ζητήματα Επικοινωνίας*, τχ. 14-15: 47-59.

Χατζηκωνσταντίνου, Κ. (2008). «Ανθρωπιστική επέμβαση και ευθύνη για προστασία». Στο Δ. Τριανταφύλλου, Κ. Υφαντής & Ε. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία και Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Χρυσοχόου, Δ., Τσινισιζέλης, Ι.Μ., Υφαντής, Κ., Σταυρίδης, Σ. & Ξενάκης, Δ. (2009). *Ευρωπαϊκή Πολιτεία: Η Τέχνη της Συνδιάθεσης*. Αθήνα: Σαββάλας.

Κεφάλαιο 4

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ

Σύνοψη

⇒ Το παρόν κεφάλαιο θα εξετάσει πώς η περιφερειακή ολοκλήρωση διευκολύνει τη δημιουργία δομών της ομαδοποιημένης ή συλλογικής ασφάλειας εντός των οποίων το κράτος μεταφέρει μέρος των αρμοδιοτήτων του σε υπερεθνικά όργανα.

⇒ Παράλληλα, θα αναλύσει πώς η μεταφορά αυτή σηματοδοτεί την ενδυνάμωση του ρόλου του κράτους στα συγκεκριμένα πεδία πολιτικής και πώς αυτές οι περιφερειακές δομές τροφοδοτούν εκ νέου τη συζήτηση και ανανοηματοδότηση του εθνικού συμφέροντος, παράγοντας διαφορές στην πρόσληψη και χάραξη πολιτικής σε κρατικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο.

⇒ Επιπλέον, το παρόν κεφάλαιο θα εξετάσει πώς η περιφερειακή ολοκλήρωση δημιουργεί νέους ισχυρούς πόλους στο παγκόσμιο σύστημα. Η ανάλυση αντλεί κυρίως, αλλά όχι αποκλειστικά, από το παράδειγμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς εξετάζει ευσύνοπτα και άλλα εγχειρήματα περιφερειακής ολοκλήρωσης.

Ορίζοντας την περιφερειακή ολοκλήρωση

Ως περιφερειακή ολοκλήρωση νοείται η διαδικασία θέσπισης δομών και κανόνων συνεργασίας ανάμεσα στα έθνη-κράτη μιας συγκεκριμένης γεωγραφικής περιφέρειας που συνεπάγεται τη μετατόπιση του κέντρου εξουσίας από τις εθνικές κυβερνήσεις προς νέους θεσμούς ομαδοποιημένης ή συλλογικής κυριαρχίας (pooled sovereignty), σύμφωνα με την οποία τα κράτη-μέλη εκχωρούν μέρος της κυριαρχίας τους σε νέους θεσμούς. Ο μετριασμός της εθνικής κυριαρχίας αντισταθμίζεται με το δικαίωμα ψήφου και λόγου στους νέους θεσμούς που έχουν δημιουργηθεί και είναι επιφορτισμένοι με τη λήψη αποφάσεων και την εκτέλεση συγκεκριμένων πολιτικών στα πεδία εκείνα που έχει θεσμοθετηθεί η περιφερειακή συνεργασία (Hurrell, 2005˙ Farrell, 2005).

Η κεντρική διάκριση μεταξύ της κλασικής, διακυβερνητικής (intergovernmental) συνεργασίας που συναντούμε εδώ και αιώνες στην παγκόσμια πολιτική, και στην περιφερειακή ολοκλήρωση που δημιουργεί θεσμούς υπερεθνικής (supranational) συνεργασίας έγκειται στον τρόπο λήψης αποφάσεων. Πιο συγκεκριμένα, στις διακυβερνητικές μορφές συνεργασίας τα κράτη είναι οι μόνοι συμμετέχοντες και είτε μέσα από το δικαίωμα του βέτο, είτε μέσω των συμμαχιών που συνάπτουν με άλλα μέλη, ώστε να μην παραγκωνίζονται στις ψηφοφορίες, προασπίζουν και διαφυλάττουν το εθνικό τους συμφέρον. Στις υπερεθνικές μορφές συνεργασίας, τα μέλη των υπερεθνικών θεσμών προέρχονται βέβαια από τα κράτη-μέλη του εκάστοτε οργανισμού, ωστόσο, δεν είναι εκπρόσωποι του κράτους αλλά ανεξάρτητοι από αυτό, εκπροσωπούν το θεσμό στον οποίο συμμετέχουν, και λειτουργούν στο όνομά του. Με λίγες εξαιρέσεις (όπως ο μηχανισμός διευθέτησης των διενέξεων στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου και το Παγκόσμιο Δικαστήριο υπό την αιγίδα του ΟΗΕ με την περιορισμένη δικαιοδοσία του), οι διεθνείς οργανισμοί λαμβάνουν αποφάσεις στη βάση της διακυβερνητικής συνεργασίας. Αντίθετα, οι περιφερειακές ενώσεις έχουν οικοδομήσει ένα μείγμα διακυβερνητικών και υπερεθνικών οργάνων (McCormick, 2011: 23-24). Η ΕΕ, για παράδειγμα, έχει έξι βασικά όργανα, μόνο δύο από τα οποία είναι διακυβερνητικά (το Συμβούλιο των Υπουργών και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο).

Δεδομένου ότι τα έθνη-κράτη και οι κυβερνήσεις είναι λογικό να μην επιθυμούν να απολέσουν μέρος της κυριαρχίας τους, προκύπτει το εύλογο ερώτημα γιατί προχωρούν στη σύσταση περιφερειακών ενώσεων. Μετά το 1945 ειδικότερα, έχουν δημιουργηθεί θεσμοί περιφερειακής ολοκλήρωσης σε όλες τις περιοχές του κόσμου με διαφορετικό βαθμό θεσμοποίησης, ενοποίησης και επιτυχίας, από τη δυτική Ευρώπη, στη νοτιοανατολική Ασία, τη Λατινική Αμερική και την Αφρική. Ειδικά υπό το πρίσμα του ρεαλισμού, η προσχώρη-

ση στους θεσμούς περιφερειακής ολοκλήρωσης αποτελεί ένα παράδοξο, δεδομένης της οπτικής των ρεαλιστών για το άναρχο παγκόσμιο σύστημα και τα πενιχρά περιθώρια συνεργασίας που αυτό επιτρέπει. Υπό το πρίσμα του νεο-φιλελευθερισμού, ωστόσο, η ανάγκη για συνεργασία και η ενισχυμένη αλληλεξάρτηση επιτρέπουν μια πιο διεισδυτική ματιά στο ζήτημα της περιφερειακής ολοκλήρωσης. Επί της ουσίας, οι θέσεις των δύο σχολών συντείνουν στην παραδοχή ότι μεταφέρονται στο περιφερειακό επίπεδο εκείνα τα ζητήματα εγχώριας πολιτικής που τα κράτη-μέλη επιθυμούν να θέσουν υπό κοινό έλεγχο επειδή αυτό εξυπηρετεί τα συμφέροντά τους περισσότερο από κάθε άλλη εναλλακτική (Conn, 2009: 436-437). Το περιφερειακό επίπεδο καθίσταται, κατ' αυτό τον τρόπο, συμπληρωματικό του εθνικού. Τα έθνη-κράτη αποδέχονται οικειοθελώς τον περιορισμό της κυριαρχίας τους σε αντάλλαγμα για τη μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα που μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την επέκταση της εγχώριας σφαίρας εντός των ορίων της περιφερειακής ένωσης (Gavin & Lombaerde, 2005: 73˙ Hurrell, 2005˙ Farrell, 2005˙ Fawcett, 2005: 30).

Η περιφερειακή ολοκλήρωση θέτει, σε αυτό το πλαίσιο, το ζήτημα της ισορροπίας ανάμεσα στα έθνη-κράτη και τους περιφερειακούς θεσμούς. Η σχέση αυτή είναι παράλληλα ανταγωνιστική και συμβιωτική, με τα έθνη-κράτη να βρίσκονται σε διαρκή αναζήτηση της κατάλληλης ισορροπίας ανάμεσα στη διατήρηση της κυριαρχίας τους και στην εκχώρηση εκείνων των αρμοδιοτήτων σε περιφερειακό επίπεδο που θα επιφέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα ενισχύοντας κατ' αυτό τον τρόπο και την ισχύ των μελών. Υπό αυτή την έννοια, οι περιφερειακές ενώσεις είναι «αυτό που την κάνουν τα κράτη να είναι». Ο βαθμός περιφερειακής ολοκλήρωσης και, αντίστοιχα, το μέγεθος και το είδος των αρμοδιοτήτων και της εντολής (mandate) που λαμβάνει η εκάστοτε περιφερειακή ένωση εξαρτάται από τη συνεννόηση των μελών της.

Ακόμη και αν δεχτούμε, όμως, ότι κάποια κράτη βλέπουν το εθνικό τους συμφέρον να εξασφαλίζεται περισσότερο μέσα σε περιφερειακές ενώσεις, παρά έξω από αυτές, παραμένει παράδοξη η τάση των υπόλοιπων κρατών να ενταχθούν σε αυτές, ακόμη και αν διαφωνούν τόσο με την εκχώρηση αρμοδιοτήτων στο περιφερειακό επίπεδο, όσο και με το είδος των πολιτικών που μια περιφερειακή ένωση προωθεί. Για παράδειγμα, η Μ. Βρετανία διατηρεί ιδιαίτερη στάση απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σχέση με αυτήν. Ο όρος Ευρώπη στη βρετανική δημόσια σφαίρα αναφέρεται σε ό,τι εμείς εννοούμε ηπειρωτική Ευρώπη (αποκλείοντας δηλαδή την ίδια, την οποία τοποθετεί σε ξεχωριστή, περίοπτη θέση). Η γεωγραφία, η διαφορετική ιστορική διαδρομή και η διαφοροποίηση σε σειρά ζητημάτων καθιστούν τη Βρετανία διακριτό τμήμα της Ευρώπης στα μάτια των Βρετανών. Σε αυτή τη βάση, η Μ. Βρετα-

νία αρνήθηκε να συμμετάσχει στις διαβουλεύσεις για τα πρώτα κοινοτικά πειράματα τη δεκαετία του 1950. Σύντομα, ωστόσο, άλλαξε τη στάση της και στράφηκε προς την Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Για να αντιληφθούμε αυτή την αλλαγή πορείας, πρέπει να δούμε τις περιφερειακές ενώσεις ως καταλυτικούς δρώντες (game changers) που θέτουν τους κανόνες του παιχνιδιού (setting the rules of the game). Πιο συγκεκριμένα, η προϊούσα ενιαία ευρωπαϊκή αγορά έθετε συγκεκριμένες ευκαιρίες αλλά και προβλήματα στις βρετανικές εταιρείες, την ίδια στιγμή που δημιουργούσε μια συνεκτική ομάδα κρατών που ομονοούσε σε σειρά ζητημάτων (κοινό εξωτερικό δασμολόγιο, Κοινή Αγροτική Πολιτική, θέση κανόνων ανταγωνισμού και στάνταρντ λειτουργίας της κοινής αγοράς). Η ιδεατή επιλογή για τη Βρετανία θα ήταν η μη δημιουργία/διάλυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, ούτως ώστε να έχει κεντρική θέση στη διαμόρφωση των κανόνων του παιχνιδιού της ευρωπαϊκής αγοράς. *Δεδομένης*, ωστόσο, της ύπαρξης και λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, η Βρετανία είχε δύο επιλογές: η πρώτη συνίστατο στην παραμονή της εκτός κοινής αγοράς και τη διατήρηση της εθνικής της κυριαρχίας, με αρνητικές όμως συνέπειες για την οικονομία και την εξωτερική πολιτική της. Η δεύτερη επιλογή ήταν η παράδοση μέρους της εθνικής της κυριαρχίας, η προσχώρηση στην περιφερειακή ένωση, η συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων και στη δημιουργία των κανόνων του παιχνιδιού και η απόκτηση απευθείας (χωρίς δασμούς, δηλαδή) πρόσβασης στην ευρεία κοινή αγορά. Η δημιουργία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, με άλλα λόγια, διαφοροποίησε σημαντικά τις διαθέσιμες επιλογές, και το συσχετισμό οφέλους-κόστους που αυτές έχουν, για τη Μ. Βρετανία. Στο ίδιο πλαίσιο, η ευρωζώνη έθετε σημαντική απειλή στην πρωτοκαθεδρία του Λονδίνου ως το χρηματοπιστωτικό κέντρο της Ευρώπης. Η αρχική μεγάλη επιτυχία του κοινού ευρωπαϊκού νομίσματος στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας αποδυνάμωσε τη στερλίνα δημιουργώντας σημαντικούς λόγους για την πρόσδεση της Βρετανίας στο ευρώ, παρά τις πολλαπλές οικονομικές και πολιτικές αντιρρήσεις και επιφυλάξεις της.

Παράλληλα, είναι σημαντικό να σκεφτούμε ότι το περιφερειακό πεδίο προσφέρει νέες ευκαιρίες και προοπτικές για τις εθνικές πολιτικές. Αρχικά, είναι σύνηθες τα κράτη-μέλη να συμφωνούν κάτι σε περιφερειακό επίπεδο και κατόπιν να παρουσιάζουν στους πολίτες τους τα όποια αρνητικά σημεία της συμφωνίας ως προερχόμενα από το κέντρο της περιφερειακής ένωσης. Η βολική αυτή πολιτική επιτελεί τη λειτουργία μείωσης της φθοράς των κυβερνήσεων. Σε ένα δεύτερο, ωστόσο, επίπεδο, οι περιφερειακές ενώσεις προσφέρουν στα μέλη μια νέα γκάμα δυνατοτήτων και προοπτικών στην εξωτερική τους πολιτική. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η στροφή της ελληνικής κυβέρνησης το 1999, όταν με τη συμφωνία του Ελσίνκι άλλαξε ριζικά τον τρόπο

με τον οποίο χρησιμοποιούσε το ευρωπαϊκό της χαρτί. Πιο συγκεκριμένα, από το 1981 που εντάχθηκε στην ΕΕ αρνούνταν την τουρκική ενταξιακή προοπτική κάνοντας χρήση του δικαιώματος βέτο. Διερχόταν την ΕΕ, έτσι, σε ένα πλαίσιο συμμαχιών ούτως ώστε να ενισχύσει την ίδια διαπραγματευτική θέση και να αποδυναμώσει αυτήν της Τουρκίας αναφορικά με τις ελληνοτουρκικές διαφορές. Με τη συμφωνία του Ελσίνκι, η Ελλάδα ήρε το βέτο σε μια κίνηση εξευρωπαϊσμού των διαφορών με την Τουρκία. Σύμφωνα με αυτή τη λογική, η Ελλάδα κέρδισε την αποδοχή της κυπριακής υποψηφιότητας για ένταξη στην ΕΕ, την ίδια στιγμή που μετέτρεπε την ελληνοτουρκική διένεξη σε ευρωπαϊκό πρόβλημα, καθώς πλέον η ίδια η Ένωση αναλάμβανε κεντρικό ρόλο στις διαπραγματεύσεις με την Τουρκία. Στην απόμακρη περίπτωση ευόδωσής τους, που προϋποθέτει τη μετάλλαξη της τουρκικής ταυτότητας, θέσεων και πολιτικής σε ηπιότερους και πιο συμβιβαστικούς και συμφιλιωτικούς τόνους, η Ελλάδα θα έχει καταφέρει να μετατρέψει έναν παραδοσιακό εχθρό σε εταίρο. Σε κάθε περίπτωση, το ευρωπαϊκό πεδίο προσέδωσε στην Ελλάδα διαφορετικά πλεονεκτήματα και επιλογές που θα εξέλειπαν εάν δεν είχε ενταχθεί στις ευρωπαϊκές δομές (Reuter, 2000˙ Keridis, 1999).

Για να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε επίσης τη μεγάλη επιτυχία των περιφερειακών ενώσεων στην επίτευξη συμφωνιών ανάμεσα στα μέλη τους για πλήθος διαφορετικών ζητημάτων, πρέπει να τις προσεγγίσουμε ως φόρα διαβουλεύσεων, αέναης διαπραγμάτευσης και ζυμώσεων που επαναπροσδιορίζουν το νόημα και το περιεχόμενο του εθνικού συμφέροντος. Η δημιουργία ενός κοινού κανονιστικού πλαισίου, ο εξευρωπαϊσμός (Europeanization) της πολιτικής των μελών, η σφυρηλάτηση θέσεων και πολιτικών γύρω από τις αξίες και τους κανόνες της Ένωσης, και η κοινωνικοποίηση (socialization) των κρατικών επιτελείων στις Βρυξέλλες έχουν ως αποτέλεσμα τη σύγκλιση θέσεων και απόψεων που αρχικά μοιάζουν ασύμβατες σε κοινές ευρωπαϊκές πολιτικές. Τούτο δεν ισοδυναμεί φυσικά με την εξάλειψη επιμέρους διαφωνιών, ωστόσο έχει παρατηρηθεί ειδικά στο ευρωπαϊκό πεδίο μια ικανότητα διάπλασης αρχικά αντιτιθέμενων και συγκρουόμενων θέσεων σε συνεργατικά σχήματα μετά από μακρές, επίπονες και ενδελεχείς διαπραγματεύσεις (Checkel, 2001: 180˙ Gamble, 2001: 1˙ Ladrech, 1994: 69).

Έννοια: Περιφερειοποίηση

Η περιφερειοποίηση πέρα από γεωγραφική εγγύτητα υποδηλώνει και μια αίσθηση συνεκτικότητας, στην οικονομία, την πολιτική, την οργάνωση και τον πολιτισμό.

Έννοια: Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση

Η πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, ξεκίνησε το 1952 με την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ) από έξι χώρες: το Βέλγιο, τη Γερμανία, τη Γαλλία, την Ιταλία, το Λουξεμβούργο και τις Κάτω Χώρες. Σκοπός τους ήταν να πάψουν τα κράτη να ασκούν κυριαρχικά δικαιώματα στους πόρους που διαδραμάτισαν ζωτικό ρόλο στους παγκόσμιους πολέμους –δηλ. τον άνθρακα και το χάλυβα– ούτως ώστε να διασφαλιστεί διαρκής ειρήνη. Λίγα χρόνια μετά την πρώτη τους επιτυχία, οι χώρες αποφάσισαν να προβούν στην ολοκλήρωση άλλων τομέων της οικονομίας τους, όπως η γεωργία, με στόχο την άρση των εμπορικών φραγμών και τη δημιουργία κοινής αγοράς. Το 1958 δημιούργησαν την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (Ευρατόμ). Το 1967 τα όργανα των τριών αυτών κοινοτήτων συγχωνεύθηκαν. Με την πάροδο του χρόνου και άλλες χώρες της Ευρώπης εντάχθηκαν στις τότε Ευρωπαϊκές Κοινότητες (ΕΚ) –ή στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), όπως καλείται μετά τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992)– έπειτα από διάφορους γύρους ενταξιακών διαπραγματεύσεων. Σε αυτό το πλαίσιο, ολοκλήρωση σημαίνει ότι οι χώρες λαμβάνουν κοινές αποφάσεις για πολλά θέματα, εγκρίνοντας «πολιτικές» που καλύπτουν ένα ευρύτερο πεδίο, από τη γεωργία ως τον πολιτισμό, από θέματα καταναλωτών μέχρι τον ανταγωνισμό και από το περιβάλλον και την ενέργεια ως τις μεταφορές και το εμπόριο.

Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση

Από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωζώνη

Η ιδέα της περιφερειακής ολοκλήρωσης γεννήθηκε μέσα από ειδικές συνθήκες και καταστάσεις. Ειδικότερα, ενώ οι πατέρες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Altero Spinelli, Jean Monnet, Robert Schuman) μοιράζονταν ένα κοινό όραμα για μια μετάβαση σε ένα σύστημα που θα ομοίαζε σε αυτό της ομοσπονδίας των Ηνωμένων Πολιτειών, η περιφερειακή ολοκλήρωση δεν καθοδηγείται τόσο από το τι πρέπει να γίνει, όσο από το τι πρέπει να αποφευχθεί. Η περιφερειακή ολοκλήρωση, σε αυτό το πλαίσιο, μπορεί να γίνει αντιληπτή ως εναλλακτική του έθνους-κράτους και της ιδεολογίας του στο βαθμό που αυτό απέτυχε να αποφέρει στους πολίτες του τα οφέλη που επιθυμούσαν. Πιο συγκεκριμένα, ο εθνικισμός και η πίστη στο έθνος-κράτος, χωρίς να έχει χάσει τη σημασία του, έφτασε σε ιστορικό χαμηλό στη μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο εποχή για τρεις κύριους λόγους:

- Τα όρια του εθνικισμού (nationalism) και οι κίνδυνοι που κρύβει η προσήλωση σε ένα τέτοιο ιδανικό κατέστησαν σαφή. Η ναζιστική ι-

δεολογία, η ακραία δηλαδή πίστη στην ανωτερότητα ενός λαού, έγινε αντιληπτό ότι μπορεί να οδηγήσει στον απόλυτο όλεθρο. Αν και ο πατριωτισμός (patriotism), η αγάπη για την πατρίδα και η προθυμία υπηρέτησής της, εξακολουθού(σα)ν να θεωρούνται κεντρικές αξίες, τα όριά του και η ευκολία με την οποία μετατρέπονται σε δηλητηριώδεις αξίες συγκράτησαν την εθνικιστική έπαρση. Το έδαφος ήταν πολύ πιο πρόσφορο για την υπέρβαση ενός στενού εθνικισμού και την πλαισίωση του με άλλες δομές διακυβέρνησης και θεσμούς πάνω από το επίπεδο του έθνους-κράτους.

- Το έθνος-κράτος απέτυχε να διατηρήσει την ειρήνη και τη σταθερότητα του συστήματος και να προφυλάξει τους πολίτες του. Για τους επιτιθέμενους Γερμανούς και Ιταλούς, η βασισμένη στην ιδεολογία επιθετική πολιτική οδήγησε στην απόλυτη καταστροφή τους. Στην πλευρά των αμυνόμενων, τα μικρότερα κράτη έγιναν εύκολα βορά των κατακτητών, η Γαλλία κατακτήθηκε εντός ωρών, ενώ η μόνη χώρα που δεν έπεσε στα χέρια των Γερμανών, η Βρετανία, δέχτηκε τρομερά πλήγματα. Απέναντι σε αυτή την απειλή, ούτε η μεμονωμένη εθνική ισχύς των μεγάλων αυτοκρατορικών δυνάμεων (Γαλλία, Βρετανία) ούτε το κλασικό σύστημα συμμαχιών και εξισορρόπησης του αντιπάλου μπόρεσαν να αναχαιτίσουν την καταστροφική πολεμική μηχανή των Γερμανών. Τα ευρωπαϊκά έθνη-κράτη βίωσαν την αποτυχία να εξασφαλίσουν την εδαφική τους ακεραιότητα και ασφάλεια. Εύλογα, έτσι, αντιλαμβανόμενα την αδυναμία τους, αναζητούσαν στη μεταπολεμική εποχή νέους τρόπους προστασίας της ασφάλειάς τους και τήρησης της σταθερότητας και της τάξης μέσα από πιο σταθερά και ενοποιημένα πολιτικά συστήματα που θα συμπεριλάμβαναν και θα ενσωμάτωναν σε μια ειρηνική συνύπαρξη και τους πρώην εχθρούς.
- Η καταστροφή του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου σήμαινε ότι τα αμέσως επόμενα χρόνια μετά το 1945 τα ευρωπαϊκά κράτη ήταν πάμφτωχα, μεγάλη μερίδα του πληθυσμού τους ήταν εξαθλιωμένη και έλειπαν ακόμη και τα πλέον βασικά είδη και μέσα διατροφής. Τα θεμελιώδη στοιχεία μιας οικονομίας, οι υποτυπώδεις υποδομές, μια έστω περιορισμένη ρευστότητα και η διατήρηση του πληθωρισμού σε ανεκτά επίπεδα, εξέλειπαν, με αποτέλεσμα να ήταν τρομακτικά δύσκολη η επανεκκίνηση της οικονομίας. Τα στοιχεία αυτά δημιούργησαν πρόσφορο έδαφος για οικονομικές συνεργασίες και ανάπτυξη σχεδίων για τελωνειακές ενώσεις (customs unions) και ελεύθερες ζώνες εμπορίου (free trade areas) ως καταλύτες της ανάπτυξης. Παράλληλα, τέτοιες κινήσεις ήταν επιβεβλημένες και για έναν ακόμη λόγο οικονομικού χαρακτήρα. Έρχονταν σε έναν κόσμο που συρρικνωνό-

ταν, την ίδια στιγμή που το μέγεθος των μεγάλων δυνάμεων αυξανόταν. Κατά συνέπεια, η προστασία από το διεθνές κεφάλαιο και τις δυνάμεις της οικονομίας της αγοράς και του διεθνούς ανταγωνισμού δημιουργούσαν την αδήριτη ανάγκη ενοποίησης των εθνικών οικονομιών που θα οικοδομούσαν οικονομίες κλίμακας (scale economies) εντός της Ευρώπης, και θα δημιουργούσαν κατ' αυτό τον τρόπο περισσότερο ενδο-ευρωπαϊκό εμπόριο εις βάρος των εμπορικών ροών με μακρινότερους εταίρους (trade diversion). Αν προσθέσει κανείς τα ζητήματα εκδημοκρατισμού που τέθηκαν στη Δυτική Ευρώπη μετά το 1945, η ανάγκη για καλύτερη λειτουργία της οικονομίας καθίσταται σαφής. Άνθρωποι που είχαν επιστρέψει από τα πεδία των μαχών ανάπηροι, ακρωτηριασμένοι ή με κάθε είδους άλλη βλάβη δικαίως διεκδικούσαν ανταμοιβή από το κράτος για τη συνεισφορά τους, δεδομένου ότι πλέον δεν ήταν σε θέση να εργαστούν για να επιβιώσουν. Η δημιουργία πλεονασμάτων που θα ικανοποιούσε τα οικονομικά και κοινωνικά αιτήματα των πολιτών, έτσι, καθιστούσε επιτακτική την ανάγκη άμεσης αναπτυξιακής πορείας των χωρών της δυτικής Ευρώπης (Mowat, 1973˙ Morgan, 1972˙ Gillingham, 1991˙ Tody, 1997˙ Mazey, 2001˙ Milward, 1992˙ Dedman, 1996˙ De Guistino, 1996).

Ο πρώτιστος στόχος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, με άλλα λόγια, ήταν να σώσει η Ευρώπη τον εαυτό της από μια νέα εμφύλια σύρραξη που θα την απειλούσε με την απόλυτη καταστροφή. Ο κοινός έλεγχος των αποθεμάτων άνθρακα και χάλυβα μετά τη συνθήκη του Παρισιού το 1951 απέτρεψε το ενδεχόμενο ενός νέου ευρωπαϊκού πολέμου με τον έλεγχο των απαραίτητων πρώτων υλών της πολεμικής βιομηχανίας. Δεδομένης της μακράς και σταθερής ειρήνης που θεωρείται πλέον δεδομένη ανάμεσα στα μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η περιφερειακή ολοκλήρωση στην Ευρώπη πρέπει να θεωρείται απολύτως επιτυχημένη. Η Ευρώπη των εμφυλίων πολέμων έχει καταστεί μια κοινότητα ασφαλείας (security community), όπου τα μέλη της έχουν αποκηρύξει τη βία και συνυπάρχουν αρμονικά (Deutsch κ.ά., 1957˙ Weaver, 1998˙ Russett, 1998). Για πρώτη φορά στη σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία, όχι μόνο διατηρείται μία μακρά περίοδος ειρήνης, αλλά διαβλέπουμε και τις καλύτερες προοπτικές για τη μακροημέρευσή της, δεδομένου ότι κανένα επιτελείο της εθνικής άμυνας των κρατών-μελών δεν εκπονεί σχέδια προστασίας από ή επίθεσης σε άλλο μέλος. Αν και θεωρούμε την ΕΕ συχνά κατά βάση οικονομική ένωση, ο κεντρικός της στόχος ήταν η διάσωσή της και η παγίωση της ειρήνης (Gillingham, 2014).

Με τη συνθήκη της Ρώμης το 1957 τίθενται οι βάσεις για αυτό που σήμερα αποκαλούμε κοινή ή ενιαία αγορά. Δεδομένης της σύνδεσης του βιοτικού

επιπέδου με τις προοπτικές διατήρησης της ειρήνης, αλλά και την ανάγκη ανάπτυξης της δυτικής Ευρώπης, η δημιουργία ενιαίας αγοράς πέτυχε τη θεαματική άνοδο της ευημερίας των λαών της. Παρά τις εξαιρετικά δύσκολες οικονομικές συγκυρίες από τα τέλη της δεκαετίας του 2000 κι έπειτα, τα αίτια των οποίων πρέπει να αναζητηθούν στις μεταβαλλόμενες δομές της παγκόσμιας οικονομίας και σε επιμέρους πλημμελείς έως αποτυχημένες οικονομικές πολιτικές της ΕΕ, η ΕΕ συνιστά μια οικονομική υπερδύναμη και τα μέλη της βρίσκονται στις υψηλές θέσεις της παγκόσμιας οικονομίας (Mazey, 2001). Μακροσκοπικά, λοιπόν, και ο δεύτερος θεμελιώδης στόχος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης έχει επιτευχθεί σε σημαντικό βαθμό, αν και οι ανησυχίες για τη μελλοντική οικονομική επιτυχία και τη διατήρηση του υψηλού βιοτικού επιπέδου της ΕΕ είναι εύλογες.

Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης έγκειται στην παραμέριση των «καυτών» ζητημάτων υψηλής πολιτικής και στη συνεργασία στα λεγόμενα ζητήματα χαμηλής πολιτικής, γνωστή ως *κοινοτική μέθοδος* (community method) (McCormick, 2011: 151-152). Πιο συγκεκριμένα, δεδομένου ότι τα μέλη της ΕΕ είχαν πολεμήσει μεταξύ τους μόλις λίγα χρόνια νωρίτερα, κάθε ιδέα συνεργασίας ανάμεσά τους και περιφερειακής ολοκλήρωσης αναπόδραστα θα δημιουργούσε αντιρρήσεις από τους ευρωπαϊκούς λαούς. Η υπογραφή φαινομενικά δευτερεύουσας σημασίας συμφωνιών, αντίθετα, δεν προσείλκυε το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης και μπορούσε να προχωρήσει απρόσκοπτα. Πράγματι, δεν υπήρξαν ουσιαστικές αντιδράσεις ούτε στην υπογραφή της συνθήκης του Παρισιού ούτε και σε αυτή της Ρώμης. Όταν, όμως, το 1952, οι έξι εταίροι συμφώνησαν στη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Αμυντικής Κοινότητας (European Defense Community), που θα θεμελίωνε την αμυντική συνεργασία των εταίρων και θα επέτρεπε τον επανεξοπλισμό της Γερμανίας εντός των κοινών ευρωπαϊκών στρατιωτικών δομών, οι αντιδράσεις ήταν πολλές. Η Γαλλική Εθνοσυνέλευση καταψήφισε τη συμφωνία δύο χρόνια αργότερα, με αποτέλεσμα το ζήτημα του επανεξοπλισμού της Γερμανίας να λυθεί έξω από τα πλαίσια της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, μέσα από τις δομές του ΝΑΤΟ το 1955 (Vanke, 2014). Τα ζητήματα ασφάλειας και εξωτερικής πολιτικής θα επανέρχονταν στις ευρωπαϊκές δομές τη δεκαετία του 1970 από την «πίσω πόρτα», όταν η ενεργειακή κρίση του 1973, ως απότοκο του αραβο-ισραηλινού πολέμου του 1973, δημιούργησε κλυδωνισμούς στην ευρωπαϊκή οικονομία και ανάγκασε τα κράτη-μέλη να δημιουργήσουν ένα φόρουμ για τη συζήτηση των διεθνών πολιτικών ζητημάτων. Θα ενσωματωθούν στην ατζέντα και τις δομές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μόλις τη δεκαετία του 1990 με την κοσμογονική αλλαγή του χάρτη της Ευρώπης (Mazey, 2001).

Η περιφερειακή ολοκλήρωση της δεκαετίας του 1950 είναι πολύ διαφορετική από αυτή των τελευταίων δεκαετιών. Για να αντιληφθούμε την εξέλιξή της

πρέπει να σκεφτούμε με όρους εξωτερικών προκλήσεων και εσωτερικών προβλημάτων. Όπως είδαμε και παραπάνω, ο φόβος ενός νέου ευρωπαϊκού εμφυλίου και το οικονομικό τέλμα επέβαλαν τη δεκαετία του 1950 τη θέσπιση νέων συνεργατικών και υπερεθνικών δομών. Παράλληλα, η υποστήριξη των ΗΠΑ στο εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και η προστασία που παρείχαν στη δυτική Ευρώπη την εποχή του Ψυχρού Πολέμου, σε συνδυασμό με το στόχο των ΗΠΑ να ενισχύσουν οικονομικά και στρατιωτικά τη δυτική Ευρώπη ως ανάχωμα στην ιδεολογική και δυνάμει στρατιωτική διείσδυση της Σοβιετικής Ένωσης στην περιοχή, πλαισιώνουν την εξήγηση της σφυρηλάτησης των πρώτων Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (Mazey, 2001: 32-35). Τρεις δεκαετίες αργότερα, η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (1986) που έθετε το στόχο της άμεσης ολοκλήρωσης της ενιαίας αγοράς ήταν το αποτέλεσμα μιας πιο ανταγωνιστικής παγκόσμιας οικονομίας που είχε οδηγήσει τη δυτική Ευρώπη σε στασιμοπληθωρισμό (stagflation) από τη δεκαετία του 1970 κι έπειτα, και της επιθυμίας των κρατών-μελών να βρουν συλλογικές λύσεις στην οικονομική πίεση που τους ασκούνταν. Το τελευταίο βήμα της οικονομικής ενοποίησης, η Οικονομική και Νομισματική Ένωση, δεν ήταν παρά η ευρωπαϊκή απάντηση σε ένα ασταθές νομισματικό περιβάλλον μετά την αποχώρηση των ΗΠΑ από τον κανόνα του χρυσού (gold standard) το 1971 και τη λειτουργία ενός καθεστώτος εύθραυστων νομισματικών ισορροπιών. Η επιθυμία της πλειοψηφίας των μελών να άρουν το τελευταίο εμπόδιο στις συναλλαγές τους, το διαφορετικό νόμισμα, και να δημιουργήσουν μια νομισματική ένωση οδήγησε μετά από πλήθος πειραματισμών (το μηχανισμό του «φιδιού» για τη διατήρηση των συναλλαγματικών ισοτιμιών των νομισμάτων των μελών εντός συγκεκριμένων ορίων) στη δημιουργία του κοινού νομίσματος (McCormick, 2011: 343-358˙ Tsoukalis, 2000˙ Lintner, 2001˙ Griffiths, 2014˙ Heisenberg, 2014).

Η απόφαση για το κοινό νόμισμα ελήφθη στην για πολλούς πλέον κομβικής σημασίας συνθήκη για την ΕΕ, αυτή του Μάαστριχτ το 1992. Μόλις πέντε χρόνια μετά από την προηγούμενη (Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη), οι Ευρωπαίοι ηγέτες προχώρησαν σε μια ιδιαίτερα εκτενή νέα συνθήκη που προωθούσε σημαντικά την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση δημιουργώντας νέους θεσμούς για κοινή διαβούλευση σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και δικαιοσύνης και αναδιέτασσε σημαντικά την αρχιτεκτονική των ευρωπαϊκών θεσμών. Για να καταλάβουμε γιατί η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση προχώρησε τόσο σημαντικά εκείνη την εποχή πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το σύνολο των εξωτερικών και εσωτερικών προκλήσεων στους θεμελιώδεις στόχους της. Πιο συγκεκριμένα:

- Η επανένωση της Γερμανίας το 1990 δημιουργούσε φόβους στη Γαλλία και τη Βρετανία για μια εκ νέου ηγεμονική θέση της Γερμανίας στην Ευρώπη που θα υπακούει περισσότερο στα κελεύσματα του

γερμανικού εθνικού συμφέροντος παρά σε αυτά του ευρύτερου ευρωπαϊκού καλού και συμφέροντος. Η Γερμανία, από την πλευρά της, αντιλαμβανόταν ότι η νομιμοποίησή της ως κράτους λίγες μόνο δεκαετίες μετά τις θηριωδίες των ναζί απορρέει από τη συμμετοχή της στην ευρωπαϊκή οικογένεια και την εγκατάλειψη κάθε είδους νέων ηγεμονικών σχεδίων. Η νέα αρχιτεκτονική των ευρωπαϊκών θεσμών που συμφωνήθηκε στο Μάαστριχτ και η εκ νέου δέσμευση των μελών στους στόχους και τα ιδανικά της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ήταν απαραίτητη για τη συνέχιση του ευρωπαϊκού οικοδομήματος και ερχόταν ως απάντηση στην προφητεία του John Mearsheimer (1990) περί «επιστροφής στο μέλλον» στο περίφημο άρθρο του *Back to the Future*, όπου και διατύπωνε την πεποίθησή του ότι η κατάρρευση του αντίπαλου δέους, της Σοβιετικής Ένωσης, και η λογικά συνεπαγόμενη στρατιωτική αποδέσμευση των ΗΠΑ από την ασφάλεια της Ευρώπης, θα οδηγούσε στην κατάρρευση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στην εκ νέου δημιουργία μιας Ευρώπης εθνικών κρατών που θα διατηρούσαν ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ τους (McCormick, 2011: 97-108˙ Anderson, 2014˙ Nugent, 2004).

- Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ακολούθησε το μετασχηματισμό των πολιτικών και οικονομικών δομών στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη και σηματοδοτούσε το τέλος του γεωπολιτικού εναγκαλισμού της από τη Σοβιετική Ένωση. Έθετε επί τάπητος, έτσι, την ολοκλήρωση του ιδανικού που έθετε η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση από την αρχή: την ενοποίηση ολόκληρου του ευρωπαϊκού χώρου σε μια ζώνη ελευθερίας, δημοκρατίας, κοινής αγοράς και ευημερίας. Σε πρακτικό επίπεδο, ωστόσο, η απορρόφησή τους από την ΕΕ μόνο εύκολη δεν ήταν, καθώς η εμπέδωση της δημοκρατίας, η δημιουργία δομών οικονομίας της αγοράς και η υιοθέτηση του νομικού κεκτημένου της ΕΕ (τα τρία κριτήρια προς ένταξη, γνωστά και ως κριτήρια της Κοπεγχάγης) ήταν χρονοβόρα και απαιτούσαν όχι μόνο τεχνογνωσία και επενδύσεις αλλά και σταθερή θέληση από τις ελίτ και τους πολίτες των χωρών του πρώην ανατολικού μπλοκ που, λόγω της δυσχερούς μετάβασης (transition) ακριβώς εκείνα τα χρόνια, διήγαν δύσκολες οικονομικές καταστάσεις. Παράλληλα, η απορρόφηση πολλών νέων μελών προαπαιτούσε μια νέα ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική. Πιο συγκεκριμένα, απαιτούνταν μια νέα, δίκαιη διανομή των ψήφων στο Συμβούλιο των Υπουργών, και των θέσεων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Επιπλέον, η διεύρυνση προς ανατολάς δημιουργούσε μια νέα «ανατολική διάσταση» που έπρεπε να εξισορροπηθεί με άλλα γεωγραφικά μπλοκ εντός της ΕΕ (όπως αυτό της νότιας Ευρώπης), και νέους συ-

σχετισμούς ανάμεσα σε μικρά και μεγάλα, ανεπτυγμένα και υπό μετάβαση κράτη εντός της ΕΕ. Παρά τις δυσκολίες αυτές, η διεύρυνση της ΕΕ επιτηρήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οδήγησε στο διπλασιασμό των μελών της μέσα σε λιγότερες από δύο δεκαετίες. Κεντρικό ρόλο προς αυτή την εξέλιξη διαδραμάτισε η υποστηρικτική στάση της Γερμανίας που επιθυμούσε να ενισχύσει την περιφέρειά της, αλλά και τα μαθήματα της Ιστορίας. Πιο συγκεκριμένα, η μαύρη τρύπα της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης τη δεκαετία του 1930 αποτέλεσε ένα κενό ασφαλείας που καλύφτηκε από τη ρεβιζιονιστική Γερμανία, και τη Σοβιετική Ένωση, και άνοιξε το δρόμο για την ενίσχυση της Γερμανίας και την έκρηξη του Δευτέρου Παγκόσμιου Πολέμου. Προς αποφυγή οποιασδήποτε επανάληψης ενός τέτοιου σεναρίου, η ΕΕ κινήθηκε γρήγορα προς την υποστήριξη της μεταρρυθμιστικής πορείας των χωρών της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης που επιθυμούσαν την ένταξη στις ευρωπαϊκές δομές (Michalski, 2014˙ McCormick, 2011: 97-108).

- Τέλος, τη στιγμή που οι παλιές διαχωριστικές γραμμές σβήνονταν και ήταν διάχυτη η αισιοδοξία για τη δημιουργία ενός «κοινού ευρωπαϊκού σπιτιού», τα Βαλκάνια εξελίσσονταν εκ νέου σε πυριτιδαποθήκη της Ευρώπης, όπως και το 1914. Η κατάρρευση του κομμουνισμού στη Γιουγκοσλαβία απελευθέρωσε φυγόκεντρες εθνικιστικές δυνάμεις, με τη Σερβία να επιχειρεί να χτίσει στο κουφάρι της παλιάς Γιουγκοσλαβίας μια Μεγάλη Σερβία. Οι φρικαλεότητες που διαπράχθηκαν, η επανεμφάνιση ενός φρενήρους εθνικισμού και η αυθαίρετη επαναχάραξη των συνόρων στον ευρύτερο πρώην γιουγκοσλαβικό χώρο στη βάση των στρατιωτικών κατακτήσεων κατέστησε σαφή το διαχωρισμό ανάμεσα στην παγιωμένη ειρήνη εντός της ΕΕ, και τη σκοτεινή όψη των διεθνών σχέσεων έξω από αυτήν. Δεδομένης της γεωγραφικής εγγύτητας και των πολλαπλών συνεπειών που μπορούσε να επιφέρει η εξάπλωση του γιουγκοσλαβικού εμφυλίου, η ΕΕ θεσμοθέτησε τη συνεργασία των μελών της σε θέματα εξωτερικής πολιτικής. Ωστόσο, το εθνικό συμφέρον παρέμεινε πρωτεύον, και η ευρωπαϊκή πολιτική αφενός έπασχε από εσωτερικές διχογνωμίες, αφετέρου τα σχέδια ειρήνευσης και η αποστολή ειρηνευτικών σωμάτων αποδείχθηκαν πενιχρά μέσα για τον τερματισμό του πολέμου (Smith, 2001).

Η εξωτερική πολιτική παραμένει ένα από τα κεντρικά, και τελευταία, πεδία όπου η εθνική κυριαρχία παραμένει σχεδόν αδιαμφισβήτητη. Ακόμη και μετά τη συνθήκη της Λισαβόνας το 2009, που προέβλεπε τη θέσπιση των θεσμών του Προέδρου, του Υπουργού Εξωτερικών και μιας Διπλωματικής Υπηρεσίας

της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τον περιορισμό του δικαιώματος χρήσης του βέτο, τα κράτη-μέλη διατηρούν το δικαίωμα να θέσουν βέτο για λόγους εθνικής ασφάλειας. Με αυτά τα δεδομένα, ο πιο αδύναμος κρίκος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, και όλων των άλλων εγχειρημάτων περιφερειακής ολοκλήρωσης, παραμένει ο τομέας της εξωτερικής πολιτικής. Τούτο, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι τα κράτη-μέλη δεν παράγουν αποτελέσματα από κοινού σε αυτό τον τομέα. Με διαφορά το πιο σημαντικό εργαλείο εξωτερικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η διεύρυνση (enlargement). Ούσα απρόθυμη και αδύναμη στο στρατιωτικό τομέα, η ΕΕ δεν ασκεί τόσο σκληρή, όσο ήπια και δομική ισχύ, καθώς πλήθος κρατών που επιθυμούν να ενσωματωθούν στην ΕΕ αποδέχονται την προϋπόθεση να προχωρήσουν σε ριζικό ανασχηματισμό των πολιτικών και οικονομικών τους συστημάτων σύμφωνα με το ευρωπαϊκό πρότυπο. Κατ' αυτό τον τρόπο, έχει επιτευχθεί η ειρήνη και η οικονομική ανάπτυξη στο μεγαλύτερο μέρος της ηπείρου. Από τη δυτική Ευρώπη, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση επεκτάθηκε:

- στο βόρειο τμήμα της ηπείρου (Μ. Βρετανία, Ιρλανδία και Δανία το 1973)
- στη νότιο Ευρώπη (Ελλάδα το 1981, Ισπανία και Πορτογαλία το 1986)
- στις ουδέτερες χώρες επί Ψυχρού Πολέμου (Σουηδία, Φινλανδία, Αυστρία)
- στη Μεσόγειο (Μάλτα και Κύπρος το 2004)
- στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη (Λιθουανία, Λετονία, Εσθονία, Πολωνία, Ουγγαρία, Τσεχία και Σλοβακία το 2004) και στην πρώην Γιουγκοσλαβία (Σλοβενία το 2004, Κροατία το 2013) και στα Βαλκάνια (Βουλγαρία και Ρουμανία το 2007) (Michalski, 2014).

Η διεύρυνση της ΕΕ

1951	Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Λουξεμβούργο και Ολλανδία
1973	Μ. Βρετανία, Ιρλανδία και Δανία
1981	Ελλάδα
1986	Ισπανία και Πορτογαλία
1995	Αυστρία, Σουηδία και Φινλανδία
2004	Πολωνία, Τσεχία, Σλοβακία, Ουγγαρία, Λιθουανία, Λετονία, Εσθονία, Κύπρος, Μάλτα και Σλοβενία
2007	Βουλγαρία και Ρουμανία
2013	Κροατία

Η διεύρυνση της ευρωζώνης

1999	Αυστρία, Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Ιρλανδία, Ισπανία, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Πορτογαλία και Φινλανδία
2001	Ελλάδα
2007	Σλοβενία
2008	Κύπρος και Μάλτα
2009	Σλοβακία
2011	Εσθονία
2014	Λετονία
2015	Λιθουανία

Έννοια: Διεύρυνση της ΕΕ

Προκειμένου να προσχωρήσει στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ένα κράτος πρέπει να τηρήσει τους οικονομικούς και πολιτικούς όρους, γνωστούς γενικά ως κριτήρια της Κοπεγχάγης (μετά από τη σύνοδο κορυφής της Κοπεγχάγης, Ιούνιος 1993). Απαιτείται μια κοσμική, δημοκρατική κυβέρνηση, καθώς και ένα αξιοκρατικό κράτος δικαίου, καθώς και αντίστοιχες ελευθερίες στα ανάλογα όργανα. Σύμφωνα με τη Συνθήκη της ΕΕ, κάθε κράτος-μέλος και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο πρέπει να συμφωνήσειμε οποιαδήποτε διεύρυνση.

Ιστορία και Εξέλιξη της ΕΟΚ/ΕΕ

1945 – 1958

Μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου το πολιτικό κλίμα ήταν πιο ώριμο από ποτέ για μια ενδεχόμενη ενοποίηση της Ευρώπης. Η ενότητα θεωρήθηκε από πολλούς ως η μοναδική λύση για την αποφυγή μελλοντικών πολεμικών συγκρούσεων μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών και την απομόνωση των ακραίων μορφών εθνικισμού, οι οποίες ήταν υπεύθυνες για τη πρόσφατη καταστροφή της ευρωπαϊκής ηπείρου. Το έναυσμα έδωσε ο Ουίνστον Τσώρτσιλ με το λόγο που εκφώνησε στο Πανεπιστήμιο της Ζυρίχης το 1946, στον οποίο προτείνει την ανάπτυξη μιας ευρωπαϊκής οικογένειας σε κλίμα ειρήνης, ασφάλειας και ελευθερίας. Στις 9 Μαΐου 1950 ο Γάλλος υπουργός Εξωτερικών Ρομπέρ Σουμάν (Robert Schuman) υπέβαλε μια πρόταση για κοινή διαχείριση από τη Γαλλία και τη Δυτική Γερμανία των βιομηχανιών του άνθρακα και του χάλυβα. Η πρόταση, γνωστή ως *Διακήρυξη Σουμάν*, περιέγραφε το σχέδιο ως «το πρώτο συγκεκριμένο βήμα προς μια Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία». Η πρόταση οδήγησε στο σχηματισμό της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ) από τη Δυτική Γερμανία, το Βέλγιο, τη Γαλλία, την Ιταλία, το Λουξεμβούργο και τις Κάτω Χώρες. Στους δημιουργούς και υποστηρικτές συγκαταλέγονται οι Ζαν Μοννέ (Jean Monnet), Ρομπέρ Σουμάν, Πάουλ Χένρι Σπάακ (Paul Henri Spaak) και Αλτσίντε ντε Γκάσπερι (Alcide De Gasperi). Η Κοινότητα ιδρύθηκε με τη Συνθήκη των Παρισίων (υπογραφή 18.4.1951) στις 23 Ιουλίου 1952 και θεωρείται η απαρχή της δημιουργίας της σημερινής Ευρωπαϊκής Ένωσης.

1958 – 1973

Την 1η Ιανουαρίου 1958 με τις Συνθήκες της Ρώμης (υπογραφή 25.3.1957) δημιουργήθηκαν δύο νέες Κοινότητες: η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ), που καθιέρωσε για πρώτη φορά πλήρη τελωνειακή ένωση, και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (ΕΥΡΑΤΟΜ) για συνεργασία σε θέματα χρήσης πυρηνικής ενέργειας. Με μία ιδιαίτερη Σύμβαση, που υπογράφηκε και τέθηκε σε ισχύ μαζί με τις άλλες δύο Συνθήκες, οι τρεις Κοινότητες αποκτούσαν για πρώτη φορά τρία κοινά όργανα: τη Συνέλευση (μετέπειτα Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο), το Δικαστήριο και την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή. Σε κάθε περίπτωση και οι τρεις διατηρούσαν την αυτονομία τους από νομικής απόψεως ως διακριτοί διεθνείς οργανισμοί. Οι νέες Κοινότητες σχημάτισαν δύο διαφορετικές Επιτροπές, σε αντίθεση με την παλαιότερη «Ανωτάτη Αρχή» της ΕΚΑΧ. Η Επιτροπή της ΕΟΚ είχε επικεφαλής το Ουώλτερ Χάλσταϊν (Walter Hallstein) και η Επιτροπή της ΕΚΑΕ τον Λουί Αρμάντ (Louis Armand) τον οποίο διαδέχθηκε ο Ετιέν Χιρς (Etienne Hirsch). Την 1η Ιουλίου 1967 με τη Συνθήκη Συγχώνευσης (υπογραφή, 8.4.1965) οι τρεις Κοινότητες απέκτησαν μία ενιαία, ολοκληρωμένη θεσμική δομή, συγχωνεύοντας τα Συμβούλια Υπουργών, τις Επιτροπές και την Ανωτάτη Αρχή, σε ένα ενιαίο Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και μία ενιαία Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αντίστοιχα. Παρ' όλα αυτά παρέμειναν νομικά ανεξάρτητες, αν και στο εξής έγιναν γνωστές στο σύνολό τους ως Ευρωπαϊκές Κοινότητες.

1973 – 1993
Την 1η Ιανουαρίου 1973 οι Κοινότητες διευρύνθηκαν έτσι ώστε να συμπεριλάβουν τη Δανία (συμπεριλαμβανομένης της Γροιλανδίας, η οποία αποχώρησε το 1985), την Ιρλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Η Νορβηγία είχε επίσης υπογράψει συμφωνία προσχώρησης στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, η οποία ωστόσο δεν επικυρώθηκε ποτέ λόγω του αρνητικού αποτελέσματος του σχετικού δημοψηφίσματος που είχε διεξαχθεί στη χώρα. Το 1979 πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες άμεσες, δημοκρατικές εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Τη δεκαετία του '80 προσχώρησαν η Ελλάδα (1.1.1981), η Ισπανία και η Πορτογαλία (1.1.1986). Το 1985 συνήφθη μεταξύ πέντε ευρωπαϊκών κρατών (Βέλγιο, Γερμανία, Γαλλία, Λουξεμβούργο, Κάτω Χώρες) η Συμφωνία του Σένγκεν, που επέτρεψε τη σταδιακή κατάργηση των συστηματικών συνοριακών ελέγχων μεταξύ των συμμετεχουσών χωρών. Το 1986 υιοθετήθηκε η ευρωπαϊκή σημαία, ενώ υπεγράφη και η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, η οποία προωθούσε τη δημιουργία μιας ενιαίας αγοράς. Μετά τη πτώση του Τείχους (1989), η Ανατολική Γερμανία εισήλθε στην Κοινότητα το 1990, ως τμήμα της διευρυμένης Γερμανίας.
1993 – 2002
Καθώς η διεύρυνση προς την Ανατολική Ευρώπη ήταν προ των πυλών, αποφασίστηκαν από κοινού τα Κριτήρια της Κοπεγχάγης (Ιούνιος 1993), μια σειρά από κανονισμούς τους οποίους έπρεπε να πληροί από εδώ και στο εξής οποιοδήποτε κράτος επιθυμούσε τη προσχώρηση. Η Ευρωπαϊκή Ένωση ιδρύθηκε επίσημα την 1η Νοεμβρίου 1993 με την εφαρμογή της Συνθήκης του Μάαστριχτ. Εμπνευστές και αρχιτέκτονές της, θεωρούνται οι Χέλμουτ Κολ και Φρανσουά Μιτεράν. Την 1η Ιανουαρίου 1995 η Αυστρία, η Φινλανδία και η Σουηδία προσχώρησαν στην πρόσφατα ιδρυθείσα Ένωση. Η πρώτη ευρεία τροποποίηση υπογράφηκε στο Άμστερνταμ το 1997, με την ομώνυμη συνθήκη, και τέθηκε σε ισχύ την 1η Μαΐου 1999. Την ίδια χρονιά το ενιαίο νόμισμα της Ένωσης, το ευρώ, αντικατέστησε για πρώτη φορά τα εθνικά νομίσματα, σε λογιστική μορφή, σε έντεκα κράτη-μέλη, τη λεγόμενη Ευρωζώνη. Το 2001 προσχώρησε σε αυτήν και η Ελλάδα, ενώ το 2002 το ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα κυκλοφόρησε και σε φυσική μορφή σε ολόκληρη την Ευρωζώνη.
2002 – 2013
Με την εφαρμογή της τροποποιητικής Συνθήκης της Νίκαιας την 1η Φεβρουαρίου 2003, δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την εύρυθμη λειτουργία των θεσμικών οργάνων της Ένωσης λόγω της επικείμενης διεύρυνσής της σε 25 κράτη-μέλη, τη μεγαλύτερη διεύρυνση στην ιστορία της. Έτσι, την 1η Μαΐου 2004 δέκα νέες χώρες προσχώρησαν στην ΕΕ. Στις 29 Οκτωβρίου 2004 υπογράφηκε στη Ρώμη η Συνθήκη για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης, που φιλοδοξούσε να αντικαταστήσει όλο το θεσμικό οικοδόμημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων με μία απλούστερη και συνεκτικότερη δομή, δίνοντας στη νέα Ευρωπαϊκή Ένωση διευρυμένες αρμοδιότητες. Η συνθήκη δεν τέθηκε ποτέ σε ισχύ καθώς περιείχε πολλά αμφιλεγόμενα εδάφια,

καθώς η επικύρωσή της απορρίφθηκε το 2005 από το γαλλικό και ολλανδικό λαό σε αντίστοιχα δημοψηφίσματα. Μετά την εγκατάλειψη του «Συντάγματος της Ευρώπης», συμφωνήθηκε αφενός να διασωθούν και αφετέρου να τροποποιηθούν ορισμένα τμήματά του, έτσι ώστε μια νέα συνθήκη να τροποποιήσει τις ήδη υπάρχουσες, όπως παραδοσιακά μέχρι τότε συνηθιζόταν, χωρίς να τις αντικαταστήσει. Έτσι, υπογράφηκε η Συνθήκη της Λισαβόνας (13.12.2007), η οποία τέθηκε σε ισχύ την 1η Δεκεμβρίου 2009. Η συνθήκη αυτή τροποποίησε ολόκληρη τη δομή της Ένωσης, συγχωνεύοντας πλήρως τους Τρεις Πυλώνες της σε μια ενιαία νομική οντότητα. Επίσης, θέσπισε επίσημα πια τον θεσμό του μόνιμου Προέδρου του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου με θητεία 2,5 ετών, ενώ έδωσε αυξημένες αρμοδιότητες στον Ύπατο Εκπρόσωπο της Ένωσης. Την 1η Ιανουαρίου 2007, η Βουλγαρία και η Ρουμανία διεύρυναν τα κράτη-μέλη της ΕΕ σε 27. Την ίδια χρονιά το ευρώ υιοθετήθηκε από τη Σλοβενία, το 2008 από την Κύπρο και τη Μάλτα, ενώ το 2009 από τη Σλοβακία. Την 1η Ιανουαρίου 2015, η Λιθουανία έγινε το 19ο μέλος της Ευρωζώνης, μετά τη Λετονία (1/1/2014) και την Εσθονία (1/1/2011). Το 2012 η ΕΕ βραβεύτηκε με το Νόμπελ Ειρήνης *για τη συνεισφορά της στην προώθηση της ειρήνης, της συμφιλίωσης, της δημοκρατίας και της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ευρώπη*. Η τελευταία χώρα, μέχρι στιγμής, που εντάχθηκε στην ευρωπαϊκή οικογένεια είναι η Κροατία (1/7/2013), αποτελώντας το 28ο μέλος της.
2016 – σήμερα
Στις 23 Ιουνίου 2016, το Ηνωμένο Βασίλειο ψήφισε την αποχώρησή του από την Ευρωπαϊκή Ένωση μετά από δημοψήφισμα (51,9% υπέρ, 48,1% κατά). Η διαδικασία αποχώρησης θα χρειαστεί χρόνια για να ολοκληρωθεί πλήρως. Αυτό είχε και άλλες επιπτώσεις όπως μεγάλη πτώση στα χρηματιστήρια και κατάρρευση των αγορών.

ΕΕ: Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας

Η εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας, την οποία ανέπτυξε με την πάροδο των ετών η Ευρωπαϊκή Ένωση, της δίνει τη δυνατότητα να μιλά και να ενεργεί ως μία οντότητα στις παγκόσμιες υποθέσεις. Η ανάπτυξη κοινής δράσης παρέχει στα κράτη-μέλη της ΕΕ πολύ μεγαλύτερη δυνατότητα επιρροής απ' ό,τι θα είχαν εάν το κάθε κράτος-μέλος δρούσε μεμονωμένα. Η Συνθήκη της Λισαβόνας, που τέθηκε σε ισχύ το 2009, ενίσχυσε αυτόν τον τομέα πολιτικής, θεσπίζοντας το αξίωμα του Ύπατου Εκπροσώπου της ΕΕ για Θέματα Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας, καθώς και την Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης.

Ο ρόλος *Ύπατου Εκπροσώπου* είναι να μεριμνά για τη μεγαλύτερη συνοχή της εξωτερικής πολιτικής και της πολιτικής ασφάλειας της ΕΕ. Γι' αυτό, προεδρεύει στη μηνιαία συνεδρίαση του Συμβουλίου Εξωτερικών Υποθέσεων στο οποίο συμμετέχουν οι υπουργοί Εξωτερικών των 28 κρατών-μελών. Παρευρίσκεται επίσης στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και υποβάλλει εκθέσεις σχετικά με θέματα εξωτερικών υποθέσεων. Ο ρόλος της *Υπηρεσίας Εξωτερικής Δράσης* (EEAS) είναι να παρέχει υποστήριξη στην Ύπατη Εκπρόσωπο. Πρόκειται για τη διπλωματική υπηρεσία της ΕΕ. Ένα δίκτυο 139 και πλέον αντιπροσώπων και γραφείων της ΕΕ σε όλο τον κόσμο προωθεί και προστατεύει τις αξίες και τα συμφέροντά της.

Η ΕΕ αναπτύσσει έντονη δραστηριότητα σε ποικίλους τομείς: από την αντιμετώπιση του πυρηνικού προγράμματος του Ιράν και τη σταθεροποίηση της κατάστασης στη Σομαλία και την ευρύτερη περιοχή του Κέρατος της Αφρικής μέχρι την καταπολέμηση της υπερθέρμανσης του πλανήτη. Η κοινή της εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας, που έχει σχεδιαστεί για την επίλυση των διαφορών και την προώθηση της διεθνούς αλληλοκατανόησης, στηρίζεται στη διπλωματία. Συμπληρωματικό ρόλο παίζουν συχνά το εμπόριο, η ανθρωπιστική βοήθεια, η ασφάλεια και η άμυνα. Η ΕΕ είναι ο μεγαλύτερος χορηγός αναπτυξιακής χρηματοδότησης στον κόσμο και, κατά συνέπεια, βρίσκεται στην πλέον κατάλληλη θέση για την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας με τις αναπτυσσόμενες χώρες. Η ΕΕ στηρίζει επίσης τις γειτονικές χώρες που αντιμετωπίζουν συγκρούσεις και κρίσεις. Είναι ο μεγαλύτερος χορηγός βοήθειας στα θύματα της κρίσης στη Συρία, έχοντας χορηγήσεις πάνω από 3,2 δισ. από το 2011 και μετά.

Η ΕΕ δεν διαθέτει μόνιμο στρατό. Αντίθετα, στο πλαίσιο της Κοινής Πολιτικής Ασφάλειας και Άμυνας, βασίζεται σε ad hoc δυνάμεις τις οποίες διαθέτουν τα κράτη-μέλη για: κοινές επιχειρήσεις αφοπλισμού, ανθρωπιστικές αποστολές και επιχειρήσεις διάσωσης, στρατιωτικές συμβουλές και βοήθεια, πρόληψη συγκρούσεων και διατήρηση της ειρήνης, διαχείριση κρίσεων, π.χ. διατήρηση της ειρήνης και σταθεροποίηση μετά από συγκρούσεις.

Από το 2003 και μετά η ΕΕ έχει πραγματοποιήσει περίπου 30 μη στρατιωτικές και στρατιωτικές επιχειρήσεις σε 3 ηπείρους. Όλες αποσκοπούσαν στην αντιμετώπιση κρίσεων: οικοδόμηση της ειρήνης μετά τις καταστροφές που προκάλεσε το τσουνάμι στην Ινδονησία, προστασία των προσφύγων στο Μάλι και την Κεντροαφρικανική Δημοκρατία, καταπολέμηση της πειρατείας στη Σομαλία και το Κέρας της Αφρικής.

Από τον Ιανουάριο του 2007, η ΕΕ μπορεί να πραγματοποιεί επιχειρήσεις ταχείας αντίδρασης με 2 μάχιμες ομάδες, η καθεμιά από τις οποίες αποτελείται από 1.500 στρατιώτες. Εάν είναι απαραίτητο, 2 επιχειρήσεις μπορούν να ξεκινήσουν σχεδόν ταυτόχρονα. Οι αποφάσεις για επέμβαση λαμβάνονται από τους υπουργούς των κρατών-μελών, οι οποίοι συνεδριάζουν στο πλαίσιο του Συμβουλίου της ΕΕ.

Η θεσμική αρχιτεκτονική της ΕΕ

Όπως είδαμε και παραπάνω, οι περιφερειακές ενώσεις εδράζονται σε ένα μείγμα διακυβερνητικών και υπερεθνικών οργάνων με διττό στόχο την προάσπιση του εθνικού συμφέροντος αλλά και την προώθηση του κοινού ευρωπαϊκού συμφέροντος. Πιο συγκεκριμένα, τα κύρια θεσμικά όργανα της ΕΕ είναι έξι:

- Στο *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο* συναντώνται οι αρχηγοί των κρατών-μελών (σύνοδοι κορυφής), και συζητούν και λαμβάνουν αποφάσεις ως προς τον στρατηγικό προσανατολισμό και την κατεύθυνση της ΕΕ. Η απόφαση για τη δημιουργία της ευρωζώνης, για παράδειγμα, και την εκκίνηση διαπραγματεύσεων με υποψήφια προς ένταξη μέλη λαμβάνεται στο ανώτατο αυτό επίπεδο.
- Τα *Συμβούλια των Υπουργών* χωρίζονται κατά τομέα (εξωτερικής πολιτικής, γεωργίας, ενέργειας και κλιματικής αλλαγής κλπ), και σε αυτά οι αρμόδιοι υπουργοί των 28 κρατών-μελών σε κάθε σχηματισμό συζητούν και αποφασίζουν επί συγκεκριμένων ζητημάτων εντός του πλαισίου που έχει συμφωνηθεί από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και επί προτάσεων που έχει καταθέσει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
- Κεντρική λειτουργία της *Ευρωπαϊκής Επιτροπής* είναι ακριβώς η προετοιμασία κειμένων προς συζήτηση και ψήφιση στα Συμβούλια των Υπουργών και στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Ο καθορισμός της ατζέντας (agenda-setting) και το δικαίωμα στην πρωτοβουλία (right of initiative), έτσι, αποτελούν κατεξοχήν δικαιοδοσίες της Επιτροπής που της προσδίδουν κεντρικό ρόλο. Παράλληλα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είναι επιφορτισμένη με την επιτήρηση των μελών ως προς τη διαρκή συμμόρφωσή τους με το κοινοτικό κεκτημένο, την εκτέλεση των αποφάσεων (από κοινού με τα κράτη-μέλη) των Συμβουλίων, και την εκπροσώπηση της ΕΕ σε διεθνή και παγκόσμια φόρα και οργανισμούς. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή χωρίζεται σε Γενικές Διευθύνσεις (Directorates General, DGs), κατ' ουσίαν υπουργεία που αντιστοιχίζονται με τα Συμβούλια των Υπουργών. Κάθε κράτος-μέλος διορίζει έναν Επίτροπο που όμως δίνει όρκο ανεξαρτησίας από το έθνος-

κράτος του και οφείλει να λειτουργεί για το ευρωπαϊκό, όχι το εθνικό, συμφέρον. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο διορίζει τον πρόεδρο της Επιτροπής, απόφαση που επικυρώνεται, όπως και ολόκληρη η σύνθεση της Επιτροπής, από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

- Το *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο* λειτουργεί στη βάση ευρωπαϊκών πολιτικών κομμάτων, που αποτελούν οικογένειες κομμάτων των επιμέρους εθνικών κομμάτων (π.χ., το Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα, η Ευρωπαϊκή Αριστερά, οι Φιλελεύθεροι-Δημοκράτες κλπ). Οι ευρωεκλογές λαμβάνουν χώρα από το 1979 κι έπειτα, όπως είδαμε και παραπάνω, κάθε πέντε χρόνια σε εθνική βάση, και οι πολίτες κάθε κράτους εκλέγουν συγκεκριμένο αριθμό ευρωβουλευτών. Προκύπτει έτσι κάτι που αρχικά φαντάζει παράδοξο. Ενώ η διαμάχη για την κρίση χρέους, για παράδειγμα, βρίσκει την Ελλάδα και τη Γερμανία αντιμέτωπες, σε επίπεδο Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου η διαμάχη λαμβάνει χώρα σε επίπεδο πολιτικών τοποθετήσεων με Έλληνες και Γερμανούς ευρωβουλευτές του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος, για παράδειγμα, να συμφωνούν μεταξύ τους και να εναντιώνονται με τους ομολόγους τους, Έλληνες και Γερμανούς πάλι, που ανήκουν στο ευρωπαϊκό κόμμα της Αριστεράς ή των Σοσιαλδημοκρατών. Οι συμμαχίες και οι γραμμές διαφωνίας υπερκερνούν τα εθνικά συμφέροντα, με τους ευρωβουλευτές να (έχουν χρέος να) υπηρετούν κατά βάση και προτεραιότητα το ευρωπαϊκό, όχι το εθνικό συμφέρον. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχει αναδειχθεί στο δεύτερο νομοθετικό σώμα μαζί με τα Συμβούλια των Υπουργών από τη συνθήκη της Λισαβόνας κι έπειτα (2009), έχει ευρεία δικαιοδοσία επί της συμφωνίας για τον κοινοτικό προϋπολογισμό και ελέγχει τη σύννομη λειτουργία των υπόλοιπων θεσμών.
- Το *Ευρωπαϊκό Δικαστήριο* είναι ο κατεξοχήν υπερεθνικός θεσμός, καθώς είναι πλήρως αποσυνδεδεμένος από κάθε έννοια διαφύλαξης του εθνικού συμφέροντος και είναι επιφορτισμένο με την επίλυση διαφορών που προκύπτουν στη βάση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Δεδομένης της υπεροχής της ευρωπαϊκής νομοθεσίας επί των επιμέρους εθνικών δικαιικών συστημάτων, αλλά και της ευρωπαϊκής πρόσληψης και θέασης του κόσμου από μέρους των δικαστών, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο με τις αποφάσεις του έχει καταστεί σημαντικός πυλώνας που ευνόησε την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Μέσα από πλείστες αποφάσεις του δημιούργησε κατ' ουσίαν δεδικασμένα και νομικά προηγούμενα που επέτρεψαν την ολοκλήρωση της ενιαίας αγοράς και προστάτεψαν

την ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη των κρατών-μελών της (βλ υπόθεση Bosman, Cassis de Dijon, Costa *vs.* ENEL κλπ).

- Τέλος, η *Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα* είναι επιφορτισμένη με τη νομισματική πολιτική των 19 κρατών-μελών της ευρωζώνης. Έχει αντικαταστήσει τις κεντρικές τράπεζες των μελών της ως προς τις αρμοδιότητες ελέγχου της ποσοτικής κυκλοφορίας του χρήματος, ελέγχου του πληθωρισμού και θέσης των κεντρικών επιτοκίων. Οι κεντρικοί τραπεζίτες των μελών συναντιούνται τακτικά στο Συμβούλιο των Κεντρικών Τραπεζιτών (Board of Governors) για να καθορίζουν τη νομισματική πολιτική της ευρωζώνης (Wallace, 2000a˙ Nugent, 2004˙ Γιώτη-Παπαδάκη, 2010: 133-170).

Πρέπει να είναι σαφές από τα παραπάνω ότι η ΕΕ ακολουθεί την κεντρική διάκριση των εξουσιών. Πιο αναλυτικά:

- Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα) ασκούν εκτελεστική εξουσία
- Τα Συμβούλια των Υπουργών και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ασκούν νομοθετική εξουσία
- Το Δικαστήριο της ΕΕ ασκεί δικαστική εξουσία.

Η παραγωγή πολιτικής και η λήψη αποφάσεων εντός της ΕΕ

Η κατανόηση του τρόπου παραγωγής σε περιφερειακό επίπεδο είναι ιδιαίτερα δυσχερής, κυρίως διότι δεν αποτιμούμε σωστά το ρόλο, τις αρμοδιότητες και τη σημασία που έχουν τα κράτη-μέλη και οι επιμέρους θεσμοί στον περιφερειακό καταμερισμό εργασίας. Σε ένα πρώτο επίπεδο, είναι σημαντικό να διακρίνουμε ανάμεσα σε επιμέρους τομείς ως προς το βαθμό κοινοτικοποίησής τους. Στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, για παράδειγμα, τα μέλη είναι ελεύθερα να σχεδιάσουν και να υλοποιήσουν την εξωτερική τους πολιτική στο βαθμό που κάτι τέτοιο δεν αντίκειται στο κοινοτικό νομικό κεκτημένο. Παράλληλα, ωστόσο, συχνά χρησιμοποιούν το ευρωπαϊκό πεδίο για την από κοινού χάραξη της εξωτερικής τους πολιτικής προκειμένου να ενισχύσουν τη δράση τους (Forster & Wallace, 2000˙ McCormick, 2011: 409-424). Αναφορικά με την ουκρανική κρίση, για παράδειγμα, και τη σκλήρυνση των σχέσεων απέναντι στη Μόσχα, τα μέλη της ΕΕ έχουν αποφασίσει σειρά μέτρων και κυρώσεων μεγιστοποιώντας έτσι τον αντίκτυπο και το βάρος της αντίδρασής τους απέναντι σε ό,τι αντιλαμβάνονται ως επιθετική ρωσική πολιτική στην Ουκρανία.

Άλλοι τομείς, πάλι, έχουν κοινοτικοποιηθεί σε τέτοιο βαθμό που οι εξελίξεις σε αυτούς δρομολογούνται κατά βάση από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και εκφεύγουν σε σημαντικό βαθμό τον έλεγχο των κρατών-μελών και των Συμβουλίων των Υπουργών. Στον αγροτικό τομέα και την αλιεία, για παράδειγμα, τα όρια/επίπεδα παραγωγής, οι επιδοτήσεις, οι δασμολογικές διευθετήσεις με τρίτα κράτη κλπ, δεν βρίσκονται υπό τον έλεγχο των κρατών, αλλά ρυθμίζονται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Τα αρμόδια Συμβούλια των Υπουργών μπορούν, κατόπιν πρότασης της Επιτροπής, να συζητήσουν και να ψηφίσουν αλλαγές σε επιμέρους πτυχές της αγροτικής πολιτικής, ωστόσο τα περιθώρια μονομερών αλλαγών είναι μηδαμινά. Στην περίπτωση που κάποια μέλη δεν είναι ευχαριστημένα με την κρατούσα πολιτική (κάτι που αποτελεί πραγματικότητα για πολλά μέλη με κύριο εκφραστή τη Μ. Βρετανία), το μόνο που μπορούν να κάνουν είναι να δημιουργήσουν συμμαχίες εντός του Συμβουλίου των Υπουργών προκειμένου να ψηφίσουν επιμέρους αλλαγές (που πρέπει στη συνέχεια να εγκριθούν και από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (Rieger, 2000˙ Lequesne, 2000˙ Woolcock, 2000).

Σχηματικά η διαδικασία παραγωγής πολιτικής εντός της ΕΕ ακολουθεί την εξής πορεία:

- Οι κατευθυντήριες γραμμές της στρατηγικής της ΕΕ δίνονται από τα ίδια τα κράτη-μέλη. Οι αποφάσεις είτε εκτελούνται απευθείας από τα κράτη-μέλη (βλ. επιβολή κυρώσεων σε Ρωσία), είτε στη βάση των ειλημμένων αποφάσεων αναλαμβάνει τη σκυτάλη η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ώστε να αποσαφηνιστούν οι μηχανισμοί και οι τρόποι με τους οποίους θα υλοποιηθούν οι αποφάσεις (για παράδειγμα, ενταξιακές διαπραγματεύσεις με τρίτα κράτη). Σε πολλές περιπτώσεις, τα κράτη-μέλη είναι επιφορτισμένα με την εκτέλεση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, ωστόσο η Επιτροπή λειτουργεί επικουρικά με την πρόταση δημιουργίας μηχανισμών που θα συμβάλλουν στην ευόδωση των στόχων. Από εκεί και πέρα, ακολουθεί μια πολυδαίδαλη διαδικασία που ενσωματώνει όλα τα θεσμικά όργανα της ΕΕ.
- Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είναι επιφορτισμένη με τη σύνταξη προτάσεων που θα λειτουργήσουν προς την ευόδωση των στόχων που έθεσε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Μπορεί, επίσης, όπως είδαμε παραπάνω, να προχωρήσει στη σύνταξη προτάσεων ακόμη και αν δεν έχει προηγηθεί σχετική συμφωνία στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, κάτι που της δίνει κεντρικό ρόλο στη θέση της ατζέντας της ευρωπαϊκής πολιτικής.

- Οι προτάσεις αυτές κατατίθενται προς ψήφιση στα αρμόδια Συμβούλια των Υπουργών.
- Εφόσον υπάρξει συμφωνία στο Συμβούλιο των Υπουργών, απαιτείται και η έγκριση της απόφασης από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.
- Σε περίπτωση που ο νέος νόμος της ΕΕ έρχεται σε αντίθεση με άλλες νομικές διατάξεις της, καλείται το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο να αποφανθεί για τη νομιμότητά του (Wallace, 2000b˙ Wallace, 2000c).

Μια τέτοια διαδικασία, αποδιδόμενη όσο πιο απλουστευτικά γίνεται, αποτελεί τη συνηθισμένη διαδικασία παραγωγής πολιτικής εντός της ΕΕ και κρατάει συνήθως από ένα έως και τρία χρόνια. Το φθινόπωρο του 2014, για παράδειγμα, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο έθεσε νέους στόχους για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής (μείωση κατά 40% των εκπομπών ρύπων σε σχέση με τα επίπεδα του 1990, διείσδυση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στο ευρωπαϊκό ενεργειακό μείγμα τουλάχιστον κατά 27%, και βελτίωση κατά 30% της ενεργειακής αποτελεσματικότητας). Τα κράτη-μέλη καλούνται να «πιάσουν» αυτούς τους στόχους, την ίδια στιγμή που η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εργάζεται για την επεξεργασία τρόπων και μηχανισμών που θα βοηθήσουν τα μέλη να εκπληρώσουν τους στόχους τους (σύστημα εμπορίας ρύπων, επιτήρηση των εθνικών σχεδίων για την κλιματική αλλαγή κλπ) (Clark, 2014˙ Buchan, 2014a). Παράλληλα, η Επιτροπή έχει το δικαίωμα συγγραφής προτάσεων και κατάθεσής τους στα αρμόδια Συμβούλια των Υπουργών Ενέργειας και Δράσης για το Κλίμα προς ψήφιση για επιμέρους πτυχές του ζητήματος (για παράδειγμα, δημιουργία νέων αγωγών προμήθειας ενέργειας και υποδομών ανανεώσιμων πηγών ενέργειας κλπ). Οι επιμέρους αυτές προτάσεις χρειάζονται την έγκριση και των δύο νομοθετικών σωμάτων της ΕΕ, του αρμόδιου Συμβουλίου των Υπουργών και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, προκειμένου η νέα συμφωνία να καταστεί νόμος της ΕΕ.

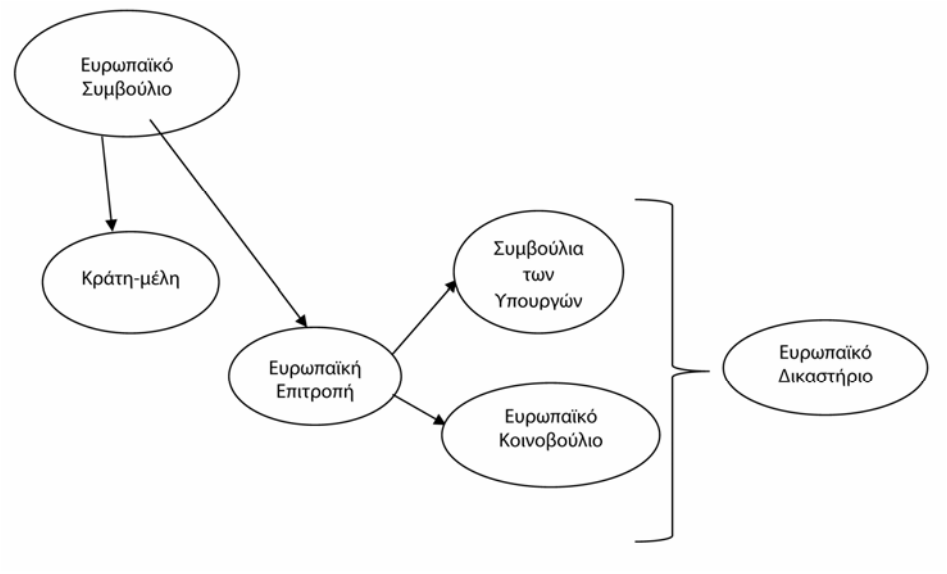

Η διαδικασία παραγωγής πολιτικής εντός της ΕΕ σχηματικά

Για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, εξάλλου, υπάρχει μια πληθώρα προτάσεων και τεχνολογικών λύσεων, ανάμεσα στις οποίες και η δέσμευση και αποθήκευση διοξειδίου του άνθρακα (carbon capture and storage). Η σταδιακή διείσδυση αυτού του μέσου για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής αποτυπώνει την πολυδαίδαλη ευρωπαϊκή πολιτική. Πιο συγκεκριμένα, η τεχνολογία δέσμευσης και αποθήκευσης διοξειδίου του άνθρακα αναπτύχθηκε στη Νορβηγία, η οποία επιζητούσε την εξαγωγή της τεχνολογίας αυτής σε νέες αγορές με στόχο την κερδοφορία. Η Βρετανία και η Ολλανδία επίσης άρχισαν να αναπτύσσουν τη συγκεκριμένη τεχνολογία σε μια συγκυρία που το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής αρχίζει και τίθεται επιτακτικά στην παγκόσμια ατζέντα. Σε αυτή τη βάση, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο συνέστησε τη θεσμοθέτηση της νέας τεχνολογίας ως μέσο καταπολέμησης της κλιματικής αλλαγής, θέση με την οποία συντάχθηκαν η Γερμανία και η Πολωνία, η πρώτη κυρίως για να επιτύχει τους κλιματικούς της στόχους και η δεύτερη για να μπορεί να συνεχίσει να καταναλώνει μεγάλες ποσότητες (εγχώριου) άνθρακα χωρίς περιορισμούς που θα προέρχονται από τη νομοθεσία της ΕΕ για τη μείωση των ρύπων. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατόπιν έθεσε το θέμα στην ατζέντα του Συμβουλίου των Υπουργών Ενέργειας και Περιβάλλοντος που αποφάσισε ένα συγκεκριμένο ευνοϊκό ρυθμιστικό πλαίσιο που θα προσφέρει σημαντικά κίνητρα για την ανάπτυξη της ακριβής αυτής τεχνολο-

γίας, απόφαση που έλαβε την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (Severin, 2012: 86-86˙ Fransec & Sondoval, 2012: 214-215).

Η ενεργειακή πολιτική, που αποτελούσε παραδοσιακά αποκλειστική αρμοδιότητα των κρατών-μελών κατέστη, με τη συνθήκη της Λισαβόνας το 2009, ζήτημα αμοιβαίας αρμοδιότητας για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα κράτη-μέλη που διατηρούν το δικαίωμα στην επιλογή του ενεργειακού τους μείγματος και στη χάραξη ίδιας ενεργειακής πολιτικής. Ωστόσο, με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (1986) και την ολοκλήρωση της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς μέσα στη δεκαετία του 1990, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, κυρίως μέσα από την υψηλή εποπτεία των δυνάμεων του ανταγωνισμού, είχε κερδίσει *de facto* σημαντική εξουσία σε ρυθμιστικά ζητήματα επί της κοινής αγοράς, συμπεριλαμβανομένου του ενεργειακού πεδίου. Με τις οδηγίες για την απελευθέρωση των αγορών ηλεκτρισμού και φυσικού αερίου που εξέδωσε στις δεκαετίες του 1990 και του 2000 πρωτοστάτησε στο τρίπτυχο των μεταρρυθμίσεων (ιδιωτικοποιήσεις, απελευθέρωση και απορρύθμιση της αγοράς – privatization, liberalization and deregulation), επιφέροντας τη διάλυση των μεγάλων κρατικών επιχειρήσεων-μονοπωλίων, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την είσοδο στην αγορά νέων εταιρειών που θα καθιστούσαν εφικτή τη θέση σε λειτουργία της δυναμικής του ανταγωνισμού και απορρυθμίζοντας τις τιμές ούτως ώστε να αποτυπώνουν δυνάμεις της αγοράς. Ακόμη, κατέστησε αναγκαία την παραχώρηση πρόσβασης σε τρίτους (third party access) στα δίκτυα μεταφοράς ενέργειας. Με τη ψήφιση και υιοθέτηση του Τρίτου Ενεργειακού Πακέτου (Third Energy Package) το 2009 από το αρμόδιο Συμβούλιο των Υπουργών, κατέστη απαραίτητη η διάσπαση των εταιρειών που κατέχουν δίκτυα ενέργειας και είναι ταυτόχρονα πάροχοι ενέργειας (unbundling), και δημιουργήθηκαν εθνικές και υπερεθνικές ρυθμιστικές αρχές για τη χρήση των ενεργειακών δικτύων (Helm, 2014). Επιπλέον, η Επιτροπή επιβλέπει τη συμμόρφωση με τους κανόνες ανταγωνισμού όχι μόνο των εγχώριων αλλά και των μη ευρωπαϊκών εταιρειών που μετέχουν σε αυτήν. Το σύνολο αυτών των κινήσεων υποσκάπτει την ικανότητα των κρατών-μελών και των εταιρειών τους να συνάπτουν συμβόλαια προμήθειας (Aalto, 2014: 9).

Σε αυτό το πλαίσιο, το γεγονός ότι η ρωσική Gazprom έχει κατασκευάσει από κοινού με τέσσερις ευρωπαϊκές εταιρείες τον αγωγό Nord Stream που συνδέει Ρωσία και Γερμανία μέσα από τη Βαλτική θάλασσα δεν συνεπάγεται αυτόματα την προμήθεια της ευρωπαϊκής αγοράς με το σύνολο της ικανότητάς του. Προαπαιτείται η συμμόρφωση της Gazprom με τη νέα κοινοτική νομοθεσία. Σύμφωνα με αυτήν, η Gazprom είχε το δικαίωμα υποβολής αίτησης για εξαίρεση από τη ρήτρα παροχής πρόσβασης σε τρίτους (που πρέπει να εγκριθεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή). Δεδομένου ότι δεν το έπραξε, η Επιτροπή δεν επιτρέπει παρά τη μερική διέλευση του ρωσικού αερίου από τον

αγωγό. Στο ίδιο πλαίσιο, η κατασκευή του αγωγού South Stream (που σχεδιαζόταν να μεταφέρει ρωσικό αέριο μέσα από τη Μαύρη Θάλασσα στη Βουλγαρία και από εκεί στο μεγαλύτερο μέρος της κεντρικής Ευρώπης) έχει για την ώρα παγώσει καθώς «σκοντάφτει» σε νομικά εμπόδια, στην υποχρέωση της Gazprom δηλαδή να παραχωρήσει πρόσβαση σε τρίτους προμηθευτές. Η αρνητική στάση της Επιτροπής και η απροθυμία του ρωσικού κολοσσού να υποβάλει αίτηση εξαίρεσης δείχνουν, για την ώρα, προς τη ματαίωση του έργου (Buchan, 2014b).

Με την ανάληψη από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κεντρικού ρόλου στις ευρω-ρωσικές ενεργειακές σχέσεις καθίσταται σαφές ότι μετατοπίζεται το κέντρο εξουσίας από τις εθνικές πρωτεύουσες εγγύτερα στο υπερεθνικό κέντρο στις Βρυξέλλες. Σε αυτό το πλαίσιο, με τη στάση της Επιτροπής συντάχθηκαν τα κράτη-μέλη της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης, που βλέπουν τη ρωσική ενεργειακή παρουσία ως προβληματική και προσβλέπουν στον περιορισμό της, και ασκούσαν πίεση στην Επιτροπή να διατηρήσει και να εντείνει τη σκληρή της στάση. Στην αντίπερα όχθη, άλλοι εταίροι που επιδίωκαν την κατασκευή του αγωγού South Stream, όπως η Αυστρία, με τη σειρά τους ασκούσαν πιέσεις στην Επιτροπή να χαλαρώσει τους περιορισμούς και να ερμηνεύσει πιο χαλαρά την αντιμονοπωλιακή νομοθεσία λαμβάνοντας υπόψη την ανάγκη για την εξασφάλιση επαρκών ποσοτήτων αερίου (Buchan, 2014b). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, με άλλα λόγια, έχει καταστεί πλέον πεδίο σημαντικής εξουσίας για τα ενεργειακά ζητήματα. Και δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι δεν λειτουργεί με βάση εθνικά συμφέροντα, αλλά με άξονα το ευρωπαϊκό και στη βάση του ευρωπαϊκού νομικού κεκτημένου, το οποίο έχουν (συν-)διαμορφώσει στο πέρας των προηγούμενων δεκαετιών τα κράτη-μέλη.

Εκδημοκρατισμός προς τα πάνω;

Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, και η συνακόλουθη επέκταση της εγχώριας πολιτικής σφαίρας στο ευρωπαϊκό πεδίο με τη μεταφορά μέχρι πρότινος εθνικών αρμοδιοτήτων σε αυτό, δημιουργεί την ανάγκη επαναπρόσληψης της δημοκρατίας σε ένα υπερεθνικό επίπεδο και τη δημιουργία δημοκρατικών μηχανισμών σε αυτό. Τούτο αποτελεί παράδοξο, καθότι η δημοκρατία είναι συνυφασμένη με την οργανωτική μονάδα του έθνους-κράτους και έχει εφαρμοστεί μόνο σε αυτήν. Το ιστορικό πείραμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, υπό αυτό το πρίσμα, επεκτείνεται πέρα από τη σφαίρα της παγίωσης της ειρήνης και της οικονομικής ολοκλήρωσης σε αυτό της δημιουργίας νέων δημοκρατικών δομών έξω από το καθιερωμένο τους πλαίσιο, αυτό του έθνους-κράτους και, μάλιστα, ερχόμενο σε πολλές περιπτώσεις σε ευθεία αντίθεση με αυτό.

Το παράδοξο γίνεται οξύτερο αν σκεφτούμε ότι το νέο υπερεθνικό πεδίο δεν έχει σημείο αναφοράς έναν ευρωπαϊκό λαό (έναν ευρωπαϊκό «δήμο»), αλλά μία πλειάδα διαφορετικών λαών. Αυτή η διαπίστωση είναι κρίσιμη για να κατανοήσουμε την ιστορική πορεία της ΕΕ προς το σταδιακό εκδημοκρατισμό της (Katz, 2000: 5˙ Chryssochoou, 2003: 366). Όπως είδαμε παραπάνω, οι ευρωπαϊκές ελίτ που φιλοτεχνούσαν την ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική στα πρώτα της βήματα αντιλαμβάνονταν την εύλογη αντίδραση που θα προέβαλαν οι ευρωπαϊκοί λαοί σε περίπτωση στενής σύνδεσης της μοίρας τους μέσα από μεγαλεπήβολα σχέδια ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η σύνδεση αυτή, ωστόσο, έλαβε χώρα μέσα από φαινομενικά δευτερεύουσας σημασίας συμφωνίες που σταδιακά επέφεραν ειρήνη, οικονομική ανάπτυξη και ευημερία στους ευρωπαϊκούς λαούς. Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση τις δεκαετίες εκείνες εδραζόταν στην αποκαλούμενη επιτρεπτική συναίνεση (permissive consensus) των λαών της Ευρώπης, σύμφωνα με την οποία δεν αντιδρούσαν στη διαδικασία ενίσχυσης των υπερεθνικών θεσμών και δομών διακυβέρνησης, και αντίστοιχης αποδυνάμωσης των εθνικών, στο βαθμό που αυτή επέφερε θετικά αποτελέσματα στη ζωή τους (McCormick, 2011: 139). Ο κεντρικός νομιμοποιητικός μηχανισμός της ΕΕ, έτσι, δεν έγκειτο στη δημοκρατική *per se* πολιτική και νομοπαρασκευαστική διαδικασία που ακολουθούσε η ΕΕ, αλλά στα αποτελέσματα που αυτή απέφερε (output legitimacy) (Follesdal & Hix, 2006˙ Majone, 1998). Ο στασιμοπληθωρισμός που έπληξε τις χώρες-μέλη της ΕΕ τη δεκαετία του 1970 απειλούσε αυτή τη νομιμοποίηση. Η συμφωνία, από την άλλη, των μελών να προχωρήσουν για πρώτη φορά στη διενέργεια εκλογών για την ανάδειξη των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου το 1979 αποτέλεσε το πρώτο βήμα προς τη νομιμοποίηση της ΕΕ στη βάση των διαδικασιών που παράγουν πολιτική (input legitimacy).

Οι δομικές αλλαγές στην παγκόσμια οικονομία τη δεκαετία του 1980 και η προθυμία της ΕΕ να συμπλεύσει με αυτές (απελευθέρωση κεφαλαίων, επικράτηση του καπιταλισμού-καζίνο) δημιούργησαν ισχυρές φωνές που εναντιώνονταν στην αντιδημοκρατική πίεση που ασκούσε το διεθνές κεφάλαιο στην ΕΕ και τα μέλη της. Παράλληλα, η αλλαγή του χάρτη της Ευρώπης, η ενοποίηση της Γερμανίας και ο εμφύλιος της Γιουγκοσλαβίας απελευθέρωσαν κοιμώμενες εθνικιστικές δυνάμεις και η έννοια του εθνικού συμφέροντος και της εθνικής δημοκρατίας επέστρεψαν δριμύτερα στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή, τη στιγμή που δημιουργούνταν μία Ευρωπαϊκή Ένωση, θεσμοθετούνταν η ευρωπαϊκή ιθαγένεια και οι αρμοδιότητες της Ένωσης επεκτείνονταν σημαντικά. Η ενίσχυση του θεσμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, η δημιουργία του θεσμού του Ευρωπαίου Διαμεσολαβητή (Ombudsman), η θεσμοθέτηση μεγαλύτερης διαφάνειας, η παραχώρηση ρητρών εξαίρεσης (opt-outs)

και η δυνατότητα ευέλικτης ολοκλήρωσης (variable geometry) μέσα από τη δυνατότητα της εποικοδομητικής αποχής (constructive abstention) είχαν στόχο όχι μόνο να τονώσουν την αποτελεσματικότητα της ΕΕ, αλλά και, αφενός, να μην απονευρώσουν περαιτέρω την εθνική δημοκρατία και, αφετέρου, να βελτιώσουν τη δημοκρατική λειτουργία της ΕΕ και να ενισχύσουν τα δικαιώματα των πολιτών της (Van der Laan 2003: 6˙ Chryssochoou, 2003:372-373˙ Chryssochoou, 2001:23).

Ωστόσο, μεγάλο μέρος των πολιτών της ΕΕ, και αρκετοί αναλυτές, διακριβώνουν την ύπαρξη ενός *δημοκρατικού ελλείμματος* (democratic deficit) στην καρδιά της ΕΕ. Το έλλειμμα αυτό έχει δύο διαστάσεις: τη θεσμική, που αναφέρεται στο μη δημοκρατικό, όπως διατείνονται, θεσμικό οικοδόμημα της ΕΕ, και την κοινωνικο-ψυχολογική, σύμφωνα με την οποία ο Ευρωπαίος πολίτης δεν νιώθει ότι ανήκει στην Ένωση και ότι μπορεί να επηρεάσει την πορεία της. Πιο συγκεκριμένα, το δημοκρατικό έλλειμμα έγκειται:

- Στο γεγονός ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση δεν καθοδηγείται από την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας (popular sovereignty).
- Στην απουσία μίας ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας και ενός ευρωπαϊκού δήμου.
- Στην έλλειψη *διαφάνειας* που χαρακτηρίζει πολλές από τις πολιτικές διαδικασίες (Συμβούλια των Υπουργών και Ευρωπαϊκά Συμβούλια πίσω από κλειστές πόρτες).
- Στο γεγονός ότι κάποιοι θεσμοί δεν είναι εκλεγμένοι (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα) και ως εκ τούτου δεν είναι ούτε *αντιπροσωπευτικοί*, ούτε *υπόλογοι* στους λαούς της Ευρώπης, ούτε *νομιμοποιημένοι*.
- Στην αποδυνάμωση της εθνικής δημοκρατίας που αποτελεί απότοκο της μεταφοράς κρίσιμων αρμοδιοτήτων στο υπερεθνικό επίπεδο.
- Στον περιορισμένο ρόλο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, και των εθνικών κοινοβουλίων, εντός της ΕΕ.
- Στην απόσταση που νιώθουν οι Ευρωπαίοι πολίτες από τις πολύπλοκες ευρωπαϊκές θεσμικές και πολιτικές δομές και στην αδυναμία να κατανοήσουν τον τρόπο λειτουργίας τους, να *συμμετάσχουν* σε αυτές και να συν-διαμορφώσουν προτάσεις πολιτικής.
- Στην απουσία αντιπολίτευσης (Chryssochoou, 2003:371˙ Van der Laan 2003: 6˙ Offe & Preuss, 2006: 4, 7˙ Newman, 2001: 359˙ Tully, 2006:4-6˙ Fossum & Trenz, 2006: 5˙ Follesdal & Hix, 2006: 16, 22).

Έννοια: Δημοκρατικό Έλλειμμα ΕΕ

Το δημοκρατικό έλλειμμα σημαίνει ότι η ΕΕ σε αρκετές περιπτώσεις λειτουργεί χωρίς να ενεργεί στο όνομα των λαών που εκπροσωπεί και δεν είναι υπόλογη σε αυτούς. Αναφέρεται, επίσης, στην πολύ περιορισμένη ικανότητα των Ευρωπαίων πολιτών να επηρεάσουν τη λειτουργία των κύριων ευρωπαϊκών οργάνων. Το δημοκρατικό έλλειμμα έχει δύο διαστάσεις: τη θεσμική και την κοινωνικο-ψυχολογική. Η πρώτη σχετίζεται με την πλημμελή εκπροσώπηση των Ευρωπαίων πολιτών στους κοινοτικούς θεσμούς και την αδυναμία των τελευταίων να επηρεάσουν τη διαδικασία παραγωγής πολιτικής σε κοινοτικό επίπεδο. Η δεύτερη έχει να κάνει με την αποτυχία δημιουργίας μιας κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας. Δεδομένου ότι όλες οι πολιτικές κοινότητες δημιουργούνται και λειτουργούν για να εξασφαλίσουν τα συμφέροντα του λαού τους, αναρωτιέται κανείς στο όνομα και προς όφελος ποίου ενεργεί η ΕΕ. Η αντιπροσωπευτική δημοκρατία συνίσταται, αφενός, στην ύπαρξη μηχανισμών που καθιστούν τα θεσμικά και πολιτικά όργανα υπόλογα στο λαό και, αφετέρου, στη δημιουργία πλουραλιστικών θεσμών στην κοινωνία που επιτρέπουν στους πολίτες πρόσβαση και διόδους επικοινωνίας με τα όργανα αυτά. Στο πλαίσιο αυτό, η κριτική για τη μη δημοκρατικότητα της ΕΕ έχει δύο σκέλη: (α) το πρώτο αναφέρεται στην έλλειψη νομιμότητας της ΕΕ και λογοδοσίας των ευρωπαϊκών θεσμών στους Ευρωπαίους πολίτες και (β) το δεύτερο στην απουσία μηχανισμών που να τους επιτρέπουν να παρεμβαίνουν και να συμμετέχουν στην παραγωγή πολιτικής στο κοινοτικό/ενωσιακό επίπεδο.

Δεν υπάρχει διαφωνία ότι η ΕΕ παραμένει μακριά από μια ιδανική, συμμετοχική δημοκρατία. Ωστόσο, η θέση περί δημοκρατικού ελλείμματος δεν βρίσκει σύμφωνους όλους τους μελετητές στη βάση δύο διαφορετικών λογικών:

- Έχουμε εσφαλμένες αξιώσεις από την ΕΕ να τηρεί τα ίδια δημοκρατικά στάνταρντ με τις εθνικές δημοκρατίες, καθώς δεν τις αντικαθιστά, αλλά εδράζεται σε αυτές και τις πλαισιώνει.
- Εσφαλμένα συγκρίνουμε την ΕΕ με τον ιδεατό αρχέτυπο της δημοκρατίας, παρά με τα υπάρχοντα ατελή εθνικά δημοκρατικά συστήματα της Ευρώπης (Majone, 1998˙ Lane, 2002: 23).

Σε αυτό το πλαίσιο, οι αρνητές του δημοκρατικού ελλείμματος προχωρούν σε μια σειρά επιμέρους επιχειρημάτων για να υπερασπιστούν το οικοδόμημα της ΕΕ και τις δημοκρατικές του αρετές. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζουν ότι:

- Η λειτουργία της ΕΕ εδράζεται στη συγκατάθεση των κρατών-μελών που οικειοθελώς την έχουν θεσπίσει και αποφασίζουν για την περαιτέρω μεταφορά αρμοδιοτήτων στο υπερεθνικό επίπεδο. Μία Ευρω-

παϊκή Ένωση δημοκρατικών μελών δεν μπορεί παρά να είναι δημοκρατική.

- Η ΕΕ αντλεί τη νομιμοποίησή της από την επίτευξη των πλέον σημαντικών αποτελεσμάτων που τα εθνικά δημοκρατικά συστήματα αδυνατούν να επιτύχουν μόνα τους: ειρήνη, οικονομική ανάπτυξη και ευημερία. Στο ίδιο πλαίσιο, στο σημερινό παγκοσμιοποιούμενο σύστημα, η ΕΕ αποτελεί σημαντικό και απαραίτητο μαξιλάρι-ανάχωμα που προστατεύει τα κράτη-μέλη από τις πιέσεις εξωτερικών παραγόντων (παγκόσμιο κεφάλαιο, μεγάλες δυνάμεις), και άρα τις εθνικές δημοκρατίες.
- Η αδιαφάνεια κάποιων πολιτικών διαδικασιών αποτελεί εξίσου γνώρισμα της εθνικής δημοκρατίας, όσο και της ευρωπαϊκής.
- Μη εκλεγμένες αρχές υπάρχουν και δραστηριοποιούνται και στο εσωτερικό των δημοκρατικών κρατών, χωρίς να επιζητούμε την εκλογή των μελών τους (Κεντρικές Τράπεζες, ανεξάρτητες ελεγκτικές αρχές). Τις διατηρούμε, ωστόσο, καθώς αναγνωρίζουμε ότι υπάρχει κάποια ένταση ανάμεσα στη δημοκρατία και την αποτελεσματικότητα.
- Το θεσμικό οικοδόμημα της ΕΕ ακολουθεί την κλασική διάκριση των εξουσιών που παρατηρούμε σε όλα τα δημοκρατικά συστήματα (εκτελεστική, νομοθετική, δικαστική) και διατηρεί ένα εκτεταμένο σύστημα ελέγχων και ισορροπιών (checks and balances). Καταρρίπτεται έτσι το επιχείρημα ότι οι μη εκλεγμένοι θεσμοί είναι ανεξέλεγκτοι και μη υπόλογοι.
- Ο ρόλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, αν και υπολείπεται του αντίστοιχου ρόλου των κοινοβουλίων στα εθνικά συστήματα, είναι καταλυτικός.
- Η απουσία αντιπολίτευσης αντισταθμίζεται από μια κουλτούρα ομοφωνίας και συναίνεσης που αποτελεί ύψιστο ιδανικό και πυλώνα της δημοκρατίας (Offe & Preuss, 2006: 3˙ Lane, 2002: 1˙ Follesdal & Hix, 2006˙ Eriksen & Fossum, 2002: 9˙ Fossum, 2004: 31˙ Mair, 2005:17).

Η συζήτηση για το δημοκρατικό έλλειμμα της ΕΕ και την ανάγκη εκδημοκρατισμού της έχει οδηγήσει στην αποσαφήνιση μιας σειράς προτάσεων για τη γεφύρωσή του. Αυτές στόχο έχουν να βελτιώσουν τους πέντε καταλυτικούς δείκτες μιας δημοκρατίας, δηλαδή το βαθμό διαφάνειας, αντιπροσωπευτικότητας, συμμετοχής, λογοδοσίας και νομιμοποίησης. Σε γενικές γραμμές, οι κύριες μεταρρυθμιστικές προτάσεις αξιώνουν:

- Την περαιτέρω αύξηση των αρμοδιοτήτων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

- Την άμεση εκλογή του προέδρου της ΕΕ από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ή απευθείας από τους Ευρωπαίους πολίτες
- Τη διενέργεια των ευρωεκλογών στη βάση της ευρωπαϊκής ατζέντας κι όχι των επιμέρους εθνικών
- Πλήρη διαφάνεια σε όλες τις πολιτικές διαδικασίες
- Τη δημιουργία ενός δεύτερου κοινοβουλευτικού σώματος που θα απαρτίζεται από εκπροσώπους των εθνικών κοινοβουλίων και
- Τη δημιουργία μηχανισμών που θα επιτρέπουν τη συμβολή του Ευρωπαίου πολίτη στις πολιτικές διαδικασίες της ΕΕ (Van der Laan, 2003: 42-43).

Σήμερα, ωστόσο, το δημοκρατικό έλλειμμα και η αντίδραση στο ευρωπαϊκό πολιτικό οικοδόμημα έχουν λάβει μεγάλες διαστάσεις και διαφορετικό περιεχόμενο. Η αντίδραση αυτή δεν καταφέρεται αόριστα ενάντια σε ένα πλημμελώς δημοκρατικό σύστημα, αλλά σε μία Ένωση που θεσμοθετεί πολιτικές λιτότητας, ενεργεί φαινομενικά εις βάρος των λαών της και μοιάζει να επιβάλλει πολιτικές στις εθνικές κυβερνήσεις που αυτές είτε απορρίπτουν είτε με δυσκολία και μεγάλο πολιτικό κόστος αποδέχονται. Ως αποτέλεσμα, έχει διογκωθεί τόσο το κύμα του ευρωσκεπτικισμού (euro-skepticism), όσο και ο εθνικισμός και η πρόσληψη του εθνικού συμφέροντος ενάντια στο ευρωπαϊκό, και όχι εντός του ευρωπαϊκού πλαισίου (Taylor, 2010: 63-138). Καταλυτικό ρόλο προς την κατεύθυνση αυτή έχει παίξει η κρίση της ευρωζώνης και ο αυξανόμενος διακυβερνητικός χαρακτήρας των διαπραγματεύσεων, στις οποίες ο ρόλος της Γερμανίας μοιάζει να είναι καταλυτικός, σε μερικές περιπτώσεις συμπράττοντας και σε μερικές σε αντίθεση με τις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Η δυσχερής οικονομική συγκυρία μας απομακρύνει από το ιδεώδες μίας Ευρώπης των λαών, με τα συμφέροντα του χρηματοπιστωτικού τομέα, την ανάγκη διάσωσης του καπιταλισμού, αλλά και την εθνική εσωστρέφεια να αναδεικνύονται σε κομβικούς παράγοντες (Mazower, 2012: 406-415˙ Patomäki, 2013).

Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση αποτελεί μέρος της ιστορικής λύσης που δόθηκε μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και οδήγησε σε μία άνευ προηγουμένου μακρά περίοδο ειρήνης, ευμάρειας και σταθερότητας στην πιο συγκρουσιακή ήπειρο του πλανήτη. Η διατήρηση αυτών των κεκτημένων και η επίλυση των ενδοευρωπαϊκών διαφορών (χρηματοπιστωτικών, ιστορικών, οικονομικών κλπ) αποτελεί το ζητούμενο, και η δημοκρατία δεν μπορεί παρά να αποτελεί, με την ευρύτερη θεώρησή της ως ένα σύνολο εμπεδωμένων νορμών, κανόνων, αξιών και διαδικασιών που αποτρέπει συγκρουσιακές και βίαιες εναλλακτικές και οδηγεί σε συναινετικές και

αμοιβαία επωφελείς λύσεις, το μηχανισμό που θα διαμεσολαβήσει την επίλυσή τους.

Η πολιτική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αποτελεί ολοένα και περισσότερο μια συνεχή πηγή αμφισβήτησης και απογοήτευσης. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι πολιτικές ελίτ που σχεδίασαν την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 προχώρησαν μέσα από φαινομενικά δευτερεύουσας σημασίας συμφωνίες που σταδιακά επέφεραν ειρήνη και οικονομική ανάπτυξη. Η ολοκλήρωση εδραζόταν στην αποκαλούμενη *επιτρεπτική συναίνεση* των πολιτών των κρατών-μελών της ΕΟΚ, σύμφωνα με την οποία δεν αντιδρούσαν στη διαδικασία ενίσχυσης των υπερεθνικών θεσμών διακυβέρνησης, στο βαθμό που αυτή επέφερε θετικά αποτελέσματα στη ζωή τους.

Ωστόσο, με το πεδίο εφαρμογής των αρμοδιοτήτων που ανατίθενται στην ΕΕ, και ειδικότερα μετά τη Συνθήκη του Μάαστριχτ το 1992, να αυξάνεται, και η ολοκλήρωση να μετατρέπεται σε ένα πολύ βασικό χαρακτηριστικό της εθνικής πολιτικής, οι πολιτικές ελίτ υπόκεινται όλο και περισσότερο στην *περιοριστική διαφωνία*, σύμφωνα με την οποία αυτά που μπορούν να γίνουν στο επίπεδο της ΕΕ γίνονται αντικείμενο έντονης διερεύνησης και αμφισβήτησης στο πεδίο της εθνικής πολιτικής – και ειδικότερα σήμερα, όπου οι πολλές επικαλυπτόμενες και αυτοτροφοδοτούμενες κρίσεις αποκαλύπτουν τα ελλείμματα και τις ανεπάρκειες που βρίσκονται πίσω από την πολιτική και οικονομική κατασκευή της ΕΕ, αλλά και τη δυσκολία της να διαχειριστεί αποτελεσματικά τα προβλήματα της παγκοσμιοποίησης. Η εξέλιξη αυτή έχει επιδεινώσει σημαντικά και σε διαφορετικό βαθμό και διαφορετική μορφή το νομιμοποιητικό της έλλειμμα, με τους πολίτες να αισθάνονται όλο και περισσότερο ότι η ΕΕ *αποτελεί μέρος του προβλήματος και όχι της λύσης*.

Πώς θα μπορούσε, λοιπόν, η ΕΕ να βελτιώσει τη νομιμοποιητική της αποδοχή; Το ερώτημα δεν είναι καινούργιο. Ιστορικά το ζήτημα τέθηκε για πρώτη φορά τη δεκαετία του 1970, όταν ο Βρετανός David Marquand έκανε χρήση του όρου *δημοκρατικό έλλειμμα* για να περιγράψει το πρόβλημα νομιμοποίησης που δημιουργούσε στην ΕΟΚ η απουσία δημοκρατικών θεσμών λήψης αποφάσεων. Έκτοτε, και μέσα από τις αναθεωρήσεις των Συνθηκών της ΕΕ, η ενίσχυση του θεσμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, η παραχώρηση ρητρών εξαίρεσης και η δυνατότητα ευέλικτης ολοκλήρωσης, είχαν ως στόχο να βελτιώσουν τη δημοκρατική λειτουργία της ΕΕ. Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και οι προτάσεις που αναπτύσσονται σήμερα, όπως η άμεση εκλογή των προέδρων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και της Επιτροπής, η δημιουργία ενός δεύτερου κοινοβουλευτικού σώματος που θα απαρτίζεται από εκπροσώπους των εθνικών κοινοβουλίων, η δημιουργία μιας ευρωπαϊκής οικονομικής

κυβέρνησης, με υπουργό Οικονομικών και η υιοθέτηση μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής σύγκλισης για την αντιμετώπιση κοινωνικών ζητημάτων.

Αυτές οι προτάσεις έχουν ως στόχο να διασφαλίσουν όχι μόνο την οικονομική ευημερία, αλλά να προσθέσουν και μια χειροπιαστή διάσταση στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση ενισχύοντας τη νομιμοποιητική βάση της ΕΕ. Αυτό, όμως, δεν αρκεί, καθώς ποντάρουν στην υιοθέτηση *ανακυκλωμένων* ιδεών και προτάσεων. Το «πρόβλημα» της ΕΕ δεν λύνεται μόνο με αποτελεσματικότερη οικονομική διακυβέρνηση, ούτε και με ελεγχόμενο εκδημοκρατισμό των Ενωσιακών θεσμών. Πρόκειται για προτάσεις που χαρακτηρίζονται από έλλειψη διορατικότητας και μιας αυτοτροφοδοτούμενης λογικής που αδυνατεί να συλλάβει την αλλαγή των πολιτικών δυναμικών και την ανάγκη που προκύπτει για μια *ποιοτική* επανατοποθέτηση της νομιμοποίησης της ΕΕ.

Το ζητούμενο δεν είναι εάν θέλουμε λιγότερη ή περισσότερη Ευρώπη, αλλά μια Ευρώπη που με βάση τις σημερινές εσωτερικές και εξωτερικές προκλήσεις επενδύει στην αναζωογόνηση της ολοκλήρωσης όχι μόνο μέσα από αποφάσεις των θεσμών, αλλά και μέσα μια από ουσιαστική συγκατάθεση των πολιτών της ΕΕ. Και ειδικότερα σήμερα, όπου το ζητούμενο της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ενοποίησης δεν είναι, όπως το 1945, η υπέρβαση του πολέμου στην Ευρώπη, αλλά η ανταπόκριση σε ένα ταχέως παγκοσμιοποιούμενο περιβάλλον και στις νέες απειλές και προκλήσεις.

Με δεδομένο το γεγονός ότι η ΕΕ είναι και θα παραμείνει ένας σημαντικός περιφερειακός οργανισμός, ο οποίος λειτουργεί σε συνεργασία και εντός των κρατών, απαιτείται μια προσπάθεια αντιμετώπισης και κατανόησης της ΕΕ για αυτό που πραγματικά είναι, όχι μόνο ως θεσμικός χώρος εθνικών ανταγωνισμών και συμφερόντων, αλλά ως μια ανοικτή και συνεχιζόμενη διαδικασία ανθρώπινων σχέσεων ισχύος, πολιτικών και ιδεολογικών διαφορών. Η πρόκληση αυτή απαιτεί να εξεταστούν, να αναλυθούν και να αναδειχθούν τα μειονεκτήματα των δύο προσεγγίσεων που σήμερα κυριαρχούν στη συζήτηση αντιμετώπισης του προβλήματος.

Η πρώτη προσέγγιση στηρίζεται στη λογική αφού «τα κουτσοκαταφέρνω», παρά τη σημερινή αντίδραση των κρατών-μελών και των πολιτών τους, ευελπιστώ, όταν το επιτρέψουν οι συνθήκες, ότι όχι μόνο θα μπορέσω να υιοθετήσω ορισμένα ελκυστικά οικονομικά μέτρα, αλλά και να ισορροπήσω ανάμεσα στον εκτελεστικό αυταρχισμό και τον περαιτέρω σταδιακό αλλά ελεγχόμενο θεσμικό εκδημοκρατισμό της ΕΕ. Σωστά, πρόκειται, όμως, για μια στρατηγική που αδυνατεί ή δεν θέλει να αντιληφθεί, ότι η πραγματική πρόκληση είναι να αντιμετωπιστεί η *απόκλιση* μεταξύ της βραχυπρόθεσμης διαχείρισης των προβλημάτων και της ανάγκης να ενισχυθεί η διάσταση της νομιμοποιητικής βάσης της ΕΕ, και ειδικότερα σήμερα, όπου παρατηρείται, όχι

μόνο ο διαχωρισμός της Ευρώπης μεταξύ «αποτελεσματικών» και «αναποτελεσματικών» κρατών-μελών, αλλά και μια έμφαση στην ασφάλεια με περιορισμούς στις ατομικές/δημόσιες ελευθερίες, την ποινικοποίηση των προσφύγων και τη «συνταγματοποίηση» των καταστάσεων έκτακτης ανάγκης, και την ανέγερση οχυρών ακόμα και μεταξύ κρατών-μελών της ΕΕ. *Θα ήταν εξαιρετικά επικίνδυνο για την πορεία και επιβίωση της ολοκλήρωσης, εάν η συνεχιζόμενη οικονομική ανασφάλεια, συνοδευόμενη και από τον φόβο της τρομοκρατίας και της «εισβολής» προσφύγων, αντιμετωπιστεί εργαλειακά, αποκλείοντας τους πολίτες των κρατών-μελών από μια συζήτηση για τις αιτίες και τις λύσεις των σύνθετων και αλληλένδετων κρίσεων που μαστίζουν την ΕΕ.*

Η δεύτερη προσέγγιση, στηριζόμενη στο επιχείρημα της κοινής ταυτότητας, υποστηρίζει ότι η νομιμοποίηση της ΕΕ θα ενισχυθεί μόνο όταν οι πολίτες της Ευρώπης ενισχύσουν μέσα από μηχανισμούς διαβούλευσης και αλληλεγγύης σε υπερεθνικό επίπεδο τους συλλογικούς τους στόχους, για το ποιοι είναι και πώς θα ήθελαν να προχωρήσουν στη βάση συγκεκριμένων «ευρωπαϊκών» αξιών. Πολλά θα μπορούσαν να είναι τα επιχειρήματα υπέρ ενός ευρωπαϊκού «δήμου». Πολλά, ωστόσο είναι και τα επιχειρήματα κατά αυτής της προσέγγισης. Πρώτον, η δημιουργία ενός ευρωπαϊκού «δήμου» δεν αποτελεί ρεαλιστική επιλογή, καθώς η Ευρώπη παραμένει κατακερματισμένη και ειδικότερα μετά την οικονομική κρίση. Η πολιτικοποίηση που αυτή επέφερε φαίνεται να μετασχηματίζει και να ενισχύει τα εθνικά πολιτικά συστήματα και όχι τη νομιμοποίηση και περαιτέρω ολοκλήρωση της Ευρώπης. Δεύτερον, οι ευρωπαϊκές αξίες στις οποίες αναφέρονται, και καλά κάνουν, οι πολιτικοί και οι αναλυτές ως απαραίτητα συστατικά για την ενίσχυση της Ενωσιακής νομιμοποίησης, όπως η ειρήνη, η δικαιοσύνη, η συμφιλίωση και η δημοκρατία, φαντάζουν κοινότοπες, τετριμμένες και ανούσιες στις σημερινές γενιές που ωρίμασαν πολιτικά και ανέπτυξαν τις πολιτικές τους αντιλήψεις μέσα σε εντελώς διαφορετικές ιστορικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες. Τρίτον, η λογική διαμόρφωσης μιας κοινής ταυτότητας ενέχει τον κίνδυνο να επιτείνει τις διαφορές ανάμεσα στις χώρες του ευρωπαϊκού πυρήνα και τις «άλλες», με αποτέλεσμα την ενίσχυση της ετερογένειας και την αποχώρηση κρατών-μελών που είναι λιγότερο αφοσιωμένα στην ολοκλήρωση. Επίσης, και σύμφωνα με τη φύση των αξιών που θα ασπάζεται η κοινή ταυτότητα, οι χώρες του «έξω κόσμου» ενδέχεται να αντιμετωπίσουν μια «Ευρώπη Φρούριο» που αγνοεί τα συμφέροντα και τις ανάγκες γειτονικών χωρών και λαών. *Μια ζωντανή και ενεργητική Ευρώπη απαιτεί τη συνύπαρξη διαφορετικών και ανταγωνιστικών αντιλήψεων, και όχι τον ευνουχισμό τους στο πλαίσιο ομόφωνων συλλογικοτήτων.* Εξάλλου, η γέννηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στηρίχτηκε στην απάρνηση άκαμπτων οραμάτων στο όνομα της συλλογικής τελειότητας.

Ποιος, είναι λοιπόν ο δρόμος μπρος τα εμπρός για την ΕΕ; Η απάντηση βρίσκεται στη διαμόρφωση μιας στρατηγικής που θα εμπλέξει το «εθνικό» και τους πολίτες σε μια διαδικασία ενίσχυσης της νομιμοποίησης της ΕΕ χωρίς να απελευθερώσει τις αντι-ευρωπαϊκές και εθνικιστικές δυνάμεις. Που σημαίνει ότι η ενίσχυση της νομιμοποίησης της ΕΕ θα πρέπει να στηρίζεται όχι μόνο σε διακυβερνητικές αλλά και σε *διακοινωνικές* (εθνικές και ευρωπαϊκές) σχέσεις επικοινωνίας και διαβούλευσης. Το ζητούμενο δεν είναι μόνο πώς ενισχύσουμε τις αρμοδιότητες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ή τη λογοδοσία και διαφάνεια των θεσμών λήψης αποφάσεων στην ΕΕ. Για να προχωρήσει η ΕΕ θα πρέπει να αναπτυχθεί η κουλτούρα της συγκατάθεσης, στο πλαίσιο ενός ρεαλιστικού κοσμοπολιτικού πλαισίου που αναγνωρίζει ότι η ΕΕ δεν είναι ένα *ομοιογενές* αλλά *πληθυντικό* μόρφωμα. Που σημαίνει ότι η ΕΕ θα πρέπει να στραφεί σε μια *συγκρουσιακή συναίνεση*, που αναγνωρίζει τη διαφωνία και την πληθώρα αιτημάτων και ταυτοτήτων που υπάρχουν σε μια δημοκρατική κοινωνία. Αυτό απαιτεί την καλλιέργεια μιας ανοικτής και ζωηρής συζήτησης με μια ευρεία γκάμα απόψεων, καθώς και τη δημιουργία ενός πολιτικού χώρου που διευκολύνει την ανάπτυξη νέων μορφών λογοδοσίας, αλλά και την ενίσχυση πρωτοβουλιών και πολιτικών που συνδέουν την αντιπροσωπευτική με τη συμμετοχική δημοκρατία. Ο χώρος αυτός απαιτεί και αλλαγή της συνιστώσας της αλληλεγγύης μεταξύ των πολιτών μέσα από τη δημιουργία ενός *πανευρωπαϊκού χώρου επικοινωνίας και διαβούλευσης* (και όχι *ταυτότητας*) που θα ανοίξει τις εθνικές κοινές γνώμες προς όλες τις άλλες. Οι κυβερνήσεις ενημερώνουν μόνο για αυτά που κερδίζουν στις Βρυξέλες για το «δικό τους λαό», καλλιεργώντας με τον τρόπο αυτό την αδιαφορία και την απάθεια των πολιτών τους για τις αποφάσεις των θεσμών χάραξης πολιτικής και νομοθεσίας. Όσο τα κράτη επενδύουν σε αυτή την αναχρονιστική λογική, η ΕΕ δεν θα μπορέσει να μετατραπεί και πάλι σε ένα παιχνίδι θετικού αθροίσματος.

Συζήτηση: Η κρίση της ΕΕ

Σύμφωνα με τον Τσούκαλη (2014) δύο είναι τα σημεία στα οποία πρέπει να σταθεί κανείς για να κατανοήσει τη σημερινή κατάσταση στην ΕΕ:

1. Στους παράγοντες που διάβρωσαν, πριν από την οικονομική κρίση, την ιδέα της ευρωπαϊκής συνεργασίας και ολοκλήρωσης. Το σημείο Καμπής εντοπίζεται *στα μέσα της δεκαετίας του 1970*, όπου η επιβράδυνση της ευημερίας που χαρακτήρισε την ΕΟΚ των δεκαετιών του 1960 και 1970, ταυτίστηκε με την *παγκοσμιοποίηση* «[…] η οποία δεν απλώς μια διαδικασία αυξανόμενης απελευθέρωσης των οικονομικών συναλλαγών και διεθνούς ανταγωνισμού που

θέτει ως προτεραιότητα την εγχώρια προσαρμογή […], αλλά και μια διαδικασία που αποτελεί μέρος της νεοφιλελεύθερης ατζέντας, η οποία μπορεί όντως να συνέβαλε στη συνολική ενίσχυση της ανάπτυξης αλλά παρήγαγε και περισσότερες ανισότητες στο εσωτερικό των χωρών (σελ. 31-32). Η εξέλιξη αυτή, συνοδευόμενη από τη συνεχή *διεύρυνση* και *εμβάθυνση* της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μετέτρεψε το ευρωπαϊκό σχέδιο σε κάτι «μεγαλύτερο, περισσότερο παρεμβατικό και λιγότερο περιεκτικό…» (σελ. 32) με αποτέλεσμα η ΕΕ να γίνεται «αντιληπτή ως κάτι ξένο και όλο πιο απειλητικό» (σελ. 32). Συγκεκριμένα, όπως πολύ σωστά υπογραμμίζει, οι διευρύνσεις λειτούργησαν σε βάρος της συνοχής της ΕΕ, «γεγονός που δε συζητιέται συχνά χάριν της πολιτικής ορθότητας…» (σελ. 34). Με 28 κράτη-μέλη η ΕΕ ρέπει προς τον διακυβερνητισμό, με τις μεγαλύτερες χώρες να προτιμούν, όπως απέδειξε και η κρίση χρέους (βλ. παρακάτω), να λειτουργούν εκτός θεσμικών οργάνων (σελ. 35). Έτσι, το σχέδιο για ευρωπαϊκή συνεργασία και ολοκλήρωση έγινε λιγότερο συναινετικό, και στηρίχτηκε, όπως απέδειξε η δημιουργία και υιοθέτηση του ευρώ σε αδύναμα θεμέλια και θεσμικά όργανα, «ένα νόμισμα χωρίς κράτος» (σελ. 44). Τα κράτη-μέλη της ΕΕ πήραν την απόφαση, κυρίως για γεωπολιτικούς λόγους (την επανένωση της Γερμανίας, σελ. 37), να δημιουργήσουν την «κούκλα του ευρώ», μέσα στην οποία «βρίσκονται όλων των ειδών οι εθνικές κούκλες (σελ. 45)», χωρίς, όμως, να προχωρήσουν στη σύσταση μηχανισμών που θα κάλυπταν τις διαφορετικές ανάγκες των κρατών-μελών της ευρωζώνης. Με αυτή «την έννοια, το ευρώ ήταν ένα τρομερό λάθος και τώρα όλοι πληρώνουμε το τίμημα» (σελ. 45).

2. Στις συνέπειες που είχε και έχει η «(κακο)διαχείριση» της κρίσης της Ευρωζώνης (σελ. 51-99). Η έμφαση στη λιτότητα, έχει διχάσει την Ευρώπη, σε «πιστώτριες» και «οφειλέτριες» χώρες, και έχει μετατρέψει την ΕΕ σε ένα «παιχνίδι αρνητικού αθροίσματος». Η κατάσταση αυτή έχει οδηγήσει σε μια «ισορροπία τρόμου», με τους ηγέτες, τα κράτη-μέλη και τους πολίτες της ΕΕ, να μην μπορούν να συμφωνήσουν ως προς την πορεία και το μέλλον της ΕΕ. Επιπρόσθετα, γαντζωμένη στον μύθο της λιτότητας και των ελεύθερων αγορών η Γερμανία κρατάει υπό αυστηρό έλεγχο τις αποφάσεις και τον τρόπο που ξοδεύονται και θα επιστραφούν τα χρήματα των πιστωτών. Η λογική αυτή, όμως, όχι μόνο δοκιμάζει την εθνική κυριαρχία και δημοκρατία των κρατών-μελών της ΕΕ που εφαρμόζουν προγράμματα διάσωσης αλλά αυξάνει και τα χρόνια αισθήματα μη ικανοποιητικής αντιπροσώπευσης των κρατών-μελών και των πολιτών τους. Έτσι, όχι μόνο εκτοξεύεται η απήχηση κομμάτων με ευρωσκεπτικιστές ή αντιευρωπαϊκές διαθέσεις, αλλά και η απροθυμία των φιλοευρωπαϊκών κομμάτων να προτείνουν λύσεις για το μέλλον της ΕΕ, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα πρωτόγνωρο «σπιράλ αντι-ευρωπαϊσμού».

Θεωρίες περιφερειακής ολοκλήρωσης

Σε επίπεδο θεωρίας διεθνών σχέσεων, η συνέχιση και εμβάθυνση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αποτελεί ένα ζήτημα που δημιούργησε κατ' αρχήν εύλογες απορίες στους μελετητές και στη συνέχεια την ανάγκη ικανοποιητικής ερμηνείας του. Σε ένα πρώτο επίπεδο, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση γινόταν κατανοητή μέσα από το πρίσμα της ομοσπονδοποίησης, ως μια διαδικασία που αναπόδραστα θα οδηγούσε στη δημιουργία μίας Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας (federalism). Μετά από 65 χρόνια ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν έχει συμβεί. Αντίθετα, η ΕΕ μπορεί να χαρακτηριστεί μόνο ως ένας *sui generis* οργανισμός, εντός του οποίου τα υπερεθνικά όργανα αποκτούν ολοένα και περισσότερες αρμοδιότητες, ωστόσο αυτές προϋποθέτουν τη συναίνεση των μελών μέσα από τα διακυβερνητικά όργανα, την ίδια στιγμή που τα εθνικά κράτη παραμένουν δυσανάλογα σημαντικά για ένα ομοσπονδοποιούμενο σύστημα (με τη διατήρηση του δικαιώματος βέτο για ζητήματα ασφάλειας, και σχεδόν πλήρη κυριαρχία σε δημοσιονομικά ζητήματα, καθώς και ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και άμυνας). Όσο οι πολίτες και οι ελίτ της ΕΕ επιμένουν στη διατήρηση του έθνους-κράτους ως την πρώτιστη και κύρια μονάδα πολιτικής οργάνωσης και ως τον πυλώνα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και, κατ' επέκταση, δεν μεταβιβάζουν τις εναπομείνασες κεντρικές αρμοδιότητες στους υπερεθνικούς θεσμούς, η ΕΕ θα υπολείπεται ενός πλήρους ομοσπονδιακού χαρακτήρα και στάτους (McCormick, 2011: 19-20).

Οι πρώτες απόπειρες εξήγησης του φαινομένου της περιφερειακής ολοκλήρωσης ακολουθούν τη θεωρία του λειτουργισμού (functionalism), σύμφωνα με την οποία η έμφαση πρέπει να αποδίδεται στις ανάγκες των κρατών-μελών και τις λειτουργίες που πρέπει να επιτελέσουν (Mitrany, 1975). Αυτή η λειτουργιστική αντίληψη οδηγεί τα κράτη κατ' αρχάς σε συμφωνίες συνεργασίας και στη συνέχεια τους επιτρέπει να επεκτείνουν τη συλλογική δράση σε άλλους τομείς και ζητήματα. Στη βάση του λειτουργισμού, οι νεο-λειτουργιστές (neo-functionalists) αποπειράθηκαν να σχηματοποιήσουν ακριβέστερα τους κινητήριους μοχλούς και τους μηχανισμούς μέσα από τους οποίους λειτουργεί η περιφερειακή ολοκλήρωση. Πιο συγκεκριμένα, η θεωρία του νεο-λειτουργισμού περιστρέφεται γύρω από την κεντρική έννοια της διάχυσης/εκχείλισης λειτουργιών (spill-over effect), σύμφωνα με την οποία η πρώτη φάση ολοκλήρωσης οδηγεί στην ανάγκη για την επόμενη, καθώς η συνεργασία απαιτεί περαιτέρω συντονισμό και εξαπλούμενη κοινή δράση (Haas, 1958˙ Lindberg, 1963). Μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερα είδη διάχυσης λειτουργιών:

- *Λειτουργική* – η δημιουργία συνεργασίας σε έναν τομέα δημιουργεί την ανάγκη για εξάπλωση της συνεργασίας και σε άλλους. Η δημι-

ουργία του κοινού νομίσματος, για παράδειγμα, αποτελεί φυσική συνέχεια της ολοκλήρωσης της κοινής αγοράς.

- *Πολιτική* – η εξάπλωση της συνεργασίας δημιουργεί την ανάγκη νέων πολιτικών οργάνων. Για παράδειγμα, η ανάγκη διαφύλαξης των οικονομικών κεκτημένων οδήγησε στη θεσμοθέτηση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου το 1974, ως μηχανισμού που θα επιτρέπει την πολιτική διαβούλευση για να επιτηρεί και τα οικονομικά συμφέροντα των μελών της Κοινότητας. Στο ίδιο πλαίσιο, η Νομισματική Ένωση απαιτούσε τη δημιουργία ενός νέου θεσμού, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, που θα ήταν επιφορτισμένη με το έργο της νομισματικής διακυβέρνησης της ευρωζώνης.
- *Γεωγραφική* – η δημιουργία και εξάπλωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης καλλιέργησε την επιθυμία και σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη να ενσωματωθούν σε αυτήν. Από τη Βρετανία τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, στις μεσογειακές χώρες το 1980 και στις χώρες του πρώην κομμουνιστικού μπλοκ τις επόμενες δεκαετίες, η ΕΕ αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς και κεντρικό παίχτη-άγκυρα (anchor) για την πολιτική και οικονομική εξέλιξη των γειτόνων της. Παράλληλα, τα ίδια τα μέλη της ΕΕ επιθυμούν τη διεύρυνση για οικονομικούς λόγους (εξάπλωση της κοινής αγοράς), πολιτικούς (επέκταση της ζώνης ειρήνης και δημοκρατίας και σταθεροποίηση της περιφέρειας), αλλά και πιο συγκεκριμένους-εθνικούς (η Ελλάδα υποστήριζε σθεναρά, όπως ήταν φυσικό, την ένταξη της Κύπρου, και η Γερμανία επιδίωκε την ενσωμάτωση της Πολωνίας και των άλλων κρατών της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης για να μη βρίσκεται στο ανατολικό άκρο της Ένωσης και να δημιουργήσει μία ενδιάμεση ζώνη ανάμεσα σε αυτήν και τη Ρωσία).
- *Καλλιεργούμενη/σωρευτική* – η διαδικασία ολοκλήρωσης διαφοροποιεί σημαντικά την ίδια τη φύση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες των θεσμικών οργάνων της ΕΕ. Για παράδειγμα, η Ανώτατη Αρχή (High Authority), που είχε την περιορισμένη εντολή να επιτηρεί την κοινή αγορά άνθρακα και χάλυβα από το 1951, έχει μετεξελιχθεί στο πιο κεντρικό και ζωτικό όργανο της ΕΕ, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, από απλό τόπο συνάντησης και διαβούλευσης στελεχών διορισμένων από τις εθνικές κυβερνήσεις, έχει μετατραπεί στο πλέον δημοκρατικό όργανο της ΕΕ καθώς εκπροσωπεί την έκφραση των λαών των μελών της, και έχει καταστεί το δεύτερο νομοθετικό σώμα της Ένωσης (Cram, 2001: 58-60).

Η παραπάνω ανάλυση δίνει έμφαση στο υπερεθνικό επίπεδο, και στη σταδιακή μεταφορά αρμοδιοτήτων σε αυτό από το επίπεδο των εθνών-

κρατών μέχρι να φτάσουμε στο στάδιο της πλήρους ομοσπονδοποίησης. Αντλούσε κυρίως από τα θεαματικά βήματα ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης που έλαβαν χώρα στη δεκαετία του 1950 και απέπνεε μια υπέρμετρη αισιοδοξία για τη διαρκή επίταση και ένταση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Οι ίδιοι οι νεο-λειτουργιστές, ωστόσο, ανακάλεσαν το ντετερμινιστικό χαρακτήρα της θεωρίας τους, όταν κατέστη σαφής η στασιμότητα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης τις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Σε αυτό το νέο εμπειρικό υπόβαθρο, αναδιπλώθηκαν στην πρόταση ότι η διάχυση λειτουργιών αποτελεί σημαντικό μηχανισμό της περιφερειακής ολοκλήρωσης, χωρίς όμως να οδηγεί πάντα και σε σύντομα χρονικά διαστήματα σε νέους γύρους εμβάθυνσης της συνεργασίας (Cram, 2001: 60).

Ο *διακυβερνητισμός* (intergovernmentalism), αντίθετα, που αποτελεί παρακλάδι του ρεαλισμού με τον οποίο και μοιράζεται τις κεντρικές αξιωματικές θέσεις με εφαρμογή στο πεδίο της περιφερειακής ολοκλήρωσης, διαφωνούσε με την απρόσωπη, αυθαίρετη και αυτόματη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας που περιέγραφαν οι νεο-λειτουργιστές. Η διάχυση λειτουργιών μόνο αυτονόητη δεν είναι, καθώς μπορεί να παγώσει και να αντιστραφεί (spill-back, spill around). Για να καταλάβουμε τους λόγους και το ρυθμό της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, διατείνονται οι διακυβερνητικοί αναλυτές, ο αναλυτικός μας φακός πρέπει να προσαρμοστεί στους κύριους δρώντες, τα κράτη, και τις επιμέρους πολιτικές που αυτοί επιθυμούν να θέσουν σε λειτουργία ή να αποτρέψουν. Πιο συγκεκριμένα, για τους διακυβερνητικούς αναλυτές η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση προχωρά όταν τα μέλη της είναι σύμφωνα με μια τέτοια κατεύθυνση και ανακόπτεται όταν υπάρχει σημαντική διαφωνία εκ των έσω (Hoffman, 1965˙ 1966). Στο ίδιο πλαίσιο, η ρεαλιστική ανάλυση του διακυβερνητισμού διαχωρίζει ανάμεσα στις μείζονες χώρες της ΕΕ (πρώτα απ' όλα, Γαλλία και Γερμανία) και τις μικρότερες (Βέλγιο, Ιρλανδία κλπ). Η θέληση των μείζονων δυνάμεων, ιστορικά ο γαλλο-γερμανικός άξονας, μπορεί να θέσει σε λειτουργία την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και να παρακάμψει τις αντιρρήσεις των μικρότερων χωρών μέσα από διαβουλεύσεις, παραχώρηση καλύτερων όρων σε άλλους τομείς κλπ (Hendriks, 2001). Ωστόσο, δεδομένου ότι το κρατικό επίπεδο είναι σημαντικότερο του περιφερειακού, είναι παράλογο να αναμένουμε ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση θα προχωρά εις βάρος των συμφερόντων των μελών, και ειδικά των πιο ισχυρών. Ενώ η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αποκτήσει ρυθμιστική εξουσία στην καθημερινή πολιτική της ΕΕ, τα ζητήματα υψηλής πολιτικής εξακολουθούν να καθορίζονται από τα ίδια τα κράτη-μέλη, ή μέσα από διακυβερνητική συνεργασία. Στο μνημειώδες έργο του *The European Rescue of the Nation-State*, ο Alan Milward (1992) διατύπωνε την υπόθεση εργασίας του ότι αυτή καθαυτή η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση δεν αποτέλεσε παρά το όργανο στα χέρια των κρατών-μελών που επέτρεψε

την ανάκαμψή τους, την παγίωση της ειρήνης και την οικονομική ενίσχυσή τους, ώστε να επανακάμψουν στη διεθνή σκηνή ως μεγάλες δυνάμεις και/ ή να ελαχιστοποιήσουν τους κινδύνους στην εθνική τους ασφάλεια.

Εντός της θεωρίας του διακυβερνητισμού, έχει αναδυθεί ο *φιλελεύθερος διακυβερνητισμός* (liberal intergovernmentalism), που μοιράζεται τη θεμελιακή αρχή ότι τα κράτη παραμένουν οι κεντρικοί δρώντες, αλλά προσδίδει μεγάλη σημασία στην εγχώρια πολιτική και εννοιολογεί διαφορετικά το εθνικό συμφέρον. Αυτό δεν καθορίζεται από τις κυβερνήσεις εν κενώ, αλλά αποτελεί τη σύνθεση των επιμέρους συμφερόντων που δημιουργούνται εντός των εθνικών κοινωνιών (εργατικό κίνημα, περιβαλλοντικό κίνημα, πίεση πολυεθνικών κλπ). Η πλουραλιστική αυτή αντίληψη είναι απαραίτητη ούτως ώστε να κατανοήσουμε με ποιους στόχους προσέρχονται στις ευρωπαϊκές διαπραγματεύσεις τα κράτη-μέλη και σε ποιο βαθμό προχωρούν σε παραχωρήσεις για την επίτευξη τελικής συμφωνίας. Στο κεφαλαιώδες έργο του *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, ο Andrew Moravcsik (1998) κατέδειξε πως η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση προχώρησε σε αλλεπάλληλους γύρους μέσα από διακυβερνητικές συμφωνίες των μελών, τα συμφέροντα των οποίων δημιουργούνταν σε μια πλουραλιστική βάση και αποτελούσαν μια σύνθεση των προβολών των αιτημάτων διαφορετικών κοινωνικών ομάδων στις κυβερνήσεις τους.

Τέλος, άλλοι αναλυτές αντιλαμβάνονται την Ευρωπαϊκή Ένωση ως μια εξαιρετικά πολύπλοκη, συνεκτική πολιτική σκηνή και ένα υπερ-κράτος (ultra-state). Την αντιμετωπίζουν ως ένα ιδιαίτερα ανοιχτό πολιτικό σύστημα που διαθέτει εκτενείς εξουσίες. Πρώτα απ' όλα, πρέπει να δώσουμε έμφαση στα πολλαπλά επίπεδα πολιτικής, στα διαφορετικά θεσμικά όργανα και στα πολλαπλά σημεία εισροών πίεσης από τρίτους (οικονομικά και κοινωνικά λόμπι, επιστημονικές κοινότητες κλπ). Δεύτερον, πρέπει να εξετάσουμε τα συγκεκριμένα πολιτικά δίκτυα που δημιουργούνται σε κάθε περίπτωση, τη διάδραση των θεσμικών οργάνων μεταξύ τους, αλλά και με τα κράτη-μέλη και τις ομάδες πίεσης. Προκύπτει, έτσι, μια πολύπλοκη πολιτική δομή και γίνεται λόγος για πολυ-επίπεδη διακυβέρνηση (multi-level governance). Κάθε στάδιο και επίπεδο πολιτικής (εξωτερικές πιέσεις, διακυβερνητικά όργανα, ο ρόλος της Επιτροπής, η αντιμετώπιση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου) αποτελούν κρίσιμα στάδια-μέρη της πολιτικής διαδικασίας που επηρεάζουν τις τελικές αποφάσεις. Μια τέτοια αντίληψη της ευρωπαϊκής πολιτικής απέχει παρασάγγας από την κρατο-κεντρική αντίληψη του διακυβερνητισμού και τονίζει τη σημασία της δημιουργίας μιας ευρωπαϊκής δυναμικής που δύσκολα θα συμπίπτει με τα στενά εθνικά συμφέροντα των περισσότερων μελών. Ιδιαίτερη έμφαση αποδίδεται στη δυναμική που αναπτύσσουν τα επιμέρους θεσμικά όργανα για να φέρουν σε πέρας τις υποχρεώσεις/ αρμοδιότητές τους. Η Ευ-

ρωπαϊκή Επιτροπή έχει αποκτήσει κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση πολιτικών προτάσεων και η έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου είναι πλέον απαραίτητη για την επικύρωση όλων των αποφάσεων. Παράλληλα, οι θεσμοί αυτοί λειτουργούν στο ευρύτερο πλαίσιο της ευρωπαϊκής, περιφερειακής και παγκόσμιας πολιτικής, και είναι εκτεθειμένοι σε έξωθεν πιέσεις που επιδρούν στη στάση και λειτουργία τους. Η διαδικασία παραγωγής πολιτικής σε πολλά ζητήματα, όπως είδαμε και παραπάνω, είναι πολυδαίδαλη και μόνο με την ενδελεχή εξέτασή της μπορούμε να καταλάβουμε τα ακριβή αποτελέσματα που παράγονται (Armstrong & Bulmer, 1998˙ Hix & Høyland, 2011). Η διαχείριση της κρίσης στην ευρωζώνη αποτελεί ένα εξαιρετικό παράδειγμα. Ενώ τα κράτη-μέλη προσέρχονται στις συνομιλίες με μια εθνική ατζέντα προσδιορισμένη από τα συμφέροντα των κοινωνικών τους ομάδων, δέχονται ασφυκτικές πιέσεις τόσο από τους εταίρους τους και το παγκόσμιο κεφάλαιο όσο και από θεσμικά όργανα όπως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Η πολλαπλότητα των παραγόντων και η διάδραση των δρώντων είναι απαραίτητο να εξεταστούν, ώστε να καταλάβουμε τις τελικές αποφάσεις εντός της ευρωπαϊκής κονίστρας.

Καταληκτικά, οι θεωρίες της περιφερειακής ολοκλήρωσης αποπειρώνται να ρίξουν φως σε διαφορετικές πτυχές της διαδικασίας. Είναι γεγονός ότι τα κράτη-μέλη διατηρούν σημαντικό ρόλο στην πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Οι αποφάσεις, άλλωστε, λαμβάνονται στα διακυβερνητικά όργανα, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και τα Συμβούλια των Υπουργών. Ωστόσο, το δικαίωμα μονομερούς άρνησης, αυτό του βέτο, έχει περιοριστεί σημαντικά. Παράλληλα με μια λογική συναίνεσης, διαλόγου και ομοφωνίας (unanimity) που έχει καλλιεργηθεί εδώ και δεκαετίες στις Βρυξέλλες, τα κράτη-μέλη αντιλαμβάνονται ότι εκτός πολύ περιορισμένων περιπτώσεων η συνεργασία είναι μονόδρομος, και αναπόδραστα θα εμπεριέχει σημαντικές παραχωρήσεις/ αποκλίσεις από τις αρχικές εθνικές θέσεις. Παράλληλα, οι αποφάσεις λαμβάνονται επί των προτάσεων που καταθέτει η Επιτροπή, κάτι που επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τα περιθώρια ελιγμών των Συμβουλίων. Συμπληρωματικά προς αυτό, η λειτουργία των επιτροπών μόνιμων αντιπροσώπων (COREPER II & I) των Υπουργών, που είναι επιφορτισμένες με την σε πρώτο επίπεδο ανάγνωση των προσχεδίων της Επιτροπής και φιλτραρίσματος των επιμέρους σημείων τους συνιστά μία εκ των έσω *de facto* υπερεθνικοποίηση του διακυβερνητικού αυτού οργάνου (McCormick, 2011: 192-193). Οι αποφάσεις που τελικά λαμβάνουν τα Συμβούλια των Υπουργών, επιπλέον, θα γίνουν νόμοι της ΕΕ και θα είναι εκτελεστέοι μόνο υπό την αίρεση ότι θα λάβουν την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Σε θεσμικό επίπεδο, λοιπόν, η ισχύς των κρατών-μελών έχει πράγματι περιοριστεί, αν και παραμένουν απαραίτητος, και κε-

ντρικός, πυλώνας της νομοπαρασκευαστικής και πολιτικής διαδικασίας της ΕΕ (Cram, 2001: 66-67).

Η πιο σημαντική επίπτωση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ωστόσο, ίσως είναι ότι διαφοροποιεί το ίδιο το εθνικό συμφέρον των κρατών. Η δημιουργία της ευρωζώνης πριν από δεκαπέντε χρόνια είχε δημιουργήσει ερείσματα στο Λονδίνο για πρόσδεση στο κοινό νόμισμα παρά την πληθώρα των αντιρρήσεων που εκφράζονταν. Η είσοδος της Πολωνίας στην ΕΕ το 2004 μετέτρεψε τη χώρα από αρνητή κάθε συνομιλίας με τη Ρωσία στον κύριο εταίρο που επιθυμεί τη θεσμοθέτηση σχέσεων με τη Μόσχα. Από τη στιγμή που το ευρωπαϊκό πεδίο αποτελεί την επέκταση της εγχώριας πολιτικής σκηνής και δημόσιας σφαίρας των μελών, εύλογο είναι ότι διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στην πρόσληψη του εθνικού συμφέροντος (Jupille, Caporaso & Checkel, 2003).

Τρίτον, τα κράτη-μέλη, αντιλαμβάνονται ότι η επιτυχία της ΕΕ συνίσταται στην περαιτέρω ολοκλήρωσή της και στην πρόσδοση απτών αποτελεσμάτων, ειδάλλως απειλείται η ύπαρξή της και εκλείπουν οι λόγοι για αυτήν. Σε αυτό το πλαίσιο, η λειτουργιστική λογική παραμένει σημαντική και πρέπει να ενσωματωθεί στις εθνικές προτεραιότητες και τα συμφέροντα των κρατών-μελών.

Τέταρτον, η ΕΕ αποτελεί πυλώνα της παγκόσμιας διακυβέρνησης και μέρος της παγκόσμιας πολιτικής και οικονομικής ζωής. Σύμφωνα με αυτή τη λογική, είναι πολύ φυσιολογικό τόσο να δέχεται έξωθεν πιέσεις, όσο και να επιζητά να συγχρονίσει το εξωτερικό με το εσωτερικό της περιβάλλον. Η πίεση για τη συμφωνία επί νέων στόχων για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, που υλοποιήθηκε το φθινόπωρο του 2014, για παράδειγμα, δεν προερχόταν μόνο από εσωτερικούς παράγοντες αλλά και από την επιδίωξη να κατέλθει η ΕΕ στην παγκόσμια διάσκεψη για το περιβάλλον που θα λάμβανε χώρα στα τέλη του 2015 στο Παρίσι με νέα μέτρα-πυξίδα για το μέλλον. Ως εκ τούτου, είναι σημαντικό να βλέπουμε την ΕΕ ως ένα ανοιχτό πολιτικό σύστημα με πολλαπλά σημεία εισόδου πιέσεων και πηγών επιρροής (policy inputs), που, στη βάση μιας πολύπλοκης θεσμικής δομής, παράγουν πολύ διαφορετικά αποτελέσματα από ό,τι πιθανόν να επιθυμούσε κάθε δρων (Επιτροπή, κράτη-μέλη κλπ) (policy outputs) (Cram, 2001: 66-69).

Ο περιφερισμός ως παγκόσμιο φαινόμενο: η περιφερειακή ολοκλήρωση εκτός Ευρώπης

Ιστορικά, ο περιφερισμός (regionalism) χωρίζεται σε δύο περιόδους. Ο παλιός περιφερισμός ανάγεται στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 και εσωκλείει τα πρώτα δειλά βήματα προς την περιφερειοποίηση (regionalization), με κεντρικά εγχειρήματα την οικοδόμηση ελεύθερων ζωνών εμπορίου και ενιαίων αγο-

ρών και τη συμφιλίωση εθνών-κρατών με συγκρουσιακό παρελθόν. Από τη δεκαετία του 1980 κι έπειτα, και υπό την πίεση των δυνάμεων της παγκοσμιοποίησης και της δημιουργίας μιας ενοποιούμενης παγκόσμιας αγοράς, το φαινόμενο του περιφερισμού παίρνει νέα πνοή. Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση επανεκκινάται, ενώ η Λατινική Αμερική ακολουθεί τα ίδια βήματα που ακολούθησε και η Ευρωπαϊκή Ένωση τέσσερις δεκαετίες νωρίτερα. Η περιφερειακή ολοκλήρωση στην Αφρική, εξάλλου, που είχε λάβει χώρα αρχικά τη δεκαετία του 1960, εμβαθύνεται σημαντικά μετά τη δεκαετία του 1990. Στο νέο περιφερισμό, η στόχευση δεν είναι στενά τομεακή, αλλά προσβλέπει στην οικοδόμηση ισχυρών περιφερειακών μπλοκ ως ανάχωμα στις κλασικές γεωπολιτικές πιέσεις και τις νέες οικονομικές πιέσεις που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση των αγορών (Conn, 2009: 387-389).

Το πείραμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αποτελούσε ένα νέο παράδειγμα λειτουργίας των διεθνών σχέσεων και οδηγούσε στη δημιουργία νέων οικονομικών και πολιτικών δομών. Σε πολιτικό επίπεδο, αντιμετώπιζε κατά μέτωπο το πρόβλημα της αναρχίας και της έλλειψης εμπιστοσύνης δημιουργώντας ακριβώς νέες μορφές κυριαρχίας και στοχοπροσήλωσης που υπερέβαιναν την εθνική κυριαρχία και το στενά νοούμενο εθνικό συμφέρον επιφέροντας στους πολίτες των μελών το αποκαλούμενο «μέρισμα ειρήνης» (peace dividend). Σε οικονομικό επίπεδο, η εκκωφαντική αποτυχία των προστατευτικών πολιτικών έδωσε τη θέση της σε διευρυμένες ενιαίες αγορές που προσέφεραν πλήθος ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων (Armstrong, Lloyd & Redmond, 2004: 213-215).

Η αρχική επιτυχία της περιφερειακής ολοκλήρωσης στην Ευρώπη κινητοποίησε και τα κράτη της νοτιοανατολικής Ασίας να συνάψουν τη δική τους περιφερειακή ένωση, τη Σύνδεση των Χωρών της Νοτιοανατολικής Ασίας (ASEAN). Η ανάγκη για καλύτερα οικονομικά αποτελέσματα και η κοινή πρόσληψη της Κίνας ως δυνητικής απειλής λειτούργησαν ως καταλύτες. Πιο συγκεκριμένα, το 1967 η Ινδονησία, η Μαλαισία, η Σιγκαπούρη, η Ταϊλάνδη και οι Φιλιππίνες προχώρησαν στη σύναψη πολιτικής και οικονομικής συμφωνίας με στόχο τη θεμελίωση της ειρήνης και την οικονομική συνεργασία και ανάπτυξη (Armstrong, Lloyd & Redmond, 2004: 219-222˙ Conn, 2009: 428-430). Το Μπρουνέι εντάχθηκε στην ένωση το 1984, το Βιετνάμ το 1995, το Λάος και η Μπούρμα (Μιανμάρ) το 1997, και η Καμπότζη το 1999, με την Παπούα Νέα Γουινέα και το Ανατολικό Τιμόρ να έχουν αποκτήσει στάτους υποψήφιου μέλους.

Η Λατινική Αμερική, μια περιοχή πολυβασανισμένη από αλλεπάλληλες δικτατορίες, εμπόλεμες συρράξεις και εθνικά μίση που χάνονται στο βάθος των τελευταίων δύο αιώνων, μεταλλάχθηκε από τη δεκαετία του 1980 σε μια μικρή Ευρωπαϊκή Ένωση. Τα πρώτα εγχειρήματα οικονομικής ολοκλήρωσης

ήταν περιορισμένα τόσο γεωγραφικά όσο και αναφορικά με τη στόχευσή τους. Η Βολιβία, η Χιλή, η Κολομβία, ο Ισημερινός και το Περού δημιούργησαν μία τελωνειακή ένωση, την Κοινότητα των Άνδεων (Andean Community) το 1969, στην οποία προσχώρησε και η Βενεζουέλα το 1973. Ωστόσο, η Κοινότητα των Άνδεων δέχτηκε δύο σημαντικά πλήγματα με την αποχώρηση της Χιλής το 1976 και της Βολιβίας το 2006. Παράλληλα, το 1991 η Αργεντινή, η Βραζιλία, η Ουρουγουάη, η Παραγουάη και η Βενεζουέλα υπέγραψαν τη συμφωνία για την ίδρυση της Κοινής Αγοράς της Νότιας Αμερικής (MERCOSUR) με στόχο τη δημιουργία μίας ελεύθερης αγοράς. Πέρα από την οικονομική συνεργασία, ωστόσο, η MERCOSUR προχώρησε στην αποκήρυξη της βίας ως μέσου επίλυσης των διαφορών, στην εμπέδωση των δημοκρατικών δομών, ως προϋπόθεση και εδώ της ιδιότητας μέλους, και στη δημιουργία ενιαίων οικονομικών δομών που σταδιακά μετέτρεψαν τη Λατινική Αμερική σε μια ειρηνική και δημοκρατική ζώνη με μια βελτιούμενη οικονομία (Hurrell, 1995˙ Armstrong, Lloyd & Redmond, 2004: 223-227˙ Conn, 2009: 419-422). Τούτο υλοποιήθηκε με την ενοποίηση των δύο περιφερειακών ενώσεων της υπο-ηπείρου στην Ένωση των Χωρών της Νότιας Αμερικής (UNASUR) το 2008 σηματοδοτώντας τη διεύρυνση των στόχων της περιφερειακής ολοκλήρωσης σε μια κίνηση αντίστοιχη της δημιουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη θέση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στις αρχές της δεκαετίας του 1990.

Στην Αφρική, οι πρώτες προσπάθειες περιφερειακής ολοκλήρωσης αποκρυσταλλώθηκαν στην ίδρυση του Οργανισμού για την Ενότητα της Αφρικής (Organization for African Unity) το 1963. Ο οργανισμός αυτός είχε 32 μέλη και αποτέλεσε τον πρόδρομο της Αφρικανικής Ένωσης (African Union) που δημιουργήθηκε το 2002. Όλα τα κράτη της Αφρικής είναι μέλη του οργανισμού, με εξαίρεση το Μαρόκο που έχει αποχωρήσει από τη δεκαετία του 1980 λόγω της προηγηθείσας αναγνώρισης από τον Οργανισμό της Αφρικανικής Ενότητας της ανεξαρτησίας της Δυτικής Σαχάρας που κατέχει το Μαρόκο. Η Δημοκρατία της Κεντρικής Αφρικής, από την άλλη, έχει αποβληθεί από την Αφρικανική Ένωση λόγω του εμφυλίου πολέμου που ξέσπασε στη χώρα το 2012. Παράλληλα, από τη δεκαετία του 1970 κι έπειτα, έχει συσταθεί μια πλειάδα περιορισμένων περιφερειακών ενώσεων που είχαν στόχο να φέρουν εγγύτερα τις οικονομίες των γειτονικών κρατών και να συμβάλλουν στη βελτίωση των σχέσεών τους, στην εξομάλυνση των διαφορών τους και στην επιβολή της σταθερότητας. Ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν η Οικονομική Κοινότητα των Χωρών της Δυτικής Αφρικής (ECOWAS) και η Κοινότητα για την Ανάπτυξη της Νοτιότερης Αφρικής (SADC) (Grant & Söderbaum, 2003).

Σε αντίθεση με τα υπόλοιπα εγχειρήματα περιφερειακής ολοκλήρωσης, η Αφρικανική Ένωση είναι σαφές ότι ταλανίζεται από εμφύλιες συγκρούσεις των μελών της. Παράλληλα, μαίνονται εμφύλιες διαμάχες και ανθρωπιστικές

κρίσεις σε κράτη-μέλη της, με πιο χαρακτηριστικό σήμερα το παράδειγμα της Λιβύης. Κατά συνέπεια, η περιφερειακή ολοκλήρωση στην Αφρική δεν έχει καταφέρει να θεμελιώσει την ειρήνη και τη σταθερότητα στην ήπειρο. Παράλληλα, οι ειδικοί διακηρυγμένοι στόχοι της Αφρικανικής Ένωσης, η προώθηση της ενότητας της ηπείρου και η προάσπιση της αρχής της εθνικής κυριαρχίας, παραμένουν σε μεγάλο βαθμό κενό γράμμα. Η δημοκρατία, παράλληλα, παραμένει μακριά από το να αποτελεί ένα κοινό κεκτημένο, ενώ η παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων παραμένει συχνό φαινόμενο. Ωστόσο, έχουν καταβληθεί μεγάλες προσπάθειες να καταπολεμηθούν οι παθογένειες αυτές μέσα στα πλαίσια της Αφρικανικής Ένωσης. Σε μια προσπάθεια διαχείρισης των ζητημάτων της ηπείρου από τα κράτη της περιοχής, τα μέλη της Αφρικανικής Ένωσης έχουν εκχωρήσει στον οργανισμό τη δυνατότητα επιβολής κυρώσεων και επέμβασης στις κρίσεις της περιοχής με την αποστολή ειρηνευτικών σωμάτων για την επιτήρηση της ειρήνης στις εμπόλεμες ζώνες. Έχουν συστήσει, επίσης, το Συμβούλιο για την Ειρήνη και τη Σταθερότητα με στόχο τη συζήτηση των πιο ακανθωδών ζητημάτων, και το Αφρικανικό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Σε οικονομικό επίπεδο, η Αφρικανική Αναπτυξιακή Τράπεζα και το Αφρικανικό Αναπτυξιακό Ταμείο αποτελούν τους κύριους μηχανισμούς προώθησης της οικονομικής συνεργασίας των μελών. Τέλος, η Αφρικανική Ένωση προωθεί και επιβραβεύει τη βελτίωση της δημοκρατίας, τη χρηστή διακυβέρνηση, την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το σεβασμό στο κράτος δικαίου και την ισότητα των φύλων (Armstrong, Lloyd & Redmond, 2004: 215-218˙ Grant & Söderbaum, 2003).

Η περιφερειακή ολοκλήρωση, πρέπει να αποσαφηνιστεί, δεν είναι αξιακά ουδέτερη, και δεν είναι στατική. Κάθε περιφερειακή ένωση προασπίζεται, προωθεί και εδράζεται στις αξίες των μελών της. Αυτές συγκλίνουν στο τρίπτυχο δημοκρατίας-καπιταλισμού-ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ωστόσο παραμένουν κάποιες διαφορές ανάμεσα στις αξιακές βάσεις των περιφερειακών ενώσεων. Για παράδειγμα, στην Ευρώπη η περιφερειακή ολοκλήρωση καθοδηγείται από τη δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα και το φιλελεύθερο καπιταλισμό. Στην νοτιοανατολική Ασία, από την άλλη, η δημοκρατία δεν κατέχει την ίδια θέση, δεν αποτελεί προαπαιτούμενο της ένταξης και κάποια μέλη απέχουν πολύ από τη δημοκρατία, την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τη χρηστή διακυβέρνηση (Μπούρμα). Η ASEAN, εξάλλου, εδράζεται περισσότερο σε έναν κοινωνικό/κρατικό καπιταλισμό. Η Λατινική Αμερική, από την άλλη, ομοιάζει εξαιρετικά με την περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αν και ακολουθεί ένα μείγμα φιλελεύθερου και κοινωνικού/κρατικού καπιταλισμού. Έχει προχωρήσει και ένα βήμα παραπέρα, στην αποκήρυξη των πυρηνικών όπλων και στη ανακήρυξη της περιοχής σε μη πυρηνική ζώνη, κάτι που φαντάζει δύσκολο να συμβεί και στην ευρωπαϊκή

ήπειρο. Στην Αφρική, τέλος, πρώτιστη σημασία δίνεται στη διατήρηση και προάσπιση της εθνικής κυριαρχίας τόσο από εσωτερικές, όσο και από εξωτερικές, νεο-αποικιακού τύπου, επιβουλές, κάτι που είναι εύλογο αν σκεφτούμε ότι στην Αφρική η οικοδόμηση εθνών-κρατών (state-building) αποτελεί ακόμη ένα δύσκολο έργο εν προόδω. Υπό το βάρος του αποικιακού παρελθόντος της, εξάλλου, η Αφρικανική Ένωση προωθεί την ενότητα των λαών της Αφρικής, μια ιδέα που ενώ έχει ρίζες βαθιά στο παρελθόν, αποτελεί χαρακτηριστικό πρωτόγνωρο για την ιστορία μιας ηπείρου διαχρονικά διαιρεμένης και κατατετμημένης από τις μεγάλες αποικιακές δυνάμεις.

Παράλληλα, ακριβώς επειδή ο στόχος της περιφερειακής ολοκλήρωσης είναι να επιφέρει αποτελέσματα τα οποία τα έθνη-κράτη αποτυγχάνουν να επιφέρουν από μόνα τους, οι περιφερειακές ενώσεις έχουν ανάγκη από απτά αποτελέσματα που θα δικαιολογούν και θα νομιμοποιούν την ύπαρξή τους (και θα αντισταθμίζουν, έτσι, τη μερική απώλεια της εθνικής κυριαρχίας των μελών τους). Υπάρχει, δηλαδή, μία τάση προς θεσμοθέτηση νέων πολιτικών, εμβάθυνση της ολοκλήρωσης και δημιουργίας νέων συνεργατικών και υπερεθνικών δομών (integration bias). Ακόμη, η δημιουργία υπερεθνικών θεσμών συνεπάγεται ότι αυτοί οι θεσμοί σκέφτονται και λειτουργούν αποκλειστικά με γνώμονα το περιφερειακό συμφέρον και εργάζονται για την προστασία και υπηρέτησή του διευρύνοντας τις αρμοδιότητές και τη σημασία τους. Πρέπει να αναμένουμε, σε αυτό το πλαίσιο, ότι η περιφερειακή ολοκλήρωση θα παραμείνει μια διαδικασία, ένα έργο εν προόδω. Σε αντίθετη περίπτωση, τίθεται σε αμφισβήτηση η νομιμότητα και ο λόγος ύπαρξής της.

Στα διάφορα εγχειρίδια διεθνών σχέσεων απαντάται πλήθος ακρωνυμίων άλλων περιφερειακών οργανισμών. Ως εκ τούτου, είναι απαραίτητο να τραβήξουμε μία διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στους θεσμούς περιφερειακής ολοκλήρωσης και στους περιφερειακούς οργανισμούς. Στους πρώτους, τα κράτη-μέλη παραδίδουν μέρος της κυριαρχίας τους σε υπερεθνικούς θεσμούς καθιστώντας τους έτσι προέκταση της εγχώριας σφαίρας τους. Προχωρούν σε μια οικειοθελή δέσμευση ενοποίησης των οικονομιών τους, δημιουργίας μίας κοινής αγοράς, συντονισμού και ομογενοποίησης των επιμέρους πολιτικών τους και λειτουργούν προς την κατεύθυνση δημιουργίας μίας ομοσπονδίας ή ενός υπερ-κράτους (supra-state). Αντίθετα, οι περιφερειακοί οργανισμοί αποτελούν κατά βάση διακυβερνητικά φόρα που στόχο έχουν να συντονίσουν επιμέρους πολιτικές σε συγκεκριμένους τομείς, χωρίς να συνεπάγονται δεσμεύσεις που επιβάλλονται από άνωθεν θεσμούς και διαμοιρασμό της κυριαρχίας.

Δεν πρέπει να συγχέεται έτσι, το Συμβούλιο της Ευρώπης (Council of Europe), ένας χαλαρός περιφερειακός οργανισμός της ευρωπαϊκής ηπείρου, μέλη του οποίου είναι όλα τα μέλη της ΕΕ συν μία σειρά από ευρωπαϊκά κρά-

τη που παραμένουν εκτός ΕΕ ή δεν υφίσταται προοπτική ένταξής τους, όπως η Γεωργία στη μία περίπτωση και η Ρωσία στην άλλη, με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Σκοπός του συγκεκριμένου οργανισμού είναι η εποπτεία της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της διενέργειας σύννομων, ελεύθερων και δίκαιων εκλογών από τα μέλη, χωρίς να συνεπάγεται το διαμοιρασμό της εθνικής τους κυριαρχίας. Συναφής με το Συμβούλιο της Ευρώπης είναι και ο Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ), ένας οργανισμός με 57 μέλη από την ευρωπαϊκή ήπειρο, την κεντρική Ασία και τη βόρειο Αμερική με στόχο το συντονισμό των πολιτικών των μελών σε ζητήματα ασφάλειας, ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τήρησης των εκλογικών διαδικασιών, χωρίς και πάλι να προϋποθέτει και να οδηγεί σε απώλεια της εθνικής κυριαρχίας. Επιπρόσθετα, το Βορειοατλαντικό Σύμφωνο (ΝΑΤΟ), για παράδειγμα, συντονίζει τις αμυντικές δομές των μελών της συμμαχίας χωρίς να μεταφέρονται σε αυτό κρίσιμες αρμοδιότητες και να διαμοιράζεται η εθνική κυριαρχία. Τα μέλη του ΝΑΤΟ παραμένουν πλήρως κυρίαρχα. Η Κοινοπολιτεία των Ανεξαρτήτων Κρατών, στο ίδιο πλαίσιο, ένας θεσμός χαλαρής περιφερειακής συνεργασίας ανάμεσα στα περισσότερα πρώην σοβιετικά μέλη, αποτέλεσε τον κληρονόμο της Σοβιετικής Ένωσης. Η Ρωσία, παράλληλα, ηγείται του Οργανισμού Συλλογικής Ασφαλείας (Collective Security Treaty Organization), μέλη του οποίου είναι κάποια πρώην σοβιετικά κράτη που συντονίζουν τις στρατιωτικές τους δομές με στόχο τη συλλογική ασφάλεια, και συμμετέχει στο Συμβούλιο Οικονομικής Συνεργασίας της Μαύρης Θάλασσας (Black Sea Economic Cooperation) από κοινού με την Ελλάδα και άλλα δέκα κράτη της ευρύτερης περιοχής. Το φόρουμ ASEAN+3 συντονίζει τις πολιτικές της ASEAN με τις μεγάλες δυνάμεις της ανατολικής Ασίας, Κίνα, Ιαπωνία και Ν. Κορέα, επιτρέποντας σχήματα συνεργασίας σε αυστηρά διακυβερνητικό πλαίσιο. Η Οικονομική Συνεργασία των Χωρών Ασίας και Ειρηνικού (APEC), για να δώσουμε ένα άλλο παράδειγμα, διευκολύνει την εμπορική συνεργασία 21 κρατών της περιοχής χωρίς να μειώνει την εθνική τους κυριαρχία.

Η διεύρυνση της Ένωσης των Χωρών της Νοτιοανατολικής Ασίας

1967	Ινδονησία, Μαλαισία, Σιγκαπούρη, Ταϊλάνδη και Φιλιππίνες
1984	Μπρουνέι
1995	Βιετνάμ
1997	Λάος και Μπούρμα (Μιανμάρ)
1999	Καμπότζη

Η διεύρυνση της Ένωσης των Χωρών της Νότιας Αμερικής

Κοινότητα των Άνδεων		**Κοινή Αγορά των Χωρών της Νότιας Αμερικής**		**Ένωση των Χωρών της Νότιας Αμερικής**	
1969	Βολιβία, Χιλή, Κολομβία, Ισημερινός και Περού	**1991**	Αργεντινή, Βραζιλία, Ουρουγουάη, Παραγουάη και Βενεζουέλα	**2008**	Αργεντινή, Βενεζουέλα, Βολιβία, Βραζιλία, Γουιάνα, Κολομβία, Ισημερινός, Ουρουγουάη, Παραγουάη, Περού, Σουρινάμ και Χιλή
1973	Βενεζουέλα				
	Αποχώρηση της Χιλής το 1976 και της Βενεζουέλας το 2006				

Περιφερειακή ολοκλήρωση και παγκόσμια πολιτική

Η συζήτηση για την περιφερειακή ολοκλήρωση δημιουργεί αναπόδραστα σημαντικά νέα δεδομένα για την παγκόσμια πολιτική και διακυβέρνηση. Ο επαναπροσδιορισμός της πλέον κομβικής έννοιας στις διεθνείς σχέσεις, της εθνικής κυριαρχίας, έχει σημαντικές συνέπειες και δημιουργεί νέα δεδομένα για τη διεξαγωγή των διεθνών σχέσεων στον κόσμο μας, την ειρήνη, την ασφάλεια, την ανάπτυξη και την ευημερία.

Πιο συγκεκριμένα, ο διαμοιρασμός της κυριαρχίας εντός των περιφερειακών ενώσεων έχει στις περισσότερες περιπτώσεις *de facto* ειρηνεύσει τις διεθνείς σχέσεις των μελών του. Τούτο φέρει τεράστια σημασία αν αναλογιστεί κανείς ότι είναι κατά κύριο λόγο τα γειτονικά κράτη που εμπλέκονται σε συγκρούσεις καθώς «από τη στιγμή που οι περισσότερες απειλές μεταφέρονται ευκολότερα σε μικρές αποστάσεις από ό,τι σε μακρινότερες, η αλληλεξάρτηση στα ζητήματα ασφαλείας αποτυπώνεται σε ένα σχήμα/μοτίβο περιφερειακών συμπλεγμάτων ασφαλείας (regional security complexes) (Buzan & Weaver, 2003: 4). Οι τρεις γαλλο-γερμανικές συγκρούσεις της περιόδου 1870-1945, για παράδειγμα, έχουν δώσει τη θέση τους σε μια σταθερή ειρήνη την περίοδο 1945-2018 με πολύ μεγάλη επίπτωση στην οργάνωση και ευημερία

της ευρωπαϊκής ηπείρου. Το ίδιο ισχύει και για την παγίωση της ειρήνης στη Νότιο Αμερική τις τελευταίες δεκαετίες, ειδικά ανάμεσα σε Αργεντινή και Βραζιλία.

Δεύτερον, η περιφερειακή ολοκλήρωση δεν έχει οδηγήσει στη δημιουργία αντίπαλων μπλοκ και δεν έχει λάβει συγκρουσιακό χαρακτήρα. Σε αντιδιαστολή, δηλαδή, προς τα στρατόπεδα συμμαχιών στους παγκόσμιους πολέμους, οι περιφερειακές ενώσεις δεν ανταγωνίζονται η μία την άλλη με όρους παραδοσιακής ισχύος και δεν στρέφονται η μία ενάντια στην άλλη. Η ΕΕ, για παράδειγμα, έχει θεσμοθετήσει τις οικονομικές και εμπορικές της σχέσεις με την ASEAN και την UNASUR, χωρίς να εγείρονται παράλληλα ζητήματα πολιτικού ανταγωνισμού και αντιτιθέμενων σφαιρών επιρροής.

Τρίτον, είναι σημαντικό να αντιληφθούμε ότι οι νέες εντάσεις προκύπτουν κατά κανόνα είτε έξω από περιφερειακές ενώσεις (βλ. Μέση Ανατολή), είτε στις ενδιάμεσες γκρίζες ζώνες ανάμεσα σε περιφερειακές ενώσεις ή ανάμεσα σε μία περιφερειακή ένωση και μία άλλη μεγάλη δύναμη (βλ. Γιουγκοσλαβία, Ουκρανία). Οι περιφερειακές ενώσεις, με τη διεύρυνσή τους, ουσιαστικά επαναπροσδιορίζουν τα όρια ανάμεσα σε όσους απολαμβάνουν τα δικαιώματα και τα προνόμια του μέλους (και δεσμεύονται από τις αντίστοιχες υποχρεώσεις), και σε όσους παραμένουν έξω από αυτές. Είναι εμφατική η διαφορά, για παράδειγμα, ανάμεσα στο εσωτερικό της ΕΕ και στην περιφέρειά της, με αποτέλεσμα την αθρόα μετανάστευση προς αναζήτηση μιας καλύτερης ζωής. Στην περίπτωση της Ουκρανίας, αλλά και της Τουρκίας σε ηπιότερη μορφή, λαμβάνει χώρα μια εσωτερική διαπάλη ανάμεσα στους κατοίκους και τις ελίτ της χώρας που επιθυμούν την πρόσδεση στην ΕΕ με όσα προνόμια αυτή συνεπάγεται, και σε αυτούς που τάσσονται υπέρ της παραμονής στην Ανατολή.

Η συνομάδωση των εθνών-κρατών σε περιφερειακές ενώσεις έχει μεγάλη χρηστικότητα σε έναν κόσμο που διαθέτει σήμερα περισσότερα από 200 ανεξάρτητα κράτη. Ο κόσμος παραδοσιακά διοικούνταν από λίγες μεγάλες δυνάμεις που απλώνονταν στα πέρατα του κόσμου και κυβερνούσαν το μεγαλύτερο μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού. Η διεθνής τάξη και η σταθερότητα ήταν δυνατή σε αυτό το πλαίσιο. Η απόκτηση εθνικής ανεξαρτησίας, ωστόσο, σε Ευρώπη και Ν. Αμερική, σε συνδυασμό με τους αντι-αποικιακούς αγώνες που οδήγησαν στη δημιουργία ελεύθερων ανεξάρτητων κρατών στην Αφρική και την Ασία, εκτόξευσαν τον αριθμό των κρατών, με αποτέλεσμα τη δημιουργία όχι μόνο νέων εστιών έντασης και συγκρούσεων, αλλά και πολλαπλών δυσκολιών στην κυβερνησιμότητα του κόσμου. Η επιδίωξη περισσότερης ελευθερίας, δικαιοσύνης και ευημερίας, έτσι, ισοπέδωσε την προηγούμενη παγκόσμια τάξη. Η δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών και του ΟΗΕ είχαν ως κύριο στόχο τη διατήρηση της σταθερότητας και της τάξης στο μεταβαλλό-

μενο παγκόσμιο σύστημα. Οι δυνατότητες επιβολής της τάξης, ωστόσο, αποδείχτηκαν περιορισμένες, καθώς απέτυχαν να αποτρέψουν και/ ή να διαχειριστούν ικανοποιητικά την ιταλική εισβολή στην Αιθιοπία το 1935 και το διαμελισμό της Πολωνίας από Γερμανία και Σοβιετική Ένωση το 1938, στη μεσοπολεμική περίοδο, καθώς και, στη μετά το 1945 εποχή, τη διαρκή αραβοισραηλινή διένεξη, τον πόλεμο της Κορέας, την αμερικανική εισβολή στο Βιετνάμ και τη σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν. Στη μετά το 1945 εποχή, ωστόσο, η δημιουργία τάξης και σταθερότητας προήλθε από το περιφερειακό επίπεδο. Εκεί όπου δημιουργήθηκαν περιφερειακές ενώσεις, είτε ο πόλεμος κατέστη φαινόμενο του παρελθόντος (Ευρώπη, Ν. Αμερική), είτε δημιουργήθηκε μια ίδια δυναμική ανάσχεσης και αντιμετώπισής τους (Αφρική).

Παράλληλα, οι προστατευτικές οικονομικές πολιτικές και οι κλειστές οικονομίες αποτέλεσαν μέρος του προβλήματος στη μεσοπολεμική περίοδο, από κοινού με τις εθνοτικές διαμάχες και τις παραδοσιακές διεθνείς διαφορές. Η οικοδόμηση δασμολογικών ενώσεων και στη συνέχεια ελεύθερων ζωνών εμπορίου, ενιαίων αγορών και κοινών νομισματικών ζωνών (η UNASUR προτίθεται να ακολουθήσει και εδώ την ευρωπαϊκή καινοτομία) αποτυπώνουν μια πολύ διαφορετική οικονομική λογική, σύμφωνα με την οποία η κατάργηση των δασμών και των συνόρων επιτρέπουν τη λειτουργία μίας ανοιχτής αγοράς που επιτρέπει μεγαλύτερη προσπόριση κέρδους, καλύτερους μακροοικονομικούς δείκτες και, κατά συνέπεια, καλύτερους όρους διαβίωσης των πολιτών. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, οι περιφερειακές οικονομικές ενώσεις καθίστανται σημαντικοί παράγοντες στις δομές της παγκόσμιας οικονομίας. Το πλέον ενδεικτικό παράδειγμα είναι αυτό της ΕΕ, με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να εκπροσωπεί τα 28 μέλη της και να διαπραγματεύεται για αυτά στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου, όπου και τίθενται οι κανόνες απελευθέρωσης του εμπορίου. Ούτε τα μεγάλα κράτη της ΕΕ, όπως η Γαλλία, η Γερμανία και η Βρετανία, ούτε φυσικά τα μικρότερα, όπως η Ελλάδα, η Πορτογαλία και η Σλοβακία, θα είχαν τέτοια ισχύ στον ΠΟΕ αν δεν εκπροσωπούνταν από την ΕΕ. Σε πρακτικό επίπεδο, επίσης, είναι πολύ πιο εύκολο να λάβει χώρα μια διαπραγμάτευση ανάμεσα σε λίγες περιφερειακές ενώσεις, παρά σε δύο εκατοντάδες κράτη.

Αναδύεται, έτσι, το φαινόμενο του διαπεριφερισμού (inter-regionalism), με τις περιφερειακές ενώσεις να θεσμοθετούν τις μεταξύ τους σχέσεις και το όραμα ενός κόσμου των περιφερειών, στον οποίο η διαπραγμάτευση για τα κεντρικά ζητήματα (σε πρώτη φάση εμπορικά και οικονομικά) λαμβάνει χώρα ανάμεσα στις ενώσεις αυτές και μερικές μεγάλες δυνάμεις (Hettne, 2007). Σε περίπτωση που επεκταθεί το παράδειγμα της ΕΕ και σε άλλους παγκόσμιους οργανισμούς, όπως ο ΟΗΕ, το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα, το G8 και το G20 (όπου η ΕΕ κατέχει θέση παράλληλα, ωστόσο, με τα πιο πλούσια μέλη

της), και ακολουθηθεί και από άλλες περιφερειακές ενώσεις, αναδομείται ο παγκόσμιος χάρτης και διαφοροποιείται η θεσμική αρχιτεκτονική τους και η δυναμική λήψης αποφάσεων εντός αυτών (Archibugi, 2008: 163-165).

Η αποκρυστάλλωση σαφών ορίων ανάμεσα στις περιφερειακές ενώσεις, φυσικά, είναι ένα έργο σε εξέλιξη και σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να προεξοφλήσουμε το τελικό της αποτέλεσμα, την περαιτέρω εμβάθυνση ή ακόμη και τη χαλάρωσή τους. Ενώ σε Ευρώπη, νοτιοανατολική Ασία, Νότιο Αμερική και Αφρική τα κράτη εκφράζονται κατά βάση μέσα από τη συμμετοχή τους στους περιφερειακούς θεσμούς, η περιφερειακή ολοκλήρωση παραμένει σε αρχικό στάδιο, ή η θέληση των κρατών να κινηθούν προς αυτή την κατεύθυνση είναι μηδαμινή στις υπόλοιπες περιοχές του κόσμου. Η Ρωσία, για παράδειγμα, επιχειρεί μια χαλαρή περιφερειακή ολοκλήρωση, οικονομικού χαρακτήρα, με κάποια από τα πρώην σοβιετικά κράτη (Λευκορωσία, Καζακστάν, Αρμενία και Κιργιστάν), αν και έχει καταστήσει δημόσια την πρόθεσή της οι εμπορικές και οικονομικές σχέσεις της ΕΕ με τη Ρωσία να διενεργούνται στο μέλλον μέσα από την Ευρασιατική Ένωση (Eurasian Union) (Weaver, 2013: 32). Η βορειοανατολική Ασία παραμένει μακριά από τις διαδικασίες της περιφερειακής ολοκλήρωσης και σε μια εύθραυστη ισορροπία ανάμεσα σε Κίνα και Ιαπωνία με τα μέτωπα της Κορέας και της Ταϊβάν να παραμένουν ανοιχτά. Στη Β. Αμερική, δε διαφαίνεται μία εμβάθυνση της περιφερειακής συνεργασίας πέρα από την Ελεύθερη Ζώνη Εμπορίου Βόρειας Αμερικής (NAFTA). Παράλληλα, μένει να δούμε αν σταδιακά η εμπέδωση των περιφερειακών ενώσεων θα αντικαταστήσει (σε κάποιους τουλάχιστον τομείς) τα κράτη και τι είδους σχέσεις θα αναπτύξουν μεταξύ τους οι περιφερειακές ενώσεις στα διάφορα φόρα. Ένας κόσμος των περιφερειών, με άλλα λόγια, μπορεί να προάγει την ειρήνη, μπορεί, ωστόσο, και να οδηγήσει σε έναν κόσμο εχθρικών περιφερειακών μπλοκ, μιμούμενος τις αυτοκρατορικές διαιρέσεις και εντάσεις των προηγούμενων αιώνων.

Σε κάθε περίπτωση, η περιφερειακή ολοκλήρωση είναι μια διαδικασία που έχει απλωθεί σε όλες τις γωνιές του κόσμου, παράγει αποτελέσματα και συνενώνει τις μοίρες των μελών του. Κατ' αυτό τον τρόπο, διαπλάθει νέες ταυτότητες, διαφοροποιεί τα επιμέρους εθνικά συμφέροντα, σφυρηλατεί ένα νέο κανονιστικό υπόβαθρο για τη διεξαγωγή των διεθνών σχέσεων και προβάλλει συγκεκριμένες αξίες (Checkel, 2001˙ Bruter, 2005˙ Delanty, 1995). Αν και η εθνική ταυτότητα παραμένει πρώτιστη στην ήπειρό μας, η δυνατότητα ελεύθερης μετακίνησης εντός του ευρωπαϊκού χώρου και η άμεση πρόσβαση σε υπηρεσίες και αγαθά προερχόμενα από την ευρωπαϊκή ήπειρο εντείνει την ευρωπαϊκή μας ταυτότητα. Το ίδιο συμβαίνει και σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, καθώς οι αποφάσεις που επηρεάζουν τη ζωή μας δεν λαμβάνονται αποκλειστικά από την εθνική μας κυβέρνηση. Ακριβώς το αντίθετο, οι περισ-

σότερες λαμβάνονται στους ευρωπαϊκούς θεσμούς με τη συμμετοχή των κυβερνητικών και μη εκπροσώπων του κράτους μας. Ακόμη περισσότερο, στα μάτια των μη Ευρωπαίων οι Ευρωπαίοι μοιράζονται μία κοινή ταυτότητα και κουλτούρα και κοινές αξίες. Με την ίδια λογική που η τοπική καταγωγή παίζει ρόλο και διαφοροποιεί τους Έλληνες, αλλά δεν αναιρεί τον εθνικό χαρακτήρα, έτσι και η εθνική καταγωγή διαφοροποιεί τους Ευρωπαίους, αλλά δεν αναιρεί τη διαμορφούμενη ευρωπαϊκή μας ταυτότητα. Για ένα μέρος των Ευρωπαίων, μάλιστα, για να ακριβολογούμε της ευρωπαϊκής ελίτ συνήθως, η εθνική καταγωγή είναι ήσσονος σημασίας δεδομένου ότι προέρχονται από μικτές οικογένειες και παρουσιάζουν υψηλό βαθμό κινητικότητας εντός της ΕΕ (Wiener, 2003).

Τέλος, είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ότι οι περιφερειακές ενώσεις είναι πολύ περισσότερο από το άθροισμα των μελών τους και της ισχύος τους. Η συνένωση των ευρωπαϊκών οικονομιών στη νομισματική ένωση οδήγησε στη δημιουργία του ευρώ, που από την αρχή της κυκλοφορίας του αποτέλεσε σκληρό νόμισμα, έθεσε ζήτημα αντικατάστασης του δολαρίου ως το θέσει παγκόσμιο νόμισμα και ενίσχυσε την αγοραστική δύναμη των Ευρωπαίων στην παγκόσμια αγορά. Αντίστροφα, η κρίση της ευρωζώνης απειλεί όχι μόνο την ευημερία των πολιτών των μελών της, και των υπόλοιπων κρατών-μελών της ΕΕ, αλλά και ολόκληρο το παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα. Με άλλα λόγια, το δημιούργημα μιας περιφερειακής ένωσης έχει καταστεί σημαντικός παγκόσμιος παίχτης. Η κατάρρευση της ευρωζώνης θα συμπαρέσυρε τη στενά συνδεδεμένη αμερικανική οικονομία σε τρομακτική ύφεση και, κατ' επέκταση, μέσω της σύνδεσης της αμερικανικής οικονομίας με την παγκόσμια οικονομία θα εξανέμιζε εισοδήματα και καταθέσεις, θα οδηγούσε στην καταστροφή επενδύσεων και θα είχε σημαντικές συνέπειες στο συνολικό παγκόσμιο εισόδημα. Δεν είναι δυνατή, με άλλα λόγια, η ανάλυση της παγκόσμιας οικονομίας σήμερα χωρίς αναφορά στην ευρωζώνη, τη λειτουργία, τις παθογένειες και τη δυνατότητα επανάκαμψής της (Krugman, 2012˙ Patomäki, 2013). Το επιχείρημα αυτό διακριβώνει με τον πλέον πειστικό τρόπο τη σημασία της περιφερειακής ολοκλήρωσης ως βασικού συστατικού της σύγχρονης παγκόσμιας πολιτικής σκηνής.

Περίληψη

⇒ Το κομβικό σημείο για την κατανόηση της περιφερειακής ολοκλήρωσης είναι η διαφοροποίηση της αρχής της εθνικής κυριαρχίας. Οι εσωτερικές και εξωτερικές προκλήσεις δημιουργούν συχνά ζητήματα τα οποία οι κρατικές πολιτικές οντότητες δεν είναι σε θέση να διαχειριστούν επαρκώς και γι' αυτό προσφεύγουν στη δημιουργία περιφερειακών ενώσεων με στόχο την αποτελεσματική αντιμετώπισή τους. Τα κυριότερα από αυτά είναι η επίτευξη της ειρήνης και η δημιουργία ενιαίων οικονομικών ζωνών/ αγορών με το διττό στόχο της ενίσχυσης της ειρήνης και της δημιουργίας μίας ισχυρής οικονομίας. Από κει και πέρα, επιμέρους συμφωνίες εντός των δομών περιφερειακής ολοκλήρωσης, για τη δημιουργία νομισματικών ενώσεων, για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, για την κοινή αντιμετώπιση εξωτερικών απειλών, για την έρευνα και την τεχνολογική πρόοδο, σκοπεύουν στην ενίσχυση της θέσης των κρατών στη διεθνή σκηνή και, εξίσου αν όχι πιο σημαντικό, στην επίτευξη ικανοποιητικών ρυθμών ανάπτυξης, εργασίας και ευημερίας που θα ικανοποιούν το σώμα των πολιτών. Αυτός, άλλωστε, είναι ο μόνος δρόμος για την επανεκλογή/ διατήρηση των κυβερνήσεων στην εξουσία στον εκδημοκρατισμένο κόσμο του 21ου αιώνα.

⇒ Κατά τη διαδικασία της ολοκλήρωσης, ωστόσο, τα κράτη, αν και διατηρούν κομβικό ρόλο στη λήψη αποφάσεων και την παραγωγή πολιτικής, λειτουργούν σε ένα διαφοροποιημένο θεσμικό και κανονιστικό πλαίσιο, κάτι που οδηγεί σε πληθώρα συμβιβασμών και σε τελικές αποφάσεις που εν μέρει μόνο αποτυπώνουν τις αρχικές τους θέσεις. Τούτο δημιουργεί αντιρρήσεις τόσο αναφορικά με την επιμέρους αποτελεσματικότητα των θεσμών της περιφερειακής ολοκλήρωσης, όσο και με τη νομιμοποίησή τους. Η περιφερειακή ολοκλήρωση προκαλεί, κατ' ουσίαν, θεμελιακή αλλαγή των όρων του παιχνιδιού με την εθνική κυριαρχία να υποχωρεί, και τη γραφειοκρατία, τον τεχνοκρατισμό και μια υπερεθνική πρόσληψη της πραγματικότητας να κερδίζουν σημαντικό έδαφος (Mazower, 2012: 421-422). Διαφοροποιεί, παράλληλα, τις ταυτότητες των δρώντων, με τη δημιουργία μίας νέας, υπερεθνικής (για παράδειγμα, ευρωπαϊκής) ταυτότητας, αλλά και με την ενδυνάμωση της παραδοσιακής εθνικής-εθνικιστικής ταυτότητας (που μοιάζει, στο ίδιο παράδειγμα, να επιστρέφει δυναμικά μέσα από το ρεύμα του ευρωσκεπτικισμού).

⇒ Σύμφωνα με την τυπολογία του Aybak (2005), μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα τη λειτουργία της πολιτικής εντός των περιφερειακών ενώσεων υπό το πρίσμα των διαφορετικών επιπέδων και δικτύων πολιτικής (policy layers and policy networks) και των ροών (flows) που αυτές δημιουργούν. Τα διαφορετικά επίπεδα πολιτικής σηματοδοτούν αφενός την αύξηση της σημασίας κάποιων

δρώντων (π.χ., Ευρωπαϊκή Επιτροπή και Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο), την ίδια στιγμή που δημιουργούν σημαντικούς περιορισμούς σε κάθε δρώντα να επιβάλει τη θέλησή του και να οδηγήσει τις συζητήσεις ακριβώς εκεί που θέλει. Δεύτερον, η λήψη αποφάσεων έχει καταστεί πολύ πιο περίπλοκη όχι μόνο επειδή ενσωματώνει διαφορετικά επίπεδα (τοπικό, εθνικό, υπερεθνικό, εταιρικό κλπ) και φορείς δράσεις (ΜΚΟ, επιχειρήσεις, δίκτυα πολιτών, επιστημονικές κοινότητες κλπ), αλλά και γιατί ανά τομέα και ζήτημα η ισχύς, η διαπραγματευτική θέση και η βούληση του κάθε δρώντα διαφέρει σημαντικά. Ούτε οι δρώντες, ούτε οι δομές και οι διαδικασίες για τη λήψη αποφάσεων σε διαφορετικά ζητήματα (για παράδειγμα, βιοποικιλότητας και εξωτερικής πολιτικής) παραμένουν ίδιες δημιουργώντας διαφορετικά τελικά αποτελέσματα. Τρίτον, πρέπει να αντιληφθούμε τις περιφερειακές ενώσεις ως πεδία αθρόων και χωρίς περιορισμούς ροών ανθρώπων, ιδεών, κεφαλαίου, υπηρεσιών και αγαθών. Τούτο αφενός διαφοροποιεί τη βάση της ζωής των πολιτών τους, και αφετέρου σφυρηλατεί νέους δεσμούς και σχέσεις ανάμεσα στα μέλη τους και επιδρά σημαντικά στην πρόσληψη της πραγματικότητάς από μέρους τους.

⇒ Αυτή η δομή της παραγωγής πολιτικής αντιδιαστέλλεται εμφατικά με την περισσότερο συγκεκριμένη, καθορισμένη και ιεραρχική πολιτική διαδικασία που ακολουθούνταν παραδοσιακά τόσο στο εγχώριο πεδίο όσο και σε αυτό των διεθνών σχέσεων και εδραζόταν στην αρχή της εθνικής κυριαρχίας και την εσωτερική και εξωτερική διάστασή της (Mazower, 2012: 421-422). Από τη στιγμή που τα ίδια τα έθνη-κράτη, για λόγους επιβίωσης και αποτελεσματικότητας, προχωρούν στη δημιουργία περιφερειακών ενώσεων, και προσχωρούν, νομιμοποιούν και συμμετέχουν σε πολύπλοκες δομές παραγωγής πολιτικής, είναι απαραίτητος ο κριτικός αναστοχασμός πάνω στις έννοιες τόσο της εθνικής κυριαρχίας όσο και της δημοκρατίας που πλέον οικοδομείται πέραν του έθνους-κράτους και με αναφορά σε έναν υπερεθνικό δήμο που ακόμη δεν έχει αποκρυσταλλωθεί. Αντί να αναλωνόμαστε σε ένα λίβελλο κατά της υπερεθνικής δημοκρατίας, είναι αναγκαίο, δεδομένου ότι αποδεχόμαστε ότι η περιφερειακή ολοκλήρωση είναι προτιμότερη ενός περιφερειακού περιβάλλοντος κλειστών εθνικών πολιτικών συστημάτων που μπορεί να επιδοθούν σε πολεμικές συγκρούσεις, να εξετάσουμε με ποιους τρόπους μπορούμε να οικοδομήσουμε μια πιο στέρεη υπερεθνική δημοκρατία. Η περιφερειακή ολοκλήρωση, και η προϊούσα νομιμοποίησή της, εξάλλου, δημιουργούν νέους ισχυρούς πόλους και δρώντες στο παγκόσμιο σύστημα, γεγονός που αναδιατάσσει τον παγκόσμιο χάρτη σε επίπεδο όχι μόνο ισχύος αλλά και θεσμικό, αξιακό και κανονιστικό, και διανοίγει το δρόμο για έναν κόσμο πιο εύκολα κυβερνήσιμο μέσα από διαπεριφερειακές συνεργασίες και εκπροσώπηση των περιφερειών στους παγκόσμιους οργανισμούς και θεσμούς.

⇒ Η περιφερειοποίηση, σε αυτό το πλαίσιο, λειτουργεί τόσο συμπληρωματικά, όσο και αντιθετικά προς την πρώτιστη μεγάλη τάση της εποχής μας, την παγκοσμιο-

ποίηση. Αν και αποτελεί, κατ' ουσίαν, μία μικρογραφία της, μία παγκοσμιοποίηση σε περιφερειακό επίπεδο, την ίδια στιγμή χαράσσει νέες διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στους «από μέσα» και τους «από έξω», τους έχοντες και τους μη έχοντες. Αφενός, δηλαδή, προφυλάσσει τα μέλη τους από τις πιέσεις της παγκοσμιοποίησης, αφετέρου, ωστόσο, διαιωνίζει τις διαχωριστικές γραμμές αποτρέποντας την περαιτέρω παγκοσμιοποίηση (Mittelman, 1999˙ Carr, 2012). Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, σε αυτό το πλαίσιο, για την ώρα σταματά στον Καύκασο, στην κοινή γειτονιά με τον άλλο πόλο, τη Ρωσία, την ίδια στιγμή που η ASEAN διαχωρίζεται εμφατικά από την Κίνα. Η εξέλιξη των δύο αυτών τάσεων, και ο βαθμός στον οποίο θα λειτουργούν επικουρικά και συμβιωτικά ή αντιθετικά, αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την περαιτέρω διαμόρφωση του παγκόσμιου συστήματος τον 21ο αιώνα.

⇒ Η συζήτηση για την περιφερειακή ολοκλήρωση, τις επιπτώσεις και το μέλλον της, τέλος, περιστρέφεται, όπως είναι φυσικό, κυρίως γύρω από το ευρωπαϊκό εγχείρημα τόσο επειδή είναι το πιο προχωρημένο, όσο και λόγω της διαιωνιζόμενης κρίσης της ΕΕ τα τελευταία χρόνια. Είναι σημαντικό να προσεγγίσουμε την Ευρωπαϊκή Ένωση μέσα από δύο διαφορετικά πρίσματα.

⇒ Πρώτον, η ΕΕ εδράζεται στα έθνη-κράτη και η πλειοψηφία των πολιτών και των ελίτ των μελών της δεν επιθυμούν να δημιουργήσουν τις Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης. Τούτο οφείλεται κυρίως στην κεντρική σημασία που αποδίδουν στη μονάδα του έθνους, την εθνική ιστορία, κουλτούρα και παράδοση και την επιθυμία να παραμείνουν τα έθνη-κράτη κυρίαρχα. Γι' αυτό και παραμένουν απρόθυμα να παραδώσουν μέρος της κυριαρχίας τους στις Βρυξέλλες, εκτός κι αν αντιλαμβάνονται κάτι τέτοιο ως απαραίτητο. Όταν τα κράτη-μέλη, για παράδειγμα, αποφάσισαν να ιδρύσουν την ευρωζώνη για να δημιουργήσουν μια σημαντική νομισματική δύναμη και να ενισχύσουν την αγοραστική δύναμη των πολιτών τους, παρέμειναν απρόθυμα να πλαισιώσουν τη μεταφορά των νομισματικών αρμοδιοτήτων από τις εθνικές κεντρικές τράπεζες στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα με τη μεταφορά αρμοδιοτήτων επί του προϋπολογισμού από τις εθνικές αρχές στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Τούτο επέτρεψε σε κάποιες χώρες να δημιουργήσουν τέτοια ανοίγματα στην οικονομία τους που έθεταν σε κίνδυνο την παραμονή τους στο ευρώ και την ισχύ του κοινού νομίσματος. Αυτό, δηλαδή, που έπρεπε να έχει αποφασιστεί και τεθεί σε εφαρμογή από το 1999 για τη θωράκιση της ευρωζώνης, το δικαίωμα της Επιτροπής να ελέγχει τους εθνικούς προϋπολογισμούς με στόχο τη δημοσιονομική πειθαρχία που θα προφύλασσε το κοινό νόμισμα, πραγματοποιήθηκε με τη ψήφιση του Χρηματοπιστωτικού Πακέτου μόλις το 2012, μόνο μετά, δηλαδή, την έλευση της κρίσης, καθώς νωρίτερα μια τέτοια κίνηση θεωρούνταν ως υπερβολική παραχώρηση αρμοδιοτήτων από τα εθνικά κέντρα εξουσίας στο υπερεθνικό. Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, με άλλα λόγια, προχωρά δειλά λόγω της απροθυμίας ενδυνάμωσης του υπερεθνικού πεδίου εις βάρος των εθνικών κέντρων. Ωστόσο, η

δημιουργία κρίσεων και κάθε είδους δύσκολων καταστάσεων αποτελεί κινητήριο μοχλό που ωθεί τα κράτη-μέλη σε περαιτέρω εμβάθυνση της συνεργασίας τους, καθώς κρίνουν μια τέτοια επιλογή ως την καλύτερη, ή, έστω, τη λιγότερο επιζήμια, από τις υπόλοιπες.

⇒ Δεύτερον, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση αποτελεί την ιστορική απάντηση των Ευρωπαίων στο κεντρικό υπαρξιακό τους ζήτημα, τη συμβίωση με την ισχυρότερη χώρα της ηπείρου στο κέντρο της, τη Γερμανία. Ενώ οι ιδρυτικές συνθήκες είχαν επιφέρει μια συμβιωτική δομή, η συνθήκη του Μάαστριχτ είχε να αντιμετωπίσει εκ νέου το ζήτημα αυτό με την επανένωση των Γερμανιών. Η γερμανική ηγεμονία στις νομισματικές και οικονομικές υποθέσεις τα τελευταία χρόνια, αν και δεν είναι τόσο απόλυτη όσο πολλοί σπεύδουν να διακριβώσουν ότι είναι, έχει δημιουργήσει εκ νέου ρωγμές στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα αναφορικά με το ρόλο της Γερμανίας και τις σχέσεις της με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες. Η διαχείριση της κρίσης της ευρωζώνης μπορεί να αναγνωσθεί και ως μία αναμέτρηση της γερμανικής οικονομικής και νομισματικής ορθοδοξίας (με την οποία συντάσσονται αρκετά μέλη της ΕΕ κυρίως στο βόρειο τμήμα της) με τις κεϋνσιανές οικονομικές θεωρήσεις που βλέπουν τη δημοσιονομική πειθαρχία ως στραγγαλιστική και αντι-παραγωγική (που ασπάζονται τα περισσότερα μέλη στο νότο της ευρωζώνης). Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, με άλλα λόγια, μπορεί να αναγνωσθεί μέσα από το πρίσμα του «γερμανικού ζητήματος» σε διαφορετικές μορφές. Ακριβώς αυτό το σημείο είναι που αναδεικνύει και τη σημασία της. Η έξοδος κάποιων μελών από την ΕΕ, ή η διάλυσή της, δεν θα επιλύσει το πρόβλημα. Ακριβώς το αντίθετο, θα απομακρύνει το θεσμικό και κανονιστικό πλαίσιο εντός του οποίου συγκρατούνται τα πιο επικίνδυνα ρεύματα σκέψης και αποτρέπονται τα πιο εφιαλτικά σενάρια. Το γερμανικό ζήτημα αξιώνει λύσεις, και η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση προσφέρει απαντήσεις, περισσότερο ή λιγότερο ικανοποιητικές. Χωρίς να παραγνωρίζεται ότι η ΕΕ, η δομή και η λειτουργία της, έχει καταστεί μέρος του προβλήματος, η επίλυση των προβλημάτων έξω από τις δομές της ΕΕ δεν εγείρει σε καμία περίπτωση αισιοδοξία. Η ιστορική εμπειρία και η απουσία εναλλακτικών μοιάζει να καθιστά απαραίτητη τη συνέχιση, παρά τη ματαίωση, του ευρωπαϊκού οράματος.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Aalto, P. (2014). "Institutions in European and Asian energy markets: A methodological overview." *Energy Policy*, 74(1): 4-15.

Anderson, J. (2014). "The European Union, the Soviet Union, and the End of the Cold War." Στο D. Dinan (ed.), *Origins and Evolution of the European Union (2η εκδ.)*. Oxford: Oxford University Press.

Archibugi, D. (2008). *The Global Commonwealth of Citizens. Towards cosmopolitan democracy*. Princeton: Princeton University Press.

Armstrong, D., Lloyd, L. & Redmond, J. (2004). *International Organisation in World Politics. The Making of the Twentieth Century*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Armstrong, K. & Bulmer, S. (1998). *The Governance of the Single European Market*. Manchester: Manchester University Press.

Aybak, T. (2005). "Interregional Cooperation between the EU and BSEC." Στο A. Ayata, A. Ergun & I. Celimli (eds.), *Black Sea Politics: Political Culture and Civil Society in an Unstable Region*. London.

Bruter, M. (2005). *Citizens of Europe?: The Emergence of a Mass European Identity*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Buchan, D. (2014a). "Costs, Competitiveness and Climate Policy - Distortions across Europe." *The Oxford Institute for Energy Studies.*

Buchan, D. (2014b). "Europe's Energy Security: Caught between Short-Term Needs and Long-Term Goals." *Oxford Energy Comment*, 1-11.

Buzan, B. & Weaver, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.

Carr, M. (2012). *Fortress Europe: Dispatches from a gated continent*. The New Press.

Checkel, J. (2001). "The Europeanisation of citizenship?". Στο M. Cowles, J. Caporaso & T. Risse (eds.), *Transforming Europe: Europeanization and domestic change.* Ithaca, NY: Cornell University Press.

Checkel, J. & Katzenstein, P. (eds.) (2009). *European Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Chryssochoou, D. (2001). "Towards a Civic Conception of the European Polity." *Working Paper* 33.

Chryssochoou, D. (2003). "EU democracy and the democratic deficit." Στο M. Cini (ed.), *European Union Politics*. Oxford: Oxford University Press.

Clark, P. (2014). "New EU climate targets 'weaken renewable energy goals'". *Financial Times*, 22 January.

Conn, T. (2009). *Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Gutenberg.

Cram, L. (2001). "Integration Theory and the Study of the European Policy Process: Towards a synthesis of approaches." Στο J. Richardson (ed.), *European Union: power and policy-making* (2η εκδ.). London and New York: Routledge.

De Guistino, D. (1996). *A Reader in European Integration*. London and New York: Longman.

Dedman, M. (1996). *The Origins and Development of the European Union 1945-1995.* New York & London: Routledge.

Delanty, G. (1995). *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. Palgrave Macmillan.

Deutsch, K. *et al.* (1957). *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience.* Princeton: Princeton University Press.

Dinan, D. (2014). "A special case: The United Kingdom and the European Union." Στο D. Dinan (ed.), *Origins and Evolution of the European Union* (2η εκδ.). Oxford: Oxford University Press.

Eriksen, E. & Fossum, J. (2002). "Europe in Search of its Legitimacy: Assessing strategies of legitimation." *Arena Working Papers.*

Farrell, M., Hettne, B. & van Langenhove, L. (2005). *Global Politics of Regionalism. Theory and Practice*. London: Pluto.

Fawcett, L. (2005). "The Origins and Development of the Regional Idea in the Americas." Στο L. Fawcett & M. Serrano (eds.), *Regionalism in the Americas. Continental Drift*. London: Palgrave Macmillan, 25-51.

Follesdal, A. & Hix, S. (2006). "Why there is a democratic deficit in the EU: A response to Majone and Moravcsik." *European Governance Papers*.

Forster, A. & Wallace, W. (2000). "Common Foreign and Security Policy." Στο H. Wallace & W. Wallace (eds.). *Policy-Making in the European Union* (4η εκδ.). Oxford: Oxford University Press, σσ. 461-492.

Fossum, J. & Trenz, J. (2006). "When the people come in: Constitution-making and the belated politicization of the European Union." *European Governance Papers*.

Fossum, J. (2004). "Conceptualising the EU's social constituency." *Arena Working Papers.*

Fransec, M. & Sondoval, I. (2012). "Conclusions, bridging over environmental and energy policies." Στο F. Morata & I. Sandoval (eds.). *European Energy Policy. An Environmental Approach*. Cheltenam: Edward Elgar.

Gamble, A. (2001). "Europeanisation: A political economy perspective." *The Europeanization of British Public and Social Policy.* York: PAC/JUC Residential School.

Gavin, B. & Lombaerde, P. (2005). "Economic Theories of Regional Integration." Στο Mary Farrell, Björn Hettne, Luk Van Langenhove, *Global Politics of Regionalism*, (Chapter: Economic Theories of Regional Integration). Pluto Press, 69-83.

Gillingham, J. (1991). *Coal, Steel and the Rebirth of Europe, 1945-1955: The Germans and the French from Ruhr Conflict to Economic Community.* Cambridge: Cambridge University Press.

Gillingham, J. (2014). "The German Problem and European Integration." Στο D. Dinan (ed.), *Origins and Evolution of the European Union* (2η έκδ.). Oxford: Oxford University Press, σσ. 60-88.

Grant, A. & Söderbaum, F. (ed.) (2003). *The New Regionalism in Africa*. Gower.

Griffiths, R. (2014). "Under the Shadow of Stagflation: European Integration in the 1970s." Στο D. Dinan (ed.), *Origins and Evolution of the European Union* (2η έκδ.). Oxford: Oxford University Press.

Haas, E. (1958). *The Uniting of Europe: political, social, and economic forces 1950-1957*. Stanford: Stanford University Press.

Heisenberg, D. (2014). "From the Single Market to the Single Currency." Στο D. Dinan (ed.), *Origins and Evolution of the European Union* (2η έκδ.), Oxford: Oxford University.

Helm, D. (2014). "The European Framework for Energy and Climate Policies." *Energy Policy,* 64 (1): 29-35.

Hendriks, G. (2001). *The Franco-German axis in European integration*. Cheltenham: Edward Elgar.

Hettne, B. (2007). "Interregionalism and World Order." Στο M. Teló (ed.), *European Union and New Regionalism* (2η έκδ.). Surrey: Ashgate.

Hix, S. & Høyland, B. (2011). *The Political System of the European Union*. New York: Palgrave Mcmillan.

Hoffman, S. (1966). "Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe." *Deadalus* 95: 892-908.

Hoffmann, S. (1965), "The state of war." *Essays on the Theory and Practice of International Politics.* New York.

Hurrell, A. (1995). "Regionalism in the Americas." Στο L. Fawcett, L. L'Estrange & A. Hurrell (eds.), *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order*. Oxford: Oxford University Press.

Jupille, J., Caporaso, J. & Checkel, J. (2003). "Integrating Institutions: Rationalism, Constructivism, and the Study of the European Union." *Comparative Political Studies* 36(1):7-40.

Katz, R. (2000). *Models of Democracy: Elite Attitudes and the Democratic Deficit in the European Union*, Paper prepared for the workshop "Competing Conceptions of Democracy in the Practice of Politics," European Consortium for Political Research Joint Sessions of Workshops, Copenhagen, 14-19 April 2000.

Keridis, D. (1999). "Political culture and foreign policy: Greek-Turkish relations in the era of European integration and globalization." *A NATO Fellowship Final Report*. Cambridge.

Krugman, P. (2012). *End this Depression Now!*. WW Norton & Company.

Ladrech, R. (1994). "Europeanization of domestic politics and Institutions: the case of France." *Journal of Common Market Studies*, 32(1): 69-99.

Lane, J. (2002). "Democracy in the European Union: What is the democratic deficit?". *SPP-20-02 Faculty Working Papers*. NUS Lee Kuan Yes School of Public Policy.

Lequesne, C. (2000). "The Common Fisheries Policy." Στο H. Wallace & W. Wallace (eds.), *Policy-Making in the European Union* (4η έκδ.). Oxford: Oxford University Press.

Lindberg, L. (1963). *The political dynamics of European economic integration*. Stanford: Stanford University Press.

Lintner, V. (2001). "European Monetary Union: Developments, Implications and Prospects." Στο J. Richardson (ed.), *European Union: power and policy-making* (2η έκδ.), London & New York: Routledge.

Magnette, P. (2001). "European Governance and Civic Participation: Can the European Union be politicised?". *Symposium Paper: Mountain or Molehill? A Critical Appraisal of the Commission White Paper on Governance.*

Mair, P. (2005). "Popular democracy and the European Union polity." *European Governance Papers*.

Majone, G. (1998). "Europe's 'democratic deficit': The question of standards." *European Law Journal*, 4(1): 5-28.

Mazey, S. (2001). "European Integration: unfinished journey or journey without end?". Στο J. Richardson (ed.), *European Union: Power and policy-making* (2η έκδ.). London & New York: Routledge.

Mazower, M. (2012). *Governing the world: the history of an idea, 1815 to the present*. Penguin.

McCormick, J. (2011). *European Union Politics*. New York: Palgrave McMillan.

Mearsheimer, J. (1990). "Back to the future: instability in Europe after the Cold War." *International Security*, 24(1): 5-56.

Michalski, A. (2014). "The Enlarging European Union." Στο D. Dinan (ed.), *Origins and Evolution of the European Union* (2η έκδ.). Oxford: Oxford University Press.

Milward, A. (1992). *The European Rescue of the Nation State.* London: Routledge.

Mitrany, D. (1975). "A Political Theory for the new Society." *Functionalism. Theory and Practice in International Relations*.

Mittelman, J. (1999). "Rethinking the New Regionalism in the context of Globalization." *Globalism and the New Regionalism.*

Moravcsik, Andrew (1998). *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Ithaca: Cornell University Press.

Morgan, R. (1972). *West European Politics since 1945: the shaping of the European community.* London: B.T. Batsford Ltd.

Mowat, R. (1973). *Creating the European Community.* London: Blandford Press.

Murray, A. (2002). "Closing the delivery deficit: The future of economic governance in Europe." *Centre for European Reform*.

Murray, A. (2004). "An unstable house? Reconstructing the European Commission." *Centre for European Reform*.

Newman, M. (2001). "Democracy and accountability in the EU." Στο J. Richardson (ed.), *European Union: power and policy-making* (2η έκδ.). London and New York: Routledge.

Nugent, N. (2004). *Πολιτική και διακυβέρνηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας.

Offe, C. & Preuss U. (2006). "The Problem of Legitimacy in the European Polity. Is Democratization the Answer?". Constitutionalism Webpapers, ConWEB No 6.

Patomäki, H. (2013). *Η Μεγάλη Αποτυχία της Ευρωζώνης. Από την Κρίση σε ένα Παγκόσμιο Νιου Ντιλ.* Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.

Reuter, J. (2000). "Reshaping Greek-Turkish relations: Developments before and after the EU-summit in Helsinki." *ELIAMEP*.

Rieger, W. (2000). "The Common Agricultural Policy." Στο H. Wallace & W. Wallace (eds.), *Policy-Making in the European Union* (4η έκδ.). Oxford: Oxford University Press.

Russett, B. (1998). "A neo-Kantian perspective: democracy, interdependence and international organizations in building security communities." Στο A. Adler & M. Barnett (eds.), *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press.

Severin, F. (2012). "Carbon capture and storage: The Europeanization of technology in Europe's energy policy." Στο F. Morata & I. Sandoval (eds.), *European Energy Policy. An Environmental Approach*. Cheltenam: Edward Elgar.

Smith, M. (2001). "The EU as an International Actor." Στο J. Richardson (ed.), *European Union: power and policy-making* (2η έκδ.). London & New York: Routledge.

Taylor, P. (2010). *Το αβέβαιο μέλλον της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Tody, P. (1997). *An historical introduction to the European Union*. New York & London: Routledge.

Tsoukalis, L. (2000). "Economic and Monetary Union." Στο H. Wallace & W. Wallace (eds.), *Policy-Making in the European Union* (4η έκδ.). Oxford: Oxford University Press.

Tully, J. (2006). "A New Kind of Europe? Democratic Integration in the European Union." *Constitutionalism Web-Papers. ConWEB, No 4.*

Van der Laan, L. (2003). "The case for a stronger European Parliament." *Centre for European Reform*.

Vanke, J. (2014). "Charles de Gaulle's Uncertain Idea of Europe." Στο D. Dinan (ed.), *Origins and Evolution of the European Union* (2η έκδ.). Oxford: Oxford University Press.

Wallace, H. (2000a). "The Institutional Setting." Στο H. Wallace & W. Wallace (eds.), *Policy-Making in the European Union* (4η έκδ.). Oxford: Oxford University Press.

Wallace, H. (2000b). "The Policy Process: A Moving Pendulum?". Στο H. Wallace & W. Wallace (eds.), *Policy-Making in the European Union* (4η έκδ.). Oxford: Oxford University Press.

Wallace, H. (2000c). "Analysing and Explaining Policies." Στο H. Wallace & W. Wallace (eds.), *Policy-Making in the European Union* (4η έκδ.). Oxford: Oxford University Press.

Weaver, C. (2013). *The Politics of the Black Sea Region. EU Neighborhood, Conflict Zone, or Future Security Community.* Surrey: Ashgate.

Weaver, O. (1998). "Insecurity, security and asecurity in the West European non-war community." Στο A. Adler & M. Barnett (eds.), *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wiener, A. (2003). "Citizenship." Στο M. Cini (ed.). *European Union Politics.* Oxford: Oxford University Press.

Woolcock, S. (2000). "European Trade Policy." Στο H. Wallace & W. Wallace (eds.), *Policy-Making in the European Union* (4η έκδ.). Oxford: Oxford University Press.

Zielonka, J. (1998). *Explaining Euro-Paralysis: Why Europe is Unable to Act in International Politics.* Basingstoke: Macmillan/St. Antony's College Oxford.

Γιώτη-Παπαδάκη, Ο. (2010). *Ευρωπαϊκή πολιτική ολοκλήρωση και πολιτικές αλληλεγγύης*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Τσούκαλης, Λ. (2014). *Η Δυστυχής Ένωση*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Κεφάλαιο 5

ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ: ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΚΕΛΟΣ

Σύνοψη

⇒ Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται και εξετάζεται η έννοια των διεθνών οργανισμών και οι διαφορετικές τους μορφές. Ειδικότερα, η ανάλυση των διεθνών διακυβερνητικών οργανισμών θα πλαισιωθεί από μια κριτική ανάλυση του ρόλου και της συνεισφοράς τους στην παγκόσμια πολιτική διακυβέρνηση, αλλά και των εγγενών αδυναμιών και παθογενειών τους.

⇒ Προς την κατεύθυνση αυτή, το κεφάλαιο 5 δεν θα περιοριστεί στην ανάλυση κεντρικών ζητημάτων «υψηλής πολιτικής», αλλά θα επεκταθεί και στα ζητήματα «χαμηλής πολιτικής», όπως η ανάπτυξη, η ανθρωπιστική βοήθεια, τα ανθρώπινα δικαιώματα, το περιβάλλον και ο πολιτισμός.

⇒ Επίσης, η ανάλυση θα εστιάσει στην ανοιχτή φύση του συστήματος της παγκόσμιας διακυβέρνησης, και ειδικότερα στον περιφερειακό αλλά συμπληρωματικό ρόλο οργανωμένων συμφερόντων και μη κυβερνητικών οργανισμών, καθώς και στις γραφειοκρατικές δομές του.

Εισαγωγή

Το ζήτημα της παγκόσμιας διακυβέρνησης είναι κομβικό για την κατανόηση της διεθνούς πολιτικής. Στη μελέτη της διεθνούς πολιτικής υιοθετείται πολύ συχνά η άποψη ότι τα κράτη αποτελούν τους πρωταρχικούς δρώντες, με το διακρατικό σύστημα να λειτουργεί κυρίως στο πλαίσιο της «αναρχίας» και της «αυτοβοήθειας». Η άποψη αυτή, όμως, απέχει πολύ από τις λειτουργίες και το ρόλο του σημερινού διεθνούς συστήματος. Ο αυξανόμενος αριθμός των διεθνών διακυβερνητικών οργανισμών και η σημασία τους στην αντιμετώπιση παγκόσμιων ζητημάτων, όχι μόνο συμβάλλει στη διαμόρφωση αλληλεπιδράσεων μεταξύ των κρατών, αλλά και σε ένα σύστημα παγκόσμιας διακυβέρνησης.

Τι είναι, όμως, παγκόσμια διακυβέρνηση, πόσο έχει αναπτυχθεί και πόσο σημαντική είναι; Για να απαντηθεί και να αξιολογηθεί το ερώτημα αυτό, πρώτον, και όπως, πολύ σωστά επισημαίνει ο Heywood (2013:737-741), το κεφάλαιο αυτό θα εξετάσει ποιες είναι οι διαφορές και οι ομοιότητες ανάμεσα στην παγκόσμια διακυβέρνηση και τις εναλλακτικές μορφές της διεθνούς πολιτικής, όπως η «διεθνής αναρχία», η «παγκόσμια ηγεμονία» και η «παγκόσμια κυβέρνηση». Δεύτερον, θα αναλύσει το περίγραμμα και τα βασικά γνωρίσματα του φαινομένου της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Τρίτον, θα αναλύσει τις παθολογίες της παγκόσμιας διακυβέρνησης και πώς αυτές θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν.

Διεθνείς Διακυβερνητικοί Οργανισμοί

Τι είναι;	Σκοποί
Οι διεθνείς διακυβερνητικοί οργανισμοί είναι διακρατικοί οργανισμοί, προϊόν επίσημης πολυμερούς συμφωνίας τριών ή περισσότερων κρατών που στοχεύουν στην επίτευξη ορισμένων στόχων που απαιτούν διεθνή συνεργασία, συντονισμό και ένα πλαίσιο αρχών και κανόνων	Η μείωση των εντάσεων μεταξύ των κρατών Η ειρηνική διευθέτηση συγκρούσεων Η προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών Η εδραίωση αρχών/κανόνων στα πεδία που δραστηριοποιούνται

Από τη «διεθνή αναρχία» στην παγκόσμια διακυβέρνηση

Σύμφωνα με την προσέγγιση της «διεθνούς αναρχίας», όπως εξετάσαμε στο Κεφάλαιο 2, τα κράτη είναι η μοναδική πηγή δράσης στις διεθνείς σχέσεις. Μέσω των κρατών προωθούνται, τροποποιούνται ή αποκλείονται οι πρωτοβουλίες των διακυβερνητικών οργανισμών που θέλουν να αναπτύξουν διεθνή πολιτική δραστηριότητα. Η εθνική κοινωνία έχει νόμους και αρχές, βασίζεται

στη συνεργασία, στις κοινές αξίες και σε αποδεκτούς όρους συμπεριφοράς. Αυτός που αποκλίνει είναι «εκτός», αποτελεί εξαίρεση, «ανωμαλία». Αντίθετα, η διεθνής κοινωνία είναι αναρχική, είναι ανταγωνιστική, με περιορισμένη, περιστασιακή και επισφαλή τάξη. Αυτό που χαρακτηρίζει τη διεθνή πολιτική είναι ο συνεχής ανταγωνισμός και ο πόλεμος, αντί της συνεργασίας. Ως εκ τούτο, το πρώτιστο μέλημα του κράτους στις διεθνείς σχέσεις είναι η υπεράσπιση και προαγωγή του εθνικού (κρατικού) συμφέροντος και η εθνική άμυνα. Το κλειδί είναι η «αυτοβοήθεια», αλλιώς ένα κράτος θα πάψει να υπάρχει ή θα γίνει υποχείριο ισχυρότερων δυνάμεων.

Ανταποκρίνεται αυτή η λογική, όμως, στις σύγχρονες διεθνείς σχέσεις, όπου οι διεθνείς διακυβερνητικοί οργανισμοί έχουν καταστεί σημαντικοί δρώντες της σύγχρονης διεθνούς οργάνωσης; Αυτοί έχουν τις ρίζες τους σε μια εξέλιξη που χαρακτήρισε τον 19ο αιώνα, αυτή της πολυμερούς διπλωματίας. Το φαινόμενο αυτό, όπως επισημαίνουν οι Braillard και Djalili (2007: 40), οφείλεται σε μια διπλή διαδικασία. Πρώτον, το τέλος των Ναπολεόντειων πολέμων και η ανάγκη να σταθεροποιηθεί το ευρωπαϊκό σύστημα μέσω της συλλογικής ασφάλειας και των πολυμερών διπλωματικών διαπραγματεύσεων οδήγησε σε μία σειρά διεθνών συνομιλιών και συμφωνιών, όπως για παράδειγμα οι Διασκέψεις της Χάγης, 1899-1907, για την ειρηνική διευθέτηση των συγκρούσεων. Δεύτερον, η οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη και η δυναμική της βιομηχανικής ανάπτυξης δημιούργησαν την ανάγκη λειτουργικών συνεργασιών μεταξύ των κρατών, όπως για παράδειγμα μέσα από τη δημιουργία του Διεθνούς Γραφείου Μέτρων και Σταθμών το 1875, της Παγκόσμιας Ταχυδρομικής Ένωσης το 1878 και της Διεθνούς Τηλεγραφικής Ένωσης το 1865. Η εξέλιξη αυτή, σε συνδυασμό με τους προβληματισμούς για την ασφάλεια, την αυξανόμενη αλληλεξάρτηση στον οικονομικό τομέα και την είσοδο των πρώην αποικιών στο διεθνή στίβο, θα διευρύνουν το φαινόμενο αυτό, με αποτέλεσμα στη διάρκεια του 20ού αιώνα να παρατηρηθεί μια χωρίς προηγούμενο αύξηση των κυβερνητικών διεθνών οργανισμών (Mazower, 2012:191-429).

Σήμερα, όπως επισημάνθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, υπάρχουν εκατοντάδες διεθνείς διακυβερνητικοί οργανισμοί με παγκόσμιο (Ηνωμένα Έθνη), ηπειρωτικό (Οργάνωση Αφρικανικής Ενότητας που το 2001 μετεξελίχθηκε σε Αφρικανική Ένωση), περιφερειακό (Ευρωπαϊκή Ένωση), στρατιωτικό (Βορειοατλαντικό Σύμφωνο), οικονομικό (Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου), τεχνικό (Διεθνής Ένωση Τηλεπικοινωνιών) ή επιστημονικό (Διεθνής Επιτροπή Ατομικής Ενέργειας) χαρακτήρα (Κεντρωτής & Κάτσιος, 2002). Η εξέλιξη αυτή είναι αποτέλεσμα των αυξανόμενων αλληλεξαρτήσεων μεταξύ των κρατών, οι οποίες σχετίζονται και με ανησυχίες για την πολιτική ισχύος, τις οικονομικές κρίσεις, τις παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων και την υποβάθμιση του περιβάλλοντος (Rittberger & Zangl, 2006). Με βάση αυτό το

σκεπτικό, οι διεθνείς διακυβερνητικοί οργανισμοί λειτουργούν όχι μόνο ως «πεδία» που διευκολύνουν την επικοινωνία και τις συλλογικές προσπάθειες για την αντιμετώπιση παγκόσμιων προβλημάτων, αλλά και ως «δρώντες» που επιτρέπουν στα κράτη να αναλαμβάνουν συντονισμένη δράση, κάτι που προϋποθέτει την καλλιέργεια εμπιστοσύνης και την εξοικείωση με κανόνες και πρότυπα (Heywood, 2013: 703˙ Campbell, MacKinnon & Stevens, 2010: 52-76˙ Mingst, 2004: 159-198˙ Simons & Martin, 2003:192-212˙ Abbott & Snidal, 2001: 9-41˙ Jensen & Miller, 1997: 396-422).

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι το διεθνές σύστημα λειτουργεί εύρυθμα και υπόκειται σε κανόνες. Πρώτον, η λογική της «αυτοβοήθειας» και της ισορροπίας ισχύος, όπως αποδεικνύει η περίπτωση της Ουκρανίας, δεν έχει εξαφανιστεί τελείως, με την αναζωπύρωση και τη διεκδικητικότητα της Ρωσίας να δημιουργεί συνθήκες ενός νέου Ψυχρού Πολέμου, την «επιστροφή της ιστορίας» σύμφωνα με τον Kagan (2008), με συγκρούσεις ανάμεσα στη δημοκρατία και τον απολυταρχισμό. Δεύτερον, πολλές φορές οι διεθνείς διακυβερνητικοί οργανισμοί λειτουργούν και ως «εργαλεία» προώθησης των κυρίαρχων συμφερόντων της διεθνούς πολιτικής, όπως των μεγάλων δυνάμεων, και ειδικότερα των δυτικών βιομηχανικών χωρών, και των πολυεθνικών εταιρειών (Frank, 1980). Παγκόσμιοι οικονομικοί οργανισμοί, όπως, για παράδειγμα, η Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, έχουν «εσωτερικεύσει» μια νεοφιλελεύθερη ατζέντα, εξυπηρετώντας τα συμφέροντα του παγκόσμιου καπιταλισμού και εμβαθύνοντας τις παγκόσμιες ανισότητες και την ενίσχυση μιας ασταθούς χρηματοπιστωτικής τάξης (Peet, 2009˙ Woods, 2006).

Μάλιστα, και σύμφωνα με την προσέγγιση της «παγκόσμιας ηγεμονίας», η ανάπτυξη των διεθνών διακυβερνητικών οργανισμών οφείλεται κυρίως στον ηγεμονικό ρόλο των κυρίαρχων δυνάμεων (Cox, 1981), σύμφωνα με τον οποίο η επιδίωξη των εθνικών συμφερόντων τους και η προώθηση της διεθνούς συνεργασίας αποτελούν αλληλοενισχυόμενους στόχους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι ΗΠΑ, οι οποίες όχι μόνο εκτόπισαν τη Βρετανία από το θρόνο της το 1945, αλλά ηγήθηκαν στη δημιουργία των Ηνωμένων Εθνών και την εδραίωση του συστήματος Μπρέτον Γουντς (Παγκόσμια Τράπεζα, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου που μετεξελίχθηκε στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου) με στόχο όχι μόνο τη φιλελεύθερη μεταρρύθμιση και σταθερότητα της παγκόσμιας πολιτικής και οικονομίας (Gilpin, 1987˙ Kindleberger, 1973), αλλά και την άσκηση της στρατιωτικής και εδαφικής τους ισχύος με τη συσσώρευση δομικής ισχύος (Strange, 1996) και την παντοδυναμία τους μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης το 1991. Οι ΗΠΑ όχι μόνο πίεσαν για την υιοθέτηση του φιλελεύθερου δημοκρατικού πολιτικού και οικονομικού συστήματος στα πρώην κομμουνιστικά κράτη, αλλά επιδίωξαν να αγνοήσουν και τους φραγμούς που έθεταν οι

διεθνείς διακυβερνητικοί οργανισμοί στις προτεραιότητές τους, όπως για παράδειγμα με τη μονομέρεια που χαρακτήρισε την εισβολή στο Ιράκ το 2003, τη μη επικύρωση της συμμετοχής τους στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο και την άρνηση να εφαρμόσουν το Πρωτόκολλο του Κιότο για την προστασία του περιβάλλοντος.

Θα ήταν, όμως, λάθος να θεωρήσει κανείς, και παρά τον καθοριστικό ρόλο που έχουν διαδραματίσει οι ΗΠΑ στη δημιουργία διεθνών θεσμών, ότι οι διεθνείς διακυβερνητικοί θεσμοί λειτουργούν αποκλειστικά και μόνο ως εργαλεία προώθησης των αμερικανικών συμφερόντων. Για δύο λόγους. Πρώτον, η παγκόσμια τάξη προσλαμβάνει ολοένα και περισσότερο πολυπολική μορφή, με την ισχύ να διαχέεται σε μεγαλύτερο αριθμό δυνάμεων. Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δημιουργία και εδραίωση της ομάδας G-20. Ο μεγάλος αριθμός των μελών και το γεγονός ότι εκπροσωπεί μεγάλο ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού και της παγκόσμιας οικονομικής παραγωγής καταδεικνύει την ανάδυση μιας νέας θεσμικής παγκόσμιας τάξης, όπου η λήψη αποφάσεων δεν αποτελεί προνόμιο λίγων κρατών.

Δεύτερον, οι διεθνείς διακυβερνητικοί οργανισμοί σήμερα ασχολούνται με κάθε πιθανό ζήτημα. Όπως χαρακτηριστικά γράφουν οι Barnett & Finnemore (2008:40-41):

> σχεδόν σε κάθε βίαιη σύγκρουση, περιβαλλοντικό ζήτημα, οικονομική κατάρρευση ή ανθρωπιστική κρίση, αναλαμβάνουν πρωταγωνιστικό συνήθως ρόλο οι διεθνείς οργανισμοί. Αυτοί οι οργανισμοί δεν περιορίζονται στο να εκτελούν απλώς διεθνείς διακρατικές συμφωνίες. Λαμβάνουν ουσιαστικές αποφάσεις που φτάνουν σε κάθε γωνιά του πλανήτη και επηρεάζουν τομείς δημόσιους και ιδιωτικούς, από τον κρατικό προϋπολογισμό ως τα αναπαραγωγικά δικαιώματα. Πλέον έχουν επεκταθεί σε ζητήματα εσωτερικής διοίκησης, εποπτεύοντας ζητήματα που κάποτε ανήκαν στην αποκλειστική δικαιοδοσία των κρατών. Για παράδειγμα, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα επιτηρεί τη νομισματική πολιτική μερικών από τα ισχυρότερα κράτη του κόσμου. Τμήματα του ΟΗΕ και του ΝΑΤΟ εμπλέκονται στην εθνική στρατιωτική οργάνωση των κρατών-μελών τους. Ποικίλοι διεθνείς οργανισμοί ασχολούνται εντατικά με τον ορισμό των ανθρώπινων δικαιωμάτων, των δικαιωμάτων των προσφύγων, των παιδιών και των γυναικών, διαμορφώνοντας τον τρόπο με τον οποίο τα δικαιώματα αυτά γίνονται αντιληπτά τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο. Η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας εκδίδει ταξιδιωτικές οδηγίες και επιβάλλει κυρώσεις στις χώρες που θεωρεί ότι έχουν ανεπαρκή δράση για την καταπολέμηση των ασθενειών. Όταν η διεθνής κοινότητα εμπλέκεται σε διαδικασίες ανασυγκρότησης εθνών και παρέ-

χει βοήθεια κατά τη μεταπολεμική μεταβατική περίοδο, οι διεθνείς οργανισμοί αναλαμβάνουν συνήθως το μεγαλύτερο μέρος της προσπάθειας. Για παράδειγμα, οργανισμοί όπως ο ΟΗΕ, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και ο Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη, ουσιαστικά αναδημιουργούν ολόκληρα κράτη, καθώς αναλαμβάνουν το σχεδιασμό νέων συνταγμάτων και δικαστικών συστημάτων, πιέζουν για τη μεταρρύθμιση των οικονομικών θεσμών και συμβάλλουν στη δημιουργία πολιτικής αστυνομίας.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι διεθνείς οργανισμοί δεν θα πρέπει να γίνονται αντιληπτοί μόνον ως λειτουργικές και παθητικές δομές που έχουν δημιουργηθεί από τα κράτη για να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά τους. Η γραφειοκρατική κουλτούρα που αναπτύσσεται στο εσωτερικό των διεθνών οργανισμών όχι μόνο ρυθμίζει τη συμπεριφορά τους και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τον κόσμο και την αποστολή τους, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζουν νόρμες και κανόνες για τον κόσμο. Χάρη στη νομιμοποίηση που κατέχουν ως γραφειοκρατίες, οι διεθνείς οργανισμοί διεκδικούν και πολλές φορές αποκτούν τη δύναμη να «κατασκευάζουν» την κοινωνική πραγματικότητα, να νοηματοδοτούν τον κόσμο και, σε τελική ανάλυση, να καθορίζουν τις αντιλήψεις των κρατών και τα συμφέροντά τους. Εισάγοντας έννοιες και ορισμούς, τοποθετώντας ολόκληρες πληθυσμιακές ομάδες στη μία ή την άλλη κατηγορία, καθορίζοντας την ερμηνεία ενός γεγονότος με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, οι διεθνείς οργανισμοί αποτελούν, κατά μια έννοια, μεσολαβητές νοήματος. Προσφέρουν τις ερμηνείες με τις οποίες γίνονται αντιληπτές κάποιες πτυχές της πραγματικότητας, ασκώντας επιρροή στη ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο τα κράτη αντιλαμβάνονται και ορίζουν καταστάσεις, συμφέροντα και αντιλήψεις (Barnett & Finnemore, 2008: 69-121).

Για παράδειγμα, όταν τα κράτη δημιούργησαν την Ύπατη Αρμοστεία για τους Πρόσφυγες το 1951, της έδωσαν τριετή διάρκεια ζωής, ελάχιστη αυτονομία και μια πολύ συγκεκριμένη αποστολή. Θα παρείχε νομική και όχι υλική βοήθεια μόνο σε άτομα που είχαν εκτοπιστεί κατά τη διάρκεια των γεγονότων στην Ευρώπη πριν το 1951. Ωστόσο, η Ύπατη Αρμοστεία κεφαλαιοποίησε γεγονότα που δημιούργησαν κύματα προσφύγων και χρησιμοποίησε τη θεσμική της θέση και την ηθική της εξουσία για να διευρύνει την έννοια του πρόσφυγα, να αναπτύξει σημαντικά την επιβοηθητική και προστατευτική της δράση και να επεκτείνει τη σφαίρα των επιχειρήσεών της, με αποτέλεσμα σήμερα να έχει μετεξελιχθεί από μια ευρωπαϊκή υπηρεσία προσφύγων σε έναν παγκόσμιο ανθρωπιστικό οργανισμό (Barnett & Finnemore, 2008: 169-253).

Επιπρόσθετα, με την αρχή της υπερεθνικότητας να γίνεται όλο και περισσότερο σημαντική σε ορισμένους θεσμούς, όπως η Επιτροπή και το Ευρωκοι-

νοβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (βλέπε Κεφάλαιο 4), θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι παρατηρείται και η ανάπτυξη κάποιων χαρακτηριστικών μιας «παγκόσμιας κυβέρνησης» (Kegley & Raymond, 2009: 362). Η παγκόσμια κυβέρνηση αφορά στην ιδέα της συγκρότησης μιας κοινής πολιτικής εξουσίας για ολόκληρη των ανθρωπότητα που θα έχει ως στόχο τη διασφάλιση της τάξης και της σταθερότητας ανάμεσα στα κράτη (Yunker, 2007). Η αλήθεια, όμως, είναι ότι η προοπτική μιας ανώτερης παγκόσμιας αρχής, που θα διαθέτει νομοθετική και εκτελεστική εξουσία, με αυτόνομες αρμοδιότητες όσον αφορά το κράτος δικαίου και τη διατήρηση της τάξης δεν είναι ούτε ρεαλιστική ούτε επιθυμητή. Μια παγκόσμια κυβέρνηση μπορεί να διευκολύνει την επιθυμία των ισχυρών κρατών να επανεπιβάλλουν την ηγεμονία τους στα πιο αδύναμα κράτη και περιοχές του κόσμου. Παράλληλα, αν και η παγκόσμια πολιτική γίνεται όλο και πιο πολυεπίπεδη, η αντιπροσώπευση, η αφοσίωση και η ταυτότητα παραμένουν ριζωμένες στις παραδοσιακές εθνικές κοινότητες. Τέλος, μια ανώτερη αρχή είναι κανονιστικά και πρακτικά ελλειμματική, αφού κανένας θεσμός λήψης αποφάσεων και σώμα αντιπροσώπευσης δεν μπορεί να χωρέσει όλες τις αξίες και την πολυπλοκότητα των σύγχρονων κοινωνιών. Πώς θα συγκεραστεί η αρχή της ανεκτικότητας και της ισότιμης συμμετοχής; (Appiah, 2015: 226-230˙ Φραγκονικολόπουλος & Προέδρου, 2010(α): 484-489).

Όπως επισημαίνει ο Brown (2005: 116-140), τα παγκόσμια προβλήματα μπορούν να αντιμετωπιστούν χωρίς τη δημιουργία μιας παγκόσμιας κυβέρνησης. Έτσι, και ενώ μια κυβέρνηση με παγκόσμια ευθύνη φαίνεται ανέφικτη, η συμβίωση των κρατών σε ένα καθεστώς σύνθετης αλληλεξάρτησης απαιτεί δραστηριότητες, διαδικασίες, συνεργασίες και την καθιέρωση κανόνων σε τομείς που παρουσιάζουν προβλήματα, ακόμα και κρίσεις, ως αποτέλεσμα αυτής της αλληλεξάρτησης. Απαιτεί, με άλλα λόγια, «διακυβέρνηση» (Bennett & Oliver, 2006: 31). Όπως γράφει ο Heywood (2013: 741) εν τη απουσία κεντρικής παγκόσμιας κυβέρνησης η διακυβέρνηση αφορά τη διαχείριση των παγκόσμιων πολιτικών και οικονομικών προβλημάτων. Διαφέρει, ως εκ τούτου, και από τη διεθνή αναρχία γιατί στοχεύει σε βιώσιμες συνεργασίες και συλλογικές δράσεις. Τα κράτη, σε αντίθεση με το σύστημα της αυτοβοήθειας, συνεργάζονται με τη θέλησή τους, αναγνωρίζοντας ότι τα παγκόσμια προβλήματα δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν αποκλειστικά και αποτελεσματικά από μεμονωμένα κράτη, ούτε καν από τα πιο ισχυρά από αυτά. Τούτο, επίσης, συνεπάγεται ότι η διεθνής αναρχία μπορεί να υπερκεραστεί χωρίς την ύπαρξη υπερεθνικής εξουσίας, χωρίς την ίδρυση θεσμών παγκόσμιας κυβέρνησης ή τη συνύπαρξη στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας ηγεμονίας.

Ωστόσο, ο όρος «παγκόσμια διακυβέρνηση» δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται για να περιγράψει και να αναλύσει μόνο τις διαδικασίες και τις δρα-

στηριότητες των διεθνών διακυβερνητικών οργανισμών. Οι οργανισμοί αυτοί αποτελούν σημαντική και κεντρική πτυχή της ανάδυσης της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Η παγκόσμια διακυβέρνηση, όμως, είναι ένα φαινόμενο ευρύτερο και πιο σύνθετο από ό,τι οι διεθνείς οργανισμοί, καθώς ενσωματώνει πέρα από τις εθνικές κυβερνήσεις και τους διεθνείς διακυβερνητικούς οργανισμούς και τις ανεπίσημες διαδικασίες και δραστηριότητες των μη κρατικών δρώντων (μη κυβερνητικές οργανώσεις, κοινωνικά κινήματα και πολυεθνικές επιχειρήσεις). Πρόκειται για ένα δυναμικό και περίπλοκο φαινόμενο διαδραστικής διαμόρφωσης πολιτικής σε παγκόσμιο επίπεδο (Dingwerth & Pattberg, 2007: 41-66), όπου οι διεθνείς διακυβερνητικοί οργανισμοί ως κεντρικοί, επίσημοι και θεσμικοί φορείς στις διαδικασίες συνεργατικής αντιμετώπισης και επίλυσης των προβλημάτων, λειτουργούν όχι μόνο ως το σημείο εστίασης της παγκόσμιας πολιτικής, αλλά και ως δομές που ενθαρρύνουν την πολιτική επικοινωνία και αλληλεπίδραση μεταξύ κυβερνήσεων, κρατών και μη κρατικών δρώντων (Weiss & Kamran, 2009: 66-87˙ Karns & Mingst, 2009).

Χαρακτηριστικά της παγκόσμιας διακυβέρνησης

Με βάση τον παραπάνω ορισμό, τα βασικά χαρακτηριστικά της παγκόσμιας διακυβέρνησης, σύμφωνα με τον Heywood (2013: 742) είναι τα εξής πέντε:

1. Ο διακυβερνητισμός
2. Ο πολυκεντρισμός
3. Η συμμετοχή πλειάδας δρώντων
4. Οι πολυεπίπεδες διαδικασίες
5. Τα καθεστώτα

Διακυβερνητισμός

Ο διακυβερνητισμός, στο πλαίσιο των διεθνών οργανισμών, είναι η αλληλεπίδραση και συντονισμένη δράση που διασφαλίζεται μεταξύ των κρατών χωρίς να θυσιάζεται η εθνική τους ανεξαρτησία. Διακρίνεται, δηλαδή, από την «υπερεθνικότητα», που χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη μιας αρχής που είναι ανώτερη από εκείνη του έθνους-κράτους. Μέσα από τη λογική του διακυβερνητισμού και την υιοθέτηση συστημάτων λήψης αποφάσεων που χαρακτηρίζονται από ομοφωνία, συναίνεση και ελάχιστη εξουσία στην επιβολή πολιτικών, οι διεθνείς οργανισμοί επιτρέπουν στα κράτη όχι μόνο να λαμβάνουν συντονισμένη δράση, αλλά και να ελέγχουν τη διαδικασία της παγκόσμιας διακυβέρνησης (Mingst, 2004: 159-180). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η λειτουργία των Ηνωμένων Εθνών.

Ωστόσο, ο διακυβερνητισμός πολλές φορές περιορίζει το φάσμα της διεθνούς συνεργασίας. Το έργο των Ηνωμένων Εθνών, για παράδειγμα, σε ζητή-

ματα ειρήνης και ασφάλειας περιορίζεται σημαντικά από το δικαίωμα βέτο που απολαμβάνουν τα πέντε μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας, καθώς και την απουσία ανεξάρτητης στρατιωτικής ικανότητας, με αποτέλεσμα να στηρίζεται στις στρατιωτικές δυνάμεις των ΗΠΑ ή της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας (ΝΑΤΟ). Ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν ο πόλεμος της Κορέας τη δεκαετία του 1950 και του Κοσόβου το 1999. Έτσι, κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, η αντιπαλότητα των υπερδυνάμεων (και ειδικότερα των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης), αποθάρρυνε την ενεργή εμπλοκή των Ηνωμένων Εθνών σε διακρατικές και άλλες ένοπλες συγκρούσεις, όπως οι σοβιετικές εισβολές στην Ουγγαρία, την Τσεχοσλοβακία και το Αφγανιστάν, καθώς και η κλιμακούμενη στρατιωτική εμπλοκή των ΗΠΑ στο Βιετνάμ. Στη μεταψυχροπολεμική εποχή, και ενώ αρχικά πολλοί ήλπιζαν σε μια «νέα παγκόσμια τάξη» με την ενίσχυση και την ενεργοποίηση του ειρηνευτικού ρόλου των Ηνωμένων Εθνών, η παρουσία του Οργανισμού παρέμεινε ελλιπής σε ζητήματα εσωτερικών ή διεθνικών συγκρούσεων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι εξελίξεις στην πρώην Γιουγκοσλαβία τη δεκαετία του 1990 και η απόφαση των ΗΠΑ να προχωρήσουν με την εισβολή στο Ιράκ το 2003 παρά την έντονη αντίθεση των μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας (Kennedy, 2009: 117-164˙ Bennett & Oliver, 2006: 140-225˙ Diehl, 2001: 202-229˙ Miller, 2001: 171-202).

Λειτουργία και Θεσμοί των Ηνωμένων Εθνών

Θεσμός	Μέλη και ψηφοφορία	Αρμοδιότητες
Συμβούλιο Ασφαλείας	15 μέλη 5 μόνιμα (ΗΠΑ, Ρωσία, Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία και Κίνα) με δικαίωμα βέτο 10 μη μόνιμα μέλη (εκλέγονται από τη Γενική Συνέλευση για διετή θητεία)	Διατήρηση και επιβολή της ειρήνης και της ασφάλειας Αποβολή μελών, επιβολή οικονομικών κυρώσεων και ανάληψη στρατιωτικής δράσης με στόχο τη διατήρηση ή αποκατάσταση της ειρήνης και της ασφάλειας Χάραξη και διαμόρφωση νομικά δεσμευτικών αποφάσεων που λαμβάνονται με πλειοψηφία των 9 από τα 15 μέλη (που πρέπει να περιλαμβάνει τη σύμφωνη γνώμη των πέντε μονίμων μελών όταν πρόκειται για ουσιαστικά και όχι διαδικαστικά θέματα)
Γενική Συνέλευση	Όλα τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ (το καθένα με μία ψήφο) Οι αποφάσεις λαμβάνονται με πλειοψηφία δύο τρίτων και δεν συνιστούν	Ειδική αρμοδιότητα για την εξέταση και έγκριση του προϋπολογισμού, τον καθορισμό της συνεισφοράς των μελών και την εκλογή (από κοινού με το Συμβούλιο Ασφαλείας) του Γενικού

	εφαρμόσιμο διεθνές δίκαιο αλλά συστάσεις σε σχέση με τα ακόλουθα θέματα: διατήρηση διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, διεθνή συνεργασία, αφοπλισμό, τήρηση και προαγωγή ανθρώπινων δικαιωμάτων, κωδικοποίηση διεθνούς δικαίου	Γραμματέα του οργανισμού και των δικαστών του Διεθνούς Δικαστηρίου
Γενική Γραμματεία	Προΐσταται από τον Γενικό Γραμματέα, που διορίζεται για πενταετή θητεία (που μπορεί να ανανεωθεί) Δραστηριοποιείται στην έδρα του ΟΗΕ (Νέα Υόρκη), καθώς και σε άλλα γραφεία σε ολόκληρο τον κόσμο	Επίβλεψη και διεύθυνση του γραφειοκρατικού και διοικητικού μηχανισμού Διατήρηση της ανεξαρτησίας του οργανισμού Ανάμειξη σε πεδία που μπορεί να ερμηνευτούν ως απειλές κατά της ειρήνης, οικονομικά, κοινωνικά προβλήματα και ανθρωπιστικές κρίσεις
Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο	54 μέλη (που εκλέγονται από τη Συνέλευση)	Συντονισμός της οικονομικής και κοινωνικής εργασίας του Οργανισμού, και επίβλεψη της δράσης μεγάλου αριθμού προγραμμάτων, ταμείων και εξειδικευμένων οργανισμών (για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη θέση των γυναικών, τα ναρκωτικά, την ανάπτυξη και το εμπόριο)
Διεθνές Δικαστήριο	15 δικαστές με έδρα τη Χάγη, που εκλέγονται από τη Γενική Συνέλευση για 9 χρόνια	Κύριο δικαιοδοτικό όργανο του Οργανισμού Κρίνει τις διενέξεις μεταξύ των χωρών και αναλαμβάνει υποθέσεις κατόπιν προσφυγής δύο ή περισσοτέρων κρατών-μελών του Οργανισμού Η συμμετοχή των κρατών είναι προαιρετική, όμως, όταν συμφωνούν να συμμετάσχουν, είναι υποχρεωμένα να συμμορφωθούν με την απόφαση του Δικαστηρίου Παρέχει γνωμοδοτήσεις για οποιοδήποτε θέμα που έχει νομικές πτυχές (σε κράτη-μέλη και στα όργανα του Οργανισμού), οι οποίες όμως, και σε αντίθεση με τις αποφάσεις του, δεν είναι δεσμευτικές

Θα ήταν, όμως, λάθος με βάση τα παραπάνω να υιοθετήσουμε την άποψη ότι οι διεθνείς διακυβερνητικοί οργανισμοί δεν επιτελούν έναν χρήσιμο ρόλο στο πλαίσιο των διακρατικών σχέσεων. Σύμφωνα με τους Bennett & Oliver (2006: 15), οι διεθνείς οργανισμοί παρέχουν τα μέσα, το γραφειοκρατικό μηχανισμό και τα κανάλια επικοινωνίας για τη συνεργασία ανάμεσα στα κράτη όχι μόνο όταν προκύπτουν προβλήματα, αλλά και για τη συνεργασία σε τομείς που παρέχουν πλεονεκτήματα για όλα ή τα περισσότερα από τα κράτη. Η πραγματικότητα αυτή είναι ορατή σε δύο επίπεδα.

Πρώτον, στην αυξανόμενη σημασία που έχουν πλέον οι διεθνείς διακυβερνητικοί οργανισμοί στην άσκηση των διπλωματικών σχέσεων και των διαπραγματεύσεων (Pigman, 2010). Οι διεθνείς οργανισμοί, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, «αποτελούν μόνιμες εν ενεργεία διακρατικές διασκέψεις» με την παρουσία των μόνιμων διπλωματικών αντιπροσωπειών των κρατών-μελών (Ηρακλείδης, 2014: 86). Το μεταβαλλόμενο σκηνικό των διεθνών σχέσεων απαιτεί και την αντίστοιχη προσαρμογή του ρόλου που έχουν οι επαγγελματίες διπλωμάτες. Είναι απαραίτητο, όπως επισημαίνει ο Θεοδωρόπουλος (2007: 92), οι μόνιμες αντιπροσωπείες στους διεθνείς οργανισμούς να παρακολουθούν ταυτόχρονα τις εξελίξεις σε πολλούς τομείς, όπως επιβάλλει ο πολλαπλασιασμός των θεμάτων, αλλά και να είναι σε θέση να βλέπουν και να κατανοούν τις αλληλουχίες μεταξύ τους, να υπολογίζουν την επίδραση του ενός θέματος επάνω στο άλλο, γιατί αυτό απαιτεί η πολυμορφία του έργου που απασχολεί τη διεθνή σκηνή και η συνεχής ανάδραση μεταξύ των πολλών θεμάτων. Ειδικότερα, όπως γράφει ο έμπειρος Έλληνας διπλωμάτης (2007: 91), δεν

> μπορεί σήμερα η διπλωματική υπηρεσία να χειρισθεί π.χ. στο πλαίσιο του ΟΗΕ, τα θέματα του περιβάλλοντος, χωρίς να έχει πλήρη εικόνα των οικονομικών, τεχνολογικών, κοινωνικών και τέλος πολιτιστικών επιπτώσεων που έχει για τη χώρα μας π.χ. μια κίνηση για περιορισμό της αλιείας στη Μεσόγειο. Ένα πρόβλημα θαλάσσιας ρύπανσης στο Βόρειο Αιγαίο δεν είναι μόνο τεχνικό θέμα της πρόληψης ή του περιορισμού της, αλλά και θέμα διεθνές, αν χρειασθεί να επιβληθεί έλεγχος στους διεθνείς ναυτιλομένους που διασχίζουν το Αιγαίο. Είναι και θέμα διμερές με την Τουρκία αν η ρύπανση έχει αφορμή την κίνηση των πετρελαιοφόρων μέσω των Στενών. Είναι και πολυμερές αν χρειασθεί αναθεώρηση του Νατοϊκού ναυτικού διοικητού στην Ανατολική Μεσόγειο. Είναι και θέμα Ευρωπαϊκής Ένωσης αν χρειασθεί αναθεώρηση των κοινοτικών οδηγιών για το περιβάλλον.

Δεύτερον, είναι εμφανής στην αυξημένη ικανότητα των διεθνών διακυβερνητικών οργανισμών να παρεμβαίνουν σε βασικά οικονομικά και κοινωνικά θέματα (Kennedy, 2009: 164- 282, Bennett & Oliver, 2006: 371-508). Για παράδειγμα, οι

οικονομικές και κοινωνικές αρμοδιότητες των Ηνωμένων Εθνών εκτελούνται μέσα από ένα αναπτυσσόμενο και συνεχώς διευρυνόμενο σύνολο προγραμμάτων, ταμείων, ερευνητικών-εκπαιδευτικών ινστιτούτων και εξειδικευμένων οργανισμών, που συντονίζονται από το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο.

Προγράμματα, Ταμεία και Εξειδικευμένοι Οργανισμοί των Ηνωμένων Εθνών	
Προγράμματα, Ταμεία και Ινστιτούτα	Εξειδικευμένοι Οργανισμοί
Διάσκεψη για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη (UNCTAD) Διεθνές Κέντρο Εμπορίου Πρόγραμμα Ανάπτυξης (UNDP) Ταμείο Ανάπτυξης για τις Γυναίκες (UNIFEM) Ύπατη Αρμοστεία για τους Πρόσφυγες (UNHCR) Υπηρεσία Αρωγής και Έργων για τους πρόσφυγες της Παλαιστίνης (UNRWA) Πρόγραμμα Ανθρώπινων Οικισμών (UNHSP) Παγκόσμιο Επισιτιστικό Πρόγραμμα (WFP) Πρόγραμμα για τον έλεγχο των Ναρκωτικών (UNDSCP) Πρόγραμμα Περιβάλλοντος (UNEP) Ταμείο για τα Παιδιά (UNICEF) Ταμείο για την Ανάπτυξη των Πόρων (UNCDF) Ταμείο για τον Πληθυσμό (UNFPA) Κοινό Ταμείο για την Αντιμετώπιση του AIDS (UNAIDS) Ταμείο για τις Διεθνείς Συνεργασίες των ΗΕ (UNFIP) Ταμείο Δημοκρατίας των ΗΕ (UNDEF) Διαπεριφερειακό Ινστιτούτο Ερευνών για το Έγκλημα και τη Δικαιοσύνη (UNICRI) Ινστιτούτο Έρευνας και Εκπαίδευσης (UNITAR) Ινστιτούτο για την Κοινωνική Ανάπτυξη (UNRSID) Ίδρυμα για την Έρευνα Αφοπλισμού (UNIDIR) Διεθνές Ινστιτούτο Έρευνας και Κατάρτισης για την Πρόοδο της Γυναίκας (INSTRAW) Πανεπιστήμιο των ΗΕ (UNU) Κολέγιο για το Προσωπικό του Συστήματος των ΗΕ (UNSCC)	Διεθνής Οργανισμός Εργασίας (ILO) Οργανισμός Τροφών και Γεωργίας (FAO) Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός (UNESCO) Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (WHO) Παγκόσμια Τράπεζα (WB) Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD) Διεθνής Ένωση Ανάπτυξης (IDA) Διεθνής Οργανισμός Χρηματοδότησης (IFC) Πολυμερής Οργανισμός Εγγύησης των Επενδύσεων (MIGA) Διεθνές Κέντρο Διακανονισμών Διαφορών από Επενδύσεις (ICSID) Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (IMF) Διεθνής Οργανισμός Πολιτικής Αεροπορίας (ICAO) Διεθνής Ναυτιλιακός Οργανισμός (IMO) Διεθνής Ένωση Τηλεπικοινωνιών (ITU) Παγκόσμια Ταχυδρομική Ένωση (UPU) Παγκόσμιος Μετεωρολογικός Οργανισμός (WMO) Παγκόσμιος Οργανισμός Πνευματικής Ιδιοκτησίας (WIPO) Διεθνές Ταμείο για την Ανάπτυξη της Γεωργίας (IFAD) Οργάνωση για τη Βιομηχανική Ανάπτυξη (UNIDO) Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (UNWTO) Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (WTO) Διεθνής Οργανισμός Πυρηνικής Ενέργειας (IAEA) Οργανισμός για την Απαγόρευση των Χημικών Όπλων (OPCW)

Οι κύριες περιοχές δράσης του ΟΗΕ είναι:

- *Τα Ανθρώπινα Δικαιώματα*. Από το 1948 τα ΗΕ έχουν αναπτύξει ένα ολοκληρωμένο καθεστώς με στόχο την εξάπλωση και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Οικουμενική Διακήρυξη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων το 1948, Συνθήκη για την Αποτροπή και Τιμωρία του Εγκλήματος της Γενοκτονίας το 1951, Διεθνείς Συνθήκες για Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα, και για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτισμικά Δικαιώματα το 1966). Σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση αυτή έγινε με τη δημιουργία της Υπηρεσίας του Ύπατου Αρμοστή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα το 1993, μέσα από την κατάδειξη και έκθεση των περιπτώσεων παραβίασής τους. Καταλυτικό ρόλο προς την ενίσχυση και διευκόλυνση του έργου των ΗΕ διαδραματίζουν και οι μη κυβερνητικές οργανώσεις, όπως η Διεθνής Αμνηστία. Σε συνεργασία μαζί τους, τα ΗΕ έχουν συμβάλει σε παγκόσμιες διαδικασίες που έχουν οδηγήσει στη Διακήρυξη κατά των Βασανιστηρίων το 1975, στη Συνθήκη για την Εξάλειψη Όλων των Μορφών Διακρίσεων Εναντίον των Γυναικών το 1981, στη Συνθήκη ενάντια στα Βασανιστήρια και τη Σκληρή, Απάνθρωπη και Υποτιμητική Μεταχείριση ή Τιμωρία το 1984, στη Συνθήκη για την Προστασία του Παιδιού το 1990 και στη Συνθήκη κατά των Ναρκών Ξηράς το 1997 (Thakur, 2001: 365-388).
- *Η ανάπτυξη και η καταπολέμηση της φτώχειας*. Τα ΗΕ έχουν παίξει σημαντικό ρόλο στην προώθηση μιας αντίληψης για τη φτώχεια που επεκτείνεται πέρα από τους υλικούς δείκτες. Για παράδειγμα, το έργο του Προγράμματος Ανάπτυξης των ΗΕ (UNDP) εδώ και δύο δεκαετίες κάνει τη διάκριση μεταξύ «εισοδηματικής φτώχειας» (υλική κατάσταση) και «ανθρώπινης φτώχειας» (που περιλαμβάνει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την αυτενέργεια, την ευκαιρία και τις επιλογές). Προς την κατεύθυνση αυτή, το Αναπτυξιακό Πρόγραμμα των ΗΕ, στο οποίο συμμετέχουν πάνω από 165 χώρες, προσπαθεί να αντιμετωπίσει παγκόσμιες και εθνικές αναπτυξιακές προκλήσεις, και βοηθά επίσης τις αναπτυσσόμενες χώρες να προσελκύσουν βοήθεια. Μέσα από τις ετήσιες Εκθέσεις για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη παρέχει νέα εργαλεία μέτρησης, όπως ο Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης, με εστίαση στις έννοιες της «ανθρώπινης ανάπτυξης» και της «ανθρώπινης ασφάλειας» (βλ. Κεφάλαιο 3). Στο πλαίσιο αυτό, ο ΟΗΕ προώθησε το 2000 και σε συνεργασία με 189 κράτη την αποδοχή των Αναπτυξιακών Στόχων της Χιλιετηρίδας (2000), οι οποίοι καλύπτουν οκτώ τομείς: την εξάλειψη της ακραίας φτώχειας και πείνας, την προώθηση της καθολικής βασικής εκπαίδευσης, την εξάπλωση της ισότητας των φύλων και την ενί-

σχυση των γυναικών, τη μείωση της παιδικής θνησιμότητας, τη βελτίωση της υγείας των μητέρων, την αντιμετώπιση του AIDS, της μαλάριας και άλλων ασθενειών, τη διασφάλιση της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας και την ανάπτυξη μιας παγκόσμιας συνεργασίας για την ανάπτυξη. Αν και η προσπάθεια αυτή αντιμετωπίζει σοβαρές δυσκολίες, η προσπάθεια των ΗΕ όχι μόνο έχει συμβάλει σε μια καινοτόμα προσέγγιση, αλλά έχει δώσει στο ζήτημα της φτώχειας υψηλότερη θέση στην παγκόσμια ημερήσια πολιτική διάταξη (Thomas & Evans, 2013: 632-658). Οι Στόχοι της Χιλιετηρίδας λήγουν το 2015 και θα αντικατασταθούν από τους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης (Sustainable Development Goals), με κεντρική στόχευση την ολοκλήρωση των κεντρικών στόχων του 2000, όπως την καταπολέμηση της φτώχειας και την πλήρη ισότητα των φύλων κλπ, αλλά και ενισχυμένη έμφαση στην καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και της ενεργειακής φτώχειας (βλ. https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300).

- *Τα περιβαλλοντικά ζητήματα.* Οι παγκόσμιες διασκέψεις του Οργανισμού, όπως και η ίδρυση το 1988 του Διεθνούς Διακυβερνητικού Πάνελ για την Κλιματική Αλλαγή από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Μετεωρολογίας και το Πρόγραμμα των ΗΕ για το Περιβάλλον, έχουν αναδείξει το περιβάλλον ως το αρχετυπικό παράδειγμα ενός παγκόσμιου προβλήματος που μπορεί να αντιμετωπιστεί μόνο σε παγκόσμιο επίπεδο (Heywood, 2013: 625-668). Στο πλαίσιο αυτό, τα ΗΕ έχουν συμβάλει σε μια σειρά από διασυνοριακές συνθήκες για τον έλεγχο της μόλυνσης (Σύμβαση του 1979 για τη Μεγάλης Κλίμακας Διασυνοριακή Μόλυνση του Αέρα, Σύμβαση του 1973 για το Διεθνές Εμπόριο Απειλούμενων Άγριων Ειδών) και τη δημιουργία συγκεκριμένων αρχών (π.χ., «Αρχή 21», η οποία συνδυάζει την κυριαρχία στις εθνικές πηγές με την ευθύνη του κράτους για μόλυνση στο εξωτερικό). Επιπρόσθετα, τα ΗΕ έχουν ενισχύσει την ανάπτυξη των δυνατοτήτων (με τη δημιουργία του Παγκόσμιου Ταμείου Περιβάλλοντος το 1991) και της επιστημονικής γνώσης του ΟΗΕ για τα ζητήματα αυτά (συνεργασία με το Διεθνές Συμβούλιο για την Εκμετάλλευση των Θαλασσών και τη Διεθνή Ένωση για τη Διατήρηση της Φύσης). Έτσι, τα ΗΕ όχι μόνο έχουν ενισχύσει την προσπάθεια για την ανάληψη μιας πιο συντονισμένης παγκόσμιας δράσης, αλλά και έχουν συμβάλει σε μια ολοένα και ευρύτερη συναίνεση ότι η κλιματική αλλαγή είναι υπαρκτή και συνέπεια της ανθρώπινης παρέμβασης και δράσης. Τέλος, όπως θα δούμε και στο Κεφάλαιο 8, τα ΗΕ έχουν επίσης διευκολύνει την ανάπτυξη διεθνικών οικολογικών πολιτικών παρεμβάσεων από τις μη κυβερνητικές οργανώσεις για την ενημέρωση του κοι-

νού, την άσκηση επιρροής σε κράτη και διεθνείς οργανισμούς, αλλά και τον έλεγχο της περιβαλλοντικής πολιτικής των κρατών (Vogler, 2013: 478-502˙ Jacobson & Weiss, 2001). Στο πλαίσιο αυτής της πολυμορφίας και της επιτάχυνσης των εξελίξεων, τα Ηνωμένα Έθνη έχουν επίσης προωθήσει την ανάπτυξη της διπλωματίας των διασκέψεων και των πολυμερών διαπραγματεύσεων για την εκπόνηση και υιοθέτηση σημαντικών διακηρύξεων και πολιτικών. Οι διασκέψεις αυτές όχι μόνο απεικονίζουν το αυξανόμενο αίσθημα αλληλεξάρτησης των κρατών-μελών του οργανισμού, αλλά και την επιθυμία να υιοθετήσουν συγκεκριμένα και βιώσιμα προγράμματα. Εξαιρετικό παράδειγμα αποτελεί η ιστορική πορεία των διασκέψεων του Παγκόσμιου Οργανισμού για το Περιβάλλον. Η ατζέντα αυτή έχει εδραιώσει τα ΗΕ ως πραγματικό παγκόσμιο οργανισμό με αναπόσπαστη συμμετοχή στην παγκόσμια διακυβέρνηση, με κύριο στόχο την ενίσχυση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Η προσπάθεια αυτή έχει πλαισιωθεί και συμπληρωθεί από μια κοινωνική, οικονομική και περιβαλλοντική ατζέντα. Τα ΗΕ θέτουν νέους στόχους, διαμορφώνουν νέους τρόπους σκέψης και επανακαθορίζουν το ρόλο τους στην αντιμετώπιση νέων παγκόσμιων προβλημάτων.

Κλιματική αλλαγή και τα Ηνωμένα Έθνη

1. Διεθνής Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης (1972). Υιοθετήθηκαν οι θεμελιώδεις αρχές του δικαίου που αφορούν στο περιβάλλον και δρομολογήθηκε η εκκίνηση του Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών για το περιβάλλον.
2. Ίδρυση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη με έδρα τη Γενεύη (1983).
3. Συγκρότηση Προπαρασκευαστικής Επιτροπής του ΟΗΕ (1989) για τη σύγκλιση Παγκόσμιας Συνδιάσκεψης για το περιβάλλον.
4. Παγκόσμια Συνδιάσκεψη του Ρίο Ντε Τζανέιρο που είναι γνωστή ως Συνάντηση Κορυφής για τη Γη (1992). Προέκυψαν 5 Διεθνείς Συμβάσεις: Η Διακήρυξη του Ρίο για το περιβάλλον και την ανάπτυξη. Το ολοκληρωμένο πρόγραμμα δράσης Local Agenda 21. Η δήλωση των αρχών για τη διαχείριση, διατήρηση και βιώσιμη ανάπτυξη των δασών. Η σύμβαση για τη βιολογική ποικιλομορφία. Η σύμβαση για την αλλαγή του κλίματος με ισχύ από το Μάρτιο του 1994 η οποία είχε ως στόχους: (α) τη μείωση των εκπομπών αερίων ρύπων που επιτείνουν το φαινόμενο του θερμοκηπίου, και (β) τη διαφοροποίηση του βάρους ευθύνης για την παραγωγή των αερίων μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών.
5. Σύνοδος Γιοχάνεσμπουργκ (2002, Ρίο + 10 χρόνια).
6. Τέθηκε σε ισχύ το Πρωτόκολλο του Κιότο 1997 (2005, Μπαλί).

7. 2007. Οι 192 χώρες που έχουν συνυπογράψει τη Σύμβαση-Πλαίσιο του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή συμφώνησαν για έναν οδικό χάρτη διαπραγματεύσεων ο οποίος καθορίζει τα βασικά θέματα που θα έπρεπε να αντιμετωπιστούν το Δεκέμβριο του 2009 στη Διάσκεψη της Κοπεγχάγης.

8. Διάσκεψη της Κοπεγχάγης (2009). Ονομάστηκε Συμφωνία της Κοπεγχάγης που αναγνωρίζει ότι απαιτούνται βαθιές περικοπές στις παγκόσμιες εκπομπές ρύπων σύμφωνα με την επιστήμη. Καθορίζει εθελοντικές δεσμεύσεις για περιορισμό των ρύπων χωρίς όμως να ορίζει τα ανώτερα ποσοστά και τις χρονικές δεσμεύσεις.

9. Διάσκεψη του Κανκούν (2010, Μεξικό). Η παγκόσμια κοινότητα συμφώνησε ότι η αύξηση της παγκόσμιας θερμοκρασίας πρέπει να διατηρηθεί κάτω από τους 2 βαθμούς Κελσίου, τα βιομηχανικά έθνη δεσμεύτηκαν να δημιουργήσουν ταμείο οικονομικής ενίσχυσης του αναπτυσσόμενου κόσμου για τα επόμενα τρία έτη προκειμένου τα φτωχά κράτη να προσαρμοστούν στην πράσινη τεχνολογία, να υπάρξει χρηματοδότηση των εθνών που έχουν δασικό πλούτο προκειμένου να τον προστατέψουν από την υλοτομία και τη γεωργία και στη διατήρηση σε ισχύ του Πρωτοκόλλου του Κιότο, το οποίο επιβάλλει στα πλούσια κράτη δεσμευτικούς περιορισμούς για τις εκπομπές ρύπων.

10. Διάσκεψη του Ντέρμπαν (2011, Νότιος Αφρική). Η λεγόμενη Πλατφόρμα του Ντέρμπαν αποτελεί τον οδικό χάρτη για μια παγκόσμια πολιτική για το κλίμα με στόχο τη μείωση των εκπομπών των ρύπων του θερμοκηπίου και επιθυμητό αποτέλεσμα τον περιορισμό της αύξησης της θερμοκρασίας κατά 2 βαθμούς με μια νέα συμφωνία για την προστασία του κλίματος η οποία θα περιλαμβάνει όλες τις χώρες και η οποία θα τεθεί σε εφαρμογή από το 2020.

11. Η Συμφωνία των Παρισίων (Δεκέμβριος 2015). Η συμφωνία αποτελεί ένα σχέδιο δράσης για τη συγκράτηση της αύξησης της θερμοκρασίας του πλανήτη «αρκετά κάτω» από τους 2°C. Καλύπτει την περίοδο από το 2020 και μετά. Τα κύρια στοιχεία της νέας Συμφωνίας των Παρισίων είναι τα εξής: οι κυβερνήσεις συμφώνησαν να συγκρατήσουν την αύξηση της μέσης θερμοκρασίας του πλανήτη αρκετά κάτω από τους 2°C πάνω από τα προβιομηχανικά επίπεδα και να συνεχίσουν τις προσπάθειες να την περιορίσουν στον 1,5°C, να γνωστοποιούν ανά 5ετία τις συνεισφορές τους με σκοπό τον καθορισμό πιο φιλόδοξων στόχων, να γνωστοποιούν μεταξύ τους και στο κοινό την πρόοδό τους προς την επίτευξη των στόχων τους, με σκοπό την εξασφάλιση διαφάνειας και εποπτείας, οι ανεπτυγμένες χώρες να παρέχουν χρηματοδότηση για το κλίμα, προκειμένου να βοηθήσουν τις αναπτυσσόμενες χώρες τόσο να μειώσουν τις εκπομπές όσο και να θωρακιστούν έναντι των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής.

Πολυκεντρισμός

Ο πρωταρχικός ρόλος των ΗΕ στο σύστημα της παγκόσμιας διακυβέρνησης συνεπικουρείται από μια σειρά από επίσημους θεσμούς και μηχανισμούς διαμόρφωσης πολιτικής σε διαφορετικές θεματικές (Rosenau, 2007: 1-5). Συγκεκριμένα, όπως σωστά υπογραμμίζει ο Ηρακλείδης (2005: 152-153, 283-295), μπορεί κανείς να κάνει τη διάκριση μεταξύ «οικουμενικών» και «παγκόσμιων» οργανισμών. Στους

> οικουμενικούς μπορεί να ανήκουν άπαντες, όλα τα κράτη (εφόσον, εννοείται, είναι κράτη), εκτός αν κάποιο δε θέλει να συμμετάσχει (όπως π.χ. η Ελβετία που με δική της επιλογή δεν είναι κράτος-μέλος του ΟΗΕ). Οι παγκόσμιοι είναι γεωγραφικά παγκόσμιοι και όχι γεωγραφικά περιφερειακοί, πλην όμως στους οργανισμούς αυτούς μπορεί να συμμετέχουν μόνο τα κράτη που διαθέτουν κάποια συγκεκριμένη ιδιότητα ανάλογα με το αντικείμενο και τον σκοπό του συγκεκριμένου οργανισμού. Στο πλαίσιο του εύρους, μια προφανής κατηγορία είναι οι γνωστοί ως περιφερειακοί διεθνείς οργανισμοί.

Ειδικότερα, οι οικουμενικοί διεθνείς οργανισμοί διακρίνονται σε «γενικούς», όπως τα ΗΕ και σε «ειδικούς λειτουργικούς» οργανισμούς (όπως οι οργανισμοί που ανήκουν στην οικογένεια των ΗΕ). Οι παγκόσμιοι διακρίνονται σε «αμυντικούς» (π.χ., ΝΑΤΟ), «ιδεολογικούς-πολιτισμικούς» (π.χ., Οργανισμός της Ισλαμικής Συνεργασίας), και «οικονομικούς» (π.χ., Οργανισμός Πετρελαιοεξαγωγικών Χωρών). Οι περιφερειακοί οργανισμοί διακρίνονται σε «γενικούς ή πολιτικούς» (π.χ., Οργάνωση Αφρικανικής Ενότητας), «αμυντικούς» (π.χ., Αμυντικός Συνασπισμός Αυστραλίας, Νέας Ζηλανδίας και ΗΠΑ), «πολιτισμικούς-ιδεολογικούς» (π.χ., Αραβικός Σύνδεσμος), «οικονομικούς» (π.χ., Ένωση των Κρατών της Νοτιοανατολικής Ασίας) και «υπερεθνικούς» (π.χ., Ευρωπαϊκή Ένωση).

Από πλευράς διάρθρωσης και λειτουργίας, επισημαίνει επίσης ο Ηρακλείδης (2005: 153-154), διακρίνονται σε «κλασικούς» γραφειοκρατικούς οργανισμούς (όπως τα ΗΕ ή το ΝΑΤΟ) και σε «χαλαρούς» οργανισμούς που διαθέτουν στοιχειώδη οργάνωση (όπως η Οργάνωση για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη). Οι αποφάσεις τους μπορεί να είναι νομικά δεσμευτικές, πολιτικά και ηθικά δεσμευτικές ή να εκφράζουν ευχή. Λόγω της κυριαρχίας και της ανεξαρτησίας των κρατών, οι αποφάσεις-ψηφίσματα (που λαμβάνονται με πλειοψηφία, αυξημένη πλειοψηφία, ομοφωνία και συναίνεση) έχουν τις περισσότερες φορές, όμως, χαρακτήρα σύστασης και όχι δεσμευτικό.

Οικουμενικοί Διεθνείς Οργανισμοί

Γενικοί	**Ηνωμένα Έθνη**
Ειδικοί Λειτουργικοί	Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών για τη Μόρφωση, την Επιστήμη και τον Πολιτισμό Ιδρύθηκε στις 16 Νοεμβρίου 1945. Αποτελείται από 193 κράτη-μέλη και διαδραματίζει ρυθμιστικό ρόλο στην προώθηση της διεθνούς συνεργασίας θέτοντας τα πρότυπα σύναψης διεθνών συμφωνιών επί διαφόρων ζητημάτων τα οποία ανακύπτουν στις σύγχρονες κοινωνίες. Επίσης, διευθετεί τη διάδοση και την ανταλλαγή πληροφοριών και γνώσης, ενώ παράλληλα προσφέρει βοήθεια στα κράτη-μέλη ώστε να αποκτήσουν τις κατάλληλες προϋποθέσεις, προκειμένου να υπηρετούν τους θεσμούς και τους πολίτες στις εθνικές κοινωνίες.

Παγκόσμιοι Διεθνείς Οργανισμοί

Αμυντικοί	**Ιδεολογικοί-Πολιτισμικοί**	**Οικονομικοί**
Βορειοατλαντικό Σύμφωνο (ΝΑΤΟ) Το ΝΑΤΟ είναι στρατιωτική αμυντική συμμαχία χωρών της Δύσης, που έχει σκοπό την ανάπτυξη της συνεργασίας μεταξύ των χωρών-μελών σε διάφορους τομείς (στρατιωτικό, πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό, μορφωτικό), την προώθηση των γεωπολιτικών συμφερόντων και την αποτροπή της ένοπλης επίθεσης εναντίον κάποιας χώρας-μέλους από άλλες. Η συμμαχία δημιουργήθηκε το 1949 από 12 χώρες της Ευρώπης και της βόρειας Αμερικής. Το 1952 προσχώρησαν στη συμμαχία η Ελλάδα και η Τουρκία και το 1955 η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας. Σήμερα, η Βορειοατλαντική Συμμαχία αριθμεί 28 χώρες-μέλη. Το ανώτατο όργανο του ΝΑΤΟ είναι το Βορειοατλαντικό	Οργανισμός Ισλαμικής Συνεργασίας Ο Οργανισμός ιδρύθηκε το 1971 στη Σαουδική Αραβία. Σήμερα συμμετέχουν 57 μουσουλμανικά κράτη, αντιπροσωπεύοντας 1,6 δισεκατομμύρια ανθρώπους. Μετά τον Αραβοϊσραηλινό πόλεμο του 1967, η ιδέα συσπείρωσης των ισλαμικών χωρών κατέστη αναγκαία σε μια ουσιαστικά πανισλαμική αλληλεγγύη και τον συντονισμό των οικονομικών, κοινωνικών, επιστημονικών αλλά και πολιτιστικών δραστηριοτήτων των κρατών-μελών. Έτσι, στην αρχική συνέλευση με κεντρικό σύνθημα τον ισλαμικό αγώνα διακηρύχθηκε η εξάλειψη κάθε φυλετικού	Οργανισμός πετρελαιοπαραγωγών εξαγωγών Χωρών Δημιουργήθηκε στη Βαγδάτη (Ιράκ) το 1960 από το Ιράν, το Ιράκ και το Κουβέιτ, τη Σαουδική Αραβία και τη Βενεζουέλα. Πρωταρχικοί στόχοι αυτού του διεθνούς οργανισμού ήταν η καθιέρωση ενιαίας πετρελαϊκής πολιτικής μεταξύ των κρατών-μελών και ο προσδιορισμός των ευμενέστερων μέτρων προστασίας των συμφερόντων τους με σταθεροποιητικές τιμές της διεθνούς αγοράς σε μια προοπτική αφενός αποφυγής βλαβερών συνεπειών για τα ίδια τα κράτη-μέλη και αφετέρου μιας δίκαιης και ομαλής πετρελαϊκής βιομηχανικής ανάπτυξης. Οι παραπάνω στόχοι παρέσυραν και άλλες χώρες στη σύνδεση με αυτόν τον Οργανισμό. Έτσι από το 1985 τον ΟΠΕΚ συγκροτούν οι

Συμβούλιο, με έδρα τις Βρυξέλλες στο Βέλγιο. Αποτελεί το κύριο σώμα και αντιπροσωπεύεται από τους υπουργούς Εξωτερικών και Άμυνας των κρατών-μελών. Συνέρχεται δύο φορές το χρόνο, ενώ μια μόνιμη ομάδα είναι το εκτελεστικό του όργανο που συνέρχεται επί εβδομαδιαίας βάσης. Πρόεδρος του συμβουλίου είναι ο Γενικός Γραμματέας. Άλλο ανώτατο όργανο του ΝΑΤΟ είναι η Στρατιωτική Επιτροπή, η οποία αποτελείται από τους Αρχηγούς των Γενικών Επιτελείων (Α/ΓΕΕΘΑ) όλων των κρατών-μελών ενώ μία μόνιμη ομάδα είναι το εκτελεστικό όργανο της Στρατιωτικής Επιτροπής.	διαχωρισμού και διάκρισης. Με βάση τα παραπάνω προγραμματίσθηκαν αμέσως η δημιουργία πολλών θυγατρικών οργανισμών που θα αναλάμβαναν την εκτέλεση των στόχων, μεταξύ των οποίων το Διεθνές Ισλαμικό Πρακτορείο Ειδήσεων, η Ισλαμική Τράπεζα Ανάπτυξης, το Ισλαμικό Ταμείο Αλληλεγγύης, καθώς και το Παγκόσμιο Κέντρο Ισλαμικών Σπουδών.	παρακάτω δώδεκα χώρες-μέλη: Ανγκόλα, Αλγερία, Γκαμπόν, Ισημερινός, Ιράκ, Ιράν, Κατάρ, Κουβέιτ, Λιβύη, Νιγηρία, Σαουδική Αραβία και Βενεζουέλα. Από τότε ο Οργανισμός παραμένει ανοικτός και για οποιαδήποτε άλλα πετρελαιοπαραγωγά κράτη, χωρίς να αποκλείεται κανένα, ανεξαρτήτως πολιτικού καθεστώτος, θρησκείας, γεωγραφικού χώρου και εφόσον διατηρεί αντίστοιχα θεμελιώδη συμφέροντα με αυτά των υπαρχουσών χωρών-μελών. Η Έδρα του ΟΠΕΚ βρίσκεται στη Βιέννη (Αυστρία), με τα κύρια όργανά του τ η Συνέλευση, την Επιτροπή των Κυβερνητών και τη Γραμματεία.

Περιφερειακοί Διεθνείς Οργανισμοί

Γενικοί-Πολιτικοί	Οργάνωση Αφρικανικής Ενότητας (από το 2001 Αφρικανική Ένωση) Αποτελείται από 54 αφρικανικά κράτη (αναγνωρισμένα διεθνώς). Έδρα του οργανισμού είναι η Αντίς Αμπέμπα, στην Αιθιοπία. Απώτερος σκοπός του οργανισμού είναι να αποκτήσει ενιαίο νόμισμα και ενιαία αμυντική δύναμη, όπως και άλλους κρατικού τύπου θεσμούς, συμπεριλαμβανομένου και ενός υπουργικού συμβουλίου. Σκοπός του είναι να συνεισφέρει στη διασφάλιση της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και μιας βιώσιμης οικονομίας στην Αφρική, ιδιαίτερα τερματίζοντας τις ενδοαφρικανικές διαμάχες και δημιουργώντας μια λειτουργική κοινή αγορά.
Αμυντικοί	Αμυντικός Συνασπισμός Αυστραλίας, Νέας Ζηλανδίας και ΗΠΑ (ANZUS) Ιδρύθηκε το 1951 με στόχο την ασφάλεια και μη επίθεση στην περιοχή του Ειρηνικού Ωκεανού, με την επίθεση εναντίον μίας εκ των τριών αυτών χωρών να θεωρείται επικίνδυνη και για τις άλλες χώρες που οφείλουν να συνδράμουν στρατιωτικά.
Ιδεολογικοί-Πολιτισμικοί	Αραβικός Σύνδεσμος Ιδρύθηκε το 1945 κατόπιν μακρών συνεννοήσεων που είχαν προηγηθεί μεταξύ των επτά αραβικών χωρών που προσχώρησαν σε αυτόν και συγκεκριμένα της Αιγύπτου, της Συρίας, του Ιράκ, της Σαουδικής Αραβίας, της Ιορδανίας, της Υεμένης και του Λιβάνου. Τα μέλη της είναι 22 χώρες της Βόρειας Αφρικής και της Εγγύς Ανατολής, συμπεριλαμβανομένης της Συρίας,

	που αποβλήθηκε από το σύνδεσμο στις 16 Νοεμβρίου του 2011, σε μια κίνηση που αποσκοπούσε να αποτελέσει μοχλό πίεσης για την επίλυση της εσωτερικής της κρίσης. Στόχοι του είναι η σύσφιξη της συνεργασίας των αραβικών κρατών και η αντιμετώπιση των ενδοαραβικών διενέξεων.
Οικονομικοί	Ένωση των Χωρών της Νοτιοανατολικής Ασίας Δημιουργήθηκε το 1967 με πρωτοβουλία της Ινδονησίας, της Σιγκαπούρης, της Μαλαισίας, της Ταϊλάνδης και των Φιλιππίνων. Κύριος στόχος είναι η οικονομική συνεργασία και η ανάπτυξη στενότερων σχέσεων με άλλες χώρες και οργανισμούς, ειδικότερα στον τομέα των διεθνών οικονομικών σχέσεων. Το 2008 τα μέλη του έθεσαν σε ισχύ έναν καταστατικό χάρτη, με στόχο να οδηγήσει την κοινότητα σε δομές και βαθμό ολοκλήρωσης ευρωπαϊκού τύπου. Ο χάρτης αυτός σημαίνει ότι η ASEAN αποκτά πλέον νομικό καθεστώς και ο σκοπός του οργανισμού είναι να δημιουργηθεί μια ζώνη ελεύθερου εμπορίου στην περιοχή, περικλείοντας 500 εκατομμύρια ανθρώπους.
Υπερεθνικοί	Ευρωπαϊκή Ένωση (βλ. Κεφάλαιο 4)

Πλειάδα δρώντων

Όπως επισημάνθηκε στο Κεφάλαιο 3, οι διεθνείς σχέσεις μπορούν να κατανοηθούν καλύτερα μέσα από την ανάλυση των σχέσεων ανάμεσα σε κυβερνήσεις και πολλούς άλλους δρώντες στο πλαίσιο της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Δεν υπάρχει ένα ενιαίο διεθνές σύστημα αποτελούμενο μόνο από κράτη, αλλά, όπως επισημαίνει ο Willetts (2013), μια σειρά από «σφαίρες πολιτικής» (περιβάλλον, ανθρώπινα δικαιώματα, ανάπτυξη, οικονομία και εμπόριο), καθεμία από τις οποίες περιλαμβάνει κυβερνήσεις, εξειδικευμένους διεθνείς διακυβερνητικούς οργανισμούς, μη κυβερνητικές οργανώσεις και πολυεθνικές επιχειρήσεις. Στις «σφαίρες» αυτές οι κυβερνήσεις διαθέτουν το ρόλο της σύνδεσης των διαφορετικών σφαιρών, διότι η συμμετοχή τους στα ΗΕ αλλά και σε άλλους διεθνείς και περιφερειακούς οργανισμούς τις υποχρεώνει να συμμετέχουν στη συλλογική διαμόρφωση και υιοθέτηση πολιτικών. Οι διεθνείς διακυβερνητικοί οργανισμοί λειτουργούν ως εξειδικευμένα σημεία εστίασης των σφαιρών πολιτικής και αποτελούν δομές πολιτικής επικοινωνίας για τους διεθνικούς μη κρατικούς δρώντες. Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις αποκτούν επιρροή μέσω του ελέγχου των οικονομικών πόρων, ενώ οι μη κυβερνητικές οργανώσεις μέσω της κατοχής πληροφοριών, της απόκτησης υψηλού κύρους και μέσω της αποτελεσματικής επικοινωνίας (βλ. κεφάλαια 7 και 8).

Η εξέλιξη αυτή, που έχει προσθέσει μια σημαντική διάσταση στο διπλωματικό περιβάλλον, αυτή που ορίζεται ως «σύνθετη» και «νέα πολυμέρεια» (Ruggie, 1993˙ Rosenau & Czempiel, 1992), έχει δημιουργήσει νέα πεδία δράσης και εστίασης, στα οποία οι κυβερνήσεις δεν λειτουργούν ως «φύλακες» με σκοπό τη διαφύλαξη του «εσωτερικού» από το «εξωτερικό», αλλά μοιράζο-

νται τη διαχείριση των παγκόσμιων προβλημάτων με μη κρατικούς δρώντες (Porter, 2007: 87-105). Η σχέση αυτή περιλαμβάνει την ανταλλαγή πόρων – γνώσης, νομιμοποίησης και πρόσβασης– που κάθε δρων κατέχει σε διαφορετικό βαθμό. Οι κυβερνήσεις ζητούν τη γνώση των μη κυβερνητικών οργανώσεων, την ικανότητά τους να διατυπώνουν και να διαδίδουν ιδέες, καθώς και τη δυνατότητά τους να διευρύνουν τη λειτουργία της παγκόσμιας διακυβέρνησης με τη δημιουργία πρόσθετων διαύλων συμμετοχής που εμπλουτίζουν το διάλογο και προτείνουν βιώσιμες συμφωνίες (Hocking, 2004). Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις επίσης είναι σημαντικά μέλη των «επιστημονικών κοινοτήτων» που διεξάγουν πρωτοποριακές έρευνες για μια σειρά ζητημάτων. Με τη δημοσίευση εκθέσεων και την παροχή πληροφοριών μέσω εγγράφων στα κράτη, και πολλές φορές σε παρασκηνιακές συζητήσεις με τους φορείς χάραξης πολιτικής, καθορίζουν την ατζέντα των διεθνών οργανισμών και συμβάλλουν στον καθορισμό διεθνών προτύπων και κανόνων (Haas & Haas, 1995). Έτσι, τόσο το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο όσο και η Παγκόσμια Τράπεζα προσβλέπουν στη συμμετοχή των μη κυβερνητικών οργανώσεων στις δράσεις που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος, την καταπολέμηση της φτώχειας και την εξάλειψη του AIDS. Ο Οργανισμός Οικονομικής Ανάπτυξης και Συνεργασίας συνεργάζεται με μη κυβερνητικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στους τομείς της οικονομικής ανάπτυξης, της ποιότητας ζωής, της βιώσιμης ανάπτυξης και της διαφάνειας σε ζητήματα εμπορίου και περιβάλλοντος. Η Ευρωπαϊκή Ένωση συνεργάζεται με περιβαλλοντικές, ανθρωπιστικές και αναπτυξιακές μη κυβερνητικές οργανώσεις. Τέλος, ο Καταστατικός Χάρτης του ΟΗΕ επιτρέπει επίσημα τη συμμετοχή των μη κυβερνητικών οργανώσεων υπό καθεστώς συμβούλου στο Κοινωνικό και Οικονομικό Συμβούλιο (ECOSOC), καθώς και την παρουσία τους σε όργανα και θεσμούς όπως το Περιβαλλοντικό Πρόγραμμα, το Διεθνές Ταμείο για τη Γεωργική Ανάπτυξη και την Επιτροπή για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (Kennedy, 2009: 284-329˙ Φραγκονικολόπουλος, 2007: 74-78). Σημειώνεται ότι στα τέλη του 2014 ο αριθμός των μη κυβερνητικών οργανισμών στο ECOSOC ανέρχονταν σε 4.045 (UN, Department of Economic and Social Affairs, http://csonet.org).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της μετατόπισης αποτελούν και τα «παγκόσμια δίκτυα δημόσιας πολιτικής», που συνδυάζουν τη δράση των κυβερνήσεων, διεθνών οργανισμών, μη κυβερνητικών οργανώσεων και πολυεθνικών εταιρειών, και λειτουργούν ως δίκτυα συντονισμού και ανταλλαγής απόψεων και γνώσεων (Streets, 2007: 123-139˙ Reinicke, 1999). Διακρίνονται για τη δυνατότητά τους να διευκολύνουν τη διαπραγμάτευση και τον καθορισμό παγκόσμιων προτύπων σε ποικίλους τομείς, όπως η περιβαλλοντική διαχείριση. Εξαιρετικό παράδειγμα αποτελεί η Παγκόσμια Επιτροπή για τα Φράγματα τη δεκαετία του 1990, η οποία ασχολήθηκε με τις διαμάχες και τις

διαφορές των διεθνών οργανισμών, των πολυεθνικών επιχειρήσεων και των μη κυβερνητικών οργανώσεων που συνδέθηκαν με την κατασκευή των μεγάλων φραγμάτων (και ειδικότερα στον αναπτυσσόμενο κόσμο). Πενήντα εκπρόσωποι κυβερνήσεων, επιχειρήσεων και μη κυβερνητικών οργανισμών κατάρτισαν μια λίστα προδιαγραφών για την κατασκευή μεγάλων φραγμάτων βασισμένη στην εμπεριστατωμένη ανάλυση των κοινωνικών, οικονομικών, πολιτιστικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεών τους. Η λίστα αυτή δημοσιεύθηκε το 2000 και έκτοτε έχει δημιουργηθεί μια νέα θεσμική δομή υπό την επίβλεψη του Περιβαλλοντικού Προγράμματος των ΗΕ, που έχει επιφορτιστεί με την εφαρμογή των προτάσεων της Επιτροπής (Dubash, 2001).

Ένα πιο πρόσφατο παράδειγμα τέτοιων δικτύων δημόσιας πολιτικής είναι το Global Compact των ΗΕ. Ιδρύθηκε το 2000 και προτρέπει τις πολυεθνικές επιχειρήσεις και εταιρείες να συνεργαστούν με τις μη κυβερνητικές οργανώσεις και από κοινού να ορίσουν και να προωθήσουν εταιρικές πρακτικές βασισμένες στην Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, τις Θεμελιώδεις Αρχές και Δικαιώματα στην Εργασία και τη Διακήρυξη για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη. Οι επιχειρήσεις που προσυπογράφουν αυτές τις αρχές υποστηρίζουν το Global Compact στους καταστατικούς στόχους του και στις ετήσιες εκθέσεις τους και βοηθούν τα ΗΕ σε προγράμματα προς όφελος των αναπτυσσόμενων χωρών. Το κύριο συντονιστικό σώμα του Δικτύου είναι το Γραφείο του Global Compact, το οποίο συνεργάζεται στενά με την Ύπατη Αρμοστεία των ΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, το Αναπτυξιακό Πρόγραμμα των ΗΕ και τον Οργανισμό Βιομηχανικής Ανάπτυξης του ΟΗΕ. Τα όργανα αυτά διευκολύνουν τη συνεργασία μεταξύ των διαφορετικών δρώντων μέσω του πολιτικού διαλόγου, της εκπαίδευσης και των τοπικών δικτύων. Προπάντων, όμως, διευκολύνουν την εκμάθηση και την ανατροφοδότηση, με τις 8.000 επιχειρήσεις που συμμετέχουν (βλ. https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/participants) να υποβάλλουν εκθέσεις και να προκαλούν το διάλογο με μη κυβερνητικές οργανώσεις και εργασιακούς οργανισμούς. Ο διάλογος αυτός διευκολύνεται από ένα ερευνητικό δίκτυο, οι μελέτες του οποίου δημοσιεύονται σε μια ηλεκτρονική τράπεζα γνώσης και χρησιμεύουν ως πρότυπη πηγή αναφοράς σχετικά με την εταιρική κοινωνική ευθύνη.

Πολυεπίπεδες διαδικασίες

Είναι ξεκάθαρο, λοιπόν, ότι ο τρόπος διακυβέρνησης στην παγκόσμια πολιτική βασίζεται σε πολλαπλές μορφές πολιτικής εξουσίας και όχι στην ιεραρχική έννοια της κρατικής κυριαρχίας. Στο πλαίσιο αυτό μπορεί κανείς να κάνει λόγο για «πολυεπίπεδη διακυβέρνηση» που εμπλέκει μεγάλη ποικιλία φορέ-

ων δράσης και διαδικασιών πέρα από το ίδιο το κράτος, όπου οι σχέσεις μεταξύ κρατικών και μη κρατικών δρώντων έχουν γίνει λιγότερο ιεραρχικές και περισσότερο διαδραστικές. Ο όρος χρησιμοποιείται ευρέως στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Bale, 2011˙ Hooghe & Marks, 2001). Όπως σωστά επισημαίνει ο Nugent (2009: 694-695), στην Ευρωπαϊκή Ένωση οι αρμοδιότητες λήψης αποφάσεων δεν ασκούνται μόνο από κυβερνήσεις, αλλά, όπως είδαμε και στο Κεφάλαιο 4, από υπερεθνικά (Επιτροπή, Κοινοβούλιο, Δικαστήριο της Ευρώπης) και διακυβερνητικά (Συμβούλια των Υπουργών και Ευρωπαϊκό Συμβούλιο) όργανα, και εθνικά και διακρατικά δίκτυα πολιτικής και ομάδες συμφερόντων. Αυτό απαιτεί μια διακυβέρνηση που βασίζεται στη διασύνδεση, σε τοπικό, εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο, της πολιτικής εξουσίας που είναι κατακερματισμένη σε πολλούς φορείς και τομείς. Η Επιτροπή των Περιφερειών της Ένωσης εκπροσωπεί την τοπική και περιφερειακή αυτοδιοίκηση των κρατών-μελών. Ιδρύθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και αποτελεί συμβουλευτικό όργανο. Η γνώμη της πρέπει να ζητείται πριν από τη λήψη αποφάσεων της ΕΕ για διάφορα θέματα, όπως είναι η περιφερειακή πολιτική, το περιβάλλον, η εκπαίδευση και οι μεταφορές, θέματα δηλαδή που συνδέονται άμεσα με την τοπική αυτοδιοίκηση. Η Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή ιδρύθηκε το 1957 και εκπροσωπεί τις επιχειρήσεις και τα συμφέροντα των εργαζομένων, καθώς και της κοινωνίας των πολιτών. Λειτουργεί ως «δίοδος» των απόψεων των οργανωμένων συμφερόντων στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή. Πλέον, μπορεί να συμβουλεύει τα κύρια θεσμικά όργανα της ΕΕ σε θέματα κοινωνικής πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής συνοχής, περιβάλλοντος, εκπαίδευσης, υγείας, προστασίας των καταναλωτών, βιομηχανίας, έμμεσης φορολογίας καθώς και σε θέματα που αφορούν τα διευρωπαϊκά δίκτυα και τα Διαρθρωτικά Ταμεία.

Η συνεργασία και αλληλεπίδραση αυτή οδηγεί στο σχηματισμό δικτύων πολιτικής που υπερβαίνουν τους αξιωματούχους που εργάζονται στα διαφορετικά επίπεδα της κρατικής διοίκησης. Τα δίκτυα πολιτικής, στα οποία συμμετέχουν εκπρόσωποι και αξιωματούχοι των κυβερνήσεων και των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, καθώς και μια σειρά από εθνικές και διακρατικές επαγγελματικές ομάδες και μη κυβερνητικές οργανώσεις, λειτουργούν ως «χώροι» στους οποίους όλοι οι δρώντες προσπαθούν να συμβιβάσουν τις διαφορές τους και να αναζητήσουν κοινά αποδέκτες λύσεις σε ζητήματα που αφορούν μεταξύ άλλων τη γεωργία, την έρευνα, την ανάπτυξη, το περιβάλλον, την εκπαίδευση, την κοινωνική πολιτική και τη μετανάστευση. Τα ζητήματα αυτά δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν μόνο από μια χώρα. Απαιτούνται πολυάριθμες αλληλεπιδράσεις και ισορροπίες μεταξύ επίσημων κα ανεπίσημων φορέων σε υπερεθνικό, εθνικό και υποεθνικό επίπεδο, ένα πιο ευέλικτο σύστημα διακυβέρνησης, το οποίο δεν μπορεί να στηρίζεται σ' ένα θεσμικό μοντέλο

που βασίζεται στην κρατική κυριαρχία, αλλά διευκολύνει μια μη ιεραρχική δομή διακυβέρνησης, η οποία επιτρέπει την παραγωγή πολιτικής στη βάση της συναίνεσης κι όχι της εντολής (Glencross, 2015: 383).

Επίσης, και δεδομένου ότι η Ένωση επηρεάζει όλο και περισσότερο την εσωτερική πολιτική των 28 κρατών-μελών, απαιτείται ο τακτικός διάλογος των δικαστών του Δικαστηρίου της Ευρώπης με τους εθνικούς δικαστές σχετικά με την ερμηνεία του δικαίου της ΕΕ, και η συνεχής συνεργασία των γραφειοκρατών της Επιτροπής με τις εθνικές διοικήσεις όσον αφορά τα στοιχεία και την εφαρμογή των πολιτικών της ΕΕ (Glencross, 2015: 384). Εξίσου σημαντικό, οι δήμαρχοι μεγάλων πόλεων της ΕΕ διαπραγματεύονται απευθείας σε ζητήματα κοινού ενδιαφέροντος με την Επιτροπή, παράλληλα με τις διαπραγματεύσεις που έχουν με και διαμέσου των εθνικών κυβερνήσεων (Hague & Harrop, 2011: 285).

Ζητήματα που μέχρι πρόσφατα αποφασίζονταν από τις κυβερνήσεις των κρατών-μελών επιλύονται σήμερα σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Το γεγονός αυτό σημαίνει ότι η άσκηση πίεσης σε εθνικό επίπεδο αποδίδει πλέον σε λιγότερα θέματα από ό,τι στο παρελθόν. Για παράδειγμα, σήμερα οι ομάδες συμφερόντων ασκούν συλλογική πίεση στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και δεν απευθύνονται μεμονωμένα στις εθνικές κυβερνήσεις, γιατί κατανοούν ότι οι κυβερνήσεις δεν είναι πλέον αρμόδιες να δώσουν λύση στα προβλήματά τους. Οι λόγοι αυτοί έχουν οδηγήσει στην αντικατάσταση του εθνικού lobbying από το υπερεθνικό. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στις Βρυξέλλες εργάζονται περίπου 15.000 λομπίστες (Glencross, 2015: 184), με στόχο να επηρεάσουν την πολιτική διαδικασία λήψης αποφάσεων μέσα από την αλληλεπίδραση –επίσημα και ανεπίσημα– με τους εκπροσώπους των θεσμικών οργάνων που συμμετέχουν στην κοινοτική νομοθεσία. Εκπροσωπούν επαγγελματικές και βιομηχανικές ομοσπονδίες, ΜΚΟ ή ομάδες δημοσίου συμφέροντος, μεγάλες εταιρείες, εθνικές ομάδες συμφερόντων, τοπικές και περιφερειακές διοικήσεις και περιφερειακές και τοπικές κυβερνήσεις από τις αποκεντρωμένες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η Επιτροπή δεν είναι μόνο εξαιρετικά ανοιχτή σε οργανωμένες ομάδες και μη κυβερνητικές οργανώσεις που εδρεύουν στις Βρυξέλλες και πιέζουν για ανάληψη πρωτοβουλιών από τα ευρωπαϊκά όργανα, αλλά ταυτόχρονα ενθαρρύνει τη δράση τους και τη συμμετοχή τους στην προετοιμασία του έργου της. Κατά την προετοιμασία νομοθετικών σχεδίων, συγκροτούνται συμβουλευτικές επιτροπές και ομάδες εμπειρογνωμόνων που βοηθούν την Επιτροπή στην άσκηση των καθηκόντων της και, από την άλλη πλευρά, διενεργούνται τακτικές επαφές με τις μη κρατικές ομάδες σε μια άτυπη και κατά περίσταση βάση. Οι ομάδες αυτές παρέχουν ειδικές γνώσεις και πληροφορίες στην Επιτροπή για την κατάρτιση νόμων και την παραγωγή πολι-

τικής. Δεδομένων των περιορισμένων ίδιων πόρων της Επιτροπής, είναι προς το συμφέρον της να λαμβάνει συμβουλές και πληροφορίες από τις ομάδες συμφερόντων. Σε ορισμένες περιπτώσεις, μάλιστα, ομάδες συμφερόντων έχουν αναλάβει οι ίδιες ως κοινωνικοί εταίροι τη χάραξη της πολιτικής σε συγκεκριμένα ζητήματα. Η Επιτροπή, εξάλλου, συμβάλλει στη δημιουργία κοινωνικών οργανώσεων σε τομείς δραστηριοτήτων που θεωρεί ότι η παρουσία και η συνεισφορά τους είναι απαραίτητη. Στο πλαίσιο αυτό, έχει δημιουργήσει διακρατικά δίκτυα με στόχο την προστασία των γυναικών, την καταπολέμηση των διακρίσεων, την εκπαίδευση και την έρευνα και την αντιμετώπιση της μετανάστευσης. Παράλληλα, εκπονεί μελέτες που αφορούν τις σχέσεις της, και τη βελτίωσή τους, με τις μη κρατικές ομάδες, γεγονός ενδεικτικό της σημασίας που αποδίδει στην ύπαρξη και δραστηριοποίησή τους (Φραγκονικολόπουλος, 2008: 155-185).

Καθεστώτα

Βασική θέση της παγκόσμιας διακυβέρνησης είναι ότι όπου υπάρχει υψηλός βαθμός αλληλεξάρτησης τα κράτη θα δημιουργήσουν, ή θα συνεργαστούν μέσα από, διεθνείς θεσμούς για να αντιμετωπίσουν τα ζητήματα που τους απασχολούν. Οι θεσμοί αυτοί μπορεί να αποτελούν επίσημους διεθνείς οργανισμούς ή «απλά μια σειρά συμφωνιών … οι οποίες δημιουργούν ένα κοινό πλαίσιο για συγκεκριμένες δραστηριότητες ή ζητήματα» (Jackson & Sørensen, 2006: 85-86). Οι συμφωνίες αυτές αποκαλούνται «καθεστώτα» (Hasenclever, Mayer & Rittberger, 1997˙ Rittberger, 1993), τα οποία σύμφωνα με τον Krasner (1983: 2) είναι ένα σύνολο «άρρητων ή ρητών αρχών, προτύπων, κανόνων και διαδικασιών λήψης αποφάσεων, στο οποίο συμφωνούν οι δρώντες σε έναν δεδομένο τομέα των διεθνών σχέσεων».

Σε γενικές γραμμές τα καθεστώτα είναι σημαντικά γιατί διευκολύνουν τη σύναψη ουσιαστικών συμφωνιών στη διεθνή πολιτική, παρέχοντας κανόνες, νόρμες και αρχές (Little, 2013). Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν:

- *Η Εκτενής Συνθήκη της Απαγόρευσης των Πυρηνικών Δοκιμών* (CTBT 1996), που απαγορεύει όλες τις πυρηνικές εκρήξεις παντού ως ένα αποτελεσματικό μέτρο του πυρηνικού αφοπλισμού και της μη διάδοσης των πυρηνικών όπλων. Η CTBT έχει υπογραφεί από 183 κράτη και επικυρωθεί από 162, αλλά οκτώ κράτη με πυρηνικό οπλοστάσιο, η Κίνα, η Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας (ΛΔΚ, Βόρεια Κορέα), η Αίγυπτος (που ωστόσο δεν διαθέτει πυρηνικά), η Ινδία, το Ιράν, το Ισραήλ, το Πακιστάν και οι Ηνωμένες Πολιτείες, ακόμη πρέπει να προσχωρήσουν. Για τους σκοπούς της επαλήθευσης της

CTBT, ένα παγκόσμιο δίκτυο 321 σταθμών παρακολούθησης και 16 εργαστήρια βρίσκονται υπό κατασκευή. Το δίκτυο αυτό είναι σχεδιασμένο να ανιχνεύει τις πυρηνικές δοκιμές, παρέχοντας ένα ισχυρό σύστημα που μπορεί επίσης να δώσει έγκαιρη προειδοποίηση για τσουνάμι, πυρηνικά ατυχήματα και σεισμούς. Οι πυρηνικές δοκιμές έχουν μια μακρά ιστορία, που αρχίζει το 1945. Σημειώνεται ότι οι ατμοσφαιρικές δοκιμές απαγορεύτηκαν από τη Συνθήκη Μερικής Απαγόρευσης των Πυρηνικών Δοκιμών του 1963. Οι διαπραγματεύσεις, σε μεγάλο βαθμό, είχαν ανταποκριθεί στις σοβαρές ανησυχίες της διεθνούς κοινότητας σχετικά με το ραδιενεργό νέφος που δημιουργείται από τις ατμοσφαιρικές δοκιμές. Οι ΗΠΑ, η Σοβιετική Ένωση, το Ηνωμένο Βασίλειο, το Πακιστάν και η Ινδία έγιναν συμβαλλόμενα μέρη της Συνθήκης, ενώ η Γαλλία και η Κίνα δεν έγιναν. Η Γαλλία πραγματοποίησε την τελευταία ατμοσφαιρική δοκιμή της το 1974 και η Κίνα το 1980. Η CTBT είναι ένα ουσιαστικό βήμα προς την επίτευξη ενός κόσμου χωρίς πυρηνικά όπλα. Με τον τερματισμό των πυρηνικών δοκιμών εμποδίζεται η ανάπτυξη νέων πυρηνικών όπλων και η εμφάνιση περισσότερων κρατών με τέτοιο οπλοστάσιο (βλ. https://www.ctbto.org/the-treaty/).

- *Η Σύμβαση για την Απαγόρευση της Χρήσης Χημικών Όπλων*. Ανάμεσα στον Απρίλιο του 1997 (οπότε και τέθηκε επισήμως σε εφαρμογή η Σύμβαση) και τον Ιούλιο του 2013, ο Οργανισμός για την Απαγόρευση των Χημικών Όπλων (OPCW) έχει διεξαγάγει πάνω από 5.000 ελέγχους σε 86 από τις 189 χώρες που μετέχουν στη Σύμβαση. Ωστόσο, ο OPCW δεν μπορεί να επιβάλλει κυρώσεις, αλλά μονάχα να προτείνει μέτρα σε κράτη-μέλη ή στη Γενική Συνέλευση και το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών. Επτά χώρες έχουν ανακοινώσει πως διαθέτουν αποθέματα χημικών όπλων συνολικού μεγέθους 70.000 τόνων: η Αλβανία, η Ινδία, οι ΗΠΑ, η Ρωσία, η Ιαπωνία, η Λιβύη και μια χώρα που δεν κατονομάστηκε και πιστεύεται ευρέως ότι είναι η Νότια Κορέα. Μέχρι στιγμής, το 80% των αποθεμάτων έχει καταστραφεί (βλ. https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention/).
- *Το Μεσογειακό Σχέδιο Δράσης*, που είναι ιστορικά το πρώτο πρόγραμμα προστασίας του θαλάσσιου περιβάλλοντος που τέθηκε σε ισχύ από 29 κράτη της περιοχής. Ακολούθως, τα κράτη αυτά υιοθέτησαν τη Σύμβαση της Βαρκελώνης και τα 6 πρωτόκολλά της για την Αποφυγή Ρύπανσης από Πλοία και την Αντιμετώπιση Επειγόντων Περιστατικών, για την Προστασία της Μεσογείου από Επίγειες Πηγές Ρύπανσης, για την Προστασία της Μεσογείου από την Εκμετάλ-

λευση του Υπεδάφους της και για την Αποφυγή της Ρύπανσης από τη Μεταφορά Επικίνδυνων Αποβλήτων. Με την πάροδο του χρόνου το Μεσογειακό Σχέδιο Δράσης, επεκτάθηκε ώστε να περιλάβει και πρόνοια για την προστασία και διαχείριση παράκτιων περιοχών (βλ. http://www.unepmap.org).

- *Η Σύμβαση της Βασιλείας* το 1992 με κύριο σκοπό την προστασία της ανθρώπινης υγείας και του περιβάλλοντος από την παράνομη διαχείριση επικίνδυνων αποβλήτων. Κύριοι στόχοι της Σύμβασης είναι: η μείωση της παραγωγής επικίνδυνων αποβλήτων και η προώθηση της περιβαλλοντικά ορθής διαχείρισής τους, η απαγόρευση διασυνοριακής μεταφοράς επικίνδυνων αποβλήτων στις περιπτώσεις όπου δεν εξασφαλίζεται η περιβαλλοντικά ορθή διαχείρισή τους και η εφαρμογή συστήματος ελέγχου των διασυνοριακών μεταφορών αποβλήτων όπου αυτές επιτρέπονται. Τη Σύμβαση της Βασιλείας έχουν επικυρώσει 178 κράτη. Στα πλαίσια της εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Κανονισμού 1013/2006/ΕΚ, θεωρήθηκε πολύ σημαντικό να δημιουργηθεί ένα πρακτικό δίκτυο επιθεωρητών οι οποίοι συναντιούνται σε τακτικά χρονικά διαστήματα με σκοπό την ανταλλαγή πρακτικών εμπειριών και την ανάπτυξη συνεργασίας με σκοπό την άσκηση καλύτερου ελέγχου. Στην προσπάθεια αυτή έχουν πραγματοποιηθεί μία σειρά από προγράμματα μέσω των οποίων έγιναν και γίνονται ανταλλαγές επιθεωρητών και κοινές εκστρατείες κρατών-μελών του δικτύου για ανταλλαγή εμπειριών και πρακτικών επιθεώρησης. Ταυτόχρονα γίνεται σημαντική προσπάθεια εμπλοκής Αστυνομίας και Τελωνείου για επίτευξη αποτελεσματικότερων ελέγχων της διασυνοριακής μεταφοράς αποβλήτων (βλ. http://www.basel.int).

Τα κενά και ο εκδημοκρατισμός της παγκόσμιας διακυβέρνησης

Οι δρώντες της παγκόσμιας διακυβέρνησης νομιμοποιούνται από τους φιλελεύθερους στόχους που επιδιώκουν (ανθρώπινα δικαιώματα, ανάπτυξη, ευημερία, δημοκρατία και μη βίαιη επίλυση των συγκρούσεων). Η δράση τους συνεπάγεται πολλές φορές υψηλό κόστος, ειδικότερα σε ό,τι αφορά τη δημοκρατική και αντιπροσωπευτική λήψη αποφάσεων (Zweifel, 2006). Όπως σωστά επισημαίνουν οι Barnett και Finnemore (2008: 313-345), καθώς αναλαμβάνουν ολοένα και περισσότερες λειτουργίες, δεν συμβάλουν μόνο στην επίτευξη αγαθών στόχων μέσω της «γραφειοκρατικοποίησης» της παγκόσμιας πολιτικής, αλλά και στην παγίωση της λογικής που θέλει την αποτελεσματικότητα να νομιμοποιεί τον αδιαφανή τρόπο λειτουργίας τους. Συχνά μετατρέπονται σε τεχνοκρατικά και γραφειοκρατικά σώματα που δίνουν βάρος

στην εξειδίκευση και την αποτελεσματικότητα, οι οποίες σε συνδυασμό με την πολυπλοκότητα των λειτουργιών τους, δημιουργεί ένα «μη δημοκρατικό φιλελευθερισμό» στην παγκόσμια διακυβέρνηση. Ειδικότερα, προκύπτουν τρία κενά στο σύστημα της διακυβέρνησης της παγκόσμιας πολιτικής (Archibugi, 2003):

1. Το «κενό δικαιοδοσίας», δηλαδή η απουσία δημοκρατικών διαδικασιών που να συνδέουν τα υποκείμενα και τα αντικείμενα των αποφάσεων. Απουσιάζουν δηλαδή οι δημοκρατικές διαδικασίες που θα εξασφάλιζαν τη λογοδοσία στους λαούς.
2. Το «κενό συμμετοχής» που αναφέρεται στην απουσία μιας παγκόσμιας δημόσιας σφαίρας που θα επέτρεπε στους πολίτες του κόσμου να συμμετάσχουν στη διαμόρφωση της ατζέντας και στη δημόσια συζήτηση για τα παγκόσμια ζητήματα.
3. Το «κενό κινήτρων». Η απουσία κοινής δέσμευσης από όλα τα κράτη για τη συμμετοχή τους στην επίλυση παγκόσμιων συλλογικών προβλημάτων έχει ως αποτέλεσμα αρκετά κράτη να μετακυλίουν το κόστος για την παροχή παγκόσμιων δημόσιων αγαθών στα υπόλοιπα κράτη και να μειώνουν τη συνεισφορά τους στο ελάχιστο (free-riding).

Γι' αυτό και η δημοκρατία στο εσωτερικό των κρατών πρέπει να πλαισιωθεί από δημοκρατικές διαδικασίες στο παγκόσμιο επίπεδο που να ρυθμίζουν εκείνα τα προβλήματα που τα κράτη δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν μόνα τους. Η δημοκρατική συμμετοχή στο εσωτερικό των κρατών φθίνει εν μέρει γιατί η εθνική δημοκρατία μπορεί να στοχεύει μόνο σε αδύναμες ηθικές και κανονιστικές μορφές νομιμοποίησης από τη στιγμή που η δράση της περιορίζεται από τις δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης. Η δημοκρατία στο εσωτερικό των κρατών πρέπει να επεκταθεί με τη δημιουργία μηχανισμών που θα επιτρέπουν τη συμμετοχή των πολιτών στη λήψη αποφάσεων για υπερ- ή διεθνικά προβλήματα. Ουσιαστικά, δηλαδή, πρέπει να διορθωθεί η αντίφαση ανάμεσα στη δημοκρατία στο εσωτερικό των κρατών και στο δημοκρατικό έλλειμμα που χαρακτηρίζει την παγκόσμια πολιτική (Holden, 2000). Από τη στιγμή που η δημιουργία υπερεθνικών αγορών και η ύπαρξη σωρείας φύσει διεθνικών ζητημάτων ξεπερνούν τα κράτη και τη δυνατότητά τους να ανταπεξέλθουν στις νέες προκλήσεις, η αντιμετώπισή τους πρέπει αντίστοιχα να τοποθετηθεί, και η επιρροή τους να ρυθμιστεί/ περισταλεί, σε παγκόσμιο υπερεθνικό επίπεδο με συγκεκριμένες δράσεις.

Στο πολιτικό πεδίο, στόχος είναι ο εκδημοκρατισμός των διαδικασιών μέσω των οποίων λαμβάνονται οι αποφάσεις. Πρώτο πυλώνα αυτής της προτεινόμενης μεταρρύθμισης αποτελεί η αποστέρηση της ολιγαρχικής δύναμης

την οποία πολλές φορές απολαμβάνουν τα κράτη, με αποτέλεσμα τα ισχυρότερα από αυτά να υπόκεινται σε περιορισμένους και αναποτελεσματικούς ελέγχους. Οι ΗΠΑ, για παράδειγμα, αθετούν προηγούμενες δεσμεύσεις, αρνούνται να προσχωρήσουν σε συλλογικές συμφωνίες και νέους θεσμούς (βλ. Συνθήκη του Κιότο, σύσταση Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου) προκειμένου να μπορούν να ενεργούν αυτόνομα στο διεθνές πεδίο. Κανένας διεθνής θεσμός, ούτε τα άλλα κράτη, είναι σε θέση να αντιστρέψουν τη μονομερή αυτή πολιτική (Τσουκαλάς 2006).

Σε δεύτερο επίπεδο, χρειάζεται αναδιάρθρωση των διεθνών θεσμών και δρώντων. Αν και η δράση τους είναι συνήθως θετική γιατί περιορίζει την αυθαιρεσία των κρατών, είναι έτσι διαρθρωμένη και προσανατολισμένη ώστε να υπηρετεί τους στόχους των ισχυρότερων μελών. Παράλληλα, συχνά οι διαδικασίες εντός των θεσμών είναι αδιαφανείς και μη δημοκρατικές με αποτέλεσμα να υπηρετούν περιορισμένους κι όχι παγκόσμιους στόχους. Καίριας σημασίας αποτελεί και ο εκδημοκρατισμός των διεθνικών κινημάτων και των μη κυβερνητικών οργανώσεων (ΜΚΟ). Ο αριθμός τους έχει πολλαπλασιαστεί εντυπωσιακά τις τελευταίες δεκαετίες, με αποτέλεσμα να έχουν καταστεί σημαντικοί δρώντες στην παγκόσμια πολιτική καθώς συμμετέχουν στη διαμόρφωση της παγκόσμιας ατζέντας και πιέζουν τις κυβερνήσεις και τους διεθνείς οργανισμούς για την ανάληψη συγκεκριμένων πρωτοβουλιών. Ωστόσο, συχνά οι οργανώσεις αυτές δεν απαντούν παρά σε πιο περιορισμένα συμφέροντα και ακολουθούν αδιαφανείς διαδικασίες. Σε αυτό το πλαίσιο καθίσταται σαφής η ανάγκη ενίσχυσης της διαφάνειας και νομιμότητας των ΜΚΟ ώστε η αυξανόμενη σημασία τους για την παγκόσμια πολιτική να μην παρουσιάζει το δημοκρατικό έλλειμμα που χαρακτηρίζει άλλους δρώντες της παγκόσμιας διακυβέρνησης (Φραγκονικολόπουλος, 2007: 207-287).

Επιπλέον, η δράση των διεθνικών επιχειρήσεων αποτελεί σημαντικό μέρος των μεταρρυθμίσεων που προτείνει η κοσμοπολιτική δημοκρατία. Οι επιχειρήσεις αυτές έχουν αποκτήσει πολύ σημαντική ισχύ. Τα περιουσιακά τους στοιχεία, οι επιπτώσεις που μπορεί να φέρει η αθρόα μετακίνηση κεφαλαίων και η πίεση που ασκούν στις κυβερνήσεις με το εκτεταμένο δίκτυο lobbying που διαθέτουν καταδεικνύουν τη σημασία τους στην παγκόσμια πολιτική. Το μέγεθος της ισχύος τους, όμως, βρίσκεται σε ασυμμετρία με τον έλεγχο που είναι σε θέση να τους ασκήσουν τα κράτη και οι πολίτες. Η ενσωμάτωση της δραστηριότητάς τους στην υπηρέτηση παγκόσμιων δημόσιων συμφερόντων, πέρα από των εταιρικών, είναι, έτσι, απαραίτητη. Η εταιρική ευθύνη που έχουν υιοθετήσει αρκετές μεγάλες εταιρείες στη στρατηγική τους αποτελεί ένα σημαντικό πρώτο βήμα, που από μόνο του όμως δεν αρκεί. Ακόμη πιο σημαντικό, δεν βελτιώνει το μείζον πρόβλημα της απουσίας μηχανισμών λογοδο-

σίας των εταιρειών αυτών. Οι εταιρείες παραμένουν ανεξέλεγκτες (βλ. Κεφάλαιο 8).

Τα παραπάνω σκιαγραφούν το πλαίσιο στο οποίο πρέπει να κινηθεί ο εκδημοκρατισμός της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Κεντρικό ρόλο κατέχει η μεταρρύθμιση του κύριου διεθνούς οργανισμού, του ΟΗΕ. Απαραίτητη κρίνεται και η μεταρρύθμιση των κύριων οργάνων του ΟΗΕ, του Συμβουλίου Ασφαλείας και της Γενικής Συνέλευσης. Αναφορικά με το πρώτο, είναι κοινά αποδεκτό ότι η δομή του είναι αποτέλεσμα του συσχετισμού των δυνάμεων στο τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου και στις απαρχές της ψυχροπολεμικής περιόδου. Δεν αποκρυσταλλώνει τη σημερινή γεωπολιτική πραγματικότητα και γι' αυτό αποτελεί αναχρονιστικό όργανο που αδυνατεί να αντιμετωπίσει ικανοποιητικά τις κρίσεις που καλείται να διαχειριστεί. Οι προτάσεις για τη μεταρρύθμισή του ποικίλλουν. Υπάρχει μια γενική συμφωνία αναφορικά με την ανάγκη κατάργησης του δικαιώματος του βέτο που διατηρούν τα πέντε μόνιμα μέλη του. Σε έναν αλληλεξαρτώμενο κόσμο στον οποίο η διακρατική συνεργασία έχει καταστεί επιτακτική για μία σειρά ζητημάτων, το βέτο αποτελεί απλά εμπόδιο που καθυστερεί τη λήψη αποφάσεων. Άλλες προτάσεις αφορούν στην αύξηση των μελών του με την προσθήκη χωρών όπως η Ιαπωνία, η Βραζιλία, η Ινδία κλπ, που αποτελούν σημαντικές δυνάμεις στο διεθνές σύστημα χωρίς να τους έχει αποδοθεί αντίστοιχη θέση στο σύστημα του ΟΗΕ. Οι προτάσεις αυτές αντανακλούν τις διεθνείς εξελίξεις και θα βελτίωναν την αντιπροσωπευτικότητα, τη νομιμότητα και την αποτελεσματικότητα του Συμβουλίου Ασφαλείας (Kennedy, 2009: 83-117).

Όσον αφορά τη Γενική Συνέλευση, αρκετοί αναλυτές προτάσσουν το επιχείρημα ότι η αρχή «ένα κράτος μία ψήφος» είναι βαθιά αντιδημοκρατική όταν τα κράτη είναι τόσο διαφορετικά μεταξύ τους. Κριτήρια όπως ο πληθυσμός, η οικονομική ισχύς κλπ, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και να καθορίζουν σταθμισμένες ψήφους. Παράλληλα, η Γενική Συνέλευση και το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο πρέπει να αναλάβουν πιο ενεργό ρόλο για να εξισορροπήσουν την ισχύ του Συμβουλίου Ασφαλείας (Held, 2008: 189-190).

Τέλος, το μέλλον της παγκόσμιας διακυβέρνησης απαιτεί και την ενίσχυση των ΜΚΟ και των κοινωνικών κινημάτων. Η πλαισίωση των κρατικών αντιπροσωπειών στον ΟΗΕ από ΜΚΟ αποτελεί σημαντικό βήμα, ωστόσο δεν προσδίδει στα κινήματα των πολιτών την ισχύ που τους αρμόζει. Σε αυτό το πλαίσιο ο Pianta (2003: 238) στέκεται θετικά απέναντι στην εξάπλωση των λεγόμενων «Παράλληλων Συνόδων Κορυφής». Όπως επισημαίνουμε και στο Κεφάλαιο 8, τα τελευταία χρόνια, σε όλες τις συνόδους κορυφής των διεθνών οργανισμών, στους οποίους κυριαρχούν τα κράτη, όπως ο ΠΟΕ, η G-8 κλπ, οι οργανώσεις των πολιτών πραγματοποιούν παράλληλες συνόδους στις οποίες όχι μόνο διαμαρτύρονται, αλλά παράγουν και προτάσεις για την πορεία και

την αναμόρφωση της παγκόσμιας πολιτικής. Η ενίσχυση και εξάπλωση αυτών των πρωτοβουλιών, όπως το Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ, αποκρυσταλλώνουν τη θέληση των πολιτών να αποτελέσουν μοχλό πίεσης στις κυβερνήσεις και τους διεθνείς διακρατικούς οργανισμούς ούτως ώστε να υιοθετήσουν τις προτάσεις τους.

Ακόμη, και με στόχο την επίτευξη της παγκόσμιας ειρήνης αρκετοί αναλυτές κάνουν λόγο για την ανάγκη δημιουργίας αποτελεσματικών και υπόλογων διεθνών δυνάμεων ασφαλείας. Προς αυτή την κατεύθυνση προτείνεται η δημιουργία μιας μόνιμης ανεξάρτητης ειρηνευτικής δύναμης του ΟΗΕ που θα στρατολογεί άτομα που θα προσφέρονται εθελοντικά από όλες τις χώρες και θα εκπαιδεύονται σε μια διεθνή στρατιωτική ακαδημία. Στο ίδιο πλαίσιο, σημαντική κρίνεται και η κατάρτιση ενός διεθνούς σώματος με σκοπό την καταπολέμηση της τρομοκρατίας που θα αποφασίζει για τα μέτρα που θα πρέπει να λαμβάνονται κατά περίπτωση και θα καθορίζει τις απαιτούμενες επεμβάσεις, όπως και ενός σώματος που θα ρυθμίζει τον έλεγχο και την αποκλειστικά για ειρηνικούς σκοπούς χρήση των πυρηνικών όπλων (Held, 2008: 204).

Η επιτυχής μεταρρύθμιση του συστήματος της παγκόσμιας διακυβέρνησης, τέλος, προϋποθέτει την ανάπτυξη ισχυρών παγκόσμιων δικαστικών αρχών. Η πρόοδος που έχει σημειωθεί στην παραγωγή παγκόσμιων κανόνων, αν και σημαντική, δεν έχει οδηγήσει στην πρωτοκαθεδρία και την απόλυτη εφαρμογή του διεθνούς δικαίου. Σε αυτό το πλαίσιο, θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί την ενίσχυση του διεθνούς δικαίου και των νομοπαρασκευαστικών μηχανισμών και διαδικασιών που θεμελιώνουν τους κύριους κοινωνικούς στόχους, την ειρήνη και την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Εξ αυτού προκύπτει και η ανάγκη δημιουργίας μιας παγκόσμιας δικαστικής εξουσίας. Η δημιουργία ενός διεθνούς δικαστηρίου, του οποίου οι αποφάσεις θα είναι δεσμευτικές για το σύνολο των κρατών, και το οποίο θα έχει τη δικαιοδοσία να αποφαίνεται για τις αιτιάσεις των πολιτών κατά των κυβερνήσεών τους, θα θεμελίωνε την υπεροχή του διεθνούς δικαίου και θα το ανήγαγε στην κύρια συνιστώσα της παγκόσμιας πολιτικής (Held, 2008: 211-236).

Στο οικονομικό πεδίο, όπως θα εξετάσουμε στα Κεφάλαια 6 και 7, η επικράτηση της οικονομίας της αγοράς και η οικονομική παγκοσμιοποίηση, οριζόμενη ως η ανάμειξη ενός αυξανόμενου αριθμού ανθρώπων, εταιρειών και κρατών σε διηπειρωτικά δίκτυα εμπορίου και επενδύσεων, δημιουργούν την ανάγκη ρύθμισης. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση αποτελεί θετική δύναμη μόνον εφόσον οι δυνάμεις της αγοράς ελέγχονται και εξισορροπούνται από μία πολιτική σύνθεση ικανή να εξασφαλίσει κοινωνική βιωσιμότητα και δικαιοσύνη. Το παγκόσμιο εμπόριο είναι έτσι δομημένο ώστε να υποστηρίζει τους ισχυρούς και να αυξάνει τις ανισότητες. Οι διεθνείς οικονομικοί θεσμοί αποτελούν κυρίως όργανο των ισχυρότερων οικονομιών του πλανήτη. Ο

ΠΟΕ κυριαρχείται από τις ανεπτυγμένες οικονομίες που συνήθως επιβάλλουν τη θέλησή τους. Αντίστοιχα, τα ασθενέστερα κράτη διατηρούν περιορισμένο ρόλο και συναντούν μεγάλες δυσκολίες στη διαμόρφωση της ατζέντας του Οργανισμού. Η G-8 αποτελεί την ομάδα των ισχυρότερων οικονομιών του πλανήτη, ενώ οι ΗΠΑ, η Γερμανία, η Γαλλία, η Βρετανία και η Ιαπωνία κατέχουν περίπου το 40% της εκλεκτορικής δύναμης του ΔΝΤ (Barnett & Finnemore 2008: 127).

Θεσμοί όπως το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα χρήζουν μεταρρύθμισης δεδομένου ότι δημιουργήθηκαν σε πολύ διαφορετικές συγκυρίες για να αντιμετωπίσουν διαφορετικά τα σημερινά προβλήματα. Τόσο η δομή τους, με την κυριαρχία των δυτικών και ισχυρότερων κρατών, όσο και οι λειτουργίες και οι μηχανισμοί τους, είναι αναχρονιστικοί και γι' αυτό αναποτελεσματικοί. Πρέπει να μεταρρυθμιστούν ούτως ώστε να ανταποκριθούν στα προβλήματα της εποχής μας και να επιτρέψουν στο σύνολο των κρατών του πλανήτη να συνδιαμορφώνουν τους εμπορικούς και οικονομικούς κανόνες για τον 21ο αιώνα. Μόνο θεσμοί με κοινωνικά προσανατολισμένους στόχους και ανοιχτοί στα ασθενέστερα κράτη και στην παγκόσμια κοινωνία των πολιτών μπορούν να επιτύχουν τους στόχους της οικονομικής ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Άλλωστε, θεσμοί όπως το ΔΝΤ δεν είναι αρκετά δημοκρατικοί γιατί η βάση της αντιπροσώπευσης είναι ασαφής και οι μηχανισμοί υπευθυνότητας και λογοδοσίας των στελεχών που τους διευθύνουν είναι αδύναμοι ή αόριστοι. Το άνοιγμά τους σε δημόσιο έλεγχο και η ανάθεση της επόπτευσης των βασικών λειτουργιών τους, από τον καθορισμό της ημερήσιας διάταξης ως τις διαβουλεύσεις και την τελική λήψη των αποφάσεων, σε εκλεγμένα εποπτεύοντα σώματα θα βελτιώσουν τη δημοκρατικότητα και τη νομιμοποίησή τους. Η δημιουργία νέων μηχανισμών για την επίτευξη κοινωνικών στόχων, όπως η εξάλειψη της φτώχειας, εξάλλου, θα αντιστάθμιζε την έμφαση της λειτουργίας των οργανισμών αυτών σε οικονομικούς στόχους (Held, 2008: 67-87, 119-145).

Ίσως το σημαντικότερο, όμως, πρόβλημα που αντιμετωπίζουν τα κράτη σήμερα (ακόμη και τα ισχυρότερα όπως αποδεικνύει η πρόσφατη χρηματοπιστωτική κρίση των ΗΠΑ) είναι η αδυναμία ρύθμισης των χρηματιστηριακών αγορών, εγχώριων και διεθνών. Η εξάπλωση της οικονομίας της αγοράς και η άρση των περιορισμών στη διασυνοριακή μετακίνηση κεφαλαίων έχουν προσδώσει στους οικονομικούς παίκτες πρωτεύοντα ρόλο και έχουν μειώσει τα περιθώρια αντίδρασης των κρατών στις κινήσεις τους. Η παγκόσμια πολιτική, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, είναι ρυθμισμένη με τη δραστηριοποίηση σειράς διεθνών οργανισμών και ΜΚΟ, αν και με άτακτο τρόπο. Το αποτέλεσμα, όπως υπογραμμίσαμε παραπάνω, είναι το δημοκρατικό έλλειμμα να διαιωνίζεται και η θέληση των λαών στις περισσότερες των περιπτώσε-

ων να αψηφείται. Σε αντίθεση με την πολιτική, όμως, η παγκόσμια οικονομική τάξη πραγμάτων δεν είναι καθόλου ρυθμισμένη. Όπως το θέτει και ο David Held (2008: 246), η εστίαση της διεθνούς τάξης

> βρίσκεται στην περιστολή της κατάχρησης της πολιτικής εξουσίας και όχι της οικονομικής εξουσίας. Διαθέτει ελάχιστα, αν όχι μηδαμινά, συστηματικά μέσα για να αντιμετωπίσει πηγές δύναμης διαφορετικές από τις πολιτικές. Ως εκ τούτου, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι φιλελεύθερες δημοκρατικές διαδικασίες, τα ανθρώπινα δικαιώματα και οι οικονομικές ανισότητες συνυπάρχουν παράλληλα.

Η αντιστροφή της κατάστασης αυτής είναι απαραίτητη για την επίτευξη κοινωνικών στόχων. Τα κράτη οφείλουν να ανακτήσουν τη δυνατότητα να ρυθμίζουν τις οικονομικές ροές και να ακυρώνουν τις πρωτοβουλίες των επιχειρήσεων που αντίκειντα στους θεμελιώδεις κοινωνικούς στόχους. Κατά συνέπεια, η υποχρεωτική ευθυγράμμιση της δράσης των επιχειρήσεων με θεμελιώδεις κοινωνικούς στόχους θα έθετε την οικονομική παγκοσμιοποίηση στην τροχιά της κοσμοπολιτικής δημοκρατίας. Τα Ηνωμένα Έθνη έχουν το δικαίωμα και την υποχρέωση να απαιτήσουν από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις την ικανοποίηση βασικών αναγκών που συμβάλλουν στην κοινωνική συνοχή και δικαιοσύνη, όπως είναι η πλήρης απασχόληση, η προστασία του περιβάλλοντος κλπ. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση πρέπει να συνδεθεί με τις αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης, με τη σύνταξη μιας Παγκόσμιας Συνθήκης που να εναρμονίζει τις εταιρικές πρακτικές με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τους στόχους της κοινωνικής δικαιοσύνης, όπως η εξάλειψη όλων των μορφών καταναγκαστικής και υποχρεωτικής εργασίας, η κατάργηση της παιδικής εργασίας, η εξάλειψη των διακρίσεων σε σχέση με την εργασία, η μεγαλύτερη περιβαλλοντική ευθύνη και η ενθάρρυνση της ανάπτυξης και της διάδοσης των τεχνολογιών που είναι φιλικές προς το περιβάλλον (Held, 2008: 142).

Περίληψη

⇒ Αν και ο εκδημοκρατισμός της παγκόσμιας διακυβέρνησης είναι δύσκολος, δεν είναι απίθανος (Lechner, 2009˙ Jensen & Miller, 1997). Εξάλλου, μπορεί να υποστηρίξει κανείς ότι η διαμόρφωση και η πορεία της παγκόσμιας πολιτικής κατά τις τελευταίες δεκαετίες κινείται σταδιακά προς την κατεύθυνση της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Μέχρι και το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου το διεθνές σύστημα ήταν αυστηρά κρατο-κεντρικό με την προάσπιση του εθνικού συμφέροντος να αποτελεί τον αποκλειστικό μοχλό κίνησης των διεθνών εξελίξεων. Η φρίκη του πολέμου, ωστόσο, και οι γενοκτονίες και τα εγκλήματα που έλαβαν χώρα στο όνομα του εθνικού συμφέροντος, μετατόπισαν το κέντρο βάρους της διεθνούς πολιτικής εγγύτερα προς την υπεράσπιση οικουμενικών αξιών. Η αλλαγή αυτή δεν σήμανε φυσικά την απονομιμοποίηση του εθνικού συμφέροντος και των πράξεων που στόχευαν στην υπεράσπισή του. Απονομιμοποίησε, ωστόσο, την καθολικότητά του και την *a priori* υπεροχή του έναντι της υπεράσπισης καθολικών αρχών.

⇒ Ειδικότερα, από το 1945 μία σειρά από συμφωνίες, διακηρύξεις, νομικές και πολιτικές πράξεις, ανάμεσά τους η Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (1948), η Ευρωπαϊκή Συνθήκη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (1950), η Αμερικανική Συνθήκη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (1978) και ο Αφρικανικός Χάρτης των Δικαιωμάτων Ανθρώπων και Λαών (1981), έχουν ενισχύσει τη σημασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την εφαρμογή τους εις βάρος κρατικών συμφερόντων. Ενδεικτική είναι και η σύσταση Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (αν και κράτη όπως οι ΗΠΑ αρνούνται να δεσμευτούν από τις αποφάσεις του) και διεθνούς ποινικού κώδικα που συνομολογούν την αλλαγή στο διεθνές σύστημα. Οι κανόνες πολέμου και χρήσης όπλων, επίσης, ρυθμίζονται από σειρά συνθηκών που επιβάλλουν περιορισμούς στα κράτη. Επίσης, η σύσταση *ad hoc* δικαστηρίων για εγκλήματα πολέμου (παρά τη δικαιολογημένη κριτική ότι δημιουργούνται επιλεκτικά και όχι σε όλες τις παρόμοιες καταστάσεις) θεμελιώνεται στην ύπαρξη παγκόσμια αποδεκτών αρχών και αξιών και δικαιώνει την άποψη ότι η παγκόσμια διακυβέρνηση έχει αναδιαμορφώσει τους περιορισμούς, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των κρατών στο σημερινό διεθνές σύστημα.

⇒ Παράλληλη με αυτή τη διαδικασία είναι και η εντυπωσιακή αύξηση των παγκόσμιων θεσμών. Η παγκόσμια πολιτική οργανώνεται όλο και περισσότερο σε διεθνικό επίπεδο, στη βάση κοινών κανόνων, αρχών και αξιών**.** Σχεδόν σε κάθε σύγκρουση, περιβαλλοντικό ζήτημα, οικονομική κατάρρευση ή ανθρωπιστική κρίση, αναλαμβάνουν πρωταγωνιστικό ρόλο συνήθως οι διεθνείς οργανισμοί. Αυτοί

οι οργανισμοί δεν περιορίζονται στο να εκτελούν απλώς διεθνείς διακρατικές συμφωνίες. Λαμβάνουν ουσιαστικές αποφάσεις που φτάνουν σε κάθε γωνιά της γης και επηρεάζουν τομείς δημόσιους και ιδιωτικούς.

⇒ Η παγκόσμια διακυβέρνηση φαντάζει, λοιπόν, ως η καταλληλότερη λύση απέναντι στις δύο προοπτικές που αναδύονται ως συγκεκριμένα προγράμματα πολιτικής δράσης για το μέλλον, από τη μία τη διατήρηση νεοφιλελεύθερων πρακτικών που διαιωνίζουν τις πολιτικές και οικονομικές ανισότητες και από την άλλη την αντι-παγκοσμιοποίηση που αρνείται την πρόοδο και επιχειρεί την επιστροφή σε εδαφικά προσδιορισμένες, κλειστές κοινωνίες. Από την πλευρά των κρατών, αποτελεί το μοναδικό δρόμο προκειμένου να ενισχύσουν τα κράτη τη νομιμότητά τους με την παροχή των παγκόσμιων δημόσιων αγαθών που μόνα τους δεν μπορούν να προσφέρουν, όπως το ελεύθερο εμπόριο, η οικονομική σταθερότητα κλπ, από τα οποία εξαρτάται η ευημερία τους. Ενδεικτικό είναι ότι ούτε η ισχυρότερη χώρα στο σημερινό παγκόσμιο σύστημα, οι ΗΠΑ, δύναται να εξασφαλίσει την ασφάλειά της και την ισόρροπη ανάπτυξη. Οι πολιτικές ασφαλείας και ανάπτυξης δεν λειτουργούν ικανοποιητικά και γι' αυτό χρήζουν σημαντικών αλλαγών.

⇒ Ο εκδημοκρατισμός της παγκόσμιας διακυβέρνησης, κατά συνέπεια, αποτελεί την προγραμματική αντιμετώπιση των προβλημάτων του σύγχρονου κόσμου. Όσοι υποστηρίζουν το αντίθετο το μόνο που επιτυγχάνουν είναι να διαιωνίζουν τον ασύμμετρο χαρακτήρα της. Οι παγκόσμιες αγορές θα παραμείνουν αρρύθμιστες και η φτώχεια, η ανισότητα και η εξαθλίωση θα εμμένουν. Τα ισχυρά κράτη θα διατηρήσουν την ίδια ατζέντα. Η πολιτική και οικονομική διακυβέρνηση θα εξακολουθούν να περιστρέφονται γύρω από τους ίδιους άξονες. Η δημιουργία ενός πιο ανθρώπινου και δίκαιου κόσμου απαιτεί ένα μεταρρυθμισμένο και πιο δημοκρατικό σύστημα παγκόσμιας διακυβέρνησης.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Abbott, K. & Snidal, D. (2001). "Why States Act Through Formal International Organizations." Στο P. H. Diehl. (ed.). *Global Governance: International Organizations in an Interdependent World.* Boulder, Colorado: Lynne Rienner.

Appiah, A.K. (2015). *Κοσμοπολιτισμός: Ηθική σε έναν κόσμο ξένων*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Archibugi, D. (ed.). (2003). *Debating Cosmopolitics*. London: Verso.

Bale, T. (2011). *Πολιτική στις χώρες της Ευρώπης: Πολυεπίπεδη Διακυβέρνηση και Αλληλεπιδράσεις*. Αθήνα: Κριτική.

Barnett, M. & Finnemore, M. (2008). *Κανόνες για τον Κόσμο: Οι διεθνείς οργανισμοί στην παγκόσμια πολιτική*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Bennett, L.A. & Oliver, K.J. (2006). *Διεθνείς Οργανισμοί: Αρχές και Προβλήματα*. Αθήνα: Gutenberg.

Braillard, P. & Djalili, M.R. (2007). *Διεθνείς Σχέσεις*. Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη.

Brown, C. (2005). *Understanding International Relations.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Campbell, P., MacKinnon, A., & Stevens, R.C. (2010). *An Introduction to Global Politics*. London: Willey-Blackwell.

Cox, R. (1981). "Social Forces, States and World Orders." *Millennium*, 10(2): 126-155.

Diehl. H.P. (2001). "Forks in the Road: Theoretical and Policy Concerns for 21st century Peacekeeping." Στο P. H. Diehl. (ed.). *Global Governance: International Organizations in an Interdependent World.* Boulder, Colorado: Lynne Rienner.

Dingwerth, K. & Pattberg, P. (2007). "Actors, Arenas and Issues in Global Governance." Στο Whitman, A. (ed.), *Global Governance*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Dubash, N. (2001). *A watershed in global governance? An Independent Assessment of the World Commission on Dams*. Washington: World Resourses Institute.

Frank, A.G. (1980). *Crisis in the World Economy*. London: Heinemann.

Gilpin, R. (1987). *The Political Economy of International Relations*. Princeton: Princeton University Press.

Glencross, A. (2015). *Η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Haas, M.P. & Haas B.E. (1995). "Learning to Learn: Improving International Govenance." *Global Governance*, 3(2): 255-285.

Hague, R. & Harrop, M. (2011). *Συγκριτική Πολιτική και Διακυβέρνηση*. Αθήνα: Κριτική.

Hasenclever, A., Mayer, P. & Rittberger, V. (1997). *Theories of International Regimes*. Cambridge: Cambridge University Press.

Held, D. (2008). *Για ένα παγκόσμιο κοινωνικό συμβόλαιο*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Heywood, A. (2013). *Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική στην Παγκόσμια Εποχή*. Αθήνα: Κριτική.

Hocking, B. (2004). "Changing the terms of trade policymaking: from the 'club' to the 'multistakeholder' model." *World Trade Review*, 3(1): 7-11.

Holden, B. (ed.) (2000). *Global Democracy: Key Debates*. New York: Routledge.

Hooghe, L. & Marks, G. (2001). *Multilevel Governance and the European Union*. Lanham: Rowman & Littlefield).

Jackson, R. & Sørensen, G. (2006). *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων: Η Σύγχρονη Συζήτηση*. Αθήνα: Gutenberg.

Jacobson, H.K. & Weiss E.B. (2000). "A Framework for Analysis." Στο E.B. Weiss & H.K. Jacobson (eds). *Engaging Countries. Strengthening Compliance with International Environmental Accords*. MIT Press, Massachusetts, 1-18.

Jensen, L. & Miller, L. (1997). *Global Change: Change and Continuity in World Politics*. Orlando: Harcour Brace College Publishers.

Kagan, R. (2008). *The Return of History*. New York: Atlantic.

Karns, M. & Mingst, K. (2009). *International Organizations: The Politics and Processes of Global Governance*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Kegley, C.W. & Raymond, G.A. (2009). *The Global Future: A Brief Introduction to World Politics*. London: Thomson Wadworth.

Kennedy, P. (2009). *Το Κοινοβούλιο του Ανθρώπου: Τα Ηνωμένα Έθνη και η Επιδίωξη της Παγκόσμιας Διακυβέρνησης*. Αθήνα: Λιβάνη.

Kindleberger, C. (1973). *The World in Depression, 1929-1939*. Berkley: University of California Press.

Krasner, D.S. (1983). "Stuctural Causes and Regime Conseguences." Στο S.D. Krasner (ed.), *International Regimes*. Ithaca: Cornell University Press.

Lechner, F. (2009). *Globalization: The Making of World Society*. London: Willey-Blackwell.

Little, R. (2013). «Διεθνή Καθεστώτα». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.), *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Mazower, M. (2012). *Κυβερνώντας τον Κόσμο: Η ιστορία μιας ιδέας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Miller, H.L. (2001). "The Idea and the Reality of Collective Security." Στο P.H. Diehl (ed.). *Global Governance: International Organizations in an Interdependent World.* Boulder, Colorado: Lynne Rienner.

Mingst, A.K. (2004). *Essentials of International Relations*. London: Norton and Company.

Nugent, N. (2009). *Πολιτική και Διακυβέρνηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αθήνα: Σαββάλας.

Peet, R. (2009). *Unholy Trinity: The IMF, World, Bank and WTO*. New York: Zed Books.

Pianta, R. (2003). "Democracy vs.Globalization." Στο D. Archibugi (ed.), *Debating Cosmopolitics*. London: Verso.

Pigman, A.G. (2010). *Contemporary Diplomacy*. Cambridge: Polity Press.

Porter, T. (2007). "Global Governance as configurations of state/non-state activity." Στο A. Whitman (ed.), *Global Governance*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Reinicke, W. (1999). "The other world wide web: Global Public Policy Networks." *Foreign Affairs*, Winter 1999: 44-57.

Rittberger, V. & Zangl, B. (2006). *International Organization: Polity, Politics and Policies*. Basingstoke: Macmillan.

Rittberger, V. (ed). (1993). *Regime Theory and International Relations*. Oxford: Clarendon Press.

Rosenau, J. & Czempiel E.O. (eds.) (1992). *Governance without Government: Order and Change in World Politis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rosenau, J. (2007). "Global Governance or Global Governances?". Στο A. Whitman (ed.), *Global Governance*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Ruggie, G.J. (ed.). (1993). *Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of Institutional Form*. New York: Columbia University Press.

Simons, B.A. & Martin, L. (2003). "International Organizations and Institutions." Στο W. Carlsnaes, T. Risse & B. Simmons (eds.), *Handbook of International Relations*. London: Sage.

Strange. S. (1996). *The Retreat of the State: The Diffussion of Power in the World Economy*. Oxford: Basil Blackwell.

Streets, J. (2007). "Global Governance as global public networks and partnerships." Στο A. Whitman (ed.), *Global Governance*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Thakur, R. (2001). "Human Rights: Amnesty International and the United Nations." Στο P.H. Diehl (ed.), *Global Governance: International Organizations in an Interdependent World.* Boulder, Colorado: Lynne Rienner.

Thomas, C. & Evans, T. (2013). «Φτώχεια, Ανάπτυξη, Πείνα». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.), *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Vogler, J. (2013). «Περιβαλλοντικά Ζητήματα». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.), *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Weiss, G. & Kamran, A. (2009). "Global Governance as International Organizations." Στο A. Whitman (ed.), *Global Governance*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Willetts, P. (2013). «Διεθνικοί Δρώντες και Διεθνείς Οργανισμοί στην Παγκόσμια Σκηνή». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (επιμ.), *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Woods, N. (2006). *The Globalizers: The IMF, the World Bank and their Borrowers*. Cornell University Press: Ithaca.

Yunker, J. (2007). *Political Globilazation: A New Vision of World Government*. Maryland: University Press of America.

Zweifel, T. (2006). *International Organizations and Democracy: Accountability, Politics and Power*. London: Lynne Rienner.

Ηρακλείδης, Α. (2005). *Διεθνής Κοινωνία*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Ηρακλείδης, Α. (2014). *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας: Μια εισαγωγή*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Θεοδωρόπουλος, Β. (2007). *The Globe: Το Διεθνές Θέατρο*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Κεντρωτής, Κ. & Κάτσιος, Σ. (2002). *Διεθνείς Οργανισμοί: Ανάμεσα στον Πόλεμο και στην Ειρήνη*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Τσουκαλάς, Κ. (2006). *Πόλεμος και Ειρήνη: Μετά το τέλος της Ιστορίας*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Φραγκονικολόπουλος, Χ. (2007). *Ο Παγκόσμιος Ρόλος των μη κυβερνητικών οργανώσεων: Δυναμική και Αδυναμίες στην Παγκόσμια Διακυβέρνηση*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Φραγκονικολόπουλος, Χ. (2008). «Ο πολίτης στο Ενωσιακό Σύστημα». Στο Λ. Λεοντίδου (επιμ.), *Η Ευρωπαϊκή Ένωση στην Αυγή της Τρίτης Χιλιετίας: Θεσμοί, Οργάνωση και Πολιτικές*. Πάτρα: ΕΑΠ.

Φραγκονικολόπουλος, Χ. & Προέδρου, Φ. (2010α). «Ο εκδημοκρατισμός της παγκόσμιας πολιτικής: Το πρόταγμα της Κοσμοπολιτικής Δημοκρατίας». Στο Κ. Λάβδας, Δ. Ξενάκης & Δ. Χρυσοχόου (επιμ.), *Κατευθύνσεις στη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Φραγκονικολόπουλος, Χ. & Προέδρου, Φ. (2010β). *Ο εκδημοκρατισμός της παγκόσμιας διακυβέρνησης: Μια εισαγωγή στην Κοσμοπολιτική Δημοκρατία*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Κεφάλαιο 6

ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ: ΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΣΚΕΛΟΣ

Σύνοψη

⇒ Σκοπός του κεφαλαίου είναι να παρουσιάσει τους κύριους πυλώνες της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης. Πιο συγκεκριμένα, μελετά τους τρεις οργανισμούς του συστήματος του Μπρέτον Γουντς (Bretton Woods), το ρόλο, τη σημασία και την εξέλιξή τους.

⇒ Ειδικότερα, οι οργανισμοί αυτοί δεν αναλύονται μόνο ως φόρα όπου τα κράτη-μέλη συντονίζουν τις οικονομικές τους πολιτικές, αλλά και ως δρώντες που αναπτύσσουν ανεξάρτητη δυναμική που δεν ευθυγραμμίζεται πάντα με τις εθνικές προτιμήσεις και επιδιώξεις των μελών τους.

⇒ Τέλος, αναλύεται και ο ρόλος και η αυξανόμενη σημασία των ad hoc διακυβερνητικών οργανισμών (G7/8 και G20), που λειτουργώντας σε διακυβερνητικό επίπεδο διαδραματίζουν κατά περίπτωση σημαντικό ρόλο στην παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση.

Η διεθνής οικονομία στα σπάργανα – Η διαμάχη μερκαντιλισμού και φιλελευθερισμού

Η ιστορία της οικονομικής διακυβέρνησης απορρέει από τη σύζευξη διαφορετικών εγχώριων οικονομιών μέσα από, κατ' αρχάς, εμπορικές σχέσεις και στη συνέχεια από αμοιβαίες οικονομικές ροές (επενδύσεις, μετακίνηση εργαζομένων, συνένωση εθνικών οικονομιών σε τελωνειακές ενώσεις/ κοινές αγορές κλπ). Η σημασία της έγκειται αφενός στο ότι αποτελεί κομβικό παράγοντα που συν-καθορίζει το βιοτικό επίπεδο, την ανάπτυξη και την ευημερία των λαών, και αφετέρου στην επίπτωση που μπορεί να έχει είτε ως θεμελιωτικό στοιχείο της ειρήνης (εμπορικός φιλελευθερισμός) είτε ως παράγοντας που επιτείνει τη σύγκρουση (εμπορικοί πόλεμοι, κατά τους ρεαλιστές).

Αρχικό σημείο αναφοράς της ιστορίας της οικονομικής διακυβέρνησης στο σύγχρονο ευρωπαϊκό-δυτικό σύστημα είναι ο μερκαντιλισμός. Σύμφωνα με αυτό το οικονομικό δόγμα, οι αυτοκράτορες και οι μονάρχες ακολουθούσαν προστατευτική πολιτική με την επιβολή δασμών στις εισαγωγές, την ίδια στιγμή που είχαν να αντιμετωπίσουν αντίστοιχες πολιτικές από τα κράτη που αποτελούσαν προορισμούς των εξαγωγών τους. Με αυτόν τρόπο το εξωτερικό εμπόριο λειτουργούσε συμπληρωματικά προς την εγχώρια οικονομία και ο βαθμός εισαγωγών και εξάρτησης από τους πόρους τρίτων κρατών ελέγχονταν αυστηρά από τους κυβερνώντες, καθώς η ύπαρξη δασμών αποτελούσε ανάχωμα στην ευρεία διείσδυση των εισαγωγών και προστάτευε τα συμφέροντα των εγχώριων βιομηχανιών περιορίζοντας τις δυνάμεις του ανταγωνισμού (Gilpin, 1981).

Η λογική του μερκαντιλισμού, κύριοι εκπρόσωποι και πρεσβευτές του οποίου τον 15ο και 16ο αιώνα μπορούν να θεωρηθούν οι Jean Bodin και Jean Baptiste Colbert, δέχτηκε σφοδρό πλήγμα από τη θεωρία του ελεύθερου εμπορίου (free trade) και του συγκριτικού / ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος (comparative/competitive advantage) που διατύπωσαν με σαφήνεια και ενάργεια ο Adam Smith (1776) και ο David Ricardo (1891). Σύμφωνα με αυτή τη λογική, το ελεύθερο εμπόριο ευνοεί τα συμφέροντα όλων των εμπορευόμενων πλευρών καθώς λειτουργεί αποτρεπτικά προς τη διατήρηση λιγότερο προσοδοφόρων οικονομικών δραστηριοτήτων. Αντίθετα, είναι προτιμότερο σε αυτούς τους τομείς να προχωρά το εκάστοτε κράτος σε εισαγωγές, απελευθερώνοντας επιπλέον παραγωγικές δυνάμεις σε τομείς όπου διαθέτει συγκριτικό πλεονέκτημα. Τούτο, με τη σειρά του, είναι επικερδές και για όσους εισάγουν αυτά τα προϊόντα καθώς θα είναι καλύτερης ποιότητας και/ή θα προσφέρονται σε χαμηλότερες τιμές από ό,τι τα εγχώρια. Το ελεύθερο εμπόριο, έτσι, δύναται να δημιουργήσει ένα οικονομικό παίγνιο συλλογικού αθροίσματος, στο οποίο όλοι κερδίζουν (αν και πιθανώς σε διαφορετικό βαθμό). Σε ένα υ-

ποθετικό παράδειγμα, σε καθεστώς μερκαντιλισμού ένα προϊόν που εξάγεται για 10 λίρες, θα αγοραστεί για 14 λίρες με την επιβολή δασμού 40%, και θα τεθεί εκτός αγοράς σε περίπτωση που το ίδιο εγχώριο προϊόν κοστίζει 12 λίρες, δεδομένου ότι δεν έχει επιπλέον δασμολογικές επιβαρύνσεις. Τούτο, ωστόσο, επιβαρύνει τους καταναλωτές, που χάνουν την ευκαιρία να εξοικονομήσουν 2 λίρες από την αγορά αυτή και να τις επενδύσουν σε νέα παραγωγικά σχήματα. Αντίστοιχα, εξακολουθεί να επενδύεται κεφάλαιο και να απασχολείται εργατικό δυναμικό σε τομείς λιγότερο αποτελεσματικούς σε σχέση με εκείνους στους οποίους μια χώρα διαθέτει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα σε σχέση με τρίτα κράτη, με συνέπειες στη συνολική παραγωγικότητα της εθνικής οικονομίας (Milner, 1988).

Η λογική του ελεύθερου εμπορίου υιοθετήθηκε από την προπορευόμενη οικονομική δύναμη του 18ου και 19ου αιώνα, τη Μ. Βρετανία. Ολόκληρος ο 19ος αιώνας και η χρυσή εποχή (belle époque) δεν χαρακτηρίζονται τόσο από μια *per se* φιλελεύθερη οικονομία, όσο από τη σταδιακή άρση των δασμολογικών εμποδίων που λειτουργούσε υπέρ της αύξησης του διεθνούς εμπορίου. Κομβική θέση σε αυτή την πορεία επείχε η συμφωνία για την απελευθέρωση του εμπορίου σιτηρών (corn law) το 1846 και οι γαλλοβρετανικές συμφωνίες για τη μείωση των δασμών σε διάφορους τομείς (με καταλυτικής σημασίας τη συνθήκη Cobden–Chevdallier το 1860 που θεσμοθετούσε αμοιβαίες γενναίες δασμολογικές μειώσεις σε έναν ευρύ κατάλογο προϊόντων στο διμερές εμπόριο).

Παράλληλα, πραγματοποιείται τη δεκαετία του 1830 και η πρώτη τελωνειακή ένωση στην κεντρική Ευρώπη (Zollverein) που ευνοεί το ελεύθερο εμπόριο εντός της επικράτειάς της. Η περίοδος μέχρι και το 1870 χαρακτηρίζεται από τη θεαματική μείωση των δασμών, με την τάση να ανακόπτεται από κει και πέρα κυρίως λόγω της πιο περιοριστικής εμπορικής πολιτικής του Μπίσμαρκ στην ενοποιημένη πλέον Γερμανία αλλά και της αντίστοιχης των ΗΠΑ (Kindleberger, 1991˙ Kenwood & Lougheed, 1999).

Ωστόσο, μέχρι και την έκρηξη του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, το ελεύθερο εμπόριο είχε καταστεί κεντρικό χαρακτηριστικό του κόσμου σε ό,τι θεωρείται πρώτη ή πρώιμη φάση της παγκοσμιοποίησης (Hirst & Thompson, 1996). Πρέπει να σημειωθεί ότι η μετατόπιση της διεθνούς οικονομίας ωφέλησε άμεσα τις εξαγωγικές δυνάμεις, ενώ μείωσε την οικονομική ισχύ έως και έπληξε εγχώριες εσωτερικές δυνάμεις που εξουδετερώθηκαν από τις δυνάμεις της αγοράς με την άρση της δασμολογικής τους προστασίας. Σε αντίθεση με τη φιλελεύθερη οικονομική θεωρία που βλέπει μόνο νικητές, βραχυπρόθεσμα τουλάχιστον η αναδιάρθρωση των οικονομιών είχε μεγάλο αντίκτυπο στην ανεργία, το επίπεδο και τη δυνατότητα διαβίωσης πολλών εργατών. Δη-

μιούργησε, δηλαδή, και ηττημένους (Stolper & Samuelson, 1941˙ Coughlin *et al.*, 1991˙ Rogowski, 1989˙ Prebisch, 1949).

Η προϊούσα απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου πολλαπλασίασε τις διασυνοριακές ροές και συναλλαγές, και αξίωνε ένα διεθνές νομισματικό σύστημα που θα απέπνεε εμπιστοσύνη. Το σύστημα αυτό ήταν ο κανόνας του χρυσού (gold standard), σύμφωνα με τον οποίο όλα τα νομίσματα σταδιακά προσδέθηκαν στον χρυσό και ήταν άμεσα μετατρέψιμα σε αυτόν. Τούτο δημιουργούσε εμπιστοσύνη στις συναλλασσόμενες πλευρές ότι καμία δεν θα δήλωνε αδυναμία πληρωμών. Στην ουσία, η μετατρεψιμότητα σε χρυσό δεν χρειάστηκε στην πράξη, καθώς η βρετανική λίρα ήταν σε ευρεία κυκλοφορία και αποτελούσε ουσιαστικά ένα παγκόσμιο νόμισμα. Η εμπιστοσύνη στην ισχύ της βρετανικής λίρας, και η γνώση ότι σε κάθε περίπτωση ήταν μετατρέψιμη σε χρυσό που αφθονούσε στα κρατικά ταμεία, επέτρεψε τις αθρόες πολυμερείς συναλλαγές και έναν αυξανόμενο όγκο διεθνούς εμπορίου και πληρωμών (Kenwood & Lougheed, 1999).

Η Pax Britannica, όπως έμεινε γνωστός ο 19ος αιώνας, είχε δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την ανάδυση μιας νέας υπερδύναμης, των ΗΠΑ. Ακόμη και πριν τον πόλεμο του 1914, οι ΗΠΑ είχαν φτάσει, αν όχι ξεπεράσει, την οικονομική ισχύ της Βρετανίας, ενώ η Γερμανία είχε αναδυθεί ως ένας πολύ ισχυρός τρίτος οικονομικός πόλος (Kemp, 1990). Από εκεί και πέρα, ωστόσο, τη σκυτάλη έλαβε ο πόλεμος που όχι μόνο επαναδιαμόρφωσε τον πολιτικό και εθνοτικό χάρτη της Ευρώπης, αλλά και άφησε τη σφραγίδα του τόσο στη μεσοπολεμική περίοδο, όσο και σε αυτή μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκόσμιου Πολέμου (Hobsbawm, 1997).

Η διαφορά ανάμεσα στην επεκτεινόμενη διεθνή οικονομική συνεργασία κατά το 19ο αιώνα και τη συγκρουσιακή εικόνα του πρώτου μισού του 20ού τονίζει ότι η διεθνής οικονομία προϋποθέτει και εδράζεται σε μια σταθερή ειρήνη και λειτουργεί όταν τα κράτη δεν αντιλαμβάνονται το ένα το άλλο εχθρικά. Η σταθερή ειρήνη του 19ου αιώνα αποτέλεσε την απαραίτητη βάση για τη δημιουργία για πρώτη φορά μιας παγκόσμιας οικονομίας. Παράλληλα, είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι το ξέσπασμα του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου διέψευσε εμπειρικά την υπόθεση εργασίας των φιλελεύθερων που έβλεπαν το επεκτεινόμενο εμπόριο αποκλειστικά ως μοχλό καλλιέργειας ομαλών σχέσεων και ειρήνευσης. Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος ξέσπασε ακριβώς εν μέσω της πιο προχωρημένης μέχρι τότε αλληλεξάρτησης ανάμεσα στους κύριους δρώντες του συστήματος. Τούτο δεν ακυρώνει την αξία του επιχειρήματος του οικονομικού φιλελευθερισμού, αλλά παραπέμπει στο συμπέρασμα ότι η επίδραση του ελεύθερου εμπορίου και της οικονομικής αλληλεξάρτησης είναι περισσότερο ευεργετική όταν λειτουργεί συνεργικά με άλλους παράγοντες (δημοκρατία, διεθνείς θεσμοί κλπ) (Russett & Oneal, 2001).

Έννοια: Μερκανταλισμός

Χαρακτηρίζεται γενικά ένα οικονομικό σύστημα που πολλές φορές φέρεται να ταυτίζει τον πλούτο με το χρήμα. Σε γενική όμως αποδοχή το σύστημα αυτό πρεσβεύει ότι μόνο με κυβερνητικές ρυθμίσεις εθνικιστικού χαρακτήρα μπορεί να εξασφαλιστεί η οικονομική ευημερία του κράτους.

Η σκοτεινή περίοδος: Η επιστροφή στον προστατευτισμό

Ενώ οι Ευρωπαίοι προετοιμάζονταν το 1914 για ένα σύντομο πόλεμο, από το 1915 κατέστη σαφές ότι για τη διεκδίκηση της νίκης ήταν απαραίτητη η στράτευση, άμεσα ή έμμεσα, ολόκληρης της βιομηχανίας στους πολεμικούς σκοπούς. Το κράτος, παράλληλα, ανέλαβε ολοκληρωτικά τη ρύθμιση της οικονομικής δραστηριότητας για τους ίδιους λόγους (Alford, 1996). Μετά από μία πολεμική τετραετία που κατέστρεψε τα οικονομικά κέρδη δεκαετιών, οι ευρωπαϊκές οικονομίες πάσχιζαν να επανέλθουν στην οδό της ανάκαμψης. Στο πεδίο των νικητών, Βρετανία και Γαλλία είχαν υποστεί τεράστιες ζημίες και επιχειρούσαν να επανεκκινήσουν την οικονομία τους. Η πρόσδεση, ωστόσο, στον κανόνα του χρυσού περιόριζε τη χρηματοδοτική τους ικανότητα (καθώς η ύπαρξη αποθεμάτων χρυσού ήταν απαραίτητη για το τύπωμα χρήματος και την εξασφάλιση συναλλάγματος).

Δεδομένης της απομονωτικής στάσης των ΗΠΑ, της μακράν πλουσιότερης χώρας στον κόσμο από το 1919 και μετά, και της απροθυμίας τους να στηρίξουν τις μετέωρες ευρωπαϊκές οικονομίες, προκύπτει το αποκαλούμενο «κενό δολαρίου» (dollar gap), η αδυναμία, δηλαδή, στην ουσία των Ευρωπαίων να εξασφαλίσουν συνάλλαγμα σε δολάρια ούτως ώστε να προχωρούν σε εισαγωγές από τις ΗΠΑ (Kenwood & Lougheed, 1999˙ Eichengreen, 2008). Τούτο λίγα χρόνια αργότερα είχε δραματικές συνέπειες για την αμερικανική οικονομία, η οποία, λόγω του κλειστού χαρακτήρα της υπερθερμάνθηκε (overheated economy) και μη βρίσκοντας διόδους στο εξωτερικό οδηγήθηκε στη Μεγάλη Ύφεση (Great Depression) (1929-1933) (Kindleberger, 1986˙ Lake, 1991). Μόνο με την αποσύνδεσή τους από τον κανόνα του χρυσού και την υιοθέτηση λιγότερο περιοριστικών οικονομικών πολιτικών άρχισαν οι ευρωπαϊκές οικονομίες να ανακάμπτουν, για σύντομο όμως χρονικό διάστημα, καθώς ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν προ των πυλών (Cohen, 1991: 236-237˙ Alfred, 1996).

Την ίδια στιγμή, οι ηττημένοι του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, και κυρίως η Γερμανία, διήγαν δραματικές οικονομικές ώρες. Οι υποδομές της χώρας είχαν καταστραφεί πλήρως, ενώ σύμφωνα με τη ρήτρα των αποζημιώσεων (reparations) που επέβαλλαν οι νικητές με τη Συνθήκη των Βερσαλλιών

(1919), η Γερμανία θεωρήθηκε αποκλειστικά υπεύθυνη για την έκρηξη του Πολέμου και υποχρεώθηκε σε γιγαντιαίες αποζημιώσεις. Το επαχθές εξωτερικό χρέος οδήγησε στην ανάγκη άμεσης δανειοδότησης, την ίδια στιγμή που η ανοικοδόμηση της χώρας αποτελούσε άμεση προτεραιότητα και δεν μπορούσε να περιμένει. Η δραματική οικονομική κατάσταση αποτυπώνεται στην έκρηξη του πληθωρισμού σε τέτοια επίπεδα, ώστε το διακινούμενο χρήμα να καταστεί επί της ουσίας άνευ σημασίας (runaway inflation), να λαμβάνει χώρα κατά βάση ανταλλακτικό εμπόριο και το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού να τρέφεται σε συσσίτια (Mazower, 2009˙ Alfred, 1996). Αυτή η ιστορική εμπειρία φαίνεται ότι έχει εγγραφεί στέρεα στην οικονομική ορθοδοξία της Γερμανίας και εξηγεί σε μεγάλο βαθμό τη μετέπειτα αποστροφή της σε πληθωριστικές πολιτικές.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ο νέος χάρτης με τη δημιουργία μικρών ανεξάρτητων κρατών (μετά την κατάρρευση της Αυστρο-ουγγρικής και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας), η μυωπική προσήλωση στο στόχο της εθνικής οικονομικής ανάπτυξης και οι προβληματικές σχέσεις των περισσότερων ευρωπαϊκών κρατών με τους γείτονές τους, και όχι μόνο, οδήγησαν σε προστατευτικές οικονομικές πολιτικές με υψηλούς δασμούς που λειτουργούσαν αποτρεπτικά για το ελεύθερο εμπόριο. Έχουν μείνει γνωστές με τη φράση beggar-thy-neighbor (χρεωκοπία του γείτονα), σύμφωνα με την οποία η οικονομική κρίση ενός κράτους οδηγεί ακριβώς στις πολιτικές που εξάγουν την κρίση στα γειτονικά κράτη (επιβολή δασμών ή ποσοστώσεων, υποτίμηση νομίσματος κλπ). Οι νεο-μερκαντιλιστικές αυτές πολιτικές σφυρηλάτησαν ανταγωνιστικές δυνάμεις, επέτρεψαν σε μια ρεβιζιονιστική Γερμανία, και τη φασιστική Ιταλία, να δημιουργήσει νέες σφαίρες επιρροής στο «μαλακό τους υπογάστριο» και διατήρησαν τις μέχρι πρότινος μεγάλες δυνάμεις (Μ. Βρετανία και Γαλλία) σε δυσχερή οικονομική κατάσταση, η οποία πρέπει να συνυπολογιστεί στην απροθυμία των κρατών αυτών να ασκήσουν δυναμική και αποφασιστική πολιτική ενάντια στην προελαύνουσα Γερμανία (Foreman-Peck, 1995˙ Aldcroft, 2001˙ Feinstein *et al.*, 2008˙ Broadberry & O'Rourke, 2010).

Σε αυτό το κατακερματισμένο διεθνές οικονομικό περιβάλλον έλαβε χώρα ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος. Στη μετά το 1945 εποχή, ωστόσο, οι μεγάλες δυνάμεις έλαβαν σοβαρά υπόψη τους τα ιστορικά μαθήματα του Μεσοπολέμου και προχώρησαν δυναμικά σε μια νέα ανοιχτή αρχιτεκτονική παγκόσμιας διακυβέρνησης που θα απέτρεπε τα προβλήματα του παρελθόντος και θα ήταν σε θέση να οικοδομήσει πιο στέρεες βάσεις οικονομικής συνεργασίας και περισσότερο πλούτο.

Έννοια: Προστατευτισμός

Γενικά ο όρος προστατευτισμός είναι οικονομικός όρος για την οικονομική πολιτική που ασκεί μια χώρα προκειμένου να παράσχει προστασία της εγχώριας παραγωγής αγαθών έναντι ξένου ανταγωνισμού. Τα μέτρα - μέσα που λαμβάνει μια χώρα με αντικείμενο τον προστατευτισμό χαρακτηρίζονται προστατευτικά μέτρα. Προστατευτικά μέτρα που λαμβάνει κυρίως μια χώρα είναι οι δασμοί, οι επιδοτήσεις, οι ποσοστώσεις εισαγωγών, τα διάφορα συναλλαγματικά μέτρα, οι ποσοτικοί περιορισμοί, ή διάφοροι άλλοι περιορισμοί, όπως, π.χ., επιδοτήσεις ναύλων, ή το λεγόμενο καμποτάζ στις μεταφορές κ.λπ.

Προς μια παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση

Το σύστημα του Bretton Woods δημιουργήθηκε πριν ακόμη από τη λήξη του Δευτέρου Παγκόσμιου Πολέμου με στόχο την οικοδόμηση μιας ανοιχτής παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης. Το 1945 συστάθηκαν οι δίδυμοι οργανισμοί του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (εφεξής ΔΝΤ) (International Monetary Fund) και της Παγκόσμιας Τράπεζας (εφεξής ΠΤ) (World Bank). Το 1947 πλαισιώθηκαν από τη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (εφεξής ΓΣΔΕ) (General Agreement on Tariffs and Trade), που το 1995 μετεξελίχθηκε στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (εφεξής ΠΟΕ) (World Trade Organization). Η φύση της νέας αρχιτεκτονικής της παγκόσμιας διακυβέρνησης ήταν κρατο-κεντρική, υπό την έννοια ότι τα κράτη παρέμεναν οι κύριοι δρώντες, ωστόσο προχωρούσαν στο συντονισμό των οικονομικών τους πολιτικών και τη φιλελευθεροποίηση της παγκόσμιας αγοράς με στόχο την ανάπτυξη και την ευημερία (Rodrik, 2012˙ Barnett & Finnemore, 2008: 126-128). Η αρχιτεκτονική αυτή βασίστηκε σε έναν συμβιβασμό ανάμεσα στην ορθοδοξία της αγοράς και τον κρατικό παρεμβατισμό, καθώς οι δυνάμεις της αγοράς θεωρούνταν ευεργετικές στο βαθμό που δεν υπέσκαπταν το έδαφος για κοινωνική πολιτική και κρατικές παρεμβάσεις στην οικονομία. Το νέο μικτό σύστημα αποτυπώνεται εύστοχα στον όρο που του προσέδωσε ο John Ruggie (1998): ενσωματωμένος φιλελευθερισμός (embedded liberalism).

Οι ρεαλιστές ορθώς παραπέμπουν στον κομβικό ρόλο των ΗΠΑ όχι μόνο στη σύσταση, αλλά και στη διαμόρφωση του τρόπου λειτουργίας των οργανισμών αυτών που αποτυπώνουν το φόβο των Αμερικανών ενάντια σε μια πιθανή επανεμφάνιση της κρίσης του 1929 (Krasner, 1991˙ Rodrik, 2012). Παράλληλα, διατείνονται οι νεο-φιλελεύθεροι αναλυτές των διεθνών σχέσεων, οι οργανισμοί αυτοί διαιώνισαν την ηγεμονική θέση των ΗΠΑ στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα παρά το γεγονός ότι η οικονομική τους υπεροχή σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο μειώθηκε, αν δεν εξανεμίστηκε, από τη δεκαετία

του 1970 (Keohane, 1984). Ειδικά μετά το 1970, η στροφή προς την ορθοδοξία της αγοράς οδήγησε στην αποκαλούμενη «συναίνεση της Ουάσιγκτον» (Washington consensus), την παγκοσμιοποίηση, δηλαδή, του νεοφιλελεύθερου οικονομικού μοντέλου ανάπτυξης της οικονομίας που προωθούσαν οι ΗΠΑ μέσα από τις λειτουργίες και τα προγράμματα του ΔΝΤ και της ΠΤ και την περαιτέρω απελευθέρωση του εμπορίου μέσα από τη ΓΣΔΕ και τον ΠΟΕ (Heywood, 2013: 175˙ Gore, 2000˙ Ngaire, 2007).

Είναι σημαντικό, ωστόσο, να αντιληφθούμε, όπως υποστηρίζουν οι νεοφιλελεύθεροι, ότι ένα ανοιχτό οικονομικό σύστημα δεν ευνόησε μόνο την κραταιά οικονομική δύναμη, τις ΗΠΑ, αλλά πολλές ακόμα χώρες κυρίως στη δυτική Ευρώπη και την Ασία δημιουργώντας συλλογικά συμφέροντα και δέσμευση στο εγχείρημα διατήρησης της νέας δομής της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης (Keohane, 1989˙ Agnelli, 1991˙ Inoguchi, 1991). Ακόμη, οι κονστρουκτιβιστές ορθά σημειώνουν την ιδεολογική νίκη του καπιταλισμού και του φιλελεύθερου εμπορίου, και των διαφορετικών του εκδοχών (με σημείο τομής τη δεκαετία του 1970, όπως θα δούμε παρακάτω), που κατεύθυνε τη λογική δράσης των παγκόσμιων οικονομικών οργανισμών (Barnett & Finnemore, 2008: 121-167).

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι η νέα αρχιτεκτονική της παγκόσμιας διακυβέρνησης, σε αντίθεση με τους προηγούμενους αιώνες των αυτοκρατοριών, εσωκλείει έναν αυξανόμενο αριθμό κρατών κατ' αντιστοιχία με το ρεύμα της αποαποικιοποίησης που οδήγησε στην απελευθέρωση των αποικιακών κτήσεων και τη δημιουργία ανεξάρτητων κρατών. Όπως ορθά επισημαίνουν οι ιστορικοί υλιστές, πάντως, τούτο δεν σήμαινε τον τερματισμό των σχέσεων εκμετάλλευσης. Θα ήταν ορθότερο να σημειώσουμε ότι με τη λήξη της αποικιοκρατίας οι σχέσεις αυτές απέκτησαν ένα διαφορετικό, πιο λεπτό περιεχόμενο. Εντός των δομών της παγκόσμιας διακυβέρνησης, όπως εύλογα διαπιστώνει κανείς, οι συσχετισμοί ισχύος ευνόησαν τις μεγάλες δυνάμεις, ενώ ο λιγότερο αναπτυγμένος κόσμος δεν διέθετε ανάλογη διαπραγματευτική ικανότητα (Wallerstein, 2004˙ Prebisch, 1949). Τα συμφέροντα του ανεπτυγμένου και του λιγότερο αναπτυγμένου κόσμου, εξάλλου, αν και συναντιόνταν σε κάποια σημεία, απέκλιναν σημαντικά σε αρκετές περιπτώσεις. Οι προτεραιότητες και πολιτικές τους στοχεύσεις, επιπλέον, ήταν αρκετά διαφορετικές, προκαλώντας ένα χάσμα που αποτυπώνεται στην παγιωμένη σύγκρουση Παγκόσμιου Βορρά και Παγκόσμιου Νότου.

Συνολικά, σκοπός του συστήματος του Bretton Woods ήταν η δημιουργία και επόπτευση της λειτουργίας μιας ελεύθερης παγκόσμιας αγοράς, η αβίαστη και αθρόα δηλαδή διακίνηση προϊόντων, υπηρεσιών και κεφαλαίου προκειμένου να αποτραπεί μια επανάληψη των οικονομικών (υφέσεις και κρίσεις) και πολιτικών (συγκρουσιακές διακρατικές σχέσεις) δεινών που ακολούθησαν

τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και οφείλονταν εν μέρει στη λειτουργία κλειστών, προστατευτικών εθνικών αγορών και μιας κατακερματισμένης, προβληματικής διεθνούς οικονομίας (Προέδρου, 2013: 147). Η αρχιτεκτονική της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης είχε τρεις πυλώνες:

- τη νομισματική σταθερότητα
- την αναπτυξιακή στρατηγική
- τη φιλελεύθερη εμπορική πολιτική.

Το ΔΝΤ επιφορτίστηκε με την πρώτη, η ΠΤ με τη δεύτερη και η ΓΣΔΕ, και από το 1995 ο διάδοχος οργανισμός της, ο ΠΟΕ, με την τρίτη.

Τι ήταν το Σύστημα Μπρέτον Γουντς;

Η διάσκεψη συνήλθε επί αμερικανικού εδάφους, στο ξενοδοχείο «Μάουντ Γουάσινγκτον» κοντά στην πόλη Μπρέτον Γουντς της πολιτείας Νιου Χαμσάιρ από την 1 έως τις 22 Ιουλίου 1944, με τη συμμετοχή 730 αντιπροσώπων από 44 χώρες του κόσμου, συμπεριλαμβανομένης και της Σοβιετικής Ένωσης. Στην εναρκτήρια ομιλία του, ο Αμερικανός πρόεδρος Φραγκλίνος Ρούζβελτ τόνισε ότι η οικονομική υγεία κάθε χώρας πρέπει να απασχολεί κάθε γείτονα, είτε βρίσκεται κοντά, είτε μακριά της. Τα δύο βασικά θέματα που απασχόλησαν τη διάσκεψη ήταν ο σχεδιασμός ενός μεταπολεμικού νομισματικού συστήματος και η ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων οικονομιών της Γερμανίας και την Ιαπωνίας. Με τον πόλεμο είχε διακοπεί η ομαλή ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας, προς όφελος των Ηνωμένων Πολιτειών. Τα εισοδήματα εκεί αυξήθηκαν κατά 75% στη διάρκεια του πολέμου και τα κέρδη εκτινάχθηκαν, καθώς οι ΗΠΑ κέρδισαν μεγάλο κομμάτι του διεθνούς εμπορίου. Οι ευρωπαϊκές οικονομίες, αντίθετα, γύρισαν χρόνια πίσω. Η βιομηχανική παραγωγή της Γερμανίας, που βρισκόταν στο αντίπαλο στρατόπεδο, είχε μειωθεί στο 14% των επιπέδων προ του 1936. Η Μεγάλη Βρετανία είχε μεγάλα χρέη, ενώ η εμπορική της θέση παγκοσμίως υποβαθμιζόταν, έχοντας φθάσει στα πρόθυρα χρεοκοπίας. Το οικονομικό προβάδισμα των ΗΠΑ ήταν αναμφισβήτητο, όταν αποφάσισαν να πείσουν τους συμμάχους τους να δημιουργηθεί μια νέα οικονομική τάξη μετά τον πόλεμο, βασισμένη στο ελεύθερο εμπόριο και τη νομισματική συνεργασία. Οι άνθρωποι του προέδρου Ρούζβελτ με τις ζοφερές εμπειρίες του Κραχ του 1929 ήταν πεπεισμένοι ότι η διαχείριση της καπιταλιστικής οικονομίας δεν μπορούσε να γίνει στο πλαίσιο της άσκησης εθνικής πολιτικής και χρειαζόταν μια διεθνής συμφωνία. Από την πρώτη στιγμή αντιπαρατέθηκαν δύο απόψεις, του Άγγλου οικονομολόγου Τζον Μέιναρντ Κέινς, που εκπροσωπούσε τη Μεγάλη Βρετανία και του Αμερικανού εκπροσώπου Χάρι Ντέξτερ Γουάιτ. Ο Κέινς πρότεινε την ίδρυση μιας Διεθνούς Νομισματικής Ένωσης (International Currency Union), που θα λειτουργούσε ως Διεθνής Κεντρική Τράπεζα και θα είχε το δικό της νόμισμα, το μπανκόρ (Bancor), το οποίο θα λειτουργούσε ως διεθνές μέσο πληρωμών. Ο Γουάιτ από την πλευρά του επέμεινε στη δημιουργία ενός

συστήματος σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών με επίκεντρο το δολάριο. Τελικά, επικράτηση η αμερικανική άποψη κι έτσι προκρίθηκε ένα σύστημα με σταθερές ισοτιμίες μεταξύ των νομισμάτων των 44 χωρών, θέτοντας ως κεντρική ισοτιμία του παγκόσμιου νομισματικού συστήματος το αμερικάνικο δολάριο και συνδέοντάς το με τον χρυσό σε σταθερή αναλογία 35 δολαρίων ανά ουγγιά χρυσού. Πέραν των σταθερών ισοτιμιών, στο Μπρέτον Γουντς συντάχθηκε σχέδιο για την ίδρυση της Διεθνούς Τραπέζης Ανασυγκροτήσεως και Αναπτύξεως (International Bank for Reconstruction and Development - IBRD), με σκοπό να γίνουν προσιτά μακροπρόθεσμα δάνεια για τα κράτη εκείνα που θα είχαν επείγουσα ανάγκη τέτοιας βοήθειας, και του γνωστού μας Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (International Monetary Fund - IMF) για τη βραχυπρόθεσμη χρηματοδότηση παθητικών ισοζυγίων εξωτερικών πληρωμών, με σκοπό τη σταθεροποίηση. Η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκροτήσεως και Αναπτύξεως, γνωστή σήμερα ως Παγκόσμια Τράπεζα (World Bank) άρχισε τη λειτουργία της στις 25 Ιουνίου 1946 με αμερικανικά κεφάλαια, ενώ το ΔΝΤ την 1η Μαρτίου 1947. Το σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών του Μπρέτον Γουντς ή Σύστημα του Μπρέτον Γουντς (Bretton Woods System), όπως έμεινε στην ιστορία, συνδέθηκε με τη λεγόμενη «χρυσή περίοδο» της μεταπολεμικής περιόδου, κατά τη διάρκεια της οποίας η παγκόσμια οικονομία γνώρισε πολύ υψηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης σε συνθήκες νομισματικής σταθερότητας. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίστηκε, επίσης, από την ανάπτυξη του «κράτους ευημερίας», σε αντίθεση με την ανάπτυξη του «κράτους του πολέμου» του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα. Διατηρήθηκε έως τις 15 Αυγούστου 1971, οπότε καταργήθηκε με απόφαση του Αμερικανού προέδρου Ρίτσαρντ Νίξον, ανοίγοντας τον δρόμο για την κυριαρχία του χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού τα επόμενα χρόνια.

Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

Αρχικά, στόχος του ΔΝΤ ήταν η επίβλεψη όλων των μελών, ούτως ώστε να διαθέτουν επαρκή συναλλαγματικά αποθέματα που θα τους επέτρεπαν να μετέχουν ενεργά στην παγκόσμια οικονομία αδιάλειπτα. Η εμφάνιση του «κενού δολαρίου» τη δεκαετία του 1920 είχε καταστήσει εμφανείς για την παγκόσμια οικονομία τις συνέπειες της αδυναμίας αρκετών κρατών να προχωρούν σε εισαγωγές. Σε αυτό το πλαίσιο, δόθηκε έμφαση στην ανάπτυξη μηχανισμών που θα εντόπιζαν έγκαιρα τέτοιες αδυναμίες και θα προχωρούσαν στην ενίσχυση των αποθεμάτων των κρατών. Πρακτικά, τούτο θα σήμαινε με τον έναν ή τον άλλο τρόπο μεταφορά αγοραστικής δύναμης (purchasing power) σε οποιαδήποτε μορφή (δάνεια, ομόλογα, κουπόνια κλπ). Η μεταφορά αυτή στην πράξη δεν πραγματοποιήθηκε μέσα από το ΔΝΤ, αλλά με το σχέδιο Μάρσαλ, σύμφωνα με το οποίο δόθηκε από τις ΗΠΑ μεγάλη οικονομική βοήθεια στις χώρες της δυτικής Ευρώπης που διατηρούσαν ένα καπιταλιστικό καθεστώς. Η βοήθεια αυτή πήρε τη μορφή τόσο οικονομικών επιχορηγήσεων, που χρησιμοποιήθηκαν σε μεγάλο βαθμό για εισαγωγές από τις

ΗΠΑ επιτρέποντας την ανακύκλωση του χρήματος σε παγκόσμιο επίπεδο, όσο και αγαθών που στην ουσία ικανοποιούσαν τις ανάγκες των πολιτών της μεταπολεμικής δυτικής Ευρώπης και μείωναν την ανάγκη για περαιτέρω εισαγωγές (Cohn, 2009: 205-232˙ Gilpin, 2001: 287-292).

Από τη δεκαετία του 1950 και μετά, σταδιακά η οικονομία της δυτικής Ευρώπης ανέκαμψε σημαντικά, με την οικονομική ολοκλήρωση, όπως είδαμε και στο Κεφάλαιο 4, να διαδραματίζει κομβικό ρόλο. Η Ιαπωνία, παράλληλα, είχε θέσει εαυτόν σε τροχιά οικονομικής υπερδύναμης. Η παγκόσμια οικονομία ουσιαστικά ήταν τριγωνική (ΗΠΑ, δυτική Ευρώπη και Ιαπωνία) (Hirst & Thompson, 1996) και λειτουργούσε εύρυθμα δεδομένης της ύπαρξης επαρκούς ρευστότητας, άρα και συναλλαγματικών αποθεμάτων, λόγω της ανάπτυξης της πραγματικής οικονομίας. Ο δυσμετάφραστος μηχανισμός των ειδικών τραβηκτικών δικαιωμάτων (special drawing rights), που προέβλεπε την εικονική άντληση αγοραστικής δύναμης από τα μέλη σε περίπτωση δραματικής μείωσης των συναλλαγματικών τους αποθεμάτων, ουσιαστικά δεν χρειάστηκε να εφαρμοστεί ποτέ (Cohen, 1991).

Η αρχιτεκτονική του ΔΝΤ οικοδομήθηκε γύρω από το ισχυρό αμερικανικό δολάριο, κατ' αντιστοιχία του δεσπόζοντος ρόλου της βρετανικής λίρας τον προηγούμενο αιώνα. Ωστόσο, αυτή τη φορά, το δολάριο ήταν προσδεδεμένο σε μια σταθερή ισοτιμία με τον χρυσό. Τα υπόλοιπα νομίσματα ήταν αντίστοιχα συνδεδεμένα με το δολάριο, με τις συναλλαγματικές ισοτιμίες να είναι σχετικά άκαμπτες. Το γεγονός ότι οι ΗΠΑ εξαρτούσαν οικειοθελώς τη νομισματική τους πολιτική από τα αποθέματά τους σε χρυσό, σε συνδυασμό με την άνοδο της ευρωπαϊκής και ιαπωνικής οικονομίας, αλλά και τον πόλεμο του Βιετνάμ (1955-1975) που απαιτούσε γενναία χρηματοδότηση, έφεραν τις ΗΠΑ σε δύσκολη οικονομική θέση. Έπρεπε να διαλέξουν ανάμεσα στον περιορισμό των εξόδων τους και στην αποδέσμευσή τους από την περιοριστική πρόσδεση στον χρυσό. Σε μια ιστορική απόφαση ο Αμερικανός Πρόεδρος Ρίτσαρντ Νίξον προχώρησε το 1971 στη δεύτερη επιλογή. Τούτο επέτρεψε στις ΗΠΑ να τυπώνουν χρήμα ανεξέλεγκτα, μια πολιτική που συνεχίζεται μέχρι σήμερα και έχει φέρει το αμερικανικό δημόσιο χρέος σε δυσθεώρητα ύψη. Σε διεθνές επίπεδο, απελευθέρωσε τις συναλλαγματικές ισοτιμίες ανάμεσα στα εθνικά νομίσματα που πλέον ανταλλάσσονταν ελεύθερα στις αγορές συναλλάγματος που, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, αποτέλεσαν σε πολλές περιπτώσεις παράγοντα αποσταθεροποίησης ακόμη και ισχυρών οικονομιών (Fieleke, 1991). Ο τερματισμός του νομισματικού συστήματος είχε ως συνέπεια μεγάλες αναταραχές στην παγκόσμια οικονομία με τα κράτη και τους εταιρικούς δρώντες να επιζητούν ασφαλές νομισματικό καταφύγιο. Στην Ευρώπη, οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν στα πρώτα σχέδια για το συντονισμό των νομισματικών πολιτικών των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Οικονομι-

κής Κοινότητας (ΕΟΚ), που τελικά κατέληξαν στο κοινό νόμισμα της Ευρωζώνης στην αλλαγή του αιώνα (Lintner, 2001˙ Tsoukalis, 2000).

Λίγα χρόνια αργότερα, κάνουν την εμφάνισή τους οι λεγόμενες κρίσεις χρέους που αποτελούν τα τελευταία 35 χρόνια δομικό στοιχείο της παγκόσμιας οικονομίας. Η άνθιση της πραγματικής οικονομίας τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 ενθάρρυνε την έκδοση γενναίων δανείων σε πολλές, ως επί το πλείστον αναπτυσσόμενες χώρες σε Αφρική, Λατινική Αμερική και Ασία. Οι διεφθαρμένες, τις περισσότερες περιπτώσεις αυταρχικές, κυβερνήσεις των δανειζόμενων κρατών κατασπατάλησαν τα δανεικά χρήματα (σε εμφυλίους πολέμους, υπέρογκους στρατιωτικούς εξοπλισμούς, διασπάθιση και κακοδιαχείριση δημόσιου χρήματος) με αποτέλεσμα να δηλώσουν αδυναμία πληρωμών. Εκκινώντας από την πρώτη κρίση χρέους του Μεξικό το 1982, το ΔΝΤ κλήθηκε να διαχειριστεί τις κρίσεις. Προφανώς, ο στόχος αυτός αντανακλούσε τη λογική με την οποία είχε ιδρυθεί το ΔΝΤ, να επιβλέπει δηλαδή την ύπαρξη ρευστότητας και συναλλαγματικών αποθεμάτων. Πλέον, είχε καταστεί κεντρική αρμοδιότητα και λειτουργία του οργανισμού (Pastor, 1991˙ Stone, 2008˙ Vreeland, 2003˙ Herman *et al.*, 2010). Η επέμβαση του ΔΝΤ, στο οποίο προσέφυγαν τα χρεωμένα κράτη προκειμένου να μην προχωρήσουν σε χρεοκοπία περιλάμβανε την έκδοση νέων δανείων με αντάλλαγμα την υιοθέτηση από μέρους των χρεωμένων χωρών των λεγόμενων «προγραμμάτων δομικής προσαρμογής» (structural adjustment programs). Αυτά έδιναν έμφαση αφενός στη μείωση των δημόσιων δαπανών, σε πολιτικές λιτότητας δηλαδή που οδηγούν σε μείωση μισθών, συντάξεων και κρατικών υπηρεσιών, και αφετέρου στην υιοθέτηση μιας σειράς φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων που θα απελευθέρωναν δυνάμεις του ανταγωνισμού, θα ενίσχυαν την εξαγωγική βάση της οικονομίας και θα οδηγούσαν σε μεγαλύτερα πλεονάσματα και, επομένως, στην αποπληρωμή των χρεών (Stiglitz, 2002˙ Stone, 2008˙ Vreeland, 2003).

Ωστόσο, το μείζον πρόβλημα σε μια τέτοια αντιμετώπιση έγκειται στο ότι τα μέτρα αυτά πλήττουν πρώτα από όλα το φτωχότερο τμήμα του πληθυσμού και τα μεσαία στρώματα. Δεδομένου ότι τα στρώματα αυτά καταναλώνουν (σχεδόν) ολόκληρο το εισόδημά τους για να επιβιώσουν, τα μέτρα οδηγούν σε πτώση της ζήτησης στην αγορά, με αποτέλεσμα κλείσιμο επιχειρήσεων, άνοδο της ανεργίας κλπ. Αυτές οι συνέπειες καθιστούν ακόμη πιο δύσκολη την ανάπτυξη ενώ επιβαρύνουν και τον κρατικό προϋπολογισμό (μέσα από την ανάγκη καταβολής επιδομάτων ανεργίας σε μεγαλύτερο αριθμό ανέργων, για παράδειγμα) που παράλληλα απαιτείται να συρρικνωθεί. Επιπλέον, η πολιτική κουλτούρα, ο χρονικός ορίζοντας, ο τρόπος εφαρμογής των μέτρων και οι αρνητικές κοινωνικές συνέπειες (ανεργία, διάλυση του κοινωνικού ιστού κλπ) αποτελούν μεταβλητές που οδηγούν συχνά σε διαφορετικά αποτελέσματα από αυτά που προβλέπει η θεωρία της δημοσιονομικής προσαρμογής.

Οι παρεμβάσεις του ΔΝΤ, αν και σε μερικές περιπτώσεις ήταν επιτυχημένες, στο σύνολό τους δεν βελτίωσαν την εικόνα της παγκόσμιας οικονομίας, ενώ σε επιμέρους κράτη η οικονομική κατάσταση επιδεινώθηκε από την επέμβασή του (Stiglitz, 2002˙ Easterly, 2006˙ Abouharb & Cingranelli, 2007˙ Pop-Eleches, 2008˙ Hartzell, 2010). Από την αντίθετη πλευρά, η χρηματοπιστωτική κρίση του 1997 στην νοτιοανατολική Ασία αντιμετωπίστηκε από μερικά κράτη της περιοχής (Μαλαισία) χωρίς προσφυγή στο ΔΝΤ με καλύτερα αποτελέσματα σε σχέση με άλλα που προσέφυγαν σε αυτό (Stiglitz, 2002˙ Wade & Venereso, 1998). Το ιστορικό αυτό καταδεικνύει την εμμονή των οικονομολόγων του ΔΝΤ σε οικονομικούς δείκτες, έξω και πέρα από αναφορές στην κοινωνία (Barnett & Finnemore, 2008: 121-167˙ Stiglitz, 2002), και των πιστωτών στην αποπληρωμή των χρεών, σε τέτοιο βαθμό που δεν ικανοποιούνται τα συμφέροντα:

- ούτε των ίδιων των πιστωτών (που αποτρέπουν μεν το ενδεχόμενο χρεοκοπίας των χρεωστών με αποτέλεσμα να μην ακυρώνονται οι πληρωμές, αλλά αποπληρώνονται με πολύ αργούς ρυθμούς απλώς παραπέμποντας τη συνολική επίλυση του προβλήματος στο μέλλον)
- ούτε των χρεωστών (που βλέπουν την οικονομική τους καθημερινότητα να χειροτερεύει)
- ούτε και της παγκόσμιας οικονομίας που συνθλίβεται υπό το βάρος των κρίσεων χρέους και βλέπει το κίνημα κατά της φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης να διογκώνεται (Krugman, 2012˙ Stiglitz, 2002˙ Krugman, 2008˙ Patomäki, 2013).

Η λειτουργία του ΔΝΤ, λοιπόν, δεν μπορεί να αναλυθεί παρά μόνο σε αναφορά με την ευρύτερη λειτουργία της οικονομίας και τους στόχους των μελών του, που φυσικά επηρεάζονται από τα μεγάλα οικονομικά συμφέροντα επιμέρους ιδιωτικών δρώντων. Η αμερικανική ηγεμονία της μεταπολεμικής περιόδου δεν μπορεί να φανεί πουθενά πιο ξεκάθαρα από το δικαίωμα βέτο που πρακτικά απολαμβάνει εντός του ΔΝΤ. Οι αποφάσεις στο ΔΝΤ προκύπτουν μέσα από ενισχυμένη πλειοψηφία που απαιτεί τουλάχιστον το 85% των συνολικών ψήφων. Οι ψήφοι του κάθε μέλους σταθμίζονται βάσει της οικονομικής τους ισχύος. Οι ΗΠΑ κατέχουν το 17% κάτι που τους δίνει *de facto* δικαίωμα άσκησης βέτο σε κάθε απόφαση που δεν τις ευνοεί (Barnett & Finnemore, 2008: 126-128).

Η ίδια αυτή κρατο-κεντρική λογική, ωστόσο, δεν επέτρεψε την ευόδωση πιο τολμηρών σχεδίων οικονομικής διακυβέρνησης. Πιο συγκεκριμένα, στη συνδιάσκεψη του Bretton Woods είχε προταθεί από το Βρετανό οικονομολόγο John Maynard Keynes ένα εναλλακτικό του ΔΝΤ σχέδιο που συνίστατο στη δημιουργία μιας Ένωσης Εκκαθαρίσεων (Clearing Union). Κεντρικός στό-

χος θα ήταν η εποπτεία της οικονομικής πολιτικής των χωρών ούτως ώστε να διαθέτουν ισορροπημένα εμπορικά ισοζύγια και να αποφεύγεται η αποσταθεροποίηση της παγκόσμιας αγοράς και η συσσώρευση επαχθών εξωτερικών χρεών που θα έπληττταν τη ρευστότητα της παγκόσμιας αγοράς και θα οδηγούσαν τελικά στον *de facto* αποκλεισμό κάποιων χωρών από το παγκόσμιο εμπόριο και την αντίστοιχη μείωση του μεγέθους και της δυναμικής της παγκόσμιας αγοράς. Παράλληλα, ο οργανισμός αυτός θα διέθετε ισχυρά αποθεματικά σε ένα νέο, κοινό παγκόσμιο νόμισμα (bancor) προκειμένου να παρεμβαίνει όπου αυτό θα ήταν απαραίτητο και να ισορροπεί τόσο αστοχίες της αγοράς όσο και αστοχίες των εθνικών οικονομικών πολιτικών. Δεν προκρίθηκε, ωστόσο, επειδή θεωρήθηκε ότι θα δέσμευε τα επίπεδα κρατικού δημοσιονομικού ανοίγματος και εμπορικού ελλείμματος και θα περιόριζε, κατ' επέκταση, το μέγεθος και τη δυναμική του παγκόσμιου εμπορίου (Προέδρου, 2013: 149˙ Kenwood & Lougheed, 1999). Οι κρίσεις χρέους, με άλλα λόγια, μπορούν να ερμηνευτούν και ως απότοκο μιας κρατο-κεντρικής αντίληψης της παγκόσμιας οικονομίας όπου τα κράτη διατηρούσαν τον έλεγχο και η οποία δεν ήταν σε θέση να θεραπεύσει τις δομικές παθογένειές της.

Η Παγκόσμια Τράπεζα

Η αρχιτεκτονική της ΠΤ είναι παρόμοια με αυτή του ΔΝΤ ως προς τη σταθμισμένη ψηφοφορία ανάλογα με το ύψος του κεφαλαίου που διαθέτουν τα κράτη-μέλη για τον προϋπολογισμό της Τράπεζας. Ενώ το ΔΝΤ, όπως είδαμε, έχει στο επίκεντρο των αρμοδιοτήτων του τη νομισματική σταθερότητα και τα ισοζύγια εξωτερικών πληρωμών, η ΠΤ είναι επιφορτισμένη με την αναπτυξιακή στρατηγική προκειμένου να συνεισφέρει στην ανύψωση του βιοτικού επιπέδου των λιγότερο προνομιούχων κρατών.

Αν και πλέον το έργο της έχει συνδεθεί με τη δράση της στον λιγότερο αναπτυγμένο κόσμο, η αρχική στόχευση ήταν η εκταμίευση δανείων με χαμηλά επιτόκια σε όσες χώρες χρειάζονταν κονδύλια για βασικές υποδομές και αναπτυξιακά προγράμματα. Η έμφαση το 1945 δινόταν στη μεταπολεμική Ευρώπη, ειδικά αν αναλογιστούμε ότι το μεγαλύτερο μέρος αυτού που αποκαλούμε σήμερα Τρίτο Κόσμο ή Παγκόσμιο Νότο αποτελούσε ακόμη κτήση των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών. Ωστόσο, το σχέδιο Μάρσαλ έθεσε σε κίνηση την ανοικοδόμηση της δυτικής Ευρώπης και έτσι η ΠΤ μετατόπισε το ενδιαφέρον της προς τον αναδυόμενο Τρίτο Κόσμο, όπου τα προβλήματα ήταν εκτενέστατα (Heywood, 2013: 758-761˙ Gilpin, 2001˙1981).

Στην αρχική φάση δραστηριοποίησής της, η ΠΤ προχώρησε στην οικονομική στήριξη μεγάλης έκτασης προγραμμάτων που θα δημιουργούσαν τις απαραίτητες υποδομές των νεότευκτων οικονομιών του Τρίτου Κόσμου. Στα-

διακά, η έμφαση μεταφέρθηκε στην αντιμετώπιση των πλέον επειγόντων ζητημάτων, αυτών της φτώχειας και της εξαθλίωσης. Με την ανάληψη από το ΔΝΤ της διαχείρισης των κρίσεων χρέους, το ΔΝΤ πλέον εκτελεί καθήκοντα, όπως την έκδοση δανείων, που βάσει της συμφωνίας του Bretton Woods θα ανέμενε κανείς να εκτελεί η ΠΤ (Feinberg, 1988). Ο ρόλος της ΠΤ, ως εκ τούτου, περιορίζεται πλέον στο φτωχότερο τμήμα της υφηλίου με κεντρική στόχευση ακριβώς την καταπολέμηση της φτώχειας. Λειτουργεί, κατ' αυτό τον τρόπο, στις παρυφές της παγκόσμιας οικονομίας, με στόχο την ανάπτυξη περισσότερων περιοχών και χωρών που μπορούν να ενσωματωθούν στον κορμό της παγκόσμιας οικονομίας.

Πέρα από τη χορήγηση επενδύσεων και κεφαλαίων, απαραίτητων για τη βελτίωση της υποτυπώδους οικονομίας των χωρών που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία, η ΠΤ έχει καταστεί η πιο αξιόπιστη επιστημονική δεξαμενή-κοινότητα για αναπτυξιακά ζητήματα. Οι φτωχότερες χώρες, έτσι, προσφεύγουν στην ΠΤ όχι μόνο για κεφάλαια, αλλά και για τεχνογνωσία, για σχεδιασμό των αναπτυξιακών προγραμμάτων και για στρατηγικό προσανατολισμό ως προς τις προτεραιότητες που πρέπει να δοθούν κατά περίπτωση (Stiglitz, 2002). Η ΠΤ, πρέπει να σημειωθεί, πλαισιώνεται από μια σειρά μη κυβερνητικών οργανισμών που συνδράμουν τόσο στο σχεδιασμό όσο και στην εκτέλεση των αναπτυξιακών της προγραμμάτων.

Σφοδρή κριτική, ωστόσο, έχει ορθώς ασκηθεί στην ΠΤ για τον υφέρποντα ευρω-κεντρισμό της. Η λειτουργία της εδράζεται στη γραμμική θεωρία του εκσυγχρονισμού (modernization theory), σύμφωνα με την οποία οι λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες πρέπει να περάσουν μέσα από δεδομένα διαδοχικά στάδια (από την αγροτική οικονομία στην εκβιομηχάνιση με έμφαση τις εξαγωγές) προκειμένου να προσεγγίσουν τον ανεπτυγμένο οικονομικά κόσμο. Η πολιτική της ΠΤ, με άλλα λόγια, απορρέει από έναν δυτικό τρόπο σκέψης. Τα αναπτυξιακά της προγράμματα εκπονούνται σε απόμακρα κέντρα στη βάση θεωριών που αποκρίνονται στην ευρωπαϊκή-δυτική οικονομική συγκυρία και εδράζονται σε θεωρητικά μοντέλα που έχουν θεμελιωθεί από δυτικούς οικονομολόγους με σημείο αναφοράς τις δυτικές οικονομίες. Ως εκ τούτου, λαμβάνουν πλημμελώς υπόψη τις ανάγκες των τοπικών οικονομιών, την πολιτική κουλτούρα και τους τοπικούς θεσμούς που διαμεσολαβούν την οικονομική οργάνωση, με αποτέλεσμα να μην ανταποκρίνονται με το βέλτιστο τρόπο στις εκάστοτε τοπικές ανάγκες (Φραγκονικολόπουλος & Προέδρου, 2010˙ Stiglitz, 2002˙ Sarfaty, 2009).

Επιπλέον, η ΠΤ έχει δεχτεί κριτική παρόμοια με αυτή που ασκείται στο ΔΝΤ και αφορά τη νεο-φιλελεύθερη πολιτική της. Πιο συγκεκριμένα, η ανάδυση του στασιμοπληθωρισμού σε δυτική Ευρώπη και Αμερική τη δεκαετία του 1970, και αργότερα στην Ιαπωνία, οδήγησε στην απαξίωση του κεϋνσια-

νού μοντέλου ανάπτυξης που βασιζόταν σε μια ιδιαίτερα παρεμβατική κρατική πολιτική. Το κράτος πλέον άρχισε να γίνεται κατανοητό ολοένα και περισσότερο ως μέρος του προβλήματος, παρά της λύσης, καθώς θεωρείτο ότι ανακόπτει και διαστρεβλώνει τις δυνάμεις της αγοράς που μπορούν να δώσουν λύσεις στα προβλήματα του πληθωρισμού, της ύφεσης και της ανεργίας. Η ΠΤ πράγματι ακολούθησε αυτή την πορεία σκέψης από τη δεκαετία του 1980 κι έπειτα και εξαρτούσε τη χορήγηση οικονομικής βοήθειας από μεταρρυθμίσεις της αγοράς στην ίδια λογική με τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής του ΔΝΤ. Με άλλα λόγια, στοχοποιούνταν το κράτος και οι κρατικές πολιτικές των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, ενώ η αγορά θεωρούνταν πανάκεια για την ανάπτυξη και την ευημερία.

Τούτο ήταν εξαιρετικά προβληματικό καθώς η θεωρία της ελεύθερης αγοράς εφαρμόζεται υπό την προϋπόθεση ύπαρξης βασικών υποδομών, αλλά και ενός υποτυπώδους ρυθμιστικού πλαισίου εντός του οποίου μπορούν να λειτουργήσουν οι δυνάμεις της αγοράς. Τίποτα από αυτά δεν υπήρχε στις φτωχότερες περιοχές στις οποίες δραστηριοποιούνταν η ΠΤ. Σε ένα καθεστώς διάχυτης ανομίας και διαφθοράς, από το οποίο απουσιάζει η διάκριση των εξουσιών και ένα ανεξάρτητο δικαστικό σύστημα, και σε μια οικονομία που στερείται βασικών στοιχείων, όχι μόνο υλικών υποδομών αλλά και στοιχειώδους οικονομικής νομοθεσίας, η επικράτηση όρων της αγοράς δεν μπορούσε παρά να υπηρετεί τα συμφέροντα των αυταρχικών ηγετών και των αναμεμειγμένων εταιρειών που συνομολογούσαν χρυσά συμβόλαια για την εκπόνηση σημαντικών έργων (Storm & Rao, 2004: 577˙ Phillips, 2009˙ Weaver, 2008). Εξού και η ΠΤ έχει κατηγορηθεί για «συντεχνιασμό» και συνέργεια με συμφέροντα μεγάλων οικονομικών ομίλων της Δύσης που έχουν προσπορίσει τεράστια κέρδη μέσα από την εκτέλεση προγραμμάτων (Khan, 2002).

Η εμφατικά προβληματική αυτή κατάσταση και οι αποτυχίες της αγοράς, σε συνδυασμό με τις αντιπαραγωγικές συνέπειες της αποδόμησης του κράτους και της κοινωνικής του πολιτικής οδήγησαν από τη δεκαετία του 1990 σε μια αναθεώρηση των πολιτικών της ΠΤ που μετρίασε τη ρητορική της υπέρ του αλάθητου των αγορών και έδωσε παράλληλα έμφαση στη χρηστή διακυβέρνηση (good governance) (Harrison, 2005˙ Cohn, 2009). Η χορήγηση βοήθειας συνδέθηκε περισσότερο με τη σύννομη λειτουργία της αγοράς, αλλά και πολιτικές μεταρρυθμίσεις που αποτελούσαν απαραίτητη προϋπόθεση για την κατά το δυνατόν ωφελιμότερη χρήση των κονδυλίων της. Η ΠΤ παραδέχθηκε παράλληλα το μεγάλο περιβαλλοντικό κόστος που ενείχαν τα αναπτυξιακά της προγράμματα (Lawn, 2007: 310-312).

Παρά τις δικαιολογημένες κριτικές στη δράση της ΠΤ, είναι δύσκολο να παραγνωρίσει κανείς την κομβική συμβολή της στην ανάπτυξη των λιγότερο προνομιούχων περιοχών του κόσμου. Ενώ το βιοτικό τους επίπεδο απέχει πα-

ρασάγγας από το επιθυμητό, και παραμένει πολύ μακριά από τη σύγκλιση με αυτό του ανεπτυγμένου κόσμου, ωστόσο οι συνθήκες διαβίωσης σε αρκετές περιοχές έχουν βελτιωθεί σε σχέση με αυτό που ήταν ή, πολύ περισσότερο, από αυτό που κατά πάσα πιθανότητα θα ήταν χωρίς την επί δεκαετίες ανάμειξη της ΠΤ. Η κύρια κριτική στο έργο της έγκειται στο ότι τούτο συνέβη προς μεγαλύτερη ωφέλεια των συμφερόντων των διεθνικών επιχειρήσεων και του παγκόσμιου κεφαλαίου, παρά των λαών που θα επωφελούνταν (Προέδρου, 2013: 147), συμβάλλοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, στη μεταφορά πόρων από τις περιφέρειες στα κέντρα της παγκόσμιας οικονομίας (Thurow, 1996).

Από τη ΓΣΔΕ στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου

Η ΓΣΔΕ, όπως είδαμε παραπάνω, δεν δημιουργήθηκε μαζί με τους άλλους δύο οργανισμούς της παγκόσμιας διακυβέρνησης, αλλά δύο χρόνια αργότερα. Ενώ οι συνομιλίες, μάλιστα, περιστρέφονταν γύρω από την ίδρυση ενός Διεθνούς Οργανισμού Εμπορίου (International Trade Organization), αυτός δεν προκρίθηκε τελικά, καθώς οι ΗΠΑ τάχθηκαν ενάντια σε έναν οργανισμό που θα περιέστειλε την κυριαρχία των κρατών σε εμπορικά ζητήματα. Αντ' αυτού, προτιμήθηκε η πρόβλεψη για γύρους εμπορικών συνομιλιών με στόχο αρχικά τη μείωση των δασμών και των ποσοστώσεων και, στη συνέχεια, την άρση των μη δασμολογικών περιορισμών στο εμπόριο (Heywood, 2013: 761-764˙ Irwin *et al.*, 2009).

Ενώ ο πρώτος γύρος (το 1947) είχε μόλις 23 αντισυμβαλλόμενα μέρη, ο διάδοχος οργανισμός, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου αριθμεί σήμερα 161 μέλη, έχοντας εξαπλωθεί στον ευρύτερο πρώην κομμουνιστικό χώρο. Κομβικής σημασίας για τον ΠΟΕ πρέπει να θεωρηθούν η εισδοχή της Κίνας το 2001 και της Ρωσίας το 2012. Ο ΠΟΕ έχει πλέον αποκτήσει πραγματικά παγκόσμιο κύρος και εμβέλεια. Δεδομένης της κομβικής σημασίας του εμπορίου στην παραγωγή και κατανομή του πλούτου, μπορούμε να διακρίνουμε εντός του διεθνούς εμπορικού καθεστώτος δομές συμμαχίας αλλά και εντάσεων που αποκρυσταλλώνονται στο σχήμα Παγκόσμιος Βορράς εναντίον του Παγκόσμιου Νότου. Ενώ σαφώς τα δύο αυτά στρατόπεδα προκρίνουν διαφορετικές πολιτικές για την εξέλιξη του εμπορικού καθεστώτος, δεν πρέπει να παραβλέψουμε ότι αφενός οι περισσότερες εμπορικές διαμάχες αφορούν χώρες που ανήκουν στον Παγκόσμιο Βορρά, και αφετέρου ότι κάθε άλλο παρά εκλείπουν οι διαφωνίες εντός του Παγκόσμιου Νότου για το αν πρέπει να συμπλεύσουν με συγκεκριμένα προτεινόμενα μέτρα ή όχι (Cohn, 2009).

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε σε αυτό το σημείο ότι η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου αποτελούσε πρώτιστη στόχευση των ΗΠΑ προκειμένου να αποτραπεί μια νέα εσωστρέφεια της αμερικανικής οικονομίας που θα μπο-

ρούσε να οδηγήσει σε μια επανάληψη της κρίσης του 1929 (Rodrik, 2012). Αυτό που απαίτησε ο αμερικανικός στόλος από την Ιαπωνία στα τέλη του 19ου αιώνα, το άνοιγμα της αγοράς της στις αμερικανικές εξαγωγές, πλέον λάμβανε χώρα ειρηνικά μέσα από αμοιβαίες συνομιλίες ανάμεσα στους εμπορικούς εταίρους. Η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, επίσης, είναι καταλυτικής σημασίας καθώς επιτρέπει στις πιο καλά τοποθετημένες και ανταγωνιστικές εταιρείες να αποκτούν μεγάλα μερίδια της παγκόσμιας αγοράς και, κατά συνέπεια, μεγάλα κέρδη, υψηλά επίπεδα απασχόλησης και πληρωμή φόρων στα ταμεία των κρατών τους (Krasner, 1991˙ Baldwin, 1991).

Πέρα από αυτό το ρεαλιστικό επιχείρημα, ωστόσο, που εστιάζει στα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων και των εταιρειών τους, οι φιλελεύθεροι σωστά σημειώνουν ότι οι εμπορικές ροές ωφελούν τους λιγότερο ισχυρούς καθώς επιτρέπουν τη χρήση προϊόντων υψηλής τεχνολογίας που δεν παράγονται στην εσωτερική τους αγορά, αποκτούν τεχνογνωσία και μπορούν να προσδεθούν ευκολότερα στο άρμα της παγκόσμιας οικονομίας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα που δικαιώνουν μια τέτοια αντίληψη περί των επιπτώσεων του ελεύθερου εμπορίου αποτελούν οι ΗΠΑ και η Γερμανία το 19ο αιώνα και οι χώρες της δυτικής Ευρώπης και της νοτιοανατολικής Ασίας στη μετά το 1945 εποχή (Kenwood & Lougheed, 1999˙ Schumpeter, 1934˙ Friedman, 2000).

Δεδομένης της προστατευτικής φύσης της διεθνούς οικονομίας στην περίοδο του Μεσοπολέμου, υπήρχε γενικά ομοφωνία ανάμεσα στους συμπράττοντες για μια σταδιακή απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου που θα ενίσχυε την οικονομική τους κατάσταση, αλλά και θα λειτουργούσε ευεργετικά προς τον ευρύτερο στόχο της ειρηνικής συνύπαρξης. Ωστόσο, η αρχιτεκτονική της ΓΣΔΕ ήταν αυστηρά κρατο-κεντρική και, για πολλούς, πιο δημοκρατική, καθώς κάθε κράτος δικαιούνταν μία ψήφο ανεξάρτητα από την οικονομική του ισχύ. Οι αποφάσεις λαμβάνονται κατά περίπτωση με απλή ή ειδική πλειοψηφία (των 2/3 ή των 3/4) ή με ομοφωνία. Η συναινετική κουλτούρα εντός της ΓΣΔΕ, πάντως, συνεπαγόταν ότι πάντα επιδιωκόταν μια συμφωνία που δεν θα αποξένωνε τα αντισυμβαλλόμενα μέρη, αλλά θα εξυπηρετούσε κατά το δυνατόν τα συμφέροντά τους (Cohn, 2009˙ Barton *et al.*, 2008˙ Goldstein *et al.*, 2007).

Το ελεύθερο εμπόριο στηρίζεται στις αρχές της μη διάκρισης και της αμοιβαιότητας. Τούτο σημαίνει ότι οι εμπορικές ρυθμίσεις λαμβάνουν χώρα ανάμεσα στα αντισυμβαλλόμενα μέρη και εφαρμόζονται αδιάκριτα σε όλα στη βάση της αρχής του πλέον ευνοούμενου κράτους (most favored nation). Σε περίπτωση που δύο μέλη προχωρήσουν σε μία ειδική εμπορική συμφωνία σε έναν τομέα, οφείλουν να επεκτείνουν τους όρους της συμφωνίας σε όλα τα υπόλοιπα μέλη. Εξαίρεση σε αυτή την αρχή αποτελούν οι περιφερειακές ενώ-

σεις / κοινές αγορές, όπου οι προνομιακοί όροι δεν επεκτείνονται στα υπόλοιπα μέλη του ΠΟΕ, καθότι με αυτό τον τρόπο ουσιαστικά θα ακυρώνονταν τα προνόμια των μελών της εκάστοτε κοινής αγοράς. Παράλληλα, θεσμοθετήθηκε, ως μια κίνηση βελτίωσης της οικονομικής κατάστασης του Παγκόσμιου Νότου, το Γενικευμένο Σύστημα Προτιμήσεων (Generalized System of Preferences), σύμφωνα με το οποίο οι ανεπτυγμένες χώρες προχωρούσαν σε μειώσεις των δασμών σε συγκεκριμένες εισαγωγές από λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες (Cohn, 2009: 323-349).

Ο συγκεκριμένος τρόπος λειτουργίας της ΓΣΔΕ εξηγεί γιατί η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου προχωρά μέσα από γύρους διαπραγματεύσεων (βλ. πίνακα 6.1). Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες θέτουν στην ατζέντα ένα σύνολο ζητημάτων, επί των οποίων και αποφασίζουν μετά από μακρόχρονες και επίπονες διαπραγματεύσεις (Rodrik, 2012). Ενώ αρχικά τα ζητήματα αυτά αφορούσαν μόνο την αμοιβαία μείωση των δασμών και των ποσοστώσεων σε μεταποιημένα προϊόντα, σταδιακά συμπεριέλαβαν μια σειρά από άλλες παραμέτρους που επηρεάζουν την εμπορική ικανότητα των επιχειρήσεων, όπως οι κρατικές επιδοτήσεις, τα πνευματικά δικαιώματα και η συμμόρφωση με συγκεκριμένους εμπορικούς κανόνες ώστε να αποφεύγονται αθέμιτες εμπορικές πρακτικές (κυρίως το ντάμπινγκ, οι μαζικές δηλαδή εξαγωγές σε μια αγορά σε πολύ φτηνές τιμές με στόχο την αποδυνάμωση της ανταγωνιστικής εγχώριας βιομηχανίας). Σταδιακά, η απελευθέρωση του εμπορίου επεκτάθηκε και στον τομέα των υπηρεσιών, ύστερα από πίεση των χωρών του Παγκόσμιου Βορρά. Σε αντάλλαγμα, οι χώρες αυτές δέχτηκαν να τεθούν στην ατζέντα των συνομιλιών και οι τομείς της γεωργίας και της κλωστοϋφαντουργίας, κάτι για το οποίο πίεζε για χρόνια ο Παγκόσμιος Νότος (Heywood, 2013˙ Cohn, 2009˙ Barton *et al.*, 2008˙ Bermann & Mavroidis, 2011˙ Davis, 2012˙ Jackson, 2007˙ Kim, 2010˙ Bhagwati, 1977).

Γύροι διαπραγματεύσεων της GATT και του ΠΟΕ	
1949	Γύρος της Ανεσί
1950	Γύρος του Τορκί
1955-1956	Γύρος της Γενεύης
1960-1962	Γύρος του Ντίλον
1964-1967	Γύρος του Κένεντι
1973-1979	Γύρος του Τόκυο
1986-1993	Γύρος της Ουρουγουάης
2001-	Γύρος της Ντόχα

Οι συνομιλίες, με άλλα λόγια, ήταν κατά βάση πολιτικές, υπό την έννοια ότι διαμόρφωναν εκ νέου τους κανόνες του παιχνιδιού επιφέροντας αλλαγές που δημιουργούσαν νικητές και ηττημένους (Baldwin, 1991˙ Krasner, 1991). Κατά συνέπεια, διαφορετικοί οικονομικοί τομείς, επιχειρήσεις και ομάδες συμφερόντων πίεζαν τις κυβερνήσεις τους να προχωρήσουν σε αλλαγές ή να διατηρήσουν το status quo. Σε αυτό το πλαίσιο, η ισχύς εσωτερικών παραγόντων ήταν καθοριστική για την εκάστοτε θέση των κυβερνήσεων (Rodrik, 2012). Την ίδια στιγμή, η ισχύς διαμεσολαβούσε τα αποτελέσματα των διακρατικών συνομιλιών, με τους ισχυρότερους δρώντες να είναι σε θέση να δημιουργούν ευρείες συμμαχίες με τα υπόλοιπα κράτη μέσα από ένα πλέγμα κινήτρων και αντιποίνων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πεισματική άρνηση των ΗΠΑ και της ΕΕ, των ισχυρότερων δηλαδή οικονομιών, να ανοίξουν τον αγροτικό τους τομέα και αυτόν της κλωστοϋφαντουργίας σε τρίτα κράτη. Η διατήρηση παράλογων δασμών ερμηνεύεται στη βάση της πίεσης που δέχονται οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις και η αμερικανική κυβέρνηση από επιχειρήσεις και ομάδες συμφερόντων σε αυτούς τους τομείς, παρά το γεγονός ότι η επίσημη ρητορική των κρατών παραμένει υπέρ της περαιτέρω φιλελευθεροποίησης. Ακριβώς το αντίστροφο, οι φτωχότερες χώρες δέχτηκαν την κατοχύρωση των πνευματικών δικαιωμάτων για εκτενέστατες χρονικές περιόδους (στην πλέον αμφιλεγόμενη Συμφωνία για τα Πνευματικά Δικαιώματα, Treaty on trade-related aspects of Intellectual Property Rights, TRIPs), που ενδυνάμωνε τη θέση των ισχυρότερων επιχειρήσεων, κατά κανόνα δυτικών, στην παγκόσμια οικονομία καθώς τις προστάτευε από την αναπαραγωγή των ευρεσιτεχνιών τους από τους ανταγωνιστές τους (Griffin, 2003: 794-796).

Μεγάλη συζήτηση έχει προκαλέσει ιδίως η κατοχύρωση πνευματικών δικαιωμάτων για αγαθά πρώτης ανάγκης στον λιγότερο αναπτυγμένο κόσμο, όπως φάρμακα κατά του AIDS, για την οποία ωστόσο έγινε δεκτή μια εξαίρεση για ανθρωπιστικούς λόγους (Storm & Rao, 2004: 577-579). Ακόμη, δεδομένης της μετατόπισης της οικονομίας από τον δευτερογενή τομέα (μεταποίηση) στον τριτογενή (υπηρεσίες) από τη δεκαετία του 1970, εύλογο ήταν να υπάρξουν πιέσεις για τη φιλελευθεροποίηση και στον τομέα αυτό. Η Συμφωνία για τα Επενδυτικά Μέτρα στον Τομέα του Εμπορίου (Treaty on trade-related Investment Measures, TRIMs) διάνοιγε τεράστιες νέες δυνατότητες στις εταιρείες του Παγκόσμιου Βορρά να αναπτυχθούν στις πολύ λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές (Kim, 2010˙ Bermann & Mavroidis, 2011˙ Jackson, 2007˙ Storm & Rao, 2004: 577-579).

Η ίδρυση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου στη θέση της ΓΣΔΕ το 1995 είχε δύο κρίσιμες συνέπειες. Πρώτον, έδωσε μεγαλύτερο κύρος στο παγκοσμιοποιούμενο εμπορικό καθεστώς καθώς αντικατέστησε ένα ad hoc διακυβερνητικό φόρουμ με έναν επίσημο οργανισμό που απέκτησε δική του έδρα

και γραφειοκρατική δομή, θέτοντάς το κατ' αυτό τον τρόπο σε πιο στέρεες βάσεις (Heywood, 2013). Η πιο σημαντική διαφορά, ωστόσο, έγκειται στη δημιουργία ενός υπερεθνικού οργάνου, του μηχανισμού επίλυσης διαφορών (dispute settlement mechanism). Στη ΓΣΔΕ δεν υπήρχε άλλος μηχανισμός συμμόρφωσης των μελών με τις διατάξεις του πέρα από την οικειοθελή σύμπραξη, ή την αποφασιστική άσκηση πίεσης από τα υπόλοιπα μέλη. Τούτο δημιουργούσε τριβές ανάμεσά τους, την ίδια στιγμή που αποδυνάμωνε την εντολή για περαιτέρω απελευθέρωση του εμπορίου.

Σε αυτό το υπόβαθρο, οι χώρες προτίμησαν τη μερική απώλεια της κυριαρχίας τους προκειμένου να υπάρξει ένας μόνιμος μηχανισμός που θα πειθαρχούσε τα μέλη του στην εφαρμογή των αποφάσεών του και θα εμβάθυνε την εμπορική τους συνεργασία. Η ρήτρα της αμοιβαιότητας, η μείωση του κόστους συναλλαγών, τα επαναλαμβανόμενα παίγνια, η καλλιέργεια εμπιστοσύνης, η κοινότητα συμφερόντων και η σκιά του μέλλοντος εξηγούν την πρόθεση των μελών να προχωρήσουν σε μια τέτοια κίνηση. Δεδομένης της ομοφωνίας των μελών, οι εμπορικές διαφωνίες δύο ή περισσότερων μελών ρυθμίζονται στο δικαιοδοτικό όργανο του ΠΟΕ. Τούτο ασφαλώς και ενισχύει το διεθνές δίκαιο σε σχέση με την κρατική ισχύ και λειτουργεί υπέρ των ασθενέστερων (Goldstein & Steinberg, 2009˙ Jackson, 2009).

Ωστόσο, δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε ότι οι μεγάλες δυνάμεις έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν ελκυστικά κίνητρα, και να θέτουν πραγματικές απειλές, σε όσα μέλη επιδιώξουν να παραπέμψουν στο μηχανισμό επίλυσης διαφορών τις εμπορικές τους διαφορές. Η πραγματικότητα είναι ότι το δικαιοδοτικό αυτό όργανο εκδικάζει πρώτιστα εμπορικές διαμάχες ανάμεσα στην ΕΕ και τις ΗΠΑ, τα δύο μεγαλύτερα εμπορικά μπλοκ του κόσμου. Είναι κυρίως τα ανεπτυγμένα κράτη του πλανήτη που παραμένουν δεσμευμένα στο δόγμα του ελεύθερου εμπορίου και επιλέγουν τη ρύθμιση των διαφορών από ένα τρίτο όργανο προκειμένου να μην πολιτικοποιούνται οι εμπορικές τους διαφορές. Εν τω συνόλω, προτιμούν ένα καθεστώς ελεύθερου εμπορίου με τις διαφορές να επιλύονται διαδικαστικά, παρά ένα διακυβερνητικό όργανο όπου η εφαρμογή των κανόνων του ΠΟΕ θα παραμένει προβληματική (Davis, 2012˙ Bermann & Mavroidis, 2011˙ Jackson, 2007).

Η ολοκλήρωση του πιο πολυσύνθετου και ευρέως γύρου, αυτού της Ουρουγουάης, και η ίδρυση του ΠΟΕ έναν χρόνο αργότερα δημιούργησε μεγάλες προσδοκίες για την εδραίωση και εμβάθυνση του παγκόσμιου εμπορικού καθεστώτος. Ωστόσο, ο Γύρος της Ντόχα που ξεκίνησε στην ανατολή του νέου αιώνα έχει φτάσει σε αδιέξοδο δεδομένης της ασυμφωνίας των μελών του (Jones, 2009). Η κύρια γραμμή διαίρεσης αφορά τον Παγκόσμιο Βορρά και τον Παγκόσμιο Νότο. Ενώ ο δεύτερος θεωρεί προϋπόθεση για την επανέναρξη των συνομιλιών την απελευθέρωση του εμπορίου στους τομείς της α-

γροτικής παραγωγής και της κλωστοϋφαντουργίας, Ευρωπαίοι και Αμερικάνοι παραμένουν απρόθυμοι να προχωρήσουν σε άρση του προστατευτισμού στους τομείς αυτούς. Την ίδια στιγμή, ως αποτέλεσμα, δεν προχωρούν οι συζητήσεις για την απελευθέρωση σε άλλους τομείς. Ο νέος συσχετισμός των δυνάμεων μετά την είσοδο της Κίνας στον ΠΟΕ το 2001 έχει προσδώσει μεγαλύτερη διαπραγματευτική ισχύ στην ομάδα των φτωχότερων χωρών, με αποτέλεσμα οι δυτικές δυνάμεις να αδυνατούν να τις πιέσουν αποτελεσματικά για παραχωρήσεις (Trachtman, 2010˙ Eichengreen *et al.*, 2010˙ Bermann & Mavroidis, 2011).

Η συζήτηση ανάμεσα σε Παγκόσμιο Βορρά και Παγκόσμιο Νότο συνοψίζεται στο δίπολο ελεύθερο εμπόριο ή δίκαιο εμπόριο (free trade *vs.* fair trade) (Shafaeddin, 2000˙ Raynolds, 2007). Ενώ οι ισχυροί του κόσμου επιμένουν στην άρση των εμπορικών εμποδίων ως πανάκεια για την παγκόσμια ανάπτυξη και επιρρίπτουν την ευθύνη για τη διαιωνιζόμενη φτώχεια και υπανάπτυξη στις πλημμελώς σχεδιασμένες και εκτελεσμένες πολιτικές των χωρών του Παγκόσμιου Νότου, εκείνες κάνουν λόγο για στρεβλούς κανόνες που ευνοούν τις ήδη ισχυρές δυνάμεις. Πιο συγκεκριμένα, η άρση της προστασίας αναπτυσσόμενων εγχώριων τομέων εύλογο είναι να επιτρέψει στις καλύτερα τοποθετημένες αγορές και επιχειρήσεις να επικρατήσουν σε αυτούς. Οι δυτικές νουθεσίες για την ανάληψη μέτρων προς αυτή την κατεύθυνση, εξάλλου, έρχονται σε αντίθεση με την εμπορική πολιτική της Δύσης τους προηγούμενους αιώνες, όταν και τα δυτικά κράτη ήραν τους προστατευτικούς φραγμούς μόνο όταν είχαν φτάσει σε ικανοποιητικό βαθμό ανταγωνιστικότητας (Kenwood & Lougheed, 1999). Τόσο η Ιαπωνία, το μεταπολεμικό οικονομικό θαύμα, όπως και οι τίγρεις της νοτιοανατολικής Ασίας, εξάλλου, (Νότια Κορέα, Ταϊβάν κλπ) ακολούθησαν ένα μείγμα φιλελεύθερων και προστατευτικών πολιτικών κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, που επέτρεψαν στις εταιρείες τους να ενδυναμωθούν πριν αφεθούν στις πιέσεις του διεθνούς ανταγωνισμού (Stiglitz, 2002˙ Gilpin, 2001).

Παράλληλα, ο Παγκόσμιος Νότος κάνει λόγο για ειδικές ανάγκες και ιστορικές συγκυρίες που επιτάσσουν μια λογική επικεντρωμένη στο άτομο και τις κοινωνικές ανάγκες και αξίες (κοινωνική συνοχή, αλληλεγγύη, προτεραιότητα στην καταπολέμηση της φτώχειας κλπ), παρά δέσμευση στα κελεύσματα της ελεύθερης αγοράς και του ανταγωνισμού (Storm & Rao, 2004: 577-579˙ Overbeek, 2002: 75˙ Carmassi *et al.*, 2009: 992).

Σε αυτό το κατακερματισμένο πολιτικό περιβάλλον στο παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς, οι ΗΠΑ στρέφονται προς τη διαπραγμάτευση περιφερειακών συνεργασιών τόσο με τη ζώνη του Ειρηνικού όσο και με την Ευρώπη. Οι κινήσεις αυτές μπορούν να οδηγήσουν σε *ad hoc* μειώσεις δασμών και περαιτέρω φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, ωστόσο αντιβαίνουν στο πνεύμα της

συνολικής απελευθέρωσης της παγκόσμιας αγοράς και αποδυναμώνουν τις κινήσεις για αναθέρμανση των συνομιλιών εντός του ΠΟΕ (Wolf, 2015).

Είναι σημαντικό να επισημάνουμε, τέλος, ότι εντός του ΠΟΕ τα μέλη της ΕΕ εκπροσωπούνται από τους αρμόδιους φορείς της ΕΕ, και όχι σε εθνικό-κρατικό επίπεδο. Τα αρμόδια Συμβούλια των Υπουργών (Εμπορίου, Γεωργίας και ούτω καθεξής ανάλογα με τα ζητήματα που τίθενται προς συζήτηση κάθε φορά) έχουν αναθέσει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή να διαπραγματευτεί για την ΕΕ συνολικά, ως εμπορικό μπλοκ. Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, η Επιτροπή συνδιαλέγεται με τους αρμόδιους υπουργούς ώστε να προχωρήσει παραπέρα τις διαπραγματεύσεις, να αποσυρθεί από αυτές ή να προχωρήσει σε τελική συμφωνία και υπογραφή. Μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι τα επιμέρους εθνικά εμπορικά συμφέροντα μπορεί να διαφοροποιηθούν σημαντικά εν μέσω αυτής της πολυδαίδαλης διαδικασίας.

Παράλληλα, ωστόσο, με αυτό τον τρόπο αποκτούν μία πολύ ισχυρότερη φωνή στο παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς, με αποτέλεσμα να είναι πιο πιθανό να κερδίσουν ευνοϊκούς όρους (Woolcock, 2000). Η προσχώρηση της Ρωσίας στον ΠΟΕ λίγα χρόνια νωρίτερα και η ίδρυση της Ευρασιατικής Οικονομικής Ένωσης, σε συνδυασμό με την προχωρημένη οικονομική περιφερειοποίηση στη Λατινική Αμερική και τη νοτιοανατολική Ασία προοιωνίζεται τον καταλυτικό ρόλο των οικονομικών περιφερειών στις διαπραγματεύσεις του ΠΟΕ και στη λήψη αποφάσεων για τους καθοριστικής σημασίας εμπορικούς κανόνες για την ανάπτυξη και την ευημερία.

Ο ρόλος και η σημασία της G7/8 και της G20

Η Ομάδα των 7 (G7) συστάθηκε για πρώτη φορά το 1975 ως ένα ανεπίσημο διακυβερνητικό φόρουμ των επτά ισχυρότερων τότε οικονομιών του πλανήτη, των ΗΠΑ, της Ιαπωνίας, της Γαλλίας, της Βρετανίας, της Γερμανίας, του Καναδά και της Ιταλίας. Κατ' ουσίαν, προήλθε από το φόρουμ G5 στο οποίο συμμετείχαν από το 1967 οι πέντε πρώτες. Με την είσοδο των δύο τελευταίων στα μέσα της δεκαετίες του 1970, ιδρύθηκε το κλαμπ των μεγάλων οικονομικών δυνάμεων που στόχο είχε να συντονίσει τις οικονομικές τους πολιτικές. Η συνεργασία αυτή θεσμοθέτησε τακτικές συνεδριάσεις σε επίπεδο όχι μόνο αρχηγών κρατών, αλλά και υπουργών Οικονομικών και κεντρικών τραπεζιτών. Έλαβε χώρα στο υπόβαθρο πρωτοφανών αναταράξεων στη μεταπολεμική ιστορία. Η έξοδος των ΗΠΑ από τον κανόνα του χρυσού, όπως είδαμε παραπάνω, και το πέρασμα στις κυμαινόμενες συναλλαγματικές ισοτιμίες είχε οδηγήσει σε μεγάλη αστάθεια την παγκόσμια οικονομία και απειλούσε τη σταθερότητα των μεγαλύτερων οικονομιών. Παράλληλα, η πετρελαϊκή κρίση του 1973 μετά τον αραβο-ισραηλινό πόλεμο του Yom Kippur και η εκτόξευση

των πετρελαϊκών τιμών απειλούσαν τα θεμέλια του μεταπολεμικού αναπτυξιακού θαύματος.

Προς τούτο, συστάθηκε κατ' ουσίαν ένα οικονομικό διευθυντήριο με στόχο το συντονισμό των πολιτικών των επτά ισχυρότερων οικονομιών που θα οδηγούσε στη ρύθμιση των πρόσφατα αναδυθέντων οικονομικών προβλημάτων (Cohn, 2009: 73-74). Η Ομάδα των 7 ασχολείται κατά βάση με ζητήματα μακροοικονομικής διαχείρισης, αναπτυξιακής φύσης, ενεργειακής ασφάλειας και απελευθέρωσης του εμπορίου. Η ατζέντα έχει διευρυνθεί τα τελευταία χρόνια περιλαμβάνοντας θέματα κλιματικής αλλαγής, περιφερειακής ασφάλειας, ελέγχου των εξοπλισμών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ο ρόλος της Ομάδας των 7 ήταν κατά περίπτωση σημαντικός καθώς οδηγούσε τις κύριες οικονομίες του πλανήτη σε κοινές θέσεις που πίεζαν τις υπόλοιπες. Πιο συγκεκριμένα, οδήγησε σε μία κοινή αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης το 1973 μέσα από την πρόκριση της ενεργειακής αποτελεσματικότητας και της διαφοροποίησης των πηγών και των διαδρομών ενέργειας, και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ολοκλήρωση του Γύρου της Ουρουγουάης που διαρκούσε χρόνια χωρίς τελεσίδικη συμφωνία (Bailin, 2005˙ Heywood, 2013: 752).

Στο προνομιούχο κλαμπ των ισχυρότερων οικονομιών προστέθηκε το 1998 και η Ρωσία, κάτι που οδήγησε και στη μετονομασία της Ομάδας σε Ομάδα των 8. Η κίνηση αυτή δεν αποτύπωνε τόσο την ενδυνάμωση της ρωσικής οικονομίας που είχε υποστεί τεράστιο πλήγμα με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, όσο την πολιτική πρόθεση της Δύσης να ενισχύσει το δυτικό προσανατολισμό και τις καλές σχέσεις με τη Ρωσία. Η κίνηση αυτή έχει μεγάλη συμβολική σημασία για τη Ρωσία καθώς σηματοδότησε την αναγνώριση από μέρους της Δύσης της Ρωσίας ως μεγάλης δύναμης παρά τα τρομακτικά εκείνη την εποχή οικονομικά και εσωτερικά της προβλήματα. Η Ρωσία αξιοποιεί αυτή την ευκαιρία κυρίως σε πολιτικό επίπεδο καθώς συμμετέχει στις διασκέψεις των αρχηγών κρατών, σπανιότερα ωστόσο σε αυτές των οικονομικών αξιωματούχων. Ως απότοκο της πρόσφατης κρίσης στην Ουκρανία που έφερε τις σχέσεις Ρωσίας και Δύσης στο ιστορικό ναδίρ των τελευταίων δεκαετιών, η Ρωσία δεν γίνεται δεκτή στις συνομιλίες της Ομάδας. Η G8, έτσι, έχει ξαναγίνει για την ώρα G7.

Αντίρροπη δύναμη προς τη G7/8 θεωρείται η Ομάδα των 77. Η G77 προηγείται χρονικά της Ομάδας των 7/8. Αποτελεί μετεξέλιξη του Κινήματος των Αδεσμεύτων (The Non-Aligned Movement) που είχε δημιουργηθεί τη δεκαετία του 1950 προκειμένου να διεκδικήσει έναν τρίτο, ανεξάρτητο αναπτυξιακό δρόμο διαφορετικό τόσο του καπιταλιστικού όσο και του κομμουνιστικού προτύπου οικονομικής ανάπτυξης (Frangonikolopoulos, 1995). Η θεαματική αύξηση του αριθμού των ανεξάρτητων χωρών μετά τον τερματισμό της αποικιοκρατίας τη δεκαετία του 1960 είχε δημιουργήσει έναν ευρύ

κορμό κρατών που έβλεπαν το ρόλο των μεγάλων δυνάμεων και των δυτικο-κρατούμενων παγκόσμιων οργανισμών ως ανάχωμα στην ανάπτυξή τους. Ειδικότερα, θεωρούσαν τη ΓΣΔΕ ως κλαμπ των πλουσίων χωρών που προωθούσαν σε αυτό το φόρουμ ίδια συμφέροντα σε βάρος αυτών των λιγότερο αναπτυγμένων κρατών.

Ο όρος G77 αποτελεί πλέον αναχρονισμό καθώς το κλαμπ αριθμεί περί τα 130 μέλη σήμερα, κάτι που καθιστά, όμως, παράλληλα, και τη συνεργασία και την εκπροσώπηση με μία φωνή έτι δυσχερέστερη. Η ενδυνάμωση κάποιων αναπτυσσόμενων κρατών, κυρίως της Κίνας και της Ινδίας, αφενός είναι ενθαρρυντική καθώς ενισχύει τη φωνή των αδυνάτων, αφετέρου ωστόσο διαφοροποιεί τα συμφέροντα και τη στόχευση των κρατών αυτών που πλέον εισέρχονται στο κλαμπ των μεγάλων δυνάμεων και δεν συμφωνούν απόλυτα ούτε με τη ρητορική ούτε με τις προτεραιότητες των λιγότερο ανεπτυγμένων κρατών. Η συμμετοχή τους, άλλωστε, στη G20 τις τοποθετεί στην καρδιά της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης, παρά στο περιθώριό της (Cohn, 2009: 83-84˙ Vihma *et al.*, 2011).

Η μετατόπιση της παγκόσμιας οικονομίας προς ανατολάς συνεπάγεται και τη σχετική αποδυνάμωση της Ομάδας των 7/8. Προκειμένου να διατηρήσει και να ενισχύσει το ρόλο της στην παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση, η G8 προχώρησε αρχικά στο άνοιγμα του οργανισμού σε έναν σχηματισμό που περιλάμβανε τις πέντε κυριότερες αναδυόμενες οικονομίες του πλανήτη, τη Βραζιλία, την Κίνα, την Ινδία, το Μεξικό και τη Νότιο Αφρική, γνωστό ως G8+5.

Ωστόσο, η πραγματική τομή στην παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση ήρθε με την έκρηξη της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2007-2009. Η Ομάδα των 8 ήταν αδύναμη να την αντιμετωπίσει μόνη της και, ως εκ τούτου, παρέπεμψε το θέμα στην Ομάδα των 20, που ενσωματώνει τη G8, τις πέντε αναδυόμενες οικονομίες και μία σειρά από άλλες σημαντικές οικονομίες. Σε αυτό το φόρουμ, που ιδρύθηκε το 1999, Κίνα και ΗΠΑ είχαν τον κεντρικό ρόλο στη χρηματοδότηση της εξόδου από την κρίση. Η G20 πλέον φαντάζει πιο κατάλληλο, δημοκρατικό και νομιμοποιημένο φόρουμ από την Ομάδα των 7/8 για την επίλυση των παγκόσμιων οικονομικών προβλημάτων, καθώς η Ομάδα των 7/8 πλέον διαθέτει περιορισμένη ισχύ, αναντίστοιχη με την παγκόσμια κατανομή της οικονομικής ισχύος. Αντίθετα, η G20 εκπροσωπεί το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού και του παγκόσμιου ΑΕΠ και επιτρέπει την άρθρωση των φωνών όχι μόνο του ανεπτυγμένου Βορρά αλλά και του φτωχότερου Νότου (Heywood, 2013: 212-213).

Πέρα από τη διαχείριση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, αποστολή της G20 είναι ο συντονισμός των οικονομικών πολιτικών των κύριων οικονο-

μικών δρώντων, η ρύθμιση και εποπτεία του χρηματοπιστωτικού τομέα, η προάσπιση της παγκόσμιας οικονομικής σταθερότητας και η δημιουργία μεγαλύτερου πλούτου για τον παγκόσμιο πληθυσμό (Heywood, 2013: 212-213˙ Cooper, 2013). Είναι σημαντικό να σημειώσουμε σε αυτό το σημείο ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση συμμετέχει ως ένα πλήρες και ισότιμο μέλος της G20, εκπροσωπώντας μισό δισεκατομμύριο πολιτών, καθώς και ένα από τα μεγαλύτερα ΑΕΠ και ένα από τα ισχυρότερα νομίσματα του κόσμου. Το παράδειγμά της μπορεί να ακολουθηθεί στην πορεία από άλλα εγχειρήματα περιφερειακής ολοκλήρωσης με σημαντικές συνέπειες για την παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση.

Τέλος, πρέπει να γίνει αναφορά στην ομάδα των ισχυρότερων μη δυτικών, των αναδυόμενων οικονομιών του πλανήτη (αν θεωρήσουμε ότι η Ρωσία δεν ανήκει στον πυρήνα της Δύσης), γνωστή με το ακρωνύμιο BRICs (Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία και Κίνα). Σκοπός του κλαμπ αυτού είναι να αρθρώσει έναν πειστικό αντίλογο στα καλά συντονισμένα δυτικά συμφέροντα και να εκπροσωπήσει ένα μεγάλο, μειονεκτούν κομμάτι του παγκόσμιου πληθυσμού. Η κίνηση αυτή επέχει για την ώρα συμβολικό χαρακτήρα εκφράζοντας κατά μία έννοια την «ανάδυση των υπολοίπων» (The rise of the Rest) (Glosny, 2010). Επί της ουσίας, ωστόσο, υπάρχουν τεράστιες διαφορές ανάμεσα στις οικονομίες αυτές, στις οικονομικές πολιτικές και προτεραιότητές τους, με αποτέλεσμα ένας στενότερος συντονισμός των οικονομικών τους στρατηγικών να φαντάζει πολύ δύσκολος. Τούτο επιτείνεται από τα ανταγωνιστικά συμφέροντα σε γεωπολιτικό επίπεδο, κυρίως αναφορικά με τον προβληματικό άξονα Πεκίνου-Μόσχας (Sharma, 2012). Εντός τόσο της G20, ωστόσο, όσο και των τριών κύριων πυλώνων της παγκόσμιας διακυβέρνησης, επιχειρείται η συνάρθρωση των επιμέρους συμφερόντων, οικονομικών ιδεολογιών/ ορθοδοξιών και επιχειρημάτων σε κοινή, παγκόσμια οικονομική δράση.

Κράτη-μέλη της G7/8
ΗΠΑ
Μ. Βρετανία
Γερμανία
Γαλλία
Ιταλία
Καναδάς
Ιαπωνία
Ρωσία

.

Κράτη-μέλη της G20	
ΗΠΑ	Τουρκία
Καναδάς	Αργεντινή
Αυστραλία	Κίνα
Γαλλία	Σ. Αραβία
Γερμανία	Ινδία
Μ. Βρετανία	Ινδονησία
Ιταλία	Μεξικό
Ιαπωνία	Νότια Αφρική
Βραζιλία	Νότια Κορέα
Ρωσία	Ευρωπαϊκή Ένωση

Η Ομάδα των 20

Η Ομάδα των 20 γνωστή ως η G20 ή και G-20, είναι ένα διεθνές φόρουμ για τις κυβερνήσεις και τους διοικητές των κεντρικών τραπεζών από τις 20 μεγάλες οικονομίες. Τα μέλη του περιλαμβάνουν 19 επιμέρους χώρες –Αργεντινή, Αυστραλία, Βραζιλία, Γαλλία, Γερμανία, Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιαπωνία, Ιταλία, Ινδία, Ινδονησία, Καναδάς, Κίνα, Μεξικό, Νότια Αφρική, Νότια Κορέα, τη Ρωσία, τη Σαουδική Αραβία, την Τουρκία– και την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ). Η ΕΕ εκπροσωπείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Η G-20 ιδρύθηκε το 1999 με σκοπό τη μελέτη, την αναθεώρηση και την προώθηση συζήτησης υψηλού επιπέδου για θέματα πολιτικής που αφορούν την προώθηση της διεθνούς χρηματοπιστωτικής σταθερότητας. Συλλογικά, οι οικονομίες της G20 αντιπροσωπεύουν περίπου το 85% του ακαθάριστου προϊόντος παγκοσμίως (GWP), το 80% του παγκόσμιου εμπορίου (ή, εάν εξαιρεθεί το εσωτερικό εμπόριο της ΕΕ, 75%), και τα δύο τρίτα του παγκόσμιου πληθυσμού. Οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων της G-20, έχουν συναντηθεί σε τακτά χρονικά διαστήματα σε συνόδους κορυφής από την πρώτη συνεδρίασή τους το 2008, και η ομάδα φιλοξενεί, επίσης, χωριστές συναντήσεις των υπουργών Οικονομικών και των διοικητών των κεντρικών τραπεζών.

Στη σκιά της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης: Το ζήτημα των μεταρρυθμίσεων

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση επέφερε άμεσες αλλαγές σε κάποιες πτυχές της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Οι πιο σημαντικές από αυτές είναι η αναδιανομή των ψήφων σε ΔΝΤ και ΠΤ, με τα δυτικά κράτη πλην των ΗΠΑ να χάνουν μερίδια συμμετοχής προς όφελος της Κίνας που πλέον συμμετέχει με μεγαλύτερη χρηματοδότηση στους οργανισμούς αυτούς και, κατά συνέπεια, περισσότερες ψήφους. Η μεταρρύθμιση αυτή πλαισιώνει τη μετατόπιση

από τη G7/8 στη G20 και είναι δηλωτική των τομών που λαμβάνουν χώρα στην παγκόσμια οικονομία. Παράλληλα, τον Απρίλιο του 2009 θεσμοθετήθηκε το Συμβούλιο για τη Χρηματοπιστωτική Σταθερότητα (Financial Stability Board) με στόχο το συντονισμό του έργου των εθνικών χρηματοπιστωτικών αρχών και των διεθνών οργανισμών ούτως ώστε να επιτηρείται αποτελεσματικά η οικονομική σταθερότητα και να αποφεύγονται κρίσεις, όπως αυτές της περιόδου 2007-2009 (Heywood, 2013: 769).

Συνολικά, το ΔΝΤ πιστώνεται με τη διασφάλιση επαρκούς ρευστότητας για δεκαετίες, παρά τις αναταράξεις που δημιούργησε η έξοδος των ΗΠΑ από τον κανόνα του χρυσού και τη μεγάλη χρηματοπιστωτική κρίση. Στην ΠΤ, παράλληλα, πιστώνεται η ανύψωση του βιοτικού επιπέδου του λιγότερο αναπτυγμένου κόσμου μέσα από τις επενδύσεις και τη μεταφορά τεχνολογίας και τεχνογνωσίας από τις ανεπτυγμένες χώρες (Προέδρου, 2013: 147-148). Ωστόσο, παραμένουν μία σειρά από δομικές αστοχίες και παθογένειες της σύγχρονης παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης (Kindleberger & Aliber, 2011˙ Krugman, 2008). Πιο συγκεκριμένα, οι κύριες ενστάσεις στη σημερινή αρχιτεκτονική και λειτουργία της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης αφορούν:

- τη συνεχή εμφάνιση κρίσεων χρέους που λειτουργούν αποσταθεροποιητικά για την παγκόσμια οικονομία. Η συνεχιζόμενη κρίση της ευρωζώνης αποτελεί το πλέον ενδεικτικό παράδειγμα (Heinberg, 2011˙ Patomäki, 2013)
- την ασύμμετρη ισχύ που έχει αποκτήσει το παγκόσμιο κεφάλαιο, που λειτουργεί αποσταθεροποιητικά για την παγκόσμια οικονομία (Strange, 1998˙ 1996).
- τη λογική πίσω από την απελευθέρωση του εμπορίου που μοιάζει να διευρύνει το χάσμα Παγκόσμιου Βορρά – Παγκόσμιου Νότου, και να αποδυναμώνει επιμέρους εθνικές οικονομίες, κυρίως του Νότου (Daly, 1996˙ Lawn, 2007).

Πρώτα απ' όλα, οι κρίσεις χρέους απειλούν τη διεθνή ρευστότητα, ειδικά όταν εμφανίζονται σε χώρες και περιοχές με δομική σημασία για την παγκόσμια οικονομία (όπως το Μεξικό το 1994 και ο νότος της ευρωζώνης από το 2010). Ωστόσο, η συνταγή που ακολουθείται κατά κόρον είναι η περιοριστική πολιτική των προγραμμάτων διαρθρωτικής προσαρμογής που μεταφέρει το κόστος αποπληρωμής κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, στους χρεώστες, ανεξάρτητα από το αν οι πολιτικές που προτείνει το ΔΝΤ για την ανάκαμψη είναι σωστά σχεδιασμένες και πραγματιστικές.

Χωρίς να παραγνωρίζεται το μεγάλο μερίδιο ευθύνης που βαραίνει τους εκάστοτε χρεώστες ανά περίπτωση, οι κρίσεις χρέους αποτελούν δομικό

στοιχείο της παγκόσμιας οικονομίας υπό την έννοια ότι προκύπτει ως απότοκο της λειτουργίας ενός παγκόσμιου καπιταλιστικού προτύπου που εδράζεται στο παράδειγμα της αέναης μεγέθυνσης. Στον χρηματοπιστωτικό τομέα, τούτο σημαίνει αέναη δημιουργία χρήματος με γεωμετρικά υψηλότερους ρυθμούς από τη συνολική αξία της εμπράγματης οικονομίας. Με άλλα λόγια, ο συνολικός διακινούμενος όγκος των χρημάτων είναι δυσανάλογα μεγαλύτερος της αξίας του συνόλου των αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται από και καταναλώνονται στην παγκόσμια οικονομία, κάτι που καθιστά αδύνατη την αποπληρωμή όλων των δανείων. Τούτο ισχύει ακόμη περισσότερο αν σκεφτεί κανείς ότι το μεγαλύτερο μέρος του πλεονάζοντος χρήματος το έχουν δανείσει στις φτωχότερες περιοχές του κόσμου ακριβώς οι δυνάμεις και οι παράγοντες εκείνοι που κατέχουν και το μεγαλύτερο μέρος του πλούτου της εμπράγματης οικονομίας. Ο φαύλος αυτός κύκλος εγκλωβίζει την παγκόσμια διακυβέρνηση σε μια αέναη προσπάθεια *ad hoc* αντιμετώπισης της κάθε κρίσης χρέους όταν αυτή ξεσπάσει. Ακόμη και όταν προκριθούν πολιτικές άμεσης ένεσης ρευστότητας σε μεμονωμένες περιπτώσεις, όπως έκαναν οι ΗΠΑ με το Μεξικό το 1994 για να μην εξαχθεί η κρίση και στην αμερικανική οικονομία, τούτο δεν μεταλλάσσει τη δομική παθογένεια της παγκόσμιας οικονομίας που «αιμοδοτείται» από την ανεξέλεγκτη δημιουργία χρήματος αναντίστοιχα με τα μεγέθη της πραγματικής οικονομίας (Heinberg, 2011˙ Stiglitz, 2002).

Μια ενδιαφέρουσα, ριζοσπαστική λύση σε αυτό το πρόβλημα προτείνουν οι Browne και Fell (1994). Υποστηρίζουν ότι, δεδομένου ότι εν μέσω της καλπάζουσας κλιματικής αλλαγής ο περιοριστικός οικονομικός παράγοντας είναι οι εκπομπές ρύπων, η συνολική μείωση των οποίων αποτελεί πρώτιστης σημασίας παγκόσμιο δημόσιο αγαθό, η δημιουργία χρήματος πρέπει να συνδεθεί με τη δυνατότητα των κρατών να παράγουν εκπομπές ρύπων (ως ένας νέος κανόνας του χρυσού που θα ρυθμίζει την παγκόσμια κυκλοφορία του χρήματος). Με άλλα λόγια, προτείνουν τη συνάρτηση της χρηματοδοτικής ικανότητας των κρατών με αυτό το περιορισμένο αγαθό. Η συμμόρφωση στα ανώτατα αποδεκτά επίπεδα εκπομπών ρύπων θα οδηγήσει σε μείωση της κυκλοφορίας του χρήματος, σε καταστροφή χρήματος δηλαδή, κάτι που θα μειώσει το πλεονάζον, εικονικό χρήμα που βρίσκεται καταγεγραμμένο στην παγκόσμια οικονομία, αλλά δεν αντιστοιχεί σε απτά αγαθά ή προσφερόμενες υπηρεσίες. Κάποια πρώτα βήματα προς αυτή την κατεύθυνση έχουν ήδη συντελεστεί με την εκπόνηση του προγράμματος Μείωση και Σύγκλιση (Contraction and Convergence) από το Ινστιτούτο για τα Παγκόσμια Κοινά (Global Commons Institute) με έδρα το Λονδίνο, που κέρδισε τη συναίνεση και τη στήριξη των περισσότερων κρατών (Douthwaite, 2006).

Μια τέτοια αντιμετώπιση του προβλήματος λειτουργεί θετικά σε συστημικό επίπεδο, ωστόσο δεν αποσαφηνίζει πώς θα λυθούν επιμέρους κρίσεις χρέους. Η δημιουργία μιας Παγκόσμιας Χάρτας για τη μετάβαση σε ισοσκελισμένα εμπορικά ισοζύγια και σημαντική μείωση των χρεών είναι απαραίτητη και πηγή έμπνευσης, και βάση της μπορεί να αποτελέσει το ίδιο το πτωχευτικό δίκαιο των ΗΠΑ που προκρίνει σταδιακή προσαρμογή χωρίς να πλήττονται θεμελιώδη εργασιακά και κοινωνικά δικαιώματα (Patomäki, 2013). Παράλληλα, μια τέτοια κίνηση προς ισοσκελισμένα εμπορικά ισοζύγια μπορεί να επιτευχθεί μέσα από ένα πιο παρεμβατικό ΔΝΤ στα πρότυπα που είχε προτείνει ο Keynes στη συνδιάσκεψη του Bretton Woods, πρόταση την οποία ψηλαφήσαμε παραπάνω.

Δεύτερον, η έξοδος των ΗΠΑ από τον κανόνα του χρυσού, η προϊούσα οικονομική ορθοδοξία που προωθούσε την απελευθέρωση των αγορών και των κεφαλαιακών ροών και η υιοθέτηση τέτοιων μέτρων από τους κύριους οικονομικούς παίκτες τη δεκαετία του 1970 και του 1980 οδήγησε σε αυτό που σήμερα ονομάζεται καπιταλισμός-καζίνο (Strange, 1997), φαινόμενο το οποίο θα μελετήσουμε σε μεγαλύτερο βάθος στο επόμενο κεφάλαιο. Για τους στόχους του παρόντος κεφαλαίου είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι η απελευθέρωση των κεφαλαιακών ροών έχει επιτρέψει κερδοσκοπικά παιχνίδια εναντίον των κρατών και της νομισματικής τους ασφάλειας που έχουν οδηγήσει σε κρίσεις την πραγματική τους οικονομία. Τα παραδείγματα των τίγρεων της νοτιοανατολικής Ασίας το 1997 και της Ρωσίας το 1998 είναι ενδεικτικά. Οι σημερινοί κανόνες της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης, το ατελές ρυθμιστικό πλαίσιο, η αδυναμία του έθνους-κράτους μπροστά στο μεγάλο κεφάλαιο και η παράλληλη λειτουργία μιας σκιώδους οικονομίας (shadow economy) αφήνουν έκθετα τα κράτη, ιδιαίτερα αλλά σε καμία περίπτωση αποκλειστικά τα ασθενέστερα εξ αυτών, στις κινήσεις μεγάλων οικονομικών παραγόντων που υποσκάπτουν την οικονομική τους ισχύ και σταθερότητα. Τέτοιες περιπτώσεις είναι συνήθως μεταδοτικές (contagious) απειλώντας ευρύτερα μέρη της παγκόσμιας οικονομίας. Η κύρια πρόταση που έχει αρθρωθεί για την καταπολέμηση του φαινομένου είναι η επιβολή ενός φόρου επί των κεφαλαιακών ροών σε χρηματοπιστωτικά προϊόντα, γνωστός ως φόρος Tobin, από το όνομα του οικονομολόγου που τον πρότεινε για πρώτη φορά τη δεκαετία του 1970 (Tobin, 1978). Ένα τέτοιο μέτρο θεωρείται ότι θα περιόριζε επιθετικές κερδοσκοπικές κινήσεις, αν και πιθανότατα δεν θα οδηγούσε στην εξάλειψή τους (Lamy, 2006: 112-113). Παράλληλα, θα αποτελούσε έναν σημαντικό μηχανισμό άντλησης χρήματος που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί για την καταπολέμηση των δύο κεντρικών προβλημάτων της σύγχρονης παγκόσμιας ζωής, όπως:

- την καταπολέμηση της φτώχειας, της εξαθλίωσης και της έκθεσης σε επιδημίες, καθώς και
- την αναχαίτιση της κλιματικής αλλαγής (combat) και στον περιορισμό των συνεπειών της στην ανθρώπινη διαβίωση (mitigation).

Τρίτον, οι αυξανόμενες ενστάσεις ενάντια στη φιλελευθεροποίηση και παγκοσμιοποίηση του εμπορίου αξιώνουν μια εις βάθος εξέταση του ζητήματος, καθώς, όπως κατέστη σαφές και παραπάνω, οι κανόνες του εμπορικού παιχνιδιού έχουν βαρύνουσα σημασία για την παγκόσμια κατανομή του πλούτου. Όπως έχει υπογραμμιστεί (Προέδρου 2013: 139-140):

> το ελεύθερο εμπόριο στηρίζεται στη λογική του συγκριτικού πλεονεκτήματος ... Σύμφωνα με αυτή τη λογική, κάθε χώρα είναι πιο αποτελεσματική αν εστιάσει την παραγωγική της ικανότητα σε εκείνους τους τομείς στους οποίους υπερτερεί. Τα υψηλά εξαγωγικά έσοδα σε αυτούς τους τομείς επιτρέπουν την εισαγωγή των υπόλοιπων αγαθών και υπηρεσιών. Η οργάνωση της διεθνούς οικονομίας σύμφωνα με αυτό το πρότυπο, σύμφωνα με το θεμελιωτή της David Ricardo, είναι προτιμότερη από μία οικονομία στην οποία τα κράτη είναι αυτόνομα και οι εθνικές οικονομίες παράγουν περισσότερο ή λιγότερο τα ίδια προϊόντα και τα εμπορεύονται στη διεθνή αγορά, καθώς η εξειδίκευση σε ορισμένους τομείς επιτρέπει πολύ μεγαλύτερα περιθώρια κερδοφορίας. Το αποτέλεσμα είναι ένα παίγνιο συλλογικών κερδών στο οποίο δεν υπάρχουν νικητές και ηττημένοι, αλλά μόνο νικητές (σε διαφορετικό βέβαια βαθμό). Η λογική αυτή, στην οποία στηρίζεται η οικονομική παγκοσμιοποίηση και η απελευθέρωση του παγκόσμιου εμπορίου, ωστόσο, είχε μία βασική προϋπόθεση, την απουσία κινητικότητας του κεφαλαίου. Οι διάφορες χώρες είχαν διαφορετικό συγκριτικό πλεονέκτημα δεδομένου ότι το κεφάλαιο ήταν εγχώριο και όχι διεθνοποιημένο αφού η μετακίνησή του αντιμετώπιζε σημαντικούς περιορισμούς. Ένας βασικός πυλώνας της σημερινής παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, ωστόσο, όπως είναι ευρέως γνωστό, είναι η απελευθέρωση των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών και η ελευθερία μετακίνησης του κεφαλαίου. Η δυνατότητα αυτή διαβρώνει τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των κρατών και ουσιαστικά δημιουργεί ένα πεδίο στο οποίο το κεφάλαιο μπορεί να μετακινηθεί και να μετατρέψει το συγκριτικό πλεονέκτημα ή μειονέκτημα μίας χώρας σε απόλυτο πλεονέκτημα (absolute advantage). Αναπόδραστα, η παγκόσμια οικονομία μετατρέπεται από παίγνιο συλλογικού αθροίσματος σε παίγνιο μηδενικού αθροίσματος με τη δημιουργία νικητών και ηττημένων ... Το κεφάλαιο μετακινείται εκεί που τα περιθώρια κέρδους είναι ευρύτερα ... Από τη στιγμή που η παραγωγή μετατοπίζεται σε περιοχές με τις χαμηλότερες εργασιακές και οικολογικές προδιαγραφές δημιουρ-

> γείται ένα εκρηκτικό μείγμα επιβάρυνσης του περιβάλλοντος, εκμετάλλευσης και ανοίγματος της ψαλίδας ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς. Η παγκοσμιοποιημένη οικονομία, σε αυτό το πλαίσιο, μάλλον δημιουργεί ένα παίγνιο νικητών και ηττημένων βραχυπρόθεσμα, και μόνο ηττημένων μεσοπρόθεσμα.

Σε αυτό το πλαίσιο, δεν είναι παράλογο να αναστοχαστούμε το ελεύθερο εμπόριο, τις αρετές αλλά και τις παθογένειές του, στο σημερινό, πραγματικό εμπειρικό υπόβαθρο. Η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, εξάλλου, δημιουργεί υψηλά επίπεδα εξάρτησης από τις ρευστές και ασταθείς δυνάμεις της παγκόσμιας αγοράς και τους εξωτερικούς προμηθευτές (Lawn, 2007: 330). Παράλληλα, όσες χώρες δεν συναγωνίζονται μέσω των εξαγωγικών τους βιομηχανιών αποτελεσματικά στην παγκόσμια οικονομία δεν είναι σε θέση να εξασφαλίσουν επαρκές συνάλλαγμα για εισαγωγές πρώτης ανάγκης, την ίδια στιγμή που στη βάση της λογικής του συγκριτικού πλεονεκτήματος έχουν αποδυναμώσει την αγροτική τους βάση. Το μοντέλο αυτό οικονομικής οργάνωσης, έτσι, δημιουργεί μεγάλα ρίσκα για υποσιτισμό και λιμούς σε διαφορετικές περιοχές του λιγότερο αναπτυγμένου κόσμου (Daly & Farley, 2004˙ Daly, 1996˙ Προέδρου, 2013: 141).

Παράλληλα, το παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς δομείται, όπως είδαμε και παραπάνω, από την ασύμμετρη ισχύ. Ως εκ τούτου, οι όροι του παιχνιδιού ευνοούν κυρίως τις μεγάλες δυνάμεις ενώ περιορίζουν τις ευκαιρίες των φτωχότερων κρατών. Η εξαίρεση των τομέων της γεωργίας και της κλωστοϋφαντουργίας πλήττει σημαντικά τις εξαγωγικές δυνατότητες των χωρών αυτών, την ίδια στιγμή που οι συμφωνίες για τα πνευματικά δικαιώματα και την επέκταση του εμπορίου στους τομείς των υπηρεσιών δημιουργούν νέες ευκαιρίες για τις επιχειρήσεις των ανεπτυγμένων κρατών. Παράλληλα, μια πραγματική απελευθέρωση του εμπορίου αξιώνει την ελεύθερη ανταλλαξιμότητα των ιδεών. Τούτο είναι σχετικά ανέξοδο, υπηρετεί κοινωνικούς στόχους σε όλες τις γωνιές της Γης, σίγουρα εντάσσεται στο πλαίσιο ελεύθερου εμπορίου που έχει οικοδομηθεί μετά το 1945 και μπορεί να οδηγήσει σε βέλτιστες οικονομικές και τεχνολογικές πρακτικές και σε άνοδο του βιοτικού επιπέδου. Η γνώση αποτελεί κοινωνικό προϊόν, και η εξέλιξή της αποτελεί μια βαθειά κοινωνική διαδικασία. Ωστόσο, το συγκεκριμένο σύστημα προστασίας των ευρεσιτεχνιών ανταμείβει τις καινοτομίες για υπερβολικά μεγάλο διάστημα λειτουργώντας αποτρεπτικά στην περαιτέρω εξέλιξή τους και δημιουργώντας μονοπωλιακές, μη ανταγωνιστικές συνθήκες και δομές (Daly, 1996: 150˙ Φραγκονικολόπουλος & Προέδρου, 2010).

Σε αντίθεση με την παγιωμένη αντίληψη ότι οι καινοτομίες πρέπει να ανταμείβονται και να διαφυλάττονται προκειμένου να οδηγήσουν σε περαιτέρω ανακαλύψεις, μια εναλλακτική θεώρηση είναι η ευρεία προσβασιμότητα

της γνώσης και η δυνατότητα περαιτέρω επεξεργασίας και εξέλιξής της. Το Linux, για παράδειγμα, αποτελεί ένα ανοιχτό λογισμικό επάνω στο οποίο έχουν εργαστεί και το οποίο έχουν αναβαθμίσει αρκετοί πολίτες, στο βαθμό μάλιστα που σήμερα αποτελεί προτιμητέο πρόγραμμα για εκατομμύρια χρήστες (Προέδρου, 2013: 146).

Τέλος, η οικονομο-κεντρική θεώρηση του σημερινού κόσμου επιτείνει τη θέαση των προβλημάτων και της επίλυσής τους μόνο μέσα από το πρίσμα του ανταγωνισμού και των δυνάμεων της αγοράς. Ωστόσο, είναι αμφισβητήσιμο κατά πόσο αυτές είναι ικανές να προσφέρουν όλα τα αγαθά, κεντρική σημασία ανάμεσα στα οποία επέχει η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Αντίθετα, τέτοια προβλήματα μπορούν να αντιμετωπιστούν πιο αποδοτικά στη βάση της συνεργασίας και μιας συνεργατικής λογικής. Πιο συγκεκριμένα, για παράδειγμα, απαιτούνται συλλογικές, παγκόσμιες προσπάθειες για την εύρεση νέων τεχνολογιών που θα καλύπτουν τις ενεργειακές ανάγκες χωρίς την παράλληλη επίταση της κλιματικής αλλαγής. Δεν υπάρχει καμία λογική στην κατοχύρωση ευρεσιτεχνιών για τέτοιου είδους εφευρέσεις και καινοτομίες, από τη στιγμή που η διάδοση και ευρεία χρήση τους, ακόμα και από όσους δεν είχαν καμία ανάμειξη στις ερευνητικές και επιστημονικές προσπάθειες, οδηγεί στην εκπλήρωση του πλέον σημαντικού και κρίσιμου παγκόσμιου στόχου και δημόσιου αγαθού, αυτού της αναχαίτισης και αντιστροφής της κλιματικής αλλαγής (Προέδρου, 2013: 146-147).

Συμπερασματικά, μια πιο ισορροπημένη προσέγγιση στην απελευθέρωση του εμπορίου και συνέργεια των δυνάμεων του ανταγωνισμού και της συνεργασίας είναι απαραίτητα για την επιτυχή έκβαση του Γύρου της Ντόχα. Ειδάλλως, διακυβεύεται η περαιτέρω απελευθέρωση του εμπορίου, κάτι που μπορεί να πλήξει το ίδιο το παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς, αλλά και την ευημερία τόσο των ανεπτυγμένων όσο και των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.

Περίληψη

⇒ Πρέπει να είναι σαφές από τα παραπάνω ότι η παγκόσμια διακυβέρνηση διαμεσολαβείται σε μεγάλο βαθμό από την ισχύ. Τούτη αποτυπώνεται τόσο στις διαφορετικές προτιμήσεις των κρατών ανάλογα με τη θέση τους στην παγκόσμια οικονομία, όσο και στα διαφορετικά περιθώρια δράσης που διαθέτουν να δημιουργούν θεσμούς και επιμέρους κανόνες που είναι συμφέροντες για τα ίδια. Εξίσου σημαντικό, τα κράτη επιδιώκουν να διατηρούν τον έλεγχο επί των διεθνών οικονομικών εξελίξεων και να διευθύνουν την παγκόσμια οικονομία. Μέσα από αυτό το πλαίσιο μπορεί εύκολα να ερμηνευθεί η σύσταση και λειτουργία του ΔΝΤ και της ΓΔΣΕ, και κατόπιν του ΠΟΕ.

⇒ Ωστόσο, η λειτουργία της ΠΤ δεν απαντά μόνο στις ανάγκες των ισχυρών κρατών, αλλά και στη δέσμευσή τους να συμβάλλουν στην ανάπτυξη των λιγότερο προνομιούχων χωρών του κόσμου. Ο αμερικανικός διεθνισμός, οι φιλελεύθερες αντιλήψεις και η ιστορική ευθύνη των μεγάλων ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών απέκτησαν σαφές περιεχόμενο στην ΠΤ. Ωστόσο, είναι εξαιρετικά αμφίβολο σε ποιο βαθμό η λειτουργία της, οι προτεραιότητές της και η στρατηγική της στόχευση κατευθύνονται από τις μεγάλες δυνάμεις. Όπως σωστά δείχνουν οι Barnett και Finnemore (2008), οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί διαθέτουν ευρεία περιθώρια ερμηνείας της πραγματικότητας, καθορισμού της ατζέντας και των όρων της συζήτησης και λήψης αποφάσεων. Η επανάσταση που συντελέστηκε στην οικονομική θεωρία από τη δεκαετία του 1960 κι έπειτα σε ακαδημαϊκά κέντρα της Δύσης (με προεξάρχουσα τη σχολή του Σικάγο) μετακυλίστηκε στα παγκόσμια οικονομικά φόρα. Η λειτουργία τους διαποτίστηκε από την ιδεολογία της ελεύθερης αγοράς, στην οποία σταδιακά προσχώρησαν αρκετά κράτη βλέποντάς την ως όχημα για την περάτωση ίδιων στόχων (οικονομική ανάπτυξη, μείωση της ανεργίας, καταπολέμηση του στασιμοπληθωρισμού). Οι παράγοντες αυτοί αναδεικνύουν και άλλες παραμέτρους, που μια κρατο-κεντρική προσέγγιση δεν θα ενσωμάτωνε, που συν-διαμορφώνουν την εξέλιξη και τα αποτελέσματα της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης και το ρόλο των θεσμών της.

⇒ Επιπλέον, θεωρώντας την παγκόσμια οικονομία μακροσκοπικά μπορούμε να προχωρήσουμε σε δύο διαπιστώσεις. Πρώτον, η δομή και λειτουργία της παγκόσμιας διακυβέρνησης ευνόησε τα ηγεμονικά σχέδια των ΗΠΑ τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Δεύτερον, η φιλελευθεροποιούμενη οικονομία έχει αναδείξει μέχρι σήμερα ως κύριο νικητή την Κίνα, η οποία έχει αναδυθεί μέσα σε λίγες δεκαετίες από μια πολύ φτωχή χώρα σε μία από τις οικονομικές υπερδυνάμεις. Υπό το φως τόσο των απόλυτων όσο και των συγκριτικών κερδών (absolute private gains) η Κίνα φαντάζει ως η πλέον ευνοημένη. Σε αυτό το πλαίσιο, δεν

μπορεί παρά να τεθεί το ερώτημα σε ποιο βαθμό η παγκόσμια οικονομία ελέγχεται από τους κύριους δρώντες και, κατά συνέπεια, σε ποιο βαθμό αποτελεί όχημα της διαιώνισης της ηγεμονίας και της ισχύος, ή αλλαγής στο συσχετισμό δυνάμεων.

⇒ Το ερώτημα καθίσταται ακόμη πιο καίριο από τη στιγμή που οι ίδιοι οι συμμετέχοντες αποφασίζουν τη μεταφορά αρμοδιοτήτων από εθνικά σε υπερεθνικά κέντρα λήψης αποφάσεων. Η δημιουργία του μηχανισμού διευθέτησης διαφορών ενισχύει τις αρμοδιότητες του ΠΟΕ και μειώνει τη δυνατότητα ελέγχου της εξέλιξης και εφαρμογής των εμπορικών κανόνων από τα κράτη. Τούτο συμβαίνει επειδή τα κράτη τελούν υπό τις συμπληγάδες της αποτελεσματικότητας, που μεταφράζεται σε πίεση για τη βελτίωση οικονομικών δεικτών (μεγέθυνση, μείωση της ανεργίας, προσέλκυση επενδύσεων κλπ), και της διατήρησης της εθνικής κυριαρχίας σε ζωτικά ζητήματα που άπτονται του εθνικού συμφέροντος. Η αναπόδραστη ένταση ανάμεσα στις δύο αυτές προτεραιότητες δημιουργεί ένα μείγμα κρατο-κεντρισμού και υπερεθνισμού που συνεπάγεται ότι τα κράτη συνδιαμορφώνουν, αλλά δεν ελέγχουν τις οικονομικές τους προοπτικές.

⇒ Επιπλέον, η παγκόσμια οικονομία αποτελεί ένα ανοιχτό παίγνιο. Ενώ οι ιστορικοί υλιστές ορθά εστιάζουν στις διαιωνιζόμενες σχέσεις ανισότητας και εκμετάλλευσης ανάμεσα στον Παγκόσμιο Βορρά και τον Παγκόσμιο Νότο, τούτο δεν φωτίζει συγκριτικές μελέτες κρατών που ανήκαν στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Για ποιο λόγο, για παράδειγμα, χώρες της νοτιοανατολικής Ασίας κατάφεραν και ξέφυγαν από το φαύλο κύκλο της φτώχειας, της εξαθλίωσης και της υπανάπτυξης και μετατράπηκαν σε υπολογίσιμα οικονομικά μεγέθη, την ίδια ώρα που οι περισσότερες χώρες της Αφρικής, και ειδικά η υποσαχάρια Αφρική, επιδεικνύουν χαμηλότατους δείκτες οικονομικής και ανθρωπιστικής ανάπτυξης; Το ερώτημα αυτό παραπέμπει στη σημασία των εγχώριων πολιτικών, της πολιτικής και οικονομικής διακυβέρνησης εντός των κρατών, αλλά και των επιμέρους δρώντων (επιχειρήσεων, ΜΚΟ κλπ) που διαμεσολαβούν τόσο τις εσωτερικές πολιτικές δομές και διεργασίες όσο και τις διεθνείς.

⇒ Τέλος, η παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση παρουσιάζει ένα μείγμα επιτυχιών και αποτυχιών. Στις πρώτες πρέπει να συμπεριλάβουμε: την αποτροπή μιας οικονομικής κρίσης τύπου μεσοπολέμου, τη διατήρηση της ρευστότητας και της σχετικής σταθερότητας της παγκόσμιας οικονομίας, τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου που σε έναν βαθμό είχε ευεργετικά αποτελέσματα συνολικά για την οικονομία και για τα περισσότερα μέλη της και τη σχετική βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στον Παγκόσμιο Νότο μέσα από το έργο της ΠΤ.

⇒ Οι πιο σημαντικές αποτυχίες από την άλλη, είναι: η συντεχνιακή φύση της ανα-

πτυξιακής στρατηγικής που ευνόησε μεν τους φτωχότερους, ωστόσο πολύ περισσότερο τους ισχυρότερους, η παγίωση και όξυνση των παγκόσμιων ανισοτήτων και η συνακόλουθη αύξηση του πολιτικού χάσματος ανάμεσα σε Παγκόσμιο Βορρά και Παγκόσμιο Νότο, το αδιέξοδο στις διαπραγματεύσεις του ΠΟΕ που αδυνατεί να δώσει λύσεις στα υπάρχοντα εμπορικά προβλήματα και απειλεί το μέλλον του ίδιου του οργανισμού, οι στρεβλοί κανόνες του ελεύθερου εμπορίου που λειτουργούν σε αρκετές περιπτώσεις εις βάρος του Παγκόσμιου Νότου και υπέρ του Παγκόσμιου Βορρά και οι επαναλαμβανόμενες κρίσεις χρέους που αποτελούν δομικό στοιχείο και αποτέλεσμα της παγκόσμιας οικονομίας και του τρόπου λειτουργίας της, και η αποτυχία εποικοδομητικής αντιμετώπισής τους και εκπόνησης σχεδίων για μια συνολική λύση. Ο δραματικός χαρακτήρας που έχει αποκτήσει η κρίση της ευρωζώνης, που απειλεί το παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα με μια δεύτερη ευρύτατη κρίση μέσα σε μία μόλις δεκαετία, απειλεί συθέμελα τις βάσεις του καπιταλιστικού τρόπου ανάπτυξης και, κατά συνέπεια, την ευημερία των πολιτών του κόσμου.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Abouharb, M. & Cingranelli, D. (2007). *Human Rights and Structural Adjustment*. Cambridge: Cambridge University Press.

Agnelli, G. (1991). "The Europe of 1992." Στο J. Frieden & D. Lake (eds.), *International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth* (2η έκδ.). New York: St. Martin's Press, 423-428.

Aldcroft, D. (2001). *The European economy, 1914-2000.* London: Routledge.

Alford, B. (1996). *Britain in the World Economy since 1880*. Edinburgh: Pearson.

Bailin, A. (2005). *From traditional to group hegemony: the G7, the liberal economic order and the core-periphery gap*. Aldershot: Ashgate.

Baldwin, R. (1991). "The New Protectionism: A Response to Shifts in National Economic Power." Στο J. Frieden & D. Lake (eds.), *International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth* (2η έκδ.). New York: St. Martin's Press, 362-375.

Barkin, S. (1998). "The evolution of the constitution of sovereignty and the emergence of human rights norms." *Millennium-Journal of International Studies*, 27(2): 229-252.

Barnett, M. & Finnemore, M. (2004), *Rules for the world: International organizations in global politics*. Cornell University Press.

Barnett, M. & Finnemore, M. (2008). *Κανόνες για τον Κόσμο. Οι Διεθνείς Οργανισμοί στην παγκόσμια πολιτική*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Barton, J. *et al.* (2008). *The Evolution of the Trade Regime: Politics, Law, and Economics of the GATT and the WTO*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Bermann, G. & Mavroidis, P. (eds.) (2011). *WTO Law and Developing Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bhagwati, J. (ed.) (1977). *The New International Economic Order: The North South Debate*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Broadberry, B. & O'Rourke, K. (eds.) (2010). *The Cambridge economic history of modern Europe*. Volume 2: 1870 to the present. Cambridge: Cambridge University Press.

Browne, F. & Fell, J. (1994). *Inflation - Dormant, Dying or Dead?.* Central Bank of Ireland Technical Paper No. 6/RT/94.

Carmassi, J. *et al.* (2009). "The global financial crisis: causes and cures." *Journal of Common Market Studies*, 47: 977-996.

Cohen, B. (1991). "A Brief History of International Monetary Relations." Στο J. Frieden & D. Lake (eds.), *International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth* (2η έκδ.). New York: St. Martin's Press, 234-254.

Cohn, Theodore (2009). *Global Political Economy: Theory and Practice*. London: Routledge.

Cooper, Andrew F. & Flemes, Daniel (2013). "Foreign Policy Strategies of Emerging Powers in a Multipolar World: an introductory review." *Third World Quarterly*, 34: 943-962.

Cooper, A. & Thakur, R. (2013). *The Group of Twenty (G20)*. London: Routledge.

Coughlin, C. *et al.* (1991). "Protectionist Trade Policies: A Survey of Theory, Evidence and Rationale." Στο J. Frieden & D. Lake (eds.), *International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth* (2η έκδ.). New York: St. Martin's Press, 18-33.

Daly, H. & Farley, J. (2004). *Ecological Economics. Principles and Applications.* Washington: Island Press.

Daly, H. (1996). *Beyond growth: The economics of sustainable development.* Boston, MA: Beacon Press.

Davis, C. (2012). *Why Adjudicate? Enforcing Trade Rules in the WTO*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Douthwaite, R. (2006). *The Ecology of Money.* Ireland: The Foundation for the Economics of Sustainability.

Easterly, W. (2006). *The White Man's Burden: Why the West's Efforts to Aid the Rest Have Done So Much Ill and So Little Good*. Oxford: Oxford University Press.

Eichengreen, B. (2008). *Globalizing capital. A history of the international monetary system*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Eichengreen, B. *et al.* (eds.) (2010). *Emerging Giants: China and India in the World Economy*. Oxford: Oxford University Press.

Feinberg, R. (1988). "The Changing Relationship between the World Bank and the International Monetary Fund." *International Organization*, 42(3): 545-560.

Feinstein, C. *et al.* (2008). *The world economy between the world wars*. Oxford: Oxford University Press.

Fieleke, N. (1991). "The International Monetary System: Out of Order?". Στο J. Frieden & D. Lake (eds.), *International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth* (2η έκδ.). New York: St. Martin's Press, 277-295.

Foreman-Peck, J. (1995). *A history of the world economy: international economic relations since 1850*. New York: Harvester/Wheatsheaf.

Frangonikolopoulos, C. (1995). "The Non-Aligned Movement: Past and Future." *Paradigms* (*Global Society* από το 2008), 9(1): 62-85.

Friedman, T. (2000). *The Lexus and the olive tree: Understanding globalization*. Macmillan.

Gilpin, Robert (1981). *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gilpin, R. (2001). *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Glosny, M. (2010). "China and the BRICs: A Real (but Limited) Partnership in a Unipolar World." *Polity* 42: 1: 100-129.

Goldstein, J. & Steinberg, R. (2009). "Regulatory Shift: The Rise of Judicial Liberalization at the WTO." Στο W. Mattli & N. Woods (eds.). *The Politics of Global Regulation*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 211-241.

Goldstein, J. *et al.* (2007). "Institutions in International Relations: Understanding the Effects of the GATT and the WTO on World Trade." *International Organization*, 61(1): 37-67.

Gore, C. (2000). "The rise and fall of the Washington Consensus as a paradigm for developing countries." *World development* 28(5): 789-804.

Griffin, K. (2003). "Economic globalization and institutions of global governance." *Development and change*, 34: 789-807.

Harrison, G. (2005). "The World Bank, Governance and Theories of Political Action in Africa." *British Journal of Politics and International Relations*, 7(2): 240-260.

Hartzell, C. *et al.* (2010). "Economic Liberalization via IMF Structural Adjustment: Sowing the Seeds of Civil War?". *International Organization*, 64(2): 331-356.

Heinberg, R. (2011). *The End of Growth: Adapting to our New Economic Reality*. Canada: New Society Publishers.

Herman, B. *et al.* (eds.). (2010). *Overcoming Developing Country Debt Crises*. Oxford: Oxford University Press.

Heywood, A. (2013). *Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική στην Παγκόσμια Εποχή*. Αθήνα: Κριτική.

Hirst, P. & Thompson, G. (1996). *Globalization in question: The international economy and the possibilities of governance.* Cambridge: Polity Press.

Hobsbawm, E. (1997). *The ages of extremes*. Abacus Londres.

Inoguchi, T. (1991). "Four Japanese Scenarios for the Future." Στο J. Frieden & D. Lake (eds.), *International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth* (2η έκδ.). New York: St. Martin's Press, 411-422.

Irwin, D. *et al.* (2009). *The Genesis of the GATT*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jackson, J. (2007). *The Jurisprudence of GATT and the WTO: Insights on Treaty Law and Economic Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jackson, J. (2009). *Sovereignty, the WTO, and Changing Fundamentals of International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jones, K. (2009). *The Doha Blues: Institutional Crisis and Reform at the WTO*. Oxford: Oxford University Press.

Kemp, T. (1990). *The Climax of Capitalism. The US economy in the Twentieth Century*. Edinburgh: Pearson.

Kenwood, A. & Lougheed, A. (1999). *The Growth of the International Economy 1820-2000: An Introductory Text*. London: Routledge.

Keohane, R. (1984). *After Hegemony: cooperation and discord in the world political economy*. Princeton: Princeton University.

Keohane, Robert O. (1989). "Neoliberal institutionalism: A perspective on world politics." Στο R. Keohane (ed.) *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory.* Boulder, 1-20.

Khan, M. (2002). "Corruption and Governance in Early Capitalism: World Bank Strategies and Their Limitations." Στο J. Pincus & J. Winters (eds.), *Reinventing the World Bank*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Kim, S. (2010). *Power and the Governance of Global Trade: From the Gatt to the WTO*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Kindleberger, C. & Aliber, R. (2011). *Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises*. New York: Palgrave Macmillan.

Kindleberger, C. (1991). "The Rise of Free Trade in Western Europe." Στο J. Frieden & D. Lake (eds.), *International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth* (2η έκδ.). New York: St. Martin's Press, 72-88.

Kindleberger, C. (1986). *The World in Depression, 1929-1939*. Vol. 4. California: University of California Press.

Krasner, S. (1991). "State Power and the Structure of International Trade." Στο J. Frieden & D. Lake (eds.), *International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth* (2η έκδ.). New York: St. Martin's Press, 49-67.

Krugman, P. (2008). *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*. London: Penguin Books.

Krugman, Paul (2012). *End this depression now*. New York: W. W. Norton & Company.

Lake, D. (1991). "International Economic Structures and American Foreign Economic Policy." Στο J. Frieden & D. Lake (eds.), *International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth* (2η έκδ.). New York: St. Martin's Press, 120-138.

Lamy, P. (2006). *Η Παγκόσμια Δημοκρατία: Για μια νέα παγκόσμια διακυβέρνηση*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Lawn, P. (2007). *Frontier Issues in Ecological Economics.* Cheltenham: Edward Elgar.

Lintner, V. (2001). "European Monetary Union: Developments, Implications and Prospects." Στο J. Richardson (ed.), *European Union: power and policy-making* (2η έκδ.), London & New York: Routledge, 321-334.

Mazower, M. (2009). *Dark Continent: Europe's twentieth century*. Vintage.

Milner, H. (1988). *Resisting Protectionism: Global Industries and the Politics of International Trade*. Princeton: Princeton University Press.

Ngaire, W. (2007). *The Globalizers: The IMF, the World Bank, and Their Borrowers*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Overbeek, H. (2002). "Neoliberalism and the Regulation of Global Labor Mobility." *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 581: 74-90.

Pastor, M. (1991). "Latin America, the Debt Crisis, and the International Monetary Fund." Στο J. Frieden & D. Lake (eds.), *International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth* (2η έκδ.). New York: St. Martin's Press, 320-334.

Patomäki, H. (2013). *Η Μεγάλη Αποτυχία της Ευρωζώνης. Από την Κρίση σε ένα Παγκόσμιο Νιου Ντιλ.* Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.

Phillips, D. (2009). *Reforming the World Bank: Twenty Years of Trial and Error*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pop-Eleches, G. (2008). *From Economic Crisis to Reform: IMF Programs in Latin America and Eastern Europe*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Prebisch, R. (1949). *The economic development of Latin America and its principal problems*. United Nations.

Raynolds, L. *et al.* (eds.) (2007). *Fair trade: The challenges of transforming globalization*. Routledge, 2007.

Ricardo, D. (1891). *Principles of political economy and taxation*. G. Bell and sons.

Rodrik, R. (2012). *Το Παράδοξο της Παγκοσμιοποίησης. Η Δημοκρατία και το Μέλλον της Παγκόσμιας Οικονομίας.* Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Rogowski, R. (1989). *Commerce and Coalitions: How Trade Affects Domestic Political Alignments*. Princeton: Princeton University Press.

Ruggie, John Gerard (1998). *Constructing the World Polity Essays on International Institutionalization*. London: Routledge.

Russett, B. & Oneal, J. (2001). *Triangulating peace. Democracy, Interdependence, and International Organizations.* New York: Norton.

Sarfaty, G. (2009). "Why Culture Matters in International Institutions: The Marginality of Human Rights at the World Bank." *American Journal of International Law*, 103(4): 647-683.

Schumpeter, J. (1934). *The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. Vol. 55. Transaction publishers.

Shafaeddin, M. (2001). "Free Trade or Fair Trade?. An enquiry into the causes of failure in recent trade negotiations." *UNCTAD Discussion Papers*, No. 153. UNCTAD.

Sharma, R. (2012). "Broken BRICs: Why the rest stopped rising." *Foreign Affairs*, 91: 2.

Smith, A. (1776). *The Wealth of Nations*.

Stein, H. (2008). *Beyond the World Bank Agenda: An Institutional Approach to Development.* Chicago, Ill.: University of Chicago Press.

Stiglitz, J. (2002). *Globalization and its discontents.* London: Penguin Books.

Stolper, W. & Samuelson, P. (1941). "Protection and real wages." *Review of Economic Studies*, 9(1): 58-73.

Stone, R. (2008). "The Scope of IMF Conditionality." *International Organization*, 62(4): 589-620.

Storm, S. & Rao J.M. (2004). "Market-Led Globalization and World Democracy: Can the Twain Ever Meet?". *Development and Change*, 35: 567-581.

Strange, S. (1997). *Casino capitalism*. Manchester University Press.

Strange, S. (1998). *States and markets*. A&C Black.

Strange, S. (1996). *The retreat of the state: The diffusion of power in the world economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Thurow, L. (1996). *The future of capitalism: How today's economic forces shape tomorrow's world*. New York: Penguin.

Tobin, James. (1978) "A proposal for international monetary reform." *Eastern Economic Journal*, 4.3/4: 153-159.

Trachtman, J. (2010). "The WTO and Development Policy in China and India." Στο S. Muthucumaraswamy & J. Wang (eds.) *China, India, and the International Economic Order*. Cambridge: Cambridge University Press, 17-52.

Tsoukalis, L. (2000). "Economic and Monetary Union." Στο H. Wallace & W. Wallace (eds.), *Policy-Making in the European Union* (4η έκδ.). Oxford: Oxford University Press, 149-178.

Vihma, A. *et al.* (2011). "Negotiating solidarity? The G77 through the prism of climate change negotiations." *Global Change, Peace & Security*, 23(3): 315-334.

Vreeland, J. (2003). *The IMF and Economic Development*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wade, R & Venereso, V. (1998). "The Asian Crisis: The High Debt Model vs. the Wall Street-IMF-Treasury Complex." *New Left Review*, 228: 3-23.

Wallerstein, I. (2004). *Μετά το φιλελευθερισμό*. Αθήνα: Ηλέκτρα.

Weaver, C. (2008). *Hypocrisy Trap: The World Bank and the Poverty of Reform*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Wolf, M. (2015). "The Embattled Future of Global Trade Policy." *Financial Times*, Wednesday 13 May, σ. 9.

Woolcock, S. (2000). "European Trade policy." Στο H. Wallace & W. Wallace (eds.), *Policy-Making in the European Union* (4η έκδ.). Oxford: Oxford University Press, 373-399.

Προέδρου, Φ. (2013). *Ανάπτυξη και Ευημερία στον 21ο Αιώνα. Η προσέγγιση των Οικολογικών Οικονομικών και η Περίπτωση της Ελλάδας*. Θεσσαλονίκη: iWrite.

Φραγκονικολόπουλος Χ. & Φ. Προέδρου (2010). *Ο Εκδημοκρατισμός της Παγκόσμιας Πολιτικής. Μία Εισαγωγή στην Κοσμοπολιτική Δημοκρατία*. Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρης.

Κεφάλαιο 7

ΑΓΟΡΕΣ ΚΑΙ ΕΤΑΙΡΙΚΟΙ ΔΡΩΝΤΕΣ

Σύνοψη

⇒ Το κεφάλαιο αυτό αναλύει τον κομβικό ρόλο των αγορών και των εταιρειών στην παγκόσμια πολιτική.

⇒ Η ανάλυση λαμβάνει χώρα σε δύο επίπεδα. Πρώτον, και στη βάση των παραδοχών του Κεφαλαίου 3, η κρατική πολιτική γίνεται αντιληπτή ως αποτέλεσμα επιμέρους οικονομικών και κοινωνικών συμφερόντων, κεντρική θέση ανάμεσα στα οποία κατέχουν οι εταιρικοί δρώντες. Ειδικότερα, με την κυριαρχία του νεοφιλελεύθερου οικονομικού παραδείγματος η αυξημένη οικονομική τους ισχύς τούς προσδίδει αντίστοιχη πολιτική ισχύ.

⇒ Δεύτερον, οι παγκόσμιες εταιρείες και οι αγορές αποτελούν παράγοντες που συμμετέχουν σε διεθνείς διαπραγματεύσεις, συνεργάζονται και συγκρούονται τόσο με εθνικές κυβερνήσεις, όσο και εντός των παγκόσμιων πολιτικών και οικονομικών οργανισμών. Δεδομένου ότι αποτελούν σε πολλές περιπτώσεις τις «δυνάμεις πίσω από το θρόνο», μια πλήρης ανάλυση της παγκόσμιας πολιτικής δεν μπορεί να γίνει χωρίς αναφορά στο ρόλο τους.

Η σημασία των αγορών και των εταιρειών

Η αγορά αποτελεί ένα σύστημα, εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα οικονομικές δραστηριότητες με γνώμονα συγκεκριμένους νόμους (προσφορά και ζήτηση, μηχανισμός τιμών κλπ) στη βάση συγκεκριμένων, όχι απαραίτητα περιοριστικών και στενών, κανόνων. Οι εταιρείες, από την άλλη, αποτελούν οντότητες που δραστηριοποιούνται εντός αυτής με βασικό χαρακτηριστικό και λόγο ύπαρξης την κερδοφορία. Αποτελούν, δηλαδή, τον κύριο δρώντα (agent) στο σύστημα της αγοράς που αποτελεί τη δομή (structure). Όταν γίνεται λόγος για τις αγορές, λοιπόν, αναφερόμαστε στη σωρευτική πράξη των επιχειρήσεων στην οικονομική σφαίρα, καθώς και στους μηχανισμούς και τη λογική της αγοράς και της οικονομικής σφαίρας (κερδοφορία, αποτελεσματικότητα, προσφορά και ζήτηση). Όταν γίνεται λόγος για τις επιχειρήσεις εννοούμε τους αυτόνομους οικονομικούς δρώντες που λειτουργούν με στόχο την αύξηση του μεριδίου της αγοράς που κατέχουν (Strange, 2004).

Η σύζευξη της οικονομίας με την πολιτική, αν και εμφανώς παραγνωρισμένη στη μελέτη της παγκόσμιας πολιτικής, είναι προφανής και συνοψίζεται εύστοχα στη φράση «τι είναι πιο πολιτικό από το χρήμα;» (what's more political than money?). Αφενός, η οικονομική ισχύς επιτρέπει την πρόσβαση σε ή την πρόσκτηση πολιτικής ισχύος. Αφετέρου, η ίδια η πολιτική ισχύς προϋποθέτει και εδράζεται στην οικονομική ισχύ. Η πολιτική και οικονομική ισχύς, σε αυτό το πλαίσιο, συνυπάρχουν. Ως εκ τούτου, είναι σημαντικό να εξετάσουμε τους τρόπους με τους οποίους συμπορεύονται, συμπλέκονται, αλλά και συγκρούονται.

Το κύριο επιχείρημα του κεφαλαίου αυτού συνίσταται στην παραδοχή ότι ο ρόλος των επιχειρήσεων και των αγορών είναι κρίσιμος σε δύο επίπεδα. Πρώτα απ' όλα, η σταδιακή ολοκλήρωση της παγκόσμιας οικονομίας, μέσω της διεθνούς παραγωγικής διαδικασίας και της παγκοσμιοποιούμενης νομισματικής και χρηματοπιστωτικής αγοράς, ως απότοκο της επικράτησης του νεο-φιλελεύθερου οικονομικού παραδείγματος από τη δεκαετία του 1970, έχει διαταράξει την ισορροπία ισχύος εις βάρος των κρατών και προς όφελος των παγκόσμιων αγορών (Strange, 2004: 93). Τα κράτη έχουν συλλογικά αναδιπλωθεί από τον πρότερο ρόλο τους στην ιδιοκτησία και τον έλεγχο επί της βιομηχανίας, των υπηρεσιών, του εμπορίου και του ελέγχου των κεφαλαιακών ροών με τις κύριες εκφάνσεις της μετατόπισης της εξουσίας να εντοπίζονται σε ζητήματα παραγωγής, εμπορίου και επενδύσεων. Σε αυτά τα πεδία έγκειται η αυξανόμενη ισχύς και επιρροή των υπερεθνικών ομίλων (Strange, 2004: 107). Όπως σωστά επισημαίνουν οι Keohane και Milner (1996), η εγχώρια πολιτική πλέον δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή χωρίς τη μελέτη της παγκόσμιας οικονομίας και του τρόπου με τον οποίο αυτές συνδέονται. Οι διε-

θνείς οικονομικές δυνάμεις και η παγκοσμιοποίηση δημιουργούν νέες ευκαιρίες, την ίδια στιγμή που περιορίζουν τους κοινωνικούς, τους πολιτικούς και τους οικονομικούς δρώντες. Σύμφωνα με τον Andreas Wenger (2006: 4),

> η αυξημένη σημασία που απέκτησε ο επιχειρηματικός κόσμος είναι το αποτέλεσμα μιας εντεινόμενης μεταφοράς περιουσιακών στοιχείων και υπηρεσιών από δημόσια σε ιδιωτικά χέρια και μιας δραματικής επέκτασης των διασυνοριακών ροών κεφαλαίου, υπηρεσιών, αγαθών, ιδεών και ατόμων ως αποτέλεσμα του ανοίγματος των εθνικών αγορών σε ξένες επενδύσεις.

Δεύτερον, οι αγορές και οι επιχειρήσεις έχουν καταστεί σε πολλές περιπτώσεις οι «δυνάμεις πίσω από το θρόνο» (Stopford & Strange, 1991˙ Strange, 2004). Τούτο δεν είναι περίεργο αν σκεφτεί κανείς ότι στον επιχειρηματικό κόσμο δραστηριοποιούνται μια σειρά από κολοσσοί, όπως η Google, η Microsoft, η Royal Dutch Shell, η BP και η Chevron Texaco, ανάμεσα σε πολλές άλλες, που διαθέτουν τεράστια περιουσιακά στοιχεία, κεφάλαια και χρηματιστηριακή αξία που ξεπερνούν την οικονομική ισχύ (μετρημένη με όρους ΑΕΠ και περιουσιακών στοιχείων) των περισσότερων κρατών. Η οικονομική αυτή επιφάνεια προέρχεται από την παροχή αγαθών και υπηρεσιών που είναι κρίσιμα για το βιοτικό επίπεδο και την ευημερία των πολιτών των κρατών, κάτι που συνεπάγεται ότι οι κυβερνήσεις επιδιώκουν καλές σχέσεις μαζί τους. Από τη στιγμή που οι επενδύσεις και η εύρυθμη λειτουργία των επιχειρήσεων και των αγορών οδηγούν στην οικονομική ανάπτυξη και την ευημερία, και οι κυβερνήσεις λογοδοτούν και καθίστανται υπόλογες στους λαούς τους για τις οικονομικές τους επιδόσεις, οι επιχειρήσεις και οι αγορές αποκτούν προνομιούχο θέση και ευρεία περιθώρια άσκησης πιέσεων και καθιέρωσης από κοινού των κανόνων του παιχνιδιού (Brown, 1995: 153-154˙ Goddard, 2003˙ Ataman, 2003). Έτσι, ένα μέρος της οικονομικής δύναμης και των αποφάσεων για το ποιος παίρνει τι, πότε, πού και πώς, έχει μετατοπιστεί στις διεθνικές επιχειρήσεις και τις παγκόσμιες αγορές (United Nations, 1992: 306˙ Stopford & Strange, 1991: 14). Τούτο είναι εύλογο αν σκεφτούμε ότι οι κυβερνητικές αποφάσεις και θέσεις είναι κρίσιμες για το μέλλον των επιχειρήσεων και των αγορών. Ως εκ τούτου, πρέπει να αναμένουμε την πίεση και συμμετοχή των οικονομικών δρώντων σε κάθε ζήτημα που θα επηρεάσει τα περιθώρια κερδοφορίας τους.

Οι επιχειρήσεις, λοιπόν, αποτελούν *de facto* πολιτικούς παίκτες, από τη στιγμή που πιέζουν τις κυβερνήσεις, συμπράττουν μαζί τους, αντιδρούν σε μη ευνοϊκές ρυθμίσεις, επιδοτούν τα πολιτικά κόμματα, προχωρούν σε απειλές, φροντίζουν ώστε να έχουν διαρκή πρόσβαση στους θεσμούς και στους κύριους ιθύνοντες λήψης αποφάσεων και επηρεάζουν τις πολιτικές διεργασίες

προκειμένου να υπερασπιστούν τα συμφέροντά τους (Strange, 2004˙ Preston, 2008). Περισσότερο από ποτέ, επιχειρηματικοί δρώντες εμπλέκονται άμεσα στην παγκόσμια πολιτική, με αντιφατικές επιδράσεις στην ισορροπία της σύγκρουσης με τη συνεργασία στις διεθνείς σχέσεις (Wenger, 2006: 4).

Σύμφωνα με την πλουραλιστική θεωρία, το εθνικό συμφέρον και η εθνική πολιτική λαμβάνουν συγκεκριμένο περιεχόμενο και κατεύθυνση μέσα από το άθροισμα και τη σύγκρουση των επιμέρους συμφερόντων των κοινωνικών δρώντων. Ένας από τους πιο σημαντικούς, και σε πολλές περιπτώσεις ο σημαντικότερος, είναι οι δυνάμεις της αγοράς. Σύμφωνα με τη θεωρία της ελίτ, το εθνικό συμφέρον δομείται κατά βάση γύρω από τα συμφέροντα και τις προτιμήσεις των ελίτ της κοινωνίας, που κατά βάση συμπίπτουν με το πλουσιότερο τμήμα του πληθυσμού, τις μεγάλες επιχειρήσεις κλπ (Compston, 2013: 1-2˙ Strange, 1998a: 18-19). Ενδεικτικό παράδειγμα μιας τέτοιας προσέγγισης αποτελεί η άρση του εμπάργκο που είχε επιβάλει η Ελλάδα στην πΓΔΜ για το θέμα του ονόματος μετά από καθολική πίεση των ελληνικών επιχειρήσεων που έβλεπαν την οικονομική τους δραστηριότητα να στραγγίζει υπό το βάρος του εμπάργκο (Tsardanidis & Karafotakis, 2000). (Για να κάνουμε το ζήτημα πιο περίπλοκο, και η ίδια η θέση και διατήρηση του εμπάργκο υποστηρίχτηκε από εταιρικά συμφέροντα που επωφελούνταν από αυτό.) Στο ίδιο πλαίσιο, το χρηματοπιστωτικό κέντρο του Λονδίνου, το Σίτυ, αντιδρά σε κάθε αλλαγή του φορολογικού κώδικα και ρύθμιση των δραστηριοτήτων του που θα έπλητταν τα συμφέροντά του με την απειλή της μεταφοράς της βάσης του σε άλλες περιοχές (Sukhdev *et al.*, 2014).

Αρκετοί αναλυτές προχωρούν από αυτό το σημείο ούτως ώστε να καταδείξουν εμπειρικά κατά περίπτωση πόσο σημαντική είναι η επιρροή των οικονομικών δρώντων με κεντρική υπόθεση εργασίας ότι κριτήριο για την ισχύ του κεφαλαίου είναι ο βαθμός συσσώρευσής του (Strange, 1998: 21-22). Ο Huge Compston (2013) συναρτά το βαθμό ενότητας, συσσώρευσης και συγκεντρωτικότητας του κεφαλαίου με την ομόνοια στη λήψη αποφάσεων, την από κοινού άσκηση πίεσης, την υπεραντιπροσώπευση στα φόρα εξουσίας και, σε τελική ανάλυση, την επιτυχή σύμπραξη με τις κυβερνήσεις ούτως ώστε να μη θίγονται τα συμφέροντά τους. Καταλήγει ότι μια μικρή ομάδα των πιο ισχυρών διεθνικών επιχειρήσεων απολαμβάνει τεράστια περιθώρια επιρροής στα κύρια κέντρα λήψης αποφάσεων (κυβερνήσεις των ισχυρότερων κρατών, παγκόσμιους θεσμούς κλπ) με αποτέλεσμα να συν-καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τους κανόνες του παιχνιδιού και να διαιωνίζει την κερδοφορία της και την ισχυρή πολιτική της θέση.

Όπως σημειώνουν και οι Dreiling και Darves (2011), η ισχύς του ενωμένου κεφαλαίου είναι κατά πολύ υπέρτερη όλων των άλλων πιέσεων που ασκούνται στα πολιτικά κέντρα λήψης αποφάσεων και λογικό είναι να επιτυγχάνει

τα αποτελέσματα που θέλει. Μία παράμετρος που έχει βρεθεί να περιορίζει την κυριαρχία του κεφαλαίου αφορά τα ζητήματα τα οποία παραμένουν βαθιά ιδεολογικοποιημένα, και ως εκ τούτου οι κυβερνήσεις οφείλουν να λάβουν σοβαρά υπόψη τους την κοινή γνώμη (π.χ., εθνικά θέματα που άπτονται του πολέμου και της ειρήνης, της εθνικής κυριαρχίας και υπερηφάνειας, ευαίσθητα κοινωνικά ζητήματα όπως αυτό της άμβλωσης κλπ) (Compston, 2013). Με εξαίρεση αυτά τα ζητήματα, το παγκόσμιο κεφάλαιο αναδεικνύεται ως κεντρικός δρων στην παγκόσμια πολιτική και οικονομία.

Ο ρόλος των επιχειρήσεων και η οικονομική λογική, επιπλέον, αποτελούν πρώτιστης σημασίας παράγοντες σε αποφάσεις τις οποίες τείνουμε να αντιμετωπίζουμε ως θεμελιωδώς πολιτικές. Η ένταξη της Βρετανίας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα το 1973 εξηγείται πολύ καλύτερα με όρους πρόσβασης και διείσδυσης στην κοινή ευρωπαϊκή αγορά, για την οποία ο επιχειρηματικός κόσμος της Βρετανίας άσκησε σημαντικές πιέσεις, παρά οποιασδήποτε δέσμευσης σε ένα κοινό ευρωπαϊκό εγχείρημα (Dinan, 2014). Ο Andrew Moravcsik (1998), με το μνημειώδες έργο του *The Choice for Europe,* είχε καταδείξει τον κομβικό ρόλο των μεγάλων επιχειρήσεων στη διαπραγμάτευση και τελική συμφωνία της συνθήκης του Μάαστριχτ με την οποία δημιουργήθηκε η Ευρωπαϊκή Ένωση στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Οικονομικοί παράγοντες διαμεσολάβησαν τις πολιτικές προτεραιότητες των κρατών-μελών και έδωσαν κατεύθυνση και συγκεκριμένη μορφή στα αποτελέσματα του Μάαστριχτ, με κεντρικό ανάμεσά τους τη δημιουργία του ενιαίου νομίσματος που θα καταργούσε και το τελευταίο εμπόδιο στη δημιουργία μιας πλήρως ενοποιημένης ευρωπαϊκής αγοράς (για τα μέλη της ευρωζώνης).

Επιπλέον, η έλευση του νεο-φιλελεύθερου παραδείγματος έχει δημιουργήσει έναν οικονομο-κεντρικό κόσμο. Όροι και μηχανισμοί της αγοράς έχουν νομιμοποιηθεί σε κοινωνική βάση, δομούν τις πολιτικές συζητήσεις και κατευθύνουν τις τύχες της κοινωνίας. Οι ίδιες οι κυβερνήσεις αποπειρώνται να λειτουργούν κατά το πρότυπο εταιρειών με καλό μάνατζμεντ και να συμμορφώνονται με τις επιταγές της αγοράς. Οι μηχανισμοί επίτευξης κέρδους, η αντίληψη της πραγματικότητας με όρους κέρδους και ζημιών, η συμμετοχή κρατικών φορέων σε χρηματοπιστωτικές συναλλαγές και προϊόντα (μέσα από την επένδυση, για παράδειγμα, των αποθεματικών ή των πλεονασμάτων των συνταξιοδοτικών ταμείων σε αμοιβαία κεφάλαια) και η ανύψωση των οικονομικών ζητημάτων στην κορυφή της ατζέντας της εγχώριας πολιτικής και των διεθνών διαπραγματεύσεων έχει εκτοπίσει θεμελιακά πολιτικές συζητήσεις περί δημοκρατικότητας, νομιμοποίησης, λογοδοσίας κλπ. Αν και η «οικονομικοποίηση» του κόσμου έχει θετικά στοιχεία (εξορθολογισμός οικονομικής διαχείρισης, πρόνοια για τη διατήρηση επενδύσεων και κερδών σε βάθος χρόνου και για τις επόμενες γενιές), έχει παράλληλα επισκιάσει άλλα κομβικά

ζητήματα (δημοκρατία, βιωσιμότητα, κοινωνική αλληλεγγύη), τα οποία συχνά πλέον είτε αποσιωπούνται είτε συζητούνται με όρους οικονομικής αποτελεσματικότητας (Φραγκονικολόπουλος και Προέδρου, 2010˙ Προέδρου, 2013˙ Lawn, 2007: 198-199˙ Norgaard, 1994: 170˙ Jackson, 1996: 181˙ Max-Neef, 1991˙ 1995˙ Skidelsky & Skidelsky, 2013˙ Nussbaum, 2013˙ Jorion, 2013).

Ένας βασικός λόγος για τον οποίο οι αγορές και οι οικονομικοί δρώντες έχουν αναδυθεί ως καταλυτικοί φορείς δράσης στην παγκόσμια πολιτική είναι ότι αποτελούν φορείς τεχνολογικής αλλαγής. Ενώ η τεχνολογία αιχμής βρισκόταν στα χέρια των κρατών μέχρι και τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, από τη δεκαετία του 1970 κι έπειτα σταδιακά η τεχνολογική αλλαγή δρομολογείται από τις εταιρείες. Οι νέες τεχνολογίες έχουν επιφέρει επανάσταση τόσο στην πραγματική οικονομία όσο και στο χρηματοπιστωτικό τομέα, έχοντας κατ' ουσία διαφοροποιήσει εκ βάθρων τη δομή, τα χαρακτηριστικά και τον τρόπο λειτουργίας τους. Από τη στιγμή που είναι οι εταιρείες που αναπτύσσουν νέες τεχνολογίες, οι δομές της γνώσης έχουν διαφοροποιηθεί αντίστοιχα υπέρ του επιχειρηματικού κόσμου, προσδίδοντάς τους υπεροχή στη διαμόρφωση σημαντικών συνιστωσών της παγκόσμιας ζωής. Οι ρηξικέλευθες αλλαγές στον κόσμο της τεχνολογίας, των νέων μέσων, των αγορών και των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών δρομολογούνται από τους οικονομικούς κολοσσούς με τα κράτη να ακολουθούν και να προσπαθούν να προσαρμοστούν σε αυτές και να ρυθμίσουν κάποιες παραμέτρους τους (Strange, 1998: 14˙ Stopford & Strange, 1991).

Η Susan Strange έχει παίξει καθοριστικό ρόλο με το έργο της στη σύζευξη της ανάλυσης της διεθνούς πολιτικής και της διεθνούς οικονομίας, κάνοντας έκκληση «να στραφούν [οι διεθνείς σχέσεις] στην έρευνα των εξουσιαστικών σχέσεων κάθε είδους που εμφανίζονται στις αγορές και υποχρεώνουν τα κράτη και τους διεθνείς οργανισμούς να βρίσκονται σε μια συνεχή αναζήτηση και επεξεργασία πολιτικών που θα περιορίζουν την ισχύ των παγκόσμιων παικτών» (Strange, 2004: xxi). Παρ' όλα αυτά, η σημασία και η επιρροή των μεγάλων οικονομικών δρώντων παραμένει ένα περιθωριακό στοιχείο στη θεωρία και τη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων. Ένας λόγος για αυτή τη μυωπική στάση είναι η πρωτοκαθεδρία του ρεαλιστικού παραδείγματος, σύμφωνα με το οποίο τα κράτη αποτελούν συνεκτικούς δρώντες στο εσωτερικό και τους κεντρικούς παίκτες στο παγκόσμιο σύστημα. Ως εκ τούτου, χρειάζεται να μελετήσουμε μόνο την αλληλεπίδρασή τους (ως μπάλες μπιλιάρδου) με όρους ισχύος. Σε αυτό το πλαίσιο, οι ρεαλιστές βλέπουν τις διεθνικές επιχειρήσεις ως στέρεα ενταγμένες στο ευρύτερο εθνικό συμφέρον του κράτους από το οποίο προέρχονται, παρά ως αυτόνομους δρώντες. Θεωρούν, παράλληλα, ότι οι διεθνείς οργανισμοί, ως κρατο-κεντρικοί, επιτρέπουν στα κράτη να ελέγ-

χουν τη λειτουργία των παγκόσμιων αγορών. Σύμφωνα με τον Robert Gilpin (2003: 37-38),

> οι αλληλεπιδράσεις των πολιτικών επιδιώξεων και των αντιπαλοτήτων των κρατών, συμπεριλαμβανομένων των προσπαθειών συνεργασίας, δημιουργούν το πλαίσιο των πολιτικών σχέσεων μέσα στο οποίο λειτουργούν οι αγορές και οι οικονομικές δυνάμεις. Τα κράτη, ιδιαίτερα τα μεγάλα κράτη, επιβάλλουν τους κανόνες που πρέπει να ακολουθούν οι μεμονωμένοι επιχειρηματίες και οι πολυεθνικές εταιρείες και αυτοί οι κανόνες σε γενικές γραμμές απεικονίζουν τα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα των κυρίαρχων κρατών και των πολιτών τους.

Αποδέχεται, ωστόσο, ότι:

> οι τρόποι με τους οποίους λειτουργεί η παγκόσμια οικονομία καθορίζονται τόσο από τις αγορές όσο και από τις πολιτικές των εθνών-κρατών, ιδιαίτερα από εκείνες των ισχυρών κρατών ... οι οικονομικές και τεχνολογικές δυνάμεις διαμορφώνουν επίσης τις πολιτικές και τα συμφέροντα κάθε κράτους, καθώς και τις πολιτικές σχέσεις μεταξύ των κρατών, και η αγορά είναι πράγματι μια ισχυρή δύναμη όσον αφορά στον καθορισμό των οικονομικών και πολιτικών υποθέσεων. Η σχέση των οικονομικών και της πολιτικής είναι σχέση αμοιβαίας αλληλεπίδρασης (Gilpin, 2003: 39).

Η επισήμανση αυτή μας φέρνει εγγύτερα στην πλουραλιστική θεώρηση των Διεθνών Σχέσεων που βλέπει το παγκόσμιο σύστημα ως μη κρατο-κεντρικό. Μια πληθώρα δρώντων διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις παγκόσμιες υποθέσεις με τις πολυεθνικές επιχειρήσεις και τις παγκόσμιες αγορές να κατέχουν ίδια δυναμική και σημαίνοντα ρόλο. Οι επιχειρήσεις αυτές επιδιώκουν πρώτιστα την κερδοφορία τους, με αποτέλεσμα να είναι πλημμελώς συνδεδεμένες οικονομικά, πολιτικά και ηθικά με τα κράτη προέλευσής τους (Schmidt, 1995) και τα συμφέροντά τους να είναι κατά βάση διάφορα των κρατικών (Goddard, 2003: 437). Για τους ιστορικούς υλιστές, το παγκόσμιο κεφάλαιο κινεί την οικονομία και κατ' επέκταση την παγκόσμια πολιτική ζωή και, ως εκ τούτου, πρέπει να αποτελεί τον πρώτο παράγοντα προς εξέταση (Lindblom, 1977).

Ανεξάρτητα από το βάρος που αποδίδει κανείς σε τελική ανάλυση στους οικονομικούς δρώντες, έχει καταστεί κοινά αποδεκτό ότι η δράση τους είναι, τουλάχιστον κατά περίπτωση, σημαντική. Δεν δικαιολογείται, ως εκ τούτου, μεθοδολογικά η *a priori* απάλειψή τους από την έρευνα και την ανάλυση των παγκόσμιων ζητημάτων (Willetts, 2007). Στα επόμενα υποκεφάλαια επιχειρείται η κατάδειξη του ρόλου και της σημασίας των επιχειρήσεων και των

αγορών διαδοχικά στην πραγματική οικονομία, στο παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα και στην παγκόσμια νομισματική πολιτική.

Η πραγματική οικονομία

Όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, η δεκαετία του 1970 και η έλευση του νεο-φιλελεύθερου οικονομικού παραδείγματος επέφεραν σαρωτικές αλλαγές στην οικονομική οργάνωση του δυτικού κόσμου. Μετά το μεταπολεμικό οικονομικό θαύμα, από τη δεκαετία του 1960 εμφανίστηκε στασιμοπληθωρισμός και αυξανόμενη ανεργία. Η κρατική παρεμβατικότητα στην οικονομία θεωρήθηκε μέρος του προβλήματος παρά της λύσης όπως είχε γίνει τη δεκαετία του 1930, στην προβληματική λειτουργία της οικονομίας. Η λύση, σύμφωνα με τη νέα ορθοδοξία του μονεταρισμού (monetarism), εναπόκειτο στην απόσυρση του κράτους από την οικονομία και τον περιορισμό του μόνο σε συγκεκριμένους τομείς (ρύθμιση του ύψους κυκλοφορίας του χρήματος μέσα από την κεντρική τράπεζα και εποπτεία ενός όσο το δυνατόν πιο ελαστικού ρυθμιστικού πλαισίου για την αγορά) (Friedman, 1991˙ Hall, 1992˙ Kenwood & Lougheed, 1999). Πιο συγκεκριμένα, οι μεταρρυθμίσεις είχαν τρεις πτυχές και αναφέρονταν στους κομβικούς όρους της:

- Ιδιωτικοποίησης (privatization) των κρατικά ελεγχόμενων εταιρειών – το κράτος θα πουλούσε το (μεγαλύτερο) μέρος των μετοχών του στις εταιρείες που είχε υπό τον έλεγχό του.
- Απελευθέρωσης (liberalization) της αγοράς – καθίστατο απαραίτητη η άρση μονοπωλιακών καταστάσεων και η δημιουργία προϋποθέσεων εισόδου νέων, ιδιωτικών εταιρειών στην αγορά προκειμένου να ενεργοποιηθούν οι δυνάμεις του ανταγωνισμού και
- Απορρύθμισης (deregulation) της αγοράς – η ρυθμιστική εποπτεία της αγοράς χαλάρωνε. Οι τιμές δεν θα ήταν σταθμισμένες από το κράτος αλλά θα διαμορφώνονταν ανοιχτά μέσα από τον μηχανισμό της προσφοράς και της ζήτησης. Τούτο συνεπαγόταν την απόσυρση των γενναίων αποζημιώσεων από πολλούς κλάδους και τύπους οικονομικής δραστηριότητας (Majone, 1994˙ Proedrou, 2012: 60).

Η μεταρρύθμιση αυτή σε καμία περίπτωση δεν έλαβε ομοιογενή χαρακτήρα, ούτε και εφαρμόστηκε στις επιμέρους συνιστώσες της με την ίδια δυναμική σε διαφορετικές χώρες. Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ το κράτος δεν κατείχε ουσιαστικά μερίδια σε εταιρείες, οπότε οι ρηξικέλευθες αλλαγές αφορούσαν κυρίως την απελευθέρωση και απορρύθμιση της αγοράς. Στην Ευρώπη, η Γαλλία ήταν λιγότερο πρόθυμη να ακολουθήσει το νέο δόγμα, ενώ η Βρετανία προχώρησε ένθερμα σε ιδιωτικοποιήσεις. Η νέα οικονομική ορθοδοξία αναδιένειμε

την τράπουλα της οικονομίας και δημιούργησε νέους νικητές και ηττημένους (Gabel, 2009). Η δυνατότητα άσκησης πίεσης στις εκάστοτε κυβερνήσεις για ριζικές μεταρρυθμίσεις ή για την αποτροπή τους από τον κόσμο των επιχειρήσεων διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη, την πορεία και την έκταση των μεταρρυθμίσεων. Σε αυτό το πλαίσιο, παρά την απελευθέρωση της οικονομίας, η ισχυρή πίεση του αγροτικού συνδικαλισμού στα ευρωπαϊκά όργανα και κράτη-μέλη διατήρησε την παρεμβατική και προστατευτική Κοινή Αγροτική Πολιτική (που κατευθύνει μεγάλο μέρος των φορολογικών εσόδων στον αγροτικό τομέα παρά το αναντίστοιχο, σαφώς μικρότερο ειδικό βάρος της ευρωπαϊκής γεωργίας στη συνολική οικονομία της ΕΕ) (Rieger, 2000).

Ακριβώς το αντίθετο, το ενδεχόμενο ιδιωτικοποιήσεων δημιούργησε ισχυρό ενδιαφέρον σε επιχειρηματικούς δρώντες που διείδαν ευρεία περιθώρια κερδοφορίας στην ανάληψη επιχειρηματικής δράσης σε τομείς όπως οι σιδηρόδρομοι και τα δίκτυα και η παροχή ενέργειας που μέχρι τότε μονοπωλούνταν από το κράτος. Γι' αυτό και άσκησαν σημαντικές πιέσεις προς την κατεύθυνση της απελευθέρωσης των αγορών στις κυβερνήσεις. Δεν συνάντησαν σημαντικές δυσκολίες στη Βρετανία, όπου η Μάργκαρετ Θάτσερ ήταν ένθερμος θιασώτης της ελεύθερης αγοράς, ωστόσο συγκρούστηκαν με τις εκάστοτε γαλλικές κυβερνήσεις που ακολουθούσαν ένα οικονομικό μοντέλο που προσιδίαζε περισσότερο στον κρατικό καπιταλισμό (state capitalism). Ο βαθμός συμμετοχής στην οικονομική δραστηριότητα, λοιπόν, και, κατ' επέκταση, επιρροής των υπερεθνικών δρώντων σχετίζεται, αφενός, άμεσα με το μοντέλο του καπιταλισμού που ακολουθεί κάθε κράτος και τη συγκεκριμένη σχέση που αναπτύσσουν κυβερνήσεις και επιχειρήσεις. Αφετέρου, η πίεση και ο πολιτικός ρόλος των επιχειρήσεων διαφοροποιεί και συνδιαμορφώνει ακριβώς το μοντέλο του καπιταλισμού που υιοθετεί το εκάστοτε κράτος (Schmidt, 1995˙ Strange, 2004: 79, 142-143).

Το ζήτημα ιδιωτικοποίησης των υπηρεσιών κοινής ωφελείας αποτελεί κομβικό σημείο συζήτησης και έντονων διαφωνιών από τη δεκαετία του 1980 (στη χώρα μας έφτασε, ως είθισται, λίγο αργότερα, τη δεκαετία του 1990). Τούτη αφορά κυρίως τα δίκτυα και την παροχή υπηρεσιών στους τομείς της ύδρευσης, του ηλεκτρισμού και της ενέργειας γενικότερα, και των μέσων μαζικής μεταφοράς. Παρά τις σθεναρές αντιδράσεις σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη-μέλη, οι οδηγίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής από τη δεκαετία του 1990 οδηγούν στη σταδιακή απελευθέρωση των αγορών ενέργειας, κάτι που πρακτικά συνεπάγεται τη μετατόπιση των δραστηριοτήτων αυτών από κρατικό σε ιδιωτικό έλεγχο. Συνοψίζοντας τη σχετική συζήτηση, οι θιασώτες της ελεύθερης αγοράς υπερασπίζονται τη μετάβαση αυτή δεδομένου ότι μπορεί να επιφέρει καλύτερες υπηρεσίες, μεγαλύτερες ποσότητες και χαμηλότερες τιμές, καθώς το κράτος αποτελεί συνήθως πολύ χειρότερο οικονομικό διαχειρι-

στή από ό,τι οι επιχειρήσεις, κατασπαταλώντας κατ' αυτό τον τρόπο το δημόσιο χρήμα. Παράλληλα, οι επιχειρήσεις αυτές αποτελούν προνομιούχο πεδίο διαφθοράς και πυλώνες πελατειακών σχέσεων, τις οποίες συχνά συνάπτουν οι εκάστοτε κυβερνήσεις για να εμπεδώσουν την πολιτική τους κυριαρχία (Bradshaw, 2006˙ European Commission, 2004).

Από την άλλη, για πολλούς το νερό και η ενέργεια αποτελούν δημόσια αγαθά που πρέπει να βρίσκονται υπό τον έλεγχο κρατικών φορέων, οι οποίοι και θα λογοδοτήσουν σε περίπτωση αποτυχίας προσφοράς των αγαθών και υπηρεσιών αυτών. Γι' αυτό και προκρίνουν τη διατήρηση κρατικών μονοπωλίων, «εθνικών πρωταθλητών» (national champions) όπως είναι γνωστοί στη σχετική βιβλιογραφία, που θα έχουν οικονομική επιφάνεια και πολιτική ισχύ να συνάπτουν συμβόλαια με ευνοϊκούς όρους, να προχωρούν σε επενδύσεις και να εκτελούν αποτελεσματικά τις κοινωνικές υπηρεσίες τους. Παραμένει, παράλληλα, αβέβαιο ποιοι θα τεθούν υπόλογοι σε περίπτωση αποτυχίας της αγοράς να επιφέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα στους τομείς κοινής ωφελείας (Proedrou, 2012: 62). Το σκάνδαλο του ενεργειακού κολοσσού Enron, εξάλλου, και η άτακτη και αναπάντεχη χρεοκοπία του την προηγούμενη δεκαετία είναι ενδεικτική των προβλημάτων που προκύπτουν σε μια οικονομία της αγοράς (Roche, 2014). Όπως σωστά σημειώνουν και ο Checchi και οι συνεργάτες του (2009), οι έννοιες της δημοκρατίας και της λογοδοσίας δεν συνάδουν αβίαστα με την απελευθέρωση της αγοράς.

Σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου η απελευθέρωση της αγοράς έχει προχωρήσει σημαντικά, βασικά αγαθά και κρίσιμες υπηρεσίες για την καθημερινή ζωή, την επιβίωση, την ανάπτυξη και την ευημερία των πολιτών, που διαχρονικά ανήκαν στη δημόσια σφαίρα, έχουν περάσει στα χέρια του ιδιωτικού τομέα, της αγοράς, και διαμεσολαβούνται από τις δυνάμεις του ανταγωνισμού και τους μηχανισμούς της προσφοράς και της ζήτησης. Ο ρόλος του κράτους περιορίζεται σε ρυθμιστικό-εποπτικό, με τις επιχειρήσεις να συνάπτουν συμβόλαια προμήθειας και να προχωρούν σε επενδύσεις παραγωγής και στη δημιουργία και τον εκσυγχρονισμό των δικτύων (σε μερικό, πάντως, βαθμό, καθώς τα περισσότερα κράτη διατηρούν αρμοδιότητες επί των υποδομών και των δικτύων ενέργειας). Το αποτέλεσμα είναι η αγορά ενέργειας, για παράδειγμα, να καθορίζεται ολοένα και περισσότερο από εταιρικές και ενδοεταιρικές αποφάσεις, παρά διακρατικές συμφωνίες. Τούτο μπορεί να οδηγήσει σε χαμηλότερες ή υψηλότερες τιμές, καλύτερες ή χειρότερες υπηρεσίες και διαφορετικό βαθμό ενεργειακής ασφάλειας. Σε αυτό το πλαίσιο, οι επιδόσεις και η λειτουργία των ενεργειακών επιχειρήσεων και της ενεργειακής αγοράς καθίστανται σημαντικοί παράγοντες για τη στάθμιση των πολιτικών επιλογών των ψηφοφόρων. Οι εθνικές κυβερνήσεις, για αυτό το λόγο, έχουν κάθε συμφέρον να διευκολύνουν την απρόσκοπτη επιχειρηματική τους δράση και

να ακούσουν τις προτάσεις, τις προτροπές και τις αντιρρήσεις τους τόσο για την ευρύτερη δημόσια πολιτική, όσο για τη στενότερη τομεακή (Godzimirski, 2013˙ Henderson & Pirani, 2014˙ Wenger, 2006˙ Sander, 2007˙ Geden *et al.*, 2006˙ Stern, 1999).

Η πιο ενδιαφέρουσα μετάβαση στον ευρωπαϊκό χώρο παρατηρείται στον τομέα του φυσικού αερίου, όπου τα μακροπρόθεσμα συμβόλαια, με αντισυμβαλλόμενα μέρη, ως επί το πλείστον, κρατικές επιχειρήσεις, και με τιμές προσδεμένες στις διεθνείς τιμές του πετρελαίου, αντικαθίστανται προοδευτικά από «αγορές σποτ» (spot markets), τιμές που αποτυπώνουν ολοένα και περισσότερο τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης του φυσικού αερίου σε παγκόσμιο επίπεδο, και βραχυπρόθεσμα συμβόλαια ανάμεσα σε πληθώρα εταιρειών, πρώτιστα ιδιωτικών, που συμμετέχουν στην εμπορία φυσικού αερίου. Τούτο έχει διαφοροποιήσει αισθητά την αγορά, καθώς έχει οδηγήσει για την ώρα σε χαμηλότερες τιμές. Σε περίπτωση, ωστόσο, που οι παράμετροι της αγοράς διαφοροποιηθούν, μπορεί να προκληθεί σημαντική αύξηση στις τιμές, ένα ενδεχόμενο η έκταση του οποίου θα περιοριζόταν υπό το προηγούμενο καθεστώς των μακροπρόθεσμων συμβολαίων με σημείο αναφοράς τη διεθνή τιμή του πετρελαίου. Το καθοριστικό σημείο είναι ότι τα περιθώρια των κρατών να ρυθμίσουν τις παραμέτρους του ενεργειακού εμπορίου έχει μειωθεί δραστικά. Οι αγορές και οι επιχειρήσεις, αντίθετα, καθορίζουν σε αυξανόμενο βαθμό την ενεργειακή ασφάλεια των κρατών, τόσο των παραγωγών-εξαγωγών, όσο και των εισαγωγών (βλ. επόμενο υποκεφάλαιο) (Helm, 2007˙ CIEP, 2010˙ 2008˙ Locatelli, 2008˙ Holz *et al.*, 2008˙ Stern, 2009˙ 2007˙ Henderson & Pirani, 2014).

Η αγορά και το φορολογικό σύστημα

Ο πλέον νευραλγικός τομέας όπου τέμνονται τα κυβερνητικά συμφέροντα (είσπραξη εσόδων που θα χρηματοδοτήσουν τις κρατικές πολιτικές) και αυτά των επιχειρήσεων (μείωση του κόστους λειτουργίας τους) είναι αυτός της φορολογίας. Αφενός, ο εκάστοτε φορολογικός κώδικας κατανέμει τα βάρη στις διάφορες κοινωνικές και επαγγελματικές ομάδες (μισθωτοί, επιχειρήσεις, συνταξιούχοι κλπ). Αφετέρου, το φορολογικό σύστημα αποτελεί ένα σύστημα κινήτρων και αντι-κινήτρων που ουσιαστικά λειτουργεί αποτρεπτικά για κάποιες μορφές οικονομικής δραστηριότητας την ίδια στιγμή που ενθαρρύνει και επιδοτεί άλλες (Προέδρου, 2013: 117-118). Επιτελεί, με άλλα λόγια, έναν καθαρά πολιτικό ρόλο που διαμεσολαβείται από την ισχύ και την επιρροή των κοινωνικών δρώντων στον κυβερνητικό μηχανισμό. Οι ρυθμίσεις που εξασφαλίζει κάθε κοινωνική και επαγγελματική ομάδα είναι σε μεγάλο βαθμό το αποτέλεσμα της ισχύος τους και της προβολής της επιρροής τους στις ε-

κάστοτε κυβερνήσεις. Για παράδειγμα, η στενή σύζευξη του πολιτικού τομέα με τον κόσμο των ενεργειακών επιχειρήσεων συνεπάγεται ότι η πετρελαϊκή βιομηχανία κατορθώνει και αποσπά συστηματικά φορο-εκπτώσεις και φορο-απαλλαγές από τις εκάστοτε κυβερνήσεις (αδιάφορο αν πρόκειται για αναπτυσσόμενες ή ανεπτυγμένες χώρες, φιλελεύθερες ή χώρες που ακολουθούν το μοντέλο του κρατικού καπιταλισμού) (Kryukov & Moe, 2013).

Ο όρος φορολογική βελτιστοποίηση αποκρυσταλλώνει την ένταση ανάμεσα στα εταιρικά και τα κρατικά συμφέροντα. Από τους ιδιώτες και τους ελεύθερους επαγγελματίες, μέχρι τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις και τους υπερεθνικούς κολοσσούς, οι φορολογούμενοι αποπειρώνται να μειώσουν το ποσό των φόρων που καλούνται να πληρώσουν. Τούτο είναι απόλυτα συμβατό με την αρχή της κερδοφορίας σε μια οικονομία της αγοράς, ωστόσο επέχει βαρύτατες συνέπειες για την οικονομική κατάσταση των κρατών. Ενώ τα νόμιμα περιθώρια δράσης των δύο πρώτων κατηγοριών είναι σχετικά περιορισμένα, όπως και οι συνέπειες της προσπάθειάς τους να γλυτώσουν κάποιους φόρους για τα κρατικά ταμεία, οι μεγάλες υπερεθνικές επιχειρήσεις έχουν δύο εξαιρετικά σημαντικά διαπραγματευτικά χαρτιά για να επιτύχουν μείωση του συνολικού τους κόστους μέσω μείωσης της φορολογίας, και άρα την αύξηση της κερδοφορίας τους (Roche, 2014).

Το πρώτο έγκειται στις διαπραγματεύσεις με τις κυβερνήσεις. Οι επενδύσεις μιας εταιρείας δημιουργούν θέσεις εργασίας και μεγαλύτερη κυκλοφορία του χρήματος μέσα από τους μισθούς των εργαζομένων και των κερδών της επιχείρησης, ένα τουλάχιστον μέρος των οποίων ανακυκλώνεται στην τοπική και εθνική οικονομία. Κατ' αντιστοιχία με τις δημιουργούμενες θέσεις εργασίας, τον παραγόμενο πλούτο και τα φορολογικά έσοδα που αποφέρει, κάθε επιχείρηση καθίσταται όλο και πιο σημαντική για την κυβέρνηση που την υποδέχεται και τη φιλοξενεί, δεδομένου ότι συμβάλλει σημαντικά στην οικονομική ανάπτυξη και τη μείωση της ανεργίας, δύο κομβικούς δηλαδή στόχους που κρίνουν σε σημαντικό βαθμό και τη μελλοντική εκλογιμότητά της. Είτε μέσα από συναινετικές διαπραγματεύσεις, είτε μέσα από απειλές περί φυγής κεφαλαίων, ματαίωσης νέων επενδύσεων ή μεταφοράς της έδρας και των εγκαταστάσεων της εταιρείας σε άλλες περιοχές/ χώρες, οι επιχειρήσεις είναι συνήθως σε θέση να πετυχαίνουν σημαντικά ανταλλάγματα (Wenger, 2006˙ Willetts, 2007˙ Strange, 2004). Τούτα, βέβαια, εξαρτώνται και από το μέγεθος και την ισχύ των κυβερνήσεων. Είναι πολύ διαφορετικά τα περιθώρια δράσης των διεθνικών ομίλων στις ΗΠΑ και τις κεντρικές ευρωπαϊκές αγορές, από ό,τι στις περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες αφρικανικές χώρες, για παράδειγμα, με αδύναμη κεντρική εξουσία (Collier, 2007˙ 2003). Το αποτέλεσμα είναι σε διαφορετικό βαθμό οι διεθνικές επιχειρήσεις να απολαμβάνουν σημαντικά προνόμια και παραχωρήσεις προκειμένου να διατηρούν την οικονο-

μική τους δραστηριότητα που αποβαίνει και προς όφελος των κυβερνήσεων (Preston, 2008).

Δεύτερον, και ακόμη πιο σημαντικό, οι επιχειρήσεις ανά τον κόσμο εκμεταλλεύονται το κενό στο παγκόσμιο ρυθμιστικό πλαίσιο και την ύπαρξη κρατών με πολύ χαμηλή φορολογία και πλήρη αδιαφάνεια στις οικονομικές συναλλαγές, γνωστά με το όνομα «φορολογικοί παράδεισοι» (tax havens). Το κρίσιμο σημείο εδώ είναι να κατανοήσουμε τη διατήρησή τους παρά το γεγονός ότι βρίσκονται στο επίκεντρο της διεθνούς κριτικής εδώ και δεκαετίες. Δημιουργείται το εύλογο παράδοξο γιατί τα κράτη, συμπεριλαμβανομένων χωρών όπως η Κίνα που ακολουθούν το μοντέλο του κρατικού καπιταλισμού, διατηρούν σημαντικά μερίδια και ασκούν στενό έλεγχο στην εθνική οικονομία (Roche, 2014), που χάνουν τεράστια έσοδα από τη φυγή των επενδύσεων στους φορολογικούς παραδείσους, δεν συντονίζουν τη δράση τους ούτως ώστε να ρυθμιστούν οι εξωχώριες (offshore) επενδύσεις. Οι διεθνικοί όμιλοι ασκούν συστηματικά πίεση σε πολιτικά κόμματα, κυβερνήσεις και άλλους κοινωνικούς δρώντες ούτως ώστε να αποτρέπεται οποιαδήποτε ρύθμιση θα μπορούσε να πλήξει τα συμφέροντά τους. Με αυτό τον τρόπο πετυχαίνουν συνήθως να ματαιώνουν φιλόδοξες παρεμβάσεις και να ακυρώνουν ρυθμιστικές πρωτοβουλίες προκειμένου να μην εξαναγκαστούν σε πολύ μεγαλύτερες πληρωμές (Φραγκονικολόπουλος & Προέδρου, 2010). Η διαιώνιση των φορολογικών παραδείσων καταδεικνύει την αδυναμία των κρατών και των διεθνών οργανισμών να ασκήσουν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα και να ποδηγετήσουν το κεφάλαιο και τους αυτόνομους οικονομικούς δρώντες προς όφελος και για λογαριασμό των λαών και των πολιτών του κόσμου (Mazower, 2012).

Η αγορά, οι τεχνολογίες αιχμής και η γεωπολιτική της ενέργειας

Πέρα από αυτή τη σύζευξη πολιτικής και οικονομίας που αγγίζει τα όρια της επικίνδυνης διαπλοκής, είναι σημαντικό να κατανοήσουμε τον κομβικό ρόλο των επιχειρήσεων σε οικονομικούς τομείς αιχμής, όπως αυτούς της πληροφορικής, της ψηφιακής τεχνολογίας και της ενεργειακής βιομηχανίας. Οι κολοσσοί της ψηφιακής τεχνολογίας δημιουργούν σημαντικές καινοτομίες που αλλάζουν ριζικά τον κόσμο προσδίδοντας ευρύτατα περιθώρια σε αυτόνομους δρώντες να δρουν έξω από τα όρια ελέγχου του κράτους, και δημιουργούν νέα δεδομένα επηρεάζοντας την κοινή γνώμη και ενδυναμώνοντας τη φωνή των πολιτών (Johnson & Turner, 2003: 313΄ United Nations, 1992). Η ανεπτυγμένη ψηφιακή τεχνολογία και η εφαρμογή της στον χρηματοπιστωτικό τομέα, για παράδειγμα, έχουν οδηγήσει σε εξελιγμένα χρηματοπιστωτικά προϊόντα που επιτρέπουν στους τραπεζικούς και επενδυτικούς ομίλους, αλλά

και σε μεμονωμένους οικονομικούς δρώντες που διαθέτουν μεγάλα κεφάλαια, να τοποθετηθούν στην αγορά με σχήματα υψηλού ρίσκου αλλά και δυνητικά πολύ υψηλής κερδοφορίας (βλ. επόμενα υποκεφάλαια) (Strange, 1998˙ Roche, 2014). Οι κυβερνο-επιθέσεις (cyber-attacks), επίσης, αποτελούν ψηφιακά χτυπήματα σε ευαίσθητες πληροφοριακές υποδομές και βάσεις δεδομένων του οριζόμενου ως αντιπάλου και χρησιμοποιούνται τόσο από κρατικούς όσο και από ιδιωτικούς παίκτες, επανακαθορίζοντας το πεδίο και την εννοιολόγηση της ασφάλειας (Arquilla & Ronfeldt, 2001˙ Gagnon, 2008˙ Buzan & Hansen, 2009: 269-270).

Η δημιουργία των νέων μέσων και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, και η απευθείας κάλυψη πολεμικών συγκρούσεων από παγκόσμια δίκτυα, επίσης, μεταλλάσσουν ριζικά το πεδίο στο οποίο διενεργείται η πολιτική (Frangonikolopoulos, 2012˙ Frangonikolopoulos & Chapsos, 2012). Η έκρηξη της Αραβικής Άνοιξης, για παράδειγμα, σίγουρα δεν θα είχε την ίδια δυναμική χωρίς τη χρήση των νέων κοινωνικών μέσων (facebook, twitter) αλλά και τη μετάδοση των επαναστάσεων σε ζωντανή σύνδεση σε κάθε γωνιά του πλανήτη που προκαλούσε τη συμπάθεια και αντίδραση της κοινής γνώμης, την οποία και οι κυβερνήσεις έπρεπε να λάβουν υπόψη τους στη χάραξη της εξωτερικής τους πολιτικής έναντι της Μέσης Ανατολής (Laipson, 2011˙ Salem & Mourtada, 2011). Αξίζει να σημειώσουμε ότι τα νέα τεχνολογικά δεδομένα προέκυψαν ως αποτέλεσμα της αγοράς, των κινήτρων για κερδοφορία και των καινοτομιών συγκεκριμένων φιλόδοξων και εμπνευσμένων ατόμων και ομάδων. Η συνολική αντίληψη του πώς κινείται ο κόσμος και της διαμόρφωσης της παγκόσμιας πολιτικής, πρέπει να καταστεί σαφές ότι δεν δύναται να υλοποιηθεί χωρίς αναφορά στην οικονομική λογική, στη λειτουργία της οικονομικής σφαίρας και στη λειτουργία του ιδιωτικού τομέα και του κεφαλαίου.

Στο πεδίο της ενεργειακής και περιβαλλοντικής πολιτικής, και ειδικότερα όσον αφορά στη μετάβαση από την καύση ορυκτών καυσίμων στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και στην καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, ο ρόλος των ενεργειακών κολοσσών είναι κεντρικής σημασίας. Παραδοσιακά, οι μεγάλοι ενεργειακοί όμιλοι ασκούν πίεση στους πολιτικούς και τα πολιτικά κόμματα προκειμένου να ληφθούν σοβαρά υπόψη οι θέσεις και τα συμφέροντά τους. Εν όψει της μεγάλης συνόδου του ΟΗΕ για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής στο Παρίσι το Δεκέμβριο του 2015, οι μεγαλύτερες ευρωπαϊκές ενεργειακές επιχειρήσεις ζήτησαν ανοιχτά και επίσημα να λάβουν μέρος στις συνομιλίες. Πιο συγκεκριμένα, επιδίωξαν να συμμετάσχουν στη συζήτηση για τον καθορισμό των νέων μηχανισμών τιμολόγησης των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα, που με τη σειρά τους θα καθορίσουν σε μεγάλο βαθμό ποιες μορφές ενέργειας θα προκριθούν και ποιες θα καταστούν μη ανταγωνιστικές (η υψηλή τιμολόγηση των εκπομπών ρύπων, για παράδειγμα,

θα ευνοήσει τις ανανεώσιμες πηγές σε σχέση, διαδοχικά, με το φυσικό αέριο, το πετρέλαιο και τον άνθρακα), όπως επίσης και ποιες τεχνολογίες θα είναι πιο οικονομικό να αναπτυχθούν (για παράδειγμα, ηλιακά πάνελ, ανεμογεννήτριες, τεχνολογία δέσμευσης και αποθήκευσης των εκπομπών άνθρακα). Οι συζητήσεις αυτές θα προσδιορίσουν στην ουσία τις βασικές παραμέτρους του ενεργειακού πεδίου τα επόμενα χρόνια (Clark & Crooks, 2015). Η διαπραγματευτική ισχύς των ενεργειακών επιχειρήσεων, οι θέσεις και τα συμφέροντά τους εύλογο είναι ότι δεν θα συνδιαμορφώσουν μόνο την ατζέντα των διαπραγματεύσεων, αλλά και τα τελικά τους αποτελέσματα.

Στον ενεργειακό τομέα, το εμπόριο φυσικού αερίου ανάμεσα σε ΕΕ και Ρωσία έχει προκαλέσει τεράστιο πολιτικό ενδιαφέρον και συχνά αναγιγνώσκεται εσφαλμένα υπό το στενό πρίσμα της γεωπολιτικής και του εκ νέου αναδυθέντος ανταγωνισμού για τον «έλεγχο» της ανατολικής Ευρώπης. Κάθε εξέλιξη στις ενεργειακές σχέσεις των δύο πλευρών έχει αναφορά σε (γεω-)πολιτικές προθέσεις και προτεραιότητες, όχι όμως και στις οικονομικές και τεχνολογικές εξελίξεις που δρομολογούνται από τις επιχειρήσεις και έχουν επίπτωση στο ευρύτερο ενεργειακό πεδίο. Πιο συγκεκριμένα, η επανάσταση του σχιστολιθικού αερίου στις ΗΠΑ τα τελευταία χρόνια (εξ ολοκλήρου στα χέρια του ιδιωτικού τομέα) έχει οδηγήσει στην αύξηση της προσφοράς του φυσικού αερίου παγκοσμίως, την ίδια στιγμή που η ζήτηση παραμένει χαμηλή ως απότοκο της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης της προηγούμενης δεκαετίας. Σε αυτό το πλαίσιο, η εξάρτηση της ΕΕ από το φυσικό αέριο της Ρωσίας έχει μειωθεί σημαντικά, κάτι που καθιστά ευχερέστερο για την ΕΕ να προωθεί την επιβολή των όρων της κοινής, απελευθερωμένης αγοράς της, στην απρόθυμη να συμπλεύσει Gazprom. Στη ρωσική πλευρά, η απροθυμία σύναψης σταθερών κοινοπρακτικών σχημάτων με δυτικές εταιρείες που μπορούν να εισφέρουν κεφάλαια και τεχνογνωσία έχει ως αποτέλεσμα την καθυστέρηση εξόρυξης των νέων, πιο απαιτητικών κοιτασμάτων στον Αρκτικό Κύκλο, την ανατολική Σιβηρία και την Άπω Ανατολή. Τούτο έχει με τη σειρά του ως αποτέλεσμα την αδυναμία της Ρωσίας να διαδραματίσει πρωτεύοντα ρόλο στις αγορές αερίου στην τρέχουσα συγκυρία. Ως αποτέλεσμα των τεχνολογικών εξελίξεων και συγκεκριμένων οικονομικών παραμέτρων, κατά συνέπεια, η ενεργειακή αγορά, και οι σχέσεις ΕΕ–Ρωσίας στον τομέα του φυσικού αερίου, έχουν μεταλλαχθεί σημαντικά (Henderson & Pirani, 2014˙ Helm, 2014˙ Godzimirski, 2013). Η μεταστροφή της Ρωσίας από την κατασκευή του South Stream, ενός αγωγού που θα ένωνε τη Ρωσία με την ΕΕ μέσα από τη Μαύρη Θάλασσα, στη διακήρυξη της πρόθεσης κατασκευής του Turkish Stream, που θα φέρει το ρωσικό αέριο σε τουρκικό έδαφος μέσα από τη Μαύρη Θάλασσα και από εκεί αυτό θα μεταπωληθεί σε χώρες-μέλη της ΕΕ, δεν οφείλεται στην, ούτε προοιωνίζεται, μια «στέρεη» γεωπολιτική σύ-

μπραξη Τουρκίας–Ρωσίας, αλλά πυροδοτήθηκε κύρια από την απαγόρευση στην Gazprom, σύμφωνα με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την ενεργειακή αγορά, να λειτουργεί τόσο ως πάροχος ενέργειας όσο και ως λειτουργός ενεργειακών δικτύων (Proedrou, 2015).

Η εντυπωσιακή διείσδυση της κρατικής ρωσικής εταιρείας Gazprom, εξάλλου, στην ευρωπαϊκή αγορά, από τη δεκαετία του 1990 κι έπειτα, βασίστηκε στη στρατηγική της συμμαχία με μια σειρά από ιδιωτικές ενεργειακές εταιρείες από την Ιταλία (ENI), τη Γερμανία (BASF και EON Ruhrgas), την Αυστρία (OMV) και την Ουγγαρία (MOL). Αυτές οι εταιρικές συμπράξεις για τη μεταφορά και εμπορία του αερίου δημιούργησαν περαιτέρω προσχώματα στην ευρωπαϊκή αγορά για τη ρωσική εταιρεία, αλλά και σημαντικούς συνομιλητές-εταίρους που ασκούσαν πιέσεις υπέρ των κοινών εταιρικών θέσεων, παρά τη διακηρυγμένη πρόθεση των περισσότερων ευρωπαϊκών μελών για διαφοροποίηση των πηγών και απεξάρτηση από τη Gazprom (Stern, 1999˙ Proedrou, 2012).

Ειδικότερα, η στενή σχέση Γερμανίας και Ρωσίας στον ενεργειακό τομέα, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη σύμπλευση των εταιρικών συμφερόντων και τη σύζευξη πολιτικής και οικονομικής ηγεσίας. Κατά το πρότυπο όλων των συναντήσεων κορυφής στον ενεργειακό τομέα, στην κομβική ρωσο-γερμανική συνεννόηση του 2006 για εμβάθυνση της συνεργασίας στον ενεργειακό τομέα έλαβαν μέρος όχι μόνο ανώτατοι πολιτικοί αξιωματούχοι αλλά και οι κύριοι εκπρόσωποι της ενεργειακής βιομηχανίας των δύο πλευρών. Σε αυτήν αποφασίστηκε η κατασκευή του ρωσο-γερμανικού αγωγού Nord Stream, και μια σειρά εταιρικών συμφωνιών των δύο πλευρών για ανταλλαγές μεριδίων, πρόσβαση της Gazprom στη γερμανική αγορά αερίου και γερμανικές επενδύσεις σε κοιτάσματα υδρογονανθράκων σε ρωσικό έδαφος (Sander, 2007˙ Goetz, 2005˙ Victor & Victor, 2006˙ Larsson, 2006). Η εγγύηση της σταθερότητας και η διαπραγματευτική υποστήριξη από τις πολιτικές δυνάμεις, από τη μία, και η δέσμευση των μεγάλων οικονομικών παικτών για επενδύσεις και εμπορικές ροές, από την άλλη, συμβαδίζουν, προϋποθέτουν η μία την άλλη και προαπαιτούν τη συναίνεση ανάμεσα σε πολιτικό και επιχειρηματικό κόσμο.

Τα όρια των δύο αυτών κόσμων, άλλωστε, είναι συχνά θολά και συγκεχυμένα. Ο προκάτοχος της Άνγκελα Μέρκελ στη γερμανική καγκελαρία Γκέρχαρντ Σρέντερ προώθησε αποφασιστικά τη συμφωνία για την κατασκευή του ρωσο-γερμανικού αγωγού αερίου Nord Stream. Την επομένη της λήξης της θητείας του ανέλαβε τα ηνία της κοινοπραξίας που θα υλοποιούσε το έργο, το οποίο ο ίδιος είχε στηρίξει ένθερμα και συνυπογράψει υπό την ιδιότητα του καγκελαρίου λίγο νωρίτερα (Roche, 2014).

Τούτο δεν αποτελεί μεμονωμένο περιστατικό. Ο πρώην πρωθυπουργός της Βρετανίας Τόνι Μπλερ είναι εδώ και χρόνια διαμεσολαβητής της ομάδας των 4 που είναι επιφορτισμένη με τις διπλωματικές προσπάθειες εξεύρεσης λύσης στο παλαιστινιακό ζήτημα. Ωστόσο, η συμβουλευτική του εταιρεία αριθμεί στο πελατολόγιό της μια σειρά από κυβερνήσεις, του Περού, του Καζακστάν, του Βιετνάμ και του Κουβέιτ, το κρατικό επενδυτικό ταμείο του Άμπου Ντάμπι, τον τραπεζικό κολοσσό JPMorgan και τον πετρελαϊκό όμιλο Petrosaudi. Η διαπλοκή των πολιτικών και οικονομικών ρόλων και στόχων έχει δημιουργήσει εύλογες αντιρρήσεις και ενστάσεις που οδήγησαν στην απομάκρυνση του Μπλερ από το διαμεσολαβητικό του ρόλο στη Μέση Ανατολή (Pickard & Reed, 2015). Μια σειρά από υπουργικά στελέχη, κεντρικοί τραπεζίτες, μεγαλοεπιχειρηματίες και ανώτατα στελέχη του τραπεζικού τομέα, εξάλλου, μετατοπίζονται από πολιτικά σε οικονομικά πόστα και αντιστρόφως, κάτι που καταδεικνύει τη σύζευξη και διαπλοκή του οικονομικού και πολιτικού κόσμου (Roche, 2014).

Το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα

Η λειτουργία του χρηματοπιστωτικού συστήματος είναι κομβικής σημασίας για τη λειτουργία της πραγματικής οικονομίας. Ο ρόλος του συνίσταται στην παροχή ρευστότητας σε αυτήν, που θα επιτρέψει την πραγματοποίηση επενδύσεων, την ανάληψη επιχειρηματικών ρίσκων, τη δημιουργία θέσεων εργασίας, την παραγωγή νέων και βελτιωμένων προϊόντων και την προσφορά αναβαθμισμένων υπηρεσιών στους πολίτες-καταναλωτές. Παραδοσιακά, το ρόλο αυτό αναλαμβάνουν οι τράπεζες που, διαμεσολαβώντας ανάμεσα σε εκείνους που θέλουν να αποταμιεύσουν τα χρήματά τους και να αποκομίσουν κάποιο όφελος και εκείνους που επιζητούν πίστωση προκειμένου να χρηματοδοτήσουν τις οικονομικές τους λειτουργίες, εξασφαλίζουν την κερδοφορία τους. Ωστόσο, η τραπεζική παραμένει ένας ιδιαίτερος οικονομικός τομέας που έχει διευρύνει θεαματικά την ισχύ του τις τελευταίες δεκαετίες. Παρ' όλα αυτά, τόσο η εγχώρια όσο και η διεθνής πολιτική δεν αναλύονται με αναφορά στο ρόλο του τραπεζικού τομέα. Η Susan Strange (1970) κάνει λόγο για την αδήριτη ανάγκη:

- να μελετήσουμε την κομβικής σημασίας λειτουργία του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος
- να αναγνωρίσουμε τη «δομική ισχύ» του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος που αποκλίνει σημαντικά από τη συμβατική φιλελεύθερη πολιτική και οικονομική θεωρία και

- να αναγνωρίσουμε την αυξανόμενη άγνοιά μας ως προς την κατανόηση της λειτουργίας του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος σε μια εποχή τεχνολογικής επανάστασης και παγκοσμιοποίησης.

Τράπεζες, συστημικοί κίνδυνοι και διασπορά του ηθικού κινδύνου

Η λειτουργία των τραπεζών εδράζεται στη μόχλευση, στη γεωμετρική αύξηση δηλαδή της κυκλοφορίας του χρήματος στη βάση περιορισμένων αποθεματικών μέσα από τη σύναψη έντοκων δανείων. Η αύξηση αυτή, ωστόσο, έχει λάβει εκτενέστατες διαστάσεις, με αποτέλεσμα μια τεράστια αναντιστοιχία ανάμεσα στον πραγματικό (αγαθά, αντικείμενα κλπ) και στον εικονικό πλούτο (χρήματα, μετοχές, ομόλογα, ασφάλιστρα κλπ) (Heinberg, 2011˙ Daly & Farley, 2004: 255-258˙ Moyo, 2011˙ Προέδρου, 2013). Οι τραπεζικές κρίσεις προκύπτουν ακριβώς όταν γίνει αντιληπτό ότι η αναντιστοιχία αυτή είναι αγεφύρωτη και συνεπάγεται αδυναμία πληρωμών από την πραγματική οικονομία στον τραπεζικό τομέα (Douthwaite, 2006).

Στη μητέρα του καπιταλισμού, τις ΗΠΑ, η κρίση του 1929 είχε επιφέρει τεράστιο προβληματισμό για την ορθή λειτουργία των επιμέρους πυλώνων του συστήματος και την αλληλεπίδρασή τους. Υπήρξε γενική ομοφωνία ότι ο επιχειρηματικός τομέας συνολικά, συμπεριλαμβανομένου του τραπεζικού, λειτούργησε άπληστα και πλημμελώς επιφέροντας τεράστια προβλήματα στην πραγματική οικονομία. Προκειμένου να αναχαιτιστούν πρακτικές αυτού του τύπου, το New Deal περιείχε ρυθμίσεις που διαχώριζαν τις τράπεζες από τα επενδυτικά ταμεία. Τούτος ο διαχωρισμός πέτυχε τη σταθερότητα της πραγματικής οικονομίας μέσα από τη συνετή λειτουργία των τραπεζών, την ίδια στιγμή που επέτρεπε και σε πιο ριψοκίνδυνα ιδρύματα να τοποθετούνται στην αγορά, χωρίς ωστόσο η λειτουργία τους να έχει τόσο σημαντικές συνέπειες. Η ρύθμιση αυτή, ωστόσο, άρθηκε ως αναχρονιστική το 1999 με το νόμο Glass-Steagall που επέτρεπε στις δύο αυτές κατηγορίες δρώντων να παίζουν τον διττό ρόλο της τράπεζας και της επενδυτικής εταιρείας. Τούτο είχε ως συνέπεια τη γεωμετρική αύξηση του ρίσκου σε ό,τι αποτελούσε καθημερινές, απλές συναλλαγές, καθώς όλες οι τράπεζες είχαν δικαίωμα πλέον, και προχωρούσαν, στη δημιουργία πολύπλοκων χρηματοπιστωτικών προϊόντων με υψηλότερη απόδοση αλλά και υψηλότερο ρίσκο (Mutterperl, 2011). Σε αυτό το πλαίσιο απορρύθμισης, δύο ιδιωτικοί χρηματοπιστωτικοί φορείς με εγγύηση από το αμερικανικό δημόσιο, η Freddie Mac και η Fannie Mae, προχωρούσαν στην παροχή δανείων χωρίς εγγυήσεις σε δανειολήπτες που σε πολλές περιπτώσεις δεν ήταν σε θέση να αποπληρώσουν τις δανειακές τους υποχρεώσεις (Cable, 2010). Η έκρηξη των εξαιρετικά επισφαλών αυτών ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων δημιούργησαν μία άνευ προηγουμένου φούσκα

που, όταν έσκασε, συμπαρέσυρε ολόκληρη την αμερικανική οικονομία σε φοβερή ύφεση. Ο νόμος Donn-Frank το 2010 είχε στόχο να επαναρρυθμίσει την αγορά περιορίζοντας τα περιθώρια του χρηματοπιστωτικού τομέα, ήταν ωστόσο αρκετά μετριοπαθής, περιορίζοντας κάποιες αυθαιρεσίες, αλλά χωρίς να ανασυντάσσει θεμελιωδώς τη λειτουργία του χρηματοπιστωτικού συστήματος (Mutterperl, 2011).

Η νευραλγική σημασία του χρηματοπιστωτικού τομέα για τη συνολική οικονομία, δεδομένου του κεντρικού ρόλου του χρήματος και της ρευστότητας, καθιστά τις τράπεζες κομβικής σημασίας παίκτες για ολόκληρο το σύστημα, με ευρύτατα περιθώρια διαπραγμάτευσης με τις κρατικές αρχές και συν-καθορισμού των κανόνων του παιχνιδιού. Ιδιαίτερα ένας περιορισμένος αριθμός τραπεζικών ομίλων αποκτούν συστημικό χαρακτήρα, κάτι που σημαίνει ότι ολόκληρο το οικονομικό σύστημα δεν μπορεί να λειτουργήσει εύρυθμα σε περίπτωση οικονομικών δυσκολιών και αδυναμίας πληρωμών των τραπεζών αυτών. Οι συστημικές αυτές τράπεζες είναι «πολύ μεγάλες για να αποτύχουν» (too big to fail), υπό την έννοια ότι η πτώχευσή τους θα συμπαρασύρει ολόκληρη την οικονομία σε ύφεση. Ακριβώς αυτό συνέβη το 2007 όταν ένας συστημικός παίκτης, ο τραπεζικός όμιλος Lehman Brothers, αφέθηκε να χρεοκοπήσει, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν αλυσιδωτές αντιδράσεις στην αμερικανική, και στη συνέχεια στην παγκόσμια, οικονομία. Η απόφαση περί μη διάσωσης εδράζεται στη λογική μη διασποράς του «ηθικού κινδύνου» (moral hazard), σύμφωνα με την οποία η διάσωση προβληματικών τραπεζών περνά το εσφαλμένο και επικίνδυνο μήνυμα στις υπόλοιπες ότι επίσης θα διασωθούν, κάτι που έμμεσα ενθαρρύνει τη ριψοκίνδυνη πολιτική τους. Οι δραματικές συνέπειες στην οικονομία, ωστόσο, από τη χρεοκοπία συστημικών τραπεζών οδηγεί συνήθως τις κυβερνήσεις σε διάσωση (bail-out) των μεγάλων τραπεζικών ομίλων προκειμένου ακριβώς να αποτρέψουν τη μετακύλιση της κρίσης στην πραγματική οικονομία. Η βρετανική κυβέρνηση, για παράδειγμα, προχώρησε στη διάσωση της Northern Rock και στη συνολική χρηματοδότηση του τραπεζικού της τομέα την περίοδο της κρίσης, και η αμερικανική κυβέρνηση είχε στηρίξει μετά τη χρεοκοπία της Lehman Brothers τις υπόλοιπες συστημικές τράπεζες προκειμένου να συγκρατήσει και να περιορίσει την καλπάζουσα ύφεση (Cable, 2010).

Η πολιτική αυτή, από την άλλη, εγείρει σημαντικές ενστάσεις καθώς μεταφέρει κεφάλαια από τα κρατικά ταμεία, κατ' ουσίαν χρήματα των φορολογουμένων, στο ενεργητικό των τραπεζών, κάτι που όχι μόνο δεν συνάδει με τη συλλογική αίσθηση περί κοινωνικής δικαιοσύνης, αλλά και μειώνει τα περιθώρια άσκησης γενναιόδωρης δημόσιας πολιτικής. Παράλληλα, προκύπτει ένα μείζον θέμα ηθικής τάξης και ισονομίας, από τη στιγμή που τα βάρη εναποτίθενται στους μικρούς παίκτες της οικονομίας ενώ επιφυλάσσεται ειδική

μεταχείριση στις μεγάλες τράπεζες. Δεδομένου ότι και στις δύο περιπτώσεις, διάσωσης ή μη των τραπεζών, η πραγματική οικονομία και οι πολίτες-φορολογούμενοι-καταναλωτές σηκώνουν το βάρος της προβληματικής κατάστασης των τραπεζών, εγείρονται σημαντικά ζητήματα για την ορθή σύζευξη πολιτικής και οικονομικής εξουσίας και αναζητούνται τρόποι με τους οποίους το συστημικό αυτό κενό μπορεί να γεφυρωθεί (Callinicos, 2012˙ Strange, 1998a: 12).

Οι τραπεζικές κρίσεις οδηγούν αναπόδραστα σε προβλήματα και ύφεση την πραγματική οικονομία. Στην Ισλανδία και στην Ιρλανδία, για παράδειγμα, ο τραπεζικός τομέας των οποίων επλήγη πολύ σημαντικά από την κατάρρευση του χρηματοπιστωτικού τομέα σε ΗΠΑ και Βρετανία, άφησε έκθετη την πραγματική οικονομία και, ως εκ τούτου, της κληροδότησε δυσβάσταχτα χρέη (Nyberg, 2011˙ Jónsson, 2009˙ Kindleberger & Aliber, 2011). Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει σε αυτό το σημείο και στην τραπεζική κρίση της Κύπρου το 2013. Η μη συνετή λειτουργία του τραπεζικού συστήματος του μικρού αυτού κράτους, και η έκθεσή του στα ελληνικά ομόλογα που δέχτηκαν κούρεμα άνω του 50% το 2012, δημιούργησαν ανοίγματα που έκλεισαν με οδυνηρές συνέπειες για τους πολίτες και τα δημόσια έσοδα της Κύπρου. Η κυπριακή οικονομία οδηγήθηκε σε μνημόνια οικονομικής συνεργασίας που υπαγόρευαν πολιτική λιτότητας, κούρεμα των μεγάλων καταθέσεων που οδήγησε σε στράγγισμα της ρευστότητας, απολύσεις, αύξηση της ανεργίας και έναν επιδεινούμενο οικονομικό κύκλο. Η πλημμελής λειτουργία του τραπεζικού τομέα, με άλλα λόγια, μετακυλίστηκε στην πραγματική οικονομία και την οδήγησε σε ύφεση (Μαυρομούστακου, 2014).

Ιστορικά, μια παράπλευρη συνέπεια της πρώτης ενεργειακής κρίσης του 1973 ήταν η δραματική αύξηση της κυκλοφορίας του χρήματος παγκοσμίως και της προσφοράς χαμηλότοκων δανείων. Πιο συγκεκριμένα, σε αντίποινα για τη στήριξη της Δύσης στο Ισραήλ στον αραβο-ισραηλινό πόλεμο του Yom Kippur το 1973, τα μέλη του Οργανισμού Πετρελαιοπαραγωγών και Εξαγωγών Κρατών (ΟΠΕΚ), τα περισσότερα και τα ισχυρότερα από τα οποία βρίσκονται στην περιοχή του Περσικού Κόλπου, αποφάσισαν τον τερματισμό των εξαγωγών σε κάποια δυτικά κράτη. Άμεσο αποτέλεσμα αυτής της απόφασης υπήρξε ο τετραπλασιασμός των διεθνών τιμών του πετρελαίου σε λίγους μόνο μήνες (Muller-Kraenner, 2008). Η απότομη, μαζική αυτή εισροή των πετροδολαρίων στα ταμεία των πετρελαιοπαραγωγών κρατών ακολουθήθηκε από την τοποθέτηση του μεγαλύτερου μέρους τους σε δυτικές τράπεζες που όχι μόνον αποτελούσαν ασφαλές καταφύγιο αλλά και προσέφεραν προνομιακούς όρους. Οι δυτικές τράπεζες, από την πλευρά τους, βρέθηκαν με τεράστιες καταθέσεις τις οποίες και έπρεπε να ανακυκλώσουν στην αγορά μέσα από τη σύναψη δανείων προκειμένου να επιτύχουν την κερδοφορία

τους. Η σύναψη χαμηλότοκων δανείων ανάμεσα στις τράπεζες και μία σειρά από χώρες του Παγκόσμιου Νότου που είχαν ανάγκη σημαντικής ρευστότητας έμοιαζε μια πολύ λογική και αμοιβαία επικερδής λύση. Ωστόσο, η διακυβέρνηση των περισσότερων καθεστώτων του λιγότερο αναπτυγμένου κόσμου από αυταρχικές κυβερνήσεις οδήγησε σε εκτενή διαφθορά, κακοδιαχείριση και διασπάθιση του δημόσιου χρήματος. Τούτο, με τη σειρά του, οδήγησε σε αδυναμία πληρωμών, στη «χαμένη δεκαετία» της Λατινικής Αμερικής και την έκρηξη των πρώτων μεγάλων κρίσεων χρέους (Kenwood & Lougheed, 1999). Η αντιμετώπισή τους, όπως είδαμε και στο Κεφάλαιο 6, έγινε με τη σύναψη νέων δανείων, μια τακτική που συνάδει με τα συμφέροντα του τραπεζικού τομέα, με σημαντικές ωστόσο συνέπειες για τη δημοσιονομική κατάσταση των χρεωμένων χωρών, το βιοτικό επίπεδο, τη δυνατότητα επιβίωσης και την καθημερινότητα των πολιτών των κρατών αυτών. Το ζήτημα του παγκόσμιου χρέους, καταληκτικά, που βρίσκεται στο προσκήνιο μετά και την έκρηξη της κρίσης της ευρωζώνης, προέρχεται σε σημαντικό βαθμό από τον τρόπο λειτουργίας, τη δυναμική και τα συμφέροντα του τραπεζικού τομέα (Patomäki, 2013˙ Krugman, 2008).

«Καπιταλισμός-καζίνο, φούσκες και τρελό χρήμα»

Το νεο-φιλελεύθερο παράδειγμα και η απελευθέρωση των κεφαλαίων από τη δεκαετία του 1970 και μετά έχει μεταλλάξει τα περιθώρια δράσης του χρηματοπιστωτικού τομέα. Μέχρι τότε, στη βάση του συστήματος του Μπρέτον Γουντς, τα κράτη διατηρούσαν ελέγχους στις κεφαλαιακές ροές ούτως ώστε να μπορούν να διατηρούν σταθερές τις συναλλαγματικές τους ισοτιμίες. Η άρση των περιορισμών στη διακίνηση κεφαλαίων διάνοιξε εντυπωσιακά το πεδίο δράσης του χρηματοπιστωτικού τομέα με εκτεταμένες συνέπειες για τη σταθερότητα της παγκόσμιας οικονομίας. Το μεγάλο κεφάλαιο έχει πλέον τη δυνατότητα να μετακινείται απρόσκοπτα φέρνοντας «ζεστό χρήμα» σε μια οικονομία. Μπορεί, ωστόσο, εξίσου εύκολα να αποσύρει τις επενδύσεις του προκαλώντας χάος και ασφυξία στραγγίζοντας τη ρευστότητά της. Δεδομένου ότι η πραγματική οικονομία λειτουργεί σε συνάρτηση με την τραπεζική ρευστότητα, η αυξομείωση του ενεργητικού των τραπεζών μεταδίδει στην καλύτερη περίπτωση μπερδεμένα και αμφιλεγόμενα μηνύματα ως προς την πραγματική ρευστότητα και τα περιθώρια χρηματοδότησης της πραγματικής οικονομίας. Δεδομένου, επιπλέον, του γεγονότος ότι οι περισσότερες κινήσεις στον χρηματοπιστωτικό τομέα πλέον είναι βραχυπρόθεσμου και κερδοσκοπικού χαρακτήρα, το ενεργητικό των τραπεζών μεταλλάσσεται ταχύτατα, με αποτέλεσμα να δημιουργεί ανισορροπίες στην πραγματική οικονομία, είτε παρέχοντας δάνεια που μπορεί να μην έχουν επαρκή κάλυψη, είτε με την α-

προθυμία των τραπεζών να παράσχουν δάνεια για αυτόν ακριβώς το λόγο. Γι' αυτό και η Susan Strange (1970˙ 1998a: 1) κάνει λόγο για τη «δομική ισχύ» του κεφαλαίου. Ο όρος «καπιταλισμός-καζίνο» (casino capitalism) προσδιορίζει ευσύνοπτα το ευμετάβλητο της πραγματικής οικονομίας λόγω της κερδοσκοπικής φύσης του χρηματοπιστωτικού τομέα στον οποίο εδράζεται (Strange, 1997).

Είναι σημαντικό να εξετάσουμε τη λογική που διέπει τις χρηματοπιστωτικές συναλλαγές για να κατανοήσουμε τον ριψοκίνδυνο χαρακτήρα τους και την εγγενή τάση τους προς τη δημιουργία κρίσεων. Κεντρικός όρος είναι η αρχή της «αντανακλαστικότητας» (reflexive principle), σύμφωνα με την οποία οι χρηματοπιστωτικές αγορές δεν αντιδρούν σε κάποια αντικειμενική αλήθεια, ούτε ακόμα σε κυρίαρχες ερμηνείες μιας αντικειμενικής πραγματικότητας, αλλά σε υποθέσεις για το πώς θα εκλάβουν οι υπόλοιποι χρηματοπιστωτικοί παίκτες την πιθανή συμπεριφορά/αντίδραση των άλλων παικτών της αγοράς. Οι χρηματοπιστωτικές αγορές, δηλαδή, αντιδρούν στις απόψεις των ερευνητών και άλλων παρατηρητών, οι οποίοι με τη σειρά τους αντιδρούν στις αντιδράσεις των αγορών (Strange, 1998a: 10-13˙ Strange, 1997: 77˙ Keynes, 1936˙ Minsky, 1992). Οι πεποιθήσεις αυτές μπορεί να έχουν έρεισμα σε πραγματικά γεγονότα και εξελίξεις, ωστόσο επίσης λειτουργούν καταλυτικά για τη λήψη πολιτικών αποφάσεων (ψήφιση μέτρων για την ελληνική οικονομία πριν «ανοίξουν» οι ασιατικές αγορές), αλλά και συχνά χειραγωγούν τα οικονομικά δεδομένα προκειμένου να επιτύχουν μεγαλύτερη κερδοφορία. Γι' αυτό και η Susan Strange (1998b) κάνει λόγο για «τρελό χρήμα» (mad money) και την εγγενώς παράλογη συμπεριφορά του.

Οι θετικές ειδήσεις για μια οικονομία εισφέρουν ζεστό χρήμα, που συχνά δημιουργεί φούσκες, με τα επενδεδυμένα κεφάλαια να ξεπερνούν κατά πολύ την πραγματική αξία τους και τη δυνατότητα απόσβεσης, κάτι που εγγυάται σημαντικές οικονομικές ζημίες στο εγγύς μέλλον (μόλις κάτι τέτοιο γίνει αντιληπτό). Ένα ενδεικτικό παράδειγμα ήταν η φούσκα των επενδύσεων στον τομέα της πληροφορικής (dot-com bubble) στο μεταίχμιο της αλλαγής της χιλιετίας (Goodnight & Green, 2010). Αντίθετα, οι αρνητικές ειδήσεις για μια οικονομία οδηγούν σε απόσυρση των επενδύσεων, ακριβώς τη στιγμή που η παραμονή τους είναι απαραίτητη για να διατηρηθεί η οικονομική σταθερότητα. Το πλέον ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η Αργεντινή, η οποία εντάχθηκε σε πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής του ΔΝΤ, παρουσίασε βελτιωμένους οικονομικούς δείκτες και επαινέθηκε από το Ταμείο ως ο «καλύτερος μαθητής» τη δεκαετία του 1990. Τούτο επέφερε αύξηση των κεφαλαιακών ροών και συντέλεσε στην ανάπτυξη της οικονομίας της χώρας. Λίγο αργότερα, ωστόσο, αρνητικές εκτιμήσεις για την πορεία της αργεντίνικης οικονομίας οδήγησαν σε αθρόα έξοδο των κεφαλαίων που αποσταθεροποίησαν

την οικονομία και έφεραν τη χώρα σε κατάσταση χρεοκοπίας (Stiglitz, 2012˙ Boschi, 2005).

Είναι σημαντικό να δούμε, παράλληλα, πώς ο χρηματοπιστωτικός τομέας διαμεσολαβεί την πραγματική οικονομία. Είδαμε παραπάνω ότι οι μηχανισμοί της αγοράς παίζουν πρωτεύοντα ρόλο στη διαμόρφωση των τιμών στα ενεργειακά προϊόντα. Ωστόσο, ο μηχανισμός της προσφοράς και της ζήτησης δεν καθορίζεται μόνον από τις ιδιωτικές και τις κρατικά ελεγχόμενες και διευθυνόμενες επιχειρήσεις του κλάδου, αλλά και από χρηματοπιστωτικά ιδρύματα που μπορούν να «συμβολαιοποιήσουν» μεγάλες ποσότητες όταν οι τιμές είναι χαμηλές και να τις πουλήσουν όταν είναι υψηλές, αναμειγνυόμενα κατ' αυτό τον τρόπο με τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης στην αγορά. Επιπλέον, τοποθετούν στοιχήματα για τη μελλοντική αξία των τιμών (πετρελαίου, αερίου κλπ) σε χρονικό ορίζοντα ημερών, εβδομάδων και μηνών, κινήσεις που με τη σειρά τους έχουν σημαντική επίπτωση στη διαμόρφωση των τιμών. Οι τοποθετήσεις τους αλλά και οι προβλέψεις τους για τη μελλοντική πορεία της αγοράς ενέργειας, καθίστανται μέρος του παιχνιδιού και συνδιαμορφώνουν τις εκτιμήσεις για τα μελλοντικά μεγέθη της προσφοράς και της ζήτησης στη βάση των οποίων επιχειρήσεις (κρατικές και μη) σπεύδουν να επενδύσουν σε κοιτάσματα, αγωγούς και νέα συμβόλαια (Proedrou, 2012: 10). Το ίδιο συμβαίνει και στις αγορές των μετάλλων (χρυσός, άργυρος κλπ) αλλά και στην αγορά τροφίμων. Τούτο αποτελεί τρομερά κρίσιμο σημείο, αν αναλογιστεί κανείς τη σύνδεση του επιπέδου των παγκόσμιων τιμών με την επιβίωση του φτωχότερου μέρους του παγκόσμιου πληθυσμού και την επισιτιστική κρίση της προηγούμενης δεκαετίας (Roche, 2014).

Ο χρηματοπιστωτικός τομέας επιχειρεί, τέλος, να θωρακίσει τα συμφέροντά του και να προστατεύει τα κέρδη του. Γι' αυτό και αναδεικνύεται σε πολλές περιπτώσεις σε κρίσιμο πολιτικό παράγοντα. Στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας, όπως είχαμε δει σε προηγούμενα κεφάλαια, η δημιουργία του ευρώ και η ισχυρή του παρουσία υποσκέλισε τη βρετανική λίρα, κάτι που άνοιξε τη συζήτηση για την ένταξη της Βρετανίας στο ευρώ. Μια τέτοια κίνηση, σε περίπτωση που η κυριαρχία του ευρώ παγιωνόταν, μεσοπρόθεσμα θα ωφελούσε το Σίτυ του Λονδίνου, και γι' αυτό στηρίχθηκε ως επιλογή από οικονομικούς και χρηματοπιστωτικούς κύκλους του Λονδίνου, την ίδια στιγμή που ερχόταν σε οξεία αντίθεση με τη βρετανική εμμονή στην αρχή της εθνικής κυριαρχίας και τη διατήρηση της στερλίνας (Dinan, 2014). Όταν η κυβέρνηση Κάμερον άνοιξε τη συζήτηση για επαναδιαπραγμάτευση της σχέσης της Βρετανίας με την ΕΕ, από την άλλη, ο γερμανικός τραπεζικός κολοσσός Deutsche Bank ανακοίνωσε απερίφραστα την πρόθεσή του να αποχωρήσει από τη Βρετανία σε περίπτωση ρήξης της με την ΕΕ και εξόδου της από αυ-

τήν, σε μια εμφανή προσπάθεια να ασκήσει πίεση στη βρετανική κυβέρνηση να μην προχωρήσει σε ολική ρήξη (Parker & Barker, 2015).

Ο σκιώδης καπιταλισμός και τα περιθώρια περικοπής της ισχύος των αγορών

Η εντατικοποίηση του ανταγωνισμού στον τραπεζικό τομέα έχει οδηγήσει τις τράπεζες να αναλαμβάνουν πολύ μεγαλύτερα ρίσκα με στόχο την κερδοφορία. Έχουν αναπτύξει, προς τούτο, μια σειρά από εξαιρετικά περίπλοκα χρηματοπιστωτικά προϊόντα για να ξεφορτώνονται τοξικά στοιχεία από το ενεργητικό τους, να τα αποκρύπτουν και να αυξάνουν γεωμετρικά την απόδοση στα κέρδη τους (Strange, 1998a: 15-16˙ Roche, 2014). Στην ουσία, έχει δημιουργηθεί μια σκιώδης οικονομία που λειτουργεί με τους δικούς της κανόνες. Οι τράπεζες, οι οίκοι αξιολόγησης (κυρίαρχοι ανάμεσα στους οποίους είναι οι αμερικανικής προέλευσης Standard and Poor's και Moody's και η ευρωπαϊκής προέλευσης Fitch), τα hedge funds, επενδυτικά ταμεία που διακινούν και επενδύουν δισεκατομμύρια δολάρια, και πολλές ακόμα μεγάλες εταιρείες, δημιουργούν θυγατρικές εταιρείες, κοινοπραξίες και ενδιάμεσες επιχειρήσεις ειδικού σκοπού (special purpose vehicles, SPV) για την τέλεση των οικονομικών τους πράξεων. Αυτές, ωστόσο, είναι καταγεγραμμένες σε φορολογικούς παραδείσους. Τούτο συνεπάγεται πλήρη αδιαφάνεια συναλλαγών και αμελητέα πληρωμή φόρων, και έχει με τη σειρά του δύο κρίσιμες συνέπειες. Αφενός, οι μεγάλες τράπεζες επιδίδονται εξαιρετικά επιτυχημένα στη φορολογική βελτιστοποίηση, κάτι που σημαίνει ότι τα κέρδη τους αυξάνονται γεωμετρικά εις βάρος των φορολογικών εσόδων του κράτους (που, αναπόδραστα, έτσι, προχωρά σε αύξηση των φόρων στον κύριο κορμό των φορολογουμένων, που δεν μπορούν να διαφύγουν από αυτή την υποχρέωση, προκειμένου να στηρίξει το κράτος πρόνοιας). Δεύτερον, είναι αδύνατον για τις κυβερνήσεις των κρατών να εντοπίσουν τις συναλλαγές, να ελέγξουν τα πραγματικά μεγέθη του χρηματοπιστωτικού τομέα, να διαγνώσουν την οικονομική του κατάσταση και τα πιθανά απορρέοντα ρίσκα και να προλάβουν δυσάρεστες καταστάσεις.

Σε αυτό το πλαίσιο, τα νέα για τη δραματική οικονομική κατάσταση κάποιων τραπεζών συντάραξαν τόσο τον τραπεζικό όσο και τον πολιτικό κόσμο, διότι δεν υπήρχε δυνατότητα ελέγχου των οικονομικών τους και εξακρίβωσης της οικονομικής τους κατάστασης. Γι' αυτό και η είδηση για τη δραματική κατάσταση της Lehman Brothers έπεσε ως κεραυνός εν αιθρία στους πολιτικούς και οικονομικούς κύκλους, όχι μόνο στις ΗΠΑ αλλά σε ολόκληρο τον κόσμο. Η δαιδαλώδης διαδρομή των επιμέρους στοιχείων του ενεργητικού και του χαρτοφυλακίου των τραπεζικών ομίλων δεν μπορεί να παρακολουθηθεί από τις εποπτικές αρχές των κρατών και, κατά συνέπεια, οι συστημικές τρά-

πεζες διαφεύγουν κάθε δυνατότητας ελέγχου και πρόληψης από το ίδιο το σύστημα (Roche, 2014).

Σημαντικό μέρος του «σκιώδους καπιταλισμού» αποτελεί και το μαύρο χρήμα, το ξέπλυμα και η ανακύκλωσή του στην παγκόσμια οικονομία. Μεγάλα, πλούσια διεθνικά δίκτυα του οργανωμένου εγκλήματος, με τεράστια κέρδη από το διεθνές εμπόριο όπλων, ναρκωτικών και ανθρώπων, αναδύθηκαν από τη δεκαετία του 1980 ως σημαντικοί παίκτες στην παγκόσμια οικονομία. Εκμεταλλεύτηκαν τις ρωγμές του παγκόσμιου ρυθμιστικού συστήματος, τοποθέτησαν τα τεράστια ποσά που είχαν κερδίσει από παράνομες δραστηριότητες σε φορολογικούς παραδείσους και μέσα από διαδοχικά εταιρικά σχήματα τα επανεμφάνισαν νόμιμα στην πραγματική οικονομία και τα επανεπένδυσαν σε αυτήν (Strange, 1998a: 14).

Η λειτουργία του τραπεζικού και χρηματοπιστωτικού συστήματος εν γένει έχει μεγάλη σημασία για την ανάλυση της παγκόσμιας οικονομίας. Το πολυθρύλητο πλέον «μαγείρεμα των βιβλίων» (cook the books) στο οποίο προέβη η ελληνική κυβέρνηση προκειμένου να εκπληρώσει τα κριτήρια για ένταξή της στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ), διενεργήθηκε από τη Goldman Sachs, μία από τις κυρίαρχες τράπεζες παγκοσμίως που απέκρυψε τοξικά στοιχεία, μετέθεσε σε τρίτους υποχρεώσεις αποπληρωμής και εμφάνισε την Ελλάδα σε σαφώς καλύτερη κατάσταση από την πραγματική. Η ελληνική ιδιαιτερότητα έγκειται μονάχα στον εκτενέστατο βαθμό στον οποίο έλαβε χώρα το μαγείρεμα αυτό. Κατά τα άλλα, αποτελεί μια πάγια διαδικασία της σύγχρονης λογιστικής την οποία χρησιμοποιούν τόσο οι κυβερνήσεις όσο και οι μεγάλες επιχειρήσεις για να δείχνουν μια ωραιοποιημένη εικόνα της οικονομικής τους κατάστασης που βελτιστοποιεί την πιστοληπτική τους ικανότητα (Roche, 2014˙ Cohan, 2012).

Στο ίδιο πλαίσιο, η μεγάλη περιπέτεια της ελληνικής κρίσης εκκινά από την ατυχή, χρονικά, σύμπραξη της τελματώδους κατάστασης της πραγματικής οικονομίας με την περιορισμένη ρευστότητα του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού τομέα. Η συσσώρευση ενός τεράστιου δημόσιου χρέους και μεγάλων δημόσιων ελλειμμάτων αποτελούσε αναγκαία, όχι όμως επαρκή, συνθήκη για την έκρηξη της κρίσης. Σημαντικό ρόλο έπαιξε και η έλλειψη ρευστότητας του διεθνούς χρηματοπιστωτικού τομέα μετά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, ο οποίος, κατά συνέπεια, δεν ήταν διατεθειμένος να δανείσει στην Ελλάδα εκ νέου, παρά μόνο με πολύ υψηλά επιτόκια. Τα επιτόκια αυτά, η πολύ χαμηλή πιστοληπτική ικανότητα της χώρας και η δυσβάστακτη κατάσταση των δημόσιων οικονομικών οδήγησαν στη σύναψη δανείων υπό σκληρούς όρους και εποπτεία, τα λεγόμενα «μνημόνια συνεργασίας» υπό την επίβλεψη μιας «τρόικας», αποτελούμενης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την

Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Kouretas & Vlamis, 2010).

Πρέπει να είναι σαφές από τα παραπάνω ότι η λειτουργία του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος βρίσκεται σε μεγάλο βαθμό έξω και πέρα από τον έλεγχο των κρατών και των διεθνών οργανισμών. Οι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί έχουν δημιουργήσει μια αδιαφανή οικονομική σφαίρα, με τους δικούς της κανόνες, την οποία είναι δύσκολο να κατανοήσουν οι ρυθμιστικές αρχές, πόσω μάλλον να ελέγξουν αποτελεσματικά. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι οι φορολογικοί παράδεισοι λειτουργούν ως επί το πλείστον σε πρώην αποικιακές κτήσεις, και ότι η αδιαφάνεια των τραπεζικών συναλλαγών διατηρείται σε χώρες όπως η Ελβετία και το Λουξεμβούργο στο κέντρο της Ευρώπης και της Δύσης, με τις κυβερνήσεις να επιτρέπουν και να στηρίζουν έμμεσα, υπό την πίεση επιχειρηματικών συμφερόντων, τη διαιώνισή τους (Roche, 2014). Παρ' όλα αυτά γίνονται προσπάθειες. Η πρόσφατη καταδίκη του παγκόσμιου τραπεζικού ομίλου Barclays για χειραγώγηση των χρηματιστηριακών αγορών και η επιβολή προστίμου είναι ενδεικτική της προσπάθειας και της τμηματικής επιβολής ελέγχου στον χρηματοπιστωτικό τομέα (Martin, 2015).

Τέτοιες κινήσεις, ωστόσο, είναι σπασμωδικές, και δεν είναι σε θέση να επαναρρυθμίσουν συνολικά τη λειτουργία των αγορών. Σε υπερεθνικό και διεθνές επίπεδο, η ρύθμιση παραμένει αδύναμη, κάτι στο οποίο συμβάλλουν και οι αποφάσεις που λαμβάνουν υπό την πίεση των οικονομικών παραγόντων οι κυβερνήσεις για την προστασία του προνομιακού ρόλου του χρηματοπιστωτικού τομέα και τη διατήρησή του σε γενικές γραμμές στο απυρόβλητο (Strange, 1998a: 16, 21). Οι ιθύνοντες της χρηματοπιστωτικής κρίσης, για παράδειγμα, έχουν διαφύγει της τιμωρίας. Σε ό,τι εκλαμβάνεται ως πρόκληση, μάλιστα, πολλοί συνεχίζουν να εργάζονται από άλλα πόστα στον χρηματοπιστωτικό τομέα και να εφαρμόζουν παρόμοιες πρακτικές με αυτές που οδήγησαν στην κρίση (Roche, 2014). Λόγω των ερεισμάτων αυτών στα φόρα της εξουσίας, αλλά και του γεγονότος ότι οι αγορές κρατούν στα χέρια τους τα ηνία της τεχνολογικής καινοτομίας και εξέλιξης, δεν είναι παράλογη η απαισιοδοξία που εκφράζεται ότι το ρυθμιστικό σύστημα ούτε επιθυμεί ούτε είναι σε θέση να προλαβαίνει κινήσεις ιδιωτών που μπορούν να πλήξουν την πραγματική οικονομία (Foley, 2008).

Παρά ταύτα, έχουν προταθεί μια σειρά από μέτρα με στόχο να αντιστραφεί η προϊούσα αποδυνάμωση των εθνικών, περιφερειακών και διεθνών ρυθμιστικών πλαισίων από την χρηματοπιστωτική παγκοσμιοποίηση (Story & Walter, 1997˙ Brown, 2010). Είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο την πρόταση Tobin για την επιβολή φόρων επί των κερδοσκοπικών κινήσεων ως ένα μέτρο που θα μπορούσε να περιορίσει τις αυθαιρεσίες των αγορών. Ο Pascal Lamy

(2006: 112-113) αντιπροτείνει έναν φόρο επί των κερδών, όχι των διακινούμενων κεφαλαίων, θεωρώντας ότι αυτό αποτελεί πιο στοχευμένο μέτρο που θα περιορίσει περισσότερο τη λογική και τα κέρδη των χρηματοπιστωτικών παικτών. Μια άλλη πρόταση αφορά στη διατήρηση μεγάλου μέρους των αποθεμάτων των τραπεζών σε μετρητά παρά σε επενδυτικά προϊόντα αμφίβολης απόδοσης και κερδοφορίας (Storm & Rao, 2004: 578). Η συμφωνία «Βασιλεία ΙΙΙ» για τη θωράκιση του τραπεζικού τομέα έχει οδηγήσει σε μια οριακή αύξηση των τραπεζικών αποθεματικών, που ωστόσο απέχει παρασάγγας από την πολύ πιο φιλόδοξη πρόταση πλήρους αντιστοίχησής τους με τον οικονομικό τους κύκλο (full reserve banking) (Daly, 1996).

Το πιο σημαντικό, όμως, μέτρο έγκειται στην άρση του καθεστώτος των φορολογικών παραδείσων, σε μια όσο το δυνατόν πιο διευρυμένη παγκόσμια συνεννόηση και στη δημιουργία μίας Παγκόσμιας Φορολογικής Αρχής που θα ομογενοποιεί το πεδίο χρηματοπιστωτικών συναλλαγών, αφήνοντας περιορισμένα περιθώρια φορο-αποφυγής στους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς. Μια τέτοια αρχή θα είναι ισχυρή από άποψη τεχνογνωσίας, θα οδηγεί στην πληρωμή φόρων που θα ενισχύσουν τις επιμέρους εθνικές οικονομίες και θα απαντά στο ευρύτερο αίσθημα περί κοινωνικής δικαιοσύνης (Patomäki *et al.*, 2002: 5). Ο ρόλος της G20 στη δημιουργία τέτοιων αρχών και σε μια σαφή εντολή για ισχυρή εποπτεία του παγκόσμιου κεφαλαίου είναι κομβικός. Μόνο μία πρωτοβουλία που θα υποστηρίζεται από την πλειονότητα των ισχυρών οικονομιών, η οποία αντιστοιχεί στο μεγαλύτερο μέρος του παγκόσμιου ΑΕΠ και εκπροσωπεί τη συντριπτική πλειονότητα του παγκόσμιου πληθυσμού, μπορεί να αποτελέσει ικανό αντίβαρο στη συλλογική ισχύ του παγκόσμιου κεφαλαίου. Το πώς μπορούμε να φτάσουμε σε αυτό το επιθυμητό αποτέλεσμα, ωστόσο, μας φέρνει στη ρίζα του προβλήματος της διεθνούς συνεννόησης (Mazower, 2012), αλλά και της ισχυρής σύζευξης πολιτικής και οικονομικής εξουσίας και τη συνακόλουθη ικανότητα του κεφαλαίου να χειραγωγεί το ρυθμιστικό πλαίσιο και την αντίδραση των κυβερνήσεων.

Το παγκόσμιο νομισματικό σύστημα και ο ρόλος των αγορών

Είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο ότι η μεταπολεμική νομισματική αρχιτεκτονική ήταν κρατο-κεντρική και αμερικανο-κεντρική. Ωστόσο, οι δυσκολίες των ΗΠΑ να χρηματοδοτήσουν τις πολιτικές τους μέσα από τον περιοριστικό κανόνα του χρυσού, σε συνδυασμό με την πίεση του επιχειρηματικού κόσμου που προέκρινε τη μετατρεψιμότητα των νομισμάτων και την άρση του ελέγχου και των περιορισμών των κεφαλαιακών ροών, οδήγησαν στην κομβικής σημασίας απόφαση εξόδου από τον κανόνα του χρυσού (Fieleke, 1991˙ Strange & Prout, 1976˙ Strange, 1998a). Τούτο σήμανε και την απελευθέρωση

των αγορών συναλλάγματος. Αυτές, πλέον, διαμορφώνονται στη βάση των αποθεματικών που τηρεί κάθε χώρα, και των νόμων της προσφοράς και της ζήτησης για το κάθε νόμισμα. Η συναλλαγματική ισοτιμία, με άλλα λόγια, είναι πλέον το αποτέλεσμα ελεύθερων κινήσεων στην αγορά. Εξαίρεση αποτελεί η νομισματική πολιτική της Κίνας. Η εκρηκτική αύξηση της οικονομικής, και κυρίως εξαγωγικής, δραστηριότητας της χώρας έχει οδηγήσει στη γεωμετρική αύξηση των αποθεματικών της. Παρ' όλα αυτά, η κινεζική κυβέρνηση διατηρεί προσδεμένο το νόμισμά της στο αμερικανικό δολάριο, κρατώντας το περισσότερο ή λιγότερο σταθερό τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Επιβάλλει περιορισμούς στις συναλλαγές στο νόμισμά της, το γουάν, με στόχο να διατηρήσει τεχνητά χαμηλά την ισοτιμία του σε σχέση με τα υπόλοιπα ισχυρά νομίσματα, προκειμένου να μην απολέσει το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στις εξαγωγές που της προσδίδει το υποτιμημένο νόμισμά της (McKinnon, 2007).

Παρά την απροθυμία της κινεζικής κυβέρνησης να προχωρήσει στην απελευθέρωση της συναλλαγματικής της ισοτιμίας, η ευρύτερη απελευθέρωση των συναλλαγματικών ισοτιμιών έχει βαρύνουσες συνέπειες για την παγκόσμια πολιτική, οι οποίες ωστόσο παρέμειναν κατά κανόνα έξω από τη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων λόγω της πρώτιστης ενασχόλησης του πεδίου με ζητήματα «υψηλής πολιτικής», όπως ο πόλεμος και η αποτροπή του και η διατήρηση της διεθνούς σταθερότητας. Ωστόσο, η απελευθέρωση του νομισματικού πεδίου ισοδυναμεί με μια «εικονική επανάσταση της παγκόσμιας πολιτικής» (Strange, 1998a: 1-2). Η έξοδος από τις σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες που ελέγχονταν από τα κράτη και το πέρασμα στις διεθνείς αγορές συναλλάγματος έχει μεγάλη σημασία για τη διάρθρωση της παγκόσμιας οικονομίας, κατά τον ίδιο τρόπο που το διεθνές εμπόριο και οι διεθνείς επενδύσεις έχουν σημαντικές συνέπειες για την κατανομή του πλούτου και της ισχύος ανάμεσα στα κράτη (Gilpin, 2003). Κεντρικός παίκτης, όπως είναι αναμενόμενο, σε αυτή την αγορά είναι τα κράτη, τα οποία μέσα από τις κεντρικές τους τράπεζες προχωρούν σε αγοραπωλησίες νομισμάτων προκειμένου να θωρακίζουν τη νομισματική τους πολιτική. Παράλληλα, ωστόσο, στην αγορά συναλλάγματος συμμετέχουν πλέον πληθώρα ιδιωτικών δρώντων με στόχο την κερδοφορία τους.

Για να κατανοήσουμε τη σπουδαιότητα της νομισματικής αγοράς πρέπει πρώτα απ' όλα να αντιληφθούμε ότι η αγοραστική δύναμη του πολίτη κάθε κράτους διαμεσολαβείται από την ισχύ του νομίσματός του. Ένα ισχυρό νόμισμα είναι επιθυμητό από όλους, ανοίγει εμπορικούς διαδρόμους και ρίχνει το κόστος των εισαγωγών. Από την άλλη, ένα αδύναμο νόμισμα δεν έχει μεγάλη αξία στη διεθνή αγορά και δεν αποτελεί το καλύτερο μέσο για εισαγωγές. Δεδομένης της παγκοσμιοποιημένης φύσης της πραγματικής οικονομίας και, ως

εκ τούτου, του γεγονότος ότι ανά τον κόσμο τα περισσότερα προϊόντα δεν καταναλώνονται εκεί όπου παράγονται, η νομισματική ισοτιμία διαμεσολαβεί το εμπόριο και καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την αγοραστική δύναμη των πολιτών του κόσμου. Ενδεικτικά, πριν λίγα χρόνια η ισοτιμία ευρώ–στερλίνας διεπόταν από μια σχέση περίπου 1:1, κάτι που σημαίνει ότι ήταν φθηνότερο *ceteris paribus* να αποστέλλονται εμβάσματα στη Μ. Βρετανία από ό,τι σήμερα που η ισοτιμία αγγίζει το 1:1,5 (προκύπτει, δηλαδή, μια αύξηση της τάξης του 50% των χρημάτων που πρέπει να αποσταλούν για να σχηματίσουν το ίδιο ποσό σε στερλίνες όπως λίγα χρόνια νωρίτερα). Ακριβώς το αντίστροφο, για τους Βρετανούς η εισαγωγή προϊόντων από τη ζώνη του ευρώ, οι διακοπές στην Ελλάδα κλπ, έχουν καταστεί φθηνότερες, δεδομένου ότι το ίδιο ποσό λιρών αγοράζει περισσότερα προϊόντα σε ευρώ, ή οι ίδιες ανάγκες με το παρελθόν καλύπτονται πλέον με λιγότερες λίρες.

Αναφορικά με την αποταμίευση, ο ρόλος του συναλλάγματος και των ισοτιμιών είναι νευραλγικής σημασίας. Όποιος προχώρησε σε αποταμιεύσεις στη βρετανική λίρα πριν λίγα χρόνια είδε τα χρήματά του να αυξάνονται περίπου σε ποσοστό 50%, ενώ, αντίστοιχα, όποιος αποταμίευε σε ευρώ είναι χαμένος. Τούτο δεν είναι τόσο σημαντικό για την πλειονότητα των πολιτών που διαθέτουν πενιχρές έως μεσαίου μεγέθους αποταμιεύσεις, είναι, όμως, πρώτιστης σημασίας για το μεγάλο κεφάλαιο που αφενός ψάχνει ασφαλές καταφύγιο, ούτως ώστε οι καταθέσεις του να μην απομειωθούν σε βάθος χρόνου, και αφετέρου επιδιώκει την αύξησή τους μέσα από τοποθετήσεις σε ισχυρά, σταθερά νομίσματα.

Οι διεθνείς αγορές συναλλάγματος, υπό αυτή την έννοια, αποτελούν κεντρικό κομμάτι της παγκόσμιας οικονομίας και διαμεσολαβούν την αγοραστική δύναμη των κρατών και των πολιτών τους από τη δεκαετία του 1970 και μετά. Επενδυτικές εταιρείες και κάθε είδους κάτοχοι μεγάλων κεφαλαίων, που διατηρούν τεράστια ποσά σε συγκεκριμένα νομίσματα ανάλογα με την προτιμώμενη τοποθέτηση που έχουν κάνει, ουσιαστικά στηρίζουν τη νομισματική ισχύ των κρατών. Για αυτό το λόγο, μπορούν να διεκδικήσουν χάρες και προνομιούχους όρους από τις κυβερνήσεις των κρατών αυτών, αλλά και να θέσουν αξιόπιστες απειλές περί φυγής των κεφαλαίων που θα αποσταθεροποιήσουν τη νομισματική ισχύ του εν λόγω κράτους. Επιπλέον, οι μεγαλοκαταθέτες αυτοί εξαρτούν τη διατήρηση ή απόσυρση των κεφαλαίων τους σε συγκεκριμένα νομίσματα από την ευρύτερη πορεία (ανοδική ή καθοδική) της οικονομίας των κρατών αυτών, αλλά και τις κινήσεις των άλλων μεγαλοκαταθετών (Stiglitz, 2012˙ Καλλιώρας, 2003). Σε αυτό το πλαίσιο εξηγείται και η θεαματική πτώση του ευρώ τα τελευταία χρόνια, εν μέσω της καλπάζουσας κρίσης του κοινού ευρωπαϊκού νομίσματος και τη διατήρηση του αδιεξόδου των συνομιλιών για μια συνολική λύση. Τεράστια ποσά επανατοποθετήθηκαν

σε δολάριο, βρετανική λίρα και χρυσό, ανάμεσα σε άλλα, με αποτέλεσμα την ισχυροποίηση αυτών των νομισμάτων σε σχέση με το ευρώ.

Η παγκόσμια αγορά συναλλάγματος, αποτελεί, παράλληλα, και ένα πολύ ευρύ πεδίο κερδοσκοπικής δραστηριότητας. Σε πολλές περιπτώσεις, οι επενδυτικές εταιρείες, αλλά και μεμονωμένοι μεγαλοκαταθέτες, διαδραματίζουν έναν διττό ρόλο. Μέσα από την ανάπτυξη ιδιαίτερα περίπλοκων χρηματιστηριακών προϊόντων, των παραγώγων, των προθεσμιακών συμβολαίων κλπ., είναι σε θέση να στοιχηματίζουν για τη συναλλαγματική αξία διάφορων νομισμάτων, ακριβώς την ισχύ των οποίων μπορούν να ελέγχουν μερικώς μέσα από την τοποθέτηση ή απόσυρση μεγάλων καταθέσεων. Αυτές οι κινήσεις είναι καθαρά κερδοσκοπικού χαρακτήρα: δεν αποτυπώνουν την υγεία και την ευρωστία επιμέρους εθνικών και περιφερειακών οικονομιών, αλλά προσβλέπουν στη γρήγορη απόκτηση χρήματος χωρίς αναφορά στην πραγματική οικονομία. Για παράδειγμα, στοιχηματίζουν μεγάλα ποσά στη μελλοντική αξία του ευρώ, του δολαρίου, της λίρας, του χρυσού και άλλων νομισμάτων σε τρεις ή έξι μήνες, έναν χρόνο κλπ. Το κεφάλαιο κερδίζει ή χάνει χρήματα ανάλογα με τις προσδοκίες και τις προβλέψεις, και τις συναφείς τοποθετήσεις του. Ο πιο γνωστός μεγαλοεπιχειρηματίας που έχει κάνει τεράστια περιουσία (και) μέσα από τις διεθνείς αγορές συναλλάγματος είναι ο Τζορτζ Σόρος, που όχι μόνο έχει ευνοηθεί από τη διαφορά σε βάθος χρόνου στην αξία των νομισμάτων στα οποία έχει κάνει τεράστιες τοποθετήσεις, αλλά και έχει δικαιωθεί ως προς τις προβλέψεις του για τη μελλοντική αξία διαφορετικών νομισμάτων με αποτέλεσμα να κερδίσει τεράστια ποσά. Μέσα από περίπλοκα μαθηματικά μοντέλα, οι επιχειρηματίες αυτοί ελίσσονται μέσα στον κόσμο των νομισμάτων διακυβεύοντας και κερδίζοντας αμύθητα ποσά (Eichengreen *et al.*, 1994˙ Obstfeld, 1996).

Την ίδια ώρα, ωστόσο, οι κινήσεις τους έχουν μεγάλες επιπτώσεις στην πραγματική οικονομία των κρατών, και στο επίπεδο διαβίωσης, ανάπτυξης και ευημερίας των πολιτών τους. Η χρηματοπιστωτική κρίση στη νοτιοανατολική Ασία, για παράδειγμα, το 1997, δεν ήταν τόσο αποτέλεσμα κάποιας «φούσκας» στην πραγματική οικονομία, όσο της άρσης της εμπιστοσύνης στις οικονομίες αυτές και της φυγής κάποιων κεφαλαίων που οδήγησαν στην πτώση της αξίας των νομισμάτων της περιοχής, που με τη σειρά τους δημιούργησαν μια ίδια δυναμική πολλαπλασιασμού της φυγής κεφαλαίων. Η κρίση, με άλλα λόγια, ήταν πρώτιστα συνέπεια του τρόπου λειτουργίας και των μηχανισμών των διεθνών αγορών συναλλάγματος (Stiglitz, 2002). Η ισχύς του κερδοσκοπικού κεφαλαίου δεν πλήττει μόνο τα χαμηλής και μεσαίας οικονομικής ισχύος κράτη, αλλά και μεγάλες οικονομικές δυνάμεις. Η Βρετανία, για παράδειγμα, απέτυχε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 (1992) να διατηρήσει τη λίρα εντός των συναλλαγματικών περιθωρίων που είχε συμφωνή-

σει με τους Ευρωπαίους εταίρους της στο πλαίσιο του Μηχανισμού Συναλλαγματικών Ισοτιμιών (Exchange Rate Mechanism, ERM), αφού είδε να αποσύρονται μεγάλα ποσά (κυρίως από τον Τζορτζ Σόρος) από τις αποταμιεύσεις σε στερλίνες. Ούσα αδύναμη να αναπληρώσει τα ποσά αυτά, η Κεντρική Τράπεζα της χώρας υποχρεώθηκε σε υποτίμηση του νομίσματος, έξοδο από τον ευρωπαϊκό συναλλαγματικό μηχανισμό, με σημαντικές ζημίες για τη βρετανική οικονομία (McCormick, 2011).

Κομβικό ρόλο στη διεθνή αγορά συναλλάγματος, επιπλέον, διαδραματίζουν και οι οίκοι αξιολόγησης, οι οποίοι, πρέπει να σημειώσουμε, δεν είναι ούτε κρατικά εργαλεία, ούτε κρατικά υποχείρια. Αποτελούν αυτόνομους, πανίσχυρους, πολυεθνικούς και παγκόσμιους οικονομικούς δρώντες που στόχο έχουν την κερδοφορία μέσα από τη μελέτη των νομισματικών σχέσεων των κρατών. Μία από τις κύριες δραστηριότητές τους είναι η αξιολόγηση της πιστοληπτικής ικανότητας των κρατών, της αξίας των ομολόγων τους (που αποτελούν βασικό μηχανισμό άντλησης ρευστότητας για τα κράτη) και, κατ' επέκταση, της αξίας του νομίσματός τους. Μια αρνητική αξιολόγηση από τους οίκους αυτούς στέλνει το μήνυμα περί αστάθειας της εθνικής οικονομίας και, κατ' επέκταση, πιθανής αδυναμίας της κεντρικής τράπεζας να θωρακίσει τη νομισματική ισχύ του κράτους. Τούτο μπορεί να ενθαρρύνει φυγή κεφαλαίων και να οδηγήσει σε έναν φαύλο κύκλο που θα πλήξει το νόμισμα και την οικονομία του εν λόγω κράτους. Αντίθετα, η διατήρηση άριστης αξιολόγησης ενδυναμώνει την πιστοληπτική ικανότητα των κρατών και κατ' ουσίαν εγγυάται τη σταθερότητα του νομίσματός τους (Cohan, 2012). Η υποβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητας της Ελλάδας στην κατηγορία των «σκουπιδιών» (junk bonds) στο χειρότερο σημείο της κρίσης, έτσι, περνούσε σαφές μήνυμα για αδυναμία ανάκαμψης και προκάλεσε περαιτέρω φυγή κεφαλαίων, πολλαπλασίασε τα στοιχήματα που τοποθετούνταν για άμεση χρεοκοπία της χώρας κλπ. Η υποβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητας των άλλων χωρών του Ευρωπαϊκού Νότου, στο ίδιο πλαίσιο, της Πορτογαλίας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Γαλλίας, έχουν παίξει σημαντικό ρόλο στην πορεία της κρίσης. Μελλοντικές εκτιμήσεις για την πιστοληπτική ικανότητα των κρατών αυτών επίσης θα επηρεάσουν τις μελλοντικές εξελίξεις στο ζήτημα του χρέους του Ευρωπαϊκού Νότου (De Santis, 2012).

Σε αυτό το πλαίσιο νομισματικής αστάθειας, και στα πλαίσια των προτάσεων για βελτίωση των δομών της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης που μελετήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αρκετοί αναλυτές διατυπώνουν την ανάγκη για τη δημιουργία ενός παγκόσμιου νομίσματος. Μια τέτοια εξέλιξη φέρει μια σειρά από θετικές επιπτώσεις:

- Οι διαφορές στην αγοραστική δύναμη των πολιτών θα προκύπτουν από τη συμμετοχή και απόδοσή τους στην πραγματική οικονομία, δεν θα διαμεσολαβούνται και δεν θα διαστρεβλώνονται πλέον από κερδοσκοπικά παιχνίδια.
- Οι μεγαλοεπενδυτές θα απολέσουν τη δυνατότητα να εκμεταλλεύονται τις διαφορές στην αξία των νομισμάτων, να κερδοσκοπούν εναντίον τους και να αποκομίζουν τρομερά, προκλητικά υψηλά ποσά μέσα από αυτή τη διαδικασία, και μάλιστα πλημμελώς φορολογημένα αν όχι πλήρως αφορολόγητα.
- Τούτο με τη σειρά του συνεπάγεται ότι τα κερδοσκοπικά αυτά παιχνίδια θα πάψουν να αποτελούν καταλύτες αποσταθεροποίησης των επιμέρους εθνικών και περιφερειακών οικονομιών (Frankman, 2002˙ Keynes, 1936).

Περίληψη

⇒ Η παραπάνω ανάλυση μάλλον οδηγεί αβίαστα στο συμπέρασμα του πολυσυζητημένου πρόσφατου βιβλίου του Thomas Pikkety (2014) *Το Κεφάλαιο τον 21ο Αιώνα,* στο οποίο ο συγγραφέας υπερθεματίζει την κυριαρχία του παγκόσμιου κεφαλαίου και τη συσχετίζει άμεσα με τη δομή της οικονομίας του 19ου αιώνα, της «χρυσής εποχής» (belle époque). Ο Piketty περιγράφει τη νέα φάση στην οποία έχει εισέλθει τις τελευταίες δεκαετίες ο παγκόσμιος καπιταλισμός, στην οποία οι αποδόσεις του επενδυμένου κεφαλαίου ξεπερνούν κατά πολύ τα οφέλη που μπορεί να αποκομίσει κανείς μέσα από την πραγματική οικονομία. Οι μισθοί, σε αυτό το πλαίσιο, ωχριούν μπροστά στην αξία που δημιουργεί το συσσωρευμένο κεφάλαιο μέσα από την επένδυσή του σε χρηματιστηριακά προϊόντα. Οι επιδόσεις αυτές, και κυρίως τα δυσθεώρητα μπόνους των «χρυσών παιδιών» των χρηματιστηριακών αγορών, βρίσκονται στην πρώτη γραμμή μιας ουσιαστικής επαναδόμησης του παγκόσμιου καπιταλισμού που αποβαίνει ενάντια στα συμφέροντα των μεσαίων και ασθενέστερων στρωμάτων της κοινωνίας (Stiglitz, 2012).

⇒ Αυτό το διευρυμένο τίμημα της ανισότητας, σύμφωνα με το Joseph Stiglitz (2012) στο ομώνυμο βιβλίο του, συνιστά μια ωρολογιακή βόμβα για τον σύγχρονο κόσμο. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι η οικονομία γεννήθηκε ως πεδίο ανταλλαγών, εμπορίου και επενδύσεων με στόχο την κάλυψη των ανθρώπινων αναγκών. Προϋπόθεση για τη δημιουργία της, δηλαδή, και απαραίτητη συνισταμένη της εύρυθμης λειτουργίας της είναι η αναφορά στην κοινωνία και σε κοινωνικά προβλήματα τα οποία επιχειρεί να επιλύσει η αγορά μέσα από τους μηχανισμούς της (Daly, 1996). Το σημερινό παράδοξο κατά το οποίο ο χρηματοπιστωτικός τομέας υπερβαίνει κατά πολύ το μέγεθος της πραγματικής οικονομίας και λειτουργεί σε μεγάλο βαθμό αυτόνομα και ξεκομμένα από αυτήν, δεν μπορεί να είναι διατηρήσιμο σε βάθος χρόνου, διότι αποδυναμώνει κυβερνήσεις (μέσα από μειούμενα έσοδα) και πολίτες (των οποίων το βιοτικό επίπεδο διολισθαίνει). Όπως το θέτει και ο συντάκτης των *Financial Times* Shawn Donnan (2015): «ένας πολύ μεγάλος χρηματοπιστωτικός τομέας συνιστά πρόβλημα για τις οικονομίες – δεν πρέπει να ξεπερνιέται μια γραμμή μετά την οποία η επέκταση του χρηματοπιστωτικού τομέα έχει αρχίσει να έχει μικρότερη επίδραση στην οικονομική μεγέθυνση, που κατόπιν γίνεται αρνητική. Οι χώρες που υποφέρουν από αυτό που αποκαλείται "υπερβολικά χρηματοδοτικά μέσα" χρησιμοποιούν τους οικονομικούς τους πόρους λιγότερο επιτυχημένα κατανέμοντας λιγότερους σε παραγωγικές δραστηριότητες. Η επέκταση του χρηματοπιστωτικού τομέα μπορεί να είναι βάρος για τις οικονομίες και να αποδυναμώνει τους πιο παραγωγικούς τομείς».

⇒ Διαταράσσει, επιπρόσθετα, κάθε έννοια κοινωνικής συνοχής, νομιμότητας, λογοδοσίας και κυριαρχίας, στη βάση των οποίων είναι δομημένες οι σύγχρονες

κοινωνίες (Φραγκονικολόπουλος & Προέδρου, 2010). Η σύζευξη και διαπλοκή οικονομικής και πολιτικής εξουσίας λειτουργεί πλέον διαβρωτικά για την κοινωνία και τη δημοκρατία, δημιουργώντας σημαντικά ερείσματα για την αντίδραση στα παγκόσμια χρηματοπιστωτικά κέντρα (Mazower, 2012: 421-425). Τη στιγμή που οικοδομείται σταδιακά μια παγκόσμια κοινωνία, η παγκόσμια οικονομία αίρεται υψηλότερα από αυτήν και δημιουργεί τριβές και αναταραχές σε εθνικές και περιφερειακές οικονομίες επιφέροντας σημαντικό πλήγμα στην ανάπτυξη και την ευημερία ολόκληρων λαών.

⇒ Ο καπιταλισμός σήμερα, για να επιβιώσει, χρειάζεται να αντιμετωπίσει τη μεγάλη του αντίφαση, την αυξητική συσσώρευση πλούτου στα χέρια λίγων, που αναπόδραστα μειώνει τα περαιτέρω περιθώρια κέρδους και καθιστά επιτακτική μια πιο δίκαιη διανομή του πλούτου. Στην ουσία, δηλαδή, ο αναλυτικός φακός (πρέπει να) εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους ο κινητήριος μοχλός της οικονομίας της αγοράς, το κίνητρο της κερδοφορίας, μπορεί να αναχαιτιστεί εποικοδομητικά (Jackson, 2009˙ 1996). Τούτο σημαίνει να μην περάσουμε στο άλλο άκρο της απαγόρευσης της λειτουργίας του χρηματοπιστωτικού τομέα, διότι η εύρυθμη λειτουργία του αποτελεί βασικό συστατικό της ρευστότητας, των επενδύσεων, του θετικού οικονομικού κύκλου, της αύξησης της εργασίας και των φορολογικών εσόδων, και της χρηματοδότησης ενός κράτους πρόνοιας. Προς τούτο, ωστόσο, απαιτείται ο περιορισμός του ρόλου του κεφαλαίου προκειμένου να τροφοδοτεί την πραγματική οικονομία, χωρίς να λειτουργεί εις βάρος της.

⇒ Δεδομένης της παγκόσμιας ισχύος και παρουσίας του κεφαλαίου, και της μοναδικής ικανότητάς του να μετακινείται και να διαπραγματεύεται επιτυχώς με τοπικούς και εθνικούς πολιτικούς ηγέτες, η εθνική δημοκρατία πλήττεται αποφασιστικά. Μπορεί να ενδυναμωθεί μόνο μέσα από την εύτακτη και ευνομούμενη μετατόπισή της σε υπερεθνικά φόρα που θα συνενώνουν την εθνική ισχύ πολλών κρατών και θα είναι σε θέση να επιβάλλουν τη θέλησή τους στο παγκόσμιο κεφάλαιο (Φραγκονικολόπουλος & Προέδρου, 2010). Η επιτυχής αντιμετώπιση του κολοσσού Microsoft από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η συμμόρφωσή του με τους ευρωπαϊκούς κανόνες ανταγωνισμού, για παράδειγμα, καταδεικνύει τη δυνατότητα που έχουν τα εθνικά κράτη να περιορίζουν συλλογικά την ισχύ του παγκόσμιου κεφαλαίου όταν λειτουργούν συνεκτικά μέσα από νομιμοποιημένες ανεξάρτητες τεχνοκρατικές αρχές που λειτουργούν στη βάση των κανόνων που τα κράτη έχουν θεσπίσει. Η παγκόσμια οικονομία παραμένει μία εν πολλοίς αρρύθμιστη αρένα εν μέσω κατακερματισμένων εθνικών προτιμήσεων και συμφερόντων. Η λογοδοσία του κεφαλαίου, ωστόσο, μπορεί να προκύψει μόνο ως αποτέλεσμα ισχυρών, συγκεντρωτικών ρυθμιστικών και φορολογικών αρχών στα πρότυπα των προτάσεων που αναφέραμε παραπάνω.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Arquilla, J. & Ronfeldt, D. (2001). *Networks and netwars: The future of terror, crime, and militancy*. Rand Corporation.

Ataman, M. (2003). "The impact of non-state actors on world politics: A challenge to nation-states." Turkish journal of international relations, 2(1), διαθέσιμο στο http://www.alternativesjournal.net/volume2/number1/ataman2.htm [ανακτήθηκε 12 Φεβρουαρίου 2013].

Boschi, M. (2005). "International financial contagion: evidence from the Argentine crisis of 2001–2002." *Applied Financial Economics*, 15(3): 153-163.

Bradshaw, M. (2006). "Russian and transnational energy companies: Conflict and cooperation in Pacific Russia." Στο A. Wenger *et al.* (ed.), *Russian business power: The role of Russian business in foreign and security relations*. London: Routledge, 133-154.

Brown, G. (2010). *Beyond the crash: Overcoming the first crisis of globalization*. Simon and Schuster.

Brown, S. (1995). *New forces, old forces, and the future of world politics. Post-cold war edition*. New York: Harper Collins College Publisher.

Busygina, I. & Filippov, M. (2013). "'Resource curse' and foreign policy: Explaining Russia's approach towards the EU." Στο J. Godzimirski (ed.), *Russian energy in a changing world. What is the outlook for the hydrocarbons superpower?*. Surrey: Ashgate, 91-110.

Buzan, B. & Hansen, L. (2009). *The evolution of International Security Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cable, V. (2010). *The storm: The world economic crisis and what it means*. London: Atlantic Books.

Callinicos, A. (2012). "Contradictions of austerity." *Cambridge Journal of Economics*, 36(1): 65-77.

Checchi, A. *et al.* (2009). "Long-Term Energy Security Risks for Europe: A Sector-Specific Approach." CEPS Working Document, no. 309, Brussels, [Online], διαθέσιμο: http://aei.pitt.edu/10759/1/1785.pdf [Ανακτήθηκε: 17 Μαρτίου 2013].

CIEP (2008). The Geopolitics of EU Gas Supply: The Role of LNG in the EU Gas Market. Clingedael International Energy Programme, The Hague. http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/studies/doc/gas/2008_05_lng_facilities_part_2_task_a.pdf.

CIEP (2010). Energy Company Strategies in the Dynamic EU Energy Market. Clingedael International Energy Programme, The Hague. http://www.clingendael.nl/publications/2010/20100608_CIEP_Energy_Paper_Energy_Company_Strategies.pdf.

Clark, P. & Crooks, E. (2015). "European Energy Groups seek UN backing for carbon pricing system." *Financial Times*, Wednesday 3 June.

Cohan, W. (2012). *Money and power: How Goldman Sachs came to rule the world*. Anchor.

Collier, P. (2003). *Breaking the conflict trap: Civil war and development policy*. World Bank Publications.

Collier, P. (2007). *The bottom billion: Why the poorest countries are failing and what can be done about it*. Oxford: Oxford University Press.

Compston, H. (2013). "The network of global corporate control: Implications for public policy." *Business and Politics*, 15(3): 357-379.

Daly, H. & Farley, J. (2004). *Ecological Economics. Principles and Applications*. Washington: Island Press.

Daly, H. (1996). *Beyond growth: The economics of sustainable development*. Boston, MA: Beacon Press.

De Santis, R. (2012). "The Euro area sovereign debt crisis: safe haven, credit rating agencies and the spread of the fever from Greece, Ireland and Portugal." European Central Bank Working Paper 1419.

Dinan, D. (2014). "A special case: The United Kingdom and the European Union." Στο D. Dinan (ed.), *Origins and Evolution of the European Union* (2η έκδ.). Oxford: Oxford University Press, 305-326.

Donnan, S. (2015). "IMF warns on growing role on financial sectors." *Financial Times*, Thursday 21 May, σ. 4.

Douthwaite, R. (2006). *The Ecology of Money*. Ireland: The Foundation for the Economics of Sustainability.

Dreiling, M. & Darves, D. (2011). "Corporate unity in American trade policy: A network analysis of corporate-dyad political action." *American Journal of Sociology*, 116(5): 1514-1563.

Eichengreen, B. *et al.* (1994). *Speculative attacks on pegged exchange rates: An empirical exploration with special reference to the European Monetary System*. No. w4898. National Bureau of Economic Research.

European Commission (2004). Commission staff working paper: Energy dialogue with Russia. Update on progress, SEC(2004) 114, Brussels, 28 January 2004, σ. 1-66.

Fieleke, N. (1991). "The International Monetary System: Out of Order?". Στο J. Frieden & D. Lake (eds.), *International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth* (2η έκδ.). New York: St. Martin's Press, 277-295.

Foley, M. (2008), "Is global financial governance possible? In the ungoverned world of global finance: Caveat Emptor!". *Journal of Global Change and Governance*, 1: 1-28.

Frangonikolopoulos, C. & Chapsos, I. (2012), "Explaining the role and the impact of the social media in the Arab Spring." *GMJ: Mediterranean Edition* 8(1): 10-20.

Frangonikolopoulos, C. (2012). "Global civil society and deliberation in the digital age." *International Journal of Electronic Governance*, 5(1): 11-23.

Frankman, M. (2002), "Beyond the Tobin tax: Global democracy and a global currency." *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 581: 62-73.

Friedman, Milton (1991). *Monetarist economics*. Blackwell.

Gabel, M. (2009). *Interests and integration: Market liberalization, public opinion, and European Union*. University of Michigan Press.

Gagnon, B. (2008). "Cyberwars and cybercrimes." Στο S. Leman-Langlois (ed.), *Technocrime: Technology, crime, and social control*. Devon, UK: Willan Publishing, 46-65.

Geden, O. et al. (2006). "Perspectives for the European Union's external energy policy: Discourse, ideas, and interests in Germany, the UK, Poland and France." SWP Working Paper FG 1, 17 December 2006, Berlin, 1-30.

Gilpin, R. (1987). *The political economy of international relations*. Vol. 8. Princeton: Princeton University Press.

Gilpin, R. (2003). *Παγκόσμια πολιτική οικονομία: Η διεθνή οικονομική τάξη*. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.

Goddard, R. (2003). "Defining the transnational corporation in the era of globalization." Στο R. Gaddard *et al.* (eds.), *International political economy: State-market relations in a changing global order* (2η έκδ.). London: Lynne Rienner Publishers, 435-456

Godzimirski, J. (2013). "Russian energy: Summing up and looking ahead." Στο J. Godzimirski (ed.), *Russian energy in a changing world. What is the outlook for the hydrocarbons superpower?*. Surrey: Ashgate, 177-195.

Goetz, R. (2005). "The North European Pipeline: Increasing energy security or political pressure?". SWP Comments 42, September 2005, 1-4.

Goetz, R. (2006). „Deutsch-russische energiebeziehungen – Auf einem Sonderweg oder auf europaischer spur?", SWP FG 5, November 2006, 1-5.

Goodnight, G. & Green, S. (2010). "Rhetoric, risk, and markets: the dot-com bubble." *Quarterly Journal of Speech*, 96(2): 115-140.

Hall, Peter A. (2010). "The movement from Keynesianism to monetarism: Institutional analysis and British economic policy in the 1970s." Στο Sven Steinmo, Kathleen Thelen, Frank Longstreth (eds.), *Structuring PoliticsHistorical Institutionalism in Comparative Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 90-113.

Heinberg, R. (2011). *The End of Growth: Adapting to our New Economic Reality*. Canada: New Society Publishers.

Helm, D. (2007). *The Russian Dimension and Europe's External Energy Policy*. Oxford: University of Oxford.

Helm, D. (2014). "The European framework for energy and climate policies." *Energy Policy*, 64: 29-35.

Henderson, J. & Pirani, S. (2014). *The Russian gas matrix: How markets are driving change*. Oxford: Oxford University Press.

Holz, F., von Hirschhausen, C. & Kemfert, C. (2008). "Perspectives of the European natural gas markets until 2025." Discussion Papers 823, DIW Berlin. http://ideas.repec.org/p/diw/diwwpp/dp823.html.

Jackson, T. (1996). *Material concerns: Pollution, profit, and quality of life*. London: Routledge.

Jackson, T. (2009). "Prosperity without growth? The transition to a sustainable economy." Sustainable Development Commission Reports.

Johnson, D. & Turner, C. (2003). *International business: Themes and issues in the modern global economy*. London: Routledge.

Jónsson, Á. (2009). *Why Iceland? How one of the world's smallest countries became the meltdown's biggest casualty*. McGraw-Hill.

Jorion, P. (2013). *Όταν η οικονομική σκέψη δεν αρκεί*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.

Kenwood, A. & Lougheed, A. (1999). *The Growth of the International Economy 1820-2000: An Introductory Text*. London: Routledge.

Keohane, R. & Milner, H. (1996). *Internationalization and domestic politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Keynes, J. (1936). *General theory of employment, interest and money*. Atlantic Publishers & Dist.

Kindleberger, C. & Aliber, R. (2011). *Manias, panics and crashes: a history of financial crises*. Palgrave Macmillan.

Kouretas, G. & Vlamis, P. (2010). "The Greek crisis: causes and implications." *Panoeconomicus*, 57(4): 391-404.

Krugman, P. (2008). *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*. London: Penguin Books.

Kryukov, V. & Moe, A. (2013). "Oil industry structure and developments in the resource base: increasing contradictions?". Στο J. Godzimirski (ed.), *Russian energy in a changing world. What is the outlook for the hydrocarbons superpower?*. Surrey: Ashgate, 35-55.

Laipson, E. (ed.) (2011). *Seismic shift: Understanding change in the Middle East*. Washington, DC: The Henry L. Stimson Center.

Lamy, P. (2006). *Η παγκόσμια δημοκρατία: Για μια νέα παγκόσμια διακυβέρνηση*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Larsson, R. (2006). "Sweden and the NEPG: A pilot study of the North European Gas Pipeline and Sweden's dependence on Russian energy." FOI, Stockholm, June 2006, 1-73.

Lawn, P. (2007). *Frontier Issues in Ecological Economics*. Cheltenham: Edward Elgar.

Lindblom, C. (1977). *Politics and markets*. New York: Basic Books.

Locatelli, C. (2008). "EU gas liberalization as a driver of Gazprom's strategies?". IFRI Russia/NIS Center, Russie.Nei.Visions 26. www.ifri.org/downloads/Ifri_RNV_locatelli_gazprom_ANG_janv2007.pdf.

Majone, G. (1994). "Paradoxes of privatization and deregulation." *Journal of European Public Policy*, 1.1: 53-69.

Martin, A. (2015). "Barclays admits rigging the market." *Financial Times*, Thursday 21 May, σ. 16.

Max-Neef, M. (1991). *Human scale development*. New York: Apex Press.

Max-Neef, M. (1995). "Economic growth and quality of Life." *Ecological Economics*, 15(2): 115-118.

Mazower, M. (2012). *Governing the world: the history of an idea, 1815 to the present*. Penguin.

McCormick, J. (2011). *European Union Politics*. New York: Palgrave McMillan.

McKinnon, R. (2007). "Why China should keep its dollar peg." *International Finance*, 10: 43-70.

Minsky, H. (1992). "The financial instability hypothesis." The Jerome Levy Economics Institute Working Paper 74.

Moravcsik, A. (1998). *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Ithaca: Cornell University Press.

Moyo, D. (2011). *Πώς χάθηκε η Δύση*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη.

Muller-Kraenner, S. (2008). *Energy security*. London: Earthscan.

Mutterperl, W. (2011). "From Glass-Steagall to too big to fail." Banking and Finance. Bloomberg Law Reports.

Norgaard, R. (1994). *Development betrayed. The end of progress and a coevolutionary revisioning of the future*. London: Routledge.

Nussbaum, M. (2013). *Όχι για το κέρδος. Οι ανθρωπιστικές σπουδές προάγουν τη δημοκρατία*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Nyberg, P. (2011). "Misjudging risk: Causes of the systemic banking crisis in Ireland." Report of the Commission of Investigation into the Banking Sector in Ireland, Government Publications.

Obstfeld, M. (1996). "Models of currency crises with self-fulfilling features." *European economic review*, 40(3): 1037-1047.

Parker, G. & Barker, A. (2015). "The British question." *Financial Times*, Thursday 21 May, σ. 7.

Patomäki, H. (2013). *Η Μεγάλη Αποτυχία της Ευρωζώνης. Από την Κρίση σε ένα Παγκόσμιο Νιου Ντιλ*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.

Patomäki, H. *et al.* (2002). "Global democracy initiatives: The art of the possible." Network Institute for Global Democratization Working Papers No. 2.

Peterson, E. (1995). "Looming collision of capitalisms?". Στο C. Kegley & E. Wittkopf (eds.), *The global agenda: Issues and perspectives*. New York: McGraw-Hill.

Pickard, J. & Reed, J. (2015). "Blair to quit Mideast envoy role amid rising unease over business interests." *Financial Times*, Thursday 28 May.

Piketty, T. (2014). *Το κεφάλαιο τον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις.

Preston, R. (2008). *Who runs Britain? And who's to blame for the economic mess we're in*. London: Hodder and Stoughton Ltd.

Proedrou, F. (2012). *Energy security in the gas sector. Evolving dynamics, policy dilemmas and prospects*. Surrey: Ashgate.

Proedrou, F. (2015). "Turkish Stream: Serving energy security or political commuinication goals?". *Central European Journal of International Security Studies eContributions.*

Rieger, E. (2000). "Agricultural policy." Στο H. Wallace & W. Wallace (eds.). *Policy-Making in the European Union* (4η έκδ.). Oxford: Oxford University Press, 161-190.

Roche, M. (2014). *Καπιταλισμός εκτός νόμου*. Αθήνα: Εκδόσεις Ημερησία.

Salem, F. & Mourtada, R. (2011). "Civil movements: The impact of Facebook and Twitter." Arab Social Media Report, 1. Dubai: Dubai School of Government.

Sander, M. (2007). "A 'Strategic relationship'? The German policy of energy security within the EU and the importance of Russia." *Foreign Policy in Dialogue*, 11 January, 8(20): 1-58.

Schmidt, V. (1995). "The new world order, incorporated: The rise of business and the decline of the nation state." *Daedalus*, 124(2): Spring 1995, διαθέσιμο στο http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/schmidt.htm.

Skidelsky R. & Skidelsky, E. (2013). *Πόσα πραγματικά χρειαζόμαστε; Η αγάπη για το χρήμα και το όνειρο της καλής ζωής*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.

Stern, J. (1999). "Soviet and Russian gas: The origins and evolution of Gazprom's export strategy." Στο R. Mabro & I. Wybrew-Bond (eds.), *Gas to Europe: The strategies of four main suppliers*. Oxford: Oxford University Press, 135-200.

Stern, J. (2007). "Is there a rationale for the continuing link to oil product prices in continental European long-term gas contracts?" OIES NG 19. http://www.oxfordenergy.org/wpcms/wpcontent/uploads/2010/11/NG19IsThereARationaleFortheContinuingLinkToOilProductPricesinContinentalEuropeanLongTermGasContracts-JonathanStern-2007.pdf.

Stern, J. (2009). "Continental European long-term gas contracts: Is a transitionaway from oil product-linked pricing inevitable and imminent?" OIES NG 34. http://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2010/11/NG34-ContinentalEuropeanLongTermGasContractsIsATransitionAwayFromOilProductLinkedPricingInevitableandImminent-JonathanStern-2009.pdf.

Stiglitz, J. (2012). *The price of inequality*. Penguin UK.

Stopford, J. & Strange, S. (μαζί με J. Henley) (1991). *Rival states, rival firms: Competition for world market shares*. Cambridge: Cambridge University Press.

Storm, S. & Rao, J. (2004). "Market-led globalization and world democracy: Can the twain ever meet?". *Development and Change*, 35: 567-581.

Story, J. & Walter, I. (1997). *Political economy of financial integration in Europe: The battle of the systems*. Manchester: Manchester University Press.

Strange, S. & Prout, C. (1976). *International monetary relations*. (Vol. 2). *International economic relations of the western world 1959-1971*. London: Oxford University Press.

Strange, S. (1970). "International relations and international economics: A case of mutual neglect." *International Affairs*, 46(2): 304-315.

Strange, S. (1997). *Casino capitalism*. Manchester: Manchester University Press.

Strange, S. (1998a). "What theory? The theory in mad money." CSGR Working Paper 18/98, 1-29.

Strange, S. (1998b). *Mad money*. Manchester: Manchester University Press.

Strange, S. (2004). *Η υποχώρηση του κράτους. Η διάχυση της εξουσίας στην παγκόσμια οικονομία*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Sukhdev, J. *et al.* (2014). "Power, politics and the City of London after the Great Financial Crisis." *Government and Opposition*, 49(3): 400-425.

Tsardanidis, C & Karafotakis, E. (2000). "Greece's economic diplomacy towards the Balkan Countries." Center for Strategic Research, September-November.

United Nations (1992). World investment report: Transnational corporations as engines of growth.

Victor, N. & Victor, D. (2006). "Bypassing Ukraine: Exporting Russian gas to Poland and Germany." Στο D. Victor *et al.* (eds.), *Natural gas and geopolitics: From 1970 to 2040*. Cambridge: Cambridge University Press, 122-168.

Wenger, A. (2006). "Russian business power as a source of transnational conflict and cooperation." Στο A. Wenger *et al.* (eds.), *Russian business power: The role of Russian business in foreign and security relations*. London: Routledge, 3-21.

Willetts, P. (2007). "Transnational actors and international organizations in global politics." Στο J. Baylis *et al.* (eds.), *The globalization of world politics. An*

introduction to international relations (4η έκδ.). Oxford: Oxford University Press, 330-347.

Καλλιώρας, Η. (2003). *Ευρώ: Σοκ και δέος. Το νέο δόγμα και η ιστορία της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη.

Μαυρομούστακου, Έ. (2014). "Οικονομική κρίση και επιπτώσεις στο κυπριακό τραπεζικό σύστημα." Ανοιχτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Προέδρου, Φ. (2013). *Ανάπτυξη και ευημερία στον 21ο αιώνα. Η προσέγγιση των οικολογικών οικονομικών και η περίπτωση της Ελλάδας*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις iWrite.

Φραγκονικολόπουλος, Χ. & Προέδρου, Φ. (2010). *Ο εκδημοκρατισμός της παγκόσμιας πολιτικής. Μία εισαγωγή στην κοσμοπολιτική δημοκρατία*. Αθήνα: Σιδέρης

Κεφάλαιο 8

ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΟΛΙΤΩΝ ΚΑΙ ΜΚΟ

Σύνοψη

⇒ Το κεφάλαιο αυτό αναλύει τον συχνά αφανή αλλά κατά περίπτωση καταλυτικό ρόλο της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών (ΠΚΠ) και των ΜΚΟ στην κατεύθυνση και παραγωγή της παγκόσμιας πολιτικής. Ειδικότερα, δεν εξετάζεται μόνο πώς αυτοί λειτουργούν ως μοχλοί πίεσης, αλλά και πώς δραστηριοποιούνται ολοένα και περισσότερο σε υπερεθνικό επίπεδο.

⇒ Αν και με όρους παραδοσιακής κατανόησης της ισχύος ο ρόλος τους εκλαμβάνεται ως περιορισμένος, στο κεφάλαιο αυτό αναλύεται πώς η φύση των παγκόσμιων προβλημάτων, καθώς και τα υφιστάμενα κενά στη δομή της παγκόσμιας διακυβέρνησης, επιτρέπουν στην ΠΚΠ και τις ΜΚΟ ευρύτερα περιθώρια ανάληψης πρωτοβουλιών, δημιουργίας συμμαχιών και άσκησης πίεσης προς την κατεύθυνση παροχής παγκόσμιων δημόσιων αγαθών και βελτίωσης της παγκόσμιας διακυβέρνησης.

Εισαγωγή

Τις τελευταίες δεκαετίες οι μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) απολαμβάνουν μια πρωτοφανή επίδραση και εμπλέκονται σε ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων, που εκτείνονται από τη διεθνή ασφάλεια ως τα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον. Κινητοποιούν σημαντικά αποθέματα «ήρεμης» δύναμης για να επηρεάσουν την ατζέντα και τους κανόνες των εθνικών και διεθνών πολιτικών, εντοπίζουν τα προβλήματα που αγνοούνται, διαδίδουν οικουμενικές αξίες και κανόνες, εκπροσωπούν τους αδύναμους, ασκούν επιρροή στους κρατικούς και διεθνείς διακυβερνητικούς οργανισμούς, και αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες σε θέματα παγκόσμιας πολιτικής. Η αυξανόμενη παρουσία τους, ωστόσο, έχει δημιουργήσει ερωτήματα σχετικά με την «αδυναμία» των ΜΚΟ να λογοδοτούν για τη σκοπιμότητα, την υλοποίηση και τα αποτελέσματα των δράσεών τους. Ειδικότερα:

- Αποτελούν όντως οι ΜΚΟ παράγοντα διαμόρφωσης των διεθνών σχέσεων;
- Από πού αντλούν νομιμοποίηση για να συμμετέχουν στις διεθνείς σχέσεις;
- Αποτελούν φορείς αντιπροσώπευσης των πολιτών; Αν ναι, γιατί;

Τα ερωτήματα αυτά οφείλονται κυρίως στην παγιωμένη κρατο-κεντρική αντίληψη ότι οι διεθνείς σχέσεις είναι δομημένες με βάση το σύστημα των κυρίαρχων κρατών, όπου οι κυβερνήσεις είναι οι κύριοι δρώντες. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, οι διεθνείς σχέσεις είναι μια διαδικασία επικοινωνίας, διαπραγμάτευσης και πληροφόρησης μόνο μεταξύ των κρατών, που περιστρέφεται σε μεγάλο βαθμό γύρω από την κοινότητα των αντιπροσώπων του κράτους στα υπουργεία Εξωτερικών και τις μόνιμες αντιπροσωπείες στους διεθνείς οργανισμούς. Τα κράτη δρουν ως φύλακες, ελέγχοντας τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ εσωτερικού και διεθνούς περιβάλλοντος (Mearsheimer, 1994˙ Bolton, 2004). Επομένως, όταν άλλοι παράγοντες συμμετέχουν στις διεθνείς σχέσεις, αυτό συμβαίνει στον βαθμό που το επιτρέπουν οι κυβερνήσεις. Γι' αυτό, οι ΜΚΟ θεωρούνται αναποτελεσματικές και ελεγχόμενες, χωρίς αυτόνομη δύναμη (Gorg & Hirsch, 1998˙ Martens, 2001). Δικαιολογείται, όμως, μια τέτοια ανάλυση του ρόλου των ΜΚΟ στις διεθνείς σχέσεις; Ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος να προσεγγίσουμε την παρουσία και τη λειτουργία τους;

Ο στόχος αυτού του κεφαλαίου είναι τριπλός. Πρώτον, επιχειρεί να αποσαφηνίσει την έννοια και τον ρόλο των ΜΚΟ. Δεύτερον, αποπειράται να αντικρούσει τη θέση για την υποτιθέμενη έλλειψη νομιμοποίησης των ΜΚΟ στις διεθνείς σχέσεις. Τρίτον, επιδιώκει να αναλύσει, και υποβάλλοντας σε κριτικό έλεγχο την κρατο-κεντρική αντίληψη, την παρουσία των ΜΚΟ ως

διεθνικό (transnational) φαινόμενο που αναδιαμορφώνει τις συνθήκες για την οργάνωση της παγκόσμιας διακυβέρνησης (global governance). Αυτή η θεώρηση μας υποχρεώνει να δεχθούμε ότι το κράτος δεν είναι πλέον η αποκλειστική αρχή στη μελέτη και κατανόηση των διεθνών σχέσεων. Οι διεθνείς σχέσεις, που η άσκησή τους κάποτε ήταν αποκλειστικό προνόμιο του έθνους-κράτους, επηρεάζονται καθημερινά από εξελίξεις στο πεδίο της μη κυβερνητικής δράσης, που προκύπτουν από παγκόσμια πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και οικολογικά ζητήματα. Οι ΜΚΟ μεταβάλλουν τον τρόπο οργάνωσης και συμμετοχής στις διεθνείς σχέσεις, συνεισφέρουν στην εμφάνιση και ανάδειξη διεθνικών μορφών πολιτικής δράσης και αμφισβητούν την ηγεμονία των κρατών στη χάραξη πολιτικής.

Ορίζοντας τις ΜΚΟ και την ΠΚΠ

Δεν είναι εύκολο να δοθεί ένας ορισμός για τις ΜΚΟ, καθώς η ευρεία χρήση του όρου έχει αποδειχτεί εμπόδιο στον ικανοποιητικό ορισμό του (Vakil, 1997). Ο όρος «μη κυβερνητική οργάνωση» βρισκόμενος στον αντίποδα των κυβερνητικών οργανώσεων, καλύπτει μια τεράστια ποικιλία θεσμών: από ενώσεις εθελοντών, φιλανθρωπικά σωματεία, αναπτυξιακούς οργανισμούς μέχρι κινήματα για την ειρήνη και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μια ΜΚΟ μπορεί να είναι μια μη κερδοσκοπική, εθελοντική οργάνωση που παρέχει ανθρωπιστικές ή αναπτυξιακές υπηρεσίες είτε στα μέλη της είτε σε άλλους ανθρώπους σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο, μια οργάνωση που ασχολείται με τη ριζική αντιμετώπιση των προβλημάτων, προσπαθώντας να βελτιώσει την ποιότητα ζωής ιδιαίτερα των φτωχών, των καταπιεσμένων, των περιθωριοποιημένων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, μια οργάνωση ή ομάδα ανθρώπων που εργάζεται με συγκεκριμένο σκοπό, με στόχο να επιφέρει μια επιθυμητή αλλαγή σε μια συγκεκριμένη κοινότητα, περιοχή, χώρα ή κατάσταση.

Με την ευρύτερή του σημασία, ο χαρακτηρισμός «μη κυβερνητικός» μπορεί να αποδοθεί σε οποιονδήποτε εθελοντικό και ανοικτό θεσμό που επιτελεί μια δημόσια λειτουργία χωρίς να εντάσσεται στην κυβέρνηση ή στο πεδίο που αυτή εργάζεται. Η διατύπωση αυτή περιλαμβάνει σχεδόν κάθε είδους ομάδα εκτός από ιδιωτικές επιχειρήσεις, επαναστατικές ή τρομοκρατικές ομάδες και πολιτικά κόμματα. Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό, οι ΜΚΟ (Φραγκονικολόπουλος, 2007: 40):

- έχουν θεσμική οντότητα
- είναι ιδιωτικής πρωτοβουλίας, θεσμικά ανεξάρτητες από το κράτος και τα πολιτικά κόμματα

- δεν αποφέρουν οικονομικά οφέλη στα στελέχη τους
- είναι αυτόνομες και έχουν τον αποκλειστικό έλεγχο των υποθέσεών τους
- έχουν εθελοντικό χαρακτήρα, δηλαδή προσελκύουν εθελοντική προσφορά ή χρηματικές συνεισφορές από ανθρώπους που συνεργάζονται σε μόνιμη βάση για έναν κοινό σκοπό, διαφορετικό της απόκτησης αξιωμάτων ή χρημάτων, ή της εγκληματικής δραστηριότητας.

Ωστόσο, και για τις ανάγκες της ανάλυσής μας, μπορούμε να εντοπίσουμε ορισμένα θεμελιώδη χαρακτηριστικά.

Πρώτον, ότι οι ΜΚΟ συμμετέχουν ενεργά στη διεθνή σκηνή εδώ και δύο αιώνες. Ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα υπήρχαν ΜΚΟ που αγωνίζονταν για την κατάργηση του δουλεμπορίου και κατά της κλειτοριδεκτομής στην Αφρική. Το φεμινιστικό κίνημα στα τέλη του 19ου αιώνα διεκδικούσε το δικαίωμα ψήφου για τις γυναίκες και τα ειρηνιστικά κινήματα πίεζαν για τον αφοπλισμό. Την ίδια περίοδο πολλές ΜΚΟ συνέβαλαν στην ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου και έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ίδρυση διεθνών θεσμών (Charnovitz, 1997).

Δεύτερον, ότι η προέλευση του όρου «μη κυβερνητική οργάνωση» είναι διεθνής. Όταν 132 ΜΚΟ αποφάσισαν να συνεργαστούν μεταξύ τους το 1910, το έπραξαν με την επωνυμία «Σωματείο Διεθνών Ενώσεων». Η Κοινωνία των Εθνών έκανε αναφορά στη σχέση της με «ιδιωτικές οργανώσεις», παρόλο που πολλές από αυτές τις οργανώσεις αυτοαποκαλούνταν τότε «διεθνή ιδρύματα», «διεθνείς ενώσεις» ή απλώς «διεθνείς οργανώσεις». Αν και το πρώτο σχέδιο του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ δεν περιλάμβανε καμία αναφορά στη διατήρηση συνεργασίας με αυτές τις ενώσεις και οργανώσεις, περίπου 1.000 ΜΚΟ, κυρίως από τις ΗΠΑ, άσκησαν πίεση ώστε αυτό να διορθωθεί στη Διάσκεψη του Σαν Φρανσίσκο το 1945, με την οποία ιδρύθηκε επίσημα ο ΟΗΕ. Οι ομάδες αυτές κατάφεραν όχι μόνο να περιληφθεί πρόβλεψη για τη σύσφιξη και την επισημοποίηση των σχέσεων που είχε συνάψει παλαιότερα η Κοινωνία των Εθνών με ιδιωτικές οργανώσεις, αλλά και ενίσχυσαν ιδιαίτερα το ρόλο του ΟΗΕ σε οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα, και αναβάθμισαν το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο (ECOSOC) σε σημαντικό όργανο του ΟΗΕ.

Συγκεκριμένα, εισάχθηκε νέα ορολογία που διαφοροποίησε τις ΜΚΟ από όλους τους υπόλοιπους φορείς με τους οποίους θα συνεργάζονταν το ECOSOC. Έτσι, λοιπόν, σύμφωνα με το άρθρο 70 «ειδικευμένοι φορείς, κατοχυρωμένοι με διακυβερνητική συμφωνία», θα μπορούσαν στο εξής «να συμμετέχουν, χωρίς δικαίωμα ψήφου, στις συνεδριάσεις του οργάνου», ενώ το άρθρο 71 αναφέρεται ρητά σε «μη κυβερνητικές οργανώσεις, οι οποίες θα

μπορούσαν να αναλάβουν «συμβουλευτικό ρόλο». Έτσι, ο όρος «μη κυβερνητική οργάνωση» εντάχθηκε στην ορολογία του ΟΗΕ και πέρασε σε ευρεία χρήση, ιδιαίτερα από τις αρχές της δεκαετίας του '70 και μετά (Willetts, 2002). Είναι ενδεικτικό ότι ενώ το 1948 ο ΟΗΕ κατάρτισε μια λίστα 48 ΜΚΟ επιφορτισμένων με τη συνεργασία και την παροχή συμβουλών στο ECOSOC, το 2010 στην ίδια λίστα είχαν καταγραφεί πάνω από 3.000 οργανώσεις, με διαφορετικό βαθμό συμμετοχής και πρόσβασης στα κέντρα λήψης αποφάσεων του ΟΗΕ (βλ. http://www.statista.com/statistics/268357/changes-in-the-number-of-ngos-orldwide-since-1948/).

Τρίτον, οι ΜΚΟ αναπτύσσονται, δραστηριοποιούνται και συνεργάζονται μεταξύ τους και με τρίτους πέρα από τα καθιερωμένα πολιτικά και αντιπροσωπευτικά πλαίσια, και χωρίς να υπάγονται σε ένα ομοιόμορφο ρυθμιστικό πλαίσιο. Αν και στερούνται τους οικονομικούς και πολιτικούς πόρους που διαθέτουν τα περισσότερα κράτη, κινητοποιούν σημαντικά αποθέματα «ήρεμης» δύναμης (quiet power) για να επηρεάσουν την ατζέντα και τους κανόνες των διεθνών σχέσεων (Florini, 2000). Δεν αντλούν τη δύναμή τους από τη βία ή τον εξαναγκασμό, αλλά από τη μεταξύ τους διασύνδεση. Μέσω διεθνικών δικτύων και συνασπισμών μοιράζονται την πληροφόρηση και την τεχνογνωσία (Yanacopoulos, 2005), διασχίζουν τα εθνικά σύνορα και εμπλέκονται σε ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων, που εκτείνονται από τη διεθνή ασφάλεια ως τα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον (Keck & Sikkink, 1998). Η εξέλιξη αυτή όχι μόνο συμβάλλει στην ανάπτυξη μιας παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών, αλλά υποδηλώνει επίσης ότι η έννοια (και ο ρόλος, βλ. επόμενη ενότητα) των ΜΚΟ δεν μπορεί να γίνει κατανοητή έξω από το πλαίσιο της νέας πραγματικότητας στην παγκόσμια πολιτική.

Η σημερινή εποχή χαρακτηρίζεται από την εντεινόμενη παγκοσμιοποίηση. Η έννοια είναι πολυδιάστατη και έχει παραγάγει πολλές θεωρήσεις (Held & McGrew, 2007). Όπως ισχυρίζεται και ο Scholte (1997), η έννοια είναι τόσο ευρεία που είναι δύσκολο να οριστεί αποτελεσματικά. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν κάποιες κοινές συνιστώσες. Ο Harris (1993: 757) την ορίζει ως «ένα σύνολο διαδικασιών που φέρνουν τους ανθρώπους και τους τόπους εγγύτερα». Η επικοινωνία των ανθρώπων από διαφορετικά μέρη γίνεται πιο συχνή και τακτική, και εσωκλείει μια ευρύτερη γκάμα δραστηριοτήτων. Όπως σωστά διατείνεται ο Castells (2008: 81), δεν συμμετέχουν όλοι και όλα στην παγκοσμιοποίηση, και δεν αποτελούν όλοι και όλα μέρος της. Ωστόσο, τα παγκόσμια δίκτυα που δομούν τον πλανήτη επηρεάζουν τους πάντες και τα πάντα. Αυτά περιλαμβάνουν τις παγκόσμιες αγορές, την παγκόσμια παραγωγή και διαχείριση των αγαθών και των υπηρεσιών, το διεθνές εμπόριο, την παγκόσμια μετακίνηση των μεταναστών και των προσφύγων, τα παγκόσμια δίκτυα

επιστήμης και τεχνολογίας, τα παγκόσμια ΜΜΕ και τις παγκόσμιες πολιτιστικές βιομηχανίες.

Ακόμη, όπως σημειώνει ο Beck (2006), τα κρίσιμα ζητήματα για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων και των κυβερνήσεων σε κάθε χώρα διαμορφώνονται σε σημαντικό βαθμό από παγκόσμιες αλληλεξαρτημένες διαδικασίες που εντοπίζονται πέρα από το πεδίο των κατ' επίφαση κυρίαρχων, εδαφικά προσδιορισμένων κρατών, παράγουν νέες μορφές πολιτικής και εμπεδώνουν τη διεθνή συνεργασία. Τα έθνη-κράτη αντιμετωπίζουν όλο και περισσότερες δυσκολίες στην αντιμετώπιση και διαχείριση των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης, γεγονός που ενθαρρύνει τις κυβερνήσεις να συνεργάζονται και να οικοδομούν ένα δίκτυο διεθνών θεσμών και υπερεθνικών οργανισμών. Αν και δεν υφίσταται μια παγκόσμια κυβέρνηση, έχει οικοδομηθεί ένα σύστημα παγκόσμιας διακυβέρνησης στο οποίο τα κράτη ολοένα και περισσότερο δεσμεύονται από μια σειρά συμφωνιών, συνθηκών και κανόνων διεθνικού χαρακτήρα.

Αυτή η εντεινόμενη αίσθηση της αμοιβαίας αλληλεξάρτησης, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των ΜΜΕ, έχει μετατοπίσει τα ενδιαφέροντα και τις αξίες των πολιτών από το εθνικό στο παγκόσμιο πεδίο, διαμορφώνοντας μια παγκόσμια δημόσια σφαίρα στην οποία η γνώση και η πληροφορία, οι πολιτικές αξίες, τα ήθη και ο τρόπος ζωής αποτελούν αντικείμενο συναλλαγής και αυξητικά αυτονομούνται από το πλαίσιο των εθνών-κρατών (Volkmer, 2003). Πιο συγκεκριμένα, ο πολλαπλασιασμός των παγκόσμιων δικτύων ενημέρωσης, όπως το CNN, το BBC, το Al Jazeera και οι δορυφορικές τεχνολογίες διανέμουν ψυχαγωγικό και πολιτικό περιεχόμενο σε παγκόσμια κλίμακα. Η διάδοση του διαδικτύου και της κινητής επικοινωνίας διευκολύνουν την ανάπτυξη της «μαζικής αυτοεπικοινωνίας» που συνδέει το τοπικό με το παγκόσμιο. Το σύστημα επικοινωνίας της βιομηχανικής εποχής χαρακτηρίζονταν από τη μαζική μετάδοση μονόδρομων μηνυμάτων από έναν προς πολλούς. Το επικοινωνιακό θεμέλιο του σύγχρονου κόσμου είναι το παγκόσμιο δίκτυο οριζόντιων δικτύων επικοινωνίας που περιλαμβάνουν την ποικιλότροπη ανταλλαγή διαδραστικών μηνυμάτων από πολλούς σε πολλούς (Castells, 2007: 246-48).

Αυτό δεν σημαίνει ότι το επικοινωνιακό πεδίο δεν διαμορφώνεται από τις κυβερνήσεις και τους παγκόσμιους επιχειρηματικούς κολοσσούς. Θα ήταν, όμως, λανθασμένο να αψηφούμε το ρόλο που διαδραματίζουν τα ΜΜΕ στη δημιουργία μιας παγκόσμιας πολιτικής πλατφόρμας για τους διεθνείς ακτιβιστές και τα διεθνικά κινήματα. Με τη χρήση του διαδικτύου και των παραδοσιακών μέσων, κυρίως μέσω της δημιουργίας γεγονότων που στέλνουν ηχηρές εικόνες και μηνύματα, οι παγκόσμιοι ακτιβιστές προκαλούν τη συζήτηση για

τους λόγους και τους τρόπους της παγκοσμιοποίησης και τα σχετιζόμενα πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα.

Στο πλαίσιο αυτό ο όρος «παγκόσμια κοινωνία των πολιτών» (ΠΚΠ) χρησιμοποιείται τα τελευταία είκοσι χρόνια και νοηματοδοτεί αρκετές διαφορετικές, και συχνά αντιτιθέμενες, μορφές οργάνωσης και δράσης. Παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις, υπάρχει γενική ομοφωνία ότι η ΠΚΠ είναι το πεδίο στο οποίο το άτομο διαπραγματεύεται, αντιμάχεται ή διαλέγεται με τα πολιτικά και οικονομικά κέντρα των αποφάσεων. Σήμερα, τα κέντρα αυτά περιλαμβάνουν τις κυβερνήσεις, τους παγκόσμιους οικονομικούς θεσμούς και τις Πολυεθνικές Επιχειρήσεις (ΠΕΕ) (Kaldor, 2003). Πιο συγκεκριμένα, η ΠΚΠ βλέπει τον εαυτό της ως τη δύναμη που αντιπαλεύει τους συσχετισμούς ισχύος, τις ανισοβαρείς επιπτώσεις και τις μη υπόλογες διαδικασίες παραγωγής πολιτικής της νεο-φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, η οποία έχει θεσμοθετήσει μια συντριπτική υπεροχή των οικονομικών μηχανισμών, των αγορών και των εταιρειών απέναντι στα ανθρώπινα δικαιώματα, τις κοινωνικές ανάγκες και τις περιβαλλοντικές απειλές» (Castells, 2007). Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι αποτελεί μια κριτική της διαχείρισης του κόσμου από τους εξουσιάζοντες, μια έκφραση της κρίσης νομιμότητας και της μειωμένης ικανότητας των κυβερνήσεων και των διακυβερνητικών οργανισμών να διαχειρίζονται και να αμβλύνουν παγκόσμια προβλήματα. Περιγράφεται καλύτερα από αυτό στο οποίο αντιτίθεται, τις αξίες και τα ενδιαφέροντα που κυριαρχούν στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, παρά αποτελεί μια ενιαία ιδεολογία (Rucht, 2003).

Ο αγώνας και η στόχευση της ΠΚΠ, πάντως, διαφοροποιείται από κινήματα του παρελθόντος που επικεντρώνονταν αποκλειστικά στην πάλη των τάξεων και των εργατών με το κεφάλαιο. Κεντρικής σημασίας για την ΠΚΠ είναι η κατασκευή μιας συλλογικής ταυτότητας, η ανάπτυξη ενός εναλλακτικού αντι-ηγεμονικού πόλου με στόχο την αλλαγή των αξιών, της νοοτροπίας και της συμπεριφοράς των πολιτών σε παγκόσμιο επίπεδο (Langman, 2005). Η ΠΚΠ, έτσι, αποτελεί τη σφαίρα στην οποία συνάπτονται διασυνοριακές σχέσεις ανάμεσα σε ετερογενείς ΜΚΟ, όπως αυτές που αγωνίζονται κατά της παγκοσμιοποίησης, αυτές που πιέζουν για την προστασία του περιβάλλοντος, το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τη βιώσιμη ανάπτυξη του αναπτυσσόμενου κόσμου, που όμως μοιράζονται την ίδια ανησυχία για τα παγκόσμια ζητήματα, καθώς και την ανάγκη για συλλογική και ευέλικτη δράση πέρα από τον έλεγχο των κρατών και των αγορών (Pianta, 2003). Η ΠΚΠ αποτελεί ένα εναλλακτικό εγχείρημα παγκοσμιοποίησης από κάτω, μέσα από το οποίο οι ΜΚΟ στοχεύουν στην ελαχιστοποίηση της βίας, στη μεγιστοποίηση της οικονομικής ευημερίας, στην πραγμάτωση κοινωνικής και πολιτικής δικαιοσύνης, καθώς και στην προστασία του περιβάλλοντος (Falk, 1997). Η

φύση αυτών των ζητημάτων, όπως αναλύεται στην επόμενη ενότητα, ευνοεί τη δημιουργία μιας αίσθησης παγκόσμιας αλληλεγγύης, συνείδησης και ταύτισης, που υπερβαίνει το κράτος και τη συμβατική πολιτική ισχύος.

Παγκόσμια συνείδηση και ταύτιση

Έτσι, και ενώ οι κυβερνήσεις συχνά περιορίζονται από τα εδαφικά τους σύνορα, η ΠΚΠ παρέχει τον μη γεωγραφικό τόπο όπου μπορούν να συναντηθούν οι ΜΚΟ και όπου μπορούν να γεννηθούν νέες ταυτότητες και νέες μορφές ταύτισης και συνείδησης, οι οποίες δεν περιορίζονται από τα εδαφικά σύνορα. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω (Φραγκονικολόπουλος, 2007: 95-137):

1) Της προώθησης της διεθνικής αλληλεγγύης και της διεθνικής προοπτικής, που είναι απαραίτητες για να αντιμετωπιστούν οι απειλές της ανθρώπινης ασφάλειας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το περιβάλλον και η σημαντική δράση των ΜΚΟ όπως οι Friends of the Earth, World Rainforest Movement, Greenpeace και Climate Action Network. Αξιόλογη είναι και η παρουσία ΜΚΟ στον χώρο της ανάπτυξης του αναπτυσσόμενου κόσμου, με σημαντικότερο παράδειγμα αυτό της Oxfam International. Σημαντική είναι και η παρουσία των ΜΚΟ στο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με σημαντική δράση στο χώρο της παροχής ανθρωπιστικής βοήθειας (Save the Children, Γιατροί Χωρίς Σύνορα), την προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Διεθνής Αμνηστία), την παρακολούθηση εκλογών (International Foundation for Election Systems) και τη διαμεσολάβηση σε συγκρούσεις (International Crisis Group, International Alert).
2) Του πειραματισμού με νέες μορφές διεθνικής οργάνωσης και κινητοποίησης. Η ολοένα και μεγαλύτερη ανάδειξη απεδαφικοποιημένων ζητημάτων που άπτονται της ποιότητας ζωής, της παγκόσμιας ασφάλειας και της τρωτότητας, ωθεί τους ανθρώπους στην αναζήτηση σχημάτων που παρέχουν όχι μόνο νέα και ανταγωνιστικά κέντρα εξουσίας, αλλά και διαχέουν αποτελεσματικότερα την εξουσία αντιστεκόμενα στη γραφειοκρατία και αναπτύσσοντας πιο αυθόρμητες, συναισθηματικές και αποκεντρωμένες μορφές οργάνωσης (Della Porta & Mosca, 2005˙ Diebert, 2000˙ Fenton, 2007˙ Juris, 2005). Σχήματα που προωθούν συγκεκριμένους στόχους, αναγνωρίζουν τη σημασία της αυτόνομης έκφρασης και της ευελιξίας και υιοθετούν ένα πολιτικό ύφος που τα διαχωρίζει από τα καθιερωμένα κανάλια πολιτικής δράσης και επικοινωνίας.

Η χρήση του Διαδικτύου κατά της Πολυμερούς Συμφωνίας για τις Επενδύσεις (Multilateral Agreement on Investment/MAI) αποτελεί εξαιρετικό παράδειγμα (Diebert, 2000). Το 1995 οι χώρες του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) άρχισαν τις κεκλεισμένων των θυρών διαπραγματεύσεις για τη MAI, με σκοπό να διαμορφώσουν ένα παγκόσμιο ρυθμιστικό πλαίσιο για τις επενδύσεις. Σκοπός των διαπραγματεύσεων ήταν να σταματήσουν οι κυβερνήσεις να ευνοούν τους δικούς τους επενδυτές και να αποσυρθούν οι περιορισμοί που ίσχυαν για τις επενδύσεις πολυεθνικών εταιρειών στις αναπτυσσόμενες χώρες. Ωστόσο, όλα άλλαξαν το Φεβρουάριο του 1997, όταν ένα προσχέδιο του κειμένου της συμφωνίας διέρρευσε στη μη κυβερνητική οργάνωση *Public Citizen* (Ουάσιγκτον), και αμέσως κυκλοφόρησε στο Διαδίκτυο. Ξαφνικά, ένα έγγραφο εργασίας που επεξεργάζονταν 29 κράτη ήταν στη διάθεση οποιουδήποτε διέθετε έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή και πρόσβαση στο Διαδίκτυο.

Αυτό που ακολούθησε θα μπορούσε να περιγραφεί ως «ενέδρα» 600 μη κυβερνητικών οργανώσεων σε 70 χώρες, που εξέφρασαν ζωηρή αντίθεση στη συμφωνία. Η «μάχη» δόθηκε κυρίως στο Διαδίκτυο, όπου δημοσιεύονταν τα διαδοχικά προσχέδια της συμφωνίας αλλά και αναλύσεις, και εκκλήσεις για δράση. Συγκεκριμένα, το Διαδίκτυο επιτέλεσε τρεις βασικές λειτουργίες στη δράση των μη κυβερνητικών οργανώσεων κατά της MAI (Walter, 2001˙ Kobrin, 1998). Κατ' αρχήν, το Ίντερνετ ήταν καθοριστικό για την άμεση επικοινωνία μεταξύ των μελών του μη κυβερνητικού δικτύου κατά της MAI, που ήταν διασκορπισμένα σε πολλά κράτη στον ανεπτυγμένο αλλά και στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Την καρδιά αυτής της προσπάθειας αποτελούσαν ηλεκτρονικές λίστες επικοινωνίας που παρείχαν πληροφόρηση στους συμμετέχοντες σε όλο τον κόσμο. Οι τρεις κυριότερες ήταν η λίστα STOP-MAI της Αυστραλίας, η λίστα MAI-Not του Public Citizen's Group στις Ηνωμένες Πολιτείες και η λίστα MAI-Not της Οτάβας. Δεύτερον, σημαντική ήταν η χρήση του Διαδικτύου για τη δημοσίευση πληροφοριών σχετικά με τη MAI –και την άποψη των ακτιβιστών για τη MAI– στην ευρύτερη κοινότητα χρηστών του Ίντερνετ. Πολλοί ιστότοποι κατά της MAI, όπως του Preamble Collective, του Public Citizen, του Polaris Institute και του Council of Canadians, ήταν κεντρικοί κόμβοι πληροφόρησης, παρέχοντας ενημέρωση για την πρόοδο των διαπραγματεύσεων, εναλλακτικές ερμηνείες και εκθέσεις σχετικά με τη MAI, έδιναν συμβουλές για το πώς μπορεί κανείς να αναλάβει ακτιβιστική δράση κατά της MAI και ανακοίνωναν τη διεξαγωγή συγκεντρώσεων και εκδηλώσεων διαμαρτυρίας. Τέλος, το Διαδίκτυο χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο άσκησης άμεσης πίεσης σε πολιτικούς και διαμορφωτές πολιτικής στα κράτη-μέλη του ΟΟΣΑ. Σε πολλούς ιστότοπους ήταν διαθέσιμες οι ηλεκτρονικές διευθύνσεις μελών αρκετών κοινοβουλίων και κρατικών αντιπροσώπων. Επίσης,

πολλοί ιστότοποι περιείχαν επιστολές που εξέφραζαν ανησυχία για την έγκριση της συμφωνίας, οι οποίες μπορούσαν να αποσταλούν με το πάτημα ενός κουμπιού. Ο χρόνος και ο τόπος διεξαγωγής σημαντικών επίσημων συναντήσεων σχετικά με τη ΜΑΙ ανακοινώνονταν εγκαίρως, ώστε να είναι δυνατός ο στρατηγικός συντονισμός των εκδηλώσεων διαμαρτυρίας, ενώ ανακοινώνονταν πληροφορίες ακόμα και για τη διεξαγωγή συναντήσεων κορυφής άσχετων με τη ΜΑΙ, έτσι ώστε οι ακτιβιστές να έχουν την ευκαιρία να διαδηλώσουν.

Υπό την πίεση αυτών των δραστηριοτήτων, οι διαπραγματεύσεις της ΜΑΙ κατέρρευσαν το Δεκέμβριο του 1998, καθώς το μη κυβερνητικό δίκτυο υποχρέωσε τους πολιτικούς και τις κυβερνήσεις να εξετάσουν προσεκτικά την προτεινόμενη συμφωνία. Μάλιστα, στη διάρκεια των διαπραγματεύσεων υπήρξε στενή συνεργασία και συντονισμός ανάμεσα σε οργανώσεις του δικτύου και τις κυβερνήσεις που προσπαθούσαν να εμποδίσουν ή να αλλάξουν τη συμφωνία. Η Γαλλική κυβέρνηση, για παράδειγμα, χρησιμοποίησε τα επιχειρήματα του δικτύου τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, και οι επιφυλάξεις της στον ΟΟΣΑ, όπως εκφράστηκαν στην έκθεση Lalumiere, βασίστηκαν στα επιχειρήματα των ακτιβιστών.

Κατά συνέπεια, η «εμπλοκή» του Διαδικτύου δεν είναι μόνο χρήσιμη αλλά και καθοριστική. Προσφέρει φτηνή, ελεύθερη, απρόσκοπτη, αμφίδρομη και διαδραστική ροή των πληροφοριών σε υπερτοπική εμβέλεια. Αντανακλά τα δυναμικά χαρακτηριστικά της «απεντοπισμένης συλλογικής δράσης» (Μηλιώνη, 2006: 228-266), τα οποία είναι:

- η συγκρότηση χαλαρών δικτυωμένων δικτυακών δομών μεταξύ ετερόκλητων ομάδων και φορέων (Clark & Themudo, 2006˙ Kahn & Kellner, 2004)
- η άμεση κινητοποίηση σε γεγονότα και η διεθνοποίηση της συλλογικής πολιτικής δράσης (Vasi, 2006˙ Bennett, Givens & Willnat, 2004)
- η διάχυση και νομιμοποίηση ενός ευρύτερου φάσματος και απόψεων και πληροφοριών (Bennett, 2003˙ Postmes & Brunsting, 2002).

Όσο περισσότερο εντείνονται οι διασυνοριακές συνδέσεις των ΜΚΟ, τόσο αυξάνεται η ικανότητα του διαδικτύου να διεθνοποιεί τους αγώνες τους και να οικοδομεί συνασπισμούς που διαπερνούν το έθνος-κράτος (Frangonikolopoulos, 2012). Παρατηρούνται τρεις διαφορετικοί τύποι διεθνοποίησης των ακτιβιστικών δράσεων:

- Ο πρώτος είναι οργανωμένος και ενοποιημένος σε διεθνικό επίπεδο, με τα μέλη των ΜΚΟ που διαμένουν σε διάφορες χώρες να έχουν ως στόχο τη μεταφορά τοπικών ζητημάτων και προβλημάτων στο επί-

πεδο της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Ενδεικτική είναι η δράση του International Action Network Small Arms (IANSA). Με τη συμμετοχή σε αυτό περισσότερων από 500 εθνικών ομάδων σε σχεδόν εκατό χώρες, τον Ιούλιο του 2001 το δίκτυο συνέβαλε καθοριστικά στο να υψώσουν και να ενώσουν τις φωνές τους όλες αυτές οι ομάδες στη «Διάσκεψη του ΟΗΕ για τα Όπλα Μικρού Διαμετρήματος» στη Νέα Υόρκη, την πρώτη παγκόσμια συνάντηση για το ζήτημα αυτό. Συγκεκριμένα, το δίκτυο βοήθησε ώστε οι ομάδες από χώρες που αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα με τα όπλα να συμμετάσχουν στις προπαρασκευαστικές συναντήσεις και στη Διάσκεψη. Διευκόλυνε και στον συντονισμό των δραστηριοτήτων των ομάδων αυτών. Μάλιστα, οι ομάδες κλήθηκαν να κάνουν παρουσιάσεις και, σε μερικές περιπτώσεις, ακόμη και να συνδιαλεχτούν με τα κράτη στα διάφορα πάνελ (Krause, 2002).

- Στον δεύτερο τύπο ακτιβισμού ο όρος διεθνικός προσφέρει ένα κοινό πλαίσιο αναφοράς. Η Indymedia ανήκει σ' αυτόν τον τύπο ακτιβισμού. Δημιουργήθηκε από ακτιβιστές στο Seattle το 1999 για να προσφέρει εναλλακτική κάλυψη στις εκδηλώσεις και τα παρεπόμενα των διαμαρτυριών που τα παραδοσιακά ΜΜΕ δεν προσφέρουν. Σήμερα έχει μεταμορφωθεί σε μια παγκόσμια, διαδραστική ειδησεογραφική ιστοσελίδα με έναν ταχέως αυξανόμενο αριθμό μελών και περισσότερα από εκατόν πενήντα εθνικά κέντρα που λειτουργούν σε περισσότερες από πενήντα χώρες. Αν και υπάρχει γενική ομοιογένεια στην αρχιτεκτονική της ιστοσελίδας και στο πολιτικό ήθος που πρεσβεύει, υπάρχουν σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ των τοπικών ομάδων, που περιλαμβάνουν, αλλά δεν εξαντλούνται, στις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες που σχετίζονται με την εκδοτική πολιτική και τα κριτήρια για την απόκτηση της ιδιότητας του μέλους (Pickard, 2006).
- Στον τρίτο τύπο ακτιβισμού διεθνικές συζητήσεις και μέθοδοι δράσης «εισάγονται» και προσαρμόζονται στο τοπικό και εθνικό πλαίσιο. Ενδεικτική είναι η κατάληψη του δάσους του Lappersfort στο Βέλγιο τον Αύγουστο του 2001. Ακτιβιστές κατέλαβαν το δάσος με στόχο να αποτρέψουν την αποψίλωσή του προκειμένου να κατασκευαστεί ένας δρόμος και βιομηχανικές εγκαταστάσεις, για την κατασκευή των οποίων η πολυεθνική εταιρεία Tractebel είχε λάβει έγκριση από τις τοπικές αρχές. Επιπρόσθετα, οι ακτιβιστές δημιούργησαν τη δική τους ιστοσελίδα, στην οποία οι πολίτες μπορούσαν να βρουν πληροφορίες για το ζήτημα. Συνέδεσαν τον αγώνα τους με την ευρύτερη μάχη κατά του νεο-φιλελευθερισμού και του παγκόσμιου καπιταλισμού, εξασφαλίζοντας την υποστήριξη ενός μεγάλου συνασπισμού

κοινωνικών κινημάτων στην υφήλιο. Το αποτέλεσμα ήταν η επαγρύπνηση και επιμονή του συνασπισμού αυτού να αποτρέψει την καταστροφή του δάσους (Cammaerts, 2007: 272-281).

3) Της δημιουργίας εναλλακτικών χώρων άσκησης της παγκόσμιας πολιτικής, με χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτό των «παράλληλων συνόδων κορυφής» (Pianta, 2001). Οι παράλληλες σύνοδοι:

- οργανώνονται από εθνικές και διεθνείς ΜΚΟ, με παγκόσμια συμμετοχή
- συμπίπτουν χρονικά ή σχετίζονται με επίσημες συνόδους κυβερνήσεων ή διακυβερνητικών οργανισμών
- ασχολούνται με τα ίδια ζητήματα που ασχολούνται και τα κράτη, με κριτική στάση απέναντι στην πολιτική τους
- χρησιμοποιούν τη δημόσια πληροφόρηση και ανάλυση, την πολιτική κινητοποίηση και διαμαρτυρία.

Ορόσημα στην πορεία τους ήταν εκείνη του Σιάτλ (ΗΠΑ) στις 30 Νοεμβρίου 1999, κατά τη διάρκεια της συνόδου του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ). Περίπου 60.000 άνθρωποι, υπό την καθοδήγηση 700 ΜΚΟ, κατέκλυσαν τους δρόμους της αμερικανικής πόλης, για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στη νεοφιλελεύθερη οικονομική παγκοσμιοποίηση. Η συγκέντρωσή τους είχε άμεση επίδραση στη διεξαγωγή και το αποτέλεσμα της επίσημης συνόδου, η οποία απέτυχε στην προσπάθειά της να θέσει την ατζέντα ενός πιθανού νέου γύρου παγκόσμιων εμπορικών δραστηριοτήτων (Kaldor, 2000˙ Gill, 2000).

Σημαντικό παράδειγμα αποτελεί και το Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ, που ξεκίνησε ως έκφραση αντίθεσης στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ του Νταβός. Το ενδιαφέρον του Παγκόσμιου Κοινωνικού Φόρουμ (ΠΚΦ) επικεντρώνεται σε ζητήματα που αφορούν τον πόλεμο και την ειρήνη, τα ΜΜΕ και τον πολιτισμό, τη δημοκρατία και την οικολογία, και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Πρόκειται για έναν χώρο επεξεργασίας εναλλακτικών προτάσεων για την αντιμετώπιση των παγκόσμιων προβλημάτων, έναν χώρο που ενθαρρύνει έναν νέο τρόπο αντίληψης του παγκόσμιου πολιτικού χώρου, της παγκόσμιας πολιτικής και της ιδιότητας του πολίτη. Αυτό απαιτεί σεβασμό στη διαφορετικότητα, με σεβασμό όχι μόνο στην υπέρβαση των διαχωριστικών γραμμών και των προκαταλήψεων που χωρίζουν τις διάφορες ΜΚΟ και τα άτομα που συμμετέχουν, αλλά και στη λειτουργία ενός «εκκολαπτηρίου ιδεών» μέσω του οποίου υπάρχει η ελπίδα ότι θα γεννηθούν νέες πρωτοβουλίες για τη δημιουργία ενός «διαφορετικού κόσμου» (Shepard, 2004˙ Grzybowski, 2006˙ Sen, 2004).

Παρατηρούμε, λοιπόν, τη συγκρότηση μιας παγκόσμιας δημόσιας σφαίρας, μιας παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών, στην οποία οι ΜΚΟ συμμετέχουν ελεύθερα, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, και συνεργάζονται για την επίτευξη ενός κοινού στόχου. Με αυτή την έννοια, οι ΜΚΟ όχι μόνο ανταποκρίνονται στις σύγχρονες προκλήσεις καθιερώνοντας υπερεθνικούς δεσμούς, αλλά και έχουν αναδειχτεί σε κύριο δρώντα της «ήσυχης επανάστασης» (Annan, 1998) που αναδιαμορφώνει τις συνθήκες για την οργάνωση μιας αποτελεσματικής και νομιμοποιημένης παγκόσμιας πολιτικής.

Το ζήτημα της νομιμότητας

Η αύξηση της παρουσίας και της επίδρασης των ΜΚΟ στις διεθνείς σχέσεις, ωστόσο, έχει εγείρει ερωτήματα σχετικά με τη νομιμότητά τους. Κατηγορούνται για έλλειψη λογοδοσίας, διαφάνειας και ενημέρωσης, καθώς και για ανεξέλεγκτη και μη αντιπροσωπευτική συμπεριφορά (Kovach *et al.*, 2003). Οι βασικές θέσεις των επικριτών των ΜΚΟ είναι δύο:

- Πρώτον, ότι τα κράτη και οι κυβερνήσεις λογοδοτούν (στους ψηφοφόρους), ενώ αντίθετα οι ΜΚΟ λειτουργούν ανεξέλεγκτα. Η αλήθεια είναι ότι με ελάχιστες εξαιρέσεις τα επιτελεία των ΜΚΟ δεν είναι επίσημα εκλεγμένα ούτε άμεσα υπόλογα στα μέλη, τα οποία είναι απίθανο να έχουν πλήρη γνώση της ατζέντας της οργάνωσης ή να συμμετέχουν στη διαμόρφωσή της. Επιπλέον, ενώ οι ΜΚΟ αυτοπαρουσιάζονται ως πρωτεργάτες στον αγώνα της διαφάνειας, πολλές φορές υστερούν στον τομέα αυτό. Διστάζουν να δώσουν στη δημοσιότητα τα ονόματα των μελών τους, τα οικονομικά τους στοιχεία ή αξιολογήσεις του έργου τους, ενώ, όχι σπάνια, βρίσκονται μπλεγμένες σε σκάνδαλα. Τα ηγετικά στελέχη των ΜΚΟ έχουν στη διάθεσή τους τις συνδρομές των μελών και άλλα κεφάλαια, με ελάχιστες δεσμεύσεις, και μπορούν να ισχυρίζονται ότι εκπροσωπούν χιλιάδες ή εκατομμύρια μέλη, τα οποία, στην ουσία, ελάχιστα ελέγχουν τους εκπροσώπους τους. Η κατάσταση αυτή κηλιδώνει την εικόνα των ΜΚΟ και ενισχύει εκείνους που αμφισβητούν τη νομιμοποίηση της συμμετοχής στην παγκόσμια πολιτική (Scholte, 2004).
- Δεύτερον, ότι η συμμετοχή των ΜΚΟ στην παγκόσμια πολιτική είναι ρυθμισμένη, καθώς είναι ένα προνόμιο που παραχωρείται από τα κράτη. Για εκείνους που επιμένουν στην κρατο-κεντρική αντίληψη της παγκόσμιας πολιτικής, ο ρόλος των ΜΚΟ μπορεί να είναι, στην καλύτερη περίπτωση, δευτερεύουσας σημασίας σε σχέση με αυτόν των κρατών και των κυβερνήσεων. Η παρουσία των ΜΚΟ στις πα-

γκόσμιες υποθέσεις απορρίπτεται ως επιφανειακή. Τα κράτη χρησιμοποιούν τις ΜΚΟ για την εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων. Οι ΜΚΟ λειτουργούν συμπληρωματικά και βοηθητικά στη διαδικασία νομιμοποίησης της πολιτικής των κυβερνήσεων. Ενθαρρύνονται από το κρατο-κεντρικό σύστημα, το οποίο προσφέρει τους πόρους και τις ευκαιρίες για το σχηματισμό και τη δράση των ΜΚΟ στην παγκόσμια πολιτική (Martens, 2001˙ Anderson, 2000˙ Chandhoke, 2002). Η παρουσία και συμμετοχή των ΜΚΟ προσδίδει νομιμοποίηση στα κράτη και ενισχύει τη δυναμική των κυβερνήσεων σε υλικό, τεχνοκρατικό και πολιτικό επίπεδο (ειδικότερα σε περιοχές ανθρωπιστικών και αναπτυξιακών κρίσεων/ συγκρούσεων). Για να επιτύχουν αυτούς τους στόχους, ωστόσο, οι ΜΚΟ πρέπει να χρηματοδοτηθούν (Cooley & Ron, 2002), με αποτέλεσμα να υπάρχουν στο χώρο των ΜΚΟ οργανώσεις που διαθέτουν περισσότερους πόρους και μεγαλύτερη πρόσβαση στους κύκλους της κρατικής και διακυβερνητικής πολιτικής.

Δυσπιστία προκαλεί και το γεγονός ότι στην προσπάθεια αναζήτησης πόρων γνωστές (και πολλές φορές άγνωστες) ΜΚΟ δημιουργούν σχέσεις εξάρτησης με τους ισχυρούς του status quo, με αποτέλεσμα να μετατρέπουν τη λογική του εθελοντισμού σε επιχειρηματική λογική. Η ανασφάλεια που δημιουργείται από την ανάγκη οικονομικής επιβίωσης εξαναγκάζουν τις ΜΚΟ στον ανταγωνισμό μεταξύ τους για το «*κυνήγι*» των κυβερνητικών και διακυβερνητικών προγραμμάτων. Μάλιστα, αρκετές ΜΚΟ δεν παρέχουν ενημέρωση ή αξιολόγηση σχετικά με θέματα που μπορεί να εγείρουν σοβαρά ερωτήματα για τον τρόπο δράσης και την αποτελεσματικότητά τους, καθώς αισθάνονται ότι δεν είναι σε θέση να μιλούν ανοιχτά ή να ασκούν κριτική, καθώς η συνέχιση της ύπαρξης ή της ανάπτυξής τους εξαρτάται από τη χρηματοδότηση των δωρητών (Wallace, 2003).

Αυτό σημαίνει, ωστόσο, ότι οι στόχοι και τα αποτελέσματα των δράσεων των ΜΚΟ καθορίζονται στο πλαίσιο της χρηματοδότησης, με αποτέλεσμα να μετατρέπονται σε οργανώσεις που υπηρετούν συγκεκριμένα γεωπολιτικά συμφέροντα και συγκεκριμένες ιδεολογίες. Σημαίνει, επίσης, ότι η ανάγκη των ΜΚΟ για προβολή συχνά τις οδηγεί να ενδιαφέρονται περισσότερο για θεαματικές, «*θορυβώδεις*» κρίσεις στις οποίες επικεντρώνεται περισσότερο το ενδιαφέρον των ΜΜΕ και των μεγάλων δυνάμεων, και λιγότερο για «*ξεχασμένες*» από τον κόσμο κρίσεις που είναι εξίσου σοβαρές. Οι μικρότερες τοπικές ΜΚΟ που δεν συντάσσονται με τους δυτικούς υπέρμαχους της «*δημοκρατίας*» και της «*ανάπτυξης*», περιθωριοποιούνται ή αναγκάζονται να προσαρμοστούν στον ανταγωνισμό για τα κονδύλια. Συμβιβάζονται και επικε-

ντρώνονται στη χρηματοδότηση, και αποπροσανατολίζονται από το στόχο τους. Έχουν, όπως συχνά επισημαίνεται, «εξημερωθεί» υπό το βάρος της ανάγκης για επιβίωση (Kaldor, 2003˙ Gibelman & Gelman, 1999).

Είναι λογικό, λοιπόν, πολλοί αναλυτές να αμφισβητούν τη νομιμότητα των ΜΚΟ. Οι περισσότερες ΜΚΟ, υπογραμμίζουν, είναι κλειστές και χρηματοδοτούμενες ομάδες, και δεν εκπροσωπούν το δημόσιο συμφέρον. Ενώ τα κράτη και οι κυβερνήσεις, όπως επισημαίνεται, λογοδοτούν στους ψηφοφόρους, οι ΜΚΟ λειτουργούν ανεξέλεγκτα και «*τρέφονται*» από πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα. Αυτό που ενδιαφέρει τα στελέχη των οργανώσεων είναι η συγκέντρωση πόρων, χωρίς να δίνεται σημασία στο τι επιθυμούν τα απλά μέλη ή ο ευρύτερος κύκλος των υποστηρικτών τους (Anderson & Rieff, 2005).

Αυτή η κριτική, ωστόσο, είναι υπερβολική ή και κακόβουλη. Παρόλο που η λειτουργία και η δράση των ΜΚΟ παρουσιάζει σημαντικές παθογένειες, οι οποίες εν μέρει δικαιολογούν την κριτική που τους ασκείται, οι ΜΚΟ δεν πρέπει να συγκρίνονται με τα κράτη και τις κυβερνήσεις. Είναι αλήθεια ότι οι ΜΚΟ διαθέτουν απόλυτη προαίρεση στην αντιπροσώπευση των μελών τους, σε πολλές περιπτώσεις μεγαλύτερη από αυτή που απολαμβάνουν οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι. Είναι ανακριβής, ωστόσο, η άποψη ότι τα κράτη λογοδοτούν, ενώ οι ΜΚΟ όχι.

Αφενός, η θεμελιώδης αρχή ότι οι κυβερνήσεις οφείλουν να εκλέγονται, προκειμένου να ενεργούν εξ ονόματος των χωρών τους, δεν συνεπάγεται ότι οι ΜΚΟ πρέπει επίσης να εκλέγονται προκειμένου να έχουν πρόσβαση στις κυβερνήσεις και να είναι σε θέση να τους ασκούν κριτική. Αυτή η δυνατότητα απορρέει από τα πολιτικά δικαιώματα που διασφαλίζουν τα δημοκρατικά πολιτεύματα. Η κοινή γνώμη είναι αυτή που αποφασίζει εάν οι ενέργειες ή η κριτική των ΜΚΟ είναι ωφέλιμες. Εξάλλου, τα επιχειρηματικά λόμπι συμμετέχουν στις διεθνείς διακρατικές οικονομικές και εμπορικές διαπραγματεύσεις και ασκούν πιέσεις, και μερικές φορές υπερβολική επιρροή στην ατζέντα, χωρίς όμως να έχουν εξουσιοδοτηθεί για αυτό από τους εργαζόμενους της εταιρείας ή από το λαό της χώρας τους (Niggli & Rothenbühler, 2003).

Αφετέρου, η ίδια άποψη υπερβάλλει ως προς το βαθμό επιτήρησης στην οποία υπόκεινται τα κράτη στις διεθνείς σχέσεις. Ασφαλώς, η συμμετοχή σε πολυμερείς οργανισμούς ενισχύει τη νομιμότητα των κρατών, ενώ ακόμη και τα ισχυρά κράτη επιδιώκουν τη συνεργασία με άλλα (Gant & Keohane, 2005). Ωστόσο, υπεύθυνη για τη λήψη αποφάσεων στις διεθνείς σχέσεις είναι κατά κανόνα η εκτελεστική εξουσία. Ελάχιστοι είναι οι πολίτες που γνωρίζουν τις θέσεις των κυβερνήσεων σε φόρουμ όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση και το ΝΑΤΟ, και πολύ λιγότεροι καθορίζουν την ψήφο τους με βάση αυτές τις θέσεις. Επιπλέον, στις διακυβερνητικές διαπραγματεύσεις και τις συμφωνίες που προκύ-

πτουν από αυτές, οι κυβερνήσεις λειτουργούν ταυτόχρονα ως νομοθετική, εκτελεστική και μερικές φορές δικαστική εξουσία, χωρίς να υπάρχει έλεγχος. Τα αποτελέσματα αυτών των διαπραγματεύσεων, ειδικά στον οικονομικό τομέα, προηγούνται της εθνικής νομοθεσίας χωρίς να είναι σε θέση η κοινή γνώμη, οι ομάδες συμφερόντων και το εθνικό κοινοβούλιο της κάθε χώρας να ασκήσουν το ουσιαστικό δικαίωμα της διαβούλευσης. Το γεγονός ότι οι κυβερνήσεις εκλέγονται εσωτερικά δεν αρκεί για να νομιμοποιήσει την εκτενή διεθνή δραστηριότητά τους (Wapner, 2002a). Πρόκειται για το έλλειμμα δημοκρατίας στις διεθνείς σχέσεις που έχει αποτελέσει παράγοντα για την εμφάνιση πολλών ΜΚΟ (Falk, 1997˙ Lipschutz, 1992).

Οι ΜΚΟ αντλούν τη νομιμότητά τους από *νομικές* και *ηθικές* πηγές και τροφοδοτούνται από *απτές* και *μη* πηγές. Οι ΜΚΟ αντλούν νομιμότητα ενεργώντας σύννομα με την κυβερνητική νομοθεσία. Σε διεθνές επίπεδο, η νομιμότητά τους θεμελιώνεται στη Χάρτα του ΟΗΕ. Επιπλέον, οι ΜΚΟ δικαιούνται να ισχυρίζονται ότι εργάζονται υπέρ του διεθνούς δικαίου καθώς στα πλαίσια της δράσης τους στους τομείς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ανθρωπιστικής και αναπτυξιακής βοήθειας λειτουργούν με βάση και σε σχέση με το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο και το δίκαιο περί προσφύγων. Ωστόσο, η νομιμότητα των ΜΚΟ που μάχονται για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ισόρροπη ανάπτυξη δεν προέρχεται απλώς από την αναγνώριση του δικαίου περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και από την ηθική βάση των στόχων για τους οποίους αγωνίζονται. Μια αποστολή που έχει στόχο να περιορίσει ή να τερματίσει τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων πηγάζει άμεσα από τις ηθικές αρχές της ισότητας των ανθρώπων, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της αμεροληψίας, της δικαιοσύνης, της ελευθερίας και της προσωπικής και συλλογικής ευθύνης. Αυτή η ηθική αποστολή παρέχει στις ΜΚΟ ηθική νομιμοποίηση. Η νομιμοποίηση αυτή υλοποιείται όταν οι ΜΚΟ λαμβάνουν απτή υποστήριξη από τους ανθρώπους που επιχειρούν να βοηθήσουν, είτε αυτοί είναι μέλη είτε είναι υποστηρικτές. Ακόμη και στις οργανώσεις που δεν έχουν μέλη, η οικονομική υποστήριξη προέρχεται από το κοινό. Άτομα, επίσης, που προσφέρουν εθελοντικά τις υπηρεσίες τους στις ΜΚΟ, συμβάλλουν, και ταυτόχρονα αποτελούν απτή απόδειξη, της νομιμότητας των ΜΚΟ. Η νομιμότητα εκπορεύεται επίσης από την καλή απόδοση. ΜΚΟ των οποίων η δράση φέρνει αποτελέσματα λαμβάνουν μεγαλύτερη υλική υποστήριξη. Ως εθελοντικές οργανώσεις, οι ΜΚΟ εξαρτώνται από τα άτομα που επιλέγουν να ανήκουν σε αυτές, να εργαστούν για αυτές, να τις χρηματοδοτήσουν και να τις ακούσουν. Η ύπαρξή τους εξαρτάται από τη φήμη και την αξιοπιστία τους, γι' αυτό και η παροχή ανακριβών ή παραπλανητικών πληροφοριών απειλεί τη θεμελιακή βάση των ΜΚΟ (Slim, 2002).

Οι ΜΚΟ λειτουργούν σε ένα παγκόσμιο/αλληλεξαρτώμενο περιβάλλον που απαιτεί συνεργασίες/δικτύωση. Με τη μεταξύ τους διασύνδεση μοιράζονται την πληροφόρηση/τεχνογνωσία, αποφεύγοντας την επικάλυψη των δράσεων και εξοικονομώντας πόρους. Αυτοί οι δεσμοί απαιτούν συνεργασία και συντονισμό. Η συνεργασία συνεπάγεται και υποχώρηση της αυτονομίας και διαπραγμάτευση των διαφορών στις προτεραιότητες, την ανάλυση, τη στρατηγική και την τακτική. Οι συνεργασίες αυτές στηρίζονται στη νομιμοποίηση που τους παρέχει η οικουμενική διάσταση της δράσης τους. Οι ΜΚΟ απευθύνονται σε ένα ευρύ ακροατήριο που χωρίζεται από φυσικές, κοινωνικές και πολιτιστικές αποστάσεις και διαδίδουν μια ευαισθησία που καθοδηγεί τη συμπεριφορά και τις πεποιθήσεις εκατομμυρίων ανθρώπων σε όλο τον κόσμο απέναντι στα παγκόσμια δημόσια αγαθά, όπως η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η προστασία του περιβάλλοντος, η ισότιμη και βιώσιμη ανάπτυξη και η διατήρηση της ειρήνης. Τα αγαθά αυτά δεν έχουν αποκλειστικούς διαχειριστές, ξεπερνούν τα σύνορα των κρατών και τον ζηλότυπο τρόπο με τον οποίο προφυλάσσουν την κυριαρχία τους (Maragia, 2002).

Σε συνθήκες πιεστικών παγκόσμιων προβλημάτων, οι ΜΚΟ παράγουν και διαχέουν πληροφορίες, προωθούν λύσεις, προτείνουν αλλαγές, χρησιμοποιούν τακτικές πειθούς και πίεσης, για να αλλάξουν οι μέθοδοι δράσης των κρατών και των διακυβερνητικών θεσμών. Αποσυνδεδεμένες από την έννοια της κυριαρχίας (Rosenau, 1995˙ Ruggie, 2001), απεικονίζουν και ερμηνεύουν τα προβλήματα ως ζητήματα που αφορούν ολόκληρη την ανθρωπότητα. Απευθύνονται σε ένα ευρύ ακροατήριο που χωρίζεται από φυσικές, κοινωνικές και πολιτιστικές αποστάσεις και διαδίδουν μια ευαισθησία που καθοδηγεί τη συμπεριφορά και τις πεποιθήσεις εκατομμυρίων ανθρώπων σε όλο τον κόσμο απέναντι στα παγκόσμια δημόσια αγαθά.

Τα παγκόσμια δημόσια αγαθά, όπως η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η προστασία του περιβάλλοντος, η ισότιμη και βιώσιμη ανάπτυξη και η διατήρηση της ειρήνης, δεν έχουν αποκλειστικούς διαχειριστές. Τα οφέλη τους υπερβαίνουν τα εθνικά σύνορα, τις πληθυσμιακές ομάδες, ακόμη και τις γενιές (Kaul, *et al.*, 2003). Οι χώρες και το ευρύ κοινό προσδοκούν ότι τα παγκόσμια δημόσια αγαθά ακριβώς επειδή μας αφορούν και μας επηρεάζουν όλους, πρέπει να διασφαλίζονται μέσα από συμμετοχικές και δίκαιες διαδικασίες. Όλοι επιθυμούν να τεθεί ένα τέλος σε ασθένειες όπως το AIDS, όλοι θέλουν να συμμετέχουν σε μια ισότιμη και σταθερή παγκόσμια οικονομία, όλοι θέλουν να απολαμβάνουν τη φύση, όλοι θέλουν να προστατεύονται τα ανθρώπινα δικαιώματα και όλοι επιθυμούν τη διατήρηση της ειρήνης. Αυτές οι προσδοκίες συνιστούν παγκόσμια δημόσια αγαθά και η διάθεσή τους δεν μπορεί πλέον να επαφίεται αποκλειστικά στο σύστημα των κρατών.

Εξαιρετικό παράδειγμα της σχέσης ανάμεσα στο τοπικό/εθνικό και το παγκόσμιο αποτελεί και η ελληνική μη κυβερνητική εκστρατεία «Ένα Σχολείο για την Τσιάπας». Με ελληνικά σχέδια και χρήματα που συγκεντρώθηκαν την περίοδο 2000-2004, 22 ελληνικές «ομάδες αλληλεγγύης» έχτισαν στη μέση της ζούγκλας, στην περιοχή Κουλέμπρα του Μεξικού, ένα Κέντρο Επιμόρφωσης Δασκάλων. Πρόκειται για ένα συγκρότημα εγκαταστάσεων 1.600 τ.μ., το οποίο αποτελείται από έξι αίθουσες διδασκαλίας, κοιτώνες για τους δασκάλους και τους εκπαιδευτές τους, βιβλιοθήκη, μαγειρείο, χώρους υγιεινής καθώς και ένα γήπεδο μπάσκετ. Αφορμή για την πρωτοβουλία των 22 ομάδων ήταν μια διπλωματική εργασία που παρουσιάστηκε στην Αρχιτεκτονική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών το 2000. Το εγχείρημα αυτό, όταν η Ελλάδα αποθέωνε τα σύγχρονα «ολυμπιακά ιδεώδη», αποτέλεσε μια κίνηση στον αντίποδα του «Αθήνα 2004» και υπέδειξε ότι υπάρχει και άλλος τρόπος συνύπαρξης και επικοινωνίας των λαών (Ιός Κυριακής, 2004).

Από την άλλη μεριά, τέτοιου είδους πρακτικές αποδεικνύουν ότι οι διεθνείς σχέσεις δεν μπορούν πλέον να εκλαμβάνονται ως χώρος όπου λειτουργούν μόνο τα κράτη. Η αλλαγή φαίνεται να είναι η μόνη σταθερά σε έναν κόσμο που αλλάζει διαρκώς και οι ιεραρχικές κρατο-κεντρικές γραφειοκρατικές δομές δεν διαθέτουν τη γνώση και την απαραίτητη ευελιξία για να ανταποκριθούν στις γεωγραφικά διάχυτες και γρήγορα μεταβαλλόμενες προκλήσεις (Castells, 2004). Η αντιμετώπιση και επίλυση των προβλημάτων απαιτεί πολύπλευρη δράση και διεύρυνση της πληροφόρησης και της σκέψης με βάση τις οποίες λαμβάνονται οι αποφάσεις (Esty, 1998). Αν αγνοήσουμε αυτή την πραγματικότητα, κινδυνεύουμε να παραγνωρίσουμε το ρόλο των ΜΚΟ στα ανθρώπινα δικαιώματα, την περιβαλλοντική πολιτική, την παγκόσμια οικονομία, την παγκόσμια δημόσια υγεία, όπως επίσης και την αλλαγή των προσδοκιών για τον ρόλο των πολυεθνικών εταιρειών και την προσφυγή των κρατών στη χρήση βίας. Οι ΜΚΟ συμμετέχουν σε διακυβερνητικές διασκέψεις, και σε αρκετές περιπτώσεις έχουν συμβάλει καθοριστικά στη διάδοση και την εφαρμογή παγκόσμιων κανόνων που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα, την προστασία του περιβάλλοντος, τη βιώσιμη ανάπτυξη, την καταπολέμηση της φτώχειας και την εξάλειψη της βίας (Willetts, 2011). Όπως θα δούμε στην επόμενη ενότητα, η Διεθνής Εκστρατεία για την Απαγόρευση των Ναρκών ήταν η κινητήρια δύναμη που οδήγησε στην υιοθέτηση της Συνθήκης Απαγόρευσης των Ναρκών το 1998, ενώ ο ρόλος του Συνασπισμού ΜΚΟ για ένα Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο ήταν καταλυτικός στην υπογραφή της Συνθήκης της Ρώμης το 1998. Χάρη στη δράση τους οι κυβερνήσεις δραστηριοποιούνται και συνεργάζονται για την αντιμετώπιση προβλημάτων που συχνά οι ίδιες οι ΜΚΟ εντοπίζουν και αναδεικνύουν. Πολλές φορές, μάλιστα, έχουν επιβάλει και φραγμούς στην τάση των πολυεθνικών εταιρειών και των κυβερ-

νήσεων να καταστρέφουν το περιβάλλον (όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση της Greenpeace που εμπόδισε τη Shell να βυθίσει στον Ατλαντικό μια πλατφόρμα αποθήκευσης πετρελαίου), να συμβάλλουν στην εξαθλίωση του ανθρώπινου δυναμικού στις αναπτυσσόμενες χώρες (π.χ., εκστρατεία των ΜΚΟ κατά της παιδικής εργασίας στην Ινδία) και να καταργούν τη δυνατότητα πρόσβασης φτωχών πληθυσμών σε αναγκαία φάρμακα (π.χ., εκστρατεία των ΜΚΟ για τη διασφάλιση της πρόσβασης στα φάρμακα).

Θα ήταν λάθος, λοιπόν, να επιμείνει κανείς στην άποψη ότι οι ΜΚΟ είναι ανεξέλεγκτες και στερούνται αντιπροσωπευτικότητας. Σε σχέση με την ιδανική αντίληψη για τη λογοδοσία, τη διαφάνεια και την αντιπροσωπευτικότητα, οι περισσότερες ΜΚΟ σίγουρα υπολείπονται. Όμως, η αντιπροσωπευτικότητα των ΜΚΟ θα πρέπει να αντιπαραβάλλεται με το βαθμό δημοκρατικότητας των επίσημων θεσμών διακυβέρνησης. Οι κρατικοί και διακυβερνητικοί θεσμοί πολύ απέχουν από το να είναι αντιπροσωπευτικοί και είναι αποκομμένοι από τους πολίτες. Κατά συνέπεια, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει, οι ΜΚΟ εμπλουτίζουν τη λειτουργία των επίσημων θεσμών με περισσότερες γνώμες και πληροφορίες. Επίσης, αν δεχτούμε ότι οι ΜΚΟ υποχρεώνουν τα κράτη να λογοδοτούν, συμβάλλουν στον εκδημοκρατισμό της πολιτικής, ιδιαίτερα καθώς υπάρχουν πολύ λίγοι μηχανισμοί ελέγχου της εθνικής-διεθνούς γραφειοκρατίας (Cullen, 2004˙ Janasoff, 1997). Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι οι ΜΚΟ δεν χρειάζεται να γίνουν πιο διαφανείς και αντιπροσωπευτικές. Για ηθικούς αλλά και για πρακτικούς λόγους, τα προβλήματα λογοδοσίας, διαφάνειας και αντιπροσωπευτικότητας μέσα στις ΜΚΟ πρέπει να εξεταστούν και να αντιμετωπιστούν.[1]

---

[1] Θα μπορούσαν να συστήσουν εσωτερικούς μηχανισμούς ελέγχου και αναφοράς σχετικά με την απόδοσή τους σε ζητήματα πρόσβασης και αντιπροσώπευσης. Σημαντικό, επίσης, θα ήταν οι ΜΚΟ να παρέχουν στοιχεία για την απόδοσή τους και να λογοδοτούν για τα αποτελέσματα της δράσης τους. Ειδικότερα, να αξιολογούν και να υποβάλλουν εκθέσεις σχετικά με την απόδοσή τους, και να μαθαίνουν από την εκπλήρωση ή όχι των ευθυνών τους προς εκείνους που υποστηρίζουν ότι υπηρετούν. Ένας άλλος μηχανισμός για την προώθηση της λογοδοσίας των ΜΚΟ θα μπορούσε να είναι η τήρηση ενός αυτορυθμιστικού κώδικα δεοντολογίας. Πέρα, όμως, από τη βελτίωση της διοίκησης και της διαφάνειας, οι ΜΚΟ θα πρέπει να είναι σαφείς ως προς το ποιος κάνει τι, και ποιες αρχές κρύβονται πίσω από τη δράση τους. Εφόσον οι ΜΚΟ δεν θέλουν να είναι ή να θεωρούνται υποχείρια των κυβερνήσεων, θα πρέπει να κινηθούν πέρα από τους συσχετισμούς που ευνοεί το σύστημα παροχής βοήθειας, χρηματοδότησης και προβολής των δραστηριοτήτων τους. Αν απαλλάσσονταν από την πίεση της χρηματοδότησης, οι ΜΚΟ θα μπορούσαν να επικεντρωθούν στη δουλειά τους, ελεύθερες να μοιράζονται τις ευθύνες των δραστηριοτήτων τους, τις πληροφορίες και τους πόρους, και να δημιουργήσουν αποτελεσματικότερους και διευρυμένους συνασπισμούς για την αντιμετώπιση των προβλημάτων. Αντί να επιζητούν η καθεμία για τον εαυτό της τη συμπάθεια και την υποστήριξη του κόσμου, οι ΜΚΟ, εξίσου οι αναπτυξιακές, οι περιβαλλοντικές και εκείνες που δραστηριοποιούνται στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καλούνται να συνεργαστούν και να επαναπροσδιορίσουν την αποστολή και

Δράση, στρατηγική και ρόλος

Οι μελετητές έχουν δημιουργήσει έναν πολύ ευρύ κατάλογο για το τι κάνουν οι ΜΚΟ και πώς λειτουργούν στο πλαίσιο της ΠΚΠ. Για τις ανάγκες της ανάλυσής μας, μπορούμε να συνοψίσουμε τα βασικά είδη δράσης που αναλαμβάνουν οι ΜΚΟ, άλλοτε σε συνεργασία με τα κράτη και άλλοτε όχι, ως εξής (Φραγκονικολόπουλος, 2007:137-206):

1. εντοπίζουν τα παγκόσμια προβλήματα που αγνοούνται
2. διαδίδουν παγκόσμιες αξίες και κανόνες
3. εκπροσωπούν τους αδύναμους
4. ασκούν επιρροή στους διεθνείς διακυβερνητικούς οργανισμούς
5. αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες σε θέματα παγκόσμιας πολιτικής και διακυβέρνησης.

Ανάδειξη των προβλημάτων

Οι ΜΚΟ διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο σε αυτή τη διαδικασία. Είναι συχνά οι πρώτες που εντοπίζουν τα παγκόσμια προβλήματα που δεν θίγονται ή δεν επιλύονται από τις υπάρχουσες κρατικές και διακυβερνητικές ρυθμίσεις. Έτσι, όχι μόνο διευκολύνουν τις κυβερνήσεις και το παγκόσμιο κοινό να κατανοήσουν τα σύνθετα διεθνή ζητήματα, αλλά απαιτούν και την ανάληψη δράσης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα προς αυτήν την κατεύθυνση αποτελεί η εκστρατεία της Greenpeace τις δεκαετίες του 1980 και 1990 για την προστασία των ωκεανών (Parmentier, 2002), μέσα από την οποία πίεσε να απαγορευτεί η ρίψη πυρηνικών και χημικών αποβλήτων στους ωκεανούς. Τότε οι βιομηχανίες και τα κράτη αντιστάθηκαν. Σήμερα, όμως, και ειδικότερα μετά την κινητοποίηση της Greenpeace να μην επιτρέψει στη Shell να βυθίσει στον ωκεανό μεταχειρισμένες πλατφόρμες αποθήκευσης πετρελαίου, η πρόταση της Greenpeace αποτελεί πάγια πολιτική παγκοσμίως, καθώς η οργάνωση ανέδειξε το ζήτημα ως περιβαλλοντικό πρόβλημα παγκόσμιου ενδιαφέροντος. Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι το 1995 εκατοντάδες χιλιάδες πολίτες ενώθηκαν σε ένα αυθόρμητο μποϊκοτάζ των πρατηρίων Shell στην Ευρώπη, με συνέπεια να μειωθούν οι πωλήσεις κατά 50% (Parmentier, 1999).

τη στρατηγική τους. Η συσπείρωση γύρω από αυτούς τους κοινούς στόχους, τις κοινές εκστρατείες και τις κοινές δράσεις θα δώσει στις ΜΚΟ τη δυνατότητα να δημιουργήσουν ισχυρά διαπραγματευτικά μπλοκ τα οποία θα προβάλλουν τη δική τους ατζέντα και τις δικές τους αξίες στα ΜΜΕ, στις κυβερνήσεις και στους διακρατικούς οργανισμούς (Φραγκονικολόπουλος, 2014).

Αυτή η δύναμη των ΜΚΟ δεν είναι πολιτική ή οικονομική. Η διάδοση πληροφοριών, η προάσπιση συγκεκριμένων αξιών και η συγκρότηση λόγου σχετικά με τα παγκόσμια προβλήματα είναι τα σημαντικότερα εργαλεία των ΜΚΟ. Η επιρροή που ασκούν οι ΜΚΟ πηγάζει από την ηθική νομιμοποίηση και την οικουμενική διάσταση της δράσης τους, που συνδέονται με τη διακήρυξη των ΜΚΟ ότι εκπροσωπούν το δημόσιο συμφέρον, σε αντίθεση με τα ιδιωτικά ή επιχειρηματικά ή κρατικά συμφέροντα.

Διάδοση παγκόσμιων αξιών και κανόνων

Το γεγονός ότι οι ΜΚΟ, σε αντίθεση με τα κράτη, είναι «αποσυνδεδεμένες» από την έννοια της κυριαρχίας, τους επιτρέπει να συνεισφέρουν στην ανάδειξη απεδαφικοποιημένων μορφών πολιτικής ταυτότητας και δράσης. Σε έναν κόσμο που διαρκώς μικραίνει, η παρουσία τους είναι καταλυτικής σημασίας για την εισαγωγή και τη διάδοση παγκόσμιων αξιών και κανόνων για την ερμηνεία και την αντιμετώπιση πιεστικών προβλημάτων. Χάρη στη δράση των περιβαλλοντικών ΜΚΟ, για παράδειγμα, δεν είναι πλέον εύκολο για τις κυβερνήσεις και τις επιχειρήσεις να αγνοούν τα περιβαλλοντικά προβλήματα και τις πιέσεις για την ανάληψη συντονισμένης δράσης. Ταυτόχρονα, το παγκόσμιο περιβαλλοντικό κίνημα προσφέρει νέα παραδείγματα που καθοδηγούν τη συμπεριφορά και τις πεποιθήσεις εκατομμυρίων ανθρώπων σε όλο τον κόσμο. Οι ΜΚΟ παίζουν κεντρικό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση. Προσπαθώντας να πείσουν τις κυβερνήσεις, τις επιχειρήσεις και τους ανθρώπους να δράσουν για την προστασία του περιβάλλοντος, συμβάλλουν στη συνειδητοποίηση της παγκόσμιας κοινής ευθύνης. Αυτή η συνειδητοποίηση υπερβαίνει πλήρως τις κυβερνήσεις και τις δομές της παραδοσιακής εθνικής και κρατο-κεντρικής πολιτικής (Park, 2005). Αυτό γίνεται φανερό σε δύο επίπεδα:

1. στη συμβολή των ΜΚΟ στη δημιουργία πολυκεντρικών δομών διακυβέρνησης, όπως για παράδειγμα το Forest Stewardship Council, που δημιουργήθηκε το 1993 και έχει εξελιχθεί σε ένα σημαντικό δίκτυο κρατών, ΜΚΟ και επιχειρήσεων, με στόχο τον έλεγχο της αποψίλωσης των δασών και της μη βιώσιμης δασοπονίας σε όλο τον κόσμο (Pattberg, 2005˙ Wapner, 2002)
2. στην αποτελεσματικότητα του παγκόσμιου περιβαλλοντικού κινήματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η International River Network, που ελέγχει και πιέζει για τη μείωση της ανάμειξης που έχει η Παγκόσμια Τράπεζα στην κατασκευή μεγάλων φραγμάτων. Σημειώνεται ότι η Παγκόσμια Τράπεζα προς αυτή την κατεύθυνση έχει θέσει νέες προδιαγραφές όσον αφορά την επανεγκατάσταση των

πληθυσμών που εκτοπίζονται λόγω των έργων που χρηματοδοτεί, ενθαρρύνοντας επίσης και τη δημιουργία ανεξάρτητων οργάνων που ελέγχουν την αποτελεσματικότητα των έργων και αξιολογούν εναλλακτικές επιλογές για τη βιωσιμότητα των υδάτινων πόρων και τη διαχείριση ενέργειας (Khagram, 2000).

Καταλυτική είναι και η δράση των ΜΚΟ στον τομέα των ανθρώπινων δικαιωμάτων, με χαρακτηριστικότερα παράδειγμα αυτό της Διεθνούς Αμνηστίας. Προσδιορίζουν ως κύριο στόχο τους τον έλεγχο και τη δημοσιοποίηση της κρατικής συμπεριφοράς απέναντι στα ανθρώπινα δικαιώματα, ασκώντας πιέσεις για τη δημιουργία παγκόσμιων μηχανισμών ώστε να εξαλείφονται οι παραβιάσεις και να καθίστανται υπόλογες οι κυβερνήσεις (Gaer, 1996). Με «όπλα» την ακριβή και έγκυρη ενημέρωση και τον πειστικό λόγο, οι ΜΚΟ αγωνίζονται ώστε οι κυβερνήσεις που παραβιάζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα να υποστούν πιέσεις τόσο από επίσημους φορείς της παγκόσμιας πολιτικής («από πάνω») όσο και την κοινή γνώμη («από κάτω»). Γνωστή ως «boomerang effect», η στρατηγική αυτή αναφέρεται στις περιπτώσεις όπου οι αντιπολιτευόμενες ομάδες, τα κινήματα και οι ΜΚΟ ενός απολυταρχικού κράτους υπερπηδούν τους κυβερνητικούς μηχανισμούς και αναζητούν διεθνείς συμμάχους, ώστε να ασκηθούν έξωθεν πιέσεις στο κράτος τους. Προκειμένου να ενισχύσουν τον αγώνα τους, συνδέονται με μέλη διεθνών δικτύων, τα οποία στη συνέχεια πείθουν τους διεθνείς οργανισμούς ή τα ισχυρά κράτη να αναλάβουν δράση. Οι ΜΚΟ συνεισφέρουν στον αγώνα παρέχοντας στις εθνικές ομάδες και κινήματα χώρο, πληροφόρηση και χρήματα (Brysk, 1993˙ Risse, 2000) Η περίπτωση της Χιλής κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Πινοσέτ (1973-1990) είναι ένα παράδειγμα. Το διεθνές κίνημα των ΜΚΟ προσέφερε οικονομική βοήθεια και αναγνώριση στις τοπικές/εθνικές ομάδες, αποτρέποντας με τον τρόπο αυτό την περιθωριοποίησή τους από το στρατιωτικό καθεστώς. Αντίστοιχα, οι χιλιανές ΜΚΟ παρείχαν στο διεθνές κίνημα πληροφορίες για τη φύση των παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Hawkins, 2002).

Όμως, η δραστηριότητα των ΜΚΟ έχει και μια άλλη πλευρά, η οποία σχετίζεται με τη συμμετοχή τους στη δημιουργία παγκόσμιων θεσμών και κανόνων για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Για παράδειγμα, στην Παγκόσμια Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στη Βιέννη, 834 ΜΚΟ άσκησαν πιέσεις και τελικά πέτυχαν να προχωρήσει ο ΟΗΕ στη θεσμοθέτηση Ύπατου Αρμοστή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Η πορεία της διεθνούς κοινότητας προς την υιοθέτηση της Σύμβασης του ΟΗΕ κατά των Βασανιστηρίων το 1984 είναι επίσης χαρακτηριστική. Με έναυσμα την ανατροπή της εκλεγμένης ελληνικής κυβέρνησης το 1967, η Διεθνής Αμνηστία ενθάρρυνε και

διευκόλυνε τη δημιουργία εθνικών εκστρατειών σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, κατηγορώντας τη χούντα για βασανιστήρια και άλλες παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Η Διεθνής Αμνηστία και άλλες διεθνείς οργανώσεις επίσης συνεργάστηκαν στενά με την Ευρωπαϊκή Συνέλευση Ανθρώπινων Δικαιωμάτων και τον ΟΗΕ για την υιοθέτηση της σύμβασης (Gaer, 1996).

Τα παραπάνω αποδεικνύουν τη δύναμη επιρροής των ΜΚΟ. Θα μπορούσε, ωστόσο, κανείς να υποστηρίξει επίσης ότι οι ΜΚΟ έχουν μεταμορφώσει το δόγμα της κρατικής κυριαρχίας, προσφέροντας εναλλακτικές ερμηνείες του διαχωρισμού μεταξύ εσωτερικής και διεθνούς ευθύνης και εξουσίας. Σε μεγάλο βαθμό, τα κράτη διατηρούν την παραδοσιακή αποκλειστική εξουσία στους πολίτες τους, και οι πολίτες εξακολουθούν να εξαρτώνται από το κράτος ως πρωταρχικό εγγυητή ή καταπατητή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ταυτόχρονα, όμως, οι νόρμες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τα δίκτυα των ΜΚΟ έχουν συμβάλει στην αμφισβήτηση αυτής της λογικής, μέσω της εισαγωγής νέων κανόνων τους οποίους τα κράτη πρέπει να τηρούν, και καθιστώντας τα υπόλογα προς αυτούς τους κανόνες. Ο τρόπος με τον οποίο οι κυβερνήσεις συμπεριφέρονται στους πολίτες έχει πλέον νομιμοποιηθεί ως θέμα της παγκόσμιας πολιτικής ημερήσιας διάταξης. Η αρχή της διεθνούς προστασίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων επιτρέπει την επαναξιολόγηση των παραδοσιακών αντιλήψεων για την κυριαρχία, και αυτή η αλλαγή αναδεικνύεται και στην πράξη.

Σε τελική ανάλυση, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι χάρη στις ΜΚΟ έχει επικρατήσει η «δύναμη της νόρμας» επί της «νόρμας της δύναμης» (Klotz, 1995). Η αλλαγή στην πολιτική των ΗΠΑ έναντι της Νότιας Αφρικής και του Απαρτχάιντ στα μέσα της δεκαετίας του 1980 είναι ενδεικτική. Για δεκαετίες, την πολιτική των ΗΠΑ στην ευρύτερη περιοχή κατεύθυναν τα υλικά και στρατηγικά τους συμφέροντα. Ωστόσο, η ολοένα και μεγαλύτερη βαρύτητα της νόρμας της φυλετικής ισότητας αποδείχτηκε πολύ ισχυρότερη. Στην αλλαγή αυτή συνέβαλε η ΜΚΟ TransAfrica, η οποία εντός και εκτός του αμερικανικού Κογκρέσου πίεσε και κατάφερε να επιβάλλουν οι ΗΠΑ στη Νότια Αφρική περιορισμούς στις επενδύσεις, στα κυβερνητικά δάνεια, στις εισαγωγές, στην παροχή βοήθειας στον τομέα του εμπορίου, στην προώθηση του τουρισμού, στην εκπαιδευτική και νομική βοήθεια. Η αμερικανική προεδρία επίσης σταμάτησε να αντιμετωπίζει το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο ως τρομοκρατική οργάνωση, αποδεικνύοντας ότι μια παγκόσμια νόρμα μπορεί να επαναπροσδιορίσει τα συμφέροντα ενός κράτους. Αν οι ΗΠΑ ενεργούσαν απλώς με βάση τα στρατηγικά ή οικονομικά τους συμφέροντα, δεν θα είχαν ενδιαφερθεί για τις φυλετικές διακρίσεις στη Νότια Αφρική και θα είχαν συνεχίσει την πολιτική της μη επιβολής κυρώσεων στο λευκό καθεστώς της χώρας.

Συζήτηση: Το διαδίκτυο ως μέσο δράσης της Κοινωνίας Πολιτών

Το διαδίκτυο έχει ενισχύσει τον ακτιβισμό και τις δραστηριότητες των ΜΚΟ με τους εξής τρόπους:

1. Τη συλλογή πληροφοριών, καθώς διευκολύνει την πρόσβαση στην επίσημη πληροφόρηση και επιτρέπει στις ΜΚΟ να εντοπίζουν νομοθετικά και κυβερνητικά έγγραφα και άλλες πληροφορίες που είναι απαραίτητες στις δραστηριότητές τους, και στερούν από τις κυβερνήσεις το μονοπώλιο ελέγχου και διαχείρισης της πληροφόρησης. Η χρήση του διαδικτύου κατά της Πολυμερούς Συμφωνίας για τις Επενδύσεις αποτελεί εξαιρετικό παράδειγμα.
2. Την πληροφοριακή αυτοδιάθεση. Εκμεταλλευόμενες την ταχύτητα και το χαμηλό κόστος του διαδικτύου, οι ΜΚΟ μεταδίδουν πληροφορίες σε μεμονωμένα άτομα ή μεγάλα ακροατήρια, καλλιεργώντας κατανόηση για τις δράσεις τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ιστοσελίδα ενημέρωσης της παγκόσμιας εκστρατείας «Ελέγξτε τα Όπλα» (www.controlarms.org), όπου οι πολίτες μπορούν να ενημερωθούν για τις κοινές προσπάθειες που καταβάλλουν παγκόσμιες ΜΚΟ που στηρίζουν την υιοθέτηση της Συνθήκης για το Εμπόριο των Όπλων. Μπορούν, επίσης, να ενημερωθούν για ζητήματα που δύσκολα θα προσέλκυαν τα συμβατικά ΜΜΕ, όπως για παράδειγμα τις πιέσεις που ασκούν οι διεθνείς ΜΚΟ στα κράτη-μέλη του ΟΗΕ, πληροφορίες για τους εθνικούς μηχανισμούς ελέγχου της διασποράς των όπλων, τους μεσάζοντες και τους εμπόρους όπλων.
3. Τη συλλογική δράση και κινητοποίηση. Το διαδίκτυο επιτρέπει στις ΜΚΟ να ενώνουν τις δυνάμεις τους ώστε να αυξάνουν την επιρροή τους. Διευκολύνει, επίσης, την παγκόσμια συλλογική τους δράση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι μαζικές διαδηλώσεις που πραγματοποιήθηκαν ενάντια στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου στο Σιάτλ στα τέλη του 1999, όπου περίπου 800 οργανώσεις και ομάδες από 75 χώρες διατάραξαν τη Σύνοδο του ΠΟΕ και διοργάνωσαν ταυτόχρονες διαμαρτυρίες σε 60 πόλεις του κόσμου. Αυτό δεν θα μπορούσε να έχει πραγματοποιηθεί χωρίς τη χρήση του διαδικτύου. Μέσα από δεκάδες δικτυακούς τόπους υπήρχε συνεχής και ζωντανή ενημέρωση των πολιτών για τις εκδηλώσεις καθώς και στοιχεία για τη διανομή, τη μεταφορά και τις εγγραφές των ακτιβιστών.

Η φτηνή, ελεύθερη, απρόσκοπτη, αμφίδρομη και διαδραστική ροή πληροφοριών ενισχύει την αμφισβήτηση των παραδοσιακών οχημάτων πολιτικής συμμετοχής και επικοινωνίας. Το διαδίκτυο είναι κάτι περισσότερο από μέσο επικοινωνίας. Στηρίζει τη «σύγχρονη τάση μετατόπισης των πολιτικών ενδιαφερόντων και της συμμετοχής των πολιτών από τους παραδοσιακούς πολιτικούς θεσμούς σε πιο θεματικά εστιασμένες, επίκαιρες πρωτο-

βουλίες και κινήματα που δεν τους επιβάλλουν να αναπτύξουν δέσμευση» (Μηλιώνη, 2006: 316). Αντανακλά τα δυναμικά χαρακτηριστικά της «απεντοπισμένης συλλογικής δράσης» (Μηλιώνη, 2006: 266-328), όπως:

1. Η συγκρότηση χαλαρά δικτυωμένων δομών μεταξύ ετερόκλητων ομάδων και φορέων (Clark & Themudo, 2006). Η περίπτωση της Global Exchange, πρωταγωνιστικού μέλους της παγκόσμιας εκστρατείας κατά των σύγχρονων σκλαβοπάζαρων, και της Audubon Society, είναι ενδεικτική (Carty, 2002). Η Audubon Society συνεργάστηκε με την Global Exchange στα πλαίσια της North American Fair Coffee Campaign. Η Abudon Society είναι μια οργάνωση για την προστασία των αποδημητικών πουλιών. Στο δίκτυο αυτό κάθε ένας μπορούσε να διατηρήσει την ταυτότητά του, την ίδια στιγμή που συνέβαλε στην υλοποίηση των στόχων και άλλων οργανώσεων. Για παράδειγμα, η Audubon Society αποτέλεσε αξιόπιστη πηγή για τη θεμελίωση της καταγγελίας για μη καταβολή ενός λογικού αντίτιμου από τις εταιρείες πώλησης καφέ, όπως η Starbucks, για τους σπόρους που χρησιμοποιούσαν για να παράγουν «καφέ». Η πρακτική αυτών των εταιρειών οδηγούσε στην εξαφάνιση των μικρών καλλιεργειών καφέ που προσέφεραν φυσικό οικότοπο για τα αποδημητικά πουλιά. Τα πουλιά αυτά, έτσι, έγιναν αποτελεσματικά σύμβολα για τη μετάδοση μηνυμάτων για το δίκαιο εμπόριο που υποστήριζε η Global Exchange, στη θέση πιο ιδεολογικών συζητήσεων αναφορικά με την παγκόσμια αγορά καφέ και τα δικαιώματα των παραγωγών.
2. Η άμεση κινητοποίηση σε γεγονότα και η διεθνοποίηση της συλλογικής πολιτικής δράσης (Vasi, 2006), όπως συνέβη με δεκάδες διαμαρτυρίες κατά του πολέμου στο Ιράκ στις 15.2.2003, είτε με διαμαρτυρίες σε μια χώρα, στις οποίες συμμετέχουν ακτιβιστές από διαφορετικές χώρες και ηπείρους.
3. Η διάχυση και νομιμοποίηση ενός ευρύτερου φάσματος απόψεων και πληροφοριών (Juris, 2005˙ Bennet, 2003). Έτσι, μέσω του διαδικτύου οι ΜΚΟ όχι μόνο συνεισφέρουν στην αύξηση του πλουραλισμού στη συζήτηση για την παγκόσμια πολιτική, αλλά επίσης επιφέρουν αλλαγές στους τρόπους παραγωγής των ειδήσεων. Πιο συγκεκριμένα όπως υποστηρίζει ο Bennett (2003: 61), η ικανότητα των παραδοσιακών μέσων να δρουν ως «πυλωροί» αποδυναμώνεται όταν οι δημοσιογράφοι αναζητούν ιδέες και ακαταμάχητες πληροφορίες από διαδικτυακές πηγές. Ενα ενδιαφέρον παράδειγμα προς αυτή την κατεύθυνση αποτελεί η ανταλλαγή ηλεκτρονικών μηνυμάτων ανάμεσα στον Αμερικανό ακτιβιστή Jonah Peretti και τη Nike το 2003. Ο Peretti επισκέφτηκε μια ιστοσελίδα της Nike που υποσχόταν μεγαλύτερη ελευθερία στους καταναλωτές, προσκαλώντας τους να παραγγείλουν παπούτσια με ένα όνομα ή σλόγκαν της επιλογής τους γραμμένο σ' αυτά. Ζήτησε να εγγραφεί η λέξη «σκλαβοπάζαρο» στα

παπούτσια που παρήγγειλε. Ακολούθησαν ανταλλαγές μηνυμάτων στα οποία ο Peretti επέπληττε την εταιρεία για τη μη τήρηση αυτών που υποσχόταν, καθώς η Nike αρνήθηκε να εκπληρώσει την επιθυμία του. Ο Jonah Peretti έστειλε το αίτημά του σε πολλούς φίλους του, που με τη σειρά τους το προώθησαν στις οικογένειες και τους φίλους τους. Με αυτό τον τρόπο η συγκεκριμένη ιστορία διαδόθηκε εντυπωσιακά σ' ένα κοινό που υπολογίζεται ότι έφτανε κάποια εκατομμύρια. Διαδόθηκε μέσα από το διαδίκτυο στην κοινότητα των ακτιβιστών και σταδιακά άρχισε να παίρνει τη μορφή κανονικής είδησης. Από εκεί το ανέσυραν τα παραδοσιακά μέσα (*USA Today*, *The Wall Street Journal*) και πολλές σημαντικές ειδησεογραφικές πηγές στην Αμερική και την Ευρώπη. Σε κάθε συνέντευξη που έδινε ο Jonah Peretti, η σύνδεση μεταξύ της Nike και των σύγχρονων σκλαβοπάζαρων των πολυεθνικών εταιρειών αποτελούσε το κυρίαρχο μήνυμα.

Βήμα στους αδύναμους

Η δημιουργία και η καθιέρωση παγκόσμιων προτύπων αποτελούν τον πρωταρχικό στόχο και αυτής της πλευράς της δραστηριότητας των ΜΚΟ. Σε αυτή την περίπτωση, όμως, οι νόρμες στοχεύουν στη βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης και των συνθηκών εργασίας στον αναπτυσσόμενο κόσμο, με μέσο τη σύνδεση των αποκλεισμένων από τα κέντρα εξουσίας πληθυσμιακών ομάδων με τους φορείς που επηρεάζουν τις αποφάσεις σε πολυεθνικές επιχειρήσεις και διεθνείς πολιτικούς θεσμούς.

Ειδικότερα, και για να αντιμετωπίσουν τις αντιφάσεις που προκύπτουν ανάμεσα στις κοινωνικές και περιβαλλοντικές δεσμεύσεις και στα συμφέροντα ισχυρών πολυεθνικών εταιρειών, τα παγκόσμια μη κυβερνητικά δίκτυα αξιοποιούν και τη δύναμη που μπορεί να έχουν οι καταναλωτές στον αναπτυγμένο κόσμο. Σε αρκετές περιπτώσεις, οι καταναλωτές δεν γνωρίζουν το παραμικρό για τις συνθήκες υπό τις οποίες παράγεται ένα προϊόν στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Χάρη στη δημοσιοποίηση τέτοιων πληροφοριών για τις εταιρείες, η αγοραστική δύναμη μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως παγκόσμιο πολιτικό εργαλείο, η αποτελεσματικότητα του οποίου όμως εξαρτάται από τον συντονισμό της μη κυβερνητικής δράσης τόσο στις χώρες που παράγουν όσο και στις χώρες που καταναλώνουν (Evans, 2000). Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν:

- ο Συνασπισμός της Νότιας Ασίας για την Παιδική Καταναγκαστική Εργασία (Γερμανία)

- η εκστρατεία Clean Clothes (Ολλανδία)
- ο Συνασπισμός για τη Δικαιοσύνη στα Maquiladoras (ΗΠΑ, Καναδάς, Μεξικό).

Όλο και πιο συχνά, οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ και εκείνες που δραστηριοποιούνται στον τομέα των ανθρώπινων δικαιωμάτων διεξάγουν εκστρατείες κατά των προγραμμάτων πετρελαίου και αερίου σε εμπόλεμες ζώνες και σε χώρες που κυβερνώνται από αυταρχικά καθεστώτα. Εξαιρετικό παράδειγμα αποτελεί το Παγκόσμιο Κίνημα για την Επιβίωση της Φυλής Ογκόνι στη Νιγηρία, όπου η απερίσκεπτη εκμετάλλευση των πετρελαϊκών κοιτασμάτων, η οικονομική κακοδιαχείριση και η πολιτική καταπίεση έχουν προκαλέσει σοβαρότατα προβλήματα στον γηγενή πληθυσμό και ειδικότερα στη φυλή Ογκόνι. Το κίνημα αυτό όχι μόνο έχει παγκοσμιοποιήσει τον αγώνα των Ογκόνι, συνδέοντας τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα των γηγενών πληθυσμών με τα παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα, αλλά επίσης καταγράφει και ελέγχει τις παραβιάσεις που διαπράττονται είτε άμεσα από τις υπηρεσίες ασφάλειας των πολυεθνικών είτε από παραστρατιωτικές ομάδες και εθνικές ομάδες ασφάλειας που ενεργούν εξ ονόματος αυτών των επιχειρήσεων (Said, 2005).

Το εγχείρημα αυτό αποδεικνύει ότι δεν είναι δυνατό οι κοινωνίες και οι πολίτες να απομονώνονται από την παγκόσμια αλληλεξάρτηση και τρωτότητα. Τα προβλήματα στα ανεπτυγμένα και αναπτυσσόμενα μέρη του κόσμου, παρά τις προφανείς και σημαντικές διαφορές στην εμφάνιση και τη δριμύτητά τους, αποτελούν μέρος των ίδιων διαδικασιών και η ανάγκη για λύσεις οδηγεί σε νέες κοινωνικές και πολιτικές φόρμες και εκφράσεις, μια εξέλιξη που εμπνέεται από την επίγνωση ότι τα παγκόσμια προβλήματα και τα παγκόσμια «ρίσκα» δεν μπορούν να περικλείονται στα εθνικά σύνορα. Αυτή η «κοινωνία του ρίσκου» κάνει την αυτοκριτική της και είναι ικανή να αναλύει τα γεγονότα με παγκόσμια, κι όχι με τοπική ή εθνική προοπτική (Grzybowski, 2000).

Η περίπτωση της Greenpeace

Το 1970, μετά από πρωτοβουλία των Jim Bohlen, Irving Stowe και Paul Cote, ιδρύθηκε η επιτροπή «Μην ταράζετε τα νερά» (Don't Make a Wave) με έδρα το Βανκούβερ του Καναδά. Μοναδικός της σκοπός ήταν να οδηγήσει ένα μικρό σκάφος με 12 άτομα μέσα στη ζώνη των πυρηνικών δοκιμών που πραγματοποίησαν οι ΗΠΑ στην περιοχή Amchitka της Αλάσκα. Οι ακτιβιστές δεν κατάφεραν να σταματήσουν τις δοκιμές και συνελήφθησαν, αλλά το τολμηρό εγχείρημά τους έγινε γνωστό σε ολόκληρο τον πλανήτη, αναγκάζοντας τις αμερικανικές αρχές να τους απελευθερώσουν και να μην χρησιμοποιήσουν ποτέ ξανά την περιοχή ως πεδίο πυρηνικών δοκιμών. Το 1971 πλέον, ιδρύθηκε η Greenpeace, μια ανεξάρτητη, μη κερδοσκοπική περιβαλλοντική οργάνωση. Τα μέλη της οργάνωσης αποφάσισαν την μετονομασία της ώστε να εξυπηρετεί καλύτερα το σκοπό τους: τη δημιουργία ενός πράσινου και ειρηνικού κόσμου. Όμως οι λέξεις green (πράσινο) και peace (ειρήνη) δεν χωρούσαν στην πρώτη κονκάρδα που σχεδιάστηκε και έτσι γεννήθηκε το όνομα «Greenpeace» ως μια λέξη. Έχοντας ως αρχές τη μη βία, την άμεση δράση και την ανεξαρτησία από κόμματα, κυβερνήσεις και οικονομικά συμφέροντα, αγωνίζεται για νερό και τροφή χωρίς τοξικές ουσίες και μεταλλαγμένα, για κλίμα που ευνοεί την ανάπτυξη ζωής αντί να την καταστρέφει, για θάλασσες και δάση πλούσια σε ζωή, για έναν ειρηνικό κόσμο, όπου ο πυρηνικός εφιάλτης θα ανήκει οριστικά στο παρελθόν. Το 1979 τα γραφεία της Greenpeace στην Αυστραλία, στον Καναδά, στη Γαλλία, στην Ολλανδία, στη Νέα Ζηλανδία, στη Μεγάλη Βρετανία και στις ΗΠΑ συνέπραξαν για τη δημιουργία του «Greenpeace International», της διεθνούς οργάνωσης. Από το Μάιο του 1989 το διεθνές γραφείο είναι εγκατεστημένο στο Άμστερνταμ. Η Greenpeace έχει εθνικά γραφεία σε 42 χώρες (ουσιαστικά έχει σε 38 χώρες απλά σε άλλες 4 χώρες που δεν είναι δημοκρατικές υπάρχουν ομάδες που συντηρούνται οικονομικά από την Greenpeace International), το καθένα οικονομικά ανεξάρτητο από το άλλο. Η Greenpeace International εκτός από τις ομάδες σε χώρες με εθνικά γραφεία, είναι υπεύθυνη για τον στόλο της οργάνωσης που αποτελείται από τρία πλοία, εκ των οποίων το ένα είναι το ιστορικό Rainbow Warrior. Τα άλλα δύο είναι το Esperanza και το Artic Sunrise. Η Greenpeace χρηματοδοτείται ολοκληρωτικά από τις συνδρομές των 3.000.000 υποστηρικτών της σε 158 χώρες, γεγονός που την κάνει ανεξάρτητη από οποιοδήποτε παράγοντα (κυβερνήσεις, οργανισμούς, εταιρείες κ.ά.). Σε μικρότερο βαθμό η Greenpeace εισπράττει έσοδα από τις πωλήσεις ειδών όπως μπλούζες, βιβλία και κονκάρδες.

Το παγκόσμιο Κίνημα Πολιτών Avaaz

Το Avaaz σημαίνει «φωνή» σε πολλές γλώσσες της Ευρώπης, της Μέσης Ανατολής και της Ασίας. Ιδρύθηκε το 2007 με μια βασική, δημοκρατική αποστολή: να οργανώσει και να κινητοποιήσει πολίτες απ' όλες τις χώρες για να γεφυρώσει το χάσμα που υπάρχει ανάμεσα στον κόσμο που ζούμε και στον κόσμο που οι περισσότεροι άνθρωποι θα θέλαμε. Το Avaaz κινητοποιεί εκατομμύρια πολίτες από κάθε κοινωνικό στρώμα για να δράσουν σε φλέγοντα τοπικά, εθνικά και παγκόσμια ζητήματα, από διαφθορά και φτώχεια μέχρι ανθρώπινα δικαιώματα και κλιματική αλλαγή. Το μοντέλο διαδικτυακής οργάνωσης του Avaaz επιτρέπει σε χιλιάδες πολιτικές δράσεις, μικρές ή μεγάλες, να συνδυαστούν για να δημιουργήσουν μια ισχυρή, συλλογική δύναμη. Το κίνημα του Avaaz οργανώνει πολιτικές εκστρατείες σε 17 γλώσσες και λειτουργεί με μια βασική ομάδα προσωπικού που είναι διασκορπισμένη στις 6 ηπείρους, αλλά και με χιλιάδες εθελοντές. Συγκεντρώνει υπογραφές, χρηματοδοτεί ενημερωτικές καμπάνιες στα ΜΜΕ, στέλνει email, διοργανώνει διαδηλώσεις, πορείες και αποστολές, συγκεντρώνει χρήματα για διάφορους σκοπούς και ασκεί πίεση σε κυβερνήσεις. Το Avaaz έχει μια, ενιαία, παγκόσμια ομάδα που εργάζεται πάνω σε οποιοδήποτε θέμα απασχολεί τους πολίτες του κόσμου. Η δομή που έχει του επιτρέπει να οργανώσει παγκόσμιες εκστρατείες με αξιοσημείωτη ευελιξία, αποτελεσματικότητα και ταχύτητα. Κάθε χρόνο, το Avaaz θέτει τις προτεραιότητές του. Αυτές οι προτεραιότητες προκύπτουν από δημοσκόπηση των μελών του κινήματος. Επιπλέον, όλες οι ιδέες για νέες εκστρατείες δημοσκοπούνται σε εβδομαδιαία βάση, σε τυχαία δείγματα των 10.000 μελών κάθε φορά. Μόνο εκείνες οι ιδέες που έχουν μεγάλη απήχηση στα μέλη του γίνονται εκστρατείες.

Ένας άλλος ρόλος των παγκόσμιων δικτύων ΜΚΟ και της ΠΚΠ είναι να επηρεάζουν τους διεθνείς διακυβερνητικούς οργανισμούς, ώστε να βελτιώσουν την ανταπόκρισή τους στα παγκόσμια προβλήματα. Στην προσπάθειά τους να ασκήσουν επιρροή μπορούμε να διακρίνουμε δύο κύρια είδη στρατηγικής (Gulbrandsen & Andressen, 2004):

1. *Εκ των έσω*. Οι ΜΚΟ προσπαθούν να αποκτήσουν επιρροή μέσω της στενής συνεργασίας με διαπραγματευτές, αξιωματούχους και κυβερνήσεις. Συχνά συνεργάζονται με ευνοϊκά διακείμενους υπαλλήλους και διευθυντές μέσα στους διεθνείς οργανισμούς, που προωθούν προτάσεις και αφήνουν να διαρρεύσουν έγγραφα. Συνεργαζόμενες στενά με κρατικούς αξιωματούχους και κυβερνήσεις, οι ΜΚΟ καταφέρνουν να ασκούν μεγαλύτερη επιρροή, προσφέροντας πολιτικές λύσεις και συμβουλές. Διοχετεύουν πληροφορίες και συμμετέχουν στην παραγωγή πολιτικής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Διεθνές Κίνημα για το Εμπόριο και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, το οποίο

συνεργάζεται στενά με τον ΟΗΕ και διαθέτει διαπίστευση σε όλες τις υπουργικές διασκέψεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου. Ενδεικτικό είναι και το παράδειγμα της Ομάδας Εργασίας ΜΚΟ για την Παγκόσμια Τράπεζα. Η ομάδα συντονίζει και επιμελείται τις προτεραιότητες και τις θέσεις των ΜΚΟ για τις ετήσιες συναντήσεις με το προσωπικό της Παγκόσμιας Τράπεζας. Επίσης, συγκαλεί συναντήσεις σε αναπτυσσόμενες χώρες και οργανώνει δικό της πρόγραμμα έρευνας και ανταλλαγής πληροφοριών, ώστε να ενισχύσει τη συμβολή της στον πολιτικό διάλογο με την Παγκόσμια Τράπεζα (Higgott *et al.*, 2000).

2. *Εκτός του πλαισίου των επίσημων οργάνων της παγκόσμιας πολιτικής.* Οι ΜΚΟ ασκούν πιέσεις μέσω εκστρατειών, διαδηλώσεων ακόμα και απειθαρχίας. Οι πρωτοβουλίες αυτές περιλαμβάνουν δράσεις άμεσου χαρακτήρα, όπως η συγκέντρωση χρημάτων για ανθρωπιστικές δραστηριότητες, η προσφορά αγαθών μέσω δικτύων ιντερνέτ και η διοργάνωση διαδικτυακών διαμαρτυριών, όπως έγινε με τον πόλεμο στο Ιράκ με εξαιρετικό παράδειγμα το Moveon.org. Ενδεικτική αυτού του ρόλου των ΜΚΟ και της ΠΚΠ είναι η ολοένα εντονότερη προσπάθεια για αλλαγές στην πολιτική και στις μεθόδους τους διεθνούς νομισματικού και οικονομικού διακυβερνητικού συστήματος. Στην επιδίωξη αυτού του στόχου οι ΜΚΟ και η ΠΚΠ προωθούν ριζοσπαστικές προτάσεις και στοχεύουν στην προσέλκυση μαζικής και λαϊκής υποστήριξης. Παραδείγματα:

- Η εκστρατεία Jubilee 2000 (Λονδίνο) για την παραγραφή του χρέους στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Με δράση και δίκτυα σε περισσότερες από 70 χώρες (European Network on Debt and Development, African Forum and Network on Debt and Development) η εκστρατεία αυτή όχι μόνο ενισχύει την αυτοπεποίθηση των ηγετών και πολιτών του αναπτυσσόμενου κόσμου, αλλά έχει τοποθετήσει το ζήτημα σταθερά στην παγκόσμια πολιτική ατζέντα. Μάλιστα, μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι έχει δημιουργηθεί μια διεθνής νόρμα, καθώς αυτή η εκστρατεία έχει υποχρεώσει αρκετές κυβερνήσεις και εταιρείες όχι μόνο να δεσμευτούν ρητά για τη μείωση του χρέους, αλλά και να προχωρήσουν μέσω διμερών και πολυμερών συμφωνιών σε ουσιαστική αλλαγή της πολιτικής τους (Κότιος, 2002).
- Η εκστρατεία για τη διασφάλιση της πρόσβασης στα φάρμακα, η οποία εισήγαγε σημαντικές αλλαγές στο παγκόσμιο καθεστώς για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, ιδίως όσον αφορά το AIDS. Όλα ξεκίνησαν το 1996, όταν η ολλανδική ΜΚΟ Health Action In-

ternational, αμφισβήτησε τη συμφωνία του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου που καλούσε τις αναπτυσσόμενες χώρες να λαμβάνουν μέτρα προστασίας των πατενταρισμένων φαρμακευτικών προϊόντων. Υπό το φως της επιδημίας του AIDS, η ολλανδική ΜΚΟ σε συνεργασία με αμερικανικές, βρετανικές και γαλλικές οργανώσεις, υποστήριξαν ότι το καθεστώς αυτό θα μείωνε σημαντικά την παροχή φτηνών μη πατενταρισμένων φαρμάκων στον αναπτυσσόμενο κόσμο αλλά και τις εξαγώγιμες ποσότητες αυτών των φαρμάκων. Έτσι, εισήγαγαν το ζήτημα των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας στη δημόσια συζήτηση για το AIDS, συνδέοντας τους περιορισμούς της συμφωνίας του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου με το πρόβλημα του AIDS. Επίσης, επένδυσαν σε μια προσπάθεια απαξίωσης των στόχων των επιχειρήσεων, δίνοντας έμφαση στα αστρονομικά κέρδη των φαρμακοβιομηχανιών από την πώληση των φαρμάκων για το AIDS. Οι δραστηριότητες αυτές αμφισβήτησαν το διεθνές πολιτικό πλαίσιο και την τακτική των φαρμακοβιομηχανιών, με αποτέλεσμα οι εταιρείες όχι μόνο να προσφέρουν τα φάρμακά τους σε μειωμένες τιμές αλλά και να επανεξετάσουν τη συμφωνία του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, ο οποίος το 2001 αποφάσισε να συνδέσει το καθεστώς της πνευματικής ιδιοκτησίας με τη δημόσια υγεία κατοχυρώνοντας το δικαίωμα των κρατών-μελών του να προστατεύουν τη δημόσια υγεία και την πρόσβαση στα βασικά φάρμακα. Είναι σαφές, λοιπόν, ότι η εκστρατεία μέσα από την ενημέρωση και την ανάδειξη του προβλήματος πέτυχε να αλλάξει την ουσία της συζήτησης για το διεθνές καθεστώς για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, εισάγοντας τη δημόσια υγεία ως παράγοντα που πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη στην προστασία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας στο παγκόσμιο εμπόριο (Sell & Prakash, 2004).

Συμμετοχή στη χάραξη πολιτικής και στην παγκόσμια διακυβέρνηση

Αυτές και άλλες πρακτικές έχουν καταστήσει τις ΜΚΟ σημαντικό τμήμα της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Η παγκόσμια διακυβέρνηση αναφέρεται σε ένα σύνολο αλληλένδετων αλλά διακριτών παραγόντων που εμπλέκονται στην αντιμετώπιση των παγκόσμιων ζητημάτων. Περιλαμβάνει τη δραστηριότητα των κρατών αλλά και των διακυβερνητικών οργανισμών και των ΜΚΟ. Ο συνδυασμός τους δημιουργεί ένα σύστημα παγκόσμιας διακυβέρνησης που χαρακτηρίζεται από μια διαδικασία διαπραγμάτευσης και συνεργασίας, η οποία ενθαρρύνει την υιοθέτηση κοινών μεθόδων και στόχων στην προσπάθεια

επίλυσης προβλημάτων που τα κράτη μεμονωμένα δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν.

Η ΠΚΠ και οι ΜΚΟ δεν περιμένουν να τις υποδείξει κανείς ως «ηγέτες» στα κρίσιμα ζητήματα. Βλέπουν ποια προβλήματα πρέπει να αντιμετωπιστούν, και αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες. Αυτό αποδεικνύεται χρήσιμο όχι μόνο στη διαχείριση και την επίλυση των παγκόσμιων προβλημάτων, αλλά και στην οργάνωση και τη λειτουργία της παγκόσμιας διακυβέρνησης, που πλέον δεν αποτελεί αποκλειστικό πεδίο των κυβερνήσεων. Ενώ οι κυβερνήσεις διατηρούν τον ρόλο τους στην αντιμετώπιση των παγκόσμιων προβλημάτων, ενεργώντας μονομερώς, διμερώς ή στο πλαίσιο των διεθνών οργανισμών που έχουν δημιουργήσει, το μονοπώλιο που κάποτε απολάμβαναν σχετικά με το περιεχόμενο και την κατεύθυνση της παγκόσμιας ατζέντας απειλείται όλο και συχνότερα (Simmons & de Jonge Oudraat, 2001).

Η διευρυμένη ατζέντα της παγκόσμιας ασφάλειας αμφισβητεί την κρατοκεντρική λογική χάραξης πολιτικής, διευκολύνοντας τη συμμετοχή των ΜΚΟ στην προσπάθεια ευαισθητοποίησης και ενημέρωσης της κοινής γνώμης, αλλά και στην προεργασία για τη δημιουργία νέων κανόνων, προτύπων ή θεσμών. Οι διμερείς και πολυμερείς διακυβερνητικοί δίαυλοι, οι κρατοκεντρικές «λέσχες» συνεργασίας, προσαρμόζονται στο συμμετοχικό μοντέλο της παγκόσμιας χάραξης πολιτικής, στο οποίο οι ΜΚΟ όχι μόνο συμμετέχουν, αλλά και αμφισβητούν τον τρόπο με τον οποίο οι κυβερνήσεις συνεργάζονται και διαπραγματεύονται, καθώς και την αποκλειστική ιεραρχική ροή της πληροφόρησης, που εξυπηρετούν τη διαχείριση των σχέσεων μόνο μεταξύ των κρατών.

Καθοριστικό στοιχείο αυτής της πραγματικότητας είναι ότι οι κυβερνήσεις και οι διακρατικοί οργανισμοί αντί να δρουν ως «φύλακες», με σκοπό τη διαφύλαξη του «εσωτερικού» από το «εξωτερικό», μοιράζονται τη διαχείριση των παγκόσμιων ζητημάτων με μη κυβερνητικούς παράγοντες (Hocking, 2004˙ Haas & Haas, 1995˙ Gough & Shackley, 2001). Έχουμε να κάνουμε με έναν ανοιχτό χώρο, όπου η δραστηριότητα και συμμετοχή των ΜΚΟ υποκινεί αντίστοιχες ή συμπληρωματικές δραστηριότητες προς εκείνες των κυβερνήσεων (Cooper & Hocking, 2000). Χαρακτηριστικά παραδείγματα προς αυτή την κατεύθυνση αποτελούν:

Α. *Ο Συνασπισμός για το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο (ΔΠΔ)* (Glasius, 2002˙ Barrow, 2002˙ Layover & Marasca, 1999). Συγκεκριμένα, είκοσι πέντε ΜΚΟ, με διαφορετικά πεδία δραστηριοποίησης, ενθαρρυμένες από την απόφαση της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ να δημιουργήσει μια Προπαρασκευαστική Επιτροπή για τη σύνταξη ενός καταστατικού ίδρυσης μόνιμου ΔΠΔ, αποφάσισαν το Φεβρουάριο του 1995 να

δημιουργήσουν έναν διεθνικό, μη κυβερνητικό συνασπισμό, με στόχο την παρατήρηση, την ενίσχυση και τον εμπλουτισμό των διαπραγματεύσεων. Στα δύο χρόνια που διήρκησαν οι διαπραγματεύσεις της επιτροπής (1996-1998), ο συνασπισμός αυτός έθεσε τα ζητήματα που πίστευε ότι έπρεπε να περιληφθούν στο καταστατικό και προσδιόρισε τους πρωταρχικούς στόχους που προσδοκούσε να πετύχει η δημιουργία του δικαστηρίου. Επιπλέον, ενθάρρυνε και τη δημιουργία δικτύων ακτιβιστών και εμπειρογνωμόνων. Μέσω των δικτύων αυτών άσκησε πιέσεις σε κρατικούς αξιωματούχους που υπηρετούσαν σε υπουργεία Δικαιοσύνης, Εξωτερικών και Άμυνας, προσπαθώντας να προκαλέσει το ενδιαφέρον και την υποστήριξή τους για το δικαστήριο. Παρουσίασε το δικαστήριο σε περιφερειακές διακυβερνητικές διασκέψεις, όπως η Αμερικανική Σύνοδος Κορυφής Αρχηγών Κρατών στο Σαντιάγο το 1998 και η Παναφρικανική Διάσκεψη στο Ντακάρ το ίδιο έτος. Ασκώντας πιέσεις και προσπαθώντας να αποσπάσει την υποστήριξη πολλών κυβερνήσεων, επένδυσε στη διοργάνωση δημόσιων συζητήσεων και σεμιναρίων σε όλο τον κόσμο, με τη συμμετοχή εμπειρογνωμόνων και κρατικών αξιωματούχων, συμβάλλοντας ουσιαστικά σε μια παγκόσμια συζήτηση σχετικά με το ΔΠΔ και τη διεθνή δικαιοσύνη. Οι γενικοί στόχοι του δικαστηρίου και οι συνέπειές του αναλύθηκαν σε συνεντεύξεις Τύπου, σε ενημερωτικούς φακέλους στις εφημερίδες και στο διμηνιαίο έντυπο *ICC Monitor*, που εξέδωσε ο μη κυβερνητικός συνασπισμός. Γνωστοί δικηγόροι συνέγραψαν άρθρα και συνέλεξαν υπογραφές προσωπικοτήτων τις οποίες δημοσίευσαν σε εκκλήσεις των εφημερίδων *International Herald Tribune* και *Le Monde*.

Αυτές οι προσπάθειες επέτρεψαν στο συνασπισμό να έχει ικανοποιητική συνοχή και να είναι καλά προετοιμασμένος για τη Διπλωματική Διάσκεψη Ίδρυσης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου που διοργάνωσε ο ΟΗΕ στη Ρώμη (15 Ιουνίου-17 Ιουλίου 1998), η οποία συζήτησε και τελικά υιοθέτησε το Καταστατικό του δικαστηρίου με 120 ψήφους υπέρ, 7 κατά και 21 αποχές. Στο συνασπισμό συμμετείχαν 800 ΜΚΟ, από τις οποίες 235 έλαβαν διαπίστευση από τη Γενική Συνέλευση για να συμμετάσχουν στη διάσκεψη. Περίπου 450 αντιπρόσωποι αυτών των 235 ΜΚΟ ήταν παρόντες. Ανέπτυξαν ένα δίκτυο δώδεκα σκιωδών ομάδων για να παρακολουθούν τις διαπραγματεύσεις. Έγραφαν αναλύσεις, κατέγραφαν τις θέσεις και τις αντιδράσεις, και συνόψιζαν τα πρακτικά τόσο για τις ΜΚΟ όσο και για τις κυβερνήσεις. Παρείχαν, επίσης, τακτική ενημέρωση σε πολλές κρατικές αντιπροσωπείες και ιδιαίτερα σε αυτές που δεν είχαν συμμετάσχει στις συνεδριάσεις της Προπαρασκευαστικής

Επιτροπής. Ο ρόλος αυτός διευκόλυνε την πρόσβασή τους στις περισσότερες συνεδριάσεις και τις επέτρεψε να αναπτύξουν τα επιχειρήματά τους, να προωθήσουν έγγραφα με τις θέσεις τους και σε αρκετές περιπτώσεις να προτείνουν λύσεις σε αδιέξοδα. Μάλιστα, μερικές κυβερνήσεις, όπως εκείνη του Καναδά και της Κόστα Ρίκα, συμπεριέλαβαν εκπροσώπους ΜΚΟ στις αντιπροσωπείες τους.

Είναι, επίσης, σημαντικό να τονίσουμε ότι συνέβαλαν και στη διαφάνεια των διαπραγματεύσεων. Παραδοσιακά, η παραγωγή διεθνούς δικαίου πραγματοποιείται με πλήρη μυστικότητα. Στο κοινό διατίθεται μόνο το τελικό προϊόν, ενώ μερικές φορές υπάρχουν και μυστικές συνθήκες. Είναι απίθανο οι διεθνείς διαπραγματεύσεις να γίνουν ποτέ εντελώς ανοικτές. Οι ΜΚΟ του συνασπισμού για το ΔΠΔ, ωστόσο, προσπάθησαν να καταστήσουν τις διαπραγματεύσεις όσο το δυνατόν διαφανείς και να συμπληρώσουν το κενό που προκύπτει από το δημοκρατικό έλλειμμα στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Ειδικότερα, μετέτρεψαν το διμηνιαίο έντυπο *ICC Monitor* σε καθημερινό φυλλάδιο και, σε συνεργασία με την οργάνωση Advocacy Project, δημιούργησαν το *On the Record*, που αποστελλόταν ηλεκτρονικά σε περίπου 4.000 συνδρομητές. Επιπλέον, ενίσχυσαν τη θέση των μικρότερων και φτωχότερων χωρών στη διαδικασία, εξισορροπώντας σε κάποιο βαθμό την ανισότητα με τα ισχυρά κράτη. Ένα μεγάλο μέρος της χρηματοδότησης που συγκέντρωσαν συλλέχτηκε ειδικά για να μπορέσουν να συμμετάσχουν ΜΚΟ και ακαδημαϊκοί του αναπτυσσόμενου κόσμου στη Διάσκεψη της Ρώμης. Χώρες όπως η Βοσνία, η Σιέρα Λεόνε, η Σενεγάλη και το Κονγκό, στηρίχτηκαν σε ένα πρόγραμμα τεχνικής βοήθειας της οργάνωσης No Peace Without Justice για να αυξήσουν το μέγεθος και να ενισχύσουν την τεχνογνωσία των αντιπροσωπειών τους.

Η στρατηγική ενίσχυσης του διαλόγου και της διαφάνειας στις διαπραγματεύσεις επέτρεψε στις ΜΚΟ του συνασπισμού να συμβάλουν σημαντικά και στις διατάξεις του καταστατικού. Πίεσαν για τη βελτίωση της θέσης των μαρτύρων και των θυμάτων στις διαδικασίες του δικαστηρίου, και διαδραμάτισαν ζωτικής σημασίας ρόλο στη διατύπωση των σχετικών άρθρων, προκειμένου να απολαμβάνουν καλύτερη προστασία και να έχουν το δικαίωμα της γνώμης τους. Προτάσεις των ΜΚΟ αποτέλεσαν, επίσης, και τη βάση για τις διατάξεις χρηματοδότησης του δικαστηρίου. Πάνω απ' όλα, όμως, πρότειναν και διασφάλισαν την ανεξαρτησία του κατηγόρου.

Τέτοια παραδείγματα δραστηριότητας των ΜΚΟ αντικατοπτρίζουν τη δυνατότητά τους να διαμορφώνουν τη διεθνή ατζέντα. Αυτό αποδεικνύεται χρήσιμο όχι μόνο στη διαχείριση των παγκόσμιων προβλημάτων αλλά και στην οργάνωση της παγκόσμιας διακυβέρνησης, που δεν αποτελεί πλέον α-

παραίτητα αποκλειστικό πεδίο των κυβερνήσεων. Ενώ οι κυβερνήσεις διατηρούν κεντρικό ρόλο στην αντιμετώπιση των παγκόσμιων προβλημάτων, ενεργώντας μονομερώς, διμερώς ή στο πλαίσιο των διεθνών οργανισμών και «λεσχών» που έχουν δημιουργήσει, το μονοπώλιο που κάποτε απολάμβαναν σχετικά με το περιεχόμενο και την κατεύθυνση της διεθνούς ατζέντας είναι όλο και λιγότερο βέβαιο (Simmons& de Jonge Oudraat, 2001). Η μεταβαλλόμενη ατζέντα της παγκόσμιας ασφάλειας αμφισβητεί την κρατο-κεντρική λογική χάραξης πολιτικής, διευκολύνοντας τη συμμετοχή των ΜΚΟ στη διαδικασία ευαισθητοποίησης και ενημέρωσης, και προεργασίας για νέες συνθήκες, πρότυπα ή θεσμούς (Nye & Donahue, 2000). Εξαιρετικό παράδειγμα αυτής της εξέλιξης αποτελεί η Διεθνής Εκστρατεία των ΜΚΟ για την Απαγόρευση των Ναρκών Ξηράς (ICBL).

Β. *Ο Συνασπισμός για την Απαγόρευση Ναρκών Ξηράς* (Price, 1998˙ Rutherford, 2000˙ Don, 2000˙ Short, 1999). Όλα άρχισαν τον Οκτώβριο του 1992, όταν έξι διαφορετικές οργανώσεις –Human Rights Watch (ΗΠΑ), Handicap International (Γαλλία), Medico International (Γερμανία), Mines Awareness Group (Βρετανία), Physicians for Human Rights (ΗΠΑ) και Vietnam Veterans of America Foundation (ΗΠΑ)– που είχαν συναντηθεί με ποικίλους τρόπους και συνδυασμούς, συμφώνησαν, σε συνεργασία με τον Ερυθρό Σταυρό, να ξεκινήσουν μια παγκόσμια εκστρατεία, για να απαιτήσουν την υπογραφή μιας παγκόσμιας συνθήκης για την απαγόρευση των ναρκών ξηράς. Σήμερα, η εκστρατεία αυτή αριθμεί πάνω από 1.400 ΜΚΟ σε 90 χώρες. Πάνω απ' όλα, όμως, αντιπροσωπεύει μια νέα προσέγγιση στη λήψη αποφάσεων. Περιλάμβανε ένα σύνολο διαπραγματεύσεων που πραγματοποιήθηκαν έξω από τους συνηθισμένους διακυβερνητικούς διπλωματικούς διαύλους. Κυρίως σε απάντηση στις διεθνείς πιέσεις της ICBL, δεν ακολουθήθηκε η συνηθισμένη μέθοδος διαπραγμάτευσης ελέγχου όπλων με βάση την αρχή του ελάχιστου κοινού παρανομαστή από τις κυβερνήσεις σε κάθε σημείο της διαδικασίας. Αντ' αυτού, οι ευνοϊκά διακείμενες κυβερνήσεις υιοθέτησαν μια νέα αρχή διαπραγμάτευσης μεταξύ «ομοϊδεατών» κρατών, αποδεχόμενες ουσιαστικά τη θέση της ICBL και την άρνησή της να υποχωρήσει στα βασικά σημεία της απαγόρευσης των ναρκών ξηράς. Η ICBL επιτάχυνε συνεχώς τον ρυθμό των διαπραγματεύσεων, καθορίζοντας και ελέγχοντας την ατζέντα, συλλέγοντας και αναλύοντας πληροφορίες με γρήγορους ρυθμούς, συντονίζοντας την πληροφόρηση και τη στρατηγική και αυξάνο-

ντας την επικοινωνία με τα κράτη (Price, 1998˙ Short, 1999˙ Layover & Marasca, 1999˙ Rutherford, 2000˙ Don, 2000).

Συγκεκριμένα, η διαδικασία προέκυψε από δύο συναντήσεις κρατών και ΜΚΟ τον Ιανουάριο του 1995 και τον Απρίλιο του 1996. Η πρώτη συνάντηση ήταν πρωτοβουλία της Human Rights Watch. Η πρόθεσή της ήταν να συγκεντρώσει τις «καλές» χώρες, μια λίστα των οποίων είχε συντάξει, για μια συζήτηση για το πώς θα μπορούσε να επιτευχθεί η απαγόρευση των ναρκών ξηράς. Η δεύτερη συνάντηση αυτών των κρατών και των ΜΚΟ οδήγησε σε μια προσφορά από την κυβέρνηση του Καναδά να πραγματοποιήσει μια συνάντηση στρατηγικής στην Οτάβα τον Οκτώβριο του 1996 με τη συμμετοχή ΜΚΟ και κυβερνήσεων που τάσσονταν υπέρ της απαγόρευσης. Η ιδέα ήταν να κινηθεί το ζήτημα γρήγορα, ανεξάρτητα και ενάντια σε εκείνες τις χώρες, όπως οι ΗΠΑ και η Βρετανία, που υποστήριζαν ότι η απαγόρευση της παραγωγής και της χρήσης ναρκών ήταν ζήτημα που έπρεπε να αναλάβει η διακυβερνητική Διάσκεψη για τον Αφοπλισμό στη Γενεύη. Στη συνάντηση της Οτάβας, 50 κυβερνήσεις, ο Ερυθρός Σταυρός και η ICBL δεσμεύτηκαν για ένα σχέδιο που θα εξασφάλιζε τη σύναψη μιας συνθήκης το συντομότερο δυνατό. Εκεί ο Καναδός υπουργός Εξωτερικών Lloyd Axworthy προσκάλεσε απροσδόκητα τις κυβερνήσεις και τις ΜΚΟ να επανέλθουν στην Οτάβα το Δεκέμβριο του 1997, σε λιγότερο από 14 μήνες, για να διαπραγματευτούν μια διεθνή συνθήκη σχετικά με την απαγόρευση, τη δημιουργία αποθεμάτων, την παραγωγή και τη μεταφορά ναρκών.

Μετά τη Διάσκεψη της Οτάβας, και βάσει των διαβουλεύσεων με τις κυβερνήσεις και την ICBL, η Αυστρία συνέταξε ένα συνοπτικό κείμενο 13 άρθρων και διοργάνωσε μια συνάντηση 111 κρατών το Φεβρουάριο του 1997. Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε μια συνάντηση 120 χωρών στη Βόννη τον Απρίλιο του 1997, για να εξετάσει τα ακανθώδη ζητήματα της επικύρωσης και της συμμόρφωσης. Η επίσημη συνέχεια αυτών των συναντήσεων πραγματοποιήθηκε στις Βρυξέλλες στις 24-27 Ιουνίου του 1997. Στη συνάντηση συμμετείχαν αντιπρόσωποι από 154 χώρες και τελικά 97 κυβερνήσεις υπέγραψαν τη Διακήρυξη των Βρυξελλών, που απαιτούσε τη σύγκληση μιας διπλωματικής διάσκεψης στο Όσλο το Σεπτέμβριο, για να συζητηθεί μια συνθήκη απαγόρευσης των ναρκών ξηράς. Ενενήντα μία χώρες συμμετείχαν στις διαπραγματεύσεις ως πλήρεις συμμετέχοντες και 38 χώρες ήταν παρούσες ως παρατηρητές, όπως ήταν και ο Ερυθρός Σταυρός, η ICBL και τα Ηνωμένα Έθνη. Αποδείχτηκε τεράστια επιτυχία, και στις 18 Σεπτεμβρίου υιοθετήθηκε η Συνθήκη για την Απαγόρευση της χρήσης, συσσώρευσης, παραγωγής και μεταφοράς ναρκών κατά προσωπικού

και για την καταστροφή τους. Η συνθήκη υπογράφηκε από 123 κράτη σε μια τελετή που διοργανώθηκε το Δεκέμβριο του 1997 στην Οτάβα.

Και σε όλα αυτά οι ΜΚΟ ήταν παρούσες στις διαπραγματεύσεις. Στις συναντήσεις της Βιέννης και της Βόννης συμμετείχαν δύο αντιπρόσωποι εκ μέρους της ICBL. Κατά τη διάρκεια της συνάντησης του Όσλο, η νορβηγική κυβέρνηση παρείχε στις ΜΚΟ υψηλό επίπεδο πρόσβασης στις διαπραγματεύσεις, καθώς και γενναιόδωρο χώρο γραφείων στο διπλωματικό συνεδριακό κέντρο. Ο πρόεδρος της συνάντησης του Όσλο, ο Πρεσβευτής Selebi της Νότιας Αφρικής, ήταν επίσης θετικός ως προς τη συμμετοχή των ΜΚΟ και εξασφάλιζε την καλή ενημέρωση της ICBL. Διάφορες κυβερνήσεις περιέλαβαν ΜΚΟ στις αντιπροσωπείες τους (εννέα στο Όσλο και οκτώ στις Βρυξέλλες). Ο Καναδάς ενθάρρυνε, επίσης, τα κράτη να περιλάβουν ΜΚΟ στις αντιπροσωπείες τους. Έτσι, οι ΜΚΟ μπόρεσαν να έχουν καθοριστική συνεισφορά στη διαδικασία. Κατ' αρχήν, συνέβαλαν ουσιαστικά στη διαμόρφωση του κειμένου της συνθήκης. Πίεσαν να συμπεριληφθεί η παροχή βοήθειας στα θύματα, η διαφάνεια, η λήψη εθνικών μέτρων εφαρμογής, καθώς και συναντήσεις των συμβαλλόμενων κρατών και αναθεωρητικές διασκέψεις, που δεν υπήρχαν στο αρχικό σχέδιο κειμένου. Δεύτερον, διευκόλυναν την ανάμειξη στη διαδικασία κυβερνήσεων του αναπτυσσόμενου κόσμου, ιδιαίτερα από την Αφρική. Δεδομένης της συμμετοχής της ICBL σε κλειστές συνεδριάσεις, οι ΜΚΟ ήταν σε θέση να ενημερώσουν πολλούς Αφρικανούς διπλωμάτες για τις προσπάθειες των ΗΠΑ να αποδυναμώσουν τις διαπραγματεύσεις. Η παροχή τέτοιων πληροφοριών συνέβαλε στην υποστήριξη της συνθήκης στην περιοχή της Αφρικής και ενίσχυσε την πεποίθηση ότι ήταν μια δημοκρατική προσπάθεια ενάντια στα στενά συμφέροντα λίγων ισχυρών κυβερνήσεων.

Συζήτηση: Κοινωνία Πολιτών – Η περίπτωση της Ελλάδας

Η κοινωνία πολιτών (ΚΠ) ήταν πάντα αδύναμη στην Ελλάδα. Στα τέλη της δεκαετίας του 1990, ελάχιστες ήταν οι εθελοντικές και μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές και δυτικές χώρες, όπως και χαμηλή ήταν και η συμμετοχή των Ελλήνων πολιτών σε αυτές. Επιπρόσθετα, οι οργανώσεις αυτές χαρακτηρίστηκαν και ταυτίστηκαν όχι μόνο από την εξάρτησή τους από το κράτος, αλλά και την απροθυμία τους να αναπτύξουν αρχές και αξίες αυτόνομης και ουσιαστικής παρουσίας και λειτουργίας σε ένα πολιτικό σύστημα που χαρακτηρίζεται από πόλωση και την απουσία διαλόγου ανάμεσα στα σημαντικότερα κοινοβουλευτικά κόμματα.

Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, θα μπορούσε, ωστόσο, να παρατηρήσει κανείς ότι το τοπίο της ΚΠ άρχισε να αλλάζει ουσιαστικά. Η διαθεσιμότητα πόρων από την

Ευρωπαϊκή Ένωση και την ΥΔΑΣ (Υπηρεσία Διεθνούς Αναπτυξιακής Συνεργασίας), όσο και η διείσδυση του «παγκόσμιου» στην Ελλάδα, διευκόλυναν όχι μόνο την ανάπτυξη μιας όλο και περισσότερο ηχηρής ΚΠ στους τομείς της μετανάστευσης, της προστασίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων και της καταπολέμησης των διακρίσεων, της υγείας, της προστασίας του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης, αλλά και την αυξανόμενη μελέτη και ανάλυση του ρόλου που έχει η ΚΠ σε εσωτερικό και εξωτερικό επίπεδο. Σε ποιο βαθμό, όμως, η οικονομική κρίση της τελευταίας πενταετίας έχει αποδυναμώσει ή ενισχύσει την εξέλιξη αυτή;

Στο ερώτημα αυτό, το βιβλίο που έχουν επιμεληθεί οι Clarke, Χουλιάρας και Σωτηρόπουλος (2015), προσφέρει σημαντικές και ουσιαστικές απαντήσεις. Οι συγγραφείς των 13 κεφαλαίων του τόμου, λαμβάνοντας υπ'όψιν τις ευρύτερες διεθνείς εξελίξεις και ακαδημαϊκές μελέτες/συζητήσεις και πρακτικές για τη λειτουργία και προοπτική της ΚΠ σε άλλες χώρες, αναδεικνύουν τις *αρνητικές* ή *θετικές* επιδράσεις που έχει η κρίση στη λειτουργία της ΚΠ στην Ελλάδα.

Όπως επισημαίνει ο Πολυζωίδης (βλ. κεφ. 7, σσ. 109-124), η αντίδραση των ΜΚΟ στην πρόκληση αυτή είναι διφορούμενη. Τόσο οι μεγάλες (που χαρακτηρίζονται από επαγγελματισμό, εξειδικευμένο επιστημονικό και διοικητικό προσωπικό, εδραιωμένες σχέσεις με το κράτος και μεγάλη απορρόφηση των προγραμμάτων εταιρικής κοινωνικής ευθύνης) όσο και οι μικρές (που δεν διαθέτουν μόνιμες και επαγγελματικές δομές ή σχέσεις με το κράτος, και στηρίζονται κυρίως σε ιδιωτικές δωρεές και την εθελοντική εργασία των μελών τους) οργανώσεις έχουν διευρύνει και αυξήσει σημαντικά τις κοινωνικές υπηρεσίες που προσφέρουν, όχι μόνο προς τους μετανάστες/πρόσφυγες και τις μειονότητες, αλλά και σε Έλληνες πολίτες που έχουν χτυπηθεί από την κρίση. Ωστόσο, και ειδικότερα σε μια περίοδο όπου η πρωτοφανής διάσταση και άγνωστη διάρκεια της κρίσης επηρεάζει σημαντικά τη χρηματοδότησή τους, οι ΜΚΟ εξαντλούνται στην προσπάθειά τους να καλύψουν το κενό της απουσίας του κράτους. Δεν υπάρχει χρόνος και χώρος για την ανάπτυξη συνεργασιών μεταξύ των «μεγάλων» και «μικρών» ΜΚΟ, που θα έχουν ως στόχο την συλλογή και το διαμοιρασμό της πληροφόρησης, το σχεδιασμό και την προώθηση κοινωνικών πολιτικών, τον έλεγχο της ποιότητας των κρατικών υπηρεσιών και προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας, καθώς και την ανάπτυξη κοινών εκστρατειών ενημέρωσης και επηρεασμού της κοινής γνώμης. Το περιβάλλον αυτό τις υποχρεώνει να συμμορφώνονται με τις προτεραιότητες, την ατζέντα και τα προγράμματα του κράτους, παρέχοντας κοινωνικές υπηρεσίες ως «αντιπρόσωποί» του (βλ. κεφ. 9 του Σκλεπάρη σσ.147-165 και κεφάλαιο 11 του Καρακατσάνη σσ. 193-213).

Η πραγματικότητα αυτή, όπως και η έντονη κριτική που έχουν δεχτεί οι ΜΚΟ τα τελευταία χρόνια για την κατασπατάληση δημόσιου χρήματος και την εξάρτησή τους από κρατικές και κομματικές/πελατειακές σχέσεις, έχει οδηγήσει στην ανάδυση ανεπίσημων δικτύων κοινωνικής και οικονομικής αλληλεγγύης, που προσφέρουν υπηρεσίες υγείας, πρόνοιας και εκπαίδευσης, χωρίς να έχουν αποκτήσει νομική προσωπικότητα, δηλαδή χωρίς να γίνουν ΜΚΟ. Στα δίκτυα αυτά η συμμετοχή των πολιτών στηρίζεται

όχι μόνο στην επιθυμία τους να επιδείξουν αλληλεγγύη σε όσους δοκιμάζονται από την κρίση (βλ. κεφ. Clarke σσ. 68-84), αλλά και σε μια κοινή και κριτική αντίληψη των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών αιτιών της κρίσης, καθώς και των ΜΚΟ (βλ. κεφ. 10 του Βαθάκου σσ. 169-189).

Τα μέτρα λιτότητας προκάλεσαν, επίσης, ευρεία συμμετοχή σε αυθόρμητα και άτυπα κοινωνικά κινήματα, όπως οι «Αγανακτισμένοι» και το δίκτυο «Δεν Πληρώνω». Στο ζήτημα αυτό, όμως, στο βιβλίο αναπτύσσονται δύο διαφορετικές προσεγγίσεις. Η «αισιόδοξη», όπως αυτή αναλύεται στο κείμενο της Λεοντίδου (κεφ. 6 σσ. 85-106), επιδοκιμάζει την ανάπτυξη των κινημάτων αυτών, υπογραμμίζοντας ότι προσφέρουν νέες δυνατότητες στην ΚΠ καθώς διευρύνουν τις συμμετοχικές διαδικασίες και ενισχύουν την πολιτική πληροφόρηση και επικοινωνία. Όχι μόνο λειτουργούν ως εναλλακτικές μορφές ορισμού και κατανόησης των προβλημάτων, αλλά δημιουργούν και εναλλακτικούς τόπους ανταλλαγής πληροφοριών και ενημέρωσης που δεν φιλτράρονται και κατασκευάζονται από τα συστηματικά κόμματα και ΜΜΕ. Η «απαισιόδοξη» προσέγγιση, όπως αυτή αναπτύσσεται από τους επιμελητές του βιβλίου στο κεφ. 13 (σσ. 241-242), όμως, τα αντιμετωπίζει ως παραδείγματα μιας αμήχανης ριζοσπαστικοποίησης των πολιτών, και ειδικότερα των μισθωτών, οι οποίοι ταύτισαν την υπεράσπιση των κεκτημένων συμφερόντων τους με αντι-κυβερνητικές διαδηλώσεις και πολιτικοποιημένα κινήματα. Θα συμφωνήσω. Παρά τον πηγαίο και αυθόρμητο χαρακτήρα αυτών των κινημάτων, όπως και τη μη ιεραρχική μορφή λειτουργία τους που τα χαρακτηρίζει σε παγκόσμιο επίπεδο, οι «Αγανακτισμένοι» επένδυσαν σε έναν «επαναστατικό συντηρητισμό», σε μια ανεπεξέργαστη μορφή αντίδρασης προς το πολιτικό σύστημα, που δυστυχώς εκφράστηκε με αρνητικά συνθήματα (μούντζες στη Βουλή) και απογοητευτικές συμπεριφορές που αφορούν τον δημόσιο χώρο (καταλήψεις, καταστροφή δημόσιας περιουσίας).

Ταυτόχρονα, επισημαίνουν οι επιμελητές του τόμου, και καλά κάνουν, αναδύθηκαν και αντιδημοκρατικές, βίαιες και *σκοτεινές μορφές* ενεργοποίησης της κοινωνίας πολιτών. Η ΚΠ έχει θεσμοθετημένο και μη θεσμοθετημένο, άτυπο χαρακτήρα. Ο θεσμοθετημένος χαρακτήρας εκφράζεται μέσα από τις ΜΚΟ που διαθέτουν νομική διάσταση και σε αρκετές περιπτώσεις συνεργάζονται με το κράτος, εταιρείες και διεθνείς οργανισμούς. Ο μη θεσμοθετημένος χαρακτήρας της αναφέρεται στις προσπάθειες άτυπης και μη επίσημης αυτοργάνωσης των πολιτών «από κάτω», με αποτέλεσμα η ΚΠ να εκφράζεται όχι μόνο με θετικές ενέργειες (δημιουργία δικτύων κοινωνικής και οικονομικής αλληλεγγύης, την προάσπιση ευγενών στόχων, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων) αλλά και με πρωτοβουλίες πολιτών με αντικοινοβουλευτικό προσανατολισμό και ρατσιστική ιδεολογία. Από αναλυτική και όχι κανονιστική σκοπιά, θα ήταν λάθος να αποκλείσουμε τις ομάδες αυτές, και ειδικότερα όσες υπό την κηδεμονία της Χρυσής Αυγής κινητοποιήθηκαν να προσφέρουν φαγητό ή άλλα κοινωνικά καταναλωτικά αγαθά μόνο σε Έλληνες πολίτες. Αρνητική είναι και η παρουσία εξτρεμιστικών αριστερών ή αναρχικών ομάδων, που στο όνομα της «αντίστασης» κατά του καπιταλισμού και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συχνά καταφεύγουν στη χρήση βίας και την καταστροφή

ιδιωτικής και δημόσιας περιουσίας στο κέντρο της Αθήνας. Η επαναλαμβανόμενη παρουσία αυτών των ομάδων, καθώς και η ικανότητά τους να κινητοποιήσουν οπαδούς και υποστηρικτές των στόχων τους, υπογραμμίζουν όχι μόνο την ύπαρξη μιας ριζοσπαστικοποιημένης μερίδας της ΚΠ που είναι πρόθυμη να καταφύγει στη βία και να παρέμβει πολιτικά και κοινωνικά με τρόπο που δεν συνάδει με τη κοινοβουλευτική δημοκρατία, αλλά και την ανάγκη να μελετηθεί η *ανησυχητική συνύπαρξη* των δημοκρατικών και βίαιων/εξτρεμιστικών μορφών της ΚΠ στην Ελλάδα.

Τελικά, σε ποιο βαθμό η κρίση αποτελεί μια ευκαιρία ενδυνάμωσης της ΚΠ στην Ελλάδα; Θα ήταν, λάθος, όπως επισημαίνουν οι περισσότεροι συγγραφείς των κεφαλαίου του συλλογικού τόμου, να μην αναγνωρίζουμε ορισμένες θετικές «παρεκκλίσεις» από το παρελθόν.

Πρώτον, η *αύξηση του πολιτικού και κοινωνικού ακτιβισμού* που παρατηρείται μέσα από τη δημιουργία άτυπων δικτύων κοινωνικής και οικονομικής αλληλεγγύης. Εξέλιξη που σηματοδοτεί μια ποιοτική αλλαγή καθώς σηματοδοτεί την ανάδυση μιας πιο ανεξάρτητης, κριτικής και δραστήριας ΚΠ σε σχέση με τις παραδοσιακές μορφές εθελοντισμού όπως αυτές αναπτύσσονται μέσα από τις δραστηριότητες των ΜΚΟ (βλ. κεφ. 10 του Βαθάκου σσ. 169-189). Αλλαγή που οφείλεται όχι μόνο στην ενίσχυση των αστικών κινημάτων διαμαρτυρίας και στον ενισχυμένο ρόλο που διαδραματίζουν τα ψηφιακά κοινωνικά δίκτυα στις δραστηριότητές τους (βλ. Λεοντίδου κεφ. 6), αλλά και στην ανάπτυξη και διάχυση, ιδιαίτερα την περίοδο της κρίσης, εννοιών που σχετίζονται με την κοινωνική δικαιοσύνη, αλληλεγγύη και τη δημοκρατία (βλ. Clarke κεφ. 5, Βαθάκου κεφ. 10).

Δεύτερον, η *μικρή μετατόπιση που παρατηρείται στη φύση των σχέσεων μεταξύ του κράτους και της ΚΠ*. Η απότομη αλλά απαραίτητη μείωση της χρηματοδότησης που λαμβάνουν οι ΜΚΟ, όπως και η δημόσια συζήτηση για την προνομιακή σχέση τους με το κράτος, τις αναγκάζει να στραφούν σε στρατηγικές οικονομικής βιωσιμότητας και δημοκρατικής λογοδοσίας, με αποτέλεσμα να μειώνουν όλο και περισσότερο την εξάρτησή τους από το κράτος (βλ. κεφ. Πολυζωίδη˙ βλ. επίσης Frangonikolopoulos & Poulakidakos, 2016˙ Frangonikolopoulos, 2014). Επιπρόσθετα, τα δίκτυα κοινωνικής αλληλεγγύης όχι μόνο στέκονται με σκεπτικισμό απέναντι στις «μεγάλες» και χρηματοδοτούμενες οργανώσεις, αλλά και απέναντι στο κράτος καθώς θεωρούν ότι η συμμετοχή του κράτους στις δραστηριότητες της ΚΠ αποτελεί πηγή διαφθοράς και χαλιναγώγησης. Αναδεικνύουν έτσι την ανάγκη για προώθηση εναλλακτικών πολιτικών όσον αφορά το παραγωγικό πρότυπο της χώρας, όπως και την ανάγκη ανάπτυξης πρωτοβουλιών από τους ίδιους τους πολίτες για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων (βλ. κεφ. Βαθάκου).

Το ερώτημα που προκύπτει, λοιπόν, είναι σε ποιο βαθμό αυτές οι «παρεκκλίσεις» από το παρελθόν μπορούν να επηρεάσουν θετικά και να ενισχύσουν τη μελλοντική παρουσία και εξέλιξη της Ελληνικής ΚΠ.

Η ΚΠ στην Ελλάδα, όπως επισημαίνει ο Χουλιάρας (κεφ. 2 σ. 11-12) παραμένει αδύναμη σε σχέση με χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Παρά τις όποιες θετικές ενέργειες πα-

ρατηρούνται στα άτυπα δίκτυα κοινωνικής αλληλεγγύης, η Ελλάδα *απέχει πολύ από το να είναι μια κοινωνία αλληλεγγύης και ανθρωπιάς*. Όπως αποδεικνύει μέσα από την ανάλυση όλων των εμπειρικών δεδομένων και τα στοιχεία αξιόπιστων διεθνών επιστημονικών ερευνών, οι Έλληνες έχουν από τους χαμηλότερους δείκτες *αμοιβαίας εμπιστοσύνης* στη Δύση. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα το ποσοστό των Ελλήνων που δηλώνουν ότι «οι περισσότεροι άνθρωποι θα προσπαθούσαν να με εκμεταλλευθούν» ανέρχεται σε 62,1% ενώ το αντίστοιχο μέσο ποσοστό στην Ευρώπη είναι 28,4%. Και το ποσοστό των Ελλήνων που ισχυρίζονται ότι τις περισσότερες φορές οι «άνθρωποι νοιάζονται κυρίως για τον εαυτό τους» αντί «να βοηθάνε τον άλλο» είναι 58,3% σε σχέση με το αντίστοιχο μέσο ευρωπαϊκό ποσοστό 31,3%. Το World Giving Index που κατατάσσει τις χώρες του κόσμου ανάλογα με το χρήμα και το χρόνο που διαθέτουν οι πολίτες τους σε κοινωφελείς σκοπούς αλλά και με το κατά πόσον είναι πρόθυμοι να βοηθήσουν έναν «ξένο», τοποθετεί την Ελλάδα στην 145η θέση ανάμεσα σε 146 χώρες (!) πολύ κάτω από χώρες του Τρίτου Κόσμου αλλά και στο άλλο άκρο σε σχέση με την «αδελφή» Κύπρο (21η θέση). Δηλαδή η κοινωνική αλληλεγγύη στην Ελλάδα είναι από τις χαμηλότερες στον κόσμο.

Κατά συνέπεια, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, ότι η ανάδυση των δικτύων κοινωνικής και οικονομικής αλληλεγγύης υποδηλώνει περισσότερο την ανάγκη κάλυψης των αναγκών που αδυνατεί να καλύψει το κράτος στην περίοδο της κρίσης. Πρόκειται για μια σημαντική αλλαγή σε μια εσωστρεφή και ατομικιστική κοινωνία. *Η αλλαγή αυτή, ωστόσο, επιβλήθηκε στους πολίτες από τις επιπτώσεις της κρίσης, και δεν αποτελεί αποτέλεσμα μιας σταδιακής μεταμόρφωσης της ΚΠ προς τη διαμόρφωση και υιοθέτηση συλλογικών και συνεργατικών προτύπων* (βλ. Jones, Προικάκης & Ρουμελιώτης κεφ. 3 σ. 38). Μάλιστα, όπως υπογραμμίζει η Clarke (κεφ. 5) οφείλουμε να διακρίνουμε μεταξύ του εθελοντισμού που αναπτύσσεται σε περιόδους κρίσης και του εθελοντισμού που αναπτύσσεται σε περιόδους κανονικότητας. Όπως αποδεικνύει η μελέτη της για την περίπτωση της Ελλάδας, η αύξηση του ακτιβισμού και εθελοντισμού στην περίοδο της κρίσης είναι αμφίθυμη, καθώς σχετίζεται περισσότερο με τις οικονομικές, κοινωνικές και ψυχολογικές ανάγκες των πολιτών, και πολύ λιγότερο με την ανάγκη της συμμετοχής και της ανάπτυξης κοινωνικού κεφαλαίου/κοινωνικής εμπιστοσύνης.

Πού οφείλεται, λοιπόν, η έλλειψη εμπιστοσύνης και κοινωνικού κεφαλαίου;

Όπως πολύ σωστά επισημαίνει ο Χουλιάρας (βλ. κεφ. 2) οι περισσότεροι αναλυτές επικεντρώνονται κυρίως σε ιστορικές ερμηνείες, όπως η «τουρκοκρατία», ο ύστερος εκβιομηχανισμός και εκσυγχρονισμός, και η μεταπολιτευτική λειτουργία και κουλτούρα του πολιτικού συστήματος (παντοδυναμία του κράτους, των πολιτικών κομμάτων και των πελατειακών δικτύων που αυτά κατευθύνουν). Οι ερμηνείες αυτές, ωστόσο, είναι «προβληματικές», καθώς έμμεσα υπονοούν ότι η μοίρα ενός κράτους καθορίζεται από το παρελθόν, με αποτέλεσμα να είναι λίγα αυτά που μπορεί να γίνουν για να ενισχυθεί το κοινωνικό κεφάλαιο στην Ελλάδα. Κατά συνέπεια, η έρευνα και η συζήτηση για την ΚΠ στην Ελλάδα οφείλει να μετακινηθεί από τη μελέτη των ιστορικών ερμηνειών. Να επικεντρωθεί σε *παραμελημένα* ζητήματα που σχετίζονται κυρίως με τις α-

ποφάσεις και τις επιλογές των δημόσιων πολιτικών, και πώς αυτές αποδυναμώνουν ή θα μπορούσαν να ενισχύσουν την ΚΠ στην Ελλάδα. Ενδεικτικά αναφέρονται τα εξής ζητήματα:

1. Το φορολογικό σύστημα και ειδικότερα πώς οι ελάχιστες και περίπλοκες φορολογικές ελαφρύνσεις που προσφέρονται στις εθελοντικές οργανώσεις ή φιλανθρωπικές ομάδες έχουν αποδυναμώσει την ΚΠ. Τι συμβαίνει σε άλλες χώρες, σε ποιο βαθμό και γιατί τα φορολογικά κίνητρα ενισχύουν τη θέση και το ρόλο της ΚΠ;
2. Τις σχέσεις κράτους-εκκλησίας και πώς η «εθνικοποίηση» της θρησκείας (με κρατικές πολιτικές που διασφαλίζουν την οικονομική της βιωσιμότητα, τη θέση της και τον ρόλο της) έχει λειτουργήσει ως αντικίνητρο στην ενίσχυση της ΚΠ;
3. Το εκπαιδευτικό σύστημα και πώς αυτό αποθαρρύνει την ανάπτυξη συμμετοχής των νέων σε εθελοντικές κοινωνικές δραστηριότητες; Γιατί, και ενώ το μάθημα της αγωγής του πολίτη είναι ενσωματωμένο στα προγράμματα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τα στοιχεία καταγράφουν ότι μόλις 10% των καθηγητών ενθαρρύνουν τους μαθητές και τις μαθήτριες να συμμετέχουν σε εθελοντικές δραστηριότητες της ΚΠ; Τι συμβαίνει σε άλλες χώρες;
4. Τη λειτουργία και την οργάνωση του κράτους. Μήπως η απουσία αποτελεσματικών πολιτικών και διοικητικών δομών, και μηχανισμών λογοδοσίας και διαφάνειας, δεν ευνοεί την ανάπτυξη μιας ζωντανής ΚΠ; Τι δείχνουν τα στοιχεία για άλλες χώρες; Το σίγουρο, όπως πολύ σωστά επισημαίνει ο Χουλιάρας (σ. 23), είναι ότι όσο το κράτος λειτουργεί με όρους ενός «κουτσού λεβιάθαν», που αδυνατεί να εισπράξει φόρους και να προσφέρει αξιόπιστες υπηρεσίες, η ΚΠ θα παραμένει αδύναμη. Εν τέλει, η ΚΠ δεν οικοδομεί κράτη, δεν είναι το αντίδοτο σε ανεπαρκείς μορφές διακυβέρνησης.

Στα παραπάνω θα μπορούσε να προσθέσει κανείς και τα εξής «παραμελημένα» ζητήματα:

- Πώς η επικράτηση ενός μοντέλου κοινωνικού διαλόγου που κυριαρχείται από εργατικές και επαγγελματικές αξιώσεις και κινητοποιήσεις, επιτρέπει σε πολλές κοινωνικές ομάδες να ασκούν σημαντική επιρροή στο κράτος, αποσπώντας σημαντικά δημόσια αγαθά ή αποθαρρύνοντας πολιτικές που θα απειλούσαν τη θέση/προνόμιά τους; Τι δείχνει η πραγματικότητα αυτή; Μήπως ότι η ΚΠ στην Ελλάδα δεν κατανοείται με όρους εθελοντικής και αλτρουιστικής συμμετοχής στην αντιμετώπιση και επίλυση προβλημάτων, αλλά με όρους προσοδοθηρίας, δηλαδή άσκησης πολιτικής πίεσης από ομάδες συμφερόντων προκειμένου να επηρεαστεί η διαδικασία λήψης κρατικών αποφάσεων προς όφελος των ομάδων αυτών;
- Πώς ο ρόλος και η θέση της ΚΠ στην Ελλάδα παρουσιάζεται και καταγράφεται από τα ΜΜΕ σε διαφορετικές συγκυρίες; Γιατί οι Ολυμπιακοί Αγώνες του

2004 επέτρεψαν στα ΜΜΕ να προσφέρουν μια θετική εικόνα για τις ΜΚΟ και τον εθελοντισμό; Γιατί η κρίση έχει αυξήσει τον σκεπτικισμό των ΜΜΕ απέναντι στη ΚΠ και ειδικότερα τις ΜΚΟ; Πώς σχετίζονται οι αρνητικές αντιλήψεις των ΜΚΟ με την κρατική χρηματοδότηση και την απουσία ενός μηχανισμού που ρυθμίζει τις σχέσεις κράτους και ΚΠ;

Η κατανόηση και επίλυση αυτών των ζητημάτων θα διευκολύνει τη συγκρότηση του κοινωνικού κεφαλαίου στην Ελλάδα, και την απαγκίστρωση της κοινωνίας από σύνδρομα άμυνας, εσωστρέφειας και προγονοπληξίας. Η Ελλάδα έχει αναδειχθεί σε μια ισχυρή χώρα του ευρωπαϊκού και διεθνούς συστήματος και κατέχει μια αξιοζήλευτη θέση στο «Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης» του Αναπτυξιακού Προγράμματος του ΟΗΕ. Η πραγματικότητα αυτή, όπως και η πρόκληση της παγκοσμιοποίησης, επιβάλλουν την ανάγκη να ξεπεράσουμε ιστορικά και εννοιολογικά στερεότυπα, όπως ότι η Ελλάδα είναι αιωνίως υπανάπτυκτη ή/και υποτελής χώρα, ότι η Ελλάδα είναι το κέντρο του κόσμου ή ότι η Ελλάδα είναι «ανάδελφο» έθνος. Μόνο έτσι θα μπορέσουμε όχι μόνο να αντιμετωπίσουμε ορισμένες υπαρκτές δυσλειτουργίες της κοινωνίας μας, αλλά και να λειτουργήσουμε ως μια «κανονική», αναπτυγμένη, δημοκρατικά συγκροτημένη και ενεργή χώρα στο παγκόσμιο σύστημα.

Περίληψη

⇒ Η εμπειρία των τελευταίων δεκαετιών δείχνει ότι πολύ συχνά οι ΜΚΟ και η ΠΚΠ είναι δυνάμεις προόδου και αλλαγής στην παγκόσμια πολιτική. Έχουν παίξει καθοριστικό ρόλο στη χάραξη της παγκόσμιας πολιτικής και στην κινητοποίηση της κοινής γνώμης, των κυβερνήσεων και των διεθνών οργανισμών σχετικά με τα κρίσιμα ζητήματα. Έχουν καταφέρει να εντοπίσουν και να αναδείξουν ζητήματα που αγνοούνταν από τα κράτη, και σε αρκετές περιπτώσεις έχουν υποχρεώσει τις κυβερνήσεις και τους διεθνείς οργανισμούς να λογοδοτήσουν για την αθέτηση των δεσμεύσεων που αναλαμβάνουν.

⇒ Η πύκνωση της πλανητικής πολιτικής, η έμφαση τόσο σε παλαιού όσο και σε νέου τύπου παγκόσμια προβλήματα, η μετάβαση από την κρατο-κεντρική στην παγκόσμια πολιτική και από την παραδοσιακή στην ανθρώπινη ασφάλεια, η διαφοροποιημένη έννοια της ισχύος και ο τρόπος πρόσληψης και εκτέλεσης της εξωτερικής πολιτικής, καθώς και οι διαφορετικές λογικές που διέπουν τα συστήματα λήψης αποφάσεων, καθιστούν αναγκαία τη συνθετική ανάλυση των θεωρητικών προσεγγίσεων του επιστημονικού πεδίου της παγκόσμιας πολιτικής.

⇒ Συγκεκριμένα η συμμετοχή των ΜΚΟ στις διεθνείς σχέσεις όχι μόνο έχει επιταχύνει τη μείωση της απόστασης ανάμεσα στο παγκόσμιο και το εσωτερικό, αλλά έχει αμφισβητήσει, επίσης, τα κράτη ως αποκλειστικούς παράγοντες που εκπροσωπούν τα συμφέροντα των πολιτών σε διεθνές επίπεδο.

⇒ Καθώς οι ΜΚΟ εδραιώνονται όλο και περισσότερο στις διεθνείς σχέσεις, η ατζέντα των κρατών και των διακυβερνητικών οργανισμών επεκτείνεται πέρα από τις παραδοσιακές θεματικές περιοχές της «υψηλής πολιτικής» (ισορροπία της ισχύος, ασφάλεια και στρατιωτικά ζητήματα) σε ζητήματα «χαμηλής πολιτικής» (περιβαλλοντική υποβάθμιση, εθνικές, πολιτιστικές, θρησκευτικές συγκρούσεις, ασθένειες και ανάπτυξη).

⇒ Οι αξιώσεις και οι δραστηριότητες των ΜΚΟ προσθέτουν μια σημαντική διάσταση στο διπλωματικό περιβάλλον, καθώς οι κρατικοί και διακυβερνητικοί θεσμοί επεκτείνουν τα σχέδια αλληλεπίδρασής τους πέρα από τις κυβερνήσεις και αγκαλιάζουν μια σειρά μη κυβερνητικών παραγόντων. Μετατρέπουν το κλειστό και ιεραρχικό κρατο-κεντρικό μοντέλο σε μια ανοικτή διαδικασία που μεταβάλλει τον τρόπο οργάνωσης της παγκόσμιας διακυβέρνησης και ειδικά όσον αφορά το ποιος έχει δικαίωμα συμμετοχής σε αυτήν. Η πολυδιάστατη ποιότητα της συμμετοχής και πρόσβασης των ΜΚΟ σε διακυβερνητικές και διπλωματικές διαπραγματεύσεις καταδεικνύει την πραγματική και ιδιαίτερη αύξηση της σημασίας

τους στην παγκόσμια διακυβέρνηση και τη δυνατότητά τους, με την παρέμβασή τους στην κρατο-κεντρική διαδικασία, να συνδιαμορφώνουν την ατζέντα των διεθνών σχέσεων.

⇒ Συνεπώς, η λογική της κρατο-κεντρικής προσέγγισης στη νέα διεθνή πραγματικότητα λειτουργεί παραπλανητικά. Η παρουσία των ΜΚΟ έχει εμπλουτίσει τις διαδικασίες της παγκόσμιας πολιτικής και έχει ενισχύσει τα αποτελέσματά της. Η πολυδιάστατη συμμετοχή των ΜΚΟ σε δίκτυα της ΠΚΠ καθώς και σε διακυβερνητικές διαπραγματεύσεις καταδεικνύει την αύξηση της σημασίας τους στην παγκόσμια πολιτική και τη δυνατότητά τους, με την παρέμβασή τους στην κρατο-κεντρική διαδικασία, να συνδιαμορφώνουν την ατζέντα της παγκόσμιας πολιτικής.

⇒ Επομένως, η πάγια θέση ότι οι ΜΚΟ δεν είναι σημαντικοί διεθνείς δρώντες δεν συνάδει με την πραγματικότητα της παγκόσμιας πολιτικής, η οποία επιφυλάσσει κρίσιμο ρόλο στις ΜΚΟ. Τέτοιες τοποθετήσεις όχι μόνο περιορίζουν την οπτική των μελετητών στο κράτος ως αρχή και τέλος της παγκόσμιας πολιτικής, αλλά τους κάνουν να αντιδρούν στην εμφάνιση των ΜΚΟ. Αποδεχόμενοι τη θέση ότι η παγκόσμια πολιτική βασίζεται σε έναν και μοναδικό δρώντα, το κράτος, συντηρούν μια ψευδή εικόνα της παγκόσμιας πολιτικής, η οποία ευνοεί τα κράτη έναντι των άλλων δρώντων και δέχεται ότι οι ΜΚΟ γίνονται πολιτικά απαραίτητες μόνο όταν οι επιδιώξεις τέμνονται με τη συμπεριφορά των κρατών. Εξετάζοντας τις ΜΚΟ από αυτήν την παραδοσιακή σκοπιά, δεν μπορούν να εκτιμήσουν τις επιπτώσεις της παρουσίας τους στην παγκόσμια πολιτική, καθώς είναι αναγκασμένοι να τις υποβαθμίσουν ή ακόμη και να τις απορρίψουν.

⇒ Αντιμετωπίζοντας την παρουσία των ΜΚΟ ως επιφανειακή διαιωνίζουμε το status quo, και αγνοούμε σημαντικές εξελίξεις στις οποίες πρέπει να αναπροσαρμοστούμε για να αντιμετωπίσουμε τις παγκόσμιες προκλήσεις. Παραγνωρίζουμε τις αλλαγές που συντελούνται στα θεμέλια της παγκόσμιας διακυβέρνησης με τρόπο που δεν μπορούμε να δούμε ή να αντιληφθούμε άμεσα. Η αντιμετώπιση κρίσιμων και ανοικτών προβλημάτων οδηγεί στην ανασύσταση της παγκόσμιας διακυβέρνησης, η οποία πλέον δεν ταυτίζεται με τα κράτη και τον διακυβερνητισμό, αλλά ενσωματώνει τα κράτη σε μια ευρύτερη διεθνική διαδικασία προστασίας και διασφάλισης των παγκόσμιων δημόσιων αγαθών. Η πραγματικότητα αυτή προϋποθέτει την ενδυνάμωση της συνεργασίας μεταξύ κρατών και μη κρατικών παραγόντων, με στόχο την άμεση έκφραση και διασφάλιση των πανανθρώπινων αναγκών, και όχι μόνο αυτών που φιλτράρονται, κατασκευάζονται και προωθούνται από τα κράτη.

⇒ Οι ΜΚΟ είναι ένα φαινόμενο που αναπτύσσεται και, ομολογουμένως, όχι μόνο

έχει επιταχύνει τη μείωση της απόστασης ανάμεσα στο εθνικό και το παγκόσμιο, αλλά έχει συμβάλει και στην αναθεώρηση ορισμένων από τις θεμελιώδεις αντιλήψεις για το τι είναι η παγκόσμια πολιτική και ποιος πρέπει και μπορεί να συμμετέχει σ' αυτή. Αυτή η πραγματικότητα μας υπαγορεύει να πάψουμε να θεωρούμε το κράτος αρχή και τέλος της παγκόσμιας πολιτικής. Δεν μας ζητά να πάψουμε να αντιμετωπίζουμε το κράτος ως δομικό στοιχείο της πολιτικής και της κοινωνικής δράσης, αλλά να αναγνωρίσουμε ότι δεν μπορεί πλέον να χρησιμεύει ως μοναδική παράμετρος για τη μελέτη και την κατανόηση της παγκόσμιας πολιτικής.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Anderson, K. & Rieff, D. (2005). "Global Civil Society: A Skeptical View." Στο Anheier, H., Glasius, M. & M. Kaldor (eds.), *Global Civil Society 2002*. Oxford University Press.

Anderson, K. (2000). "The Ottawa Convention Banning Landmines: The role of international NGOs and the Idea of International Civil Society." *European Journal of International Law*, 11(1): 112-117.

Annan, K. (1998). "The Quiet Revolution." *Global Governance*, 4(1): 123-138.

Barrow, K. (2002). "The role of NGOs in the establishment of the International Criminal Court." *Dialogue*, 2(1): 11-22.

Beck, U. (2006). *Power in the Global Age*. Cambridge: Polity Press.

Bennett, W.L. (2003). "Communicating Global Activism: Strengths Vulnerabilities of Networked Politics." *Information, Communication & Society*, 6(2): 143-168.

Bennett, W.L., Givens, T. & Willnat, L. (2004). "Crossing Political Divides: Internet Use and Political Identifications in Transnational Anti-war and Social Justice Activists in Eight Nations." Εισήγηση στο European Consortium for Political Research, Uppsala, 14-18.4.2004.

Bolton, J. (2004). "Should we take governance seriously?" *Chicago Journal of International Law*, 1(2): 205-21.

Brysk, A. (1993). "From above and below: Social movements, the international system, and human rights in Argentina." *A Brysk. Comparative Political Studies*, 26(3): 259-285.

Cammaerts, B. (2007). "Media and Communication Strategies of Glocalized Activists: Beyond Media-centric Thinking." Στο B. Cammaerts & N. Carpentier (eds.), *Reclaiming the Media*. Bristol: Intellect

Carty, V. (2002) "Technology and counter hegemonic movements: the case of the Nike corporation." *Social Movement Studies*, 1(2): 129-146.

Castells, M. (2004). "Global Governance and Global Politics." *Political Science and Politics*, 38(1): 9-16.

Castells, M. (2007). "Communication, Power and Counterpower in the Network Society." *International Journal of Communication*. 1(1): 238-266.

Castells, M. (2008). "The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks and Global Governance." *Annals, American Academy of Political and Social Science*, 616.

Chandhoke, N. (2002). "The Limits of Global Civil Society." Στο Anheier, H., Glasius, M. & M. Kaldor (eds.), *Global Civil Society 2002*. Oxford University Press.

Charnovitz, S. (1997). "Two Centuries of Participation: NGOs and International Governance." *Michigan Journal of International Law*, 18(2): 183-286.

Clark, D.J. & Themudo, N. (2006). "Linking the web and the street: internet based dot causes and the 'anti-globalization' movement." *World Development*, 34(1): 50-74.

Clarke, Jennifer, Houliaras, Asteris & Sotiropoulos, Dimitris (eds.) (2015). *Austerity and the Third Sector in Greece: Civil Society at the European Frontline*. Ashgate Publishing.

Cooley, A., Ron, J. (2002). The NGO Scramble: Organizational Insecurity and the Political Economy of Transnational Action." *International Security*, 27(1): 5-39.

Cooper, A. & Hocking, B. (2000). "Governments, Non-governmental organizations and the re-calibration of Diplomacy." *Global Society*, 14(3): 361-376.

Cullen, P. (2004). "Claiming the Moral High Ground: NGOs as Stakeholders." *International Studies Review*, 6(2): 302-315.

Curran, J. (eds.) (2002). *The New Media Power: The Internet and Global Activism*, Rowman and Littlefield, Lanham.

Della Porta, D. & Mosca, L. (2005). "Global-net for Global Movements? A Network of Networks for a Movement of Movements." *Journal of Public Policy*. 25(1): 165-190.

Diebert, R. (2000). "International Plug'n Play? Citizen Activism, the Internet and Global Public Policy." *International Studies Perspectives*, 1(3): 255-272.

Don, H. (2000). *The Landmine Ban: A Case Study in Humanitarian Advocacy*. Brown University. The Thomas J. Watson Jr. Institute for International Studies.

Esty, D. (1998). "NGOs at the World Trade Organization." *Journal of International Economic Law*. 1(1): 123-147.

Evans, P. (2000). "Fighting marginalization with transnational networks." *Contemporary Sociology*, 29(2): 230-241.

Falk, R. (1997). "Resisting from 'Globalization from Above' Through 'Globalization from Below'." *New Political Economy*, 2(1): 17-24.

Fenton, N. (2007). "Contesting Global Capital, New Media, Solidarity and the Role of a Social Imaginary." Στο B. Cammaerts & N. Carpentier (eds.), *Reclaiming the Media*. Bristol: Intellect.

Florini, A. (eds.) (2000). *The Third Force: The Rise of Transnational Civil Society*. Washington D.C. Carnegie Endowment for International Peace.

Frangonikolopoulos, C. & Poulakidakos, S. (2016). "Greek NGOs in the Press: Trends in the presentation before and during the financial crisis." *Journalism*, 18(6): 716-735, DOI: 10.1177/1464884915625632.

Frangonikolopoulos, C. (2012). "Global Civil Society and Deliberation in the Digital Age." *International Journal of Electronic Governance*, 5(1): 11-23.

Frangonikolopoulos, C. (2014). "Politics, Media and NGOs: The Greek Experience." *Perspectives on European Politics and Society*, 15(4): 606-619.

Gaer, F. (1996). "Reality Check: Human Rights NGOs Confront Governments at the UN." Στο T. Weiss & L. Gordkenker (eds.). *NGOs, the UN and Global Governance*. Colorado: Lynne Rienner.

Gant, R. & Keohane, R. (2005). "Accountability and Abuses of Power in World Politics." *American Political Science Review*, 99(1): 29-43.

Gibelman, D. & Gelman, S. (1999). "Very Public Scandals: NGOs in trouble." *Voluntas: International Journal of Voluntary and Non-Profit Organizations*, 12(1): 49-66.

Gill, S. (2000). "Toward a post-modern Prince? The 'Battle in Seattle' as a moment in the new politics of globalization." *Millenium*, 29(1): 131-140.

Glasius, M. (2002). "Expertise in the Cause of Justice: Civil Society Influence on the Statute for an International Criminal Court." Στο Anheier, H., Glasius, M. & M. Kaldor (eds.), *Global Civil Society 2002*. Oxford University Press.

Gorg, C. & Hirsch, J. (1998). "Is International Democracy Possible?" *Review of International Political Economy*, 5(4): 585-615.

Gough, C. & Shackley, S. (2001). "The respectable politics of climate change: the epistemic communities and NGOs." *International Affairs*, 77(3): 329-345.

Grzybowski, C. (2000). "We NGOs: a controversial way of being and acting." *Development in Practice*, 10(4): 436-444.

Grzybowski, C. (2006). "The World Social Forum: Reinventing Global Politics." *Global Governance*, 12(1): 7-13.

Gulbranddsen, L. & Andressen, S. (2004). "NGO influence in the implementation of the Kyoto Protocol." *Global Environmental Politics*, 4(1): 54-75.

Haas, P. & Haas, E. (1995). "Learning to Learn: Improving International Governance." *Global Governance*, 1(2): 255-285.

Harris, R.G. (1993). "Globalization: Trade and Income." *Canadian Journal of Economics*, 26(4): 755-776.

Hawkins, D. (2002). "Human rights norms and networks in authoritarian Chile." Στο Kathryn Sikkink *et al.* (eds.). *Restructuring World Politics: Transnational Social Movements, Networks and Norms*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Held, D. & McGrew, A. (eds.) (2007). *Globalization Theory: Approaches and Controversy*. London: Polity Press.

Higgott, R., Underhill, G. & Bieler, A. (eds.) (2000). *Non-state actors and authority in the Global System*. New York: Routledge.

Hocking, B. (2004). "Changing the terms of trade policymaking: from the 'club' to the 'multistakeholder' model." *World Trade Review*, 3(1): 3-26.

Janasoff, S. (1997). "NGOs and the environment: from knowledge to action." *Third World Quarterly*, 18(4): 579-594.

Juris, J.S. (2005). "The New Digital Media and Activist Networking Within Anti-corporate Globalization Movements." *Annals, American Academy of Political and Social Science*, 597.

Kahn, R. & Kellner, D. (2004). "New Media and Internet Activism: from the 'battle of Seattle' to blogging." *New Media and Society*, 6(1): 87-95.

Kaldor, M. (2000). "Civilizing Globalization: The Implications of the 'battle of Seattle'." *Millenium*, 29(1): 105-114.

Kaldor, M. (2003). "The Idea of Global Civil Society." *International Affairs*, 79(3): 583-593.

Kaul, I., Conceicao, P., Le Goulven, K. & Mendoza, R. (eds.) (2003). *Providing Global Public Goods: Managing Globalization.* New York: Oxford University Press.

Keck, M. & Sikkink, K. (1998). *Activists Beyond Borders*. Ithaca: Cornell University Press.

Khagram, S. (2000). "Toward Democratic Governance for Sustainable Development." Στο A. Florini (ed.) *The Third Force: The Rise of Transnational Civil Society*. Washington D.C. Carnegie Endowment for International Peace.

Klotz, A. (1995). "Norms reconstituting interests." *International Organization*, 49(3): 451-478.

Kobrin, S. (1998). "The MAI and the Clash of Globalizations." *Foreign Policy*, 112: 97-102.

Kovach, H., Neligan, C. & Burall, S. (2003). *The Global Accountability Report: Power Without Accountability?* London, One World Trust.

Krause, K. (2002). "Multilateral Diplomacy, Norm Building, and UN Conferences: The Case of Small Arms and Light Weapons." *Global Governance*, 8(2): 247-263.

Langman, L. (2005). "From Virtual Public Sphere to Global Justice: A Critical Theory of Interworked Social Movements." *Sociological Theory*, 23(1): 42-74.

Layover, J. & Marasca, L. (1999). "The role of the ICRC in the development of International Humanitarian Law." *International Negotiation*, 4(4): 501-525.

Lipschutz, R.D. (1992). "Reconstructing World Politics: The emergence of Global Civil Society." *Millennium: Journal of International Studies*. 21(3): 389-420.

Maragia, B. (2002). "Almost there: Another way of explaining and conceptualizing NGOs quest for legitimacy in global politics." *Non-State Actors and International Law*, 2(2): 301-322.

Martens, K. (2001). "Non-governmental Organization as Corporatist Mediator? An Analysis of NGOs in the UNESCO System." *Global Society*, 15(3): 397-402.

Mearsheimer, J. (1994). "The false promise of international institutions." *International Organisation*, 19(1): 5-49.

Niggli, P. & Rothenbühler, André (2003). "Do non-governmental organizations have a problem of legitimacy?", http://globalpolicy.org/ngos/credib/2003/1203problem.htm

Nye, J. & Donahue, J. (eds.), (2000). *Governance in a Globalizing World*. Washington, DC: Brookings Institution Press.

Pantia, M. (2001). "Parallel Summits of Global Civil Society." Στο Anheier, H., Glasius, M. & M. Kaldor (eds.), *Global Civil Society 2001*. Oxford University Press.

Park, S. (2005). "How transnational environmental advocacy networks socialize international financial institutions." *Global Environmental Politics*, 5(1): 95-119.

Parmentier, R. (1999). "Greenpeace and the dumping of waste at sea: A case of non-state actors' intervention in international affairs. International Negotiation." *A Journal of Theory and Practice*, 4(3): 435-457.

Parmentier, P. (2002). "Greenpeace and the Dumping of Waste at Sea." *International Negotiation*, 4(3): 433-455.

Pattberg, P. (2005). "The institutionalization of private governance." *Governance: An International Journal of Policy, Administration and Institutions*, 18(4): 589-615.

Pianta, M. (2003). "Democracy vs. Globalization.The Growth of Parallel Summits and Global Movements." Στο D. Archibugi (ed.). *Debating Cosmopolitics*. London: Verso.

Pickard, V.W. (2006). "Assessing the Radical Democracy of Indymedia: Discursive, Technical and Institutional Constructions." *Critical Studies inMedia Communication*, 23(1): 19-38.

Postmes, T. & Brunsting, S. (2002). "Collective Action in the Age of the Internet: Mass Communication and Online Mobilization." *Social Science Computer Review*, 20(2): 290-301.

Price, R. (1998) "Reversing the Gun Sights: Transnational Civil Society Targets Land Mines." *International Organization*, 52(4): 613-644.

Risse, T. (2000). "The power of norms versus the norms of power: transnational civil society and human rights." A. Florini, (ed.) (2000). *The Third Force: The Rise of Transnational Civil Society,* Washington D.C. Carnegie Endowment for International Peace.

Rosenau, J. (1995). "Governance in the 21st century." *Global Governance*, 1(1): 13-43.

Rucht, D. (2003). "Social Movements Challenging Neoliberal Globalization." Στο P. Ibarra (ed.), *Social Movements and Democracy.* New York: Palgrave Macmillan.

Ruggie, G. (2001). "Reconstituting the Global Public Domain: Issues, Actors and Practices." *European Journal of International Relations*, 10(3): 499-531.

Rutherford, K. (2000). "The Evolving Arms Control Agenda: Implications of the Role of NGOs in Banning Antipersonnel Mines." *World Politics*, 53(1): 74-114.

Said, Y. (2005). "Global Civil Society: Oil and Activism." Στο Anheier, H., Glasius, M. & M. Kaldor (eds.), *Global Civil Society 2005*. Oxford University Press.

Scholte, J.A. (2004). *Democratizing the Global Economy: The Role of Civil Society*. University of Warwick: Centre for the Study of Globalization and Regionalization.

Scholte, J.A. (1997). "Global Capitalism and the State." *International Affairs*, 73(3): 427-452.

Sell, S. & Prakash, A. (2004). "Using ideas strategically: The contest between business and NGO networks in intellectual property rights." *International Studies Quarterly*, 48(2): 143-175.

Sen, J. (ed.) (2004). *The World Social Forum: Challenging Empires*. Bron: Novid Network.

Shepard, B. (2004). "Movement of Movements: Toward a More Democratic Globalization." *New Political Science*, 26(4): 593-605.

Short, N. (1999). "The Role of NGOs in the Ottawa Process to Ban Landmines." *International Negotiation*, 4(3): 481-500.

Simmons, J. & de Jonge Oudraat, C. (2001). *Managing Global Issues: Lessons Learned*. Washington, DC: Brookings Institution Press.

Slim, H. (2002). "By What Authority? The Legitimacy and Accountability of NGOs." Εισήγηση στο International Council of Human Rights Policy, Γενεύη, 10-12 Ιανουαρίου.

Vakil, C.A. (1997). "Confronting the classicification problem: toward a taxonomy of NGOs." *World Development*, 25(4): 2057-2062.

Vasi, B. I. (2006). "The New Anti-war Protests and Miscible Mobilizations." *Social Movement Studies*, 5(2): 137-153.

Volkmer, I. (2003). "The Global Network Society and the Global Public Sphere." *Development*, 46(1): 1-16.

Wallace, T. (2003). "Trends in UK NGOs: a research note." *Development in Practice*, 13(5): 564-569.

Walter, A. (2001). "NGOs, Business and International Investment: The Multilateral Agreement on Investment, Seattle and Beyond." *Global Governance*, 7(1): 51-74.

Wapner, P. (2002). "Horizontal politics: Transnational environmental activism and global cultural change." *Global Environmental Politics*, 2(2): 37-62.

Wapner, P. (2002α) "Defending Accountability in NGOs." *Chicago Journal of International Law*, 3(1):198-206.

Willetts, Peter (2002) "What is a Non-Governmental Organization?" *UNESCO Encyclopaedia of Life Support Systems*, Section 1 Institutional and infrastructure resource issues, Article 1.44.3.7 Non-Governmental Organizations, http://www.staff.city.ac.uk/p.willetts/CS-NTWKS/NGO-ART.HTM

Willetts, P. (2011). *Non-Governmental Organizations in World Politics: The Construction of Global Governance*. London: Routledge.

Yanacopulos, H. (2005). "The strategies that bind: NGO coalitions and their influence." *Global Networks*, 5(1): 93-110.

Ιός της Κυριακής (2004). «Ενα σχολείο για την Τσιάπας». *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 31 Οκτωβρίου.

Κότιος, Α. (2002). «Οι ΜΚΟ και η πρωτοβουλία Jubillee 2000». Στο Π. Σκλιάς & Α. Χουλιάρας (επιμ.), *Η Διπλωματία της Κοινωνίας των Πολιτών*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Μηλιώνη, Δ. (2006). Μαζική Επικοινωνία και Δημοκρατία: Προς ένα νέο μοντέλο δημοκρατίας στην εποχή της παγκόσμιας διασύνδεσης. Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Δημοσιογραφίας & ΜΜΕ, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Φραγκονικολόπουλος, Χ. (2007). *Ο Παγκόσμιος Ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων: Δυναμική και Αδυναμίες στην Παγκόσμια Διακυβέρνηση*, με πρόλογο του Ν. Μουζέλη. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.

Φραγκονικολόπουλος, Χ. (2014). «Ζητήματα λογοδοσίας, αντιπροσωπευτικότητας και διαφάνειας στις μη-κυβερνητικές οργανώσεις». Στο Ι. Σεφεριάδη (επιμ.), *Η Δημοκρατική Λειτουργία σε Καμπή: προκλήσεις και απειλές στον πρώιμο 21ο αιώνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.

Κεφάλαιο 9

Ο ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΜΜΕ

Σύνοψη

⇒ Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζεται η επίδραση των ΜΜΕ στην εξωτερική πολιτική των κρατών και γενικότερα στο πεδίο των διεθνών σχέσεων/παγκόσμιας πολιτικής.

⇒ Μέσω της επισκόπησης της θεωρίας της «επίδρασης του CNN» αναλύεται πώς και πότε η παρέμβαση των ΜΜΕ «μεταβάλλει» την ημερησία θεματολογία και ατζέντα αλλά και το πλαίσιο στο οποίο εξελίσσονται οι διεθνείς σχέσεις. Η θέση που αναπτύσσεται είναι ότι τα ΜΜΕ αποτελούν έναν σημαντικό παράγοντα των διεθνών σχέσεων, η σημασία του οποίου δεν μπορεί να αγνοηθεί.

⇒ Εξετάζεται, επίσης, η πρόσφατη και πλούσια θεωρητική συζήτηση γύρω από το ρόλο και τη λειτουργία των ΜΜΕ στο χώρο της παγκόσμιας πολιτικής και των παγκόσμιων προβλημάτων/συγκρούσεων, και ειδικότερα πώς θα μπορούσαν σήμερα τα ΜΜΕ να κατανοήσουν τις αλλαγές και τα προβλήματα που λαμβάνουν χώρο σε παγκόσμιο επίπεδο και πώς θα μπορούσαν να συμβάλλουν στη δημιουργία νέων τρόπων καταγραφής και παρουσίασης του σημερινού αλληλεξαρτώμενου κόσμου.

Εισαγωγή

Στα τέλη του 20ού αιώνα η παγκοσμιοποίηση των επικοινωνιών αποτέλεσε κρίσιμο παράγοντα που άλλαξε τον τρόπο με τον οποίο τα ΜΜΕ επιδρούν στην εξωτερική πολιτική και τις διεθνείς σχέσεις (Larson, 1992). Η ανάπτυξη και η διάδοση νέων τεχνολογιών ενίσχυσαν τη δυνατότητά τους να εξασφαλίζουν αδιάκοπη ροή ειδήσεων. Γεγονότα όπως η πτώση του Τείχους στο Βερολίνο το 1989, η 11η Σεπτεμβρίου το 2001, ο πόλεμος στο Ιράκ το 2003 και η εμφύλια σύρραξη στη Συρία, μετατρέπονται σε κορυφαία δημοσιογραφικά θέματα που προβάλλονται ακαριαία σε ολόκληρο τον κόσμο, δημιουργώντας ένταση και ασκώντας πίεση σε όλους τους δρώντες, κρατικούς και μη κρατικούς, που συμμετέχουν στην αποτίμηση των διεθνών εξελίξεων. Τα ΜΜΕ, δηλαδή το πλέγμα των εθνικών, περιφερειακών και διεθνών Μέσων (ειδησεογραφικά πρακτορεία, ραδιοτηλεοπτικά μέσα, Τύπος, Διαδίκτυο) που ορίζουν και διαμορφώνουν σε παγκόσμια κλίμακα την ενημέρωση, είναι πλέον παράγοντας του οποίου η παρέμβαση επηρεάζει το περιβάλλον στο οποίο ασκείται η παγκόσμια πολιτική.

Σύμφωνα με τον Gilboa (2002a: 6) τα χαρακτηριστικά που περιγράφουν τη λειτουργία τους είναι:

1. η συνεχής μετάδοση πληροφοριών, λόγου και εικόνας, εικοσιτέσσερις ώρες το εικοσιτετράωρο
2. η ενημέρωση σε πραγματικό χρόνο
3. η μετάδοση πληροφοριών από το ένα στο άλλο μέρος του κόσμου και
4. η κυριαρχία των εντυπωσιακών, «τηλεγραφικών» ειδησεογραφικών τίτλων.

Αντίστοιχα, αυτό που χαρακτηρίζει τη σχέση των ΜΜΕ και παραγόντων που εμπλέκονται στη διαμόρφωση των διεθνών σχέσεων είναι η *αλληλεξάρτηση*. Η αλληλεξάρτηση αυτή είναι απόρροια της πίεσης που ασκεί το νέο, παγκοσμιοποιημένο καθεστώς της ενημέρωσης:

- στους δημοσιογράφους για τη συγκέντρωση των απαραίτητων πληροφοριών, και
- στους πολιτικούς υπεύθυνους, προκειμένου να αναδείξουν τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζονται και ανταποκρίνονται στις διεθνείς εξελίξεις.

Έτσι, οι αρχισυντάκτες πιέζουν τους δημοσιογράφους να μεταδώσουν «φρέσκες» ειδήσεις και εικόνες, οι δημοσιογράφοι πιέζουν κυβερνητικούς παράγοντες να ανταποκριθούν άμεσα στα γεγονότα, ενώ οι πολιτικοί απαιτούν από τους ειδικούς/ διπλωμάτες γρήγορες αντιδράσεις και εισηγήσεις.

Η «επίδραση CNN»

Για να εξηγήσουν την εξέλιξη αυτή τη δεκαετία του 1990 οι αναλυτές χρησιμοποίησαν τον όρο *CNN effect*, υπογραμμίζοντας ότι τα ΜΜΕ έχουν μετατραπεί σε «κυρίαρχο παίκτη» που «ελέγχει» και «καθορίζει» την πολιτική και τις αντιδράσεις των κυβερνήσεων απέναντι σε μείζονες διεθνείς συγκρούσεις/κρίσεις του μεταψυχροπολεμικού κόσμου (Strobel, 1997). Η δυνατότητά τους να προβάλλουν στο σαλόνι μας συγκινησιακά ή δραματικά φορτισμένες εικόνες εμφύλιων συγκρούσεων και άλλων παγκόσμιων προκλήσεων (όπως η τρομοκρατία, η μετακίνηση πληθυσμών και η κλιματική αλλαγή) όχι μόνο εντείνει την πίεση στις κυβερνήσεις να αναλάβουν δράση και να εμπλακούν, αλλά και να αποδεσμευτούν, όταν οι εξελίξεις στο πεδίο δεν είναι θετικές. Το CNN, δήλωσε στα μέσα της δεκαετίας το 1990, ο τότε γενικός γραμματέα του ΟΗΕ, είναι «το δέκατο έκτο μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας» (Gilboa, 2005a: 329).

Η πραγματικότητα αυτή οδηγεί τους παραδοσιακούς διαύλους της διπλωματίας σε αδιέξοδο, καθώς δεν μπορούν να ανταγωνιστούν τα ΜΜΕ. Υποδηλώνει την απώλεια του πολιτικού ελέγχου, σαν να μη λαμβάνουν πλέον οι ηγέτες τις αποφάσεις βάσει των πολιτικών εκτιμήσεων και υπολογισμών, αλλά να καθοδηγούνται από τις διαθέσεις της κοινής γνώμης που η τηλεοπτική κάλυψη και διαδικτυακή ενημέρωση προκαλεί. Έρχεται σε αντίθεση με τη θεωρία της «κατασκευής συναίνεσης» (Chomsky & Herman, 1988), που υποστηρίζει ότι τα ΜΜΕ απεικονίζουν και γενικά υποστηρίζουν την επίσημη πολιτική της κυβέρνησης. Αντίθετα, σύμφωνα με τη θεωρία της «επίδρασης του CNN», τα ΜΜΕ είναι αυτά που δίνουν τον τόνο και αναγκάζουν τις κυβερνήσεις να ακολουθήσουν συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές.

Είναι, όμως, παρακινδυνευμένο να υποστηρίξει κανείς ότι τα ΜΜΕ διαμορφώνουν και καθοδηγούν την εξωτερική πολιτική και τις διεθνείς σχέσεις των κρατών. Όπως δείχνουν τα ερευνητικά δεδομένα, όταν οι κυβερνήσεις δεν έχουν διαμορφώσει συγκεκριμένη πολιτική, δεν αποκλείεται να είναι ευάλωτες στις επικριτικές τοποθετήσεις και τις εκτεταμένες καλύψεις των ΠΔΕ (Robinson, 2000). Στην περίπτωση αυτή, ο ρόλος των ΠΔΕ είναι «πρωταγωνιστικός». Ο ρόλος αυτός ασκείται σε περιπτώσεις που ο λόγος των Μέσων και αντίστοιχα η επιρροή τους κυριαρχούν στη δημόσια σφαίρα. Το στοιχείο που επιτρέπει στα ΠΔΕ να παίξουν πρωταγωνιστικό ρόλο είναι η πολιτική αβεβαιότητα αλλά και η έλλειψη μιας συγκεκριμένης και αποφασιστικής στάσης των πολιτικών υπευθύνων.

Ωστόσο αυτή δεν είναι η συνήθης πρακτική (Gowing, 2000: 212). Η παγκόσμια ειδησεογραφική κάλυψη αδιαμφισβήτητα είναι σημαντική, καθώς εισάγει στην ημερήσια ατζέντα και θεματολογία των κυβερνήσεων, και ειδι-

κότερα των μεγάλων δυνάμεων, συγκρούσεις/κρίσεις και παγκόσμιες προκλήσεις που στο παρελθόν περνούσαν απαρατήρητες. Η δράση των κυβερνήσεων, όμως, δεν επηρεάζεται αποκλειστικά και μόνο από τις εικόνες και τα ρεπορτάζ. Οι αποφάσεις, και ειδικότερα μάλιστα αυτές που συνεπάγονται την εμπλοκή τους σε τοπικές και περιφερειακές συγκρούσεις/κρίσεις, δεν είναι σπασμωδικές. Οι κυβερνήσεις επιθυμούν την αίσια γι' αυτές έκβαση και στέκονται με σκεπτικισμό απέναντι στις απώλειες που μπορεί να προκαλέσει μια εμπλοκή, ειδικότερα όταν αυτή δεν σχετίζεται με τα εθνικά τους συμφέροντα.

Οι σχέσεις εξωτερικής πολιτικής και ΜΜΕ ρυθμίζονται από τις εξής προϋποθέσεις (Robinson, 2002):

1. *Όταν οι διεθνείς σχέσεις μιας χώρας χαράσσονται σε ένα πλαίσιο συναίνεσης μεταξύ της κοινής γνώμης και των διαμορφωτών λήψης αποφάσεων, τα Μέσα δεν μπορούν να ασκήσουν επιρροή. Εξαναγκάζονται, ιδιαίτερα όταν διαπλέκονται με την κρατική/πολιτική εξουσία, να στηρίξουν την κυρίαρχη πολιτική, έστω και εάν αυτή είναι λανθασμένη.* Χαρακτηριστικό παράδειγμα στην περίπτωση της Ελλάδας αποτελεί το «Μακεδονικό», όπου η συναίνεση ανάμεσα στην κυβέρνηση και την κοινή γνώμη έχει δημιουργήσει εμπόδια και όρια στους διαμορφωτές της εξωτερικής πολιτικής που, ακόμη και σήμερα, προβάλλουν ανυπέρβλητα.
2. *Όταν δεν υπάρχει συναίνεση ανάμεσα στην κοινωνία και την κομματική/πολιτική εξουσία, τα Μέσα αδυνατούν να παρουσιάσουν σαφείς και ενιαίες θέσεις, και ως εκ τούτου δεν μπορούν να επηρεάσουν και τις διεθνείς σχέσεις μιας χώρας.* Χαρακτηριστικό παράδειγμα στην περίπτωση Ελλάδας, ΕΕ-ΝΑΤΟ, Τουρκίας.
3. *Όταν δεν έχει διαμορφωθεί κλίμα συναίνεσης στην κοινή γνώμη για την εξωτερική πολιτική, τα Μέσα έχουν τη δυνατότητα να επηρεάσουν τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής, ιδιαίτερα στην περίπτωση που η κυβερνητική/κομματική εξουσία δεν έχει διαμορφώσει συγκεκριμένη πολιτική και όταν υπολογίζει το εσωτερικό πολιτικό κόστος.* Στην Ελλάδα χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος παρέμβασης των Μέσων τόσο στα Ίμια όσο και στην κάλυψη του Σχεδίου Ανάν: η αδυναμία παρέμβασης της πολιτικής ηγεσίας στην πρώτη περίπτωση και η μη διατύπωση σαφούς θέσης στη δεύτερη, συντέλεσαν ώστε η δημόσια θεματολογία να διαμορφωθεί πρωταγωνιστικά από τα Μέσα.
4. *Όταν η κοινή γνώμη αντιτίθεται σε επιλογές των διαμορφωτών εξωτερικής πολιτικής αλλά υπάρχει ειλημμένη απόφαση της κυβέρνησης, η κριτική που ασκούν τα Μέσα δεν μπορεί να επηρεάσει την πολιτική.* Στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του πολέμου στο Κόσοβο το 1999,

> παρόλο που τα Μέσα εξέφρασαν έντονες και καθολικές αντιρρήσεις στην επέμβαση του ΝΑΤΟ, δεν μπόρεσαν να επηρεάσουν τους κυβερνητικούς χειρισμούς και την προσδιορισμένη πολιτική της κυβέρνησης Σημίτη να στηρίξει τις νατοϊκές επιχειρήσεις.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η επιρροή των ΜΜΕ στην εξωτερική πολιτική και τις διεθνείς σχέσεις δεν είναι πάντα ισχυρή. Ωστόσο, θα ήταν λάθος να συμπεράνουμε ότι τα ΜΜΕ δεν ασκούν επίδραση στον τρόπο με τον οποίο οι κυβερνήσεις και οι διπλωμάτες διαμορφώνουν και ασκούν την εξωτερική πολιτική. Η εξωτερική πολιτική είναι μια δύσκολη και πολύπλοκη διαδικασία. Η άνοδος και η εξάπλωση των ΠΔΕ την έχει κάνει ακόμη πιο δύσκολη, καθώς περιορίζουν τους διαμορφωτές αποφάσεων (Gilboa, 2002b).

Πρώτον, πιέζουν τους ηγέτες και τις κυβερνήσεις να αντιδράσουν και τους θέτουν διλήμματα σχετικά με το πώς:

- θα αποφύγουν δεσμεύσεις σε στρατηγικές που ίσως αποσύρουν, ανακαλέσουν ή αναθεωρήσουν
- θα χειριστούν τα εσωτερικά και παγκόσμια ακροατήρια χωρίς να καλλιεργήσουν μεγάλες προσδοκίες
- θα επιμείνουν σε συγκριμένη πολιτική που έρχεται σε αντίθεση με τον τόνο της ενημέρωσης
- θα αντιμετωπίσουν επικριτικούς δημοσιογράφους και θα αποφύγουν την κατασκευασμένη εντύπωση που τους θέλει να είναι αναποτελεσματικοί και αδύναμοι.

Ο πρώην πρόεδρος των ΗΠΑ Μπιλ Κλίντον αντιμετώπισε αυτούς τους κίνδυνους, όταν, σε ζωντανή σύνδεση από το Σαράγεβο τον Μάιο του 1994, η ρεπόρτερ του CNN Christiane Amanpour προχώρησε σε μια έντονα κριτική τοποθέτηση στην εκπομπή «Global Forum»:

> Ως ηγέτης του ελεύθερου κόσμου, ως ηγέτης της μοναδικής υπερδύναμης, γιατί εσείς, δηλαδή οι ΗΠΑ, χρειάστηκε τόσος καιρός για να διαμορφώσετε πολιτική για τη Βοσνία; Γιατί επιτρέψατε στις ΗΠΑ και τη Δύση να είναι αιχμάλωτες των Σερβοβόσνιων; Δεν πιστεύετε ότι οι παλινδρομήσεις της κυβέρνησής σας και της διεθνούς κοινότητας στο ζήτημα της Βοσνίας δημιούργησαν ένα πολύ επικίνδυνο προηγούμενο το οποίο θα μπορούσε να επιτρέψει σε ανθρώπους όπως ο Kim Il Sung ή άλλοι ισχυροί ηγέτες να σας πάρουν στα σοβαρά λιγότερο από όσο θα θέλατε;

Κατάπληκτος ο Κλίντον απάντησε:

> Όχι, δεν θεωρώ ότι κάτι τέτοιο μπορεί να συμβεί. Αντίθετα, τοποθετήσεις όπως η δική σας είναι αυτές που μπορεί να τους κάνουν να με παίρνουν λιγότερο σοβαρά από όσο θα ήθελα (Ricchiardi, 1996: 27).

Δεύτερον, αποδυναμώνουν τον κεντρικό ρόλο που κατέχουν οι διπλωμάτες/ειδικοί ως έγκυρες πηγές κριτικής ενημέρωσης και αξιολόγησης. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στον πόλεμου του Κόλπου το 1991, ο τότε πρόεδρος των ΗΠΑ είχε παραδεχτεί ότι στηριζόταν περισσότερο στις πληροφορίες του CNN και λιγότερο στην ενημέρωση των διπλωματών και των ειδικών της CIA (Taylor, 2004: 277). Το ζητούμενο λοιπόν για τους διπλωμάτες/ειδικούς είναι πώς:

- να ανταγωνιστούν αποτελεσματικά τη ζωντανή και σε πραγματικό χρόνο ενημέρωση, χωρίς να υποβαθμίσουν τη σοβαρότητα και τη διεισδυτικότητα που οφείλει να διέπει τις αναλύσεις και τις προτάσεις τους
- να μεταδώσουν συγκροτημένες αναλύσεις και πληροφορίες χωρίς να ξεπεραστούν από την ενημέρωση που παρέχουν τα ΠΔΕ
- να ανταγωνιστούν εικόνες και ρεπορτάζ που αντιτίθενται στις αξιολογήσεις τους και τα συμφέροντα των χωρών τους.

Εδώ, επομένως, βρίσκεται η πραγματική αλλαγή. Η ταχύτητα με την οποία μεταφέρονται σήμερα οι ειδήσεις πιέζει περισσότερο τους διαμορφωτές λήψης αποφάσεων, οι οποίοι, αναγκάζονται εκ των πραγμάτων να αντιδράσουν με έναν τρόπο που πάει κόντρα στις διπλωματικές παραδόσεις της μεθοδικής, συστηματικής και αργής εργασίας.

Το ζητούμενο, όμως, δεν είναι μόνο η επίδραση που έχουν ή δεν έχουν τα ΜΜΕ στην εξωτερική πολιτική και τις διεθνείς σχέσεις. Οι ερευνητές οφείλουν επίσης να μελετήσουν τον τρόπο με τον οποίο:

- οι γεωπολιτικές και τεχνολογικές αλλαγές επηρεάζουν τη λειτουργία και τον ρόλο των ΜΜΕ
- τα ΜΜΕ συμβάλλουν στην κατανόηση των συγκρούσεων που σήμερα μαστίζουν πολλές περιοχές του πλανήτη
- τα ΜΜΕ διαχέουν την παγκόσμια πληροφόρηση.

Τα ΜΜΕ και οι γεωπολιτικές αλλαγές

Το «CNN effect» προέκυψε μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Με την πτώση καθεστώτων που διαμορφώθηκαν στο όνομα του κομμουνισμού, διασπάστηκε το μέτωπο συναίνεσης και συνεργασίας δυτικών κυβερνήσεων και δημοσιογράφων, με αποτέλεσμα τα ΜΜΕ να στραφούν στην κριτική και την

προσπάθεια επιβολής της δικής τους ατζέντας σε θέματα εξωτερικής πολιτικής/διεθνών σχέσεων (Taylor, 2004: 182-184). Αυτή η στροφή διευκολύνθηκε από την απουσία του «εχθρού» και την αβεβαιότητα του καινούργιου που χαρακτήρισαν την εξωτερική πολιτική των κρατών της Δύσης.

Μετά την 11η Σεπτεμβρίου, όμως, η Δύση και κυρίως οι ΗΠΑ έχουν καταλήξει σε ένα παγκόσμιο και αμετάκλητο στρατηγικό σχέδιο. Εξαπέλυσαν δύο πολέμους και φέρονται αποφασισμένες να «καταπολεμήσουν» την τρομοκρατία, σε έναν «αγώνα διαρκείας» που περιλαμβάνει τη χρήση οικονομικών, κατασκοπικών και διπλωματικών μέσων τα οποία δεν είναι ορατά και αντιληπτά από τα ΜΜΕ. Η εξέλιξη αυτή επηρεάζει αρνητικά τον παρεμβατικό ρόλο των ΜΜΕ. Ενδεικτική είναι η άσκηση της λεγόμενης «ενσωματωμένης δημοσιογραφίας», όπου οι δημοσιογράφοι λειτουργούν κυρίως ως «όργανα» επικοινωνίας και προπαγάνδας των ΗΠΑ (Carruthers, 2000). Ο ρόλος τους στη περίπτωση αυτή είναι δευτερεύων και δεν μπορεί να εξηγηθεί με όρους «επίδρασης CNN». Αντιθέτως, φαίνεται να λειτουργούν ως «εργαλεία συγκατάθεσης» με τις ΗΠΑ να ωθούν τα ΜΜΕ να περιγράφουν και να ερμηνεύουν τις διεθνείς εξελίξεις με συγκεκριμένο τρόπο (βλ. παρακάτω).

Τα ΜΜΕ και οι τεχνολογικές αλλαγές

Η ενημέρωση έχει εισέλθει πλέον σε μια νέα εποχή. Ενδεικτική είναι η τάση των παραδοσιακών ΜΜΕ να αναπαράγουν ή να προβάλλουν ερασιτεχνικά βίντεο των τηλεθεατών τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι τρομοκρατικές επιθέσεις στο Λονδίνο το 2005, όπου ένας πολίτης διαπραγματεύτηκε με τα τηλεοπτικά κανάλια της Βρετανίας την πώληση των φωτογραφιών που είχε τραβήξει με το κινητό του! Το μήνυμα είναι σαφέστατο. Τόσο οι διαμορφωτές αποφάσεων στις διεθνείς σχέσεις όσο και τα ΜΜΕ θα πρέπει να βρουν τρόπους να προσαρμοστούν στη νέα πραγματικότητα. Χάρη στη φορητή επικοινωνιακή τεχνολογία (δορυφορικά τηλέφωνα, φορητές κάμερες, φορητοί υπολογιστές) προσφέρονται μεγαλύτερες δυνατότητες στους μη επαγγελματίες να συνεισφέρουν και αυτοί στην καταγραφή και μετάδοση των πληροφοριών. Αυτό ενδέχεται να μειώσει ακόμα περισσότερο τον έλεγχο των κυβερνήσεων και των διπλωματών σε θέματα διεθνών σχέσεων και εξωτερικής πολιτικής. Επιπρόσθετα, απειλεί όλο και περισσότερο να αντικαταστήσει τον παραδοσιακό ρόλο των δημοσιογράφων και των ΜΜΕ ως διαμεσολαβητών ειδήσεων προς τους πολίτες.

Οι αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο η γνώση και η πληροφορία φτάνουν στο κοινό έχει διευκολύνει (α) τη μετατόπιση στην κουλτούρα της επικοινωνίας, με τους πολιτικούς να χρησιμοποιούν την τεχνολογία για να επικοινωνούν απευθείας με τους οπαδούς τους, χωρίς να χρειάζεται να μεταδίδουν

τους ισχυρισμούς τους μέσω του φίλτρου ελέγχου γεγονότων ενός οργανισμού ειδήσεων και (β) την αποδυνάμωση των ραδιοτηλεοπτικών και έντυπων μέσων. Η είσοδος της ψηφιακής τεχνολογίας στη βιομηχανία περιοδικών και εφημερίδων εγείρει θεμελιώδη ερωτήματα. Πολλοί δημοσιογράφοι έχουν ήδη χάσει και θα συνεχίζουν να χάνουν τη δουλειά τους, ή θα αναγκαστούν να προσαρμοστούν στο επιχειρηματικό μοντέλο της ψηφιακής εποχής, όπου όλα βασίζονται σε «κλικ», «viral ιστορίες» και όχι σε «γεγονότα». Χωρίς την πρακτική της εκτεταμένης έρευνας και την επιστράτευση επιχειρημάτων βασισμένων σε γεγονότα και εμπειρογνωσία, η δημόσια επικοινωνία θα χάσει περαιτέρω τη διαλογική ζωτικότητά της. Η αφθονία του Διαδικτύου, το οποίο αντί να συνδέει ανθρώπους που έχουν διαφορετικές απόψεις και ιδεολογίες, ενισχύει τις προκαταλήψεις, καθιστά ευκολότερη την κυκλοφορία απόψεων και φημών μεταξύ ομοειδών ομάδων.

Τα ΜΜΕ και οι συγκρούσεις

Η έμφαση στην άμεση επίδραση που μπορεί να έχουν τα ΜΜΕ στο κοινό τους και στις κυβερνήσεις, *επισκιάζει* τις πραγματικές συνέπειες της λογικής που διέπει τη δημοσιογραφική κάλυψη των διεθνών σχέσεων και ειδικότερα των συγκρούσεων. Οι συνέπειες αυτές πηγάζουν από το γεγονός ότι υπάρχει σοβαρή *ανισορροπία* στον τρόπο με τον οποίο τα μέσα ενημέρωσης καλύπτουν τις συγκρούσεις στον πλανήτη σήμερα. Το γεγονός αυτό γίνεται σαφές σε δύο επίπεδα: στην αμελητέα κάλυψη των συγκρούσεων πριν και μετά τις βίαιες φάσεις. Δεύτερον, και παρά την εξάπλωση των ΜΜΕ, η πλειοψηφία των συγκρούσεων που λαμβάνουν χώρα στον κόσμο, πάσχει από έναν σχεδόν ολοκληρωτικό αποκλεισμό από τα ΜΜΕ (Jacobsen, 2000).

Οι ένοπλες συγκρούσεις αποτελούν ένα από τα πιο σημαντικά και κρίσιμα θέματα που επηρεάζουν επί του παρόντος το μεταψυχροπολεμικό διεθνές σύστημα. Η νέα χιλιετία ξεκίνησε με μεγάλο μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού να εμπλέκεται σε ένοπλες συγκρούσεις. Οι περισσότερες από αυτές είναι εμφύλιοι πόλεμοι ή πόλεμοι που συμβαίνουν στο εσωτερικό χωρών, και υποκινούνται από φυλετικές, εθνοτικές ή θρησκευτικές εχθρότητες ή από ιδεολογική παραφορά. Η πλειονότητα των θυμάτων είναι άμαχοι πολίτες, γεγονός που καθιστά τις σύγχρονες συγκρούσεις ξεχωριστές. Κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, οι άμαχοι πολίτες αντιπροσώπευαν κάτι λιγότερο από πέντε τοις εκατό όλων των απωλειών. Σήμερα, το 75 τοις εκατό ή και περισσότερο που χάνει τη ζωή του ή τραυματίζεται σε πολέμους είναι άμαχοι πολίτες. Η Αφρική, σε πολύ μεγαλύτερο ποσοστό από οποιαδήποτε άλλη ήπειρο, ταλαιπωρείται από πολέμους. Ρουάντα, Σομαλία, Αγκόλα, Σουδάν, Λιβερία και Μπουρούντι είναι μεταξύ των χωρών που ταλαιπωρήθηκαν

πρόσφατα από σοβαρές ένοπλες συγκρούσεις. Οι πόλεμοι αυτοί οδηγούν σε θανάτους, τραυματισμούς, εσωτερική καταστροφή κοινωνικών οργανισμών και υποδομής, μόλυνση του περιβάλλοντος, εκτοπισμένα άτομα (εσωτερικά/εξωτερικά, περίπου 65 εκατομμύρια στις αρχές του 2016), μετανάστες και την κατάρρευση χωρών, συχνά με πλούσιες πλουτοπαραγωγικές πηγές.

Παρά τις διαστάσεις αυτών των συγκρούσεων, τα ΠΔΕ δεν πετυχαίνουν να παρέχουν τέτοιου είδους κάλυψη που θα επιτρέψει στους αναγνώστες και στο κοινό τους να κατανοήσουν τη δυναμική τους και να απαιτήσουν την επίλυσή τους. Ως αποτέλεσμα, οι συγκρούσεις αυτές περνούν απαρατήρητες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ειδησεογραφική κάλυψη της αφρικανικής ηπείρου. Ενδεικτικά είναι τα αποτελέσματα της περιεκτικής μελέτης της Hawkins (2002) με θέμα την ειδησεογραφική κάλυψη ειδησεογραφικών οργανισμών των ΗΠΑ (*CNN World News, New York Times*), της Βρετανίας (*BBC World News*), της Ιαπωνίας (*Yomiur*) και της Γαλλίας (*Le Monde*). Σύμφωνα με τη μελέτη που διεξήχθη το 2000, η ήπειρος με τη μικρότερη κάλυψη ήταν η Αφρική, και κυμάνθηκε από 1,9% έως 9,3% στο σύνολό της.

Για ποιο λόγο συμβαίνει αυτό; Για τους ανθρώπους που αποφασίζουν ποια διεθνή γεγονότα θα καλυφθούν, υπάρχουν τρία με πέντε θέματα που θα παρουσιάσουν ενδιαφέρον στις περισσότερες χώρες του πλανήτη, συνήθως, οπτικά θέματα που μπορούν να παρουσιαστούν ως έκτακτο δελτίο (για παράδειγμα, μια συντριβή αεροσκάφους ή ένας ισχυρός σεισμός). Ομοίως, οι δραματικές εικόνες της εξέλιξης μιας σύγκρουσης που συνεχίζει να λαμβάνει χώρα, όπως για παράδειγμα η διαμάχη μεταξύ Παλαιστινίων και Ισραηλινών, καλύπτονται ειδησεογραφικά. Τα ΜΜΕ είναι πιο πιθανό να παρέχουν κάλυψη σε μια τεράστια πυρκαγιά απ' ό,τι σε διπλωματικές διαπραγματεύσεις μεταξύ δύο εθνών. Εάν υπάρξει κάποιο πολύ σημαντικό θέμα όπως ο «πόλεμος κατά της τρομοκρατίας» των ΗΠΑ στο Αφγανιστάν ή ο αεροπορικός βομβαρδισμός του ΝΑΤΟ στη Γιουγκοσλαβία ή ακόμη και μια σοβαρή φυσική καταστροφή, τα μέσα ενημέρωσης θα το καλύψουν δυναμικά και εις βάρος άλλων γεγονότων που λαμβάνουν χώρα την ίδια στιγμή σε άλλο μέρος.

Η παραπάνω λογική, ωστόσο, έχει ως αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση των ρεπορτάζ για «περιφερειακά» γεγονότα, για παράδειγμα μια σύγκρουση στην Αφρική. Τα θέματα των συγκρούσεων, υποστηρίζουν οι διαμορφωτές των ειδήσεων, δεν αφορούν το κοινό, το οποίο δεν ενδιαφέρεται για ζητήματα για τα οποία δεν μπορεί να κάνει τίποτα. Μια συνέπεια αυτών των υποθέσεων είναι η δραστική μείωση αναλυτικών και τεκμηριωμένων προγραμμάτων. Προκειμένου να παραμείνουν οι επιχειρήσεις των μέσων ενημέρωσης ανταγωνιστικές, οι ειδήσεις πρέπει να είναι «μιας ημέρας». Αν είναι απευθείας μετάδοση ακόμη καλύτερα. Στους ανταποκριτές διεθνών ειδήσεων οι δυτικοί ειδησεογραφικοί όμιλοι μηνύουν: «Να είστε πρώτοι, να είστε γρήγοροι». Στις

αρχές της δεκαετίας του 1990, η πείνα και ο πόλεμος στη Σομαλία προσέλκυσε εκτενή δημοσιογραφική κάλυψη ενώ μια παρόμοια κατάσταση στο Σουδάν δεν έλαβε κανενός είδους ανταπόκριση. Αυτό συνέβη γιατί η Σομαλία μπορούσε να καλυφθεί από την Κένυα μέσα σε διάστημα μιας μόνο ημέρας, αλλά η κάλυψη του Σουδάν απαιτούσε τουλάχιστον τρεις ημέρες. Εάν απαιτούνται τρεις ή και περισσότερες μέρες ταξιδιού για να φτάσουν οι ανταποκριτές στην επίμαχη περιοχή, η είδηση δεν είναι πλέον φρέσκια και ως εκ τούτου δεν αξίζει. Παραγωγοί και συντάκτες διστάζουν λοιπόν να τη χρησιμοποιήσουν (Livingston, 1997: 38-40).

Η έλλειψη τεκμηριωμένης κάλυψης διαστρεβλώνει και παραποιεί την αντίληψη του δυτικού κοινού για τις χώρες και τις περιοχές του κόσμου που βρίσκονται σε σύγκρουση. Πρώτον, στα ΠΔΕ σπάνια θα βρει κάποιος πληροφορίες για κλιμακώσεις συγκρούσεων, για το υψηλότερο επίπεδο βίας αλλά, πολύ λίγες πληροφορίες για την αποκλιμάκωση των συγκρούσεων, τις ειρηνευτικές πρωτοβουλίες και την ανασυγκρότηση των χωρών. Που σημαίνει ότι η κλιμάκωση των συγκρούσεων και η βία παρουσιάζονται υπέρ του δέοντος στα ρεπορτάζ. Σημαίνει επίσης ότι, ενώ η έναρξη και η κλιμάκωση των συγκρούσεων ενδέχεται να καλύπτεται εκτενώς, η συνέχιση των συγκρούσεων μπορεί να περάσει απαρατήρητη ακόμη κι όταν εμπεριέχει υψηλά επίπεδα βίας, μέχρι να υπάρξει κάποιο καινούργιο γεγονός. Εφόσον η διαχείριση των συγκρούσεων και οι προληπτικές δράσεις της διπλωματίας και της πολιτικής αγνοούνται, και οι ειδήσεις είναι ως επί το πλείστον αρνητικές, το κοινό έχει την αίσθηση ότι οι σύγχρονες ένοπλες συγκρούσεις είναι ένα άλυτο και παράλογο γεγονός και συνεπώς κάθε προσπάθεια για να το αλλάξουν ή να βοηθήσουν είναι ανώφελη. Για την κάλυψη των συγκρούσεων στην Αφρική το επίκεντρο φαίνεται να βρίσκεται στις φυλετικές συγκρούσεις και στον εθνικισμό κι όχι στους υποβόσκοντες οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες. Σύμφωνα με μελέτες, η Αφρική αναφέρεται συχνά στις ειδήσεις ως τόπος με «έχθρες μεταξύ των φυλών», «εμφυλίου πολέμου», «τρέλας», «χάους», «αναρχίας», ενός τόπου που κατοικείται από «άγριους» (Bizimana, 2002).

Δεύτερον, όταν τα ΜΜΕ προβάλλουν εικόνες θυμάτων εμφυλίων πολέμων, γενοκτονιών, σφαγών και ωμής βίας, παίζουν βασικό ρόλο στη δημοσιοποίηση του ανθρώπινου πόνου στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Μέσω των μέσων ενημέρωσης, και ειδικά μέσω των συγκινητικών εικόνων της τηλεόρασης, το κοινό μαθαίνει για τα δεινά άλλων και μακρινών ανθρώπων και καλείται να συμπεριλάβει στη προσωπική του σφαίρα ηθικής τους «ξένους». Η σύνδεση μεταξύ ημών (των «τυχερών») και των θυμάτων (των «άτυχων»), ωστόσο, συμβαίνει μέσω οπτικών εικόνων και της εμπορευματοποίησης των ανθρώπινων συναισθημάτων. Μια κατάσταση που ο Duffield (1996) περιγράφει ως «η πορνογραφία του τρόμου και της καταστροφής» και η οποία έχει εξελιχθεί σε

πετυχημένη στρατηγική για τα ΠΔΕ ώστε να «πουλήσουν» βάσανα και τραγωδίες ανθρώπων από απομακρυσμένες περιοχές του πλανήτη. Οι εικόνες μπορούν να είναι πολύ χρήσιμες στο να συνδέσουν τα συναισθήματά μας με τον πόνο των Άλλων. Αλλά, ακόμη κι αν η ταύτιση είναι έντονη, μπορεί να είναι και ρηχή. Η προσέγγιση των Μέσων καθιστά αδύνατη την παροχή διεξοδικής και ουσιαστικής κάλυψης. Λόγω της επιλεκτικής κάλυψης των ειδησεογραφικών μέσων που προσανατολίζονται περισσότερο σε «εύπεπτα» θέματα, πολλά άτομα τυχαίνει να δουν εικόνες και πληροφορίες από συγκρούσεις και καταστροφές ενώ ψάχνουν για κάτι διασκεδαστικό. Έχουμε αισθήματα για ένα συγκεκριμένο θύμα, χωρίς όμως να κατανοούμε πώς το συγκεκριμένο άτομο έγινε θύμα. Τι σεβασμό δείχνουμε στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια όταν τα δεινά παρουσιάζονται χωρίς καμία ανάλυση για τους λόγους που τα προκάλεσαν; Υπό την τεράστια πίεση ζωντανών και οπτικών εικόνων, δεν υπάρχει χρόνος ανάλυσης και έρευνας των γεγονότων από την πλευρά των δημοσιογράφων. Το πιο σημαντικό είναι να προσφέρουν στο κοινό εικόνες ώστε να σχηματίσει νοερά το γεγονός στο μυαλό του κι όχι να το κατανοήσει (Baum, 2002).

Η πραγματικότητα αυτή οδηγεί στις εξής τέσσερις συνέπειες:

(1) *Δημιουργεί έναν απολίτικο παγκόσμιο ανθρωπισμό όπου κάθε σύγκρουση και όλα τα θύματα είναι το ίδιο*. Ως γενικό κανόνα κατά την κάλυψη των συγκρούσεων, οι δημοσιογράφοι καταγράφουν και παρουσιάζουν τις σκηνές καταστροφής και χάους, τις εικόνες κτιρίων που έχουν καταρρεύσει, τις προσπάθειες διάσωσης και εκκλήσεις για ανθρωπιστική βοήθεια. Αυτά αποτελούν τα βασικά θέματα της κάλυψης. Επίσης, κατά τη διαδικασία κάλυψης συγκρούσεων οι εκδότες και διευθυντές σύνταξης σπάνια ενθαρρύνουν τους δημοσιογράφους να ερευνήσουν πώς εξελίχθηκε η συγκεκριμένη σύγκρουση και με ποιον τρόπο σχετίζεται με το κοινωνικο-οικονομικό και πολιτικό της περιβάλλον, ή να παρουσιάσουν εναλλακτικές απόψεις.

Ένα καλό παράδειγμα αυτών των «απουσιών» στο περιεχόμενο των ειδήσεων είναι το Κόλταν, ένα μετάλλευμα που χρησιμοποιείται στα κινητά τηλέφωνα. Το Κόλταν έχει θεωρηθεί υπαίτιο για τη συνέχιση του πολέμου στο Κονγκό, στο έδαφος του οποίου υπάρχει το 64% των παγκόσμιων αποθεμάτων αυτού του μεταλλεύματος. Ο πόλεμος, όταν καλύπτεται από τα μέσα ενημέρωσης παρουσιάζεται συχνά ως εμφύλια σύγκρουση. Ένα πρόγραμμα του *Channel 4* στη Μεγάλη Βρετανία με τον εύστοχο τίτλο «Unreported World», παρουσίασε πώς αυτό το μετάλλευμα, βασικό συστατικό των κινητών τηλεφώνων, τροφοδοτεί έναν από τους πιο αιματηρούς πολέμους σε μια από τις πιο φτωχές χώρες του πλανήτη. Αν και η προσπάθεια της εκπομπής ήταν αξιόλογη, το ρεπορτάζ είχε την τάση να ρίξει το βάρος στην απληστία

των ντόπιων μεταλλωρύχων και των εταιρειών εκμετάλλευσης χωρίς να λαμβάνει υπόψη του την αλυσίδα που οδηγεί απευθείας στην παγκόσμια βιομηχανία κινητών τηλεφώνων (Thussu, 2000).

2) *Επιτρέπει σε κράτη, και συγκεκριμένα στα κράτη που κυριαρχούν στο παγκόσμιο σύστημα, να χρησιμοποιούν τη συναισθηματική φόρτιση και τα απολιτικά συναισθήματα του κοινού ώστε να δικαιολογήσουν και να δικαιώσουν τις στρατιωτικές τους παρεμβάσεις και τους ισχυρισμούς τους για ασφάλεια στο παγκόσμιο κοινό.* Η General Electric για παράδειγμα, που κατασκευάζει τα βομβαρδιστικά F-117 και B-52, καθώς και τα κατασκοπευτικά αεροσκάφη AWACS, είναι επίσης ιδιοκτήτρια του τηλεοπτικού σταθμού NBC, ενός από τα πέντε μεγαλύτερα εμπορικά τηλεοπτικά δίκτυα των ΗΠΑ. Υπό αυτές τις συνθήκες και, στην εποχή των εικόνων, επιτρέπεται στους ισχυρούς του πλανήτη και στις κυβερνήσεις τους να εκμεταλλεύονται προς όφελός τους μια τηλεοπτική εκδοχή της εξωτερικής τους πολιτικής και να την επιβάλλουν στο παγκόσμιο κοινό. Αυτού του είδους η ειδησεογραφική κάλυψη συμβάλλει στην παραπλάνηση των δημόσιων συζητήσεων. Η γεωπολιτική ανάλυση έλειπε σχεδόν ολοκληρωτικά από την ειδησεογραφική κάλυψη του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας» στο Αφγανιστάν το 2001. Παρά την παρουσίαση του πολέμου ως ανθρωπιστική επιχείρηση με σκοπό την απελευθέρωση του λαού του Αφγανιστάν από το τυραννικό και καταπιεστικό καθεστώς (που πράγματι ήταν έτσι), αγνοήθηκε παντελώς το γεγονός ότι εταιρείες με έδρα τις ΗΠΑ επιθυμούσαν διακαώς να κατασκευάσουν αγωγούς πετρελαίου και φυσικού αερίου από το Τουρκμενιστάν και κατά μήκος του εδάφους του Αφγανιστάν. Ομοίως, κάποιος πρέπει να είναι εξαιρετικά αφελής πολιτικά για να πιστέψει την επίσημη γραμμή που προωθούσαν οι διεθνείς ειδήσεις, ότι δηλαδή η αλλαγή καθεστώτος στο Ιράκ ήταν αποτέλεσμα δημοκρατικών ιδεωδών κι όχι η επιθυμία των ΗΠΑ να αποκτήσουν τον έλεγχο των πετρελαϊκών αποθεμάτων της χώρας.

Οι βομβαρδισμοί του ΝΑΤΟ το 1999 στη Γιουγκοσλαβία παρουσιάστηκαν επίσης από τα διεθνή μέσα ενημέρωσης ως εκπλήρωση των ανθρωπιστικών ιδεωδών της Δύσης, ενώ αγνοήθηκε παντελώς η θεμελιώδης αλλαγή στη φύση του ΝΑΤΟ από αμυντική συμμαχία σε οργανισμό παρέμβασης και επιβολής της ειρήνης σε μια περιοχή εκτός της αρμοδιότητάς του. Μετά από τη Γιουγκοσλαβία, το ΝΑΤΟ έχει ενθαρρυνθεί κι από τότε αναλαμβάνει να παίξει τον ρόλο του παγκόσμιου «αστυφύλακα» στο Αφγανιστάν και αλλού. Επιπλέον εκατοντάδες πολίτες –τόσο Αλβανοί Κοσοβάροι όσο και Σέρβοι– θυσιάστηκαν ως παράπλευρη απώλεια μιας στρατιωτικής στρατηγικής, στόχος της οποίας ήταν να μην σκοτωθεί σχεδόν κανένας στρατιώτης του ΝΑΤΟ. Αυτό σημαίνει πρακτικά ότι, αρκετές εκατοντάδες άνθρωποι έχασαν τη

ζωή τους επειδή τα αεροπλάνα του ΝΑΤΟ βομβάρδιζαν από επαρκές ύψος ώστε να μην κινδυνέψουν τα ίδια. Το ΝΑΤΟ δεν μπορούσε να εγγυηθεί ότι δεν θα σκοτωθούν άμαχοι επειδή το ενδιέφερε πρωτίστως να μη χάσουν τη ζωή τους οι στρατιώτες του. Κι αυτό, δεν το επέβαλε κάποιο στρατιωτικό δόγμα. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι η υποστήριξη της κοινής γνώμης των κρατών-μελών του ΝΑΤΟ προς τη στρατιωτική επιχείρηση θα ελάμβανε σοβαρό πλήγμα εάν γυρνούσαν πίσω σε φέρετρα οι στρατιώτες της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας. Να μη σκοτωθούν δικοί μας: αυτό ήταν το πιο σημαντικό ζητούμενο της Νατοϊκής, δημοκρατικής και ελεύθερης κοινής γνώμης.

Μεγάλο μέρος της ειδησεογραφικής κάλυψης μοιάζει με παρωδία υψηλής θεαματικότητας, με μουσικές επενδύσεις που προκαλούν έντονα συναισθήματα και δακρύβρεχτα κολάζ από εικόνες πολέμου. Επιπλέον, η στρατηγική ελέγχου των πληροφοριών που έχει εφαρμοστεί από την εποχή του πολέμου των Φώκλαντ, έχει βελτιωθεί από τους Αμερικανούς με την υιοθέτηση της επονομαζόμενης «ενσωματωμένης δημοσιογραφίας». Πλέον, δεν υπάρχουν πραγματικοί πολεμικοί ανταποκριτές. Υπάρχει λιγότερο «τρέξιμο» για τους δημοσιογράφους και μεγαλύτερη εξάρτηση από τις συνεντεύξεις Τύπου, τα βίντεο και τις συνεντεύξεις στρατιωτικών. Οι δημόσιες σχέσεις έχουν γίνει επίσης μέρος αυτής της διαδικασίας, εξέλιξη που ενθαρρύνει τη χειραγώγηση του κοινού και την προπαγάνδα. Ενδεικτική είναι η απόφαση του Πενταγώνου να χρηματοδοτήσει τον Όμιλο Rendon με 397.000 δολάρια προκειμένου να διαχειριστεί θέματα δημοσίων σχέσεων των αμερικανικών στρατιωτικών επιδρομών στο Αφγανιστάν. Οι αρχές των ΗΠΑ χορήγησαν 27 εκατομμύρια δολάρια ώστε να δημιουργηθεί το ραδιόφωνο «Radio Free Αφγανιστάν» με τον όρο να παρουσιάζουν την επέμβαση των ΗΠΑ στη χώρα ως συνέπεια των επιθέσεων της 11ης Σεπτεμβρίου. Ένα καλό παράδειγμα παρέχεται επίσης με την καθιέρωση της Υπηρεσίας Παγκόσμιας Επικοινωνίας του Λευκού Οίκου και την επιχορήγησή της με 200 εκατομμύρια δολάρια ώστε να προωθήσει την ιδέα της απειλής από το Ιράκ τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό της χώρας (Thrall, 2007: 2003).

(3) *Συντελεί σε μια άνιση και παράλογη διανομή της ανθρωπιστικής βοήθειας.* Η παγκόσμια ανθρωπιστική βοήθεια σε άτομα που πλήττονται από συγκρούσεις ή φυσικές καταστροφές είναι ταχύτατα αναπτυσσόμενη. Η βοήθεια εξαρτάται από το πόσο σημαντικές είναι οι εν λόγω συγκρούσεις ως προς τα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων και διεθνών οργανισμών. Η παροχή βοήθειας αποφασίζεται βάσει γεωστρατηγικών προτεραιοτήτων των βασικών δωρητών κι όχι από την αντικειμενική ανάγκη. Τα δυτικά μέσα ενημέρωσης, που συνήθως έλκονται από βίαιες και επείγουσες καταστάσεις, παίζουν επίσης ουσιώδη ρόλο στον καθορισμό του εάν και με ποιον τρόπο μια σύγκρου-

ση θα επικοινωνηθεί στο κοινό. Οι συγκρούσεις που λαμβάνουν έντονη δημοσιότητα, χρηματοδοτούνται επαρκώς ενώ όσες έχουν ξεχαστεί, λαμβάνουν πολύ χαμηλότερη βοήθεια.

Η σημασία της δυτικής δημοσιογραφικής κάλυψης ως καθοριστικού παράγοντα σε σχέση με τη διανομή της βοήθειας είναι ολοφάνερη στην περίπτωση του Κοσόβου, της Αγκόλα και του Σουδάν το 1999. Ένας σύντομος αλλά δραματικός πόλεμος και μια προσφυγική κρίση στο Κόσοβο, αποτέλεσε πόλο έλξης για πάνω από 5.000 άρθρα στον διεθνή έντυπο Τύπο, ενώ οι περιπτώσεις της Αγκόλα και του Σουδάν μαζί, δεν συγκέντρωσαν συνολικά πάνω από 450 άρθρα. Οι διανομές βοήθειας στα Βαλκάνια τριπλασιάστηκαν από το 1998 έως το 1999, με την περιοχή να λαμβάνει πέντε φορές περισσότερη βοήθεια ανά άτομο απ' ό,τι έλαβαν οι παρατεταμένες κρίσεις σε Αγκόλα και Σουδάν (Olsen, Carstensen & Høyen, 2002).

Με το επίκεντρο της προσοχής και τα κεφάλαια της ανθρωπιστικής και αναπτυξιακής βοήθειας να ακολουθούν τα μέσα ενημέρωσης, οι πόροι που θα έπρεπε να προορίζονται για μακροπρόθεσμες και αποδοτικές προσπάθειες με στόχο την πρόληψη των συγκρούσεων και την ανασυγκρότηση των κατεστραμένων από τις συγκρούσεις κοινωνιών, δυστυχώς μεταβιβάζονται σε επείγουσες και βραχυπρόθεσμες αρωγές. Οι στατιστικές από τα Ηνωμένα Έθνη δείχνουν ότι κρίσεις που «έπαιξαν» στις ειδήσεις, όπως της Τσετσενίας, του Κοσόβου, της Ρουάντα και της Γιουγκοσλαβίας, έλαβαν το 85%-100% των απαιτήσεών τους, ενώ οι «ξεχασμένες» κρίσεις έλαβαν πολύ λιγότερο (Jacobsen, 2000: 139). Επίσης, σε επιχειρησιακό επίπεδο, οι συγκρούσεις που λαμβάνουν την περισσότερη κάλυψη προσελκύουν επίσης το μεγαλύτερο μέρος των ανθρωπιστικών μη κυβερνητικών οργανώσεων. Ας πάρουμε ένα παράδειγμα. Από το 1994 έως το 1996, εκπρόσωποι από περισσότερες από 200 ανθρωπιστικές μη κυβερνητικές οργανώσεις ταξίδεψαν στη Γόμα, και ανταγωνίζονταν μεταξύ τους για συμβόλαια των Ηνωμένων Εθνών αξίας πάνω από 1 δις δολάρια με σκοπό την ανακούφιση των προσφύγων στη Ρουάντα. Ο συνδυασμός ωστόσο των ποσών, των συμβολαίων και της υπεραφθονίας των μη κυβερνητικών οργανώσεων, δημιούργησε ένα ασταθές και ανταγωνιστικό περιβάλλον για την παροχή βοήθειας. Οι ΜΚΟ συνεχώς διαπραγματεύονταν παλαιότερα συμβόλαια, των οποίων οι ημερομηνίες λήξης πλησίαζαν και ασκούσαν παρασκηνιακές πιέσεις για τα καινούργια συμβόλαια από τα Ηνωμένα Έθνη. «Είναι ίσως άβολο να το παραδεχθούμε», δήλωσε ένας επικεφαλής μιας οργάνωσης, «αλλά το μεγαλύτερο μέρος της συζήτησης αφορούσε στα συμβόλαια: το πώς θα εξασφαλιστούν, θα διατηρηθούν και θα αυξηθούν. Το –πιεστικό– μήνυμα από τις διευθύνσεις των ΜΚΟ ήταν το εξής: εξασφαλίστε περισσότερα συμβόλαια». Ένας άλλος εκπρόσωπος θυμάται ότι, όταν οι επικεφαλής των ΜΚΟ επισκέφτηκαν το πεδίο των συγκρούσεων,

ρωτούσαν κυρίως για συμβόλαια. Πόσα συμβόλαια έχουμε; Πότε κλείστηκαν; Πόσες πιθανότητες είχαν για ανανέωση; Υπήρχαν ανταγωνιστές; (Cooley & Ron, 2002). Ως αποτέλεσμα, τα προσφυγικά καταλύματα μετατράπηκαν σε ασφαλή καταφύγια για τις ένοπλες δυνάμεις των Χούτου οι οποίες ανεφοδιάζονταν, εισήγαν όπλα, οργάνωναν στρατιωτική εκπαίδευση και πωλούσαν προϊόντα που προορίζονταν για την ανακούφιση των προσφύγων.

(4) *Συνεισφέρει στην απουσία των «ξεχασμένων» συγκρούσεων από τη δημόσια και πολιτική ατζέντα.* Εστιάζοντας σε μερικές συγκρούσεις εις βάρος άλλων, τα δυτικά Μέσα ευθύνονται σε μεγάλο βαθμό για την απουσία αυτών των συγκρούσεων από τη δημόσια και πολιτική ατζέντα, κι έτσι αγνοούνται σημαντικές συγκρούσεις και το αντίστοιχο ποσοστό δεινών που αυτές επιφέρουν. Διευκολύνουν την «απάθεια του παριστάμενου» (bystander apathy), δηλαδή το φαινόμενο όπου είναι πιο εύκολο να αγνοηθεί μια ακόμη σύγκρουση σε μια πολύ μακρινή χώρα από το να γίνει κάτι γι' αυτό. Ο «παριστάμενος» πρέπει να παρατηρήσει ότι κάτι συμβαίνει, πρέπει να ερμηνεύσει το γεγονός και να αποφασίσει ότι έχει ευθύνη, πρέπει να αποφασίσει τι είδους βοήθεια θα προσφέρει και να αποφασίσει επίσης με ποιον τρόπο θα ολοκληρωθεί αυτή η βοήθεια. Στα σύγχρονα μέσα ενημέρωσης, όμως, που κυριαρχούνται από τον ανταγωνισμό, είναι πολύ δύσκολο να περάσει κάποιος από αυτά τα στάδια. Το κοινό δυσκολεύεται να μετακινηθεί από τον ρόλο του απληροφόρητου και μη εμπλεκόμενου πολίτη σε αυτόν του αφυπνισμένου παριστάμενου.

Εάν η δημόσια προσοχή αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη διασφάλιση της σταθερότητας και της αλλαγής σε περιοχές που πλήττονται από συγκρούσεις, τότε τα ΜΜΕ δεν κάνουν καλά τη δουλειά τους. Τα μέσα ενημέρωσης έχουν αποτύχει καθώς συνεισφέρουν στο να γίνονται οι συγκρούσεις και ειδικά, οι «ξεχασμένες συγκρούσεις» λιγότερο σημαντικές πολιτικά. Στο πλαίσιο της αγοράς και του ανταγωνισμού που κινούνται, τα σύνθετα διεθνή ζητήματα απλοποιούνται από τα ΜΜΕ σε εύπεπτες «ιστορίες». Δίνοντας έμφαση σε δραματικές, βίαιες και τραγικές ειδήσεις, τα Μέσα περιθάλπουν στην πραγματικότητα την άγνοια, παρέχοντας πενιχρή πληροφόρηση για την κατανόηση των γεγονότων στον αναπτυσσόμενο κόσμο όπου και υφίστανται οι πιο μακρόχρονες συγκρούσεις του κόσμου.

Και όλα αυτά σε μια περίοδο όπου ο αναπτυσσόμενος κόσμος αντιμετωπίζεται ως η ζώνη του κόσμου απ' όπου προκύπτουν οι υποτιθέμενες «απειλές» κατά του δυτικού τρόπου ζωής από τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό, της άνθησης των όπλων μαζικής καταστροφής και της τρομοκρατίας. Υπό αυτές τις συνθήκες, και δεδομένου του τρόπου λειτουργίας των μέσων ενημέρωσης, οι ισχυροί του πλανήτη μπορούν να δικαιολογήσουν στρατιωτικές και

άλλες «ανθρωπιστικές» επεμβάσεις προκειμένου να υπερασπιστούν τους ισχυρισμούς τους για «ασφάλεια». Η πρόκληση για τα ΜΜΕ θα πρέπει να είναι η αντίσταση στον πειρασμό να υιοθετήσουν μια τέτοια ατζέντα. Αυτό γίνεται όλο και πιο σημαντικό εάν ληφθούν υπόψη τα παρακάτω:

1. *Η εξελισσόμενη σχέση μεταξύ ανθρωπιστικής και πολιτικοστρατιωτικής ανταπόκρισης στις συγκρούσεις.* Όχι μόνο οι ιδιωτικές στρατιωτικές δυνάμεις έχουν εξελιχθεί σε κοινούς παράγοντες δράσης στο πλαίσιο των συγκρούσεων αλλά, και ο ρόλος των στρατιωτικών δυνάμεων, όπως αποδεικνύουν οι περιπτώσεις του Αφγανιστάν και του Ιράκ, έχει διευρυνθεί πέρα από τις παραδοσιακές πολεμικές πρακτικές ώστε να περικλείει ένα ευρύ φάσμα καθηκόντων που σχετίζονται με ανθρωπιστικούς στόχους, συμπεριλαμβανομένης της παροχής ανθρωπιστικής βοήθειας καθώς και των δράσεων για την ανασυγκρότηση (Wheeler & Harmer, 2006).
2. *Το γεγονός ότι οι πηγές της επίσημης ανθρωπιστικής βοήθειας συγκεντρώνονται στις ισχυρές χώρες του* κόσμου και κυρίως στις ΗΠΑ και την ΕΕ συνεισφέροντας περίπου το 50% του παγκοσμίου συνόλου το 2016 (https://www.irinnews.org/maps-and-graphics/2016/12/20/biggest-donors-2016).
3. *Το γεγονός ότι η Δύση κυριαρχεί στα παγκόσμια δίκτυα πληροφόρησης.* Οι βασικοί παγκόσμιοι παίκτες στους περισσότερους τομείς των διεθνών μέσων ενημέρωσης-πρακτορείων ειδήσεων, διεθνών εφημερίδων και περιοδικών, ραδιοφώνων και τηλεοπτικών σταθμών, είναι κυρίως οργανισμοί που εδρεύουν στη Δύση. Έτσι, αν και σήμερα υπάρχουν περισσότεροι και σημαντικοί παραγωγοί ειδήσεων στο Νότο η παγκόσμια ροή πληροφοριών μεταξύ αφρικανικών, λατινοαμερικανικών και ασιατικών μέσων ενημέρωσης, επιτυγχάνεται με τη μεσολάβηση, και μέσω του περιεχομένου που παρέχεται, από τους Δυτικούς ειδησεογραφικούς οργανισμούς. Στην πραγματικότητα, περισσότερο από το 80% των παγκόσμιων ειδήσεων διανέμεται από μόλις τρία πρακτορεία ειδήσεων: *Associated Press*, *Reuters* και *Agence France Presse*. Έχουν έτσι τεράστια δύναμη στο να ορίσουν την παγκόσμια ειδησεογραφική ατζέντα. Οι ειδήσεις, όπως δείχνουν και πολυάριθμες μελέτες, είναι πιο πιθανό να κινηθούν από τις βιομηχανοποιημένες καπιταλιστικές χώρες στις μη καπιταλιστικές χώρες του παγκόσμιου συστήματος και οι βιομηχανοποιημένες καπιταλιστικές χώρες έχουν πιο πολλές πιθανότητες να καλυφθούν ειδησεογραφικά σε σχέση με τις άλλες (Thussu, 2008).

Η «παγκοσμιοποίηση» της ενημέρωσης/πληροφόρησης

Παρά την εξάπλωση των ΜΜΕ και των τηλεπικοινωνιακών συστημάτων που συνδέουν αρκετές χώρες και περιοχές του κόσμου, οι εξωτερικές/διεθνείς ειδήσεις των παραδοσιακών και κυρίαρχων μέσων ενημέρωσης καλύπτουν ένα πολύ μικρό ποσοστό των ειδήσεων και εξελίξεων σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι τεχνολογικές εξελίξεις στον κλάδο της ενημέρωσης/επικοινωνίας έχουν διαμορφώσει, σύμφωνα με ορισμένους αναλυτές (Volkmer, 2007˙ Castells, 2007), τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία μιας παγκόσμιας δημόσιας σφαίρας. Όπως επισημαίνεται, τα ΜΜΕ, διαθέτουν τη δυνατότητα να «ενώσουν» τους πολίτες του κόσμου πίσω από παγκόσμια γεγονότα όπως οι Ολυμπιακοί Αγώνες, η τελετή ορκωμοσίας του Προέδρου των ΗΠΑ αλλά και καταστροφικούς σεισμούς και αεροπορικές επιδρομές σε χώρες της Μέσης Ανατολής. Σύμφωνα με τον Cottle (2009b), η συνεχής μετάδοση πληροφοριών, λόγου και εικόνας, εικοσιτέσσερις ώρες το εικοσιτετράωρο, η ενημέρωση σε πραγματικό χρόνο και η μετάδοση πληροφοριών από το ένα μέρος του κόσμου στο άλλο, επιτρέπει στα ΜΜΕ να αναπτύξουν τους εξής τρεις ρόλους:

- της *παγκόσμιας επιτήρησης* σε ειδήσεις και γεγονότα που αφορούν πολέμους, διενέξεις και «ανθρωπιστικές επεμβάσεις», επηρεάζοντας την αντίδραση των πολιτών για θέματα που αφορούν τη ζωή και τις ανάγκες εκατομμυρίων ανθρώπων σε όλο τον κόσμο οι οποίοι πλήττονται από συγκρούσεις και βία, αλλά και ελέγχοντας και επηρεάζοντας τις αποφάσεις και συμπεριφορές των μεγάλων δυνάμεων και άλλων χωρών που εμπλέκονται
- της *παγκόσμιας εστίασης* σε ειδήσεις που αφορούν ανθρωπιστικές και φυσικές καταστροφές, παίζοντας όχι μόνο βασικό ρόλο στη δημοσιοποίηση του ανθρώπινου πόνου, αλλά και στη διαμόρφωση μιας συλλογικής παγκόσμιας συμπόνιας
- του *παγκόσμιου θεάματος* σε ειδήσεις που αφορούν την κλιματική αλλαγή και καταστροφή, ενισχύοντας σε όλες τις χώρες του κόσμου την πραγματικότητα μιας περιβαλλοντικής καταστροφής με ρεπορτάζ και εικόνες δασών που καίγονται ή πάγους που λιώνουν.

Αυτή η ειδησεογραφική κάλυψη, όμως, αυξάνει μόνο το στοχασμό, όχι την παγκόσμια γνώση και αλληλεγγύη. Η εθνική οπτική δεν έχει οπισθοχωρήσει στην κάλυψη και παρουσίαση των εξωτερικών και διεθνών ειδήσεων. Η πραγματικότητα αυτή διαμορφώνεται κυρίως από τις συντηρητικές επιρροές του δημοσιογραφικού συστήματος και περιβάλλοντος. Έτσι, κι ενώ βιώνουμε την αυξανόμενη αλληλεπίδραση οικονομίας και τεχνολογίας, όπως και των

παγκόσμιων προβλημάτων, οι εξωτερικές και διεθνείς ειδήσεις χαρακτηρίζονται από το φαινόμενο της «εσωτερικοποίησης» (Clausen, 2003, 2004), δηλαδή από την προσαρμογή των εξωτερικών και διεθνών ειδήσεων στις εθνικές αφηγήσεις, πεποιθήσεις και αγωνίες. Με τον τρόπο αυτό όχι μόνο διαιωνίζεται η αναχρονιστική αντίληψη ότι η παγκόσμια πολιτική αποτελείται μόνο από ισχυρά και κυρίαρχα κράτη, αλλά εμπορευματοποιούνται και οι ειδήσεις με στοιχεία έντονης ενημερωδιασκέδασης.

Συζήτηση: ΜΜΕ – Η περίπτωση της Ελλάδας

Στην Ελλάδα η διαμεσολάβηση των ΜΜΕ στη μεταπολίτευση έχει συντελέσει τα μέγιστα ώστε να παγιωθεί μια εθνικιστική πολιτική όχι μόνο στο πολιτικό σύστημα αλλά και στην κοινή γνώμη. Στο διπλωματικό ρεπορτάζ οι πληροφορίες και εικόνες που αφορούν την πολιτική και τις κοινωνίες των «Άλλων», και ειδικότερα των γειτονικών χωρών (Τουρκία και πΓΔΜ), είναι επιλεκτικές. Περιορίζονται σε αναλύσεις «υψηλής πολιτικής», κρίσεις και διαφορές, με αποτέλεσμα να παρατηρούνται τα εξής:

- Η αναπαραγωγή και ενίσχυση εθνικιστικών-εθνοκεντρικών αντιλήψεων, που παραπέμπουν σε εχθρικές σχέσεις αντιπαράθεσης με άλλα κράτη (Τουρκία, πΓΔΜ), τα οποία υπονοείται ή λέγεται ότι απειλούν με διάφορους τρόπους την υπόσταση του ελληνικού εθνικού κράτους (εδαφική ακεραιότητα, κυριαρχικά δικαιώματα).
- Η εσωστρέφεια και καταλυτική παρουσία των λεγόμενων «εθνικών θεμάτων» στη θεματολογία των ΜΜΕ. Τα 2/3 των εξωτερικών ειδήσεων επικεντρώνονται στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, το Κυπριακό και το Μακεδονικό, με το σύνολο των διεθνών θεμάτων να αποσπά μόνο το 1/3 του συνόλου των εξωτερικών ειδήσεων (Πλειός & Φραγκονικολόπουλος, 2011).

Ποιοι είναι, λοιπόν, οι παράγοντες που εξηγούν και διαιωνίζουν την εσωστρεφή και εθνοκεντρική δημοσιογραφική πρακτική; Οι παράγοντες εντοπίζονται κυρίως στην αμοιβαία σχέση των ΜΜΕ με την κοινωνία και το πολιτικό σύστημα. Τα ΜΜΕ δεν λειτουργούν σε ένα κοινωνικό κενό, με τους δημοσιογράφους να δραστηριοποιούνται ανεπηρέαστοι από γνωστικές και συναισθηματικές εμπειρίες της κοινωνικοποίησής τους. Το πολιτισμικό και πολιτικό περιβάλλον, λόγω των ιστορικών εμπειριών της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής (π.χ., εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο), χαρακτηρίζεται όχι μόνο από μια έντονη αίσθηση ανασφάλειας και μια έμφαση σε «δίκαια» και «εθνικά θέματα», αλλά και από το γεγονός ότι τα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής γίνονται και ζητήματα της εσωτερικής πολιτικής και εμπλέκονται στο παιχνίδι της διεκδίκησης της εξουσίας. Η πραγματικότητα αυτή όχι μόνο επηρεάζει την ποσοτική και ποιοτική κάλυψη των εξωτερική ειδήσεων, αλλά ενισχύει και το φαινόμενο της συστράτευσης

των Μέσων με «τη σημαία».

Έχει βρεθεί πως στις περισσότερες περιπτώσεις οι επίσημες πηγές θέτουν την ατζέντα και όχι οι δημοσιογράφοι, με αποτέλεσμα η αναπαραγωγή του εθνικιστικού λόγου από τα Μέσα σε πολλές περιπτώσεις να αποτελεί επιλογή ρουτίνας. Οι δημοσιογράφοι νιώθουν υποχρεωμένοι να στηρίξουν την επίσημη πολιτική προκειμένου να μην αποτύχει εξαιτίας εσωτερικών αμφισβητήσεων. Αυτό σημαίνει ότι η εθνικιστική οπτική αποτελεί για τα ΜΜΕ μια συνειδητή ιδεολογική επιλογή ή, άλλως, μια εσωτερικευμένη αντίληψη «εθνικής ευθύνης», που περιορίζει σαφώς τα περιθώρια κριτικής των δημοσιογράφων που ιδιωτικά εκφράζουν επιφυλάξεις. Επιπρόσθετα, οι δημοσιογράφοι δέχονται «συναδελφική πίεση» ώστε να συμβαδίζουν με την επικρατέστερη θεματολογία των ειδήσεων των ανταγωνιστών και των συναδέλφων. Έτσι όχι μόνο αντιλαμβάνονται την *άποψή* τους ως *διαφωνία*, αλλά φοβούνται να την εκφράσουν για να μην χαρακτηριστούν και ως *προδότες* από τους συναδέλφους τους. Η πραγματικότητα αυτή ενισχύεται από (α) τους περιορισμούς των δημοσιογραφικών οργανισμών, όπως πιέσεις για προθεσμίες που δεν επιτρέπουν την εις βάθος και ισορροπημένη κάλυψη και τις (β) οικονομικές πιέσεις, όπως εμπορευματοποίηση και τάση της αγοράς να παράγει τη δημοσιογραφία των εντυπώσεων.

Η κατάσταση αυτή ενισχύει τη λογική της «αντιπαραθετικής δημοσιογραφίας», μέσω της επιλεκτικής εστίασης-μεγέθυνσης δηλώσεων, ενεργειών του «Άλλου», παρά την αναζήτηση και προβολή στοιχείων κοινού ενδιαφέροντος που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην επίλυση των προβλημάτων. Οδηγεί σε ένα πλέγμα από *υπεραπλουστευμένες* και ιδιαίτερα αρνητικές αντιλήψεις για τον «Αντίπαλο». Επιπρόσθετα, ενισχύει τα χαρακτηριστικά του ελληνικού πολιτισμικού λαϊκισμού και αμυντικού εθνικισμού. Τα ΜΜΕ άλλοτε εξάπτοντάς τα και άλλοτε αντικατοπτρίζοντάς τα, παρουσιάζουν ή φέρνουν στην επιφάνεια απωθημένα του «εθνικού εαυτού», τόσο ως προς ημάς εαυτούς, όσο και ως προς τον «Άλλο». Καλλιεργούν όχι μόνο μια άκρατη και χωρίς ουσία πολυλογία στην ανάλυση των εξωτερικών και διεθνών εξελίξεων, αλλά και μια τάση για αυτο-εξευτελισμό και αυτο-ταπείνωση, με μετάθεση των ευθυνών σε τρίτους, τους δυτικούς «ξένους» και ισχυρούς, τους «εσωτερικούς προδότες». Η ανασφάλεια αυτή οδηγεί στην περιχαράκωση πίσω από στερεότυπα και φοβικά σύνδρομα για τους τρίτους, όπως και στην αποσπασματικότητα της ενημέρωσης και τη συγκρότηση μιας διαστρεβλωμένης εικόνας και αντίληψης για τον κόσμο στον οποίο ζούμε (Ηρακλείδης, 2007).

Για να αποκτήσει η περιγραφή του κόσμου τη θέση που της αξίζει, χρειάζεται ειλικρίνεια, διάλογος, ανταλλαγή απόψεων και αναγνώριση των δεσμών ανάμεσα στις διαφορετικές κουλτούρες και του σεβασμού των διαφορών τους. Καθώς συχνά τα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής διαστρεβλώνονται υπό το πρίσμα πολιτικών σκοπιμοτήτων, στόχος των ΜΜΕ πρέπει να είναι τα θέματα που ενώνουν τους ανθρώπους και όχι εκείνα που τους διχάζουν. Οι δημοσιογράφοι, όπως υποστηρίζουν οι μελετητές της «ειρηνευτικής δημοσιογραφίας» (peace journalism), είναι αναγκαίο να διατηρούν μια κριτική απόσταση, να εντοπίζουν οποιαδήποτε ένδειξη που ανοίγει τον δρόμο για

την επίλυση, αλλά και να προϊδεάζουν για το όφελος που θα προκύψει εάν τερματιστούν οι διαφορές. Χρειάζεται σε βάθος ενημέρωση των πολιτών για τις επιπτώσεις των συνεχιζόμενων διαφορών στις οικονομίες των χωρών, τα προγράμματα πρόνοιας, παιδείας και ανάπτυξης τεχνολογίας και ανθρώπινου δυναμικού. Σημαντική είναι και η διερεύνηση των πραγματικών λόγων για τους οποίους συνεχίζονται οι διαφορές. Ποιοι είναι οι πραγματικοί στόχοι των πλευρών, και ποιες είναι οι άλλες πλευρές που εμπλέκονται; Είναι πολύ σημαντικό να γνωρίζει κανείς (α) πώς η Ελλάδα και η Τουρκία διαμόρφωσαν τις εικόνες τους και τις αφηγήσεις και τις πεποιθήσεις τους σχετικά με τον «Άλλο», (β) το ιστορικό των διαφορών και των διπλωματικών κινήσεων στο Αιγαίο (1974-σήμερα), (γ) τη νομική διάσταση των θεμάτων, (δ) και τις πιθανές λύσεις για την από κοινού επανασυνειδητοποίηση της διένεξης ως πρόβλημα που πρέπει να λυθεί (Frangonikolopoulos, 2010).

Προς την κατεύθυνση αυτή απαιτείται:

1. Μεγαλύτερη γνώση και αντίληψη της θέσης και των προβλημάτων της άλλης πλευράς. Αυτό σημαίνει τακτική επαφή και επικοινωνία των δημοσιογράφων, δημόσια συζήτηση και χρήση των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας. Οι Έλληνες δημοσιογράφοι, ίσως μέσω ενός διαδικτυακού τόπου, ενός δικτύου ή μιας ΜΚΟ, θα μπορούσαν να παρέχουν την εγγύηση της αντικειμενικότητας, την εγγύηση ότι αυτό που θα ειπωθεί σε μια διαδραστική θέση ενημέρωσης θα έχει αντίκρισμα. Να μεταφέρουν τους προβληματισμούς που υπάρχουν στις γειτονικές μας χώρες, όπως για παράδειγμα πώς σκέφτεται η ακαδημαϊκή και δημοσιογραφική ελίτ της πΓΔΜ στο θέμα της ονομασίας. Λειτουργώντας με τον τρόπο αυτό οι δημοσιογράφοι όχι μόνο θα αποκτήσουν εγκυρότητα όταν προβάλλουν τις θέσεις της Ελλάδας, αλλά θα διευκολύνουν και τους δημοσιογράφους στην Τουρκία και την πΓΔΜ να συμμετέχουν σε αυτήν την αμφίδρομη πληροφόρηση.
2. Σε βάθος εξέταση των διαφορών ανάμεσα στους πρωταγωνιστές και δρώντες της πολιτικής σκηνής στις γειτονικές χώρες. Στην Τουρκία, για παράδειγμα, δεν είναι όλοι οι στρατιωτικοί και οι πολιτικοί με κακές διαθέσεις. Υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί Τούρκοι: οι ακροδεξιοί, οι εθνικιστικές, οι Ισλαμιστές, οι Κεμαλιστές, οι Ανατολιστές, οι Μαρξιστές και οι Φιλελεύθεροι. Όλοι αυτοί έχουν μεταξύ τους σημαντικές ιδεολογικές διαφορές και διαφορετική στάση έναντι των Ελλήνων. Οι δημοσιογράφοι της Ελλάδας θα πρέπει να μάθουν να ανταποκρίνονται με διαφορετικό τρόπο σε κάθε έναν από τα διαφορετικά «είδη» των Τούρκων, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται μια ικανοποιητική επικοινωνία μεταξύ των δύο πλευρών.
3. Μεγαλύτερη ενημέρωση των πολιτών για τι είδους ιδέες υπάρχουν για την επίλυση των διαφορών. Ποιοι (πολιτικοί, ακαδημαϊκοί, κοινωνικά κινήματα/ΜΚΟ) εργάζονται για την προσέγγιση και την επίλυση των διαφορών, ποιες είναι οι θέσεις τους και πώς μπορούν να στηριχθούν; Το ζητούμενο εί-

ναι μια πιο ισορροπημένη παρουσίαση της πραγματικής κατάστασης του «Άλλου», και όχι η επιλεκτική εστίαση και μεγέθυνση των δηλώσεων και ενεργειών του «Άλλου». Προς την κατεύθυνση αυτή θα μπορούσαν οι Έλληνες και οι Τούρκοι ή οι Έλληνες και οι Σκοπιανοί δημοσιογράφοι να αναλάβουν από κοινού, και με την στήριξη των τηλεοπτικών καναλιών των χωρών τους, μια μηναία εκπομπή προβολής και συζήτησης των ζητημάτων και προβλημάτων που απασχολούν τους πολίτες και την κοινωνία πολιτών στις χώρες τους. Οι εκπομπές θα μπορούσαν να εξετάσουν τα ζητήματα της λαθρομετανάστευσης, της οικονομικής ανάπτυξης, των σχολικών βιβλίων, του πολιτισμού, της θρησκείας και των μειονοτήτων, με στόχο να αναδείξουν ότι ο «Άλλος» δεν είναι ο «εχθρός». Οι γειτονικές χώρες όπως είναι γνωστό, προβάλλονται μόνο στο πλαίσιο των ζητημάτων ασφάλειας που μας απασχολούν ή τις απασχολούν. Η πραγματικότητα αυτή δημιουργεί την αντίληψη του «ιστορικού» και «ενιαίου εχθρού». Η αλήθεια όμως είναι ότι ο «εχθρός» δεν είναι μόνο οι πολιτικοί και οι στρατιωτικοί, αποτελείται από άτομα και οργανώσεις με διαφορετικές λογικές και κουλτούρες, με επιτεύγματα και κοινά προβλήματα. Το ζητούμενο, λοιπόν, είναι να δοθεί στον «εχθρό» ένα «ανθρώπινο πρόσωπο», να δημιουργηθεί μια «θετική περιέργεια» και γνώμη για την κουλτούρα και ταυτότητα του γείτονα.

Μάλιστα, όπως αποδεικνύουν αρκετές έρευνες, τα ΜΜΕ αρκετών δυτικών χωρών παρουσιάζουν σημαντική μείωση στον όγκο της πληροφόρησης για τις διεθνείς σχέσεις αλλά και τα διεθνή ζητήματα που προβάλλονται από τα έντυπα και ηλεκτρονικά μέσα, και τους αποδίδεται μικρότερη σημασία σε σχέση με το παρελθόν (Golan, 2008). Το μεγαλύτερο ποσοστό των ειδήσεων είναι κυρίως πολιτικό και οικονομικό, με ελάχιστη αναφορά σε πολιτιστικές ή περιβαλλοντικές εξελίξεις. Τα ΜΜΕ των δυτικών χωρών καλύπτουν χώρες και περιοχές του κόσμου μόνο με 2-3 άρθρα σε ημερήσια βάση, εκδηλώνοντας όχι μόνο άνισα την προσοχή τους σε συγκεκριμένα γεγονότα, αλλά και παραλείποντας να καλύψουν την πολυπλοκότητα της ζωής εκατομμυρίων ανθρώπων στον πλανήτη. Δεν είναι ίσες όλες οι χώρες στην παγκόσμια πληροφόρηση. Αυτή η κατάσταση καθορίζεται κυρίως από το πού βρίσκονται στην παγκόσμια κοινωνικο-οικονομική δομή. Όσο περισσότερο απομακρύνεται μια χώρα από τον πυρήνα τόσο περιορίζεται η πιθανότητα να αποτελέσει αντικείμενο ενδιαφέροντος για τα ΜΜΕ και να αποκτήσει (ειδησεογραφική) αξία σε παγκόσμιο επίπεδο. Το εμπόριο, και κατ' επέκταση οι οικονομικές συναλλαγές είναι ο κύριος παράγοντας σχετικά με την κάλυψη που θα έχει κάποια χώρα (Wu, 2003).

Μπορεί να ζούμε στην εποχή της παγκοσμιοποίησης των ΜΜΕ, αλλά όχι και των παγκόσμιων ειδήσεων. Δυστυχώς, είναι ευκολότερο για τα παγκόσμια

δίκτυα ενημέρωσης να ανταλλάσσουν και να κυκλοφορούν εικόνες, μουσική και διάφορα ψυχαγωγικά προϊόντα, με αποτέλεσμα να μην συμβάλλουν στην παραγωγή νοήματος για χώρες και περιοχές έξω από τα εθνικά τους σύνορα ή τις γεωπολιτικές τους σφαίρες. Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης των μέσων ενημέρωσης, η γνώση είναι κατακερματισμένη. Περισσότερα είναι τα «άγνωστα» από τα «γνωστά» ζητήματα. Η παγκοσμιοποίηση δεν παράγει απαραίτητα ρεπόρτερ και ρεπορτάζ με «παγκόσμια οπτική». Η έντονη οικονομική και πολιτιστική παγκοσμιοποίηση δεν γεννά αυτόματα ειδήσεις με παγκόσμια κατανόηση και διακειμενικότητα: απεναντίας, το εγχώριο πρότυπο ειδήσεων εξακολουθεί να κυριαρχεί στις αγορές των μέσων ενημέρωσης.

Κρίνονται, λοιπόν, αναγκαία η αλλαγή της επικρατούσας νοοτροπίας και η διαμόρφωση μιας «νέας γλώσσας» των εξωτερικών και διεθνών ειδήσεων, η οποία εντάσσει στο οπτικό πεδίο των πολιτών τη διαδικασία της αλληλεξάρτησης και της παγκοσμιοποίησης. Το ζήτημα είναι πώς θα μπορέσουν τα ΜΜΕ να κατανοήσουν και να αναλύσουν συγκριτικά τις διαδικασίες της σημερινής παγκόσμιας πολιτικής και των παγκόσμιων προβλημάτων και συγκρούσεων.

Συζήτηση: Η θεωρητική συζήτηση για την «παγκοσμιοποίηση» των ΜΜΕ

Οι μελετητές και οι αναλυτές της δημοσιογραφίας δεν έχουν ακόμα παράγει θεωρητικό και εμπειρικό έργο για τη μελέτη, τις τεχνικές και τις προοπτικές της «παγκόσμιας» δημοσιογραφίας σε έναν κόσμο που όχι μόνο «μικραίνει» αλλά χαρακτηρίζεται από δυσεπίλυτα προβλήματα (Hafez, 2007˙ Cottle, 2009a˙ Obijiofor & Hanusch, 2011). Οι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης των ΜΜΕ εξετάζουν με ποιον τρόπο οι ειδήσεις αποκτούν ομογενοποιημένο χαρακτήρα σε παγκόσμιο επίπεδο (Giddens, 1991). Σύμφωνα με τον Peterson (1981: 154), ωστόσο, το επιχείρημα περί πολλαπλασιασμού των ειδήσεων και απόψεων είναι απατηλό, καθώς η πηγή των περισσότερων διεθνών ειδήσεων είναι τα κυρίαρχα δυτικά ειδησεογραφικά πρακτορεία.

Κατά συνέπεια, σημαντικό κομμάτι της έρευνας έχει επικεντρωθεί στην εξέταση των παραγόντων που οδηγούν στην άνιση και ανισόρροπη ροή των ειδήσεων μεταξύ των χωρών του κόσμου. Σημαντικό κομμάτι της έρευνας, επίσης, εξετάζει πώς τα εθνικά μέσα ενημέρωσης προσαρμόζουν τις διεθνείς ειδήσεις στα «γούστα» και στις ανάγκες των ακροατών και αναγνωστών τους. Η πολιτική κουλτούρα, τα συμφέροντα του έθνους κράτους και η προπαγάνδα της κυβέρνησης, υπογραμμίζεται, δεν μπορούν να αγνοηθούν, λόγω της επίδρασης που ασκούν στο περιβάλλον των μέσων ενημέρωσης.

Τα ζητήματα αυτά είναι σημαντικά. Απουσιάζει, όμως, η ενασχόληση και ο προβληματισμός των μελετητών, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε μεθοδολογικό επίπεδο, με την αναζήτηση νέων και ριζοσπαστικών τρόπων δημοσιογραφικής κάλυψης και κατανόησης των σημερινών υπερεδαφικών εξελίξεων και προβλημάτων. Η όποια συζήτηση υπάρχει σήμερα έχει οδηγήσει σε *ανόμοιες* προσεγγίσεις, όπως:

- Η συγκριτική μελέτη των μέσων ενημέρωσης των χωρών του αναπτυγμένου και αναπτυσσόμενου κόσμου (Löffelholz & Weaver, 2007).
- Η μελέτη της δημοσιογραφικής δεοντολογίας και ειδικότερα η αποφυγή παραγωγής πολιτιστικών στερεοτύπων σε δημοσιογραφικά και επικοινωνιακά περιβάλλοντα της Δύσης (van Ginneken, 2005).
- Η μελέτη της κάλυψης συγκρούσεων σε διαφορετικές περιοχές και χώρες (Seib, 2002).
- Η μελέτη της συγκέντρωσης και κάλυψης των ειδήσεων από τα παγκόσμια δίκτυα ενημέρωσης (Reese, 2007).

Αυτές οι μελέτες και κατευθύνσεις δεν συμβάλλουν σε *απτές* προτάσεις για το πώς θα μπορούσαν οι δημοσιογράφοι και τα μέσα ενημέρωσης να υιοθετήσουν μια «παγκόσμια οπτική» στη σύνταξη και παρουσίαση των ειδήσεων. Ενώ υπάρχουν έρευνες για την παγκοσμιοποίηση και τη «γλώσσα» της δημοσιογραφίας, απουσιάζει ένας συγκεκριμένος ορισμός για την «παγκόσμια δημοσιογραφία» ως τρόπο κάλυψης, παρουσίασης και σύνταξης των ειδήσεων, καθώς και για τη διάκρισή της από το παραδοσιακό εξωτερικό και διεθνές ρεπορτάζ.

Η πρόκληση της «ειρηνευτικής» δημοσιογραφίας

Ζούμε στην εποχή των *διαδοχικών* κρίσεων: πολιτικών, πολιτισμικών, κοινωνικών, οικονομικών, χρηματοπιστωτικών και περιβαλλοντολογικών. Πριν κοπάσει η κάλυψη και συζήτηση μιας κρίσης από τους δημοσιογράφους, τους ειδικούς, τους αναλυτές και τους πολιτικούς, εμφανίζεται και πρωταγωνιστεί στη δημόσια σφαίρα μια νέα κρίση. Το μήνυμα είναι σαφέστατο. Τα ΜΜΕ θα πρέπει να στραφούν στην καταγραφή, ανάλυση και αξιολόγηση *της σύνθετης και αλληλοσυνδεόμενης φύσης της σημερινής πραγματικότητας, αναδιαμορφώνοντας τον τρόπο σκέψης, λειτουργίας, καθώς και τις προτεραιότητες αντιμετώπισης και διαχείρισης των παγκοσμίων προβλημάτων/συγκρούσεων*. Για να υπάρξει αντιμετώπιση των προβλημάτων θα πρέπει όσοι επικοινωνούν και καταγράφουν τις κρίσεις να αφιερώσουν χρόνο και να προσφέρουν μια πιο *ισορροπημένη εικόνα* με διαφορετικές απόψεις και αναλύσεις. Θα πρέπει η κατανόηση των συγκρούσεων να αλλάξει σκέψη, να κατανοεί την καθημερινή ανασφάλεια των ατόμων/κοινοτήτων σε περιοχές που βιώνουν έντονες/παρατεταμένες συγκρούσεις, να αναγνωρίζει την αλληλοσυσχέτιση μεταξύ προβλημάτων σε διάφορα μέρη, και να αντιλαμβάνεται ότι η βία και η αγανάκτηση, η φτώχεια και η αρρώστια σε περιοχές όπως η Αφρική, η Κεντρική Ασία και η Μέση Ανατολή, διασχίζουν τα σύνορα μέσω της τρομοκρατίας, των εγκληματικών δικτύων και των πανδημιών.

Με βάση τα παραπάνω, όλο και περισσότερο αναζητούνται (από την ακαδημαϊκή κοινότητα, τους διεθνείς οργανισμούς, αλλά και ενώσεις δημοσιογράφων) νέα δημοσιογραφικά πρότυπα για την καταπολέμηση της υπεραπλουστευτικής δημοσιογραφικής πρακτικής που κυριαρχεί στην κάλυψη των συγκρούσεων, καθώς οδηγεί στη δημιουργία απλοϊκών σχημάτων αντίληψης και ερμηνείας σύνθετων γεγονότων με σημαντικές επιπτώσεις. Πρακτικές που επιχειρούν να διορθώσουν τα κακώς κείμενα της παραδοσιακής δημοσιογραφίας, προβάλλοντας ένα πολυθεματικό μοντέλο σύγκρουσης και αναζητώντας πρωτοβουλίες και οπτικές, οι οποίες στοχεύουν στην αποκλιμάκωση της βίας και στην ειρηνική επίλυση της σύγκρουσης. Η βία δεν είναι ποτέ από μόνη της αιτία, καθώς η σύγκρουση οφείλεται σε παράγοντες δομικούς, κουλτούρας και περιβάλλοντος, χωρίς την ανάλυση των οποίων καμία εξήγηση ενός βίαιου γεγονότος δεν είναι ολοκληρωμένη ή σωστή. Η ειρηνευτική δημοσιογραφία έρχεται ως ένας τέτοιος εναλλακτικός τρόπος κατανόησης, κάλυψης και αντιμετώπισης των γεγονότων, αντιπροτείνοντας σφαιρική και πολύπλευρη και αντικειμενική ενημέρωση (Youngblood, 2016).

Για να κατανοήσει, όμως, κανείς την επιχειρηματολογία όσων προτείνουν την ειρηνευτική δημοσιογραφία, είναι σημαντικό να ορίσουμε τις έννοιες ειρήνη, βία και σύγκρουση. Στον απόηχο του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου

και της πυρηνικής απειλής, το Διεθνές Δίκαιο –αλλά και οι ειρηνευτικές σπουδές στην αρχή τους– θεωρούν ότι η ειρήνη αποτελείται μόνο από μία αξία, αυτήν της απουσίας του πολέμου. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, όπως αναφέραμε και στο Κεφάλαιο 4, έχει δημιουργηθεί ένας χαρακτηρισμός στην έννοια της ειρήνης. Προωθεί ένα ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο που περικλείει ζητήματα πέραν του πολέμου, όπως η φτώχεια, οι ασθένειες και οι παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και προτείνει έναν νέο ορισμό για την ειρήνη που έχει ως βάση του όχι την απουσία του πολέμου αλλά την απουσία της βίας – και μάλιστα μιας διευρυμένης έννοιας της βίας.

Σήμερα, γίνεται ο διαχωρισμός σε διαφορετικά είδη βίας: άμεση, πολιτισμική και διαρθρωτική. Η *άμεση βία* αναφέρεται σε μετρήσιμες πράξεις που κάνει κάποιος με σκοπό τη συναισθηματική, σωματική και υλική βλάβη κάποιου άλλου. Παραδείγματα άμεσης βίας είναι οι δολοφονίες, οι πυροβολισμοί, οι βομβαρδισμοί, τα βασανιστήρια, οι βιασμοί, και ούτω καθεξής. Η *πολιτισμική βία* αναφέρεται στη βλάβη που προκαλείται στα στάδια ανάπτυξης του ανθρώπου και έχει ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση της πλήρους ανάπτυξης των δημιουργικών δυνατοτήτων του με τρόπο παρόμοιο με αυτόν της σωματικής βλάβης. Η πολιτισμική βία είναι ακόμα βαθύτερη από ό,τι η δομική βία και πιο δύσκολη να καταπολεμηθεί. Υπάρχει σε πολιτιστικές αφηγήσεις, εθνικούς ύμνους, παραμύθια, θρύλους και ούτω καθεξής (π.χ., φάε γιατί θα σε πάρει ο γύφτος, μαύρος, κλπ), σημαίες, εθνικά σύμβολα, το καλό και το κακό στη θρησκεία (ο καλός χριστιανός που πάει στον Παράδεισο, οι άπιστοι στη μουσουλμανική θρησκεία, κλπ). Η πολιτισμική βία υπάρχει για να δικαιολογήσει την άμεση και δομική βία. Η *δομική βία* είναι η βία που απορρέει από τις ίδιες τις δομές ή από συστήματα. Είναι η βία που παράγουν οι δομές και δεν αφήνουν το άτομο να εξελιχθεί στο μέγεθος των δυνατοτήτων του (εκμετάλλευση, καταπίεση, ανισότητα των δύο φύλων, ανεργία, μόλυνση του περιβάλλοντος, φτώχεια, υποσιτισμός, ρατσισμός, εθνικισμός, διακρίσεις σε βάρος οτιδήποτε διαφορετικού). Στην ΕΕ σήμερα στο προσφυγικό/μεταναστευτικό, μέσα από αυτό το πρίσμα, θα λέγαμε ότι:

1. Άμεση βία είναι οι ρατσιστικές επιθέσεις.
2. Δομική βία είναι ο ρατσισμός (με την έννοια των διακρίσεων που προκύπτουν από τις δομές, π.χ. ελλιπής πρόσβαση των μεταναστών στις υπηρεσίες υγείας).
3. Πολιτισμική βία είναι το εθνικό αφήγημα για την ιδέα των Ευρωπαίων ως «ανώτερης και πιο πολιτισμένης φυλής».

Κάτι άλλο σημαντικό είναι να μην ταυτίσουμε την έννοια της βίας με τη σύγκρουση. Η σύγκρουση είναι αναπόφευκτη σε τοπικό και διεθνές επίπεδο,

καθώς στα δημοκρατικά κράτη οι συγκρούσεις διαμορφώνουν την πολιτική τους. Οι διακρατικές συγκρούσεις είναι αναπόφευκτες εξαιτίας κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών διαφορών. Η θεωρία της σύγκρουσης επιβεβαιώνει τη παρουσία της ως μιας διάστασης ενδιαφερόντων. Τα αποτελέσματα αυτής μπορεί να είναι είτε εποικοδομητικά είτε ολέθρια. Η σύγκρουση είναι μια σχέση ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες ομάδες που έχουν, ή πιστεύουν ότι έχουν, ασύμβατους στόχους, ανάγκες και συμφέροντα. Σε κάθε σύγκρουση η καθεμία από τις πλευρές έχει τα δικαιώματά της και τις διεκδικήσεις της, ενώ υπάρχει ένας αντίπαλος που μπαίνει εμπόδιο στην πραγμάτωσή τους και ως συνέπεια εκλαμβάνεται ως απειλή. Αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι δεν μπορεί να υπάρξει κοινός τόπος, κοινά δικαιώματα και κοινά οφέλη, τα οποία θα χτίσουν μια σχέση αμοιβαίας εμπιστοσύνης.

Οι συγκρούσεις θεωρούνται αναπόφευκτες, τόσο σε τοπικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, ενώ δεν είναι λίγοι αυτοί που τις θεωρούν έναν από τους βασικούς άξονες της δημοκρατικής κοινωνίας, καθώς, σύμφωνα με την πλουραλιστική θεωρία, η δημοκρατία μπορεί εν μέρει να οριστεί ως η σύγκρουση συμφερόντων διαφόρων ομάδων μέσα στην κοινωνία. Παρότι ο όρος «σύγκρουση» παραπέμπει συχνά σε αρνητικές εικόνες και συναισθήματα, μια σύγκρουση εξ ορισμού δεν σημαίνει πόλεμο και καταστροφή. Αντίθετα, σύμφωνα με τη θεωρία των συγκρούσεων, μια σύγκρουση μπορεί να οδηγήσει σε αποτελέσματα που είναι είτε εποικοδομητικά, όπως παραδείγματος χάρη όταν συμφιλιώνονται αντιμαχόμενες πλευρές μέσω της αποδοχής των διαφορών τους, είτε καταστροφικά, όταν αφήνουν κατεστραμμένες σχέσεις, απώλειες και περισσότερες συγκρούσεις έτοιμες να ξεσπάσουν.

Διαχωρίζοντας τις συγκρούσεις από τη βία, γίνεται αντιληπτό ότι πρόκειται περί διαφορετικών καταστάσεων. Οι συγκρουσιακές καταστάσεις μπορεί να προκύψουν όταν:

- υπάρχει έλλειψη πηγών (φτώχεια, ανεργία ή και έλλειψη φυσικών πόρων)
- η επικοινωνία μεταξύ των εμπλεκόμενων είναι φτωχή ή ανύπαρκτη
- οι αντιμαχόμενες πλευρές έχουν λανθασμένη αντίληψη η μία για την άλλη
- υπάρχει έλλειψη εμπιστοσύνης
- υπάρχουν καταστάσεις του παρελθόντος που διαιωνίζονται
- η εξουσία δεν είναι σωστά μοιρασμένη.

Αναφορικά με τα αποτελέσματα των συγκρούσεων, αυτά μπορεί να είναι:

- νίκη της μίας εκ των αντιπαρατιθέμενων πλευρών
- ισοπαλία

- συμβιβασμός
- υπερβατικότητα.

Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι όσο περισσότερες είναι οι εναλλακτικές, τόσο πιθανότερο είναι να αποφευχθεί η βία. Αυτό εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό κι από το πώς θα γίνει η κάλυψή τους από τα μέσα. Οι εμπλεκόμενοι πρέπει να γνωρίζουν ότι δεν υπάρχει μόνο η νίκη ή η ήττα αλλά και άλλες πιθανές λύσεις – τις οποίες έχει ως στόχο να αναδείξει η ειρηνευτική δημοσιογραφία. *Η σύγκρουση δεν είναι συνώνυμη της βίας.* Η σύγκρουση είναι μια φυσιολογική οδός και μπορεί να είναι γόνιμη. Η βία είναι μόνο μία πιθανή έκβαση της σύγκρουσης. Οι συγκρούσεις είναι μια δυναμική διαδικασία, η οποία ξεκινάει και τελειώνει σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Τι είναι, λοιπόν, η ειρήνη; Η ειρήνη δεν είναι μόνο η απουσία «άμεσης βίας». Είναι η διαδικασία με την οποία αναζητούνται οι ρίζες/τα βαθύτερα αίτια της σύγκρουσης και διερευνώνται μη βίαιοι τρόποι για την επίλυσή της. Πολύ ενεργητικός είναι ο ορισμός για την ειρήνη ως «*αυτό που έχουμε όταν συμβαίνει ένας δημιουργικός μετασχηματισμός μιας σύγκρουσης με μη βίαιο τρόπο*». Ακριβώς όπως μπορούμε να διακρίνουμε μεταξύ των διαφόρων τύπων βίας, μπορούμε να διακρίνουμε και διαφορετικούς τύπους της ειρήνης. Θα μπορούσαμε, μάλιστα, να συγκρίνουμε το στάδιο της επίλυσης με την «αρνητική ειρήνη», *η οποία χαρακτηρίζεται απλώς από απουσία βίας, με τις διαφορές που οδήγησαν στην αρχική κλιμάκωση να παραμένουν ανεπίλυτες, και το στάδιο της συμφιλίωσης με τη «θετική ειρήνη», όπου οι λόγοι που οδήγησαν στη σύγκρουση έχουν πλέον αντιμετωπιστεί στη ρίζα τους και οι προηγούμενες «έχθρες» ανήκουν στο παρελθόν.*

Η ειρήνη ως εξάλειψη της άμεσης βίας είναι γνωστή ως αρνητική ειρήνη. Αρνητική ειρήνη είναι η κατάπαυση του πυρός, ή νίκη του ενός μέρους έναντι του άλλου στον πόλεμο. Αυτό το είδος ειρήνης δεν καταπολεμά τη δομική και πολιτισμική βία και έχει μικρή διάρκεια. Η διαδικασία της αντιμετώπισης και καταπολέμησης της δομικής και πολιτισμικής βίας είναι η θετική ειρήνη. Η θετική ειρήνη έχει διάφορες μορφές και εκφάνσεις, όπως την εκπαίδευση για την ειρήνη, ΜΜΕ και δημοσιογραφία στην οικοδόμηση της ειρήνης, διάλογος, διαδικασία συμφιλίωσης, επιτροπές αλήθειας, και ούτω καθεξής.

Κατά συνέπεια, όταν λέμε «Ειρηνευτική Δημοσιογραφία» εννοούμε τις ενέργειες των δημοσιογράφων και τις δράσεις των ΜΜΕ –που πηγαίνουν πέρα από τη συμβατική δημοσιογραφία– με σκοπό τη στήριξη αυτής της διαδικασίας δημιουργικού μετασχηματισμού για την εδραίωση της θετικής ειρήνης. Καλώς ή κακώς, ο δημοσιογράφος είναι ο πρώτος που καλείται να ερμηνεύσει ένα συμβάν, μια κατάσταση, μια δήλωση, μια ενέργεια, κλπ, και να τη μεταφέρει στο κοινό. Ακριβώς, λοιπόν, επειδή οι δημοσιογράφοι βρίσκονται

στην πρώτη γραμμή μιας κρίσης, αλλά κι επειδή αποτελούν την κύρια (ή μοναδική ορισμένες φορές) πηγή ενημέρωσής μας, διαμορφώνουν σε σημαντικό βαθμό τις στάσεις και τις αντιλήψεις μας για διάφορα ζητήματα: για τις διεθνείς κρίσεις και συγκρούσεις και για ό,τι συμβαίνει στον κόσμο (ορίζοντας ποιοι είναι καλοί, κακοί, κλπ), αλλά και για τους «Άλλους», μετανάστες, Ρομά, αλλόθρησκους, ομοφυλόφιλους, δηλαδή, την ετερότητα.

Δυστυχώς, η δημοσιογραφία –ως τώρα τουλάχιστον– υπήρξε κατεξοχήν «αντιπαραθετική». Συνδέεται με την ανάγκη για:

1. δράμα (ειδικά η τηλεόραση επιζητά αυτό που τραβάει περισσότερο το μάτι και την προσοχή) και τα πιο δραματικά και εξτρεμιστικά μηνύματα
2. ταχύτητα (την είδηση της ημέρας) (π.χ., ενώ όλοι παρακολουθούμε καθημερινά τις ειδήσεις, πόσο εύκολο να περιγράψουμε π.χ. τι έχει γίνει από το 2011 στη Συρία), και
3. απλοϊκά μηνύματα –όλα αυτά δημιουργούν ένα φοβικό αίσθημα στο κοινό– ότι, δηλαδή, ζει σε μια κοινωνία γεμάτη κινδύνους.

Η δημοσιογραφική κάλυψη σπάνια περιλαμβάνει συγκρούσεις που πρόκειται να ξεσπάσουν, καθώς είναι ο πόλεμος και οι εικόνες της μάχης που καθηλώνουν το κοινό στην τηλεοπτική κάλυψη και όχι η ασαφής πιθανότητα έναρξης μιας σύγκρουσης σε απροσδιόριστο χρόνο. Τα μέσα ενημέρωσης αφιερώνουν μεγάλο μέρος της προσοχής τους στον πόλεμο και τη βία, γιατί πιστεύουν ότι με αυτό τον τρόπο αυξάνουν τα ποσοστά τηλεθέασης ή κυκλοφορίας τους. Εκτός, όμως, από λόγους καθαρά εμπορικούς, υπάρχουν και άλλοι λόγοι που εξηγούν την «πολεμοχαρή» διάθεση που παρουσιάζουν τα περισσότερα μέσα ενημέρωσης αναφορικά με την κάλυψη των συγκρούσεων: οργανωτικές δομές, γραφειοκρατικές εργασίες ρουτίνας, οικονομικοί περιορισμοί και επαγγελματικές νόρμες είναι μερικά από τα στοιχεία που συνεισφέρουν στην προτίμηση που δείχνει η δημοσιογραφία στην κάλυψη βίαιων συγκρούσεων. Αρχικά, η πρόληψη μιας σύγκρουσης είναι μία διαδικασία αργή, περίπλοκη και κατά βάση αόρατη, το αντίθετο δηλαδή από αυτό που ζητά η σύγχρονη δημοσιογραφία, η οποία θέλει θέματα γρήγορα και απλά που αιχμαλωτίζουν την προσοχή του κοινού. Σε περίπτωση, μάλιστα, που η πρόληψη μιας σύγκρουσης στεφθεί με επιτυχία, ο δημοσιογράφος μένει στην ουσία χωρίς «θέμα», γιατί, τουλάχιστον με την επικρατούσα άποψη, δεν έχει κανένα ενδιαφέρον κάτι το οποίο δεν συνέβη ποτέ. Οι δομικές διαδικασίες λειτουργίας των μέσων ενημέρωσης δεν δίνουν τη δυνατότητα στους δημοσιογράφους να επιτελέσουν κάποιο χρήσιμο ρόλο στην πρόληψη μιας σύγκρουσης, καθώς οι ίδιοι βασίζονται υπερβολικά σε πληροφορίες από δευτερεύουσες πηγές, με αποτέλεσμα να μαθαίνουν αργά τι συμβαίνει, όταν πλέον η σύγκρουση έχει

εξελιχθεί σε σοβαρή κρίση. Χρονικοί περιορισμοί παράδοσης οδηγούν πολλούς δημοσιογράφους στην υιοθέτηση της «εύκολης λύσης», η οποία δεν είναι άλλη από την παράθεση δύο αντίπαλων πηγών που προσφέρουν φαινομενικά τουλάχιστον μια ισορροπία στο ρεπορτάζ. Σημαντικό ρόλο παίζει, επίσης, το μέρος όπου λαμβάνει χώρα μια σύγκρουση, καθώς έχει παρατηρηθεί ότι τα μέσα ενημέρωσης σε περιοχές συγκρούσεων τείνουν να συνεισφέρουν περισσότερο στην κλιμάκωση και τη βία, παρά στην πρόληψή της. Δομικοί παράγοντες, όπως η ποικιλία και η πολυφωνία των μέσων ενημέρωσης σε μια περιοχή, ο βαθμός απομόνωσης των δημοσιογράφων από τους τοπικούς και διεθνείς συναδέλφους τους και το νομικό περιβάλλον για τα μέσα ενημέρωσης, αποτελούν δείκτες βίαιων συγκρούσεων σε μια περιοχή.

Η δύναμη των μέσων ενημέρωσης να πυροδοτούν πολιτικές και κοινωνικές συγκρούσεις έγινε απολύτως αντιληπτή στη γενοκτονία της Ρουάντα (Thompson, 2007). Η κάλυψη των διεθνών μέσων άργησε πολύ, ενώ αντίθετα τα τοπικά μέσα συνέβαλαν αποφασιστικά στην κλιμάκωση της κατάστασης και στο θάνατο 800.000 ανθρώπων.

- Τα διεθνή μέσα ενημέρωσης απέτυχαν να καλύψουν τη γενοκτονία
- Οι περισσότεροι δημοσιογράφοι εγκατέλειψαν τη Ρουάντα
- Μπέρδεψαν γενοκτονία με εμφύλιο
- Δεν εκτίμησαν σωστά τον αριθμό των θυμάτων
- Για τους δημοσιογράφους, «η βία ήταν ακατανόητη, ανεξήγητη...», «Μια φυλετική διαμάχη χωρίς λογική».

Μετά τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου και μέσα από τους πολέμους στο Αφγανιστάν και το Ιράκ, τα μέσα ενημέρωσης έχουν βρεθεί στο κέντρο πολιτικών και στρατιωτικών συγκρούσεων και σε διενέξεις αναφορικά με το ρόλο των δημοσιογράφων οι οποίοι υφίστανται πιέσεις ώστε να υποστηρίξουν την επίσημη κυβερνητική γραμμή. Οι εφημερίδες των ΗΠΑ δημοσίευσαν περισσότερα άρθρα υπέρ του πολέμου στο Ιράκ απ' ό,τι ενάντια σε αυτόν, ενώ τα τηλεοπτικά κανάλια δεν έδωσαν χρόνο για διαφημιστικά ομάδων που επεδίωκαν την ειρήνη. Ο τρόπος που καλύφθηκαν οι πόλεμοι σε Αφγανιστάν και Ιράκ ήταν σαφέστατα υπέρ του πολέμου και σε καμία περίπτωση δεν ασκήθηκε κριτική. Στην πραγματικότητα, ανώτεροι αξιωματούχοι και ρεπόρτερ των αμερικανικών δικτύων ABC, NBC, CBS και CNN έδωσαν εντολή στους ρεπόρτερ που βρίσκονταν στα πεδία των μαχών, να συμβαδίσουν με την κυβερνητική γραμμή, ενώ τους πίεσαν τα κείμενά τους να είναι «πατριωτικά». Ο Geraldo Rivera, ρεπόρτερ της τηλεόρασης Fox, είπε στους θεατές σε κάποια από τις ανταποκρίσεις του από το Αφγανιστάν ότι θα μπορούσε να σκοτώσει ο ίδιος προσωπικά τον Μπιν Λάντεν εάν είχε την ευκαιρία, ενώ ένας συντάκτης της ίδιας τηλεόρασης, βάφτισε τον πόλεμο «διαμάχη μεταξύ των ΗΠΑ

και των δολοφόνων βαρβάρων». Οι ιδιωτικοί αστυνομικοί του CNN πυροβόλησαν Ιρακινούς στρατιώτες ενώ αναφέρθηκε ότι ανταποκριτές των *New York Times* κατεύθυναν μια αμερικανική διμοιρία στη σύλληψη και ανάκριση Ιρακινών.

Τα ΜΜΕ έχουν τη δυνατότητα να πλαισιώνουν τα θέματα που καλύπτουν, επιλέγοντας κάποιες διαστάσεις της αντιλαμβανόμενης πραγματικότητας, τις οποίες προτάσσουν στο κείμενο με τέτοιο τρόπο ώστε να επιδέχονται μόνο μία ερμηνεία και μόνο μία συγκεκριμένη πρόταση αντιμετώπισης, χειραγωγώντας εμμέσως το κοινό. Αφηγήσεις που επιλέγουν την «οπτική του θύματος», χρησιμοποιούνται κατά κόρον για να περιγράψουν ανθρώπινες απώλειες που ανήκουν στη φίλια πλευρά, ενώ αντίθετα σε περίπτωση ανθρώπινων απωλειών από το εχθρικό «στρατόπεδο», επιχειρείται αποπροσωποποίηση των θυμάτων και εκλογίκευση της κατάστασης μέσω της «αμυντικής οπτικής».

Ωστόσο, το μετά του Ψυχρού Πολέμου περιβάλλον είναι ένα εκρηκτικό περιβάλλον, όπου όλα πραγματοποιούνται σε πραγματικό χρόνο. Οι συγκρούσεις –πολλές εκ των οποίων είναι εμφυλιακές– έχουν πλέον διαφορετικό χαρακτήρα. Αποτελούν ένα νέο είδος πολέμου που λαμβάνει χώρα στο εσωτερικό χωρών, που εμπλέκονται άλλοι φορείς όπως πολυεθνικές εταιρείες, που η πλειονότητα των θυμάτων είναι άμαχοι, που δεν διακυβεύονται μόνον εθνικά ζητήματα, αλλά κυρίως ζητήματα πόρων, εξουσίας, χρημάτων. Και παρά την οικουμενικότητα που χαρακτηρίζει τον κόσμο των Μέσων, πολλές από τις συγκρούσεις αυτές δεν βλέπουν το φως της δημοσιότητας. Αλλά ακόμα και αυτές που γίνονται ευρύτερα γνωστές, συχνά γίνονται γνωστές για τους λάθος λόγους, όπως, π.χ., είναι η πρόκληση του εντυπωσιασμού. Η ειρήνη και η επίτευξη αυτής, ως χρονοβόρα διαδικασία, καθίσταται αυτομάτως απορριπτέα.

Έχοντας κατά νου τα παραπάνω γίνεται όλο και πιο επιτακτική η ανάγκη για αντικειμενικότητα, αμεροληψία και ανεξαρτησία στη ροή των ειδήσεων. Γίνεται όλο και πιο ουσιαστική η αναζήτηση για μια ενημέρωση που θα «ξεφεύγει» από τα όρια της «αντιπαραθετικής» δημοσιογραφίας και θα καλύπτει όλες τις πλευρές, που δεν θα προβάλλει μόνο την κλιμάκωση του πολέμου και δεν θα ζουμάρει στο αίμα που έχει χυθεί –πολλές φορές άκρως παραστατικά– αλλά θα επιδιώκει να εξαλείψει τη μετάδοση αρνητικών στερεοτύπων και να γνωστοποιεί όλους τους παράγοντες – δομικούς και συστημικούς.

Πώς μπορεί, λοιπόν, να βοηθήσει στην πράξη η ειρηνευτική δημοσιογραφία; Ο ρόλος των ΜΜΕ στην ειρήνευση δεν είναι ένα θέμα που αναδύθηκε πρόσφατα. Ήδη από τη δεκαετία του '70 ο ερευνητής Johan Galtung είχε χρησιμοποιήσει τον όρο «ειρηνευτική δημοσιογραφία» (Galtung, 2006). Πολύ αργότερα, το 1996 προσδιόρισε τον όρο αυτό με το σχήμα *«ειρήνη = μη βία +*

δημιουργικότητα». Για τον Galtung η ειρήνη δεν είναι μόνο μια κατάσταση στην οποία απουσιάζει η βία, αλλά θα πρέπει να υπάρχει και δημιουργικότητα που δεν περιορίζεται στην πολιτική επίλυση μιας σύγκρουσης. Άλλοι αναλυτές έχουν συνδέσει τον όρο με τις έννοιες της δικαιοσύνης, της ισορροπίας και της ορθότητας που θα πρέπει να χαρακτηρίζει ένα ρεπορτάζ και την ένωσαν με την ειρήνευση αλλά και με τη βαθύτερη ανάλυση της σύγκρουσης. Άλλοι έχουν δώσει έναν περισσότερο επιχειρησιακό ορισμό. Σύμφωνα με αυτόν, ειρηνευτική δημοσιογραφία ασκείται όταν οι αρχισυντάκτες και οι δημοσιογράφοι, από τις ιστορίες και τον τρόπο που πρόκειται να τις δημοσιεύσουν, επιλέγουν εκείνες που δημιουργούν τις προϋποθέσεις ώστε το κοινό να σκεφτεί σοβαρά και να προτιμήσει τα ειρηνικά μέσα για την επίλυση μιας σύγκρουσης. Μια κατεύθυνση της δημοσιογραφίας που επικεντρώνεται στα αίτια και τις πιθανές λύσεις μιας σύγκρουσης (Atay, 2016˙ Benn, 2015˙ Keeble, Tulloch & Zollman, 2010˙ Shaw, Lynch & Hackett, 2011˙ Aslam, 2011˙ Lynch & Galtung, 2010).

Αυτός ο ρόλος που καλούνται να παίξουν οι δημοσιογράφοι τους φέρνει σε αντιπαράθεση με υπέρμαχους της παραδοσιακής σχολής. Αρκετοί αναλυτές υποστηρίζουν ότι θα πρέπει να υπάρχει μία ευδιάκριτη γραμμή που οι δημοσιογράφοι δεν θα πρέπει να υπερβαίνουν κατά την εκτέλεση του καθήκοντός τους. Τη γραμμή αυτή την υπερβαίνει ένας δημοσιογράφος όταν προσπαθεί να επιβάλλει ή να επηρεάσει την εξουσία. Κι αυτό διότι, σε τελευταία ανάλυση, η εξουσία βρίσκεται στα χέρια εκείνων που μια δημοκρατική κοινωνία έχει εκλέξει να την κρατούν. Ο ρόλος δηλαδή των δημοσιογράφων είναι να παρουσιάζουν όσα οι εκλεγμένοι άρχοντες λένε και πράττουν. Σύμφωνα με τη λογική αυτή, οι δημοσιογράφοι θα πρέπει όχι μόνο να βασίζονται στην άντληση πληροφοριών μέσω της πολιτικής ελίτ αλλά και να την παρουσιάζουν άκριτα και χωρίς να ερευνούν την ειλικρίνειά της.

Ακριβώς όμως εκεί έγκειται η υπεροχή της ειρηνευτικής δημοσιογραφίας, στο ότι η χρησιμοποίηση πηγών από τις ελίτ αποτελεί εμπόδιο. Οι ειρηνευτικοί δημοσιογράφοι πασχίζουν να δώσουν περισσότερο χώρο στις φωνές εκείνων που δεν ακούγονται, καθώς μπορούν να αποτελέσουν συμπληρωματικές πηγές χρήσιμων πληροφοριών και να βοηθήσουν στην οικοδόμηση μιας περισσότερο συμμετοχικής κοινωνίας. Μία ακόμη σημαντική διαφορά με την παραδοσιακή δημοσιογραφία είναι ότι ο δημοσιογράφος δεν κοιτάει πλέον να είναι αντικειμενικός αλλά να κρατάει τις ισορροπίες. Σκοπός του δηλαδή δεν είναι να μεταδώσει μια είδηση με αντικειμενικότητα, αλλά να δώσει το δικαίωμα λόγου σε όλες τις αντίδικες πλευρές και να αντιμετωπίσει τη σύγκρουση ως ένα πρόβλημα που χρειάζεται λύση. Είναι ανάγκη λοιπόν ο δημοσιογράφος να δημιουργήσει συνθήκες κατανόησης και να τοποθετήσει τον εαυτό

του στη θέση του «άλλου», ώστε να μην γίνεται συμμέτοχος στην ενίσχυση της σύγκρουσης.

Η ειρηνευτική δημοσιογραφία δέχεται κριτική συχνά με το αιτιολογικό ότι αντιβαίνει τους κανόνες δεοντολογίας. Αντιθέτως, η γενική ιδέα της ειρηνευτικής δημοσιογραφίας έχει τις ρίζες της σε άρθρα δύο θεμελιωδών κειμένων της UNESCO, τον Εκπαιδευτικό, Επιστημονικό και Πολιτιστικό Οργανισμό των Ηνωμένων Εθνών. Αυτά είναι η Διακήρυξη για τα Μαζικά Μέσα που υιοθετήθηκε το 1978 και οι Διεθνείς Αρχές Επαγγελματικής Ηθικής στη Δημοσιογραφία που υιοθετήθηκε το 1983. Και στα δύο κείμενα υπογραμμίζεται μεταξύ άλλων ότι οι δημοσιογράφοι συμβάλλουν στη δημιουργία κλίματος που συντελεί στην παγκόσμια ειρήνη και δικαιοσύνη και τους καλεί να αποφύγουν ενέργειες που υποκινούν πολεμικές συγκρούσεις και κάθε άλλου είδους βία, μίσος και διάκριση. Ειδικότερα, ο Galtung παραθέτει τα χαρακτηριστικά και τα πλεονεκτήματα της ειρηνευτικής δημοσιογραφίας (peace journalism), μέσω της αντιπαραβολής της με την *αντιπαραθετική δημοσιογραφία* (violence & war journalism) – η οποία αποτελεί και την κυρίαρχη επιλογή για δεκάδες ειδησεογραφικούς οργανισμούς ανά τον πλανήτη, καθώς, όπως επισημαίνει, είναι «ο τρόπος τον οποίο επιλέγουν οι εκδότες για την κάλυψη των συγκρούσεων», χωρίς να αφήνεται περιθώριο επιλογής στους δημοσιογράφους. Η ειρηνευτική δημοσιογραφία είναι προσανατολισμένη στην ειρήνη, στην αλήθεια, στον άνθρωπο και στη λύση.

Αντιπαραθετική Δημοσιογραφία	**Ειρηνευτική Δημοσιογραφία**
Πολεμικός Προσανατολισμός Επικέντρωση στο πεδίο της σύγκρουσης Δύο μέρη, ένας σκοπός (η νίκη), πόλεμος Προσέγγιση «μηδενικού αθροίσματος» (zero-sum) Κλειστός χώρος και χρόνος Οι αιτίες και οι επιπτώσεις περιορίζονται στο πεδίο της μάχης· ποιος ξεκίνησε πρώτος Περιορισμένη αναφορά στο πλαίσιο της σύγκρουσης Έμφαση στις ορατές όψεις της βίας (νεκροί, τραυματίες και υλικές ζημιές) Οι πόλεμοι μοιάζουν αδιαφανείς και	*Ειρηνευτικός Προσανατολισμός* Διερεύνηση του πώς διαμορφώθηκε η σύγκρουση x μέρη, y στόχοι, z ζητήματα Προσέγγιση «αμοιβαίου οφέλους» Ανοιχτός χώρος, ανοιχτός χρόνος Διερεύνηση αιτιών και επιπτώσεων οπουδήποτε *και* στην ιστορία/πολιτισμό Εκτενής αναφορά στο πλαίσιο της σύγκρουσης Έμφαση στις αόρατες όψεις της βίας (τραύμα, ζημιές στις δομές/πολιτισμό) Οι συγκρούσεις γίνονται διαφανείς Φωνή σε όλα τα μέρη, ενσυναίσθηση, κατανόηση

μυστικοί Δημοσιογραφία του «Εμείς και Αυτοί», δίπολα, άσκηση προπαγάνδας, έμφαση στη φωνή «μας» Αντιμετώπιση των «άλλων» ως προβλήματος (Οι «Άλλοι είναι το πρόβλημα) Επικέντρωση στον επικρατέστερο Απανθρωποποίηση των «άλλων» Αντιδραστική λειτουργία, αναμονή της βίας πριν από την καταγραφή της *Προπαγάνδα* Μονομερής αποκάλυψη των αναληθειών Παροχή «κάλυψης» στην πλευρά «μας» *Έμφαση στις ελίτ* Μονομερής εστίαση στη βία που «Αυτοί» ασκούν και στα δεινά «μας» (κυρίως ανδρών) Μονομερής κατονομασμός των δικών «τους» κακοποιών και εχθροπρακτών Έμφαση στους ειρηνοποιούς που αποτελούν ελίτ, στα φερέφωνα των ελίτ *Έμφαση στη νίκη* Ειρήνη σημαίνει νίκη και παύση του πυρός Απόκρυψη πρωτοβουλιών ειρήνης προτού διασφαλιστεί η νίκη Επικέντρωση στους θεσμούς που ελέγχουν την κοινωνία Κάλυψη ενός νέου πολέμου, επιστροφή εφόσον ο πόλεμος αναζωπυρωθεί	Παρουσίαση του πολέμου ως προβλήματος (Ο πόλεμος είναι το πρόβλημα) Έμφαση στα δημιουργικά στοιχεία μιας σύγκρουσης Εξανθρωπισμός όλων των πλευρών Προληπτική λειτουργία, κάλυψη πριν ξεσπάσει η ανοιχτή βία/πόλεμος *Έμφαση στην αλήθεια* Αποκάλυψη των αναληθειών όλων των πλευρών Φώτιση όλων των αποκρύψεων *Έμφαση στον άνθρωπο* Έμφαση στη βία που ασκούν όλα τα μέρη και στα δεινά όλων των ομάδων, *και* στις γυναίκες, στα παιδιά, στους ηλικιωμένους Κατονομασμός των κακοποιών και των εχθροπρακτών όλων των μερών Έμφαση στους ειρηνοποιούς, Έμφαση στη φωνή όσων δεν έχουν φωνή *Έμφαση στις λύσεις* Ειρήνη σημαίνει μη βία και δημιουργικότητα Έμφαση σε πρωτοβουλίες ειρήνης, ώστε να αποφευχθεί ο πόλεμος Έμφαση στις δομές και στον πολιτισμό της ειρηνικής κοινωνίας Έμφαση στην επόμενη ημέρα: επίλυση της κρίσης, αναδόμηση, συμφιλίωση

Αναμφίβολα αυτές οι αρχές, δίνουν νέες προοπτικές στην αποτύπωση των συγκρούσεων, ενσωματώνουν χαρακτηριστικά ώστε να αποδώσουν μια πιο *βαθιά κάλυψη αυτών* αλλά και να παρουσιάσουν την *πλήρη εικόνα – ενώ παράλληλα δείχνουν* στο κοινό ότι οι συγκρουσιακές καταστάσεις δεν είναι ακόμα μια δημοσιογραφική ιστορία αλλά γεγονότα τα οποία οι δημοσιογράφοι καθίστανται ικανοί να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν. Η ενασχόληση με την ειρηνευτική δημοσιογραφία, ωστόσο, αλλά και η προβολή της, πέρα από υποστηρικτές –κατά κύριο λόγο– στους ακαδημαϊκούς κύκλους, έχει βρει και αντιπάλους, με τον διάλογο να εντείνεται όλο και περισσότερο. Οι απόψεις των «αντιπάλων» συνοψίζονται στην ιδέα ότι η ειρηνευτική δημοσιογραφία α) υπερτιμά την επιρροή των μέσων εν γένει στις συγκρουσιακές καταστάσεις και ότι β) αγνοεί τους διαρθρωτικούς περιορισμούς που επιβάλλει το εργασιακό περιβάλλον των δημοσιογράφων (βλ. παραπάνω). Σε γενικές γραμμές μπορούμε να συνοψίσουμε την κριτική που δέχεται η ειρηνευτική δημοσιογραφία στα εξής (Conflict and Communication, 2007):

1. Έλλειψη αντικειμενικότητας Οι αναλυτές θεωρούν ότι ο χαρακτήρας της ειρηνευτικής δημοσιογραφίας είναι παρεμβατικός (ο ρόλος του δημοσιογράφου δεν είναι να προωθεί την ειρήνη). Δεσμεύοντας το δημοσιογράφο στην αναζήτηση συγκεκριμένης προοπτικής (της ειρήνης), χάνεται η έννοια της αντικειμενικότητας. Το πρόβλημα είναι ότι η ειρηνευτική δημοσιογραφία ξεκινά από συγκεκριμένη αφετηρία. Η έννοια της αντικειμενικότητας, αποτελεί για τον ανταποκριτή μια αξιόλογη προσδοκία, και θεωρεί ότι η ειρηνευτική δημοσιογραφία, δεσμεύοντας τους δημοσιογράφους στην υιοθέτηση συγκεκριμένων προοπτικών, ουσιαστικά απεμπολεί την ιδέα της εξέτασης και ελέγχου αυτών και συνακόλουθα της ίδιας της αντικειμενικότητας. Οι δημοσιογράφοι απλώς παρουσιάζουν τις συγκρούσεις, δεν εμπλέκονται σε αυτές.
2. Δεν είναι αυτό που θέλει το κοινό. Ο Τύπος ευρείας κυκλοφορίας δεν θα επιλέξει, ούτε θα κατανοήσει τη φιλοσοφία της ειρηνευτικής δημοσιογραφίας, αν προηγουμένως δεν υπάρξει αντίστοιχη ζήτηση από το κοινό. Θεωρεί ακόμη ότι η ειρηνευτική δημοσιογραφία αντιμετωπίζει το κοινό ως μια παθητική μάζα που χρειάζεται τις μοναδικές αρετές της. Το πρόβλημα δεν είναι ότι οι δημοσιογράφοι αναζητούν περισσότερο τη βία, αλλά ότι δεν υπάρχει επαρκής και έγκαιρη κάλυψη των συγκρούσεων στον κόσμο. Επιπρόσθετα, η ειρηνευτική δημοσιογραφία δεν ανταποκρίνεται σε όλες τις «αποχρώσεις» των δημοσιογραφικών θεμάτων – υπό την έννοια ότι αγνοεί την ποικιλία των μέσων αλλά και των εναλλακτικών μορφών ενημέρωσης. Θεω-

ρώντας ότι μπορεί να επηρεάσει τη γνώμη του κοινού, είναι σαν να το θεωρεί παθητικό και άβουλο. Υπερεκτιμά τη δύναμη της δημοσιογραφίας.

Ως εκ τούτου, κατά πόσο το μοντέλο της ειρηνευτικής δημοσιογραφίας μπορεί να αποτελέσει αντικατοπτρισμό της πραγματικότητας; Κατά πόσο μπορεί να υπερνικήσει τα εμπόδια που τίθενται από το επαγγελματικό περιβάλλον στο οποίο αναπτύσσεται η δημοσιογραφία σήμερα; Αυτού του είδος η κάλυψη των συγκρούσεων δεν σημαίνει απαραίτητα «καλά νέα» αλλά είναι σίγουρα ένας δικαιότερος τρόπος παρουσίασης των συγκρουσιακών καταστάσεων που: Ενισχύει τις ανθρώπινες αλλά και ηθικές αξίες, διευρύνει τους ακαδημαϊκούς και επαγγελματικούς ορίζοντες της δημοσιογραφίας, υπό την έννοια ότι η ειρηνευτική δημοσιογραφία διευρύνει το πεδίο της έρευνας με στόχο, πάντα, την κατανόηση των μέσων ενημέρωσης αλλά και της κοινωνίας. Οι ειρηνευτικές διαδικασίες είναι χρονοβόρες, πολύπλοκες, πολυδιάστατες και συχνά λαμβάνουν χώρα «στο σκοτάδι». Οι πόλεμοι και η βία, από την άλλη, έχουν τα ακριβώς αντίθετα χαρακτηριστικά, κάτι που τους φέρνει πιο κοντά στις νόρμες της δημοσιογραφίας, που απαιτούν κατά κύριο λόγο ταχύτητα. Η ειρηνευτική δημοσιογραφία, ωστόσο, παρουσιάζεται ικανή να υπερπηδήσει τα εμπόδια, να δημιουργήσει στενότερη σχέση στη φύση των ειρηνευτικών ιστοριών με τις απαιτήσεις του δημοσιογραφικού επαγγέλματος και τελικά να αποδώσει αξία (news value) στην ειρήνη. Προς αυτήν την κατεύθυνση, το κύριο σημείο της ειρηνευτικής δημοσιογραφίας είναι η διεύρυνση του διαλόγου σχετικά με τις συγκρούσεις, έτσι ώστε να ενσωματωθούν σε αυτόν αποφάσεις και διαδικασίες με ειρηνική κατεύθυνση, αλλά και να γίνουν κατανοητές οι προοπτικές ειρηνικής επίλυσης. Οι προτάσεις αυτές μπορεί να βρίσκονται παντού, οπότε οι ρεπόρτερ πρέπει να είναι διαρκώς σε εγρήγορση. Ακόμη, να μην περιμένουν την ειρηνική επίλυση μόνον από τις κυβερνήσεις, αλλά από όλους τους συμμετέχοντες: μη κυβερνητικές οργανώσεις, ομάδες πολιτών κ.ο.κ.

Υπάρχουν περιθώρια επιλογής των ΜΜΕ στο σημερινό κόσμο και αυτό ακριβώς είναι η ειρηνευτική δημοσιογραφία – μια επιλογή. Αρκεί να είναι συνειδητή. Η ειρηνευτική δημοσιογραφία είναι η μορφή δημοσιογραφίας που λαμβάνει υπόψη της και δείχνει ενδιαφέρον για όλες τις πλευρές που παίρνουν μέρος σε μια σύγκρουση ή κρίση. Τους δίνει φωνή, δείχνει κατανόηση και αποφεύγει το διπολισμό. Επιπλέον, η κατεύθυνση που προτείνει προς μια αλλαγή στον τρόπο που σκεφτόμαστε για τη βία και τις συγκρούσεις, περικλείει την προώθηση της ενσυναίσθησης, της μη βίας και των δημιουργικών απαντήσεων στις συγκρούσεις. Δεν υιοθετεί μια ανταγωνιστική οπτική ανάμεσα στους κύριους αντιμαχόμενους ενδυναμώνοντας τις συνθή-

κες διπολισμού και, στην καλύτερη περίπτωση, την πιθανή επικράτηση ενός συμβιβασμού, αλλά σφυρηλατεί μια συνεργατική λύση όπου υπάρχουν οφέλη για όλους.

Η πρόκληση της «παγκόσμιας» δημοσιογραφίας

Με το έθνος-κράτος να επηρεάζεται όλο και περισσότερο από το παγκόσμιο σύστημα (απώλεια οικονομικής και πολιτικής κυριαρχίας, εξάρτηση και συμμετοχή στις παγκόσμιες οικονομικές και περιβαλλοντικές εξελίξεις) και το παγκόσμιο σύστημα να διεισδύει στο εθνικό κράτος (κεφάλαια, προϊόντα, μετανάστες-πρόσφυγες), η υποχρέωση των ΜΜΕ θα πρέπει να είναι η ανάπτυξη και υιοθέτηση πρακτικών ενημέρωσης που προσεγγίζουν και αγγίζουν τον κόσμο «εκεί έξω», που ενσωματώνουν το «ξένο» στο εθνικό, που εξετάζουν με ποιο τρόπο η πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή σε τοπικό επίπεδο είναι συνυφασμένη με διαδικασίες και εξελίξεις «έξω» από το εθνικό πλαίσιο. Στον σημερινό αλληλεξαρτημένο κόσμο, σημασία έχει να υπάρχει κατανόηση μεταξύ των χωρών και των πολιτών τους, με την παροχή *διορατικής* κάλυψης της πραγματικότητας και των προβλημάτων τους.

Συνήθως, άρθρα ή ρεπορτάζ ξένων ανταποκριτών περιορίζονται από το δημόσιο λόγο της χώρας τους και τα συμφέροντα των κυβερνήσεών τους. Ο ανταποκριτής, ωστόσο, οφείλει να αναπτύξει τις δυνατότητες του επαγγέλματός του, εισάγοντας νέους τρόπους κατανόησης και προσέγγισης των χωρών ή και των περιοχών όπου εργάζεται. Το ζητούμενο είναι να συλλαμβάνει την πραγματικότητα όπως αυτή διαμορφώνεται σε άλλες χώρες και περιοχές του κόσμου και όχι όπως αυτή κατανοείται και κατασκευάζεται με βάση την εθνική του οπτική. Στόχος θα πρέπει να είναι η παγκόσμια ανταλλαγή νοήματος, η οποία μπορεί να καλλιεργηθεί μόνο μέσα από την προσπάθεια προσέγγισης και κατανόησης των «ξένων». Να ανοίξει δηλαδή ένα μικρό παράθυρο στις αφηγήσεις, τις οπτικές και το «λόγο» (discourse) που διαθέτουν οι «ξένοι» τόσο για τη χώρα τους όσο και για τον κόσμο. Το ζητούμενο είναι τα μέσα ενημέρωσης να λειτουργήσουν ως *γέφυρες επικοινωνίας* μεταξύ διαφόρων κοινοτήτων/ταυτοτήτων, δυνάμεων και χώρων στο παγκόσμιο επίπεδο, και όχι ως μηχανισμοί διατήρησης του εθνοκεντρικού λόγου. Να συγκεντρώνουν και να προωθούν πληροφορίες που έχουν διηπειρωτικό χαρακτήρα, που ενθαρρύνουν την «παγκόσμια» και όχι την «εθνική» οπτική.

Η «εθνική οπτική» στις εσωτερικές, εξωτερικές και διεθνείς ειδήσεις, τοποθετεί το έθνος-κράτος στο επίκεντρο της είδησης και καθορίζει το πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό της πλαίσιο. Οι εσωτερικές ειδήσεις, εξ ορισμού, περιγράφουν γεγονότα που αφορούν την τοπική κοινότητα ή το εκάστοτε κράτος. Όταν ένας δημοσιογράφος χρησιμοποιεί αυτήν την οπτική, προσεγ-

γίζει τα γεγονότα με μοναδικό γνώμονα τη σχέση τους με τη συγκεκριμένη κοινότητα-κράτος, χωρίς να αναφέρεται στο πώς επηρεάζουν ανθρώπους που ζουν σε διαφορετικά μέρη. Οι εξωτερικές και διεθνείς ειδήσεις αφορούν γεγονότα τα οποία συμβαίνουν σε κάποια άλλη χώρα ή διασυνοριακή περιοχή. Όταν ο δημοσιογράφος προσεγγίζει τις ειδήσεις χρησιμοποιώντας αυτήν την οπτική, περιγράφει συνήθως τα γεγονότα ως κάτι που συμβαίνει σε μια άλλη χώρα, χωρίς αυτό να επηρεάζει τις ζωές των αναγνωστών του, μέθοδος που χρησιμοποιείται από την παραδοσιακή κάλυψη των εξωτερικών ειδήσεων.

Στην «παγκόσμια οπτική», το ενδιαφέρον θα πρέπει να επικεντρώνεται στην επεξήγηση οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών καθώς και οικολογικών κριτηρίων, πρακτικών και διαδικασιών στα διάφορα μέρη του πλανήτη. Εν συνεχεία, θα πρέπει να αναλύεται το κατά πόσο τα διάφορα αυτά γεγονότα επηρεάζουν το ένα το άλλο, ποιες είναι οι μεταξύ τους σχέσεις, οι ομοιότητες και οι διαφορές τους, αλλά και σε ποιο βαθμό μπορεί να οριστεί η μεταξύ τους αλληλεπίδραση. Στόχος της «παγκόσμιας οπτικής», ωστόσο, δεν θα είναι να προσπαθεί να μεταδώσει μια ομογενοποιημένη παγκόσμια κουλτούρα. *Πρόκειται για μια διακριτική μέθοδο επικοινωνίας, που αλληλοσυνδέει ανθρώπους και πρακτικές ανά τον κόσμο – είναι μια μέθοδος που παράγει γνώση: μια γνώση μέσα στην οποία αλληλεπιδρούν οι διάφορες ιδεολογίες αλλά και που είναι υπεράνω πολιτιστικών ή ιδεολογικών αποκλίσεων.* Επίσης, το να υιοθετηθεί μια «παγκόσμια οπτική» συνίσταται κυρίως στην ανάλυση και στην προσπάθεια ερμηνείας των περίπλοκων σχέσεων στον πλανήτη, και όχι στη δημιουργία μιας ενιαίας καθολικής ηθικής (Berglez, 2008).

Κατά συνέπεια, η πρόκληση των μέσων ενημέρωσης είναι να αναπτύξουν νέες και ριζοσπαστικές μορφές κάλυψης των εξωτερικών και διεθνών ειδήσεων, οι οποίες αναλύουν, συζητούν και κατανοούν την πραγματικότητα, όπως αυτή διαμορφώνεται στις σημερινές συνθήκες. Μέσα από την ανάπτυξη της «παγκόσμιας οπτικής», το στοίχημα των εξωτερικών και διεθνών ειδήσεων θα πρέπει να είναι η δημιουργία μια διεθνικής δημοσιογραφικής «γλώσσας», που θα έρευνα και θα καταγραφεί δράσεις, διαδικασίες και συνθήκες ζωής των ανθρώπων σε διαφορετικές χώρες και περιοχές του κόσμου, καθώς και τη σύνδεση και αλληλεξάρτησή τους στον σημερινό παγκοσμιοποιημένο κόσμο.

Για παράδειγμα, τα μέσα ενημέρωσης θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως επικοινωνιακοί σύνδεσμοι μεταξύ των διεθνικών οργανισμών (ΕΕ, ΟΗΕ, ΝΑΤΟ) και των πολιτών, καθώς οι πολιτικές και οικονομικές διαδικασίες των πρώτων, επηρεάζουν διάφορες χώρες και περιοχές του κόσμου. Με δεδομένο το γεγονός ότι οι διεθνικοί οργανισμοί είναι σημαντικοί δρώντες του παγκόσμιου συστήματος, οι οποίοι λειτουργούν σε συνεργασία και εντός των κρατών, η παρουσία τους στα εθνικά μέσα ενημέρωσης οφείλει να είναι πιο μεθοδική, αλλά και η ειδησεογραφική κάλυψή τους να μην συγχέεται με τα λεγό-

μενα «εθνικά συμφέροντα» ή «θέματα». Οι διεθνικοί οργανισμοί δεν πρέπει να καλύπτονται ως απόμακρα και αφηρημένα φαινόμενα των εξωτερικών και διεθνών ειδήσεων.

Το ζητούμενο, ωστόσο, δεν είναι μόνο η ανάδειξη της συνάφειας και της σύνδεσης των διεθνικών πολιτικών και οικονομικών διαδικασιών με τις εθνικές πολιτικές, αλλά και η προσπάθεια αντιμετώπισης και κατανόησης των διεθνών οργανισμών για αυτό που πραγματικά είναι: μια ανοικτή και συνεχιζόμενη διαδικασία ανθρώπινων σχέσεων ισχύος, πολιτιστικών και ιδεολογικών διαφορών στο παγκόσμιο επίπεδο που περιλαμβάνει όλα τα κλασικά στοιχεία της εθνικής πολιτικής, όπως σύγκρουση, συναίνεση, διαφθορά, αδικία, γραφειοκρατία και ανάδειξη πολιτικών στόχων και ατζέντας. Ειδικότερα, θα πρέπει:

1. να μειωθεί ο αντίκτυπος από ορισμένες ξεπερασμένες και στερεοτυπικές εικόνες, όπως η συνεχής απεικόνιση ομάδων ανδρών με γκρι κοστούμια κατά τη διάρκεια υπουργικών συμβουλίων
2. να παρέχεται μεγαλύτερο *μείγμα* πηγών στην καθημερινή ειδησεογραφία που αφορά την ΕΕ, το ΝΑΤΟ ή τον ΟΗΕ. Για παράδειγμα, να προβάλλονται περισσότερο οι θέσεις των Γάλλων και Γερμανών κομμουνιστών, καθώς και άλλων «μικρών» ομάδων και οργανώσεων στην καθημερινή ελληνική ειδησεογραφία. Επίσης, να απαγκιστρωθούν οι δημοσιογράφοι και οι ειδήσεις από τη λογική να βασίζονται κυρίως σε εσωτερικές πηγές, όπως Έλληνες πολιτικούς και εμπειρογνώμονες/ειδικούς, και με τον τρόπο αυτό να αμφισβητηθεί η αναπαραγωγή μιας εθνικής κοσμοαντίληψης κατά τη μετάδοση ειδήσεων που αφορούν τις διεθνικές πολιτικές διαδικασίες
3. να καλύπτονται οι εν λόγω διεθνικοί πολιτικοί οργανισμοί όχι μόνο ως θεσμικοί χώροι εθνικών ανταγωνισμών και συμφερόντων (μεταξύ των διαφόρων εθνικών κρατών), αλλά και ως πεδίο *ιδεολογικών αντιπαραθέσεων* και *συγκρούσεων* (μεταξύ αριστερής/προοδευτικής και δεξιάς/συντηρητικής αντίληψης). Μια τέτοια κάλυψη όχι μόνο θα ανατρέψει την εικόνα τους ως ομοιογενών γραφειοκρατικών δυνάμεων, αλλά θα προωθήσει επίσης και τη δημόσια συζήτηση και την επικοινωνία σχετικά με το ιδεολογικό μέλλον και την πορεία των διεθνικών πολιτικών οργανισμών
4. προκειμένου να επαναπροσδιοριστεί η καθημερινή κατανόηση της εξουσίας, είναι αναγκαία η ανάπτυξη νέων δημοσιογραφικών διακρίσεων που προσαρμόζονται καλύτερα στις διεθνικές περιστάσεις και τις συνθήκες του σύγχρονου κόσμου. Οι ανταποκριτές, όταν μεταδίδουν ειδήσεις στη χώρα τους, στον «ελληνικό λαό», σχετικά με τις ε-

ξελίξεις στην ΕΕ, για παράδειγμα, δεν θα πρέπει να δηλώνουν ότι μεταδίδουν «από» Βρυξέλλες, ούτε θα πρέπει να κατασκευάζουν μια εικόνα των Ευρωπαίων πολιτικών ή βουλευτών ως αντιπροσώπων των χωρών τους. Οι διεθνικές πολιτικές διαδικασίες και το εθνικό κράτος δεν αποτελούν δύο ξεχωριστούς κόσμους και οι δημοσιογράφοι και τα μέσα ενημέρωσης εσφαλμένα μεταδίδουν ειδήσεις με τη λογική ότι αντιπροσωπεύουν έναν «λαό» που μοιράζεται ένα κοινό συμφέρον. Αντίθετα, τα μέσα ενημέρωσης θα πρέπει να εστιάζουν στα ακόλουθα ερωτήματα: Σε ποιο βαθμό ένας Έλληνας πολίτης έχει κοινά συμφέροντα με άλλους πολίτες άλλων κρατών-μελών; Μήπως είναι πιο πιθανό ένας πολίτης συγκεκριμένης χώρας να έχει κοινά συμφέροντα με άτομα, ομάδες και οργανισμούς σε άλλα κράτη-μέλη και περιοχές; Μπορούν αυτά τα διεθνικά συμφέροντα και οι δεσμεύσεις να *προωθηθούν* αν η δημοσιογραφία *υπερπαράγει* την εθνική ταυτότητα; Συνεπώς, η ειδησεογραφία της ΕΕ δεν θα πρέπει να είναι συνώνυμη της εθνικής μετάδοσης σε ένα φαντασιακό εθνικό σύνολο (στους Έλληνες, στους Βρετανούς), αλλά της μετάδοσης ειδήσεων σε ορισμένες ομάδες και ταυτότητες, όπως για παράδειγμα σε εργαζόμενους της βιομηχανίας χάλυβα ή αυτοκινήτων, σε γεωργούς, σε ερευνητές, περιβαλλοντολόγους, κλπ, σε ολόκληρη την ΕΕ. Προκειμένου να προωθηθεί μια πολιτική λογική που βασίζεται σε *διεθνικά συμφέροντα ομάδων* και όχι σε (φαντασιακά) εθνικά συμφέροντα, η φιλοσοφία του «εθνικού κράτους έναντι της ΕΕ» θα πρέπει να είναι λιγότερο κυρίαρχη σε πολλά εθνικά μέσα ενημέρωσης. Η λογική αυτή, όχι μόνο θα μπορέσει να καταστείλει την ξεπερασμένη γνωσιακή κατηγορία του έθνους («των Ελλήνων») κατά της εξ αποστάσεως εξουσίας των Ευρωπαίων γραφειοκρατών («των Βρυξελλών»), αλλά θα μπορέσει, επίσης, να αντισταθμίσει τον «εθνικό εγωισμό» που χαρακτηρίζει τα κράτη-μέλη της ΕΕ. Στόχος θα είναι να τονώσει τη *διεθνική*, πολιτική δέσμευση σε επίπεδο απλών πολιτών εντός της ΕΕ. Η εθνική ειδησεογραφία θα πρέπει να αναλάβει την ευθύνη να προωθήσει την ανάπτυξη μιας δημόσιας σφαίρας όσον αφορά την ΕΕ, η οποία θα χαρακτηρίζεται από διεθνικά οργανωμένα κόμματα, ομάδες και οργανισμούς που αποτελούνται από μέλη διάφορων κρατών-μελών, από τον αγώνα για νέες πολιτικές στο πλαίσιο της ΕΕ, από τη διεκδίκηση συγκεκριμένων δικαιωμάτων, την άσκηση κριτικής, και λοιπά.

Εξίσου σημαντική είναι και η δημιουργία ενός νέου χώρου κατανόησης της πολιτικής, κοινωνικής, και οικονομικής παγκόσμιας πραγματικότητας. Υπάρχει μια διαρκής και συνεχής σχέση μεταξύ ενός προσώπου και των πράξεών

του (ως εργάτη, καταναλωτή, παραγωγού, εκμεταλλευτή κλπ) σε ένα μέρος του κόσμου, και των πράξεων κάποιου άλλου προσώπου (ως εργάτη, καταναλωτή, θύματος κλπ), σε κάποιο άλλο μέρος του κόσμου. Ας πάρουμε, για παράδειγμα, την αγορά ενός ζευγαριού παπουτσιών Adidas και το κακοπληρωμένο εργαζόμενο παιδί στην Ινδονησία, που συνδέονται μέσω του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος. Οι εξωτερικές και διεθνείς ειδήσεις, ωστόσο, εξακολουθούν να διαχωρίζουν τις πραγματικότητές μας, να μας αποσυνδέουν. Αν σκεφτεί κανείς, όμως, πόσο συχνά δημιουργούνται παρόμοιες «παγκόσμιες σχέσεις» σε καθημερινές καταστάσεις (κατά την εργασία, την κατανάλωση, την παραγωγή), πιο λογικό θα ήταν τα μέσα ενημέρωσης να στραφούν σε έναν πιο «διεθνικό τρόπο γραφής» προκειμένου να υπογραμμίσουν τον τρόπο με τον οποίο συσχετίζονται οι άνθρωποι και οι καθημερινές τους πράξεις σε παγκόσμιο επίπεδο.

Μια ρεαλιστική και έμπρακτη δημοσιογραφική μεταρρύθμιση θα αποτελούσε η διεύρυνση της εξωτερικής και διεθνούς ειδησεογραφίας προκειμένου να συμπεριλάβει την κάλυψη των πολυεθνικών εταιρειών. Να προσανατολιστεί προς τον τομέα των χρηματοπιστωτικών ομίλων και εταιρειών, με την πιθανή αύξηση των ρεπορτάζ που αφορούν τη Microsoft, την Adidas, τη Nestlé, τη Disney, τη Vodafone και άλλες δυνάμεις (καθώς και την κριτική τους θεώρηση), που απασχολούν την καθημερινότητα και τον χώρο των ανθρώπων. Κατά κάποιο τρόπο, θεωρείται δεδομένο ότι η δημοσιογραφία θα πρέπει πρωταρχικά να ασχολείται με πολιτικούς θεσμούς (το Κράτος και τους θεσμούς του, τη γραφειοκρατία, κλπ). Εντούτοις, χάρη στην αυξανόμενη δύναμη του παγκόσμιου κεφαλαίου, η ελεγκτική εξουσία της παραδοσιακής δημοσιογραφίας, θα πρέπει να επεκταθεί στον εταιρικό κόσμο. Σκοπός είναι η δημιουργία μιας πολιτικής δημοσιογραφίας η οποία, σε αντίθεση με την παραδοσιακή μετάδοση ειδήσεων που αφορούν χρηματοοικονομικά ζητήματα («επιχειρηματικά νέα», «οικονομικά νέα»), θα αναπτύξει έναν ολιστικό τρόπο αντιμετώπισης των χρηματοπιστωτικών οργανισμών και επιχειρήσεων. Κάτι τέτοιο προϋποθέτει την ειδησεογραφική κάλυψη πολυεθνικών εταιρειών όσον αφορά τη συνολική τους ταυτότητα, τη δεοντολογία και την αντίληψή τους για τη δημοκρατία, τις πολιτικές, τη συμμετοχή τους σε κοινωνικά ζητήματα και τις συνθήκες εργασίας των εργαζομένων τους.

Επιπλέον, είναι εξίσου σημαντική –με δεδομένη την ανάγκη ανάπτυξης μιας «παγκόσμιας οπτικής»– η σταδιακή αντικατάσταση των εθνικά προσανατολισμένων κειμένων και καλύψεων με ενότητες εξωτερικών και διεθνών ειδήσεων που εστιάζουν σε διεθνικά θέματα και προβλήματα. Ορισμένα προβλήματα, όπως η κλιματική αλλαγή, η υγεία, η φτώχεια και η τρομοκρατία, θα πρέπει να προβάλλονται σε σχέση με συναφή γεγονότα, διαδικασίες και δομές που ανακύπτουν σε τοπικό, περιφερειακό ή παγκόσμιο επίπεδο. Ένας κό-

σμος παγκόσμιων προβλημάτων και κρίσεων (κλιματική αλλαγή, επιδημίες, ανθρωπιστικές καταστροφές, «νέα τρομοκρατία» κλπ), χρειάζεται περισσότερες διηπειρωτικές κοινωνικές και πολιτικές ειδήσεις οι οποίες αναμειγνύουν τις διεθνείς σχέσεις (μεταξύ των εθνικών κρατών) και τις διεθνικές σχέσεις (κάθε άλλου είδους πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις που διασχίζουν τα σύνορα). Αυτού του είδους η δημοσιογραφία είναι ιδιαίτερα απαιτητική και δύσκολο να αναπτυχθεί στην καθημερινή ειδησεογραφία. Από την άλλη πλευρά, όμως, και λαμβάνοντας υπόψη τη διεθνική φύση της σύγχρονης πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας, είναι ιδιαίτερα σημαντική. Επιπρόσθετα, η μεγαλύτερη παγκόσμια αλληλεξάρτηση και η φύση των παγκόσμιων προκλήσεων, δηλώνει ότι το κράτος δεν αποτελεί απαραίτητα την καλύτερη πηγή πληροφοριών ή ακόμη τον πιο πιθανό καταλύτη αλλαγής της πολιτικής. Τα πανεπιστήμια, οι μη κυβερνητικές και ακτιβιστικές οργανώσεις ανά τον κόσμο, παράγουν σημαντικές πληροφορίες όσον αφορά την κλιματική αλλαγή, τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη διακοπή της διάδοσης καταστροφικών όπλων και τη φτώχεια. Οι μη κυβερνητικές πηγές πληροφοριών ενισχύονται από την αυξανόμενη επιτήδευση και δύναμη των υπολογιστών και του διαδικτύου. Τα μέσα ενημέρωσης ανά τον κόσμο θα πρέπει να στραφούν προς αυτές τις εναλλακτικές πηγές πληροφοριών και να συμμετάσχουν σταδιακά στην παραγωγή πληροφοριών και κατανόησης.

Πολλοί θα μπορούσαν να ισχυριστούν ότι η δημοσιογραφία έχει καταβάλει προσπάθειες να συμπεριλάβει τις παραπάνω προτάσεις και ότι η παγκόσμια ειδησεογραφία είναι συνέπεια της οικονομικής, πολιτικής, πολιτιστικής και τεχνολογικής παγκοσμιοποίησης. Μάλιστα, ο Ulrich Beck (2006: 6, 35-36), προσδίδει στα ΜΜΕ και κυρίως την τηλεόραση έναν κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση μιας παγκόσμιας κοινωνικής γνώσης και ανησυχίας. Τα ΜΜΕ συμβάλλουν στην αύξηση της ευαισθητοποίησης των πολιτών για τους κινδύνους των παγκόσμιων προβλημάτων και κατ' επέκταση την ανάγκη επίλυσής τους. Συμβάλλουν στην ανάπτυξη μιας περισσότερο κοσμοπολιτικής προοπτικής.

Ενώ, ωστόσο, το θέαμα και η οπτικοποίηση των παγκόσμιων προβλημάτων αποδεικνύονται ουσιώδη για τις διαδικασίες κινητοποίησης και αλληλεγγύης, δεν μπορούν να αντικαταστήσουν εξ ολοκλήρου τις διαδικασίες πολιτικής συζήτησης και διαβουλεύσεων. Αυτό που παρατηρεί κανείς, είναι ένα είδος δημοσιογραφίας το οποίο (α) μεταδίδει ταχύτατα εικόνες και τμήματα πληροφοριών («έκτακτες ειδήσεις») κατά αποσπασματικό και αποσυνδεδεμένο τρόπο (αύξηση της τιμής του πετρελαίου, πόλεμος στην Ουγκάντα, τρομοκρατική επίθεση στη Μόσχα κλπ), και (β) που περιορίζει τις παγκόσμιες ειδήσεις σε θεαματικές και δραματοποιημένες ιστορίες, όπως η απελευθέρω-

ση του Κοσόβου, οι αεροπορικές επιθέσεις στο Ιράκ, ο «πόλεμος» κατά της τρομοκρατίας και λοιπά.

Η παγκοσμιοποίηση δεν παράγει απαραίτητα ρεπόρτερ και ρεπορτάζ με «παγκόσμια οπτική». Η έντονη οικονομική και πολιτιστική παγκοσμιοποίηση δεν γεννά αυτόματα ειδήσεις με παγκόσμια κατανόηση και διακειμενικότητα: απεναντίας, το εγχώριο πρότυπο ειδήσεων εξακολουθεί να κυριαρχεί στις αγορές των μέσων ενημέρωσης. Η «παγκόσμια οπτική» εξακολουθεί να καταπιέζεται από την «εθνική οπτική» και την εθνοκεντρική λογική της κοινωνίας και της πολιτικής. Επιπλέον, ούτε τα υπάρχοντα παγκόσμια δίκτυα μέσων ενημέρωσης, όπως το CNN, μεταδίδουν την «παγκόσμια οπτική». Η ταχύτατη μετάδοση ειδήσεων σε κάθε πιθανή γωνιά του κόσμου, είναι κάτι τελείως διαφορετικό από την κάλυψη των ειδήσεων ολόκληρου του κόσμου ως ενός και μοναδικού τόπου.

Το βασικό πρόβλημα είναι ότι εξωτερικές και διεθνείς ειδήσεις εξακολουθούν να παρουσιάζουν την πραγματικότητα με βάση τον ιδεολογικό ορίζοντα του εθνικού κράτους. Η πραγματικότητα δομείται αφενός σύμφωνα με την αναχρονιστική λογική του εσωτερικού (το εθνικό κράτος) έναντι του εξωτερικού (ο κόσμος πέρα από το εθνικό κράτος) και αφετέρου ως «σχέσεις μεταξύ των εθνικών κρατών».

Ωστόσο, η εθνική λογική υποσκάπτει την ικανότητά μας να αντιμετωπίσουμε την αυξανόμενη ανασφάλεια και η κατάσταση ολοένα και επιδεινώνεται, καθώς οι οικονομικές, κοινωνικές και κλιματικές συνθήκες εντείνουν τις εντάσεις και αμφισβητούν την κυριαρχία των κρατών. Σήμερα, όχι μόνο γινόμαστε μάρτυρες μιας αύξησης των κατηγοριών σκέψης που επιμένουν στην επιστροφή της απατηλής ιδέας του κρατο-κεντρισμού, αλλά και της διάδοσης διαστρεβλωμένων πληροφοριών καθώς και της κατανόησης των παγκόσμιων προβλημάτων μέσα από απλές και συναισθηματικές αφηγήσεις που θεωρούν τα γεγονότα και την πραγματικότητα «αρνητικά», «απαισιόδοξα» και «μη πατριωτικά». Η εξέλιξη αυτή διευκολύνει και καλλιεργεί την κατασκευή φερόμενων ως «κρυφών αληθειών» πίσω από την πολιτική και οικονομική πραγματικότητα. Ενθαρρύνει, επίσης, την πεποίθηση ότι τα γεγονότα και η εμπειρία δεν θα πρέπει να καθοδηγούν τη γνώση και τις πράξεις των πολιτών. Το επιχείρημα είναι ότι η επιστημονική ή η εμπειρική «αλήθεια» δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένη, αλλά να αντιμετωπίζεται, όχι μόνο ως κάτι σχετικό και αμφισβητήσιμο, αλλά και ως κάτι εξαρτώμενο από τις πολιτικές ατζέντες και τα οικονομικά συμφέροντα. Η οπτική αυτή διευκολύνει μια νοοτροπία συνωμοσίας η οποία αρνείται την κριτική σκέψη και ανάλυση, με αποτέλεσμα να καλλιεργεί φόβο και ανασφάλεια αποδίδοντας όλα τα προβλήματα σε μια αποστασιοποιημένη και απαθή ελίτ. Αν κάτι έχει αξία στην «πραγματικότητα» υπάρχει πάντα κάτι «κακό» από πίσω του. Το λεξικό της Οξφόρδης χα-

ρακτηρίζει την εξέλιξη αυτή ως «μετα-αλήθεια», *ορίζοντάς την ως σχετική με ή υποδηλωτική καταστάσεων στις οποίες τα αντικειμενικά γεγονότα έχουν μικρότερη επιρροή στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης απ' ό,τι οι εκκλήσεις στο συναίσθημα και στις προσωπικές πεποιθήσεις.* Έτσι, σε μια εποχή που οι πολίτες γίνονται ολοένα και πιο ευέξαπτοι αλλά αποπροσανατολίζονται και από συγκλονιστικά γεγονότα, η «ενεργή παραπληροφόρηση» καθίσταται σημαντική για τους πολιτικούς και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης που θέλουν να επηρεάσουν τον τρόπο κατανόησης και εξέλιξης των γεγονότων αλλά και τον τρόπο που γίνεται συζήτηση για αυτές τις εξελίξεις. Η δολοφονία της βουλευτή των Εργατικών, Τζο Κοξ, κατά τη διάρκεια του δημοψηφίσματος στην Αγγλία για την ΕΕ το 2016, η οποία έκανε εκστρατεία υπέρ των προσφύγων και των μεταναστών, από κάποιον που υποστήριζε ότι «η Βρετανία έρχεται πρώτη», είναι ενδεικτική του πώς ένα περιβάλλον μετα-αλήθειας μπορεί να καλλιεργήσει τις συνθήκες που την μετέτρεψαν σε «εχθρό».

Περίληψη

⇒ Κρίνεται, λοιπόν, αναγκαία η αλλαγή της επικρατούσας νοοτροπίας και η διαμόρφωση μιας «νέας γλώσσας» των εξωτερικών και διεθνών ειδήσεων, η οποία να συσχετίζεται με όλον τον κόσμο. Μια «γλώσσα» η οποία να αφορά την καθημερινή ασφάλεια των ατόμων και των κοινοτήτων στις οποίες ζουν, και όχι μόνο την ασφάλεια των κρατών και των συνόρων. Μια «γλώσσα» που αναγνωρίζει την αλληλοσυσχέτιση μεταξύ των προβλημάτων ασφάλειας σε διάφορα μέρη, που κατανοεί ότι η βία και η αγανάκτηση, η φτώχεια και η αρρώστια σε περιοχές όπως η Αφρική, η Κεντρική Ασία ή η Μέση Ανατολή, διασχίζουν τον κόσμο μέσω της τρομοκρατίας, του διεθνικού εγκλήματος ή των πανδημιών.

⇒ Οι εξωτερικές και διεθνείς ειδήσεις που εστιάζουν στα παγκόσμια προβλήματα, θα μπορέσουν όχι μόνο να αμφισβητήσουν τις αναχρονιστικές χωρικές διακρίσεις (το εθνικό κράτος έναντι του υπόλοιπου κόσμου), αλλά και να θίξουν τον άκαμπτο διαχωρισμό πολιτικών, οικονομικών και πολιτιστικών προβλημάτων. Τα διεθνικά προβλήματα είναι προφανές ότι περιλαμβάνουν ταυτόχρονα πολιτικές, οικονομικές, τεχνολογικές και πολιτιστικές διαδικασίες. Η παγκοσμιοποίηση έχει τη θετική και την αρνητική πλευρά της. Συνέβαλε στην ανάδυση μιας παγκόσμιας συνείδησης ότι όλοι μοιραζόμαστε τον ίδιο πλανήτη και δημιούργησε νέες ευκαιρίες πολυμερούς προσέγγισης με τη συμμετοχή άλλων παραγόντων/δρώντων στην παγκόσμια πολιτική. Ταυτόχρονα, όμως, υπάρχει ένα ολοένα αυξανόμενο κενό ασφάλειας που προκύπτει από την ακαταλληλότητα των δυνατοτήτων μας να καλύψουμε τις σύγχρονες ανάγκες ασφάλειας που δημιουργούνται από τους «νέους πολέμους», την τρομοκρατία, την πειρατεία ή τις φυσικές καταστροφές, όπως για παράδειγμα ο σεισμός της Ιαπωνίας. *Ας θυμηθούμε ότι οι δύο μεγαλύτερες επιθέσεις στις Ηνωμένες Πολιτείες την πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα ήταν ο τυφώνας Κατρίνα και η 11η Σεπτεμβρίου – όχι η επίθεση αντίπαλου κράτους*. Ως εκ τούτου, είναι λογικό να σκεφτούμε ότι οι εξωτερικές και διεθνείς ειδήσεις που επικεντρώνονται σε παγκόσμια προβλήματα, θα πρέπει να στραφούν στην καταγραφή, ανάλυση και παρουσίαση της σύνθετης και αλληλοσυνδεόμενης φύσης της σημερινής πραγματικότητας της «παγκοσμιοποίησης», αναπροσανατολίζοντας τον τρόπο σκέψης μας, όχι μόνο όσον αφορά τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα, αλλά και τις προτεραιότητές μας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Aslam, P. (2011). "Peace journalism: A paradigm shift in traditional media approach." *Pacific Journalism Review*, 17: 119-139.

Atay, Ayça Demet (2016). "Communicating With the 'Other': Peace Journalism as a Form of Self–Other Relationship." *Journal of Media Ethics*, 31(3): 188-195.

Baum, A. Mathew (2002) "Sex, Lies, and War: How Soft News Brings Foreign Policy to the Inattentive Public." *American Political Science Review*, 96: 91-109.

Beck, U. (2006). *Cosmopolitan vision*. Cambridge: Polity Press.

Benn, J. (2015). "From passive to active: The spectrum of peace journalism." *Conflict & Communication online*, 14(2).

Berglez, P. (2008). "What is global journalism? Theoretical and empirical conceptualizations." *Journalism Studies*, 9: 845-858.

Bizimana, Ladislas (2002). "Why and How News Media, NGOs and Academics Get it Wrong." Στο Mariano Aquirre & Francisco Ferrandiz (eds.), *The Emotion and the Truth: Studies in Mass Communication and Conflict*. Bilbao: University of Deusto.

Carruthers, L. Susan (2000). *The Media at War: Communication and Conflict in the Twentieth Century*. New York: St Martin's.

Castells, M. (2007). "Communication, power and counter-power in the network society." *International Journal of Communication*, 1(1): 238-266.

Chomsky, Noam & Herman, Edward (1988). *Manufacturing Consent*. New York: Pantheon.

Clausen, L. (2003). *Global News Production*. Copenhagen: Copenhagen Business School.

Clausen, L. (2004). "Localizing the Global: 'Domestication' Processes in International News Production." *Media, Culture and Society*, 26: 25-44.

Conflict and Communication (2007). Αφιέρωμα: "The peace journalism controversy". Online Journal, Vol.6, No.2.

Cooley, Alexander & Ron, James (2002). "The NGO Scramble: Organizational Insecurity and the Political Economy of Transnational Action." *International Security*, 27: 5-39.

Cottle, S. (2009a). "Journalism studies: coming of (global) age?". *Journalism*, 10(3): 309-311.

Cottle, S. (2009b). "Global Crises in the News: Staging New Wars, Disasters, and Climate Change." *International Journal of Communication*, 3(4): 494-516.

Duffield, M. (1996). "The symphony of the dammed: racial discourse, complex political emergencies and humanitarian aid." *Disasters*, 20: 173-193.

Frangonikolopoulos, C. (2010). "Foreign policy and the media in Greece: Marking a shift from confrontational to peace journalism." *International Journal of Media and Cultural Politics*. 6(2): 42-47.

Galtung, J. (2006). "Peace Journalism as an Ethical Challenge." *GMJ: Mediterranean Edition*, 1(2): 1-5.

Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Gilboa, Eytan (2002a). "Global Communication and Foreign Policy." *Journal of Com-*

munication, 5: 731-748.

Gilboa, Eytan (2002b). "The Global News Networks and US Policymaking in Defense and Foreign Affairs." Harvard University: The Joan Shorenstein Center on the Press, Politics and Public Policy, #2002-6.

Gilboa, Eytan (2005). "Global Television News and Foreign Policy: Debating the CNN Effect." *International Studies Perspectives*, 6: 325-341.

Golan, G. (2008). "Where in the World is Africa? Predicting coverage of Africa by US television networks." *The International Communication Gazette*, 70(1): 41-57.

Gowing, N. (2000). "Media coverage: Help or hindrance in conflict prevention?" Στο S. Badsey (ed.). *The media and international security*. London: Cass.

Hafez, K. (2007). *The Myth of Media Globalization*. Cambridge: Polity Press.

Hawkins, V. (2002). "The Other Side of the CNN Factor: the media and conflict." *Journalism Studies*, 3(2): 225-240.

Jacobsen, Viggo Peter (2000). "Focus on the CNN Effect Misses the Point: The Real Media Impact on Conflict Management is Invisible and Indirect." *Journal of Peace Research*, 37(2): 131-143.

Keeble, Richard, Tulloch, John & Zollman, Florian (2010). *Peace Journalism, War and Conflict Resolution*. New York: Peter Lang.

Larson, J.F. (1992). "The media and foreign policy." *Journal of Communication*, 42: 159-161.

Livingston, Steven (1997). *Clarifying the CNN Effect: An examination of media effects according to the type of military intervention*. Harvard University: The Joan Shorenstein Center for Press and Politics.

Löffelholz, M. & Weaver, D. (eds.) (2007). *Global Journalism Research: theories, methods, findings, future*. London: Blackwell.

Lynch, Jake & Galtung, Johan (2010). *Reporting Conflict: New Directions in Peace Journalism*. University of Queensland Press.

Lynch, Jake (2006). "What is so great about peace journalism?" *GMJ: Mediterranean Edition*, 1(1), 74-87.

Obijiofor, Levi & Hanusch, Folker (2011). *Journalism across cultures: An Introduction*. London: Palgrave.

Olsen, Rye Gorm, Carstensen, Nils & Høyen, Christian (2002). "Humanitarian Crises: What determines the level of emergency assistance? Media Coverage, Donor Interests and the Aid Business." Conference on the *Role of the Media, the Decision-Makers and Humanitarian Agencies*, Copenhagen, 23rd October.

Peterson, S. (1981). "International news selection by the elite press: A case study." *Public Opinion Quarterly*, 45: 143-163.

Reese, S.D. (2007). "Theorizing a Globalized Journalism." Στο M. Loffelholz & David Weaver (eds.), *Global Journalism Research: theories, methods, findings, future*. London: Blackwell.

Ricchiardi, S. (1996). "Over the Line." *American Journalism Review*, 18: 24-30.

Robinson, Piers (2000). "The Policy-Media Interaction Model: Measuring Media Power During Humanitarian Crisis." *Journal of Peace Research*, 37: 613-633.

Robinson, Piers (2002). *The CNN Effect. The myth of news, foreign policy and intervention*. London & New York: Routledge.

Seib, P. (2002). *The Global Journalist: news and conscience in a world of conflict*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

Shaw, I., Lynch, J. & Hackett, R. (2011). *Expanding Peace Journalism*. Sydney University Press.

Strobel, W. (1997). *Late Breaking Foreign Policy*. Washington D.C.: United States Institute of Peace Press.

Taya, D.A. (2016). "Communicating With the 'Other': Peace Journalism as a Form of Self–Other Relationship." *Journal of Media Ethics*, 31(3): 188-195.

Taylor, Phillip (2004). *Πόλεμος και Διεθνείς Σχέσεις στην Εποχή της Πληροφορίας*. Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήσης.

Thompson, A. (ed.) (2007). *The Media and the Rwanda Genocide*. Pluto Press.

Thrall, A. Trevor (2007). "A review." *Political Communication*, 24: 202-207.

Thussu, D.K. (2000). "Legitimizing 'Humanitarian Intervention': CNN, NATO and the Kosovo Crisis." *European Journal of Communication*, 15: 345-361.

Thussu, D.K. (2008). *News as Entertainment: The Rise of Global Infotainment*. London: Sage.

Van Ginneken, J. (2005). *Global News. A critical introduction*. London: Sage.

Volkmer, I. (2007). "Governing the 'Spatial Reach'? Spheres of Influence and Challenges to Global Media Policy." *International Journal of Communication*, 1(1): 56-73.

Wheeler, Victoria & Harmer, Adele (2006). *Resetting the rules of engagement: trends and issues in military-humanitarian relations.* London: Overseas Development Institute, Humanitarian Policy Group Briefing.

Wu, D. (2003). "Homogeneity around the world? Comparing the systemic determinants of international news flow between developed and developing countries." *Gazette: The International Journal for Communication Studies*, 65(1): 9-24.

Youngblood, S. (2016). *Peace Journalism Principles and Practices: Responsibly Reporting Conflicts, Reconciliation and Solutions*. Routledge.

Ηρακλείδης, Α. (2007). *Άσπονδοι Γείτονες. Ελλάδα-Τουρκία και η Διένεξη του Αιγαίου*. Ι. Σιδέρης, Αθήνα.

Πλειός, Γ. & Φραγκονικολόπουλος, Χ. (2011). *Τα «εθνικά θέματα» στη δίνη των ΜΜΕ*. Ι. Σιδέρης, Αθήνα.

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ
Αντί επιλόγου

Κεφάλαιο 10

ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΟΝ 21^{ο} ΑΙΩΝΑ: ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

Σύνοψη

⇒ Το τελευταίο αυτό κεφάλαιο στόχο έχει να συνοψίσει τα κεντρικά σημεία του βιβλίου, υπογραμμίζοντας την πληθώρα και πολυπλοκότητα των δρώντων, των δομών και των διαδικασιών που συνθέτουν το μωσαϊκό της σημερινής παγκόσμιας πολιτικής.

⇒ Παράλληλα, επισημαίνει την εμβάθυνση του πεδίου με νέες θεωρητικές εισφορές και συζητήσεις και τη διεύρυνσή του με τη μελέτη ενός πολύ ευρύτερου φάσματος ζητημάτων από ό,τι στις πρώτες του δεκαετίες.

⇒ Καταλήγει με μια κανονιστική πρόταση αξιοποίησης αυτών των δύο εξελίξεων με στόχο να καταστεί το πεδίο των Διεθνών Σχέσεων καταλύτης σε μια πιο ολοκληρωμένη θέαση της παγκόσμιας ζωής. Τούτο επιτάσσει δι- και πολυεπιστημονικότητα, και την ανάπτυξη κατάλληλων διεπιστημονικών ερευνητικών εργαλείων.

Δρώντες, δομές και διαδικασίες

Στόχος του βιβλίου είναι να φωτίσει την παγκόσμια πολιτική υπό το φως

- των πολλαπλών, παραδοσιακών και αναδυόμενων, δρώντων
- των οικονομικών, πολιτικών και τεχνολογικών δομών εξουσίας και λήψης αποφάσεων και
- των περίπλοκων διαδικασιών αλληλεπίδρασης των δρώντων και των δομών εξουσίας και διαμόρφωσης των ιδεών, νορμών και συμφερόντων που νοηματοδοτούν και δίνουν κατευθύνσεις στην παγκόσμια πολιτική παράγοντας συγκεκριμένα αποτελέσματα.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι κρατο-κεντρικές οπτικές είναι μεθοδολογικά προβληματικές διότι αποκλείουν *a priori* από την εξέταση μια σειρά από άλλους δρώντες και δομές που, όπως καταδείξαμε σε όλη την έκταση του βιβλίου, είναι σημαντικοί για την κατανόηση της πλήρους εικόνας της παγκόσμιας πολιτικής. Ο ρόλος τους είναι κρίσιμος σε δύο επίπεδα:

1. είτε προκαλούν (cause), σε μια σχέση αιτίου-αιτιατού, μέσα από παρεμβάσεις και ενέργειες, αποτελέσματα
2. είτε διαμορφώνουν (constitute), σε κάποιο βαθμό, τις συνθήκες στη βάση των οποίων λαμβάνουν χώρα οι συζητήσεις, και λαμβάνονται οι αποφάσεις, για τα παγκόσμια ζητήματα (Buzan & Hansen, 2009).

Γι' αυτό και είναι απαραίτητο να προσαρμόσουμε στη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων έναν ανοιχτό, πλουραλιστικό φακό που θα επιτρέπει κατ' αρχήν τη μελέτη όλων των παραγόντων και, στη συνέχεια, ανάλογα με το εμπειρικό αντικείμενο προς εξέταση, να καταλήξουμε στο ποιοι δρώντες είναι σημαντικοί σε κάθε περίπτωση. Η λίστα αυτή δεν μπορεί παρά να περιλαμβάνει:

- *Τα κράτη*, που εξακολουθούν και διαθέτουν νομιμοποιημένη, στις περισσότερες τουλάχιστον περιπτώσεις, εξουσία, ευρείες αρμοδιότητες και πολύ σημαντικά μέσα προς επίτευξη των στόχων τους. Αν και μεθοδολογικά προέχει η εξέταση των μεγάλων δυνάμεων (Bull, 1977· Buzan & Hansen, 2009: 266-268), σημαντικό ρόλο κατέχουν οι μεσαίες και μικρότερες δυνάμεις, οι διαφορές των οποίων αποτελούν πολύ σημαντικό «αγκάθι» της παγκόσμιας πολιτικής (Hill, 2003). Εξού και το περιφερειακό επίπεδο θεωρείται ολοένα και περισσότερο ως εξαιρετικά κρίσιμο στις Διεθνείς Σχέσεις (Buzan *et al.*, 1998), καθώς ενσωματώνει τόσο τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις μικρών και μεσαί-

ου βεληνεκούς δυνάμεων όσο και τα στρατηγικά συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων (π.χ., Βαλκάνια, νοτιοανατολική Μεσόγειο και Μέση Ανατολή, Καύκασος-ανατολική Ευρώπη, νοτιο-ανατολική Ασία κλπ).

- *Τους περιφερειακούς οργανισμούς.* Η εξάπλωση της περιφερειακής ολοκλήρωσης, από το ευρωπαϊκό πείραμα και τους θεσμούς περιφερειακής ολοκλήρωσης στη Λατινική Αμερική και τη νοτιο-ανατολική Ασία μέχρι και την Αφρική και την ανατολική Ευρώπη-κεντρική Ασία, έχει αναδιαμορφώσει το πεδίο πολιτικής και έχει αναδιανείμει αρμοδιότητες και εξουσίες ανάμεσα στο εθνικό και το περιφερειακό επίπεδο με βαθύτατες συνέπειες στην ειρήνευση του κόσμου, τον εκδημοκρατισμό, την οικονομική ανάπτυξη, τη μη εξάπλωση και διασπορά των πυρηνικών όπλων κλπ.
- *Τους παγκόσμιους οργανισμούς.* Από τον ΟΗΕ και το Παγκόσμιο Δικαστήριο μέχρι τους θεσμούς της οικονομικής διακυβέρνησης, οι οργανισμοί αυτοί λειτουργούν τόσο ως φόρα που διευκολύνουν το συντονισμό των εθνικών πολιτικών, και εντός των οποίων συνδιαμορφώνονται και αναδιαμορφώνονται νέες οπτικές, νόρμες και εθνικά συμφέροντα, όσο και ως αυτόνομοι δρώντες που κινούν μέρος των νημάτων της παγκόσμιας πολιτικής με εκτενείς συνέπειες σε κατεξοχήν ανθρωπιστικά ζητήματα, αλλά και ζητήματα «υψηλής» πολιτικής (Barnett & Finnemore, 2004).
- *Τα κινήματα πολιτών, τις ΜΚΟ αλλά και μεμονωμένα άτομα που μπορούν να έχουν πολύ μεγάλη επίπτωση στην παγκόσμια πολιτική.* Από μεγαλοκαταθέτες που επηρεάζουν τη νομισματική ισχύ των κρατών και λειτουργούν εντός ενός σκιώδους καπιταλισμού, τον οποίο και προφυλάσσουν συστηματικά από κυβερνητικά μέτρα, μέχρι τις συλλογικές διαμαρτυρίες (κατά της νεο-φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, της αυξανόμενης φτώχειας κλπ) και την πιο συστηματική λειτουργία εξειδικευμένων και μη ΜΚΟ σε όλο το φάσμα της παγκόσμιας πολιτικής, η πολιτική δραστηριότητα των πολιτών του κόσμου δεν περιορίζεται στα στενά εθνικά όρια, αλλά προσλαμβάνει θεμελιακά διεθνικό και κοσμοπολιτικό χαρακτήρα. Καθίσταται έτσι σημαντικό στοιχείο της παγκόσμιας πολιτικής.
- *Τις αγορές.* Το πλέον παραγνωρισμένο και λιγότερο μελετημένο συστατικό στοιχείο της παγκόσμιας πολιτικής αποτελεί η οικονομική σφαίρα, το σύστημα των αγορών και οι μεγάλες, πολυεθνικές επιχειρήσεις, που έχουν μάλιστα, όπως είδαμε στο κεφάλαιο 7, κερδίσει ευρύτατη ισχύ και πολιτική επιρροή. Οι αγορές λειτουργούν με τη δική τους λογική και τα δικά τους κίνητρα, διαμεσολαβούν την εθνική, πε-

ριφερειακή και παγκόσμια πολιτική με γνώμονα την υπηρέτηση των στόχων τους, και αναδιαμορφώνουν θεμελιακά την πορεία της παγκόσμιας ζωής τόσο μέσα από τη μεταλαμπάδευση και κυριαρχία της οικονομικής λογικής όσο και μέσω των καινοτομιών/ νέων ευκαιριών και προκλήσεων που δημιουργούν για τους πολίτες του κόσμου.

Ξεχωριστή μνεία πρέπει να γίνει στη σημασία και το ρόλο της τεχνολογίας, καθώς τα τεχνολογικά επιτεύγματα έχουν καταλυτικές συνέπειες στην πορεία, την εξέλιξη και την επίλυση των παγκόσμιων προβλημάτων (Strange, 2004). Ακριβώς τα ζητήματα που προσλαμβάνονται πλέον ως ζητήματα ασφάλειας (securitization) μπορούν να επιλυθούν όχι τόσο από καθαυτές πολιτικές λύσεις, όσο από τεχνολογικές καινοτομίες. Η ανακάλυψη καθαρών τεχνολογιών παραγωγής ενέργειας εξίσου, αν όχι περισσότερο, αποτελεσματικές από το πετρέλαιο μπορεί να οδηγήσει στην αντιμετώπιση του ζητήματος της κλιματικής αλλαγής, η οποία παραμένει μετέωρη εν μέσω τουλάχιστον μη αποφασιστικών εθνικών πολιτικών και ανεπαρκούς συντονισμού τους (Ridley, 2011˙ Simon, 1996˙ Daly, 1996˙ Mazower, 2012). Η διατροφική κρίση του 2008, εξάλλου, επανέφερε στο προσκήνιο τη συζήτηση περί επάρκειας των τροφίμων, σε προσιτές για όλους τιμές, για έναν αυξανόμενο παγκόσμιο πληθυσμό. Η λύση σε αυτό το πρόβλημα και πάλι είναι πιο πιθανό να έρθει μέσα από τεχνολογίες που θα καταστήσουν την παραγωγή τροφής σε ακόμη πιο εκτενείς ποσότητες δυνατή, παρά μέσα από μια παγκόσμια συνεννόηση περί αναδιανομής του πλούτου και των παραγωγικών δυνάμεων (Shepherd, 2012). Τέλος, η αντιμετώπιση επιδημιών, που τείνουν τις τελευταίες δεκαετίες να λαμβάνουν παγκόσμια εμβέλεια και διαστάσεις με δεδομένη την αυξημένη κινητικότητα σημαντικού τμήματος του παγκόσμιου πληθυσμού, αποτελεί πρόκληση πρώτιστα για την τεχνολογία και την επιστήμη, και σε δεύτερο επίπεδο για τις εθνικές κυβερνήσεις και τους εξειδικευμένους παγκόσμιους και μη κυβερνητικούς οργανισμούς που καλούνται κυρίως να τις διαχειριστούν, παρά να τις επιλύσουν. Ο ρόλος της πολιτικής και των πολιτικών θεσμών, σε αυτό το πλαίσιο, παραμένει σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό κατά βάση διαμεσολαβητικός και ρυθμιστικός μέσα από τη διευκόλυνση της ερευνητικής δραστηριότητας και τη δημιουργία ενός συστήματος παροχής κινήτρων.

Παράλληλα, λαμβάνει χώρα μια διαρκής αναμέτρηση ανάμεσα στον κρατικό και τον ιδιωτικό τομέα αναφορικά με την υπέρτερη τεχνολογία στον τομέα της πληροφορικής. Τούτος είναι εμφανής, αφενός, στον χρηματοπιστωτικό τομέα, με τις κρατικές εποπτικές αρχές να αποπειρώνται να εντοπίσουν την καλά κρυμμένη αλυσίδα των συναλλαγών μέσα από εξαιρετικά ανεπτυγμένα χρηματοπιστωτικά προϊόντα, και τους οικονομικούς δρώντες να ανα-

νεώνουν τα τεχνολογικά τους «όπλα» προκειμένου να διαφεύγουν αέναα από τον κυβερνητικό έλεγχο. Αφετέρου, είναι ζήτημα υψίστης εθνικής ασφάλειας οι εθνικές κυβερνήσεις να κατέχουν το απαραίτητο λογισμικό και επίπεδο γνώσης και χειρισμού της ψηφιακής τεχνολογίας ούτως ώστε να αντιμετωπίζουν επιτυχώς κάθε είδους κυβερνο-επιθέσεις, όχι μόνο από αντίπαλα κράτη αλλά και από αυτόνομους δρώντες. Αυτοί, από την πλευρά τους, επιχειρούν να «σπάσουν» κωδικούς, να εισβάλλουν στα πληροφοριακά συστήματα ασφαλείας και να προξενήσουν, ποικιλοτρόπως, μεγάλες βλάβες στις κυβερνητικές πολιτικές και την εθνική ασφάλεια των κρατών (Buzan & Hansen, 2009: 268-270). Η υπόθεση Snowden, που υπέκλεψε απόρρητα έγγραφα της κυβέρνησης των ΗΠΑ (WikiLeaks), είναι εμβληματική των νέων πεδίων που πλαισιώνουν, αλλά δεν υποκαθιστούν, τα παραδοσιακά φόρα διεθνών εντάσεων και διενέξεων.

Η λογική δράσης των κύριων δρώντων στο παγκόσμιο σκηνικό μπορεί να συνοψιστεί, σε γενικές και αδρές γραμμές, στα κάτωθι κίνητρα:

- *Απόκτηση μεγαλύτερης ισχύος*. Χωρίς να αποτελεί απαραίτητα και σε κάθε περίπτωση το κυρίαρχο κίνητρο, τα κράτη επιδίδονται συστηματικά σε μια προσπάθεια αύξησης της ισχύος τους, τόσο συγκριτικά με άλλα κράτη όσο και σε απόλυτους αριθμούς, σε πολιτικό, οικονομικό, διπλωματικό, τεχνολογικό και ηθικό/ κανονιστικό επίπεδο. Οι αγορές, οι ΜΚΟ και οι πολίτες του κόσμου επίσης επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν την ίδια ισχύ, είτε ως αυτοσκοπό είτε ως μέσο για την υλοποίηση των εκάστοτε στόχων τους.
- *Απόκτηση πλούτου*. Τούτο συμπίπτει σε έναν βαθμό με την πρόσκτηση οικονομικής ισχύος, αλλά βρίσκει εφαρμογή όχι μόνο στη συστηματική προσπάθεια των κρατών να ενισχυθούν οικονομικά, αλλά και, κυρίως, στις επιχειρήσεις και τις αγορές, για τις οποίες αποτελεί το κυρίαρχο κίνητρο, αλλά και σε άτομα/ ιδιωτικούς δρώντες που επιδιώκουν φοροαπαλλαγές, βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης και πολιτική ισχύ που μεταφράζεται σε οικονομικά προνόμια.
- Πέρα, ωστόσο, από τα υλικά αγαθά, οι διεθνείς δρώντες δεν μπορούν παρά να λαμβάνουν υπόψη τους και τις υπάρχουσες διεθνείς *νόρμες*. Σε κάποιες περιπτώσεις λειτουργούν σε αυτό το υπόβαθρο, και με σεβασμό προς αυτό, ενώ σε άλλες επιδιώκουν τη διαφοροποίηση του κανονιστικού πεδίου προς την κατεύθυνση που επιθυμούν. Τόσο οι διαμάχες, όσο και η προϊούσα διεθνής συνεννόηση, λαμβάνουν χώρα σε ένα δυναμικό κανονιστικό υπόβαθρο αναφορικά με τον πόλεμο και την ειρήνη, τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ηθική υπόσταση της δράσης του τραπεζικού/ χρηματοπιστωτικού τομέα και τη νεο-

φιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, τη δημοκρατία κλπ. Οι νόρμες αυτές δεν αποτελούν κινητήριο μοχλό μόνο για τις ΜΚΟ και τα κινήματα πολιτών, αλλά και για τα κράτη που, είτε αναγκάζονται να συμμορφωθούν με κάποιες από αυτές και να μην τις αμφισβητήσουν ανοιχτά, είτε βρίσκονται στην πρώτη γραμμή αμφισβήτησής τους με στόχο τη διαφοροποίησή τους και την εδραίωση νέων, καθώς η νομιμοποίηση των εθνικών πολιτικών έγκειται ολοένα και περισσότερο στη σύμπραξη με διεθνώς αποδεκτές νόρμες (Beardsworth, 2008).

- Συναφές με το παραπάνω, σε έναν κόσμο που ανταποκρίνεται ολοένα και περισσότερο στο χαρακτηρισμό «παγκόσμιο χωριό» και απαρτίζεται από αλληλεπικαλυπτόμενες κοινότητες με κοινή μοίρα (overlapping communities of common fate) (Held, 2008), η ανάγκη προσφοράς *δημόσιων αγαθών*, όπως η ειρήνη και η σταθερότητα, η δημόσια υγεία κλπ, έχει αναβαθμισθεί στην παγκόσμια ατζέντα. Τα κράτη είναι υποχρεωμένα ολοένα και περισσότερο να σχεδιάζουν τις πολιτικές τους σε συνάρτηση με την επίτευξη παγκόσμιων δημόσιων αγαθών, ενώ τούτα αποτελούν θεμελιακούς λόγους δημιουργίας ΜΚΟ και κινημάτων των πολιτών. Το φύσει παγκόσμιο δημόσιο αγαθό, η διατήρηση του οικοσυστήματος, έχει δικαίως τονισθεί στην παγκόσμια ατζέντα τελευταία, καθώς η καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής αποτελεί προϋπόθεση για τη διατήρηση της ζωής στον πλανήτη και την επιδίωξη όλων των ανωτέρω στόχων των επιμέρους δρώντων. Αναπόδραστα, όλοι οι φορείς της παγκόσμιας πολιτικής ζωής είτε (αναγκάζονται εκ των πραγμάτων να) το λαμβάνουν σοβαρά υπόψη, είτε δραστηριοποιούνται ενεργά για την αντιμετώπισή του. Γενικότερα, τα δημόσια αγαθά συνιστούν έναν άξονα γύρω από τον οποίο κινούνται οι επιμέρους φορείς δράσης, καθώς αφενός δυσκολεύονται να τα αγνοήσουν, και αφετέρου προσβλέπουν στην επίτευξή τους (Φραγκονικολόπουλος & Προέδρου, 2010).

Έχοντας κατανοήσει την πληθώρα των δρώντων, τα βασικά κίνητρα που κατευθύνουν τη δράση τους και τους τρόπους με τους οποίους επηρεάζουν την παγκόσμια πολιτική σκηνή, ο αναλυτικός φακός εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους διαφορετικοί κατά περίπτωση δρώντες συμβάλλουν στην πρόκληση προβλημάτων, στη διαμόρφωση της συζήτησης για τις παραμέτρους τους και τις πιθανές λύσεις, και, τέλος, στην αντιμετώπισή τους. Σε αντίθεση με μονο-παραγοντικές θεωρήσεις, που μπορούν να φωτίσουν πολύ λιγότερες παραμέτρους και να αποτυπώσουν μια επιφανειακή και τμηματική εικόνα της κατάστασης, είναι κρίσιμο να εστιάσουμε στις κύριες κινητήριες δυνάμεις και

την αλληλεπίδρασή τους, ώστε να καταλάβουμε την εξέλιξη και τη δυναμική του πεδίου (Buzan & Hansen, 2009: 5).

Η ένταση στην Ουκρανία, για παράδειγμα, μπορεί να κατανοηθεί σε μεγάλο βαθμό με όρους εγχώριας πολιτικής και γεωπολιτικής έντασης ανάμεσα στη Δύση και τη Ρωσία. Ωστόσο, μια σειρά από άλλους παράγοντες διαμεσολαβούν τη σύγκρουση και συνδιαμορφώνουν το σκηνικό, όπως:

- ενεργειακοί παράμετροι (η Ουκρανία αποτελεί διαμετακομιστικό κέντρο στο εμπόριο του ρωσικού αερίου προς την Ευρώπη, έχει συσσωρεύσει χρέη προς τη Ρωσία από την ενεργειακή της τροφοδοσία από τη Gazprom και αναπόδραστα θα δει τις εγχώριες ενεργειακές τιμές να αυξάνονται)
- οικονομικοί παράμετροι (η πολύ προβληματική κατάσταση της χώρας και το κόστος διάσωσής της)
- η πολιτική των ταυτοτήτων (identity politics) εντός της Ουκρανίας (δυτικόφιλοι ενάντια στους φιλικά προσκείμενους στη Ρωσία Ουκρανούς)
- η κανονιστική διάσταση ανάμεσα στις αρχές της εθνικής κυριαρχίας και της αυτοδιάθεσης των λαών, αλλά και ανάμεσα στην υποκειμενική πρόσληψη της δικαιοσύνης από τη μία, και την ειρήνη και τη σταθερότητα από την άλλη (justice *vs.* order)
- ο περιορισμένος βαθμός ολοκλήρωσης της ΕΕ στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής
- η ομόνοια των μελών του ΝΑΤΟ και η εγχώρια ρωσική πολιτική σκηνή
- η αδυναμία ουσιαστικής παρέμβασης από τον ΟΗΕ.

Η ένταση στην περιοχή, παράλληλα, έχει μετατραπεί μερικώς σε έναν ακόμη κρίκο στην αλυσίδα της ευρύτερης διένεξης της Ελλάδας με τους Ευρωπαίους εταίρους της και διανοίγει, τουλάχιστον θεωρητικά, νέες διπλωματικές ευκαιρίες, αλλά και παγίδες, για την Ελλάδα. Η σύζευξη, με άλλα λόγια, ζητημάτων, τομέων πολιτικής και πολύ διαφορετικών δρώντων που επιδιώκουν την υλοποίηση των επιμέρους συμφερόντων τους συναπαρτίζουν ένα ολοένα και πιο σύνθετο, και γι' αυτό δύσκολο να αποκωδικοποιηθεί, διεθνές σκηνικό.

Παράλληλα με την αύξηση των δρώντων στην παγκόσμια πολιτική σκηνή, έχουν διευρυνθεί αντίστοιχα και τα αντικείμενα (referent objects), στο όνομα των οποίων διενεργείται η παγκόσμια πολιτική. Από την αποκλειστική ενασχόληση με την εθνική ασφάλεια, οι Διεθνείς Σχέσεις έχουν εκβάλλει, κυρίως μέσα από τη συνεισφορά των Κριτικών Σπουδών Ασφάλειας (Critical Security Studies), της προσέγγισης της «Ανθρώπινης Ασφάλειας» και της Σχολής της Κοπεγχάγης (Copenhagen School), στη μελέτη:

- της κοινωνικής ασφάλειας/ συνοχής/ ειρήνης (societal security)
- της ανθρώπινης ασφάλειας, με σημείο αναφοράς την ασφάλεια των ατόμων ως τέτοιων από κάθε είδους απειλή
- της διατροφικής ασφάλειας
- της πολιτικής κουλτούρας/ ταυτότητας και
- του φυσικού περιβάλλοντος και της διατήρησης του οικοσυστήματος.

Τα αντικείμενα, στο όνομα των οποίων λαμβάνει χώρα η ανάλυση, έτσι, και λαμβάνεται πρόνοια σε κανονιστικό επίπεδο για τη βελτίωση της κατάστασής τους, έχουν πάψει προ πολλού να είναι αποκλειστικά τα έθνη-κράτη. Έχουν διευρυνθεί εντυπωσιακά στα άτομα και σε διακριτές κοινωνικές ομάδες διάφορες των εθνικών (Buzan & Hansen, 2009).

Στο βιβλίο του *Το Παράδοξο της Παγκοσμιοποίησης* ο Daniel Rodrik (2012), όπως είδαμε και στο Κεφάλαιο 3, καταπιάνεται με το ασύμβατο, όπως ισχυρίζεται, τρίγωνο της εθνικής κυριαρχίας, της παγκοσμιοποίησης και της δημοκρατίας. Οποιοσδήποτε συνδυασμός δύο εκ των τριών αυτών παραγόντων, διατείνεται, εξασθενεί τον τρίτο. Πιο συγκεκριμένα:

- Η εθνική κυριαρχία και η δημοκρατία υποσκάπτουν, και υποσκάπτονται από, και περιορίζουν την περαιτέρω παγκοσμιοποίηση.
- Στην προσπάθεια των κρατών να προασπιστούν τόσο την εθνική τους κυριαρχία όσο και την παγκοσμιοποίηση, η δημοκρατία πλήττεται καθώς προχωράμε σε μια κρατο-κεντρική παγκόσμια διακυβέρνηση, στην οποία οι εθνικές κυβερνήσεις αυξητικά χρησιμοποιούν το διεθνές πεδίο για να δικαιολογούν εκπτώσεις στην εθνική δημοκρατία, αλλά και για να λαμβάνουν αποφάσεις σε απόμακρα κέντρα εξουσίας αδιαφανώς και χωρίς τους απαραίτητους μηχανισμούς λογοδοσίας.
- Εάν συμπορευτεί η δημοκρατία με την παγκοσμιοποίηση, αναπόδραστα πλήττεται η εθνική κυριαρχία.

Το σχήμα αυτό μας φέρνει ενώπιον κρίσιμων διλημμάτων για το μέλλον. Είναι απαραίτητη η εξέταση των τριών κύριων παραμέτρων στις οποίες εδράζεται η παγκόσμια πολιτική και η συζήτηση για τη θέση που πρέπει να επέχουν. Η δημοκρατία, που με εξαίρεση το παράδειγμα της ΕΕ, παραμένει εφαρμοσμένη ουσιαστικά μόνο σε εθνικό επίπεδο, αποτελεί ένα από τα ύψιστα ιδανικά και επιτεύγματα του ανθρώπινου πολιτισμού κατά τη διάρκεια των αιώνων και, ως εκ τούτου, ο ρόλος της δεν δύναται να διακυβεύεται. Η συζήτηση, έτσι, επικεντρώνεται ανάμεσα στην εθνική κυριαρχία και την παγκοσμιοποίηση, τη μονάδα του έθνους-κράτους και τον κοσμοπολιτισμό, τις κλειστές και τις α-

νοιχτές ταυτότητες, τα κλειστά και τα ανοιχτά σύνορα. Εάν αντιληφθούμε το έθνος-κράτος όχι με όρους δεσμού αίματος-γενεαλογίας, αλλά ως μια φαντασιακή κοινότητα (imagined community) (Anderson, 2006), που αποτελεί κοινωνική κατασκευή ιστορικά προσδιορισμένη, όχι δοσμένη εκ των προτέρων από την Ιστορία, εύπλαστη και δυναμική, τότε και η εθνική κυριαρχία μπορεί να προσλάβει ένα νέο περιεχόμενο. Μακριά από ξενοφοβικές πεποιθήσεις, μια ανοιχτή αντίληψη περί εθνικής κυριαρχίας επιτρέπει στις θετικές δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο (εμπόριο, ανοιχτές οικονομίες, τεχνολογικές καινοτομίες, πυκνότερη επικοινωνία ατόμων διαφορετικών λαών, ανοιχτό εμπόριο ιδεών, ταξίδια και τουρισμός, περισσότερος κοσμοπολιτισμός). Η εθνική κυριαρχία δεν υποχωρεί, αναθεωρείται και παραμένει στέρεο θεμέλιο ενός κόσμου που έχει ανάγκη από διακυβέρνηση, συνεννόηση και συνεργασία περισσότερο από ποτέ στο παρελθόν, και συνδιαχειρίζεται τις τύχες μιας εξαπλούμενης παν-ανθρώπινης κοινότητας.

Προς τούτο, είναι απαραίτητη η δημιουργία δημοκρατικών μηχανισμών στο διεθνές πεδίο και η πλαισίωση της εθνικής δημοκρατίας από μια κοσμοπολιτική δημοκρατία (Φραγκονικολόπουλος & Προέδρου, 2010). Η μετατόπιση της δημοκρατίας σε υπερεθνικό επίπεδο σηματοδοτεί ένα νέο στάδιο στην παγκόσμια πολιτική, ούτως ώστε να προστατευτεί και να διαφυλαχθεί το ιδανικό της δημοκρατίας, χωρίς να διακυβευθούν τα θετικά αποτελέσματα της αυξανόμενης παγκόσμιας διασύνδεσης και συνεννόησης (σε βαθμό που μπορεί να κρίνεται ως μη ικανοποιητικός, ωστόσο ξεπερνά κατά πολύ σε εύρος και βάθος αυτόν των προηγούμενων εποχών σ' έναν κόσμο που αποτελούνταν από πολύ λιγότερα συμμετέχοντα εθνικά κράτη και αυτοκρατορίες) (Held, 2008˙ McGrew, 2004˙ Mazower, 2012). Το ευρωπαϊκό παράδειγμα, και η ανάγκη περαιτέρω εκδημοκρατισμού του στην κατεύθυνση που προδιαγράψαμε στο Κεφάλαιο 4, προσφέρει ένα καλό σημείο εκκίνησης. Η επί δεκαετίες απρόσκοπτη λειτουργία των παγκόσμιων οργανισμών, με τις διαφορετικές πρακτικές και διαδικασίες λήψης αποφάσεων, επίσης έχει δημιουργήσει, παρά τις παθογένειες και την αδυναμία λήψης αποφάσεων σε αρκετές περιπτώσεις, μια νέα δυναμική παγκόσμιας συνεννόησης που μπορεί να λάβει πιο δημοκρατικές μορφές (βλ. Φραγκονικολόπουλος & Προέδρου, 2010).

Η παγκόσμια πολιτική τον 21ο αιώνα

Ο ταραχώδης 20ός αιώνας έφτασε στο τέλος του μέσα σε ένα κλίμα υπέρμετρης αισιοδοξίας για το «τέλος της ιστορίας», την τελειωτική νίκη της δημοκρατίας ενάντια σε παντός είδους ολοκληρωτικά καθεστώτα, τον τερματισμό των συγκρούσεων σε μεγάλο μέρος της υφηλίου, που προσλάμβανε χαρακτηριστικά παγιωμένης κατάστασης κι όχι απλώς ευτυχούς συγκυρίας, και την

υπόσχεση ότι ο καπιταλισμός μέσα από την παγκοσμιοποίησή του θα επέφερε πολύ περισσότερο πλούτο για όλους, με αποτέλεσμα την ανύψωση του βιοτικού επιπέδου του παγκόσμιου πληθυσμού και την επίλυση επιμέρους πολιτικών προβλημάτων και αναταραχών, αλλά και παγκόσμιων προβλημάτων όπως επιδημίες, επιδείνωση του οικοσυστήματος κλπ (Fukuyama, 1989). Στην αντίπερα όχθη αρθρώνονταν φωνές που απέδιδαν έμφαση σε συγκρουσιακές στάσεις, σε διαφοροποιούμενες ταυτότητες, την αρμονική συμβίωση των οποίων έβλεπαν ως αδύνατη σε βάθος χρόνου, σε μια αναπόδραστη «σύγκρουση των πολιτισμών», αλλά και στη συγκρουσιακή φύση τόσο της ανθρώπινης ύπαρξης όσο και του παγκόσμιου συστήματος (Huntington, 1996˙ Mearsheimer, 1990˙ 2007). Πράγματι, ο κόσμος έμοιαζε να έχει δύο πρόσωπα: τη στιγμή που σε γενικές γραμμές στη Δύση η ειρήνη, η συνεργασία και η συνεννόηση έμοιαζαν παγιωμένα, στην καρδιά της Ευρώπης, στη Γιουγκοσλαβία, διαδραματίζονταν γεγονότα που παρέπεμπαν στις εφιαλτικές μνήμες των δύο παγκόσμιων πολέμων (Silber & Little, 1996), στην Αφρική οι εμφύλιοι πόλεμοι πολλαπλασιάζονταν και σε μερικές περιπτώσεις κορυφώνονταν με τη διάπραξη γενοκτονιών (Keen, 2008), μέρος του πρώην σοβιετικού κόσμου παλλόταν από εμφύλιους πολέμους (Κιργιστάν, Τατζικιστάν) και εθνοτικές διαμάχες (Ναγκόρνο-Καραμπάχ, Νότια Οσετία, Υπερδνειστερία) (Weaver, 2013), ενώ το περιφερειακό υποσύστημα Ασίας-Ειρηνικού προσομοίαζε σε αυτό της Ευρώπης στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα, με βαθιές ρήξεις, αρνητικά και πολεμικά δια-κείμενες μεγάλες δυνάμεις (Κίνα και Ιαπωνία) και σφαίρες επιρροής (Emmott, 2009).

Σε αυτό το πλαίσιο, και με υπόβαθρο το σαρωτικό τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την επελαύνουσα παγκοσμιοποίηση, άρχισαν να καταγράφονται οι πρώτες αναλύσεις και να διαγράφονται οι προοπτικές για την παγκόσμια πολιτική στον 21ο αιώνα. Κομβικό ρόλο σε αυτές τις εκτιμήσεις, όπως ήταν αναμενόμενο, διαδραμάτιζε η κατανομή της ισχύος ανάμεσα στις μεγάλες δυνάμεις και η μεταβαλλόμενη δομή του διεθνούς συστήματος (Brzezinski, 1997). Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου σήμανε την εποχή της απόλυτης επικράτησης των ΗΠΑ, της μετάβασης από ένα διπολικό σε ένα μονοπολικό σύστημα και τη συνεπαγόμενη κυριαρχία της φιλελεύθερης πολιτικής και της «συναίνεσης της Ουάσινγκτον». Σε στρατηγικό επίπεδο, η υπεροπλία αυτή έγινε αισθητή στη διαχείριση του γιουγκοσλαβικού ζητήματος τόσο στην πρώτη φάση του (μέχρι το 1995 με την επιβολή της ειρήνης μέσα από τη συνθήκη του Dayton), όσο και στη δεύτερη και πολύ πιο αμφιλεγόμενη (με την επέμβαση κατά της Σερβίας στο Κόσοβο το 1999) και, κυρίως, με τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας, την επέμβαση σε Αφγανιστάν και Ιράκ και την ευρύτερη αμερικανική πολιτική στη Μέση Ανατολή. Η αμερικανική υπεροπλία ήταν, όμως, μόνο η μία όψη της πραγματικότητας. Η άλλη, και εξίσου υπαρκτή, ήταν ότι ένα

μονοπολικό σύστημα δεν μπορεί παρά να οδηγήσει σε συνασπισμούς ενάντια στην κυρίαρχη δύναμη και τις όποιες αυθαιρεσίες γεννά η υπερβολική ασυμμετρία ισχύος (Kupchan, 2007˙ Mearsheimer, 2007). Σε αυτό το πλαίσιο, γίνεται λόγος για την αναμενόμενη σταδιακή επιστροφή σε ένα πολυπολικό σύστημα. Τα κύρια χαρακτηριστικά του, πέρα από τη διατήρηση της σχετικής, αλλά όχι απόλυτης πλέον υπεροπλίας των ΗΠΑ, είναι:

1. Η επανάκαμψη της Ρωσίας, η αμφισβήτηση του δυτικού προτύπου οργάνωσης του κόσμου, των δυτικών αξιών και, φυσικά, της αμερικανικής ισχύος (Proedrou & Frangonikolopoulos, 2010). Η βίαιη και αστραπιαία απόσπαση της Κριμαίας από την Ουκρανία στις αρχές του 2014 και η προσάρτησή της στον ρωσικό εθνικό κορμό μπορεί εύκολα να αναγνωσθεί ως η ρωσική απάντηση απέναντι στην αμερικανική πολιτική που κατέστησε την αμφιλεγόμενη ανεξαρτησία του Κοσόβου πραγματικότητα τον καιρό της αδιαμφισβήτητης αμερικανικής παντοκρατορίας. Η κίνηση αυτή δεν επέχει μόνο τεράστια γεωπολιτική σημασία, αλλά και μια ιδιαίτερη συμβολική αξία για την κατανομή της ισχύος στο σημερινό παγκόσμιο σύστημα.
2. Η ανάδυση της Κίνας σε δύο επίπεδα. Σε οικονομικό επίπεδο, η Κίνα δεν αμφισβητεί μόνο την αμερικανική υπεροπλία, αλλά και αποτελεί την αναγκαία συνθήκη διατήρησης μιας ισχυρής αμερικανικής οικονομίας μέσα από τη στήριξη της πληθωριστικής πολιτικής της Αμερικανικής Κεντρικής Τράπεζας με τη συστηματική αγορά των αμερικανικών ομολόγων. Σε γεωπολιτικό επίπεδο, η Κίνα επιχειρεί να καταστεί κύριος του περιφερειακού της υποσυστήματος και επιδιώκει την ελαχιστοποίηση της προβολής της αμερικανικής ισχύος στη γειτονιά της, με το πλέον κεντρικό και ακανθώδες ζήτημα να αφορά το στάτους της Ταϊβάν, σύμμαχο των ΗΠΑ, την οποία η Κίνα θέλει τελικά να δει να επανενσωματώνεται στον εθνικό κορμό. Μέρος της πολιτικής αντιπαράθεσης αποτελεί, φυσικά, και η διαμάχη για τη νοηματοδότηση και την ισχύ επιμέρους νορμών, όπως η εθνική κυριαρχία, τα ανθρώπινα δικαιώματα κλπ (Πετρόπουλος & Χουλιάρας, 2013).
3. Αυτοί οι παραδοσιακοί αντίπαλοι των ΗΠΑ, σε συνδυασμό με την άνοδο μιας σειράς περιφερειακών δυνάμεων όπως η Ινδία, η Βραζιλία, η Τουρκία, το Ιράν κλπ, δημιουργούν ένα πολύ πιο πολυμερές διεθνές σκηνικό, στο οποίο οι ΗΠΑ δυσκολεύονται ολοένα και περισσότερο να επιβάλλουν τις πολιτικές τους (Bisley, 2010). Η στασιμότητα στον εμπορικό τομέα στο γύρο της Ντόχα είναι ενδεικτική. Ενώ, εξάλλου, η ΕΕ σε πολλά ζητήματα συμπράττει με τις ΗΠΑ, δεν πρέπει να παραγνωρίζει κανείς το βαθμό στον οποίο επιδιώκει την υλοποίη-

ση ίδιων συμφερόντων και δεν υποκύπτει εύκολα στις αμερικανικές πιέσεις. Ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν οι διαφορές σε πλείστα εμπορικά ζητήματα, όπως τα γενετικά μεταλλαγμένα προϊόντα, αλλά και η στρατηγική ενεργειακή σύμπραξη πολλών μελών της ΕΕ (και του ΝΑΤΟ) με τη Ρωσία στον ενεργειακό τομέα (Andreescu & Radu, 2013˙ Proedrou, 2012).

4. Ωστόσο, στη δεύτερη δεκαετία του 21ου αιώνα, η πιο σοβαρή και απρόβλεπτη απειλή για τις ΗΠΑ και τη δυτικο-κεντρική κυρίαρχη τάξη μοιάζει να είναι η αναζωπύρωση του ισλαμικού φονταμενταλισμού. Η ισλαμική τρομοκρατία έχει χτυπήσει πολλές φορές δυτικούς στόχους, με αποκορύφωμα φυσικά την κοσμογονία της 11ης Σεπτεμβρίου. Παράλληλα, ισλαμικές οργανώσεις, όπως η Χαμάς και η Μπόκο Χαράμ, έχουν αναδυθεί ως σημαντικοί παίκτες όχι μόνο για τα κράτη στα οποία δραστηριοποιούνται, αλλά και ως διεθνείς και περιφερειακοί δρώντες και παράγοντες. Σε επίπεδο εγχώριας πολιτικής, ισλαμικές ομάδες και κόμματα αποτελούν την πλειοψηφία στα περισσότερα κράτη της Μέσης Ανατολής και της (βόρειας τουλάχιστον) Αφρικής και είτε καταλαμβάνουν την εξουσία (όπως, για παράδειγμα, στο Ιράν το 1979 και στην Τουρκία, η οποία μετατρέπεται από ένα κατεξοχήν κοσμικό σε ένα ισλαμικό κράτος), είτε εξεγείρονται ενάντια σε καθεστηκυίες κοσμικές τάξεις (βλέπε καθεστώς Καντάφι στη Λιβύη και Άσαντ στη Συρία), ή βλέπουν την επαναστατική τους ορμή και τη δημοκρατική, εκλογική τους πολιτική δύναμη να ανακόπτεται από πραξικοπήματα και στρατιωτικά καθεστώτα (βλ. Αίγυπτος). Το πλέον ηχηρό μήνυμα για την αποφασιστικότητα και την ορμή του ισλαμικού μετώπου έρχεται από το γειτονικό νεοϊδρυθέν Ισλαμικό Κράτος (Islamic State of Iraq and Syria, ISIS) που έχει κατ' ουσίαν οικοδομήσει ένα Χαλιφάτο που διοικεί με άτεγκτους, απάνθρωπους όρους (Atwan, 2015˙ Hiro, 2014).

Κοιτώντας πέρα από το συστημικό, στρατηγικό και γεωπολιτικό επίπεδο, ωστόσο, είναι σημαντικό να δούμε την ισχύ μιας παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, στην οποία δεν εντάσσονται πλέον μόνο πολυεθνικές επιχειρήσεις δυτικών συμφερόντων, αλλά αποεδαφικοποιημένοι οικονομικοί παράγοντες και κρατικές, ημι-κρατικές και ιδιωτικές εταιρείες των αναδυόμενων δυνάμεων (όπως η Rosneft, η Gazprom, η Sinopec, η Novatek κλπ), αλλά και παράνομα δίκτυα οργανωμένου εγκλήματος, ανακύκλωσης μαύρου χρήματος κλπ. Σε αυτό το πλαίσιο, ενώ η έμφαση δίνεται κυρίως στις ιδεολογικές και στρατηγικές προεκτάσεις της δημιουργίας ενός Ισλαμικού Χαλιφάτου, είναι απαραίτητο να εξετάσουμε το βαθμό στον οποίο αυτό λειτουργεί ως ένας ευέλικτος,

προσαρμόσιμος και, κατ' επέκταση, ικανότατος οικονομικός δρων εντός ενός δυτικο-κεντρικού οικονομικού συστήματος που επιτρέπει ρωγμές και κενά ούτως ώστε το κεφάλαιο (από οπουδήποτε κι αν προέρχεται, οποιουσδήποτε στόχους κι αν εξυπηρετεί) να μπορεί να κινείται απρόσκοπτα και να πολλαπλασιάζεται). Εξίσου παραγνωρισμένη αλλά σημαντική συνιστώσα της ισλαμικής έκρηξης συνιστά και η χρήση των νέων μέσων επικοινωνίας και μια υψηλού επιπέδου επικοινωνιακή στρατηγική που επιτρέπει την προπαγάνδιση των στόχων του ισλαμικού κινήματος και τη διεύρυνση της οικονομικής του βάσης. Η βιντεοσκόπηση της κλοπής μνημείων ανυπολόγιστης ιστορικής και πολιτισμικής αξίας, για παράδειγμα, που αναπαράγεται στη συνέχεια εκτενώς από όλα τα Μέσα εκτινάσσει την τιμή των μνημείων αυτών στη μαύρη αγορά, με αποτέλεσμα την απρόσκοπτη εξασφάλιση τεράστιων εσόδων που όχι μόνο επιτρέπουν τη συνέχιση της τζιχάντ (ιερού πολέμου), αλλά δημιουργούν και περαιτέρω ερείσματα στους ιθύνοντες του κινήματος να διατηρούν τη τζιχάντ και για λόγους προσωπικού οφέλους και ευημερίας (Atwan, 2015).

Η εικόνα της παγκόσμιας πολιτικής σήμερα μοιάζει περισσότερο, έτσι, όπως είδαμε και στο Κεφάλαιο 3, με αυτό που Andrew Linklater (2007) αποκαλεί «νεομεσαιωνισμό», μια κατάσταση κατά την οποία η εθνική κυριαρχία μειώνεται και η πολιτική εξουσία διαμοιράζεται σε ένα ευρύ φάσμα εδαφικά προσδιορισμένων αλλά και απεδαφικοποιημένων αλληλεπικαλυπτόμενων δρώντων. Μέσα σε αυτό το παγκόσμιο σκηνικό, το παραδοσιακό δίλημμα τάξη ή δικαιοσύνη λαμβάνει έναν τρομακτικά επίκαιρο χαρακτήρα. Σε αντίθεση με απλοϊκές αναλύσεις της διεθνούς πολιτικής, οι δρώντες οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τους πληθώρα παραμέτρων. Ο σχεδιασμός της εξωτερικής πολιτικής και η λήψη κρίσιμων στρατηγικών αποφάσεων, σε αυτό το πλαίσιο, είναι εξαιρετικά περίπλοκο και πολυδαίδαλο εγχείρημα (Hill, 2003). Ενώ, για παράδειγμα, οι εντυπωσιακές εξεγέρσεις στην Αίγυπτο θεωρήθηκαν υποκινούμενες από τις ΗΠΑ στο πλαίσιο της καμπάνιας εκδημοκρατισμού της ευρύτερης Μέσης Ανατολής, και προς τούτο οι ΗΠΑ δέχτηκαν σφοδρή κριτική ως υπονομεύουσες την κυβέρνηση ενός κυρίαρχου κράτους, στην πραγματικότητα οι ΗΠΑ βρέθηκαν σε πολύ δύσκολη θέση μετά την εκδίωξη του επί τριακονταετίας Αιγύπτιου ηγέτη Χόσνι Μουμπάρακ. Κι αυτό γιατί, ενώ το δικτατορικό καθεστώς της Αιγύπτου βαρύνεται για αυταρχική διακυβέρνηση, για πλήθος εγκλημάτων κατά αντιφρονούντων και για συστηματικό περιορισμό θεμελιωδών ελευθεριών των πολιτών της χώρας, αφενός είχε καταστεί πυλώνας της εξομάλυνσης των σχέσεων του αραβικού κόσμου με το Ισραήλ από το 1979 κι αφετέρου συγκρατούσε τη δυναμική της Μουσουλμανικής Αδελφότητας, του πιο σημαντικού και λαοφιλούς κοινωνικού κινήματος που θα οδηγούνταν στην εξουσία σε περίπτωση που διενεργούνταν καθαρές εκλογικές διαδικασίες (όπως και έγινε λίγα χρόνια αργότερα, ωστόσο δεν ανέ-

λαβε την εξουσία ελέω ενός νέου πραξικοπήματος). Σε αυτό το πλαίσιο, οι εκκλήσεις για δικαιοσύνη (επικράτηση της δημοκρατίας) έχουν ύψιστη ηθική βάση, καθίστανται ωστόσο πιο εύπλαστες και αμφιλεγόμενες μπροστά στον πιθανό «αρμαγεδδώνα» μιας ισλαμικής κυριαρχίας που μπορεί να οδηγήσει στην εγκαθίδρυση ενός ισλαμικού καθεστώτος τύπου Ιράν ή Ισλαμικού Χαλιφάτου στην Αίγυπτο, ή/και στην ολοκληρωτική αραβο-ισραηλινή σύγκρουση υπό την σκέπη ενός ισλαμικού καθεστώτος στην Αίγυπτο. Η αμερικανική πολιτική προτίμησε τη διατήρηση της τάξης σε βάρος της απονομής δικαιοσύνης (τη στήριξη δηλαδή της δημοκρατίας και την υπονόμευση του δικτατορικού καθεστώτος) και μια ακριβοδίκαιη αποτίμηση της επιλογής αυτής δεν μπορεί παρά να οδηγήσει τόσο στην αναγνώριση των θετικών αποτελεσμάτων όσο και στη διακρίβωση των αρνητικών της επιπτώσεων (Sharp, 2011).

Η παγκόσμια πολιτική στον 21ο αιώνα, επιπλέον, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη και άμεσα συνυφασμένη με την ιστορία και τη φιλοσοφία των ιδεών που θα λάβουν ξεκάθαρο περιεχόμενο και θα κατευθύνουν την πορεία της στο πέρας του αιώνα. Ο 19ος αιώνας σφραγίστηκε από τη γένεση του εργατικού κινήματος, τους σπόρους του κομμουνιστικού ιδεώδους και την ελκυστικότητα ιδεών αναρχικής απόχρωσης, την άνοδο του φιλελευθερισμού και την υποχώρηση της μοναρχίας προς όφελος πιο δημοκρατικών και αντιπροσωπευτικών συστημάτων διακυβέρνησης. Η πορεία αυτή συνεχίστηκε στον 20ό αιώνα μέσα από τη μεγάλη περιπέτεια του μαρξισμού και του κομμουνισμού και την πρόσκαιρη ελκυστικότητα του φασισμού, που πρακτικά νικήθηκαν από τις ιδέες της δημοκρατίας και του καπιταλισμού (Hobsbawm, 1997). Αυτή η επικράτηση, ωστόσο, μόνο στέρεα και δεδομένη δεν μπορεί να θεωρείται. Στην καρδιά της Ευρώπης ανθούν ρατσιστικά, ακροδεξιά, αντι-μεταναστευτικά κινήματα που καλούν για επιστροφή στο παρελθόν, παρά για διαχείριση των σύνθετων ζητημάτων μέσα από έναν κοσμοπολιτικό φακό (Mudde, 2011). Η επικράτηση ενός πολιτικού συντηρητισμού μαζί με έναν οικονομικό φιλελευθερισμό στην Ευρώπη έχει λάβει χώρα πάνω στο κουφάρι μιας Ευρωπαϊκής Αριστεράς που αδυνατεί να επαναπροσδιορίσει εαυτόν μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού. Αν ο φιλελευθερισμός τοποθετεί στο επίκεντρο της αξιακής του κλίμακας την ελευθερία και ο σοσιαλισμός την ισότητα, αναζητείται ακόμη εκείνη η βέλτιστη ισορροπία ανάμεσα στα δύο. Η οικειοποίηση της έννοιας της ελευθερίας από την Αριστερά με στόχο τη μεγαλύτερη ισότητα αποτελεί απαραίτητη εξέλιξη ώστε να γεφυρωθεί το χάσμα ανάμεσα στους έχοντες και τους λιγότερο προνομιούχους, να διατηρηθεί η κοινωνική συνοχή και να οικοδομηθούν πιο αποτελεσματικά συστήματα διακυβέρνησης σε εθνικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο (Rosanvallon, 2014). Το ακραίο κομμάτι του ισλαμικού κόσμου, επιπλέον, αντιδιαστέλλεται εμφατικά προς το εκσυγχρονιστικό τμήμα του μουσουλμανικού κόσμου. Τα δύο αυτά

κοινωνικά κινήματα, που αποτυπώνονται στο Ισλαμικό Χαλιφάτο, την Αλ Κάιντα και τη Μπόκο Χαράμ από τη μία, και στην Αραβική Άνοιξη από την άλλη, και η εξέλιξή τους τις επόμενες δεκαετίες θα διαδραματίσουν κομβικό ρόλο στην εξέλιξη των κρατών της περιοχής και, κατά συνέπεια, στη δράση και την εξωτερική τους πολιτική και την αλληλεπίδρασή τους με άλλη κράτη στη διεθνή σκακιέρα.

Σε αυτό το ρευστό πολιτικό σκηνικό, οι ταυτότητες διαμορφώνονται εκ νέου, αποκτούν διαφορετικά χαρακτηριστικά, και αλλοιώνονται ή ενδυναμώνονται (Heywood, 2013: 317-362). Έχει αναδυθεί μια νέα ταυτότητα, αυτή του Ευρωπαίου πολίτη, αν και ακόμη δεν φαντάζει πολύ στέρεα. Ωστόσο, η ευρωπαϊκή ενοποιητική διαδικασία δεκαετιών έχει πράγματι δημιουργήσει οικογένειες και πολίτες που δεν μπορούν παρά να ταυτοποιηθούν ως Ευρωπαίοι, και που θεωρούν σπίτι και πατρίδα τους όχι ένα εθνικό κράτος, αλλά την Ευρώπη. Η ταυτότητα του Σοβιετικού πολίτη έχει χαθεί, ωστόσο οι φιλόδοξες βλέψεις ανασύστασης της ρωσικής ηγεμονίας σε μεγάλο μέρος του πρώην σοβιετικού χώρου μέσα από τη δημιουργία της Ευρασιατικής Ένωσης μπορεί να ανασυστήσει τη σοβιετική ταυτότητα με ελαφρώς διαφορετικά χαρακτηριστικά. Εντός του ισλαμικού κόσμου, επιπρόσθετα, έχουν διαμορφωθεί διαφορετικές επιμέρους ταυτότητες: κοσμικοί, μετριοπαθείς και ακραίοι. Η εξέλιξη αυτών των τάσεων και η σφυρηλάτηση στέρεων ταυτοτήτων θα προσδώσει περιεχόμενο και ισχύ σε συγκεκριμένες πολιτικές κατευθύνσεις στον μουσουλμανικό, και όχι μόνο, κόσμο.

Τέλος, είναι απαραίτητο να εστιάσουμε στην κεντρική διάκριση του κόσμου ανάμεσα σε Παγκόσμιο Βορρά και Παγκόσμιο Νότο, ένα ζήτημα που τέμνεται από τη γεωμετρική αύξηση των μεταναστευτικών ροών από τον δεύτερο στον πρώτο. Η παγιωμένη και επιδεινούμενη αυτή κατάσταση απογυμνώνει την ανθρωπιστική ρητορική της Δύσης και αποτελεί ένα κεντρικό αίτιο της εντεινόμενης ανασφάλειας που χαρακτηρίζει τον κόσμο μας στον 21ο αιώνα. Ο Παγκόσμιος Νότος παραμένει κατάφωρα αδικημένος στον διεθνή καταμερισμό εργασίας εγκλωβισμένος ανάμεσα στον φαύλο κύκλο της φτώχειας και της υπανάπτυξης, τα γεωπολιτικά συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων και τα οικονομικά συμφέροντα των μεγάλων πολυεθνικών ομίλων, τους τακτικισμούς αδίστακτων πολέμαρχων που διαιωνίζουν προς ίδιον όφελος αδιέξοδους εμφυλίους πολέμους, την ασύλληπτου μεγέθους διαφθορά και οικονομικά συστήματα δομημένα σε πολεμικές, κι όχι ειρηνικές, συνθήκες (Keen, 2008˙ Sen, 1999). Η καλύτερη, και συχνά μοναδική, διέξοδος είναι η φυγή προς πιο ευνομούμενα κράτη. Ωστόσο, οι ροές αυτές αναπόδραστα δημιουργούν ταυτοτικές συγκρούσεις, ξενοφοβία και πιέσεις στα κράτη πρόνοιας της Δύσης.

Πρακτικά, το πρόβλημα της μετανάστευσης και οι εκρηκτικές του συνέπειες και πολιτικές προεκτάσεις μπορούν να καταπολεμηθούν μόνο στη ρίζα τους, με τη βελτίωση δηλαδή των συνθηκών ζωής στον Παγκόσμιο Νότο. Η προβληματική αυτή μας φέρνει στην καρδιά του σύγχρονου καπιταλιστικού συστήματος. Ο Παγκόσμιος Νότος ουσιαστικά επιδοτεί τα οικονομικά πλεονάσματα και τα οικολογικά ελλείμματα (ecological deficits) του Παγκόσμιου Βορρά, με αποτέλεσμα να αδυνατεί να αναπτυχθεί βιώσιμα (Sen, 2014). Τούτο δημιουργεί εύλογα αισθήματα αδικίας (grievances) και εξευτελισμού και, κατά συνέπεια, οδηγεί αναπόδραστα σε συγκρουσιακές σχέσεις με χώρες του Παγκόσμιου Βορρά, με αποτέλεσμα γεωπολιτικές αναταράξεις (Moisi, 2007). Δεδομένου ότι οι πρώτες ύλες του Παγκόσμιου Νότου τροφοδοτούν την παγκόσμια οικονομία, η απουσία επάρκειας πόρων και οικολογικής ασφάλειας (ecological security) στον Παγκόσμιο Νότο είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με, τροφοδοτεί και τροφοδοτείται από την απουσία γεωπολιτικής ασφάλειας. Σε μια εποχή που στη Μέση Ανατολή απειλείται η κορωνίδα της παγκόσμιας κοινωνίας, η οργανωτική μονάδα του έθνους-κράτους, και ο ευρύτερος αραβικός-μουσουλμανικός κόσμος ασφυκτιούν υπό την στραγγαλιστική παρουσία του Παγκόσμιου Βορρά σε όλες τις εκφάνσεις της παγκόσμιας ζωής, είναι απολύτως απαραίτητο η Δύση, αντί να τοποθετεί απλώς τον εχθρό απέναντί της, να επιχειρήσει να κατανοήσει τις συνθήκες που οδηγούν σε μείζονα γεωπολιτική αστάθεια και να διευκολύνει την επιστροφή στην ομαλότητα. Ενώ οι φονταμενταλιστικές ιδεολογίες, τα «άρρωστα» μυαλά κλπ, μπορούν να προσφέρουν κάποιες ερμηνείες, οι βαθύτερες ρίζες του προβλήματος έγκεινται στην υπέρμετρη κυριαρχία του Παγκόσμιου Βορρά που στραγγαλίζει τις ελπίδες και τα περιθώρια του παγκόσμιου Νότου. Η παραδοσιακή εξάρτηση του παγκόσμιου Νότου από τον παγκόσμιο Βορρά εκβάλλει στη διαιωνιζόμενη αποκοπή του από τις παγκόσμιες εξελίξεις και τη δυνατότητα συνδιαμόρφωσης της παγκόσμιας πολιτικής. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι κρίσιμο να αντιληφθούμε την ευθύνη που φέρουμε και τον καταλυτικό ρόλο που μπορούμε να διαδραματίσουμε ως κοινωνίες/ συντεταγμένα κράτη του Παγκόσμιου Βορρά στη δημιουργία ενός βιώσιμου κόσμου, τόσο με την έννοια της διαβίωσης εντός των βιοφυσικών ορίων, όσο και με αυτή της ισότητας, της δικαιοσύνης και της αλληλεγγύης (Wackernagel & Rees, 1998˙ Wackernagel *et al.*, 2006). Όπως έχει άλλωστε εμβριθώς καταδείξει ο Amartya Sen (1999), η ελευθερία είναι μια ευρύτατη έννοια που συνεπάγεται όχι μόνο κάποια πολιτικά δικαιώματα, αλλά κυρίως ελευθερία από ανάγκες και επιθυμίες (freedom from want), η μη εκπλήρωση των οποίων καθιστά τη ζωή δυσχερέστατη έως αβίωτη.

Ως εκ τούτου, είναι απαραίτητο να επιτρέψει ο Παγκόσμιος Βορράς ζωτικό χώρο για την ανάπτυξη και τη μεγέθυνση του Παγκόσμιου Νότου. Μια

τέτοια στρατηγική είναι κολοσσιαίων διαστάσεων και δυνάμει ιδιαίτερα επώδυνη. Στην ουσία, δεν αποτελεί παρά μια «πεφωτισμένη» κίνηση του Παγκόσμιου Βορρά που μπορεί να ανταλλάξει μέρος των ανέσεών του με μειούμενες κρίσεις, αναταραχές και αναφλέξεις που κοστίζουν ζωές, χρήματα και ποιότητα ζωής στο Νότο αλλά (και) στη Δύση. Εάν δεν αντιληφθούμε τις συνδέσεις των πεδίων της οικολογικής και της γεωπολιτικής ανασφάλειας του κόσμου μας, είναι αδύνατο να επιφέρουμε σημαντικές βελτιώσεις σε έναν κόσμο που πλήττεται πολλαπλώς (Wackernagel *et al.*, 2006˙ Wackernagel & Rees, 1998).

Συζήτηση: Η ανάγκη αλλαγής παραδείγματος: Τα οικολογικά οικονομικά

Είναι σύνηθες η προσπάθεια αντιμετώπισης συγκεκριμένων προβλημάτων να οδηγεί στην ανάδυση συγκεκριμένων λύσεων και πρακτικών, καθώς και ιδεών, πεποιθήσεων και υποθέσεων εργασίας που σχηματίζουν το ιδεολογικό υπόβαθρο και πλαίσιο που κατευθύνει τον τρόπο ενατένισης του κόσμου και επίλυσης των προβλημάτων στο διηνεκές. Το σύνολο των ιδεών αυτών που συνδέονται λογικά μεταξύ τους αποκαλούμε παράδειγμα (paradigm). Η κατάσταση αυτή, αν και εύλογη, πολλές φορές οδηγεί στο παράδοξο να επιχειρούμε να αντιμετωπίσουμε σύγχρονες προκλήσεις με πρότερα ιδεολογικά σχήματα, και καταλήγει συχνά σε ιδεολογικές αγκυλώσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, υποστηρίζει ο Φίλιππος Προέδρου στο νέο του βιβλίο, ολόκληρη η οικονομική σκέψη κατευθύνεται από ένα παράδειγμα που εδράζεται σε αντιλήψεις για ένα προηγούμενο, εμφανώς διαφορετικό από τον σημερινό κόσμο και τεκμηριώνεται θεωρητικά σε υποθέσεις εργασίας που χρήζουν αναθεώρησης. Τούτο ισχύει, για παράδειγμα, για την εξειδίκευση των επιστημών. Ενώ τους προηγούμενους αιώνες ο κατακερματισμός της γνώσης και η εξειδίκευση ήταν απαραίτητα για να αποκτήσουμε περαιτέρω γνώση του κόσμου ως ανθρωπότητα, σήμερα απαιτείται μια ολιστική, συνθετική ανάγνωση των επιμέρους επιστημών που θα δώσουν λύση στο πακέτο προβλημάτων που ταλανίζουν τον πλανήτη.

Βρίσκει εφαρμογή, επίσης, στην κατευθυντήρια γραμμή της πολιτικής και της οικονομίας, στην απροβλημάτιστη παραδοχή δηλαδή ότι η μεγέθυνση της οικονομίας αποτελεί πανάκεια και ότι η απουσία της ισοδυναμεί με μια διαρκή προβληματική κατάσταση. Ενώ η μεγέθυνση της οικονομίας αποτελούσε δικαιολογημένα στόχο των κοινωνιών από την αρχή της βιομηχανικής επανάστασης, στον σημερινό κόσμο αφενός αποτυγχάνει να επιλύσει τα προβλήματα της φτώχειας και των παγκόσμιων ανισοτήτων, του υπερπληθυσμού και της ανεργίας, αφετέρου δημιουργεί μείζονες οικολογικές ζημίες που βλάπτουν την ανθρώπινη ευημερία και μειώνουν, σε αρκετές περιπτώσεις, την ευρωστία της οικονομίας.

Η βιομηχανική κοινωνία εδράζεται στην έννοια της μεγέθυνσης (growth), του

πολλαπλασιασμού της οικονομικής δραστηριότητας. Όπως γράφει ο Προέδρου (2013: 16), όμως, ενώ «στη νεωτερική εποχή η ποιοτική αναβάθμιση της οικονομίας και κατ' επέκταση της ζωής των πολιτών περνούσε μέσα από την αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας … μια σειρά μελετών σε χώρες όπως οι ΗΠΑ και η Αυστραλία, ανάμεσα σε άλλες, καταδεικνύει ότι η οικονομική δραστηριότητα τις τελευταίες δεκαετίες αντί να αυξήσει το βιοτικό επίπεδο των πολιτών συνολικά επέφερε μεγαλύτερες ζημίες από ό,τι κέρδη (overshoot). Τα κόστη αυτά είναι τεσσάρων ειδών:

1. *Οικολογικά*: Η υπερβολική εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και, κατ' επέκταση, η υπερκέραση των ορίων του οικοσυστήματος προκαλεί αρνητικές συνέπειες στις ζωές των πολιτών (αποδάσωση, κλιματική αλλαγή, ερημοποίηση, σπάνις φυσικών πόρων κλπ)

2. *Οικονομικά*: Οι φυσικές καταστροφές (η ένταση και ισχύς των οποίων αυξάνονται λόγω της υπερθέρμανσης του πλανήτη) και η κλιματική αλλαγή συνεπάγονται ότι σημαντικό μέρος των προσόδων της οικονομίας πρέπει να κατευθυνθεί προς τη (μερική, έστω) αποκατάσταση των ζημιών αυτών και όχι σε επανεπενδύσεις ή τρόπους βελτίωσης της ανθρώπινης διαβίωσης και των ανθρώπινων ανέσεων

3. *Πολιτικά*: Η έμφαση στη μεγέθυνση έχει οδηγήσει στην ανάδυση ενός οικονομο-κεντρικού κόσμου, με αποτέλεσμα η ηθική και φιλοσοφική σφαίρα να μονοπωλείται από την οικονομική. Τούτο έχει σημαντικό αντίκτυπο στον τρόπο θέσμισης της κοινωνίας και στη στόχευσή της.

4. *Κοινωνικά*: Το παράδειγμα της μεγέθυνσης και η κυρίαρχη οικονομική λογική έχουν δημιουργήσει μια παγκόσμια οικονομία που ασφυκτιά υπό το βάρος των διογκούμενων ανισοτήτων και της διάβρωσης της κοινωνικής συνοχής.

Σε αυτό το πλαίσιο η περαιτέρω μεγέθυνση δεν είναι *επιθυμητή*. Κατ' επέκταση, το παράδειγμα της μεγέθυνσης δεν συνιστά τόσο τη λύση στα σύγχρονα προβλήματα, όσο αφετηρία και αναπόσπαστο μέρος τους. Παράλληλα, η αέναη μεγέθυνση δεν είναι *δυνατή*, δεδομένου ότι τα οικολογικά όρια αποτελούν ανάχωμα στη συνολική αύξηση της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας στο διηνεκές. Οι εξελίξεις καλούν λοιπόν για μια αλλαγή παραδείγματος (paradigm shift) προς την κατεύθυνση μιας προσέγγισης σχεδόν άγνωστης στο ελληνικό κοινό, αυτή των οικολογικών οικονομικών (ή οικονομικών του περιβάλλοντος, ecological economics/ economics of the environment). Παρά το γεγονός ότι στη χώρα μας λειτουργούν πλήθος οικονομικών σχολών και τμημάτων, η προσέγγιση αυτή παραμένει περιθωριακή και διδάσκεται ελάχιστα, αν και μετρά ήδη τέσσερις δεκαετίες ζωής και έχει εισχωρήσει στη διεθνή βιβλιογραφία και στα ακαδημαϊκά τμήματα σε σειρά χωρών, όπως οι ΗΠΑ, ο Καναδάς, η Αυστραλία, η Βρετανία, η Ισπανία, η Γαλλία κλπ.

Η προσέγγιση των οικολογικών οικονομικών και η θεωρία του σταθερού οικονομικού κύκλου (steady-state economics) βλέπουν το οικονομικό σύστημα ως μέρος του ευρύτερου οικοσυστήματος από τη βιωσιμότητα του οποίου και εξαρτάται. Στη θέση μιας ανθρωπο-κεντρικής προσέγγισης, έτσι, που τοποθετεί στο επίκεντρο την οικονομία και τη διαρκή μεγέθυνσή της, η νέα αυτή θεωρητική προσέγγιση είναι οικο-κεντρική (με τον άνθρωπο να αποτελεί μέρος του οικοσυστήματος, σε εγγενή και όχι ιεραρχική σχέση με το περιβάλλον) και θέτει ως ύψιστο στόχο τη διαβίωση εντός των βιοφυσικών ορίων. Τα οικολογικά οικονομικά έχουν μια σαφή πολιτική και οικονομική διάσταση, εμφανώς διακριτή από αυτή της κυρίαρχης οικονομικής σκέψης. Πιο συγκεκριμένα, τα οικολογικά οικονομικά είναι ένα «πολυσυλλεκτικό και πολυεπιστημονικό πεδίο που προτείνει την ενοποιημένη μελέτη του φυσικού, του οικονομικού και του κοινωνικού κόσμου … υιοθετεί μια ολιστική προσέγγιση που ενσωματώνει όχι μόνο τις φυσικές επιστήμες, προκειμένου να δώσει απάντηση σε ερωτήματα για το πώς λειτουργεί ο κόσμος και να προτείνει τις βέλτιστες πρακτικές αντιμετώπισης των οικολογικών προβλημάτων, αλλά και βασικά εργαλεία της οικονομικής επιστήμης που ωστόσο δεν αποτελούν τους καθοριστικούς παράγοντες της οικονομικής δραστηριότητας, αλλά λειτουργούν εντός ενός συγκεκριμένου πλαισίου που καθορίζεται από τις επιταγές του φυσικού περιβάλλοντος … [Η απομάκρυνση από το παράδειγμα της μεγέθυνσης] δεν συνεπάγεται σε καμία περίπτωση το τέλος των οικονομικών. Αντίθετα, καθιστά την οικονομική επιστήμη ακόμη πιο σημαντική. Τη στρέφει, ωστόσο, σε διαφορετικά πλέον ζητήματα που άπτονται κυρίως των οικονομικών της διατήρησης της ποιότητας του βιοτικού επιπέδου, της συντήρησης αγαθών και υπηρεσιών και, φυσικά, της προσαρμογής στα όρια που θέτει το φυσικό περιβάλλον» (Προέδρου, 2013: 24-25). Αναφορικά με την πολιτική διάσταση, η προσέγγιση των οικολογικών οικονομικών «ενσωματώνει θεμελιώδεις έννοιες των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών όπως κοινωνική δικαιοσύνη, ισότητα, διανομή και δημοκρατία και τους προσδίδει νέο περιεχόμενο στο πλαίσιο της οικολογικής βιωσιμότητας … Η ιδέα της δικαιοσύνης, άλλωστε, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το ζήτημα της βιώσιμης ανάπτυξης και τις προοπτικές των επόμενων γενεών … Τα οικολογικά οικονομικά διέπονται, εξάλλου, από μια ηθική φιλοσοφία που ισορροπεί ανάμεσα στην ανάγκη δημιουργίας υλικού πλούτου από τη μία, και την αποφυγή κυριάρχησης του στόχου αυτού επί άλλων στόχων και ιδανικών από την άλλη» (Προέδρου, 2013: 25).

Η αναθεώρηση αυτή οδηγεί σε μια πολύ διαφορετική ανάγνωση των κύριων προβλημάτων της οικονομικής θεωρίας. Η σύγχρονη οικονομική επιστήμη αναγνωρίζει δύο κεντρικά προβλήματα: την κατανομή των πόρων και τη διανομή του πλούτου. Επικεντρώνεται κατά βάση στο πρόβλημα της βέλτιστης κατανομής των πόρων που θα οδηγήσει στα βέλτιστα δυνατά αποτελέσματα, και δευτερευόντως στο πρόβλημα της διανομής του πλούτου. Το τρίτο ζήτημα, αυτό της κλίμακας της οικονομικής δραστηριότητας, παραγνωρίζεται παντελώς, δεδομένου ότι η ορθο-

δοξία της μεγέθυνσης θεωρεί δυνατή και επιθυμητή την αέναη επέκταση της οικονομικής σφαίρας. Είναι αυτό το τρίτο ζήτημα που βρίσκεται στο επίκεντρο της προσέγγισης των οικολογικών οικονομικών. Από τη στιγμή που τα όρια και οι δυνατότητες του οικοσυστήματος να αναπαράγουν νέους πόρους και, κυρίως, να απορροφήσουν τα απόβλητα της οικονομικής δραστηριότητας έχουν καταστεί εμφανή, ο καθορισμός ορίων μέσα από τη μελέτη της κλίμακας της οικονομικής δραστηριότητας καθίσταται το κεντρικής σημασίας ζητούμενο. Ακολουθεί η μελέτη της διανομής του πλούτου, καθότι σε έναν κόσμο πεπερασμένων πόρων οι κοινωνικοί στόχοι της οικονομίας δεν είναι δυνατό να επιτευχθούν χωρίς δίκαιες και ισορροπημένες διανεμητικές πολιτικές. Η κατανομή των πόρων εντός μιας οικονομίας που κινείται εντός συγκεκριμένων βιοφυσικών ορίων και έχει επιτύχει μια ικανοποιητική διανομή του πλούτου, τέλος, έρχεται να επιφέρει τα βέλτιστα δυνατά οικονομικά αποτελέσματα.

Η οικονομία, σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, δεν είναι μόνο ένα υποσύστημα του οικοσυστήματος, αλλά (πρέπει να είναι) και μέρος του πολιτικού συστήματος και να υπάγεται πρώτιστα όχι σε οικονομικές, αλλά σε πολιτικές και κοινωνικές στοχεύσεις. Ενώ ο οικονομο-κεντρικός μας κόσμος βάζει την οικονομία σε πρώτο πλάνο, η πολιτική διάσταση της προσέγγισης των οικολογικών οικονομικών έγκειται στη διαφύλαξη της κοινωνικής δικαιοσύνης και της προστασίας του περιβάλλοντος. Στόχος πλέον δεν είναι η μεγέθυνση της οικονομίας, που αποτελεί ποσοτικό όρο, αλλά η ανάπτυξη που επέχει κατά περίπτωση ποσοτικό και κατά βάση ποιοτικό χαρακτήρα και περιεχόμενο. Η αύξηση της ανθρώπινης ευημερίας, η πρόσβαση σε κοινά αγαθά και η αναβάθμιση της δημοκρατίας δεν μετρώνται με οικονομικούς όρους αλλά αποτελούν το στόχο της ανθρώπινης ύπαρξης και πρέπει να βρίσκονται στο επίκεντρο κάθε συλλογικής προσπάθειας.

Μια επιστημολογία των Διεθνών Σχέσεων για τον 21ο αιώνα

Η μελέτη των Διεθνών Σχέσεων αποτελεί ένα κυρίαρχα δυτικό εγχείρημα. Αναπόδραστα, εμφορείται και από τα προνομιούχα πεδία ενασχόλησης δυτικών αναλυτών, μια δυτική ιδεολογία-κοσμοθεώρηση και έναν έντονο δυτικοκεντρισμό. Τούτο ανέκαθεν αποτελούσε πρόβλημα, κυρίως στα πεδία των μετα-αποικιακών, φεμινιστικών, οικολογικών και αναπτυξιακών σπουδών (Buzan & Hansen, 2009: 1). Σήμερα, ωστόσο, έρχεται σε οξεία αντίθεση με την τεκτονική κίνηση του παγκόσμιου συστήματος μακριά από τη Δύση και εγγύτερα στην Ανατολή. Τούτο έχει με τη σειρά του ανοίξει την επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων σε νέες θεωρήσεις και οπτικές στα παγκόσμια ζητήματα, για την ώρα όμως ακόμα σε φοβερά αναντίστοιχο βαθμό.

Μια κληρονομιά του δυτικού τρόπου σκέψης έγκειται στον κυρίαρχο ρασιοναλιστικό τρόπο/ πρότυπο σκέψης με ρίζες στην αριστοτέλεια και την καρτεσιανή λογική. Η αντίληψη της σχέσης αιτίου-αιτιατού και η συνεπαγόμενη δυαδική λογική υπήρξε καθοριστική στη διαμόρφωση του κυρίαρχου ρεύματος της δυτικής σκέψης, τον ορθολογισμό/ ρασιοναλισμό (rationalism), που δομεί τόσο τις φυσικές όσο και τις κοινωνικές επιστήμες. Τα κύρια χαρακτηριστικά αυτού του τρόπου σκέψης είναι τα εξής:

1. *Ατομισμός*: τα συστήματα αποτελούνται από αμετάβλητα μέρη και αποτελούν απλώς το σύνολο των μερών τους.
2. *Μηχανική λογική*: οι σχέσεις μεταξύ των μερών είναι σταθερές και αμετάβλητες. Τα συστήματα μεταβάλλονται ομαλά από το ένα σημείο ισορροπίας στο άλλο και οι αλλαγές αυτές είναι αναστρέψιμες.
3. *Οικουμενικότητα*: διαφορετικά και πολύπλοκα φαινόμενα είναι το αποτέλεσμα λίγων σταθερών και αναλλοίωτων στο χρόνο οικουμενικών νόμων και αξιωμάτων.
4. *Αντικειμενισμός*: μπορούμε να απομακρυνθούμε από αυτό το οποίο παρατηρούμε και να το εξηγήσουμε.
5. *Μονισμός*: οι επιμέρους αντιλήψεις και τρόποι κατανόησης περίπλοκων συστημάτων μπορούν να ομαδοποιηθούν σε ένα συνεκτικό σύνολο ιδεών, δεν αποτελούν διαφορετικές, πολλαπλές και παράλληλες αφηγήσεις (Norgaard, 1994: 54-65˙ Προέδρου, 2013: 37-38).

Η ουσία του ρασιοναλιστικού προτύπου έγκειται στην πεποίθηση ότι υπάρχει ένας ορθός τρόπος οργάνωσης της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ζωής, που εδράζεται στον ατομισμό και στα κίνητρα των ατόμων για προσωπικό κέρδος και λειτουργεί στη βάση σταθερών μηχανισμών που αναπαράγονται αέναα. Η επιστήμη, σε αυτό το πλαίσιο, παρατηρεί αποστασιοποιημένη και καταθέτει προτάσεις για τη βελτίωσή της. Αυτό το κυρίαρχο πρότυπο, όπως είδαμε και στο Κεφάλαιο 2, έχει αμφισβητηθεί από μετα-θετικιστικές, κριτικές προσεγγίσεις που κάνουν λόγο για την παρέμβαση της νόησης σε ό,τι θεωρείται αντικειμενικός κόσμος. Όπως ισχυρίζονται και οι Buzan και Hansen (2009: 35), πρέπει να επεκταθούμε πέρα από τον ορθολογισμό και να συμπεριλάβουμε την αρχή της «αντανακλαστικότητας» (reflexivity), σύμφωνα με την οποία «η διαδικασία αντίληψης των απειλών ως τέτοιων και νοηματοδότησής τους με συγκεκριμένο τρόπο μπορεί να γίνει κατανοητή καλύτερα μέσα από μια ανάλυση της διαμόρφωσης της ταυτότητας (identity building), που δεν μπορεί να λάβει χώρα μέσα από αιτιακούς συσχετισμούς ή ποσοτική ανάλυση».

Σχετικά πρόσφατες επιστημονικές εξελίξεις, εξάλλου, αμφισβητούν το ρασιοναλιστικό πρότυπο. Η κβαντομηχανική ή κβαντική φυσική, για παρά-

δειγμα, έχει καταδείξει ότι το αποτέλεσμα του ίδιου αιτίου δεν είναι απαραίτητα το ίδιο, αλλά μπορεί να κινηθεί εντός ενός συγκεκριμένου φάσματος, διανοίγοντας κατ' αυτό τον τρόπο μια πληθώρα πιθανών αποτελεσμάτων. Εμπνευσμένες από την πρόοδο των φυσικών επιστημών, νέες προσεγγίσεις έχουν αναδυθεί, οι οποίες αντιλαμβάνονται την πολυπλοκότητα του κόσμου ως έχει και, αντί να αποπειρώνται να τον απλοποιήσουν ούτως ώστε να «χωρέσει» σε συγκεκριμένα ακαδημαϊκά μοντέλα, επιχειρούν να τον εξετάσουν ως έχει. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Richard Norgaard (1994) υιοθετεί μια συνεξελικτική θεώρηση (co-evolutionary approach), σύμφωνα με την οποία οι αλλαγές σε δομές και άτομα συνεπιφέρουν διαρκώς αλλαγές όχι μόνο σε άλλα μέρη του συστήματος και σε άλλες δομές, αλλά και στα ίδια, με αποτέλεσμα τη δυναμική εξέλιξη των πραγμάτων. Τούτο καθιστά τη μελέτη της σχέσης των υποκειμένων δυσχερή, καθώς η μελέτη τους προϋποθέτει μια σχετικά σταθερή κατάσταση, την ώρα που η αλλαγή είναι συνεχής και εκτρέπει τα προς εξέταση αντικείμενα από τη στασιμότητα. Όπως το θέτει ο Andrew Heywood (2013: 153), «οι σχέσεις ανάμεσα σε δύο ή περισσότερους παράγοντες, διαδικασίες ή μεταβλητές, χαρακτηρίζονται από ανταποδοτική αιτιότητα, ή η μία αποτελεί συστατικό στοιχείο της ύπαρξης της άλλης. Έτσι, αν ο Α, ο Β και ο Γ είναι αλληλεξαρτημένοι, κάθε αλλαγή στο Β θα έχει ως αποτέλεσμα μία αλλαγή στον Α και στον Γ, ενώ κάθε αλλαγή στο Γ θα επιφέρει μία αλλαγή στον Α και τον Β. Ωστόσο, η πολυπλοκότητα δεν σταματά εδώ. Το γεγονός ότι κάθε αλλαγή στον Α δεν αλλάζει μόνο τον Β και τον Γ, αλλά και τον ίδιο τον Α, σημαίνει ότι είναι δύσκολο να αποδώσει κανείς συγκεκριμένες ταυτότητες και ιδιότητες στον Α, τον Β και τον Γ».

Μία σειρά από άλλες θεωρήσεις, επιπλέον, όπως η θεωρία του χάους (chaos theory), η «ασαφής» σκέψη (fuzzy thinking) και η σκέψη συστημάτων (systems thinking) (Kosko, 1994˙ Capra, 2003) κινούνται πέρα από τη δυαδική λογική. Οι ολιστικές αυτές προσεγγίσεις αμφισβητούν την καθολικότητα και την κυριαρχία της δυαδικής προσέγγισης που υπονοεί ότι ο κόσμος πρέπει να γίνεται αντιληπτός με γραμμικούς όρους αιτίου-αιτιατού. Τα πολύπλοκα συστήματα του φυσικού και του κοινωνικού κόσμου αξιώνουν «μια εναλλακτική, ολιστική, μη δυαδική και κατ' επέκταση μη γραμμική προσέγγιση στην κατανόηση, μια προσέγγιση με φιλοσοφικές ρίζες στην Ανατολή και τη βουδιστική κοσμοθεώρηση που χάνονται στα βάθη των αιώνων ... Τα συστήματα αποκτούν μοναδικές ιδιότητες που τα διακρίνουν από άλλα συστήματα, οι οποίες προκύπτουν μέσα από ένα συνδυασμό των ιδιοτήτων των στοιχείων που τα αποτελούν και των σχέσεων που αναπτύσσουν μεταξύ τους» (Προέδρου, 2013: 55-56). Μια τέτοια προσέγγιση μας οδηγεί αναπόφευκτα στην προσέγγιση του Ulrich Beck (1992˙ 2007) και την κεντρική ση-

μασία που αποκτά η έννοια του ρίσκου στις ολοένα και πιο σύνθετες εθνικές και περιφερειακές και στην παγκόσμια κοινωνία μας.

Τέλος, η πολυπλοκότητα της σημερινής παγκόσμιας πολιτικής εγείρει σημαντικές νέες απαιτήσεις από την επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων και τους διεθνολόγους. Η έκρηξη της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης το 2007-09, και η συνεπακόλουθη κρίση της ευρωζώνης από το 2008 και μετά, υποχρέωσε τους διεθνολόγους να επεκτείνουν τον αναλυτικό τους φακό και το πεδίο της μελέτης τους σε ακραιφνώς οικονομικούς παράγοντες. Την ίδια στιγμή, η ανύψωση του ζητήματος της κλιματικής αλλαγής σε κεντρικό παγκόσμιο πρόβλημα προϋποθέτει τουλάχιστον στοιχειώδη γνώση του αντικειμένου, που μέχρι πρόσφατα θα θεωρούνταν απλώς αποκλειστική εξειδίκευση των φυσικών επιστημών και των σπουδών για το περιβάλλον. Ωστόσο, η διεπιστημονική φύση της γνώσης και της ζωής αντιδιαστέλλεται εμφατικά προς την κατάτμηση της γνώσης και την υπερβολική εξειδίκευση, που αποτελούν κυρίαρχα στοιχεία της σύγχρονης επιστημονικής ζωής παγκοσμίως. Τα χαρακτηριστικά αυτά οδηγούν τον επιστημονικό κόσμο κατά βάση σε αποσπασματικές και τομεακά προσδιορισμένες λύσεις, και ναρκοθετούν την απόπειρα συνολικής θέασης του κόσμου και των προβλημάτων του και την κατάθεση προτάσεων που θα βελτιώσουν συνολικά την ανθρώπινη διαβίωση. Σε αυτό το πλαίσιο, το πεδίο των Διεθνών Σχέσεων πρέπει να αποτελέσει μέρος της ενοποίησης των φυσικών και των κοινωνικών επιστημών, και να συμβάλλει αποφασιστικά στη διαδικασία αυτή.

Η προσέγγιση των οικολογικών οικονομικών προσφέρει ένα καλό σημείο εκκίνησης καθώς προχωρά στην ενοποιημένη μελέτη του φυσικού, του οικονομικού και του κοινωνικού κόσμου και τους αντιμετωπίζει συλλογικά ως έναν ενιαίο κόσμο (Norgaard, 1994˙ Daly & Farley, 2004). Εφορμά από τη λειτουργία του φυσικού κόσμου, τις δυνατότητες που προσφέρει και τους περιορισμούς που επιβάλλει, διέρχεται και αναπτύσσει βασικά εργαλεία της οικονομικής επιστήμης, αλλά και θεμελιώδεις έννοιες των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών (Daly, 1996˙ Peet, 2006: 418˙ Lawn, 2007: 335-343), προκειμένου να συζητήσει κριτικά θεμελιωδώς πολιτικά ζητήματα, όπως την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, την ενεργειακή ασφάλεια, το μέλλον του παγκόσμιου εμπορίου, την παγκοσμιοποίηση και τη μεταρρύθμιση του παγκόσμιου συστήματος οικονομικής διακυβέρνησης (Προέδρου, 2013˙ Daly, 1996). Ο κλάδος των Διεθνών Σχέσεων, για να επιβιώσει και να διατηρήσει το κύρος του, δεν μπορεί παρά να γίνει περισσότερο πολυ-επιστημονικός και πολυ-πρισματικός.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origins and spread of nationalism.* Verso Books.

Andreescu, C. & Radu, M. (2013). "EU-US trade disputes." *Knowledge Horizons-Economics*, 5(4): 93-100.

Atwan, A. (2015). *Islamic State: The digital Caliphate*. California: Calfornia University Press.

Barnett, M. & Finnemore, M. (2004). *Rules for the world: International organizations in global politics*. Cornell University Press.

Beardsworth, R. (2008). "Cosmopolitanism and realism: Towards a theoretical convergence?". *Millennium-Journal of International Studies*, 37(1): 69-96.

Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. London: Sage.

Beck, U. (2007). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.

Bisley, N. (2010). "Global power shift: The decline of the West and the rise of the rest." Στο M. Beeson & N. Bisley (eds.), *Issues in 21st Century World Politics.* New York: Palgrave, 66-80.

Brzezinski, Z. (1997). *The grand chessboard*. New York: Basic Books.

Bull, Hedley (1977). *The Anarchical Society*. London: McMillan.

Buzan, B. & Hansen, L. (2009). *The evolution of International Security Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Buzan, B., *et al.* (1998). *Security: a new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.

Capra, F. (1982). *The turning point: Science. society and the rising culture*. Wildwood House, London.

Capra, F. (2003). *The hidden connections: A science for sustainable living*. HarperPerennial.

Clarke, Jennifer, Houliaras, Asteris & Sotiropoulos, Dimitris (eds.) (2015). *Austerity and the Third Sector in Greece: Civil Society at the European Frontline*. Ashgate Publishing.

Daly, H. & Farley, J. (2004). *Ecological economics. Principles and applications*. Washington: Island Press.

Daly, H. (1996). *Beyond growth: The economics of sustainable development*. Boston, MA: Beacon Press.

Emmott, B. (2009). *Rivals: How the power struggle between China, India, and Japan will shape our next decade*. Houghton Mifflin Harcourt.

Fukuyama, F. (1989). "The end of History." *The National Interest*, 16: 3-18.

Held, D. (2008). *Για ένα παγκόσμιο κοινωνικό συμβόλαιο. Η σοσιαλδημοκρατική απάντηση στη «συναίνεση» των ΗΠΑ*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Heywood, A. (2013). *Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική στην Παγκόσμια Εποχή*. Αθήνα: Κριτική.

Hill, C. (2003). *The changing politics of foreign policy*. Palgrave.

Hiro, D. (2014). *War without end: The rise of Islamist terrorism and global response.* New York: Routledge.

Hobsbawn, E. (1997). *The ages of extremes*. Abacus Londres.

Huntington, S. (1996). *The class of civilizations and the remaking of world order*. New York, Simon & Schuster,

Keen, D. (2008). *Complex emergencies*. London: Polity Press.

Kosko, B. (1994). "Fuzzy systems as universal approximators." Computers, IEEE Transactions on, 43(11): 1329-1333.

Kupchan, C. (2007). *Η εξωτερική πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών και η γεωπολιτική του 21ου αιώνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνης.

Lawn, P. (2007). *Frontier issues in ecological economics*. Cheltenham: Edward Elgar.

Linklater, A. (2007). «Η παγκοσμιοποίηση και η μεταμόρφωση της πολιτικής κοινότητας». Στο J. Baylis, S. Smith, & P. Owen (επιμ.), *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Mazower, M. (2012). *Governing the world: the history of an idea, 1815 to the present*. Penguin.

McGrew, A (2004). "Transnational democracy: theory and practice." Discussion Paper Series, Center for Globalization, Europeanization and democracy. Aalborg University, no. 1.

Mearsheimer, J. (1990). "Back to the future: instability in Europe after the Cold War." *International Security*, 15(1): 5-56.

Mearsheimer, J. (2007). *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων*. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.

Moisi, D. (2007), "The clash of emotions." *Foreign Affairs*, 1-2.

Mudde, C. (2011). *Λαϊκιστικά ριζοσπαστικά δεξιά κόμματα στην Ευρώπη*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Επίκεντρο.

Norgaard, R. (1994). *Development betrayed. The end of progress and a coevolutionary revisioning of the Future*. London: Routledge.

Peet, J. (2006). "Sustainable development indicators and human needs." Στο P. Lawn (ed.), *Sustainable development indicators in ecological economics*. Cheltenham: Edward Elgar, 399-420.

Proedrou, F. & Frangonikolopoulos, C. (2010). "Russia's re-emergence in the global system: Globalising or anti-globalising force?". *Journal of Contemporary European Studies*, 18(1): 79-90.

Proedrou, F. (2012). *Energy security in the gas sector. Evolving dynamics, policy dilemmas and prospects*. Surrey: Ashgate.

Ridley, M. (2011). *The rational optimist: How prosperity evolves*. Harper Perennial.

Rodrik, R. (2012). *Το παράδοξο της παγκοσμιοποίησης. Η δημοκρατία και το μέλλον της παγκόσμιας οικονομίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Rosanvallon, P. (2014). *Η κοινωνία των ίσων*. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις.

Sakwa, R. (2015). *Frontline Ukraine: Crisis in the borderlands*. I.B. Tauris.

Sen, A. (1999). *Develompent as freedom*. Oxford: Oxford University Press.

Sen, A. (2014). "Energy, environment and freedom." *New Republic*, 245(14): 34-39.

Sharp, J. (2011). *Egypt: The January 25 revolution and implications for US foreign policy*. DIANE Publishing.

Shepherd, B. (2012). "A need for new institutions? Bilateral deals over food producing resources and international co-operation on food security." Στο S.F. Krishna-

Hensel, *New Security Frontiers: Critical Energy and the Resource Challenge*. Surrey: Ashgate, 173-198.

Silber, L. & Little, A. (1996). *The death of Yugoslavia.* London: Penguin.

Simon, J. (1996). *The ultimate resource 2*. Princeton: Princeton University Press.

Strange, S. (2004). *Η υποχώρηση του κράτους. Η διάχυση της εξουσίας στην παγκόσμια οικονομία.* Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Wackernagel, M. & Rees, M. (1998). *Our ecological footprint.* Gabriola Island, B.C.: New Society Publishers.

Wackernagel, M. *et al*. (2006). "Ecological footprint accounts for advancing sustainability: Measuring human demands on nature." Στο P. Lawn (ed.), *Sustainable development indicators in ecological economics.* Cheltenham: Edward Elgar.

Weaver, C. (2013). *The politics of the Black Sea region: EU neighbourhood, conflict zone or future security community?*. Surrey: Ashgate.

Πετρόπουλος, Σ. & Χουλιάρας, Α. (επιμ.) (2013). *Η Κίνα και οι άλλοι: Οι σχέσεις της Κίνας με την Ευρώπη και τον Κόσμο*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Προέδρου, Φ. (2013). *Ανάπτυξη και ευημερία στον 21ο αιώνα. Η προσέγγιση των οικολογικών οικονομικών και η περίπτωση της Ελλάδας*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις iWrite.

Φραγκονικολόπουλος, Χ. & Προέδρου Φ. (2010). *Ο εκδημοκρατισμός της παγκόσμιας πολιτικής. Μία εισαγωγή στην κοσμοπολιτική δημοκρατία.* Αθήνα: Σιδέρης.

ΕΠΙΛΕΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

Bailin, A. (2005). *From traditional to group hegemony: the G7, the liberal economic order and the core-periphery gap*. Aldershot: Ashgate.

Baldwin, D. (ed.) (1993). *Neorealism &neoliberalism: The contemporary debate.* Columbia University Press.

Barber, B. (2003). *Jihad vs. McWorld*. London: Corgi Books.

Barnett, M. & Finnemore, M. (2004), *Rules for the world: International organizations in global politics*. Cornell University Press.

Barton, J. *et al.* (2008). *The Evolution of the Trade Regime: Politics, Law, and Economics of the GATT and the WTO*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Baylis, J., Smith, S. & Owens, P. (2013). *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις.* Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Beck, U. (2007). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.

Bennett, L.A. & Oliver, K.J. (2006). *Διεθνείς Οργανισμοί: Αρχές και Προβλήματα*. Αθήνα: Gutenberg.

Bobbitt, P. (2002). *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*. New York: Alfred Knopf.

Brown, G. (2010). *Beyond the crash: Overcoming the first crisis of globalization*. Simon and Schuster.

Bull, H. (1977). *The anarchical society: A study of order in world politics.* London: McMillan.

Burton, J. (1972). *World society.* Cambridge: Cambridge University Press.

Buzan, B. & Hansen, L. (2009). *The evolution of International Security Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Buzan, B., Wæver, O., & De Wilde, J. (1998). *Security: a new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.

Cooper, A. & Thakur, R. (2013). *The Group of Twenty (G20)*. London: Routledge.

Crawford, J. (1979). *The Creation of States in International Law*. Oxford: Clarendon Press.

Der Derian, J. & Shapiro, M.J. (1989). *International/Intertextual Relations: Postmodern readings of World Politics*. Lexington: Lexington Books.

Dinan, D. (ed.) (2014), *Origins and Evolution of the European Union.* Oxford: Oxford University.

Duffield, M. (2001). *Global Governance and the New Wars*. London: Zed Press.

Emmott, B. (2009). *Rivals: How the power struggle between China, India, and Japan will shape our next decade*. Houghton Mifflin Harcourt.

Gilpin, R. (2001). *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Glencross, A. (2015). *Η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Hehir, A. (2009). *Humanitarian Intervention: An introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Held, D. & McGrew, A. (eds.) (2003). *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*. Cambridge: Polity Press.

Heywood, A. (2013). *Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική στην Παγκόσμια Εποχή*. Αθήνα: Κριτική.

Hirst, P. & Thompson, G. (1996). *Globalization in que*stio*n: The international economy and the possibilities of governance*. Cambridge: Polity Press.

Ikenberry, J. (2001). *After victory:institutions, strategic restraint and the rebuilding of order*. Princeton: Princeton University Press.

Jackson, R. & Sørensen, G. (2007). *Introduction to international relations: theories and approaches.* Oxford: Oxford University Press.

Jessop, B. (2002). *The Future of the Capitalist State*. Cambridge: Polity Press.

Kaldor, M. (2003). *Global Civil Society*. Cambridge: Polity Press.

Kaldor, M. (2006). *New Wars and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Cambridge: Polity Press.

Kegley, C.W. & Raymond, G.A. (2009). *The Global Future: A Brief Introduction to World Politics*. London: Thomson Wadworth.

Keohane, R. (1984). *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. Princeton: Princeton University Press.

Keohane, R. & Nye, J. (1997). *Power and interdependence: World Politics in Transition.* Boston: Little Brown.

Krasner, S. (ed.) (1983). *International Regimes*. New York: Cornell University Press.

Lechner, F. (2009). *Globalization: The Making of World Society*. London: Willey-Blackwell.

Linklater, A. (2007). *Critical Theory and World Politics: Sovereignty, Citizenship and Humanity*. London: Routledge.

Lipschutz, R.D. (2004). *Global Environmental Politics: Power Perspectives and Practices*. Washington, DC: CQ Press.

Lobell, S.E., Ripsman, N.M. & Taliaferro, J.W. (eds.) (2009). *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mazower, M. (2012). *Governing the world: the history of an idea, 1815 to the present*. Penguin.

McCormick, J. (2011). *European Union Politics*. New York: Palgrave McMillan.

Mearsheimer, J. (2007). *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων*. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.

Ngaire W. (2007). *The Globalizers: The IMF, the World Bank, and Their Borrowers*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Nye, J. & Donahue, J. (eds.). *Governance in a Globalizing World*. Washington, DC: Brookings Institution Press.

Pigman, A.G. (2010). *Contemporary Diplomacy*. Cambridge: Polity Press.

Rittberger, V. & Zangl, B. (2006). *International Organization: Polity, Politics and Policies*. Basingstoke: Macmillan.

Rodrick, R. (2012). *Το παράδοξο της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Κριτική.

Rosenau, J. & Gzempiel, E.O. (eds.) (1992). *Governance without Government: Order and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ruggie, G.J. (ed). (1993). *Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of Institutional Form*. New York: Columbia University Press.

Scholte, J.A. (2005). *Globalization: A critical introduction.* Palgrave Macmillan.

Smith, M.E. (2010). *International Security: Politics, Policy and Prospects*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Smith, S., Hadfield, A. & Dunne, T. (eds.) (2008). *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*. Oxford: Oxford University Press.

Sørensen, G. (2004). *The transformation of the state: Beyond the myth of retreat*. New York: Palgrave Macmillan.

Strange, S. (1996). *The retreat of the state: The diffusion of power in the world economy.* Cambridge: Cambridge University Press.

Wallerstein, I. (2004). *World Systems Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press.

Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Wendt, Alexander (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press.

Whitman, A. (ed.) (2007). *Global Governance*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Willetts, P. (2011). *Non-Governmental Organizations in World Politics: The Construction of Global Governance*. London: Routledge.

Yunker, J. (2007). *Political Globilazation: A New Vision of World Government*. Maryland: University Press of America.

Zweifel, T. (2006). *International Organizations and Democracy: Accountability, Pollitics and Power*. London: Lynne Rienner.

Ελληνόφωνη

Ηρακλείδης, Α. (2000). *Η Διεθνής Κοινωνία και οι Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων: Μια κριτική περιδιάβαση*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Ηρακλείδης, Α. (2014). *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας: Μια εισαγωγή*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Κεντρωτής, Κ. & Κάτσιος, Σ. (2002). *Διεθνείς Οργανισμοί: Ανάμεσα στον Πόλεμο και στην Ειρήνη*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Κόντης, Α. & Τσαρδανίδης, Χ. (επιμ.) (2012). *Διεθνής Πολιτική Οικονομία: Θεωρία, δομή και προκλήσεις της παγκόσμιας οικονομίας*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Λάβδας, Κ., Ξενάκης, Δ. & Χρυσοχόου, Δ. (επιμ.) (2010). *Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Προέδρου, Φ. (2013). *Ανάπτυξη και ευημερία στον 21ο αιώνα. Η προσέγγιση των οικολογικών οικονομικών και η περίπτωση της Ελλάδας.* Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις iWrite.

Φραγκονικολόπουλος, Χ. (2007). *Ο Παγκόσμιος Ρόλος των μη κυβερνητικών οργανώσεων: Δυναμική και Αδυναμίες στην Παγκόσμια Διακυβέρνηση*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Φραγκονικολόπουλος, Χ. & Προέδρου, Φ. (2010). *Ο εκδημοκρατισμός της παγκόσμιας πολιτικής. Μία εισαγωγή στην κοσμοπολιτική δημοκρατία.* Αθήνα: Σιδέρης.

Χουλιάρας, Α. (2004). *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής: Μια εισαγωγή στη θεωρία της κριτικής γεωπολιτικής*. Αθήνα: Ροές.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Ηρακλείδης, Α., 30, 47, 95, 109, 208, 214, 396
Θάτσερ, Μ., 73, 290
Θεοδωρόπουλος, Β., 208
Καλλιώρας, Η., 310
Καλύβας, Σ., 113
Κάτσιος, Σ., 200
Κεντρωτής, Κ., 200
Λάβδας, Κ., 80
Μανιτάκης, Α., 101
Μαργαρίτου, Κ., 127
Μηλιώνη, Δ., 333, 348
Μουμπάρακ, Χ., 109, 116, 440
Ξενάκης, Δ., 80, 124
Παναγιώτου, Ν., 29, 109
Πετρόπουλος, Σ., 122, 438
Πλειός, Γ., 395
Προέδρου, Φ., 27, 38, 76, 112, 204, 246, 251-252, 254, 265, 268-270, 287, 292, 294, 299, 315, 433, 436, 444-446, 448-450
Ροζάκης, Χ., 113
Σταυρίδης, Σ., 124
Στεφανίδης, Γ. , 30
Στυλιανού, Α., 99
Τριανταφύλλου, Δ.,
Τσαρδανίδης, Χ., 37, 98-99, 104
Τσινισιζέλης, Μ., 124
Τσουκαλάς, Κ., 226
Τσούκαλης, Λ., 170
Υφαντής, Κ., 93, 124
Φραγκονικολόπουλος, Χ., 27, 29, 38, 109, 112, 204, 218, 222, 226, 252, 269, 287, 294, 315, 326, 331, 343, 395, 433, 436
Χατζηκωνσταντίνου, Κ., 114
Χουλιάρας, Α., 76, 122, 361, 363-365, 438
Χρυσοχόου, Δ., 80, 124

Aalto, P., 160
Abbott, K., 201
Acharya, A., 32, 111
Ackerly, B., 73
Adler, E., 63
Agnelli, G., 245
Albritton, R., 100
Alford, B., 242
Aliber, R., 265, 301
Amanpour, C., 382
Anderson, B., 436
Anderson, J., 146
Anderson, K., 337-338
Angel, N., 49
Annan, K., 336
Appiah, A.K., 204
Archibugi, D., 186, 225
Armstrong, D., 178-180
Arts, B., 39
Aslam, P., 408
Atwan, A., 439-440
Bailin, A., 261
Baldwin, D., 60, 63, 79
Barber, 100
Barkin, S. 67
Barnett, M., 29, 38
Barrow, K., 355
Barton, J., 255, 256
Baum, A. M., 388
Bauman, Z., 35
Baylis, J., 26, 35
Beardsworth, R., 38
Beck, U., 35, 37
Beebe, S., 32
Bellamy, A.J., 114
Bennett, W.L., 204, 206, 208
Berglez, P., 414
Bhagwati, J., 256
Bisley, N., 438
Bodin, J., 239
Bolton, J., 325
Boschi, M., 304
Bradshaw, M., 291
Braudel, F., 69
Brown, C., 204
Brzezinski, Z., 437
Buchan, D., 158, 161
Bull, H., 68, 429
Burgess, B., 32
Burton, J., 34
Buruma, I., 122
Buzan, B., 32, 68, 183, 295, 429, 432, 434, 435, 447, 448
Cable, V., 299, 300
Callinicos, A., 301
Cammaerts, B., 335
Caporaso, J., 177
Capra, F., 449
Carr, H., 50
Carr, M. 190
Carty, V., 348
Castells, M., 328, 329, 330, 341
Cerny, F.G., 100
Chan, S., 77
Chandhoke, N., 337
Chapsos, I., 295

Checkel, J., 67, 140, 177, 186
Chenoy, A.M., 111
Chomsky, N., 380
Chryssochoou, D., 162, 163
Clark, D.J., 48, 112, 124, 125, 126, 158, 296, 333, 348
Clarke, J., 361-364
Clausen, L., 395
Clinton, B., 110
Cohan, W., 306, 312,
Colbert, J., 239
Collier, P., 293
Compston, H., 285, 286
Cooley, A., 337, 392
Cooper, R., 101, 263, 355
Cottle, S., 394, 400
Coughin, C., 241
Cox, R., 69, 71, 126, 201
Daly, H., 74, 75, 265, 269, 299, 308, 314, 431, 450,
Dannreuther, R., 64
Darves, D., 285
Davis, C., 256, 258
De Vries, C. E., 35
De Wilde, J., 32
Dedman, M., 143
Delanty, G., 186
Der Derian, J., 77
Deutsch, K., 54, 143
Diehl, H.P., 206
Dinan, D., 286, 304
Donahue, J., 55
Dörrenbächer, C., 101
Douthwaite, R., 266, 299
Doyle, M., 53, 54, 60
Dreiling, M., 285
Duffield, M., 111, 387
Dunne, T., 49, 51
Duval, P., 29
Dyson, K., 93
Easterly, W., 250
Edwards, E., 35, 36
Eichengreen, B., 242, 259, 311
Emmott, B., 437
Eriksen, E., 165
Esty, D., 341
Falk, R., 330, 339
Farley, K., 75, 269, 299, 450
Fawcett, L., 138
Featherstone, K., 35
Feinstein, C., 243
Fenton, N., 331
Filippov, M.
Finnemore, M., 65, 202, 203, 224
Florini, A., 328
Foley, M., 307
Follesdal, A., 162, 163, 165
Fossum, J., 163, 165
Frangonikolopoulos, C., 261, 295, 363, 397, 438
Frank, A.G., 201
Friedman, M., 255
Friedman, T., 34, 289
Fukuyama, F., 62
Gabel, M., 290
Galtung, J., 407-409,
Gamble, A., 126, 140
Gardiner, R., 38
Giddens, A., 98, 400
Gilboa, E., 379
Gill, G., 33
Gill, S., 335
Gilpin, J., 32, 60, 201, 239, 248, 251, 259
Glencross, A., 106, 123, 221
Glenn, C.J.
Godzimirksi, J., 292
Golan, G., 398
Goldstein, J., 255, 258
Gore, C., 245
Gorg, C., 325
Gowing, N., 380
Grieco, J., 60, 79
Griffin, K., 257
Groom, A.J.R., 47
Grzybowski, C., 335, 350
Guzzini, S., 28, 51
Haas, E., 55, 79
Hadfield, A., 36
Hafez, K., 400
Hague, R., 104, 105, 107, 121, 221
Hall, P., 35
Halliday, F., 69
Hansen, L., 77, 295
Harrison, G., 253
Harrop, M., 104, 105, 107, 121
Hawkins, V., 345, 386
Hay, C., 94
Heater, D., 39
Hehir, A., 113
Heine, J., 30
Held, D., 27, 31, 35, 38, 108, 113
Helm, D., 160, 292, 296
Hendriks, G., 174
Herman, E., 249, 380
Heywood, A., 25, 26, 27, 28, 34, 36, 52, 72, 74, 93, 98, 99, 100, 101, 104, 120, 122, 125, 199, 201, 204, 205, 211, 245, 251, 254, 256, 258, 261, 262, 263, 265, 442, 449
Hill, C., 36
Hirsch, J., 150, 325
Hirst, P., 240, 248
Hix, S., 162, 163, 165, 176
Hobbes, T., 27, 51
Hobden, S., 69, 70
Hobsbawm, E., 51, 241
Hobson, J.M., 69
Hoffman, S., 174
Hollis, M., 63
Holsti, O., 53

Hooghe, L., 220
Høyland, B., 176
Huliaras, A., 76, 122, 361, 363, 364, 365, 438
Huntington, S., 62, 122, 437
Hurrell, A., 137, 138, 179
Ikenberry, J., 28, 60
Irwin, D., 254
Jackson, R., 75
Jackson, T., 57
Jacobsen, V. P., 385, 391
Jessop, B., 100
Jonsson, A., 301
Jupille, J., 177
Juris, J.S., 331, 348
Kagan, R., 201
Kaldor, M., 31, 32
Karns, M., 205
Katz, R., 162
Keck, M., 328
Keen, D., 437, 442
Kennedy, P., 108, 206
Keohane, R., 28, 55, 56, 57, 60, 63, 66, 101, 113
Keridis, D., 140
Keukeleire, S., 29
Keynes, J., 250, 267, 303, 313
Khagram, S., 345
Kim, S., 256, 257
Kindleberger, C., 201, 240, 242, 265
Klein, B.S., 77
Klotz, A., 346
Kobrin, S., 332
Kosko, B., 449
Kouretas, G., 307
Krasner, S., 31
Krause, K., 334
Krugman, P., 33, 187
Kryukov, V., 293
Kupchan, C., 438
Kuperman, J. A., 113
Laipson, E., 295
Lamy, S., 267, 307
Lane, J., 35, 164
Lane, P.R., 35, 164, 165
Larson, J. F., 379
Larsson, R., 297
Lawn, P., 75
Le Goulven, K., 38
Lebow, N.R., 62
Legro, J., 63
Levy, M., 55
Lindberg, L., 172
Linklater, A., 27
Lipschutz, R.D., 74
Lister, M., 94
Little, A., 222
Livingston, S., 387
Lloyd, L., 178, 179, 180, 359
Löffeholz, M., 400
Lynch, J., 408
Macnaughtan, J., 29
Mair, P., 165
Majone, G., 162, 164
Maragia, B., 340
March, J., 39
Margalit, A., 122
Marks, G., 220
Marsh, D., 94
Martens, K., 325, 337
Martin, L., 201
Mayall, J., 27
Mazey, S., 143, 144, 145
Mazower, M., 27, 30, 31, 39
McCormick, J., 26
McGrew, A., 34, 35
McKinnon, R., 309
Mearsheimer, J., 325, 437, 438
Messner, D., 108
Milner, H., 57
Milward, A.S., 143, 174
Mingst, K., 201, 205
Minsky, H., 303
Mitchell, C., 47
Mitrany, D., 172
Moe, A., 293
Moisi, D., 443
Moravschik, A., 35
Morgan, R., 143
Morgenthau, H., 28, 39
Morton, A., 69
Moyo, D., 299
Mudde, C., 441
Mueller, J., 53
Napoleoni, L., 121
Newman, M., 163
Ngaire, W., 245
Niggli, P., 338
Norgaard, R., 75, 287, 448, 449, 450
Nugent, N., 146, 156
Nuscheler, F., 108
Nye, J., 28, 29
Oneal, J., 54, 241
Obstfeld, M., 311
Offe, C., 163, 165
Ohmae, K., 99
Olsen, J., 26, 39
Opello, W., 93
Osiander, A., 99
Owens, P., 26
Parekh, B., 26
Parmentier, P., 343
Paterson, M., 74
Patomäki, H., 33, 100, 166, 187
Peet, J., 201, 450
Peet, R., 450
Phillips, D., 253
Pianta, R., 330, 335,
Pigman, A., 208
Pikkety, T., 314
Pitelis, C., 36
Poulakidakos, S., 363
Preston, R., 285, 294
Preuss, U., 163, 165
Price, R., 358, 359
Proedrou, F., 79, 111, 122, 289, 291, 297, 304, 438, 439
Pryke, S., 27
Raynolds, L., 259

Redmond, J., 178-180
Rees, M., 443-444
Reese, S. D., 400
Reinhart, C., 35
Reynolds, M., 53
Ricardo, D., 239, 268
Richardson, J. L., 53
Ridley, M., 431
Rieff, D., 27, 338
Riordan, S., 30
Risse, T., 40, 80, 345
Rittberger, V., 57, 60
Robertson, B., 68
Robinson, P., 99
Rodrick, R., 105, 244, 255, 256, 257, 435
Rogoff, K., 35
Ron, J., 337, 392
Rosanvallon, P., 441
Rosenau, J., 57, 63
Rucht, D., 330
Ruggie, J., 63, 67, 211, 244, 340
Russet, B., 54, 143
Rutherford, K., 358, 359
Said, E., 77
Said, Y., 350
Salem, F., 295
Scholte, J.A., 328, 336
Schroeder, P., 62
Schumpeter, J., 255
Seib, P., 400
Sen, A., 442, 443
Severin, F., 160
Shapiro, M.J., 77
Sharp, J., 441
Shaw, I., 408
Shepard, B., 335
Shepherd, B., 73, 431
Shepherd, L.J., 73, 431
Sikkink, K., 63, 64
Silber, L., 437
Simon, J., 431
Simons, B.A., 201
Skidelsky, E., 287
Smith, A., 26, 35, 36,
Snidal, D., 201
Söderbaum, F., 179, 180
Sørensen, G., 222
Sotiropoulos, D., 361
Stein, A., 60
Steinberg, R., 258
Stern, J., 49
Stern, M., 73
Stiglitz, J., 249
Strange, S., 265
Strobel, W., 380
Sugden, R., 36
Tajbakhsh, S., 111
Tavares, R., 28
Taylor, O., 32
Taylor, P., 166, 383, 384
Teschke, B., 70
Thakur, R., 210
Themudo, N., 333, 348
Thompson, G., 240, 248
Thrall, D. K., 390
Thurow, L., 254
Thussu, D. K., 389
Tickner, A., 72
Tilly, C., 93
Tobin, J., 267
Tody, P., 143
Trachtman, J., 259
Trenz, J., 163
True, J., 73
Tsardanidis, C., 285
Tsoukalis, L., 249
Tully, J., 163
Vakil, C. A., 326
Van Der Laan, L., 163, 166
Van Ginneken, J., 400
Vasi, B.I., 333, 348
Vlamis, P., 307
Volkmer, I., 329
Wackernagel, M., 443, 444
Wallace, H., 156
Wallace, T., 158
Wallace, W., 158
Walt, S., 51
Waltz, K., 27, 58
Wapner, P., 339
Watson, A., 30
Weaver, D., 143
Weaver, O., 77
Wendt, A., 28
Westra, R., 100
White, B., 30
Wiener, A., 187
Willets, P., 31, 36
Williams, A., 122
Wilson, E., 29
Wilson, W., 49
Woods, N., 201
Woolcock, S., 157
Wu, D., 398
Yanacopulos, H., 328
Young, O., 28
Young, R.J.C., 57, 77
Youngblood, S., 401
Yunker, J., 204
Zakaria, F., 55
Zartman, W., 102
Zweifel, T., 224

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΡΩΝ

Avaaz, 352
BBC, 329, 385
Brexit, 124
BRICs, 263
CNN, 329, 376, 380-384, 386, 406-407, 419
G7/8, 237, 260-265
Gazprom, 160-161, 296-297, 434, 439
Greenpeace, 36, 39, 107, 331, 342-343, 351
Le Monde, 356, 385
Lehman Brothers, 300, 305
New York Times, 386, 407
Pax Britannica, 52, 70, 241

Αγγλική Σχολή, 68
Αδύναμα Κράτη, 50, 96-97, 103, 204
Αλληλεξάρτηση, 28-29, 33, 35-37, 48, 54, 56-57, 60-61, 66, 76, 81, 99, 101, 104, 127-128, 138, 200, 204, 222, 241, 329, 350, 379, 414, 418
Αμοιβαία Κέρδη, 60
Αμοιβαία Ομαδοποιημένη Κυριαρχία, 26-27
Αμυντικοί Ρεαλιστές, 59
Αναλυτικός Εκλεκτικισμός, 78-81
Αναπτυξιακά Κράτη, 96
Αναπτυξιακοί Στόχοι της Χιλιετηρίδας, 210
Αναρχία, 27-28, 32, 50, 52-53, 56, 58-59, 61, 65, 68, 178, 199, 387
Ανθρώπινα Δικαιώματα, 17, 26, 29-30, 32-33, 37, 47, 56, 67, 98, 106, 113-114, 117-119, 122, 152, 180, 182, 197, 200, 202, 207, 210, 216-217, 219, 224, 228, 230-231, 261, 325-326, 328, 330-331, 335, 339-342, 345-346, 350, 352, 361-362, 402, 418, 432, 438
Ανθρώπινη Ασφάλεια, 32-33, 40, 98, 103, 111, 115, 210, 331, 367,434-435
Ανθρωπιστικές Στρατιωτικές Επεμβάσεις, 77-78, 113-114, 117, 393-394
Ανταγωνιστικά Κράτη, 100
Αντιδυτικισμός, 122
Αντικειμενισμός, 448
Αντιπαραθετική Δημοσιογραφία, 396, 405, 407, 409
Απελευθέρωση, 31, 49, 77, 100, 126, 160, 162, 185, 241, 245, 255-256, 258-261, 265, 267-270, 289-291, 302, 308-309, 389
Απεντοπισμένη Συλλογική Δράση, 333, 348
Απορρύθμιση, 97, 101, 160, 289, 299
Αποτυχημένα Κράτη, 96-97, 103
Ασαφής Σκέψη, 449
Ατομισμός, 448
Αυτο-βοήθεια, 27, 58-59, 67
Αυτοδιάθεση, 26, 31, 50, 124, 347, 434
Βιώσιμη Ανάπτυξη, 37, 76, 211-212, 218, 330, 340-341, 352, 446
Βορειοατλαντική Συμμαχία, 206, 215
Γαλλία, 55, 141-142, 148-151, 174, 185, 206, 223, 229, 242-243, 260, 263-264, 289, 312, 351, 358, 386, 446
Γενική Γραμματεία Ηνωμένων Εθνών, 207

Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT), 201, 244-246, 254-260, 262
Γενική Συνέλευση Ηνωμένων Εθνών, 206-207, 223, 227, 355-356
Γερμανία, 51, 55, 141, 144-151, 155, 159-160, 162, 166, 171, 173-174, 185, 191, 215, 229, 240-243, 246, 255, 260, 263-264, 297, 349, 358
Γεωπολιτική της Ενέργειας, 294-298
Γιατροί Χωρίς Σύνορα, 331
Γραφειοκρατικοποιούμενος, 107
Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, 26, 31, 34, 39, 47, 51-52, 57, 141-142, 147, 150, 166, 227, 231, 241-244, 401
Δημοκρατικό Έλλειμμα Ευρωπαϊκής Ένωσης, 163-167, 225-226, 357
Δημοκρατικός Φιλελευθερισμός, 56
Διαγραφειοκρατικές Διαδράσεις, 106
Διαδικασία Λήψης Αποφάσεων, 31, 60, 103, 221-222, 357, 365, 436
Διακρατικές Διασκέψεις, 30, 208
Διακρατικές Σχέσεις, 28, 33, 50, 93-94, 124, 208, 245
Διακυβερνητικές Διαδράσεις, 104, 106
Διακυβερνητισμός, 171, 174-175, 205-206, 368
Διεθνείς Διακυβερνητικοί Οργανισμοί, 97, 104, 199-202, 205, 208, 217, 325, 343, 352
Διεθνείς Οργανισμοί, 104, 107, 128, 137, 202, 203, 205, 208, 216
Διεθνές Διακυβερνητικό Πάνελ για την Κλιματική Αλλαγή, 211
Διεθνές Δίκαιο, 26, 49-50, 55, 95, 207, 228, 258, 327, 339, 357, 402
Διεθνές Δικαστήριο, 113, 207, 228
Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), 104, 107, 112, 185, 201, 203, 209, 218, 229, 244, 247-253, 264-265, 267, 271, 303, 307
Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, 113, 202, 226, 231, 341, 355-357
Διεθνή Καθεστώτα, 31, 57, 61
Διεθνής Αμνηστία, 107, 210, 331, 345-346
Διεθνής Αναρχία, 36, 51-52, 199-205
Διεθνής Ένωση Τηλεπικοινωνιών, 200, 209
Διεθνής Επιτροπή Ατομικής Ενέργειας, 200
Διεθνής Οργάνωση, 30-33, 200, 202,
Διεθνής Συνεργασία, 31, 54, 56, 61, 81, 106, 108, 199, 205, 207, 209, 215, 241, 329
Διεθνής Τηλεγραφική Ένωση, 200
Διεθνικές Διαδράσεις, 104, 106, 120
Διεύρυνση Ευρωπαϊκής Ένωσης, 105, 123, 146-149, 151, 171, 173
Δίλημμα Ασφάλειας, 39, 52
Διπολικά Συστήματα, 59
Δομική Ισχύς, 29, 148, 298
Δράση, Στρατηγική, Ρόλος ΜΚΟ, 323-376
Εθνικισμός, 387, 402
Έθνος-Κράτος, 70, 77, 105, 141-142, 333, 413
Ειρηνευτική Δημοσιογραφία, 401, 404, 407, 408, 409, 411, 412
Εκδημοκρατισμός, 49, 54, 78, 113, 161-171, 224, 226, 232, 436
Εκστρατεία Jubilee, 353
Ελάχιστα Κράτη, 96
Ελεύθερες Ζώνες Εμπορίου, 142, 177, 185
Ελεύθερη Ζώνη Εμπορίου Βόρειας Αμερικής (NAFTA), 186
Εμβάθυνση Ευρωπαϊκής Ένωσης, 105, 171, 174, 181, 186

Ενδιάμεσες Ουδέτερες Ζώνες, 184
Ενεργειακή Κρίση, 144
Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, 145
Ενοποίηση, 98, 137, 143, 145, 146, 150, 168, 181, 450
Ένωση των Χωρών της Νότιας Αμερικής (UNASUR), 179, 184, 185,
Εξωτερική Κυριαρχία, 94, 95
Εξωτερική Πολιτική, 36-40
Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 153-154
Επίδραση CNN, 376, 380-384
Επιθετικοί Ρεαλιστές, 59
Επιστημολογία των Διεθνών Σχέσεων, 447-450
Επιτροπές Μόνιμων Αντιπροσώπων Ευρωπαϊκής Ένωσης, 176
Επιτροπή Περιφερειών Ευρωπαϊκής Ένωσης, 220
Εσωτερική Κυριαρχία, 94-100
Εσωτερικοποίηση, 395
Ευθύνη για την Προστασία, 114
Ευρασιατική Ένωση, 126, 186
Ευρωζώνη, 35, 80, 105
Ευρωπαϊκή Αμυντική Κοινότητα, 144
Ευρωπαϊκή Ένωση, 17, 28, 29, 31, 35, 54, 65, 105, 106, 107, 123, 124, 126, 127, 135, 138, 140, 141-161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 190, 191, 200, 204, 208, 214, 217, 218, 220, 221, 257, 258, 260, 264, 286, 290, 296, 304, 338, 361, 362, 381, 393, 402, 414, 415, 416, 420, 434, 435, 438, 439

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 147, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 167, 173, 176, 185, 189, 190, 221, 260, 264, 290, 306, 315
Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, 156, 163, 166, 173, 176, 190, 202, 264, 307
Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), 53, 141, 150
Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, 150, 220
Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ), 141, 150, 249
Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, 123, 141-149, 161-163, 166-168, 172, 174, 175, 178, 191
Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, 150, 155-156, 158, 220-221
Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 146, 149, 150, 154, 155, 157, 173, 189
Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 153-158, 176, 220
Ευρώπη, 307, 343, 349, 352, 363, 364
Ηθικός Κίνδυνος, 299-302
Ημιπεριφέρεια, 70-71
Ηνωμένα Έθνη (ΟΗΕ), 17, 30, 53, 93, 110, 185, 202, 203, 206, 207, 210, 219, 227, 231, 295, 327, 414, 415, 430, 434
ΗΠΑ, 28, 29, 33, 35, 55, 65, 77, 109, 110, 117, 120-122, 145, 206, 226, 231, 242, 244-247, 264, 293, 296, 305, 308, 327, 335, 351, 358, 383, 394, 406
Ήπια Ισχύς, 29, 111
Θεσμικός Φιλελευθερισμός, 56
Θετικισμός, 62-68
Θεωρία του Χάους, 449
Θορυβώδεις κρίσεις, 337
Θρησκευτικά Κράτη, 96
Ιδεαλισμός, 47-50
Ιδιωτικοποίηση, 100, 289, 290
Ισορροπία Ισχύος, 104, 111, 283
Ιστορικός Υλισμός, 69, 77

Ισχύς, 28-30, 33, 37, 52, 59, 61, 67, 71, 76, 111, 176, 257
Καπιταλισμός-Καζίνο, 267, 302-305
Κενό Δικαιοδοσίας, 225
Κενό Κινήτρων, 225
Κενό Συμμετοχής, 225
Κίνημα των Αδέσμευτων, 261
Κλασικός Ρεαλισμός, 50-53
Κοινή Αγορά της Νότιας Αμερικής (MERCOSUR), 179
Κοινή Αγροτική Πολιτική, 290
Κοινότητα Ασφαλείας, 65, 143
Κοινότητα για την Ανάπτυξη της Νοτιότερης Αφρικής, 179
Κοινότητα των Άνδεων, 179, 183
Κοινότητα των Χωρών της Δυτικής Αφρικής, 179
Κοινοτική Μέθοδος, 144
Κοινωνία των Εθνών, 31, 49, 51, 184, 327
Κοινωνίες Ρίσκου, 35, 110, 350
Κοινωνίες Φόβου, 102, 117
Κοινωνική Κατασκευή, 62-68, 72, 78
Κοινωνικός Κονστρουκτιβισμός, 47, 48, 62-69, 79
Κοινωνικός Φιλελευθερισμός, 56
Κολεκτιβιστικά Κράτη, 96
Κοσμοπολιτισμός, 27
Κράτη της Αγοράς, 100
Κρατική Ασφάλεια, 32
Κρατικός Καπιταλισμός
Κρίση της ΕΕ, 170
Κριτήρια Κοπεγχάγης, 146, 149, 151
Κριτικές Σπουδές Ασφάλειας, 434
Λειτουργισμός, 172
Λογική της Καταλληλόλητας, 38, 64, 65, 70
Λογική των Συνεπειών, 38-39, 63-65
Μ. Βρετανία, 138, 139, 148, 157, 206, 240, 243, 246, 310, 351, 388
Μάαστριχτ, 141, 145, 146, 151, 167, 191, 286,
Μακντοναλντοποίηση, 100
Μαρξισμός, 441
Μεγάλα Κράτη, 185, 288
Μεγάλη Ύφεση, 242
Μερκαντιλισμός, 239-240
Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, 39, 420
Μέση Ανατολή, 33, 60, 110, 119, 120, 184, 401, 421, 430, 437, 443
Μετααποικιακό Κράτος, 101
Μεταδομισμός, 48, 68, 76-78
Μετα-θετικισμός, 448
Μετακυρίαρχο/μεταμοντέρνο Κράτος, 101, 102
Μετα-αποικιοκρατία, 16, 48, 69, 76
Μη κρατικοί δρώντες, 34, 60
Μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ), 15, 25, 104, 226, 360, 397
Μηχανική Λογική, 448
Μονεταρισμός, 289
Μονισμός, 448
Μουσουλμανική Αδελφότητα, 440
Μυστική Διαπραγμάτευση, 30
ΝΑΤΟ, 54, 65, 107, 118, 144, 182, 202, 206, 214-215, 338, 382, 389-390
Νέα Διπλωματία, 30
Νεολειτουργισμός, 172
Νεομεσαιωνισμός, 124, 440
Νεο-ρεαλισμός, 47-48, 55, 58, 79
Νεο-φιλελευθερισμός, 47-48, 55, 58-59, 79, 138, 334
Νομιμοποίηση, 16, 38, 91, 106, 107, 146, 162, 165, 168-170, 188, 203, 218, 225, 229, 325, 336, 337, 339, 344, 433
Νόμος Donn-Frank, 300
Ξεχασμένες κρίσεις, 391-392
Οικοδόμηση της Ειρήνης, 32, 39, 49, 52, 64, 81, 96, 113, 115-116
Οικολογία, 16, 47, 74-76, 78, 335

Οικολογικά Ελλείμματα, 443
Οικολογικά Οικονομικά, 75, 444
Οικονομίες Κλίμακας, 143
Οικονομική Παγκοσμιοποίηση, 98-103, 105, 111, 228, 230, 268, 335, 399, 418-419
Οικονομική Συνεργασία των Χωρών Ασίας και Ειρηνικού (APEC), 182
Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο Ηνωμένων Εθνών, 207, 209, 218, 227, 327-328
Οικονομικός Φιλελευθερισμός, 49, 241, 441
Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, 30, 210, 219, 231
Οικουμενικοί Διεθνείς Οργανισμοί, 214-215
Οικουμενικότητα, 407, 448
Ολοκληρωτικά Κράτη, 96
Ομάδα των 20, 107, 262, 264
Ομάδα των 77, 261
Ομοφωνία, 176, 205, 214, 255, 258, 299, 330
Οργανισμός για την Ενότητα της Αφρικής, 179
Οργανισμός Ισλαμικής Συνεργασίας, 214-215
Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης, 218, 332-333
Οργανισμός Πετρελαιοπαραγωγών Εξαγωγικών Χωρών (ΟΠΕΚ), 215-216, 301
Οργανισμός Συλλογικής Ασφάλειας, 182
Οργανωμένη Συναρχία, 124
Παγκόσμια Δημόσια Αγαθά, 340
Παγκόσμια Δημοσιογραφία, 400
Παγκόσμια Διακυβέρνηση, 104, 197-236, 237-279
Παγκόσμια Δίκτυα Πολιτικής, 218
Παγκόσμια Ηγεμονία, 199
Παγκόσμια Κοινωνία Πολιτών, 323-369
Παγκόσμια Κυβέρνηση, 199, 204, 329
Παγκόσμια Συστήματα, 108
Παγκόσμια Ταχυδρομική Ένωση, 209
Παγκόσμια Τράπεζα, 107, 112,185, 201, 201, 229, 247, 251-254, 344, 353
Παγκόσμια Χρηματοπιστωτική Κρίση, 264
Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ, 228, 335
Παγκόσμιο Νομισματικό Σύστημα, 308-313
Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ, 335
Παγκόσμιο Σύστημα, 23-28, 32, 34, 38, 97, 98, 112, 189, 232, 287, 366, 389, 413, 438
Παγκόσμιο Χρηματοπιστωτικό Σύστημα, 126, 298
Παγκόσμιοι Διεθνείς Οργανισμοί, 215
Παγκοσμιοποιημένο Κράτος, 124-125
Παγκοσμιοποίηση, 19, 29, 32-36, 61, 76, 91, 97-99, 102, 105, 109, 112, 117, 121-123, 125-128, 167, 170, 178, 190, 225, 240, 245, 250, 268, 284, 299, 307, 328-330, 366, 399-400, 419, 421, 430, 433, 435-437, 450
Παγκοσμιοποίηση της ενημέρωσης/ΜΜΕ, 379, 394-400
Παγκόσμιος Βορράς, 70, 245, 254, 256-259, 265, 272-273, 442-444
Παγκόσμιος Νότος, 70, 77, 112, 245, 251, 254, 256, 258-259, 265, 272-273, 302, 442-443

Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, 137, 185, 201, 209, 227, 229, 244-246, 254-260, 271-273, 335, 347, 353-354
Παίγνιο Μηδενικού Αθροίσματος (win-lose), 57, 268
Παίγνιο Συλλογικού Αθροίσματος (win-win), 57, 239, 268
Παλαιά Διπλωματία, 30
Παράδοξο της Παγκοσμιοποίησης, 435
Παράλληλες Σύνοδοι Κορυφής, 227, 335
Περιοριστική Διαφωνία, 106, 167
Περίπλοκη Αλληλεξάρτηση, 101, 109-120
Περιφέρεια, 62, 70-71, 137, 147, 173, 184-186, 189, 254, 260
Περιφερειακή Ολοκλήρωση, 15, 17, 25, 124, 135-191, 263, 430
Περιφερειακοί Διεθνείς Οργανισμοί, 200, 214, 216
Περιφερειακοί Οργανισμοί, 16, 26-27, 31, 34, 91, 99, 107, 126, 168, 181, 214, 217, 430
Περιφερειοποίηση, 140, 177, 189, 260
Πόλεμος κατά της Τρομοκρατίας, 122, 386, 389, 419, 437
Πολιτική Παγκοσμιοποίηση, 78, 99, 104, 418
Πολιτισμική Παγκοσμιοποίηση, 99 [«πολιτιστική» 399, 418-419]
Πολυεθνικές Επιχειρήσεις, 34, 36, 57, 100, 103, 108, 128, 205, 217, 219, 230, 288, 330, 349, 430, 439
Πολυεπίπεδη Διακυβέρνηση, 91, 124, 219
Πολυκεντρισμός, 205, 214-217
Πολυμερής Διπλωματία, 30, 200
Πολυπλοκότητα, 15, 25, 35, 62, 78, 80, 204, 224, 398, 426, 449-450
Πραγματική Οικονομία, 248-249, 266-267, 287, 289-292, 298-304, 306-307, 309, 311, 313-315
Προγράμματα, Ταμεία και Εξειδικευμένοι Οργανισμοί ΟΗΕ, 207, 209
Προνεωτερικό Κράτος, 101
Προστατευτισμός, 51, 242, 244, 259
Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, 27, 31, 49, 51, 240-242, 246, 385
Ρασιοναλιστικό πρότυπο, 448
Ρεαλισμός, 47-63, 69, 76-78, 137, 173
Ρήτρα Αμοιβαιότητας, 57, 258
Ρωσία, 32-33, 120-123, 126-127, 157, 160, 173, 177, 182, 186, 190, 201, 206, 223, 254, 260-261, 263-264, 267, 296-297, 434, 438-439
Σκέψη Συστημάτων, 449
Σκιώδης Καπιταλισμός, 305-308, 430
Σκληρή Ισχύς, 28-29, 37, 72, 148
Σοβιετική Ένωση, 66, 71, 126, 145-147, 182, 185, 201, 206, 223, 246, 261
Σοσιαλδημοκρατικά Κράτη, 96
Συγκριτικά Κέρδη, 57, 60, 271
Συλλογική Ασφάλεια, 31, 48-51, 134, 182, 200
Σύμβαση Απαγόρευσης Χρήσης Χημικών Όπλων, 223
Συμβούλιο Ασφάλειας Ηνωμένων Εθνών, 206, 223, 227, 380
Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 154
Συμβούλιο της Ευρώπης, 30, 181-182
Συναίνεση της Ουάσιγκτον, 100, 245
Συναρχία, 124
Συνασπισμός για την Απαγόρευση Ναρκών Ξηράς, 358-360
Συνασπισμός για το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, 341, 355-358
Συνεξελικτική Θεώρηση, 449

Συνθήκη Απαγόρευσης Πυρηνικών Δοκιμών, 222
Συνθήκη Λισαβόνας, 147, 152-153, 155, 160
Συνθήκη του Κιότο, 226
Συνθήκη των Βερσαλλιών, 242
Σύστημα Μπρέτον Γουντς, 17, 201, 236, 244-247, 302
Σφαίρα Επιρροής, 32, 52-53, 97, 184, 243, 437
Σχολή της Κοπεγχάγης, 434
Τεχνολογίες Αιχμής, 287, 294-298
Τρομοκρατία, 29, 32-33, 62, 101, 104, 109-110, 117-118, 120-121, 123, 128, 169, 228, 380, 384, 392, 401, 417-418, 421, 439
Ύπατη Αρμοστεία για τους Πρόσφυγες, 203, 209
Ύπατος Εκπρόσωπος της ΕΕ, 152-153
Υπερεθνικά Δίκτυα, 30
Υπερεθνικό, 108
Υπερ-Κράτος, 175, 181
Υπεύθυνη Εθνική Κυριαρχία, 26, 114
Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης ΕΕ, 153
Υποσαχάρια Αφρική, 102, 272
Φαντασιακές Κοινότητες, 436
Φεμινισμός, 16, 45, 71-72, 78
Φιλελευθερισμός, 47-63, 69, 76-77, 225, 239-242, 244, 441
Φιλελευθερισμός Αλληλεξάρτησης, 56
Φιλελεύθερος Διακυβερνητισμός, 175
Χάσμα Βορρά-Νότου, 112, 245, 265, 273
Χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας (ASEAN), 31, 178, 180, 182, 184, 190, 214, 217, 255, 272
Ψυχρός Πόλεμος, 53, 60, 62, 66, 145-146, 148, 201, 206, 383, 407, 437

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

ΣΤΗΝ ΙΔΙΑ ΣΕΙΡΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ

Ευρωπαϊκή Ένωση

Χρήστος Α. Φραγκονικολόπουλος

ISBN 9789604587759

Πόσο δημοκρατική είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση; Η πολιτική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αποτελεί ολοένα και περισσότερο μια συνεχή πηγή αμφισβήτησης και απογοήτευσης. Η περαιτέρω ολοκλήρωση διευκολύνει την επίλυση συλλογικών διλημμάτων και δημιουργεί περιβάλλοντα που είναι οργανωμένα γύρω από τις αξίες της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της αγοράς και της μη βίαιης επίλυσης των συγκρούσεων.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

ΣΤΗΝ ΙΔΙΑ ΣΕΙΡΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

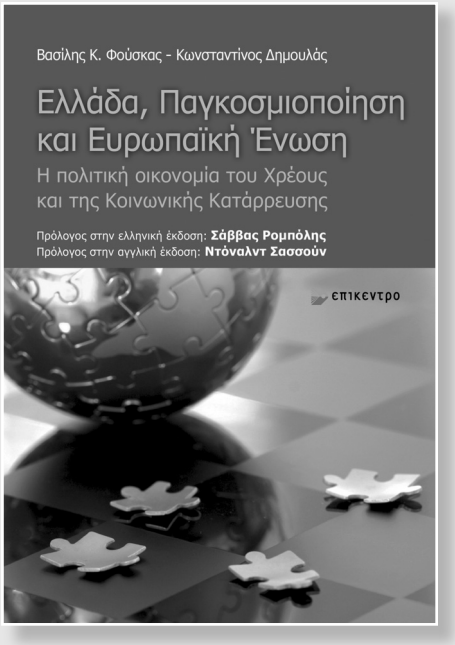

Ελλάδα, Παγκοσμιοποίηση και Ε.Ε.

Βασίλης Κ. Φούσκας, Κωνσταντίνος Δημουλάς

ISBN 9789604585243

Οι συγγραφείς συνδέουν το «παγκόσμιο» και το «τοπικό» με το «ευρωπαϊκό». Όπως υποστηρίζουν, η ύφεση και η ανεργία στην Ελλάδα και η στασιμότητα στις αναπτυγμένες χώρες της Ε.Ε. δεν αποτελούν παράπλευρες απώλειες της οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη και τη χώρας μας. Αντίθετα, συνιστούν τα αρνητικά αποτελέσματα των ασκούμενων πολιτικών της εσωτερικής υποτίμησης οι οποίες ουσιαστικά έχουν φυλακίσει τους πόρους της οικονομίας και τη διαδικασία παραγωγής τους στο έλλειμμα και το χρέος.

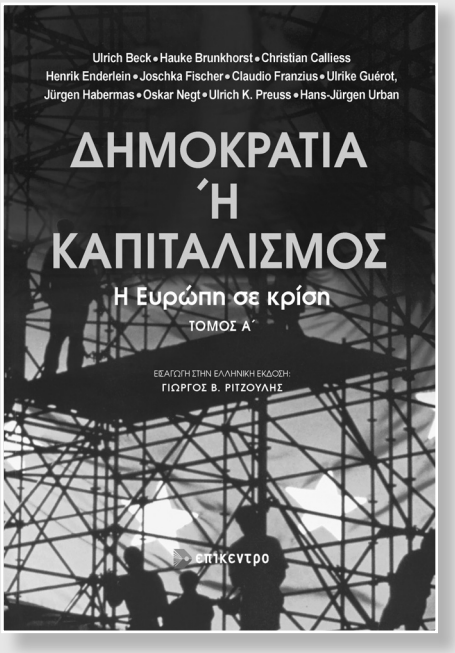

Δημοκρατία ή Καπιταλισμός, Η Ευρώπη σε κρίση,

τόμος Α’

Habermas κ.α., Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση: Γιώργος Β. Ριτζούλης

ISBN 9789604585601

Ο πρώτος τόμος της συγκεντρωτικής έκδοσης για την κρίση στη ζώνη του ευρώ και στην Ε.Ε.. Μία περιεκτική παρουσίαση του θέματος για το ευρύτερο κοινό, πολυπρισματική, διεπιστημονική και ενημερωτική. Η πολύπλευρη οπτική γωνία πολλών γνωστών συγγραφέων συμβάλλει στο δύσκολο εγχείρημα να γίνει η συνολική εικόνα της κρίσης πιο ευκρινής και συνεκτική.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

ΣΤΗΝ ΙΔΙΑ ΣΕΙΡΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

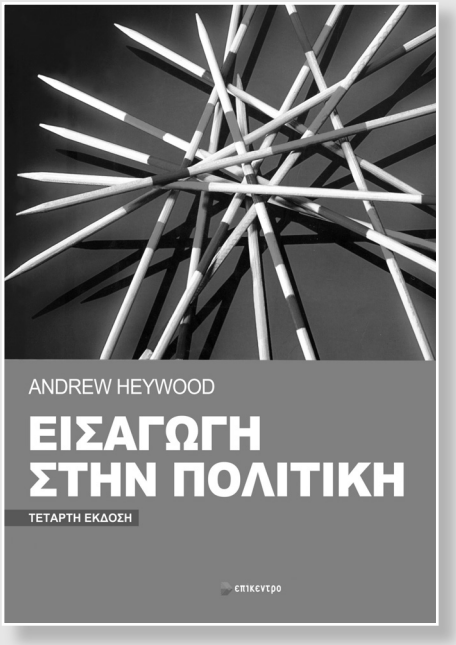

Εισαγωγή στην Πολιτική

Andrew Heywood

ISBN 9789604585236

Μια ολοκληρωμένη εισαγωγή στη μελέτη της πολιτικής επιστήμης. Αναλύοντας κεντρικές αντιπαραθέσεις πολιτικών ζητημάτων, αναδεικνύει τα επιχειρήματα και των δύο πλευρών μιας συγκεκριμένης πρότασης. Βιβλίο ισορροπημένο και έγκυρο, που υποστηρίζεται πολύ αποτελεσματικά από ενημερωτικά και οξυδερκή σχόλια για τις τρέχουσες πολιτικές εξελίξεις. Το ζωντανό, ενδιαφέρον ύφος του καθώς και η έγκυρη και περιεκτική του κάλυψη το καθιστούν κορυφαίο στο είδος του στον τομέα της πολιτικής επιστήμης.

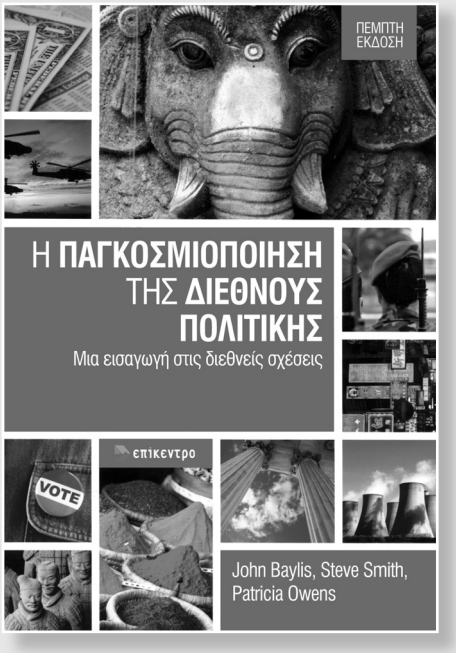

Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής

J. Baylis, P. Owens, S. Smith

ISBN 9789604584130

Πρόκειται για την πέμπτη αναθεωρημένη έκδοση ενός από τα κορυφαία εισαγωγικά εγχειρίδια των Διεθνών Σχέσεων. Προϊόν συλλογικής δουλειάς και σύμπραξης πολλών εκ των κορυφαίων του αντικειμένου, προσφέρει μια επαρκέστατη επισκόπηση του πεδίου όπως αυτό αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια. Παρέχει ενδιαφέρουσες γνώσεις στην ιστορία, τις θεωρίες, τις δομές και τα ζητήματα που βρίσκονται στο επίκεντρο της παγκόσμιας πολιτικής. Η νέα έκδοση είναι ακόμα πιο περιεκτική, με δύο καινούργια κεφάλαια για τον μεταδομισμό και τη μετα-αποικιοκρατία.